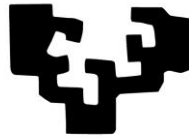

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

**Itzulpengintzaren errepresentazioak
euskal literatura garaikidean:
eremuaren autonomizazioa, literatur
historiografiak eta itzultzaileak fikzioan**

Representations of translation in
contemporary Basque literature:
the autonomization of the field, literary
historiographies, and translators in fiction

Doktoregaia: Miren Ibarluzea Santisteban

Zuzendaria: Mari Jose Olaziregi Alustiza

Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila

2017

Esnatu zenean, tesia han zegoen oraindik

ESKER-EMATEA

Bereziki eskertu nahi ditut uneoro ondoan izan ditudan bi lagun: masterra hasi eta buka, tesia hasi eta buka... eta askoz haratago, egunero-egunero bidaide nekaezin eta patxadatsu izan dudana Eneko Zuloaga San Román, eta munduko edozein txokotan egonda ere beti ordenagailuaren eta telefoaren bestaldean izan dudana Mari Jose Olaziregi Alustiza irakasle eta laguna.

Bestalde, bihoakie nire eskerrik beroena tesigintzan bidelagun izan ditudan guzti-guztiei.

Bihotz-bihotzez eta barren-barrenetik eskerrik asko etxekoei: amama Benita, aitite Maixi, ama, Olatz eta Arkaitz, Jon, izeko Mariasun, osaba Juan Mari, Aritz eta Kepa; baita tesiarekin batera jaio den Norari ere, ibilbideko azken urratsetako poza izateagatik. Eskerrik asko, halaber, bigarren etxeko ateak zabaldu dizkidanentz: Juanmi, Nati eta Maitane.

Un grand merci Bordelen eta Parisen gidari izan ditudan Aurelie Arcocha-Scarciari eta Eric Beaumatini, nigan izandako konfiantzagatik eta hizkuntzaz, literaturaz, itzulpengintzaz, akademiak zein bizitzaz... irakatsitakoagatik.

Nire esker ona euren eskoletan entzule beso-zabalik hartu ninduten Paris Sorbonne unibertsitateko Jean-Yves Masson eta ISITeko Jean-René Ladmiraletz irakasleei, eta École des Hautes Études en Sciences Sociales ikastegiko Johan Heilbron eta Louis Pinto irakasleei, tesi honen ardatz teorikoen oinarriak emateagatik, bai eta Maialen Marin eta Maitane Ostolaz irakasleei ere, eskola horien berri eman izanagatik.

Mila esker Jon Kortazar irakasleari, ikerketa-talde batean laguntzeko gonbita egin eta lehen argitalpenetarako bidean jarri izanagatik.

Mila esker Letren Fakultateko Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Sailean topatu ditudan lankide estimatu guztiei. Eskerrik asko tesigaiez zein bestelakoez galdetzeraz joanda erantzun didazuen ikertzaile, itzultzaile eta lagunei: zuen bulegoetako ateak *kax-kax* jota hartu nauzuenei (Xabier Artiagoitia, Leire Diaz de Gereñu, Ricardo Gómez, Manu López Gaseni, Lourdes Oñederra, Blanca Urgell...) zein dokumentazioa

eta informazioa telefonoz edo emailez bidali didazuenei (EIZIEko bulegari eta zuzendaritza-kideak...). Mila esker Aiora Jakari, nire tesiko abiapuntu izan diren hainbat ideia agertzeagatik eta arloko aitzindari-lanagatik. Eskerrik asko Joseba Andoni Lakarrari, master-tesia aurkeztu nuenean lan hau hasteko adorea emateagatik eta orduz geroztik agertutako interesagatik, eta Iñaki Caminori, aldioro nire “bi tesiez” galdetzeagatik.

Eskerrik asko itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiei erantzun zenieten idazleei: Jon Alonso, Ur Apalategi, Aurelia Arkotxa, Joxe Agustin Arrieta, Bernardo Atxaga, Itxaro Borda, Harkaitz Cano, Unai Elorriaga, Julen Gabiria, Mariasun Landa, Miren Agur Meabe, Xabier Mendiguren, Ramon Saizarbitoria, Joseba Sarrionandia, Kirmen Uribe, Arantxa Urretabizkaia eta Iban Zaldua.

Mila esker lantokian topatuz geroztik adiskide estimatu ditudan Isabel Etxeberria eta Iñigo Roqueri, eredu, irakurle, itzultzaile, zuzentzaile, solaskide eta lagun paregabeak izateagatik eta ohe ondoko mahaitxo literaturaz eta itzulpenez betetzeagatik.

Gracias, chicas. Carmen Balletero, Marta Espinosa y Raquel Prieto, gracias por haber personificado un final de tesis con vuestra manera de ser: practicidad, sonrisa y estrés. Gracias por haberme mostrado que una tesis se realiza además de con tesón y pragmatismo, riendo y entre amigos.

Eskerrak bihotzez tesiaren “azken txanpa” esaten zaion azken bi urteeotan bidelagun izan ditudan Manu Padilla eta Dorota Krajewska texigile gasteiztarrei, munstroa irudikatzen eta elikatzen igarotako bazkari, afari, paseo, pintxo-pote eta bilera guztiengatik.

Azkenik, eskerrik asko Lander Azaola eta Izaskun Aizpuruari, elkarrekin izan eta izango ditugun tarte atseginengatik; Jurgi Fuentesi, itsu geratuko garela eta apur batean irakurtzeari uzteko eskatzeagatik; Joana Larreari, planak antolatzeagatik; Aitor Estebani, bertso onengatik eta txarrengatik, eta tesi honen berri sarri galdetu izanagatik; Deikun Madariagari, eztabaidarako gogoagatik eta nire artikulua irakurtzeko egindako ahaleginagatik; Jone Onaindi eta Unax Arrieni, bisitengatik eta animoengatik; Ibon Larrazabal “Larra”-ri, Kuban postari-lanak egiteagatik; Asier Legarretari, txokorako aitzakiak topatzen ibili eta aurkitzeagatik... Honek ere mereziko du beste bat!

AURKIBIDEA/INDEX

ITZULPENGINTZAREN ERREPRESENTAZIOAK EUSKAL LITERATURA GARAIDEAN: EREMUAREN AUTONOMIZAZIOA, LITERATUR HISTORIOGRAFIK ETA ITZULTZAILEAK FIKZIOAN

REPRESENTATIONS OF TRANSLATION IN CONTEMPORARY BASQUE LITERATURE: THE AUTONOMIZATION OF THE FIELD, LITERARY HISTORIOGRAPHIES, AND TRANSLATORS IN FICTION

1. INTRODUCTORY WORDS: POINTS OF DEPARTURE, DIRECTION, AND CHAPTER OVERVIEW	17
2. IKERKETA-EREMUA ETA IKERGAIK.....	25
2.1. Itzulpen-ikasketak: ikuspegiak eta teoriak	26
2.1.1. Diziplina berri baten historia laburra.....	26
2.1.2. Itzulpen-ikasketei ekiteko ikuspegiak	28
2.1.3. Itzulpen-teoriak	30
2.1.4. Polisistemen teoriatik haratago: kultur bira eta bira soziologikoa	32
2.2. Tresna teoriko-metodologiko egokien bila: itzulpenaren soziologia	36
2.2.1. Bourdieuren soziologia edo eremuen teoria: kontzeptu nagusiak.....	36
2.2.1.1. Eremua (<i>Champ</i>)	41
2.2.1.2. Habitusa (<i>Habitus</i>)	45
2.2.1.3. Kapitala (<i>Capital</i>).....	48
2.2.2. Nola sortzen diren (azpi)eremuak edo eremuen autonomizazioa.....	51
2.2.3. Ekoizpen handiko eta urriko kultur eremuak: dinamikak eta ezaugarri nagusiak.....	56
2.2.4. Ekoizpen urriko eremuak aztertzeke metodologiaz	59
2.2.5. Soziologia eta itzulpen-ikasketak uztarturik	64
2.2.5.1. Bira soziologikoa itzulpen-ikasketetan	64
2.2.5.2. Itzulpenaren soziologia: ereduak, ikuspegiak eta ikergaiak	67

2.2.6. Itzulpengintzaren funtzioak (literaturaren) historian.....	76
2.2.6.1. Itzulpengintzaren funtzioak: zenbait autoreren ideiak	76
2.2.6.2. Itzulpengintzaren funtzioak: Sapiroren sailkapen soziologikoa	83
2.2.7. Eremuen teoria euskal literatur itzulpengintza aztertzeko erabilgarri	84
3. EUSKAL LITERATURA ITZULIA AUTONOMIZAZIO ERLATIBOAREN BIDEAN: BARNE-EREMU BATEN BILAKAERA ETA FUNTZIOAK LITERATURAREN ESPAZIO GARAIKIDEAN	93
3.1. Euskal literatura itzulia barne-eremu bat da: definizioa eta abiapuntua.....	94
3.2. Euskal literatura itzulia literaturaren eta itzulpenaren eremuetan: bilakaera eta autonomizazio erlatiboa	100
3.2.1. Euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren egituraketa: ekoizpen- eta zirkulazio- baldintzak	101
3.2.2. Euskal itzultzaileen eta idazleen jarrerak	122
3.2.3. Euskal literatura itzuliaren harrera eta irismena	131
3.3. Euskal literatura itzuliaren funtzioak euskal literaturan: funtzio ideologikoa, ekonomikoa eta kulturala	133
4. BASQUE TRANSLATION IN THE STRUCTURE OF BASQUE LITERARY HISTORIOGRAPHIES.....	139
4.1. A few details about narratives about translation: theory, history, and historiography...	140
4.2. Principles, fields, and research topics in translation history	148
4.3. The arena afforded to translation by literary history	155
4.4. Basque translation in historiographies of Basque literature	157
4.4.1. The development of historiographies of Basque literature.....	158
4.4.2. Corpus of historiographies for the present study.....	161
4.4.3. Examination of historiographies	164
4.4.3.1. Orixe (1927): <i>Euskal literatura'ren atze edo edesti laburra</i>	164
4.4.3.1.1. Status of Orixe and his historiography in the field.....	164
4.4.3.1.2. Examination of representations of translation.....	170
4.4.3.1.3. Results	178
4.4.3.2. Mitxelena (1960, 2011): <i>Historia de la literatura vasca</i>	179

4.4.3.2.1. Status of Mitxelena and his historiography in the field.....	179
4.4.3.2.2. Examination of representations of translation.....	184
4.4.3.2.3. Results.....	199
4.4.3.3. Villasante (1961, 1979): <i>Historia de la literatura vasca (2a edición revisada y completada)</i>	200
4.4.3.3.1. Status of Villasante and his historiography in the field.....	200
4.4.3.3.2. Examination of representations of translation.....	204
4.4.3.3.3. Results.....	214
4.4.3.4. Sarasola (1971, 1976): <i>Historia Social de la Literatura Vasca</i>	216
4.4.3.4.1. Status of Sarasola and his historiography in the field.....	216
4.4.3.4.2. Examination of the representations of translation.....	219
4.4.3.4.3. Results.....	225
4.4.3.5. Mujika (1979): <i>Historia de la literatura euskerika</i>	226
4.4.3.5.1. Status of Mujika and his historiography in the field.....	226
4.4.3.5.2. Examination of the representations of translation.....	227
4.4.3.5.3. Results.....	232
4.4.3.6. Juaristi (1987) <i>Literatura vasca</i>	232
4.4.3.6.1. Status of Juaristi and his historiography in the field.....	232
4.4.3.6.2. Examination of the representations of translation.....	234
4.4.3.6.3. Results.....	239
4.4.3.7. Orpustan (1996): <i>Précis d'histoire littéraire basque</i>	240
4.4.3.7.1. Status of Orpustan and his historiography in the field.....	240
4.4.3.7.2. Examination of the representations of translation.....	242
4.4.3.7.3. Results.....	247
4.4.3.8. Urkizu (2000) <i>Historia de la literatura vasca</i>	248
4.4.3.8.1. Status of Urkizu and his historiography in the field.....	248
4.4.3.8.2. Examination of the representations of translation.....	250
4.4.3.8.3. Results.....	266

4.4.3.9. López Gaseni (2002): <i>Historia de la literatura vasca</i>	268
4.4.3.9.1. Status of López Gaseni and his historiography in the field.....	268
4.4.3.9.2. Examination of representations of translation.....	272
4.4.3.9.3. Results.....	278
4.4.3.10. Aldekoa (2004, 2008): <i>Euskal literaturaren historia</i>	279
4.4.3.10.1. Status of Aldekoa and his historiography in the field.....	279
4.4.3.10.2. Examination of representations of translation.....	281
4.4.3.10.3. Results.....	288
4.4.3.11. Olaziregi (2012): <i>Basque Literary History</i>	289
4.4.3.11.1. Status of Olaziregi and her historiography in the field.....	289
4.4.3.11.2. Examination of representations of translation.....	292
4.4.3.11.3. Results.....	305
4.5. Evolution of the representation of translation in Basque literary historiographies.....	308
5. ITZULPENEA EUSKAL LITERATURAKO FIKZIOZKO TESTU GARAİKIDEETAN AGERKARI.....	315
5.1. Bira fikzionala.....	316
5.2. Itzultzaileak fikzioan: esparruak, iruditegia eta funtzioak.....	320
5.2.1. Esparruak.....	320
5.2.2. Iruditegia.....	324
5.2.3. Funtzioak.....	337
5.3. Itzulpena eta itzultzailea euskal fikzio garaikidean.....	341
5.3.1. <i>Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak</i> , Joseba Sarrionandia (1985).....	344
5.3.2. <i>Manu Militari</i> , Joxe Agustin Arrieta (1987).....	346
5.3.3. <i>Hezurrezko xirulak</i> , Joseba Sarrionandia (1991).....	354
5.3.4. <i>Katebegi galdua</i> , Jon Alonso (1995).....	356
5.3.5. <i>Itzultzaile bat Parisen</i> , Bernardo Atxaga (1996).....	360
5.3.6. “Bizitzako garairik onena” in <i>Bizitza homeopatikoa</i> , Xabier Mendiguren Elizegi (2008).....	367

5.3.7. “Urrezko vespa” eta “Bernardo et Ramon” in <i>Fikzioaren izterrak</i> , Ur Apalategi (2010)	371
5.3.8. <i>Twist</i> , Harkaitz Cano (2011)	375
5.3.9. “Itzulpengintza”, “Kafkaren itzultzailea” eta “Idazlea irakurketa tailerrean” in <i>Idazten ari dela idazten duen idazlea, edo literatura gaixotasun gisa</i> , Iban Zaldúa (2012)	383
5.3.10. <i>Mussche</i> , Kirmen Uribe (2012)	387
5.3.11. <i>Martutene</i> , Ramon Saizarbitoria (2012)	392
5.4. Itzulpena eta itzultzaileak euskal fikzioan: bilakabidea	418
6. RESULTS: CONTRIBUTIONS TO CONTEMPORARY BASQUE TRANSLATION HISTORY	425
BIBLIOGRAFIA	441

1. INTRODUCTORY WORDS: POINTS OF DEPARTURE, DIRECTION, AND CHAPTER OVERVIEW

The history of this thesis could be that of any thesis: ambition and fog at the beginning; more composed and precise now that it is finished. But, as someone once said, let me tell my own story. I remember that, when I wrote my thesis proposal, with all the enterprise and brashness of the beginning, I gave my proposal and index to a researcher working in the field. She encouraged me, but also said *will you be able to do all that?* I wondered if she was underestimating me, and that's where we left it. But, common sense, time, and the research process have taught me that the researcher was right. She had recently finished her own thesis and knew all too well what the future held for me and what a journey awaited me, for it is well known that each person must find his own path and that there are many issues that are unforeseeable unless you have experienced them yourself. The researcher knew then, and I found and now know, that from Mungia to Bayonne, from Bayonne to Bordeaux, from Bordeaux to Paris, from Paris to Vitoria... as one progresses, ideas, topics of study, chapters, and sections are transformed, become finite, specific; the thesis "shrinks" in research topics and researched periods of time, and "grows" in the concreteness of ideas and number of pages.

When we were first beginning to work and started writing the thesis proposal, we realized that once we recognized Basque literature as a system, within it we could also recognize translated Basque literature as a system because it had producers, consumers, mediators, and critics. This, furthermore, allowed us to note that, in Basque literature collections, translation was occupying more and more space; in the media, literary translation had more and more import; there were awards for translation, a translators' association, funding for literary translation, the creation of a university degree in translation, growth in research on translation... Basque translation seemed to be growing and expanding. We suspected, although this is not always the case, that people had a better and better image of translators, since literary translation and literary translators were spoken of generally in better and better terms. We knew, of course, that cultural context and cultural agents and policies had an effect on literary translation and,

similarly, that translation itself had an effect on its surroundings. So, when we were first beginning to work and started writing the thesis proposal, in addition to examining translation products and catalogues, we thought that examining what had been said about translation before and throughout history would be of use in carrying out a new reading of translation.

As noted above, the initial project was too ambitious, the topics and periods of time were yet to be defined (though we did not realize this at the time), and our working methodology was also completely unspecified. We realized then that under the label of history of translation, we had nothing but lists of names and titles (except for the rare theses by pioneers in Basque translation studies up to that time), and that it was essential to carry out a traductological interpretation of the evolution of what had been said and thought about translation, in addition to an interpretation of the lists translated texts. Likewise, we needed to combine “conception,” “things said about translation,” “place of translation,” “resonance,” “image,” “effect,” and “system of consumers, producers, and products” to find a theory or network of concepts that would be robust in and of itself, since the above-mentioned concepts are rather blurry and isolated. In addition to all this, in order to articulate these ideas, we needed ideas about structure, as well as a network of concepts more specific than “the context of translation.” That is, we needed a theory that could explain the above in a systematic and orderly way, and, similarly, that could take into account the typical characteristics of translated Basque literature.

Meanings, fortunes, periods of time, the directions of the thesis, and the act of doing research and academic work were modified by the trends of workplaces and countries. Lines of research and schools of research guided the writing of the thesis, and we established our methodology, organized the relevant concepts, and settled on our main topics. In this thesis we will examine the field of contemporary translated Basque literature. Specifically, we will examine the period of time that begins with the Autonomy Statute of the Autonomous Basque Community (however we will not use the borders of the Autonomous Basque Community to define geographical space) to write a literary essay to describe the field of Basque translation and the subfield of translated Basque literature. As we will see in this work, country, nation, or target language are not in themselves sufficient to define the field (if anything, the combination of structures establishes the field). For our part, we will draw a sketch to describe the

structure of the field of translated Basque literature. We will focus on sponsor institutions, specifically on those involved with professionalization. In addition, we will attempt to situate the field within the larger field of Basque literature; in other words, we will examine what effect translated Basque literature has had on the field of Basque literature. We will discuss what function translation has had in Basque literature, we will examine when, how, and for what purpose translation has appeared in historiographies of Basque literature, and we will investigate how translation and the translator have appeared in contemporary Basque fiction.

If there was one thing that was clear from the beginning, it was this: research on translation needed translation-studies as a point of departure. We set off on our journey into research on translation in search of an appropriate methodological tool for our research topic. The result of this reading and research process is the second chapter of the present work, entitled “Research field and topics.” More specifically, we will begin in Section 2.1 with an explanation of the history of the discipline of translation studies and of the perspectives and theories within the discipline. Next, in Section 2.2, we will show how they intersect with the theoretical and methodological lines brought to the field of translation from sociology by Bourdieu. We will describe research topics in the sociology of translation, explain the principle concepts of Bourdieu’s theory and the theory of the field, discuss the origins and dynamics of the field, and also describe the characteristics of fields that have scant cultural production. In addition, we will explain why Bourdieu’s theory, which is integrated into sociological translation studies, is of value to us in examining Basque literary translation. To date, in general, theorists have based themselves in polysystems theory to situate and describe Basque translation but, as we will see in the present work, more appropriately associated with an examination of Basque translation are the tools that translation sociology gives us, among other reasons because they give us a way to take into account interactions between society and culture from a descriptivist point of view, and because it is possible to overcome some of the issues that arise when describing the research topic according to polysystems theory. In fact, as we will see in Chapter 2, which demarcates the theoretical-methodological framework of the thesis, it has been said of polysystems theory that it is too centered on literary translation, too deterministic; that although it does include the social factors that influence translation, it does not provide a framework to describe the dynamics of power-related factors, and that to describe a

given translation system, it takes into account only the target culture. In our case for example, it is important to take into account translation promoted by the source system, and the effect that translation done for an outside audience has on the source system. Furthermore, it must be foreseen that the source and target systems of a number of translations will be the same system. As we followed polysystems theory, a number of problems arose: what happens when the system is multilingual? How to situate segments translated as part of a larger work? How to analyze translations that promote the target culture? What happens when the target and original cultures belong to the same system? To overcome these issues, we found a framework in Bourdieu for, in our opinion, translation is like an ocean that wets both sides at the same time, and affects both. Following the framework proposed by Bourdieu, we ordered and situated “function,” “economy,” “role of translation,” “power/strength,” “image,” and so on, which had been articulated as part of a rather foggy concept of “context,” within a single network of concepts.

As mentioned above, it was clear that the position of translated literature is determined by power and by the characteristics of a given cultural system, and that translation is not done between different languages, but between different societal frameworks. It also became clear that translation must be examined based on the characteristics of both the original and target cultures, and that translation procedures should not be examined solely according to linguistic systems, unless that means according to the norms established by the societal context. Bourdieu’s theory provided us with a coherent outline in which to situate various agentive elements (power relationships, ideologies, professionals, critics, teachers, translators, sponsors, assistants, censors, publishers, institutions, academies, differences in status, interventionism, interculturality, implications, beliefs...) and within which to define and analyze translation as a practice regulated by certain societal characteristics, because in the final analysis, translation holds a specific social position, social value and social function.

To describe social structures, Bourdieu makes use of three concepts that are interrelated and that define each other: field, capital, and habitus. Through these concepts he attempts to describe how the representations and distributions of social structures are structured and how objective values and symbols are articulated in order to recreate, distribute, and establish power. We will specifically bring these concepts and questions to bear in the present work, and in Chapter 3 we will describe the

practices, agents, relationships and events that have an effect on the field of translated Basque literature. Translation events are not isolated events, they do not simply “fall” from above, events in history do not occur one after another in an endless and unrelated stream; they are brought about by interconnected causes and forces. Here or there, one can read statements such as, “in such-and-such a year the Martutene translators’ school was founded” or “at such-and-such a time the translation degree was established,” but it behooves us to answer this question: what correlation is there among these events and how has the structure of the evolution of the field been reorganized? With respect to the present work, we will take particular note of the development of institutionalization in Chapter 3 (the foundation of professional groups, training, recognition, the academy, etc.). We will see that the field of translated literature is not an independent field, but a subfield with low production. In short, in Chapter 3 we will describe the social-structural representation that the field of translated literature has within the field of translation.

Next, in Chapter 4, we will examine the representations that literary translation has had in contemporary literary historiographies. For this purpose, in sections 4.1, 4.2, and 4.3, we will present the details of the crossroads of translation theory, history, and historiography, as well as principles to apply to the history of translation. We will discuss different research areas and topics and we will consider the arena literary history has afforded to translation. Next, we will turn to a review of the evolution of historiographies of Basque literature (Section 4.4) and to the perusal of eleven historiographies, to examine whether translation figures in them and to see how each author has treated translation. Our aim will be to identify, examine, and classify the discourses presented by the authors of historiographies. Also, we will consider the position and function that translation has held in the construction of literature, and reflect on the evolution of representations. Contemporary academic research on literature will be our focus in this chapter, and we will turn to a pioneer historiographer in academic literary research: Mitxelena (who published *Historia de la literatura vasca* in 1960). However, we will first examine Orixe’s work, *Euskal Literatura’ren atze edo edesti laburra*, which was published somewhat earlier. We would like to include that history in our research, because examining a work from before the time of contemporary academic literary research will allow us to make comparisons between the two periods of time. Our journey will take us through the monographs devoted to

Basque literary history by Orixe (1927), Mitxelena (1960), Villasante (1961), Sarasola (1971), Mujika (1979), Juaristi (1987), Orpustan (1996), Urkizu (2000), López Gaseni (2002), Aldekoa (2004), and Olaziregi (2012). They all cover all eras of Basque literature and they do not leave out a single geographical area. Our goal is to reveal discourses on translated Basque literature in order to expose paths to the history of translation; indeed, the present research will show what kind of impact the field of translation can have on the space it shares with its neighbors in the field of literature. We will make a particular effort to answer the following question: what function does translation fulfill in the historiographical structure of Basque literature?

In Chapter 5 of this thesis, we will examine the fictional representations of translation; that is, how are Basque translators portrayed in fiction by writers? What sort of image do authors have of translators, and what image does the translator have in society? We will introduce the topic in Sections 5.1 and 5.2, report on research trends in translation studies that can have what may be considered a fictional turn, and present the frameworks, imagery, and functions of representations examined by work on the representations that translation has had in general. In Section 5.3, we will take a look at the influence of the issue on Basque literature. For the purposes of the present thesis, we surveyed contemporary authors and selected eleven literary works whose topic is (among others) translators or translation. Based on time of publication, the first literary work that we will examine is Sarrionandia's 1985 book, *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak*, and the last will be Saizarbitoria's *Martutene* (2012). What kind of characters are translators in these narratives and stories? What function do they carry out within the structure of the literary work? What aspects of the field of Basque translation do Basque contemporary writers reveal? We will try to answer questions of this type; indeed, examining fiction will allow us to reveal social discourses on translation.

Regarding our position of researcher and the ideas that we use, we must state that we are aware that Bourdieu offers a research program with more than one theoretical-methodological framework. For our part, in this thesis we will look at only one section of that program to describe and characterize the field of Basque translation, specifically at the social structuring, and historiographical and fictional representation of the area of translation that touches on the arena of literature. We are aware, however, that according to the patterns designated by Bourdieu's research program, a great number of creators, relationships and power networks remain to be examined. Thus, by

making use of Bourdieu's theory, we plan to open new doors to research on Basque translation and, through this research, we would like to take the first steps in continuing to tread these paths and multiply them.

Finally, as Bourdieu himself declares, we want to heed self-reflexivity, and this is the position we take as researchers: we want to act from within translation studies, from within a discipline of literary studies that to date has neither complete autonomy nor a section of its own, and our declaration is a double one: on the one hand, it is a declaration in favor of the field of translation, and we believe that portraying and revealing the field helps to create the field; on the other hand, we would not like to touch only on the framework of translation studies, since translation studies influence culture studies. This work is thus also a call to reveal the effect that the history of Basque translation has had on Basque letters.

2. IKERKETA-EREMUA ETA IKERGAIAK

Translation Studies has done more than merely draw on other disciplines; it has assimilated and dynamically adapted conceptual and methodological frameworks to employ them in the theory, practice and analysis of translation as product, process and function. Rather than becoming by mere importation a subfield of such disciplines as Linguistics or Comparative Literature, Translation Studies has managed to establish itself as a new independent – and in some views over-arching – (inter)discipline.

(Duarte *et al.*, 2006: 2-3)

2.1. Itzulpen-ikasketak: ikuspegiak eta teoriak

2.1.1. Diziplina berri baten historia laburra

Itzulpen-ikasketak, *Translation studies* edo *Traductologie*¹ deritzon diziplina, gaztea, berria da: historian zehar itzulpenari buruz gogoeta egin duten autoreak asko izanagatik, berriki baino ez da egituratu zientzia alor bereizi gisa; izan ere, hizkuntzalaritza aplikatuaren arabera aztertzen eta lantzen zen itzulpena 1950eko eta 1960ko hamarkadetan, eta 1970eko hamarkadan (eta batez ere 1980koan) hasi ziren itzulpen-ikertzaileak itzulpengintza bera alor bereizitzat hartzen, ikerketa-eremuak zehazten eta teoriak garatzen (Baker, 2009: 277-280).

“Itzulpen-ikasketak” diziplinaren sorrerak asko zor dio Holmes-en “The name and nature of translation studies” (1972) lanari: bertan, diziplinaren izenaz gainera, egitura bat ere proposatzen du Holmesek. Bada, Holmesek proposatutako adar elkarreragileek (adar teorikoa, deskriptiboa eta aplikatua) egituratu izan dute dagokigun ikerketa-arloa gaur arte; baina, nabarmentzeko fenomeno da, halaber, denborak eta ikerketak aurrera egin ahala, gero eta indar handiagoa hartu duela diziplinartekotasunak, espezializazioak eta beste diziplina batzuetako teoriak eta metodologiak inportatzeak (Munday, 2008: 4-17). Izan ere, beste ikerketa-arlo batzuetako teoriak ekarri dituzte eurenera itzulpenaren ikertzaileek: psikologiakoak, komunikaziokoak, literaturakoak, antropologiakoak, filosofiakoak, eta, berriki, baita kulturaren bestelako arloetakoak ere. Hainbat talaiatatik begira dakioke itzulpenari, eta itzulpena aztertzeko hainbat ikuspegi ditugu: ikuspegi komunikatiboa, funtzionala, linguistikoa, sistemikoa, psikolinguistikoa, kognitiboa... Ikuspegi-aniztasuna poztekoa da Bakerren (2009: 277-280) hitzetan, ikertzaileak argi izan behar baitu ikuspegi bakarretik ezinezkoa dela itzulpengintzak azaleratutako galdera guztiei erantzutea.

Itzulpen-ikasketetako joerei erreparatzen hasita, beste hainbat diziplinak bezala, hala nola hizkuntzalaritzak, literatur ikasketek zein historiak, badirudi oro har kultur bira (*cultural turn*) bizi izan dutela itzulpen-ikasketek azken urteotan; azkenaldiko metodo- eta ikuspegi-aniztasunean ezaugarri bat nabarmen daiteke: itzulpenaren kultur alderdian jarritako enfasia. Garai batean itzulpena hizkuntzalaritzaren adartzat jotzen

---

¹ Itzulpen-ikasketak zein traduktologia erabiliko ditugu guk.

bazen ere, orain diziplinar-teko alor gisa dakusagu, eta ikertzaileek erabateko arreta egiten diote hizkuntzaren eta bizimoduaren arteko funtsezko loturari (Bassnet, 2002 & 2007). Halaber, jatorrizko testuaren nagusitasunetik xede-testurako arreta nabarmentzera igaro gara traduktologian. Gentzler ikertzaileari hartutako aipua da ondokoa, 1980ko eta 1990eko itzulpen-ikasketetako joeren bilakabidea laburtzen duena:

The two most important shifts in theoretical developments in translation theory over the past two decades have been (1) the shift from source-oriented theories to target-text-oriented theories and (2) the shift to include cultural factors as well as linguistic elements in the translation training models. Those advocating functionalist approaches have been pioneers in both areas.

(Gentzler, 2001: 70)

Laburbilduz, itzulpen-ikasketen historiaz esan daiteke 1970eko hamarkadan sortu zirela, 1972an, azaldu baitzuen lehenbizikoz Holmes ikertzaileak diziplinaren mapa akademikoa, zeinari gaur egun, alde edo molde, oraindik ere jarraitzen zaion. 1980ko hamarkadan garatu eta finkatu egin ziren ikasketok, eta 1990ekoan hedatu edo globalizatu (Bassnett, 2002a).

Itzulpen-ikasketen adarrei, azpi-alorrei edo ikergaii gagozkielarik, Bakerrek itzulpengintzari buruzko entziklopedian ondo laburbiltzen duenez (2009: 277-280)², Holmesek (1972) bi adar nagusitan sailkatu zuen itzulpen-ikasketen diziplina: itzulpen-ikasketa hutsak eta itzulpen-ikasketa aplikatuak.

Itzulpen-ikasketa hutsek bi xede nagusi dituzte: itzulpen-prozesua bera deskribatzea, deskripzioarako oinarriak azaltzea, eta prozesuaren oinarriak finkatzea zein aurreikustea. Itzulpen-ikasketa hutsten azpi-alorrak dira itzulpen-ikasketa deskriptiboak (produktura, prozesura eta funtziora bideratutakoak bereizten ditu) eta itzulpen-teoria (atal honen barruan Holmesek azpi-sailkapen bat egiten du: itzulpen-teoria orokorra eta partziala; bada, itzulpen-teoria partziala honako hauek zehatz dezakete: bitartekoak, arloak, mailak, testu-tipoak, denborak edo arazoak). Itzulpen-ikasketa aplikatuei dagokienez, aplikazio jakinak eta praktikoak biltzen ditu, esaterako, itzultzailearen heziketa, hiztegi-gintza, itzulpen-politikak eta itzulpen-kritika. Horrez gain, Holmesek beste bi azpi-atal garrantzitsu aipatzen ditu: itzulpen-ikasketen azterketa; alegia, itzulpen-teoriaren historia edo itzultzaileen heziketaren historia. Holmesen arabera, ikasketa deskriptiboak eta aplikatuak dialektika moduko batean elkarreragiten dute;

---

² Holmesek proposatutako egituraren azalpena laburbiltzen du, halaber, Mundayk (2009: 9-13).

alegia, ez dira norabide bakarrekoak. Hortaz, adar guztiei arreta egitea komeni da, elkar aberasten baitute.

Holmesek proposatutako egitura hori hartu izan dute ardatz, eta partez erabili zein osatu, besteak beste, Toury, Pym, Hatim, Munday edo Snell-Hornby ikertzaileek, eta gaur eguneko ikerketek 1972ko ikuspegi hura eraldatu dute (Munday, 2009: 12).

Holmesen mapako atal ezberdinak landu izan dira 1970etik aurrerako ikerketetan. Esate baterako, hizkuntzalaritzara bideratutako zientzia batez ere Alemanian jorratu izan da; edonola ere, harekin lotutako *baliokidetza* kontzeptuari behin eta berriz ekin diote beste ikuspegi batzuetako ikertzaileek ere: zenbait teoriarik sarri jarri izan dute auzitan eta sarri birpentsatu dute kontzeptua. Alemanian garatu izan dira, halaber, testu moldeetara eta helburuetara bideratutako teoriak. Diskurtsoaren analisi eta gramatika funtzional sistemiko hallidaytarren eragina, ostera, 1990eko hamarkadan agertu zen, batez ere Australian eta Erresuma Batuan. 1970eko eta 1980ko hamarkadetan ikuspegi deskriptiboa asko garatu zen, errusiar formalistengandik jasotako literatura konparatuaren haritik: eskola aitzindaria sortu zen Tel Aviv-en, Even-Zohar eta Gideon Touryren eskutik, zeinak itzulpena literatur polisistemaren barruan kokatzen duen. Halaber, bide beretik garatu da “manipulazioaren eskola” esan izan zaion mugimendua, bai eta Elsa Vieirak bultzatutako “kanibalismoaren eskola” ere, edo Kanadatik datozkigun itzulpen-teoria postkolonialak eta Bourdieuren soziologian oinarritutako itzulpenaren historiografiaren eta soziologiaren inguruan ardaztutako eskolak (Munday, 2008: 13).

2.1.2. Itzulpen-ikasketei ekiteko ikuspegiak

Itzulpen-ikasketen ikergaiak askotarikoak dira eta, askotarikoak dira, halaber, arestian esan bezala, ikergaiei ekiteko ikuspegiak ere. Itzulpen-ikerketarako hainbat eredu ditugu, eta itzulpen-ikerketarako eredu bakoitzak molde jakin batean mugatzen du itzulpengintzaren esparrua; alegia, itzulpenaren alderdi jakin bat nabarmentzen du. Nolanahi ere den, eta dibergentzia teoriko eta metodologikoak egon badaude ere, eredu guztiak dira egoki eta elkarren osagarri.

Guidère-k *Introduction à la traductologie* eskuliburuan (2010), esaterako, honelaxe sailkatzen ditu itzulpen-ikerketarako ereduak: 1) eredu linguistikoak, 2) eredu hermeneutikoa, 3) eredu ideologikoak, 4) eredu poetologikoa, 5) eredu testuala, 6) eredu semiotikoak, 7) eredu komunikazionalak eta 8) eredu kognitiboak. Betiere Guidèreren

sailkapen horri jarraikiz, eredu linguistikoan biltzen dira estilistika konparatua –Vinay eta Darbelneten lanak, esaterako–, hizkuntzalaritza teorikoa –Mouninen lana, besteak beste–, hizkuntzalaritza aplikatua –Catforden lanak aipa litezke– edo soziolinguistika –Pergnier, Labov eta beste– oinarriztat hartuta itzulpengintzari buruz egin diren lanak (Guidère, 2010: 41-48). Traduktologiaren garapena erabat lotuta egon da itzulpenaren azterketa linguistikoarekin, dela hizkuntzalaritza bera itzulpenari aplikatuz, dela itzulpen-praktikaren bidez teoria linguistikoak garatuz. Baina, traduktologiaren garapenak aurrera egin ahala, itzulpenaren azterketarako hizkuntzalaritza soilik erabiltzea errefusatu da, eta, apurka-apurka, bestelako ikuspegiak aplikatu zaizkio itzulpenaren azterketari. Schleiermacher eta Steiner har daitezke ikuspegi hermeneutikoaren ordezkariak (Guidère, 2010: 49); bada, ikuspegi hori, labur esanda, itzultzailearen larruan jartzean datza: itzultzaileak testuaren interpretazioa nola egin duen aztertzean, alegia. Ikuspegi horren arabera, hiru kontzeptuok lotuta daude berez: itzulpena, hizkuntza eta komunikazioa. Beste alde batetik, Berman, Penrod, Lefevère eta Meschonnic aipatzen dira, besteak beste, itzulpen-ikerketarako eredu ideologikoen atalean (Guidère, 2010: 50): itzulpen jakin bat, eta itzulpen-azterketa bat, ez dago salbu garai jakin bateko ideologiaren mende egotetik, eta une jakin batean egindako aukeraketa politikoa deskribatzeari ekiten diote ikuspegi horren arabera diharduten ikertzaileek. Ikuspegi ideologikoen bidetik egindako ikerketen argira, zentsura, inperialismoa, kolonialismoa eta antzeko kontzeptuak lotzen zaizkio itzulpenari.

Zenbait ikertzailek, ostera, poesiaren itzulpena jo izan dute itzulpenaren azterketaren ardaztat; bada, horiexek dute, hain zuzen ere, ikuspegi poetologikoa. Ikusmolde horren arabera lan egindakoen artean, Etkind aipatzen du Guidèrek, bai eta Meschonnic ere (Guidère, 2010: 52-54). Ikuspegi testualari dagokionez, testu-tipologiak, testuaren funtzioak, xedeak, zentzuak, testuinguruak eta ideologiak itzultzeko modua baldintzatzen duten neurrian aztertzen dira itzulpenak; testu mailak, testu motak, testuartekotasuna, diskurtsoen aniztasuna, itzultzailearen artekari-rola eta antzeko kontzeptuak funtsezkotzat jotzen dira itzulpenak aztertzeko, eta analisisa hainbat mailatan egin daiteke; esparru horretan jardundakoak dira, besteak beste, Deslisle zein Larose ikertzaileak, esaterako (Guidère, 2010: 55).

Guidèrek proposatutako sailkapen-ereduarekin jarraituz, eta eredu semiotikoez denaz bezainbatean, zeinuen eta signifkazio-sistemen erabileraren arabera aztertzen da, halaber, itzulpena, eta gisa horretako azterketak baino ezin lezake “mundu

ezberdinetan” emandako testuen parekotasuna azaldu (2010: 58-59). Guidèrek Gorléeren lanak nabarmentzen ditu itzulpenaren azterketa semiotikoaz ari denean. Bestelakoa da eredu komunikazionala: hizkuntzaren funtzioak eta itzulpenaren funtzioak daude eredu komunikazionalaren oinarrian, eta eredu horren arabera gogoetetan, hizkuntzaren kodetze- eta deskodetze-moldeak aplikatzen zaizkie itzulitako testuen azterketari, garrantzi handia ematen zaiolarik testuinguruaren azterketari. Nida, Hatim eta Mason, eta Baker aipatzen dira, adibidez, ikuspegi horren arabera lan egin dutenen artean (Guidère, 2010: 60). Azkenik, itzulpenak aztertze eredu kognitiboak lotura zuzena du psikolinguistikarekin; itzulpenak egin bitartean itzultzailearen barruan gertatzen diren prozesu mentalak aztertzean datza (Guidère, 2010: 62).

2.1.3. Itzulpen-teoriak

Itzulpengintza aztertze askotariko ereduaren aldean, edo itzulpengintza beste jakintza baten adar gisa aztertzen duten ikuspegiaren aldean, itzulpen-teoriek jakintza beregaina balitz bezala aztertzen dute itzulpena, eraikuntza kontzeptual osoak dira, eskusiboak, itzulpenean soilik zentratutako gogoeta helburu dutenak. Guidèrek (2010: 69), esaterako, ondoko teoriak aipatzen ditu: interpretazioaren teoria, akzioaren teoria, *skopos* teoria, jokoaren teoria eta polisistemen teoria. Honelaxe aletzen ditu:

Interpretazioaren teoria Parisko eskolak sortu zuen: Danica Seleskovitch eta Marianne Lederer (1994) dira teoriaren aitzindariak. Seleskovitchek, bere interpretazio-lanak emandako esperientziatik abiatuta, itzulpena azaltzeko hiru pausoko eredu proposatu zuen (interpretazioa, deberbalizazioa eta berradierazpena). Gerora, Deslislek garatu egin zuen (1980). Ledererrek, bere aldetik, hiru postulatu proposatzen ditu: “dena da interpretazioa”, “ezin dugu interpretatu gabe itzuli” eta “berradierazpenak ezaugarritzen du itzulpen oro”. Teoria horren arabera, oso garrantzitsua da testu jakin bat zer mailatan kokatzen den aztertzea: hitza, esaldia edo testua. Izan ere, Ledererren ustez benetako itzulpena testu mailan baino ez da gertatzen; alegia, diskurtso eta testuinguru batean. Interpretazioaren teoria xede-hizkuntza eta kulturara bideratutako teoria da (Guidère, 2010: 69).

Akzioaren teoriaren jatorria Alemanian dago, hain zuzen ere Justa Holz-Mänttäriren lanean (1984). Teoria horren egitekoa itzulpen funtzionalak sustatzea da, eta kultur oztopoei aurre egitea: itzultzaileak xede-hizkuntzan onartzeko moduko mezua sortu behar du; beraz, itzultzailearen egitekoa xede-testuaren helburuaren arabera da,

eta azkenengo produktua funtzionalitatearen arabera ebaluatu behar da: funtzioak ezaugarritzen du itzulpen-prozesua. Holz-Mänttärrik honako rol hauek bereizten ditu funtzioa definitzeko: itzulpenaren abiarazlea, eskaria egiten duena, jatorrizko testuaren ekoizlea, itzultzailea, xede-testuaren aplikazioa, azken hartzailea eta zabalkundea egiten duena. Holz-Mänttärriren ustez, itzultzaileak beti negozioa dezake eskari-egilearekin, eta itzultzailearena da testuak funtzionatzearen erantzukizuna. Kultur produktu guztietarako balio luke, gainera, jarduteko modu horrek (Guidère, 2010: 71-72).

Skopos teoriari dagokionez, Hans Vermeer (1970eko hamarkadan) jo behar dugu aitzindaritzat. Teoria horren sustatzaileen artean daude, halaber, Christiane Nord (1988) eta Margaret Ammann (1990). Katharina Reiss ere ekarpen garrantzitsua egin zion teoriari (1984). Testu pragmatikoetan eta horiek xede-hizkuntzan eta kulturaren duten funtzioan jartzen du arreta teoria horrek; bada, alde horretatik, akzioaren teoriaren marko epistemologiko bera darabil; baina kasu honetan, azken hartzaileak baldintzatuko luke itzulpena (Guidère, 2010: 72-73).

Jokoaren teoriak John von Neuman matematikariak proposatutako eredua du oinarri. Hainbat interes dauden gatazketan galerak eta irabaziak neurtzean datza, galerak minimizatzean eta irabaziak optimizatzean, alegia. Levy (1967) eta Gorfée (1993) ikertzaileek jarraitu izan diote teoria horri euren lanetan (Guidère, 2010: 74).

Beste alde batetik, ez ditzagun ahaztu filosofiak itzulpenaren ikerketari irekitako bideak: George Steiner, Ezra Pound, Walter Benjamin eta Jaques Derridaren ekarpenak nabarmen daitezke teoria filosofikoen arloan. Esanahiaren interpretazioa aztertzen du Steinerren “mozio hermeneutikoak”, esaterako. Pounden itzulpenek eta teoriak itzulpena indartzeko hizkuntza-estrategiak azalarazten ditu. Benjaminek, bere aldetik, itzulpen literalaren bidez lor daitekeen hizkuntza purua du ardatz. Derridak dekonstrukzioa du oinarri, eta itzulpenaren eta jatorrizko testuaren arteko aldea ere zalantzan jartzen du (Munday, 2008: 162-177). Denak ere itzulpen-praktika eta -esperientzietatik zein halako esperientziei buruzko gogoetatik eratorritako teoriak dira.

Polisistemen teoria Even-Zoharrek 1970eko eta 1980ko hamarkadetan garatutako kontzeptuen mapan datza: elkarren artean elkarreragiten duten eta elkarren barruan dauden sistemen multzoan, sistemetako bat da itzulpena. Hala, itzulpen-sistema, esaterako, literatur sistemaren barruan dago, eta hori sistema artistikoaren barrenean, eta, halaber, erlijio-sistemaren eta politikoaren zati ere bada. Sistemen arteko

elkarreraginaz gain, sisteman bertan ere tentsioak sortzen dira erdigunearen eta periferiaren artean. Zoharren ustez, itzulitako literaturak posizio periferikoa du; kontrakoa gertatzen da, ostera, hiru kasutan: literatur sistema jakin bat gaztea denean, nazio boteretsuago baten mende dauden literatur sistemen kasuan eta, azkenik, krisia bizi duten literatur sistemen kasuan. Itzulitako literaturaren posizioa boterearen eta kultur sistema jakin baten ezaugarrien arabera da, beraz. Honako hauek dira teoriaren ondorio praktiko edo teoriko nagusiak: sistemen artean egiten da itzulpena (eta ez hizkuntzen artean); itzulitako obra xede-kulturaren ezaugarrietan oinarrituta aztertu behar da; itzulpen-prozedurak ez dira sistema linguistikoen arabera aztertu behar, ezpada kultur testuinguruak ezarritako arauen arabera. Gideon Touryk garatu zuen Zoharren teoria traduktologia deskriptiboaren ildotik (Guidère, 2010: 75-76).

Honelaxe laburbiltzen ditu Guidèrek orain arte aipatu ditugun itzulpen-teoriak:

Ainsi, la théorie interprétative (École de Paris) insiste sur la prééminence du sens et de sa compréhension dans le processus de traduction. La théorie de l'action insiste sur le rôle central du traducteur comme acteur économique chargé de faire le lien entre le commanditaire et le client. La théorie du skopos part du postulat qu'il n'est point de traduction sans but précis et que la fonction du texte détermine la manière de le traduire. La théorie du jeu se focalise sur la dimension contractuelle de la traduction et insiste sur la nécessité de connaître et de maîtriser les "règles du jeu" avant de s'engager dans la traduction. Enfin, la théorie du polisystème voit la traduction comme une partie de un tout plus englobant, le système littéraire dans son ensemble, et préconise la connaissance des "normes" qui régissent le système pour pouvoir assumer la mission de traduction dans ce ou tel polisystème.

(Guidère, 2010: 77)

2.1.4. Polisistemen teoriatik haratago: kultur bira eta bira soziologikoa

Polisistemen teoriari hainbat hutsune egotzi zaizkio: literatur itzulpenean zentratuegi dagoela, deterministegia dela, itzulpenean eragiten duten faktore sozialak aipatu arren ez duela ematen indar-faktoreen dinamika bera deskribatzeko markorik, xede-kultura baino ez duela kontuan hartzen itzulpen-sistema jakin bat deskribatzeko, itzulpena baldintzatzen duten ezaugarriak kanpotik ere etor badaitezke ere... Hara zer dioen Mundayk (2008):

Certainly, Toury's early stance risked overlooking, for example, some of the complex ideological and political factors such as the status of the ST in its own culture, the source culture's possible promotion of translation of its own literature and the effect that translation might exert back on the system of the source culture.

(Munday, 2008: 115)

Izan ere, Touryk proposatzen duen teoriari jarraikiz, xede-sistemaren arabera aztertzekoa da itzulpena; alabaina, oso kontuan hartzekoak dira, besteak beste, jatorri-sistemak sustatutako itzulpena, kanporako egindako itzulpenak jatorri-sisteman duen eragina edo zenbait itzulpenen jatorri- eta xede-sistemak berberak direla. Mundayk azaltzen duenez, teoria sistemikoez itzulpenaren izaera soziala kontuan hartu bai, baina ez dute sistema teoriko koherente baten arabera deskribatzen (Munday, 2008: 10).

Mugak muga, polisistemen teoriak funtsezko oinarria eskaini du itzulpen-ikasketetan hainbat eta hainbat ikerketa egiteko hizkuntzaren parametroetatik haratago, jarraian ikusiko dugun moduan.

Mary Snell-Hornby (1990) ikertzaileak *cultural turn* gisa definitutako bidean, mugarrira izan zen *Translation, History and Culture* (1990) lana, non Bassnett eta Lefevere itzulpen-ikertzaileak hizkuntzatik haratago doazen: fokua hizkuntzaren eta kulturaren elkarreraginean jarrita, kulturak itzulpenaren duen eragina eta inpaktua aztertzen dute; era berean, antologiak, iruzkinak, egokitzapenak, erakundeak... literatura jakin batez sorrarazten duten irudia aztertzen dute.

Kultur ikasketak oinarri hartuta, itzulpenaren kultur teoriak hainbat alor biltzen ditu, hala nola itzulpena eta berridazketa, itzulpena eta generoa, edo itzulpena eta postkolonialismoa. “Ideologia”, “boterea”, “manipulazioa” funtsezko kontzeptu bihurtzen dira itzulpenen azterketan (Munday, 2008: 125). Manipulazioaren eskolak, esaterako, eredu teorikoen eta kasu-azterketen elkarreragina nabarmenduta, itzulpenak deskribatzeko eredu berriak proposatzen ditu, Lambert eta Van Gorp tarteko (Munday, 2008: 122). Lefeverek, bere aldetik, literatur eta kultur sistemetako botere-harremanak eta ideologiak, literatur itzulpenaren zuzenean eragiten dutenak, aztertzen ditu. Bestalde, itzulpen-sistema kontrolatzen duten hiru eragileak aletzen ditu: literatur sistemako profesionalak (kritikariak, irakasleak, itzultzaileak... denak ere ideologia jakin batekoak), literatur sistemaz kanpoko babesa (garai historiko jakin bateko pertsonaia boteretsua, erregea, esaterako; argitaratzaileak, klase politikoa...) eta poetika nagusiak (literatura eta literatur ideiak zabaltzen dituzten erakundeak, akademiak...) (Munday, 2008: 126 & 129). Teoria feministek paralelismo bat egiten dute itzulpenaren gutxiespen-egoeraren eta emakumearen artean, itzulpena beti jo izan baita jatorrizko testua baino maila gutxiagokotzat. Bada, ildo horretan, mugarrira da Sherry Simonen lana: Kanadako itzultzaile feministen proiektuak azalarazten ditu, generoaren

markatzaileak proposatzen, emakume itzultzaileen lanak balioesteko saioa egiten... (Munday, 2008: 129). Eta, botere-harremanak generotik haratago ere azter daitezkeenez gero, kontzeptu berriak agerrarazten dizkigute postkolonialismoaren teorian oinarritutako ikerketek: hizkuntzen arteko estatus ezberdintasunak, Mendebaleko itzulpen-teoriaren nagusitasuna, interbentzionismoa, kulturartekotasuna, hibridotasuna, kulturen arteko distantzia, kolonien eragina, zentsura... Hori da Spivak, Nirajana edo Croninen gisako ikertzaileek jorratutako gaien funtsa (Munday, 2008: 133). Halaber, itzulpenen harrera eta kritika aztertu izan dira, bai modu sinkronikoan, bai modu diakronikoan. Horrez gain, itzulpenaren eragile zentrala denez gero, itzultzailearen beraren posizioa eta inplikazioa aztertze bidean, itzultzailearen ikusgaitasuna, rola eta etika nabarmendu dituzte beste ikerketa batzuek. Venutik nabarmendutako kontzeptuak dira ikusgaitasuna, testua etxekotzea edo atzerriratzea, itzulpen erresistentea... (Munday, 2008: 144-145). Itzultzailea inguratzen duen gizartean fokua jartzetik, itzultzailearengan beragan fokua jarri eta itzultzailea eragile aktibotzat jotzera igaro gara.

Ikerketa-ildo horiekin guztiekin batera, modu paraleloan (edo haien bidez) garatu da itzulpenaren soziologia ere, zeinak horiek denak barne hartzeko eredu teoriko orokorra ematen baitu. Bira soziologikoa dugu gaur egun, hortaz, traduktologian. Bada, arestian esan bezala, polisitemaren teoriak modu teorikoan azal ezin ditzakeen hutsuneak betetzera dator itzulpenaren soziologia, eta teoria sistemikoei egotzitako determinismotik haratago doa (Munday, 2008: 158-159). Wolfek (2007) azaltzen duen moduan, tradizioaren eta nortasunaren ikuspegi estatikoa atzean utzi eta ikuspegi-aldaketa dakar itzulpenaren soziologiak: kultur egituren arteko lehiak eragindako eraldaketa dinamikoa hartzen du oinarritzat. Bada, Wolfen (2007: 6) arabera, kulturaren eta gizartearen arteko elkarreraginean enfasia jartzeak lagundu egin dezake dikotomizazioa saihesten eta ikuspegi deterministak ekiditen. Autore beraren ustez (*idem*), baina, ezin liteke *sociological turn* delako batez aritu, ez daudelako kultur eta gizarte-praktikak (ez eta haiei buruzko kontzeptualizazio teoriko eta metodologikoak ere) banatzerik. Gauzak horrela, itzulpenaren inplikazio sozialak oposizio bitarretatik haratago aztertu beharrez eta sistemaren dinamika zer indarrek eragiten duten azaleratu beharrez (Wolf, 2007: 6-7), itzulpengintzaren soziologiaren bidean egindako ikerketek Pierre Bourdieu etnografo eta soziologoaren “eremu”, “habitus”, “kapital” eta “ilusio” kontzeptuak baliatzen dituzte, zer eta itzulpengintzan parte hartzen duten eragileen posizioa, botere-harremanak, jarrera kognitibo eta sozialak, inplikazioa eta funtzioak

aletzeko, eta baldintza horien arabera testuak nola eraikitzen eta proiektatzen diren aztertzeko, besteak beste. Itzulpenaren soziologiak itzulpena gizarteak araututako jarduera gisa definitzen du, itzultako testuak gizarte-ezaugarri jakinek zehaztutako eragileekin egiten du bat, eta balio sozio-komunikatibo jakin bat eta funtzio jakin bat ditu (Wolf, 2007: 1). Itzulpenen ezaugarri horiek testuaren egilearen, transferentzia-agentzien, testuaren eta publikoaren artean dauden harremanak deskribatuta azter daitezke. Itzulpenaren soziologiak argi egin diezaieke gisa honetako gaiari: zein da itzulpenen inpaktua gizarte-aldaketan, eremuaren egituraketan eta hautaketan? Zer eragin dute aurreko horietan indarrean diren faktore sozialek? Adibidez, eragileen soziologia, itzulpen-prozesuaren soziologia eta produktuaren soziologia erabil daitezke metodo gisa aurreko gaiak aztertzeko (Chesterman, 2006: 12). Baina, itzulpen-ikasketen soziologia egitea ere beharrezkoa da, ikasketa-arloa bera aztertzeak, esate baterako, argi egin baitiezaieke itzulpenaren instituzionalizazioarekin eta historiarekin lotutako alderdiei (Wolf, 2007: 25-27). Itzulpenaren soziologiaren bidean, Bourdieu, Lahire, Latour eta Luhmann oinarri hartuta aritu izan dira Gouanvic, Inghilleri, Sela-Sheffy, Pym, Wolf, Fukari eta beste ikertzaile batzuk.

Edozer bada, mugak zeharkatzea izan da itzulpen-ikasketen beharra, auzo-diziplinetako ikuspegi, gidalerro eta aholku askotarikoen bila (Duarte *et al.* 2006: 1). Itzulpen-ikasketen izaera multidisziplinarra, besteak beste, itzulpenak hartzen dituen alor anitzetatik etor liteke: literaturaren itzulpena, hizkuntza teknikoaren edo zientifikoaren itzulpena, teknologiek lagundutako itzulpena, interpretazioa, lokalizazioa... baina baita objektuaren deskribapen teorikoak hartaraturik ere: izan ere, itzulpena kultur, gizarte- edo komunikazio-testuinguru jakin batekin lotzeak berez dakar beste diziplina batzuetako kontzeptuekin lan egin beharra: hizkuntzalaritza, diskurtsoaren analisisa, pragmatika, soziolinguistika, literaturaren teoria, antropologia, soziologia, kultur ikasketak, semiotika, historia, filosofia, psikologia kognitiboa... (*idem*). Baina beste diziplina batzuetarako sartu-irtena egin eta diziplina horiek baliatzea baino gehiago egin dute itzulpen-ikasketek:

Translation Studies has done more than merely draw on other disciplines; it has assimilated and dynamically adapted conceptual and methodological frameworks to employ them in the theory, practice and analysis of translation as product, process and function. Rather than becoming by mere importation a subfield of such disciplines as Linguistics or Comparative Literature, Translation Studies has managed to establish itself as a new independent – and in some views over-arching – (inter)discipline (see Bassnett 1993: 160-161).

(Duarte *et al.*, 2006: 2-3)

Beraz, itzulpen-ikasketak izeneko ikasketa-arloa autonomizatu egin da: ez da beste diziplina batzuen mende geratu. Aipatutako egileen hitzak hartuta, mestizajeak eta gurutzatzeak ahalbidetu du itzulpen-ikasketek 1970etik gaur arte bizi izandako zabalkunde globalaren eszenario epistemologikoa (Duarte *et al.* 2006: 3).

2.2. Tresna teoriko-metodologiko egokien bila: itzulpenaren soziologia

Sarreran aurreratu dugunez, doktorego-ikerketak hau itzulpen-ikasketen diziplinaren barruan kokatu dugu, eta, diziplina horren barruan, itzulpenaren soziologiak eskaintzen dituen tresnak eta baliabideak hautatu ditugu: Bourdieuren soziologiatik itzulpenaren eremura ekarritako ildo teoriko eta metodologikoei lotuko gaitzaizkie, hortaz, aurrerantzean.

Oraindik ere eta guk dakigula, gaur arte ez da euskal itzulpengintzaren alorrean ildo teoriko-metodologiko hori aplikatuta ikerketak sistematikorik egin (orain arteko gehienak polisistemen teorian oinarritu dira, inoiz edo behin soziologiak eskaintako zenbait kontzepturekin osatu badira ere); edonola ere, gure ustez, ondo baino hobeto lotzen zaizkio itzulpenaren soziologiak ematen dizkigun tresnak gure ikergaiari, eta datozen ataletan azalduko eta justifikatuko dugu gure hautu teoriko-metodologikoa.

2.2.1. Bourdieuren soziologia edo eremuen teoria³: kontzeptu nagusiak

Pierre Bourdieu da Frantziako soziologia garaikideko ordezkari behinenetakoa. Tradizio hirukoitzaren bidegurutzean (Marx, Weber eta Durkheim), soziologia-eskola baten aitatzat jotzen da; hain zuzen ere, estrukturalismo genetikoaren edo estrukturalismo kritikoaren aitapontekotzat.

---

³ “Eremuen teoria” legez itzuli dugu Bourdieuren *Theorie des champs* izendapena. Jakitun gara Euskaltzaindiaren *Literatura Terminoen Hiztegia* (2008), esaterako, “Esparru literario” terminoa ematen dela frantsesezko *champ littéraire*-ren ordaintzat (273. or.). Gure iritziz, baina, “eremu” terminoa egokiagoa da, indarren eraginpeko espazio mugagabe, aldakor eta irekiari egiten baitio erreferentzia (ik. “eremu” sarrera, adibidez, *Orotariko Euskal Hiztegia*). “Esparru” hitzak, ostera, “espazio fisiko hesitua” adierazten du (ik. “esparru” sarrera *Orotariko Euskal Hiztegia*). Bada, Bourdieuk definitzen duen eremua ez da espazio itxi eta fisikoa, ezpada aldakorra, eta indar jakinen eraginek mugatzen dute; izan ere, indar-eremu gisa definitzen du Bourdieuk *champ* delakoa: “Ese *campo* (literario, artístico, filosófico, etc.) no es (...) sino un campo de fuerzas que actúan sobre todos los que entran en ese espacio y de maneras diferentes según la posición que ellos ocupan en el (...)” (Bourdieu, 1990: 2). Bestalde, “espazio” hitza “eremuak” kokatzen diren gunen zabalagoetarako, eremuen elkargurutzetarako zein nazioartekoetarako gorde dugu, beste hainbat ikertzailek (Casanovak, esaterako) edo Bourdieuren beste hainbat jarraitzailek egin duten bezalaxe (ik. Roig, 2014: 16).

Bourdieuaren arabera, lege orokorrek ardatzen dute gizartearen funtzionamendua; lege horiek modu independentean azter daitezke, norbanakoen ezaugarrietatik bereizita. Izan ere, egitura objektibok baldintzatzen dute gizartea, eragileen kontzientziatik eta asmoetatik haratagokoek, eta egitura horiek eragileen praktikak eta errepresentazioak hertsatzeko gai dira. Gauzak horrela, prozesu soziokulturalak ulertzeko, beharrezkoa da zubi metodologikoak eraikitzea eta dialektikak sortzea gizarte mailen eta eragileen zein norbanakoen praktika zehatzen artean. Edonola ere, gizartearen egitura irudikatzea lehenengo pausoa baino ez da, irudikatzeak berez ez baitu biderik ematen ulertzeko zein den eszenario jakinetako norbanakoen eta taldeen jardueren zentzu soziala. Oinarrizko eskema da Bourdieurena gizarte-errealitateak, batez ere kulturalak eta sinbolikoak, deskribatzeko, eta, teoria soziologiko marxisten aldean (enfasia ikuspegi ekonomizistan eta ekoizpenean jartzen dute), Bourdieuk kultur dimentsioari erreparatzen dio, arreta kontsumoan jarrita. Bourdieuren arabera, gizarte-klaseek bi-biei erantzuten diete: oinarri ekonomikoari eta sistema sinbolikoari (Vizcarra, 2002: 55-56). Bi galdera nagusiri erantzuten saiatzen da Bourdieu bere jardunean: 1) Nola daude egituratuta (modu ekonomikoan eta sinbolikoan) gizartearen errepresentazioa eta banaketa?; 2) Boterea birsortzeko, banatzeko eta eraikitzeko prozesuan, nola artikulatzen dira ekonomiari dagokiona eta sinbolikoari dagokiona? (Vizcarra, 2002: 56-57).

Metodologiaz denaz bezainbatean, Bourdieuk gogoeta teoriko-filosofikoa eta analisi estatistikoa eta etnografia uztartzen ditu. Soziologo frantziarrak dioenez, teoriaren helburuak ez du teoria bera izan behar. Horixe da Bourdieuren soziologiaren hatsarreetako bat. Bourdieuk esperientzian oinarritutako praktika eskolastikoa aldarrikatzen du. Bere ustez, praktika eskolastiko hutsa egiteak jakintza ilusorioa, engainagarria, baino ez dakar: testuingururik gabeko jakintza, “teoria teorizista”. Bourdieuk gaitzetsi egiten du operazio teorikoak eta enpirikoak bereiztea; alegia, operazio teorikoak eta enpirikoak jarduera isolatu eta arlo ezberdin bihurtzea eta bien arteko mugak ezartzea. Bourdieuk landa-lanean oinarritutako ikerketaren alde egiten du, kategorizazioak eta preskripzioak zalantzan jarrita. Erreflexibitatea da Bourdieuren beste hatsarreetako bat, ez baitira gauza bera erreflexioa eta erreflexibitatea. Erreflexioa edo gogoeta objektu bati buruzko operazio mentala da, pentsamenduaren ariketa. Erreflexibitatea, oster, pentsamenduaren beraren inguruko gogoeta da, jarrera pertsonal, sozial, politiko, metodologiko-epistemologiko eta pedagogikoa. Ikerketa-objektuaren testuinguruaz gain, ikertzailearen beraren testuinguru ere oso kontuan

hartzekoa da ikerketan eta teorizazioan. Izan ere, ikerketa eta teorizazioa bera engaiamendurako bidea izan daiteke Bourdieuren arabera, eta ikerketak zein ondorioak kokatzeko funtsezkoa da autoanalisi moduko bat egitea, norberaren helburuak zein diren objektibizatzea: “objectivation participante” esaten dio Bourdieuk jarrera horri (Bourdieu & Wacquant, 1992: 48).

Bourdieuk dualismoak, dikotomiak, antinomioak, sailkapenak... suntsitu gura ditu. Esate baterako, jakintza subjektibista eta objektibista banatzen dituzte haratago joan gura du, edo sinbolikoaren eta materialaren azterketa bereizten dituzte haratago. Hala, teoria eta ikerketa enpirikoa banatzen men egin gabe, kontzeptu multzo bat eta metodologia jakin bat eskaintzen dizkigu, bereizketak ezabatzeko bidea emanez. Bourdieuren kontzeptuak eta metodologia aplikatuta, adibidez, atzean lagatzen dira egiturak eta agenteak zein mikro- eta makro-analisiak bereiztea (Bourdieu & Wacquant, 1992: 14). Giza zientziak ez dute zertan bi poloetako bat hautatu, ezen harremanetan, loturetan, dautza giza errealitatea, habitusa, egitura eta horien guztien historia (Bourdieu & Wacquant, 1992: 23). Hain zuzen ere, Bourdieuk berak elkarri lotutako kontzeptuak eskaintzen ditu, erlazionismo metodologikoaren bidetik: elkarrekin ulertzen diren eta elkarrekin funtzionatzen duten kontzeptuak dira Bourdieuren *champ*, *habitus* eta *capital* nozioak, elkarri lotuta eta elkarrekiko harremanetan funtzionatzen dutenak. Beste hitz batzuetan esateko, elkar definitzen duten kontzeptuak dira “eremua”, “kapitala” eta “habitusa”. Kontzeptuetako bakoitza ezin daiteke definitu hiru kontzeptuek osatzen duten sistematik kanpo edo beste bi kontzeptuen esanahia definitu gabe (Mauger, 2004: 61-62). Era berean, lotura-sareak, harremanak, deskribatzen dituzte kontzeptuok:

Un champ consiste en un ensemble de relations objectives historiques entre des positions ancrées dans certaines formes de pouvoir (ou de capital), tandis que l’habitus prend la forme d’un ensemble de relations historiques “déposées” au sein des corps individuels sous la forme de schèmes mentaux et corporels de perception, d’appréciation et d’action.

(Bourdieu & Wacquant, 1992: 24)

Harreman historiko objektiboek eta botere-sareek edo kapitalak (*capital*) baldintzatutako posizioen sarea da eremua (*champ*). Sare horrek norbanakoarenean utzitako lortzea da, ostera, habitusa (*habitus*).

Bourdieuren kontzeptuok modu eskolastikoan sortu dira, noski, esparru akademikoan. Teoria bat badago Bourdieuren obran, baina, lehenago azaldu bezala, bere

ikusmolde soziologikoari loturik, kontzeptu teorikoon sorburua landa-lanean, inkestetan, oinarriztean datza gakoa. “Ces outils sont visibles seulement dans les résultats qu’ils produisent et ils ne sont pas construits comme tels” dio Bourdieuk (Bourdieu & Wacquant, 1992: 135); alegia, praktikari lotutako kontzeptu teorikoak direla, eta teoria hutsa egiteko ez dutela balio, ezpada ikerketa praktikoko bateko erantzunak azaltzeko.

Kontzeptuok, bestalde, garatu ahala osatu eta azaldu izan ditu Bourdieuk bere ibilbide akademikoan zehar; izan ere, horixe izan da Bourdieuren jardunaren beste ezaugarrietako bat: teoria bukatu eta osotasuna erdietsi aurretik aurkeztu izana. Esan bezala, ibilbide akademikoan aurrera egin ahala, garatu, moldatu eta osatu egin ditu kontzeptuak, ikerketa enpirikotik, landa-lanetik, ateratako ondorioekin elikatuz. Bestela esateko, Bourdieuren pentsatzeko modua espirala da: soziologo frantziarra behin eta berriz itzuli izan da lehenago azaldutako kontzeptuetara (Bourdieu & Wacquant, 1992: 15). Hala, kontzeptuen sistematizazioa geroagokoa da: “La systématisation vient nécessairement *ex post*, à mesure que les analogies fécondes émergent, à mesure que les propriétés utiles du concept sont énoncées et mises à l’épreuve” (Bourdieu & Wacquant, 1992: 136-137). Kontzeptu bakoitza, beraz, ikerketa-testuinguru jakin batean agertzen da, deskribatuko duen fenomeno ulertzeko. Analogien bidetik eta ikerketa osagarrien bidetik, gerora birpentsatu, aberastu, zuzendu eta birformulatu izan ditu Bourdieuk kontzeptuok.

Wacquantek honela laburbiltzen ditu Bourdieuren postulatuak *Reponses: pour une sociologie reflexive* liburuaren hitzaurrean:

En guise de prolégomènes au corps principal du livre, je me propose donc de dégager de manière sommaire les postulats centraux qui donnent à l’entreprise de Bourdieu son unité et sa direction d’ensemble. Sur la base d’une ontologie non cartésienne qui se refuse à séparer ou à opposer objet et sujet, intention et cause, matérialité et représentation symbolique, Bourdieu s’efforce de transcender la réduction mutilante de la sociologie soit à une physique objectiviste des structures matérielles d’une part, soit à une phénoménologie constructiviste des formes cognitives de l’autre, au moyen d’un structuralisme génétique capable de les englober l’une et l’autre. Cela en proposant une méthode faite d’une manière de poser les problèmes et d’un ensemble parcimonieux d’outils conceptuels et de procédures permettant de construire des objets et de transférer le savoir obtenu dans un domaine d’investigation dans un autre.

(Bourdieu & Wacquant, 1992: 15)

Bide horretan, tresna kontzeptualak eta prozedurak ematen ditu, objektuak sortzeko, eta jasotako jakintza ikerketa-arlo batetik bestera transferitzeko moduan.

Bourdieuaren arabera, unibertso soziala osatzen duten egiturek izaera edo objektibitate bikoitza dute, maila bikoia: lehen mailako objektibitatean kokatzen dira, adibidez, baliabide materialak eta horien banaketa; bigarren mailako objektibitatean kokatzen dira, aldiz, eskema mentalak. Eragileen ikuspegiak eta interpretazioak errealtate sozialaren parte dira, hortaz. Hala, giza zientziek objektuen irakurketa bikoitza egin behar dute (ikuspegi estrukturalista eta konstruktibista bildu egin behar dira, nolabait): lehen pausoa posizioen espazioa deskribatzea da, alegia, egitura objektiboak sortzea; bigarrena, eragileen esperientzia aztertzea, jarrerak, joerak edo hautemate-kategoriak deskribatzea, posizioak nola hartzen diren deskribatu ahal izateko. Bi une horiek, edonola ere, lotuta daude: aipatutako bi mailen artean korrespondentzia dago, eta zientziak, hortaz, bi objektibitate mailen arteko artikulazioak kartografiatu behar lituzke, egitura sozialen eta sistema sinbolikoaren arteko korrelazioek funtzio politiko zehatzak izaten baitituzte: menderakuntza-tresnak dira. Sistema sinbolikoak, beraz, harreman soziala irudikatzeaz gainera, egituratu edo sortu ere egiten du, eta, hein batean, esan liteke mundua eraldatu ere egin daitekeela munduaren beraren errepresentazioa aldatuz gero (Bourdieu & Wacquant, 1992: 16-22). Hala, metodologikoki banaezinak dira posizioen banaketa batetik, eta posizio-hartzeak bestetik: “Les champs de positions est méthodologiquement inséparable du champ des prises de position, entendu comme le système structuré des pratiques et des expressions des agents” dio Bourdieuk (Bourdieu & Wacquant, 1992: 81).

Hain zuzen ere bi objektibitate maila horiek bildu nahirik, “eremu”, “habitus” eta “kapital” kontzeptuak darabiltza Bourdieuk, kultur praktiken eszenarioak definitzeko eta boterearen (botere sinbolikoaren eta ekonomikoaren) arteko banaketa-harremanen ordena-eskemak ezartzeko (Vizcarra, 2002: 56-57). Arestian esan dugunez, Bourdieuren kontzeptu horiek elkarri lotuta daude, sistema bat osatzen dute, eta elkarrekin baino ezin daitezke ulertu eta erabili. Ezin dugu kontzeptu batez aritu bestiak erabili gabe:

(...) les concepts n'ont d'autre définition que systémique et sont conçus pour être mis en œuvre empiriquement de façon systématique. Des notions telles qu'habitus, champ et capital peuvent être définies, mais seulement à l'intérieur du système théorique qu'elles constituent, jamais à l'état isolé

(Bourdieu & Wacquant, 1992: 71)

Hori jakinik, aletu ditzagun orain banan-banan.

2.2.1.1. Eremua (*Champ*)

Premièrement, un champ est, à la manière d'un champ magnétique, un système structuré de forces objectives, une *configuration relationnelle dotée d'une gravité spécifique* qu'elle est capable d'imposer à tous les objets et les agents qui y pénètrent.

(Bourdieu & Wacquant, 1992: 24)

Un champ est aussi un *espace de conflits et de concurrence*, analogie avec le champ de bataille sur lequel les participants rivalisent dans le but d'établir un monopole sur l'espèce spécifique de capital qui y est efficiente: l'autorité culturelle dans le champ artistique, l'autorité sacerdotale dans le champ religieux, etc., et le pouvoir de décréter la hiérarchie et les "taux de conversion" entre diverses formes d'autorité dans le champ de pouvoir.

(Bourdieu & Wacquant, 1992: 25)

Eremu magnetikoaren edo gerra-zelaiaren metaforaz gainera, karta-jokoarena ere erabil daiteke Bourdieuren "eremu" kontzeptua zer den azaltzeko: eremuak jokoesparruak dira, jokalariek karta jakinak dituzte, kartek balio zehatza; jokoaren arauak errespetatu egin behar dira, eta, kolaborazioa eta gatazka, biak, gertatzen dira erronka zehatz bat tartean dela:

Effectivement, on peut comparer le champ à un jeu (bien que, à la différence d'un jeu, il ne soit pas le produit d'une création délibérée et qu'il obéisse à des règles ou, mieux, des régularités qui ne sont pas explicitées et codifiées). On a ainsi des enjeux qui sont, pour l'essentiel, le produit de la compétition entre les joueurs; un investissement dans le jeu, *illusio* (de *ludus*, jeu): les joueurs sont pris au jeu, ils ne s'opposent, parfois férocelement, que parce qu'ils ont en commun d'accorder au jeu, et aux enjeux, une croyance (*doxa*), une reconnaissance qui échappe à la mise en question (les joueurs acceptent, par le fait de jouer le jeu, et non par «contrat», que le jeu vaut la peine d'être joué, que le jeu vaut la chandelle) et cette collusion est au principe de leur compétition et de leurs conflits. Ils disposent d'*atouts*, c'est-à-dire de cartes maîtresses dont la force varie selon les jeux, de même la hiérarchie des différentes espèces de capital (économique, culturel, social, symbolique) varie dans les différents champs). Autrement dit, il y a des cartes qui sont valables, efficaces, dans tous les champs –ce sont les espèces fondamentales de capital–, mais leur valeur relative en tant qu'*atouts* varie selon le champ et même selon les états successifs d'un même champ.

(Bourdieu & Wacquant, 1992: 73-74)

Eremua, beraz, espazio sozial egituratua da, hierarkia, indar-harreman, arau eta egitura jakinak dituena, eta, era berean, egituratzailea ere bada: alegia, hierarkiak, indar-harremanak, arauak eta egiturak sorrarazten dituena. Eremua erakundeek, eragileek eta praktikek osatzen dute. Eremuak sendoak edo ahulak izan daitezke, eta eremuko logikak agerikoak edo ezkutukoak. Egitura osatzen duten erakundeek eta eragileek mundua ikusteko euren modu propioa sortzen dute, dinamikak sortzen dituzte, eta eremuaren

egitura bera aldatzeko gai ere badira askotan. Gizartea osatzen duten askotariko eremuen egiturak ez daude maila berean, ezberdinak dira elkarren artean. Horrez gain, eremuak dinamikoak dira, aldatu egiten dira, espezializatu, zabaldu, lausotu, desagertu... Espazio multidimentsionalak dira eremuak, eta alderdi sinbolikoak garrantzi sortzaile handia du, erronka eta imajinario kolektiboak sor baititzake. Eremua kapital komunek osatzen dute, baita kapitalak eskuratzeko borroka-estrategiek ere. Hala, eremuak autonomia erlatiboa du, bizi izandako garapen historikoaren arabera, erakundeen eta eragileen kideztaren eta boterearen arabera zein norbanakoen eta taldeen lehia-mekanismoaren arabera. Eremuak indar-harremanak dira, eremuaren beraren funtzionamenduaren inguruan borrokan dabiltzan eragileen gunea. Hierarkiak gertatzen dira eremuan, eta hierarkia horiek mantentzean edo aldatzean dautza eragileen arteko borrokak. Oro har, boterea dutenek estrategia kontserbatzaileak darabiltzate, eta, ostera, eragile ahulagoek eremua eraldatzeko joera izaten dute. Eremuari berari dagozkion problematikak dira eremu-kideak definitzen dituztenak, eta eremuaren egiturak berak agerian uzten du zein izaten den eremu-kideen posizioa (Vizcarra, 2002).

Botere-forma edo kapital jakinen arabeko posizioen arteko harreman historiko objektiboek osatzen dute eremua, eta botere-forma horien pisuak alde batera edo bestera egin, eremuaren beraren egitura aldatu egiten da. Eremua, beraz, dinamikoa da, aldatu egiten da historian zehar (Bourdieu & Wackquant, 1992: 24-25). Eremuaren dinamikaren hatsarrea egituraren beraren konfigurazioa da, eremu barruko indarren arteko distantzia (Bourdieu & Wackquant, 1992: 77). Botere-posizioen arabera jokatzan dute eremu barruko eragileek: “les stratégies des agents dépendent de leur position dans le champ, c’est-a-dire dans la distribution du capital spécifique, et de la perception qu’ils ont du champ, c’est-a-dire de leur point de vue *sur* le champ en tant que vue prise à partir d’un point *dans* le champ” (Bourdieu & Wackquant, 1992: 78). Eragileen ikuspuntua da gakoa, eragileek eremuan duten posizioaren arabera baitarabiltzate estrategiak:

(...) les agents sociaux ne sont pas des «particules» mécaniquement tirées et poussées par des forces extérieures. Ce sont plutôt des porteurs de capital et, selon leur trajectoire et la position qu’ils occupent dans le champ en vertu de leur dotation en capital (volume et structure), ils ont une propension à s’orienter activement, soit vers la conservation de la distribution du capital, soit vers la subversion de cette distribution.

(Bourdieu & Wackquant, 1992: 84).

Halaber, eragileek eurek definitzen dute zein diren eremuko kideak eta zein diren eremuaren mugak. Horrenbestez, esan daiteke eremua eremu-kideek eta erronka komunek definitzen dutela:

Les participants d'un champ, par exemple les entreprises économiques, les grands couturiers ou les romanciers, travaillent constamment à se différencier de leurs rivaux les plus proches, afin de réduire la concurrence et d'établir un monopole sur un sous-secteur particulier du champ (...); ils travaillent aussi à exclure du champ une partie des participants actuels ou potentiels, notamment en élevant le droit d'entrée ou en imposant une certaine définition de l'appartenance (...).

(Bourdieu & Wackquant, 1992: 75-76).

Beste hitz batzuetan esateko, eremuak berak definitzen du eremuaren esparrua, eremuak eragindako efektuaren mugak dira eremuaren mugak. Hala, eremuaren eraginaren mende dagoen espazioa bera da eremua: “un espace dans lequel s'exerce un effet du champ” dio Bourdieuk (Bourdieu & Wackquant, 1992: 76), eta “la limite d'un champ est la limite de ses effets, ou, dans l'autre sens, un agent ou une institution fait partie d'un champ dans la mesure où il subit et y produit des effets” (Bourdieu & Wackquant, 1992: 203-204).

Eremuaren mugak ez dira finkoak, ez dira betierekoak. Borroken objektu dira mugak, ezen eremuak ez dira kutxa itxiak: banatu egiten dira, mugetan borrokak gertatzen dira, trukea gertatzen da, batzuk besteen barruan gordetzen dira (Bourdieu, 2013: 17).

Aipatu berri dugunez, eremuen mugen inguruan borrokak gertatzen dira, eta, askotan, mugako borroka horiek bihurtzen dira zentral:

Dans ces luttes, il s'agit d'imposer et de faire reconnaître une définition de l'appartenance, tel ou tel critère de compétence (un seuil de capital spécifique, les dispositions requises): ainsi, pour exclure du champ des participants potentiels, on s'enforcera d'élever «le droit d'entrée». Ces barrières à l'entrée peuvent être informelles (processus de cooptation et de consécration multiples) ou institutionnalisées (le «numerus clausus» est délimité par des frontières juridiques).

(Mauger, 2004: 66-67)

Eremuen mugei buruzko galderak egitea eremuak autonomizatzearen arrazoiei buruz galdetzea da azken finean (Bourdieu, 2013: 18). Izan ere, eremu-kideek interes edo erronka zehatzak izaten dituzte, eta erronka horiek eremuaren ezaugarri dira, interes eta erronkak ez baitira berak eremu guztietan. Erronkei ekiteko borrokatzen dira eremu-kideak, eta eremuaren barruan dinamikak sortzen dituzte. Mugen azterketaren egitekoa,

zentzu batean, muga horien hauskortasunari edo nabarmentasunari erreparatzea da: “une des propriétés fondamentales réside précisément dans le type de frontières sensibles pertinentes, dans le degré auquel ces frontières sont stables et auquel elles ont à être défendues” (Bourdieu, 2013: 18).

Eremuaren azterketan hiru analisi-garai daude. Lehenik, eremu jakin batek eremu handiago baten barruan zer posizio duen aztertu behar da; bigarrenik, eremu jakin horren egitura deskribatu behar da (zein diren eragileak, zein den kapitalaren banaketa...); eta, hirugarrenik, eragileen disposizioak aztertu behar dira (gizarteratzea, aintzatespena, kontsakrazioa...). Honela dio Bourdieuk berak hitzez hitz:

Premièrement, on doit analyser la position du champ par rapport au champ du pouvoir. On découvre ainsi que le champ littéraire, par exemple, est inclus dans le champ du pouvoir (1983c), où il occupe une position dominée. (Ou dans un langage moins adéquat: les artistes et les écrivains, ou les intellectuels plus généralement, sont une «fraction dominée de la classe dominante».) Deuxièmement, on doit établir la structure objective des relations entre les positions occupées par les agents ou les institutions qui sont en concurrence dans ce champ. Troisièmement, on doit analyser les habitus des agents, les différents systèmes de dispositions qu'ils ont acquis à travers l'intériorisation d'un type déterminé de conditions sociales et économiques et qui trouvent dans une trajectoire définie à l'intérieur du champ considéré une occasion plus ou moins favorable de s'actualiser.

(Bourdieu & Wackquant, 1992: 80).

Azterketa-garai horiek igarota, eremuen funtzionamenduan homologia funtzionalak eta estrukturalak ikus daitezkeela dio Bourdieuk. Hala, eremuen arabera pentsatzeak modu konparatibistan jardutea ahalbidetzen du. Ezen, eremu orok menderatzaileak eta menderatuak baditu ere, kontserbaziorako edo subertsiorako borrokak baditu ere, birsorkuntzarako mekanismoak... ezaugarri bakoitzak forma espezifiko bat hartzen du eremu bakoitzean, eta, hala, ikerketaren egitekoa, kapital espezifikoaren formak zein diren aztertzea da (Bourdieu & Wackquant, 1992: 82-83). Halaber, eremua botere-harremanen esparrua den aldetik, eremuetan borrokak gertatzen dira, erresistentziari aurre egin behar dioten menderatzaileak daude, menderatuek gurariak dituzte... Beraz, eremuek historia dutela esan dezakegu (Mauger, 2004: 65), eta eremuen arabera pentsatuta historia ere egin daitekeela, zer eta eremuaren bilakaera deskribatuta.

Laburbilduz, eremua mikrokosmos espezifikoa da, unibertso partikularra, sarea, non egitura eta jarduerak harremanetan gertatzen diren. Hain zuzen ere horiek definitzen duten sarea bera. Eremuak erlatiboki autonomoak dira, funtzionamendu espezifikoa

dute, baina, era berean, bestelako eremuen mende ere badaude. Eremuaren inguruko zalantzek eta eremuaren inguruko galderek akuilatzen dute eremu jakin baten ikerketa: eragile bat egoteak eremu bat badela esan gura ote du? Edo beste eremuren baten barruan dago? Azpi-eremu bat ote da? Zer eragin dute autonomizazio-prozesuek eremuaren barruan? Gisa horretako galderak egiteak (alegia, eremuen arabera pentsatzeak) modu konparatiboan eta kontrastiboan pentsatzea ahalbidetzen du, bai eta eraldaketen berri ematea ere. Horrenbestez, eremuen ezaugarriei erreparatzeak ikerketa-programa bat definitzea ahalbidetzen du: halako eragilek eta erakundek eremu bat osatzen al dute? Nola definitu azpi-eremu bat eremu nagusiago baten barruan? Zer-nola kokatzen da aztertzen ari garen eremua gainerako eremuekiko, eta, batez ere, boterearen eremuarekiko? Nola azaldu eremu berrien sorrera: autonomizazio- edo ezberdintze-prozesuen bidez ala menderakuntza-prozesuen bidez? Zein da aztertutako eremuaren autonomia? Nolakoa da eremuaren barruko harreman-sarearen egitura? Zein dira eremuan sartzeko baldintzak? Zein dira eremuaren kapital espezifikoak? Zer balio dute gainerako kapitalek? Zein dira eragileek darabiltzaten estrategia eta jarrerak? (Mauger 2004: 67).

2.2.1.2. Habitusa (*Habitus*)

L'habitus peut se comprendre comme une "situation sédimentée" virtuelle, logée au plus profond du corps, qui attend d'être réactivée.

(Bourdieu & Wacquant, 1992: 28)

Gramatika unibertsal moduko bat da habitusa. Norbanakoen pertzepzioarekin, pentsamenduarekin, diskurtsoarekin, ekintzekin eta praktikekin zerikusia duena; eta, hain zuzen ere, horiek denek (praktikek, ekintzek, diskurtsoek...) zedarritzen dute, besteak beste, eremuaren egitura.

Vizcarrak ondo laburbiltzen duenez, jabekuntza esplizituaren edo inplizituaren arabera barneratutako jarrera-sistema irudikatzen du Bourdieuren "habitus" kontzeptuak, eta sistema horrek eskema sortzaile baten gisa funtzionatzen du. Habitusa norbanakoen desira eta erronken, eta eremuaren beraren eskarien arteko doitze-sistema da. Habitusa hautemate-, balioespen- eta egintza-prozesuek osatzen dute, eta, habitusaren bidez, subjektua munduarekin engaiatuta dago, barneratutako zentzu praktikoaren arabera jokatzeko saiaturik dago, zalantzak zalantza, koherentziari men eginez.

Baina, habitusa eguneratu egiten da esperientzien bitartez, batzuetan norbanakoa konturatu ere egiten ez dela, eta aldaketa hori balio, jarduera eta ikuspegi berariazkoetan baino ez da ikusten. Hautematen dena zentzu praktikoaren ondorioa da: erronka, beharizana, guraria, plana, potentzialtasuna, gaitasuna, gauzak egiteko abilezia edo instrumentuak erabiltzeko trebetasuna daude tartean; gainera, habitusa diziplinarekiko egokitze-prozedurari ere lotuta dago, eta, batzuetan, entrenamendu metodikoa eskatzen du, eremuaren egiturak ezarritakoaren arabera. Habitusaren espezializazio mailaren arabera, eta gainerako eragileekiko harreman-estrategien arabera, subjektuen posizioa aldatu egin daiteke eremuaren barruan, eta horrek eremuaren beraren egitura alda dezake (Vizcarra, 2002).

Harreman historikoen norbanakoengan utzitako eskema mentalek, hautemate-eskemek eta jarduera-eskemek osatzen dute, beraz, habitusa. Kanpo-egituren barneratzea da, nolabait. Halaber, barneratutakoak kanporatzeko estrategien sortzaile ere bada: askotariko egoeren aurrean modu batera edo bestera jokarazten duena. Habitusari lotzen zaizkio bai ohiturak, bai bat-bateko praktika edo erantzunak:

L'habitus est un mécanisme structurant qui opère de l'intérieur des agents, bien qu'il ne soit à proprement parler ni strictement individuel ni à soi seul complètement déterminant des conduites. L'habitus est, selon Bourdieu, le principe générateur des stratégies qui permet aux agents d'affronter des situations très diverses. Produit de l'intériorisation des structures externes, l'habitus réagit aux sollicitations du champ d'une manière grossièrement cohérente et systématique.

(Bourdieu & Wacquant, 1992: 25-26)

Bikoitza da habitusa, barneratu eta kanporatu egiten da, eta bi fase ditu: objektiboa eta subjektiboa. Bourdieuren hitzetan, "Parler d'habitus, c'est poser que l'individuel, et même le personnel, le subjectif, est social et collectif. L'habitus est une subjectivité socialisée" (Bourdieu & Wacquant, 1992: 101). Bestela adierazteko, habitusak eragileen izaera bikoitza artikulatzen du, norbanakotasuna eta gizartetasuna:

La notion d'habitus rend compte du fait que les agents sociaux ne sont ni des particules de matière déterminées par des causes externes, ni de petites monades guidées exclusivement par des raisons internes, et exécutant une sorte de programme d'action parfaitement rationnel. Les agents sociaux sont le produit de l'histoire, de l'histoire de tout le champ social et de l'expérience accumulée au cours d'une trajectoire déterminée dans le sous champ considéré. (...) Pour dire les choses autrement, les agents sociaux déterminent activement, par l'intermédiaire de catégories de perception et d'appréciation socialement et historiquement constituées, la situation qui les détermine. On peut même dire que les agents sociaux sont déterminés seulement dans la mesure où ils *se* déterminent; mais les catégories de perception et d'appréciation qui sont au principe de cette (auto)détermination sont elles-mêmes en grande partie déterminées par les conditions économiques et sociales de leur constitution.

Habitusa aztertzeke, ikertzaileak ez dio soilik norbanakoaren une jakin bateko habitusari erreparatu behar, ibilbideari baizik (bestela esateko, habitusaren eraikitze-prozesuari). Hasierako esperientziek (adibidez, familia-habitusak eta haurtzaroko hezkuntzak) garrantzi handia dute habitusaren eraikuntzan; azken finean, norbanakoek babesa bilatzen dute, oro har, sortu diren eremuaren barruan. Baina, arestian aipatu legez, habitusa bestelako esperientziek ere eratzen dute, eta aldatu egiten da denboran zehar, norbanakoek gizarte-ibilbidea eta ibilbide pertsonala egiten duten heinean. Norberaren ibilbidea bakarra izanagatik, oro har, klase berekoek joera berdintsuak izaten dituztela ere kontuan hartzekoa da: “Les personnes participant à une même groupe social ont des probabilités de faire une série d’expériences communes. L’ensemble des expériences probablement communes à un groupe, c’est justement l’habitus de class de groupe” (Corcuff, 2004: 165). Horregatik esaten da habitusak, aldagai pertsonalaz gainera, aldagai soziala ere baduela; alegia, habitus kolektibo bat ere badagoela. Ez du horrek esan gura, inola ere, habitus guztiak koherenteak diren gizarte klase baten barruan: ibilbide beste habitus daude, habitus indibiduala norbanakoen ibilbidean datza. Produktuen (pentsamendu, pertzepzio, adierazpide, ekintza...) askatasun baldintzatu etengabea da habitusa, hain zuzen ere historiak eta gizarteak baldintzatzen dutena (Corcuff, 2004: 71).

Funtsean, habitusa aztertzeke, garrantzitsuena da habitusaren maila biak kontuan hartzea; alegia, habitusa indibiduala eta kolektiboa dela ulertzea. Halaber, kontuan hartzekoak dira habitusa sortzen duten gizarte-baldintzak, bai eta habitusa agertzen den eremuko baldintzak ere. Horrela, norbanakoen praktikak habitusari eta eremuari (biei) lotzen zaizkie. Beste behin ere, nabarmena da bi kontzeptuen arteko elkarreragina. Bada, habitusa eremuari loturik dagoen aldetik, adaptazio (edo inadaptazio) zein birsortze hatsarre ere bada (Mauger, 2004: 70-72). Bourdieuren hitzetan esateko, habitusa ez da historiak kanpoko esentzia bat edo patua definiturik duen existentzia bat:

Les ajustements qui sont sans cesse imposés par les nécessités d’adaptation à des situations nouvelles et imprévues, peuvent déterminer des transformations durables de l’habitus, mais qui demeurent dans certaines limites: entre autres raisons parce que l’habitus définit la perception de la situation qui le détermine.

(Accardo & Corcuff, 1986: 70)

Eremuaren eta habitusaren arteko artikulazioan, Bourdieuk *illusio* kontzeptua darabil, hain zuzen ere eremu jakin baten erronkekiko atxikimendua adierazteko. “Interes” terminoa baino egokiago deritzo: “Je préfère aujourd’hui utiliser le terme *illusio* puisque je parle toujours d’intérêts spécifiques, qui sont à la fois présumées et produits par le fonctionnement de champs historiquement délimités”. Bien arteko ezberdintasuna azpimarratzen du, gainera: “L’illusio est l’opposé de l’*ataraxie*: c’est le fait d’être investi, pris dans le jeu et par le jeu. Être intéressé, c’est accorder à un jeu social déterminé que ce qui y survient a un sens, que ses enjeux sont importants et dignes d’être poursuivis”. Ilusioa, hortaz, eremuak norberaren habitusaren barruan eragiten duen erronka kontzienteari edo inkontzienteari dagokio; ilusioa eremuen arabera aldatzen da, bai eta norberak eremuan duen posizioaren arabera zein posizio horretara eraman duen ibilbidearen arabera ere (Bourdieu & Wackquant, 1992: 91-93).

2.2.1.3. Kapitala (*Capital*)

El capital es la riqueza del campo y su apropiación y control es el objeto de la lucha.
(Vizcarra, 2002: 62)

Bourdieuaren kontzeptuak laburbiltzen dituen artikuluan, Vizcarrak (2002) hauxe dio kapitalari buruz: eremu bakoitzaren sendotasuna eta ahultasuna kapital jakinetan datza; hain zuzen ere, kapitalen ekoizpenean eta zabalkundeetan, eta kapitalak eremuaren barruan gordetzeko ahalmenean. Zenbait kapital hainbat eremutan dira baliodunak (baldintza zehatzen mendean, noski), eta ez soilik eremu bakar baten barruan. Hiru kapital mota daude: kapital ekonomikoa, kapital soziala eta kapital kulturala. Kapital kulturalaren barruan, kapital objektibizatua, subjektibizatua eta instituzionalizatua bereiz daitezke. Kapital guztiek ere, botere sozialak direla medio, dimentsio sinbolikoa hartzen dute hautematen direnean eta zilegitzat jotzen direnean. Subjektuek eremuan duten posizioa kapitalaren arabera da: kapital ekonomikoaren arabera (dirua, ondarea, inbertsioak...), kapital sozialaren arabera (harremanak, kontaktuak, ahaidetasuna...) eta kapital kulturalaren arabera (informazioa, jakintza, ikasketak...). Kapital kulturalaren barruko sailkapenean zehaztutako kapital motek ere definitzen dute, noski, subjektuaren posizioa: kapital kultural objektibizatuak (liburuak, hemerografia, artxiboak, musika, arte-objektuak...), kapital kultural subjektibizatuak (kontsumoa, apropiazioa, kapital kultural objektibizatuaren barneratze-maila...) eta

kapital kultural instituzionalizatuak (tituluak, ziurtagiriak, diplomak...). Nabarmentzekoa da kapitalak ez direla zein bere bidetik eraikitzen: kapital jakin batek eragin biderkatzailea izan dezake besteetan. Bada, kapital guztiek betetzen duten hatsarre bat: dimentsio sinbolikoa dute. Bestalde, eremu bakoitzaren barruan erabakitzen da zein diren eremuari dagozkion oinarriak, kapitalak balioesteko, ekoizteko, transmititzeko eta kontserbatzeko. Hala, eremu jakin batean balio jakin bat duen kapitalak ez du balio bera beste eremu batean (Vizcarra, 2002). Esan bezala, kapitalen balioa eta hierarkia eremurik eremu aldatzen da, eta, arestian azaldu dugunez, kapital jakin batzuek eremua zehazten dute, eremu barneko borroka-gai bihurtzen dira edo eremuko partaide izateko baldintza dira. Eremuaren barnean, eragileek kapital jakinen inbertsioak egiten dituzte dagokien habitusaren arabera (Mauger, 2004: 62-64).

Azal ditzagun zehatzago Bourdieuk bereizten dituen hiru kapitalak: kapital ekonomikoa, soziala eta sinbolikoa.

Kapital ekonomikoa da gizarte kapitalistak ustiapen ekonomikotik ateratzen duen mozkin oro (BPI, 2004: 273). Kapital soziala, ostera, pertsona edo talde batek duen baliabide multzo erreala eta birtuala da, gizarte-harremanetatik eta ezagutzetatik datorkiona:

Le capital social est l'ensemble des ressources actuelles ou potentielles qui sont liées à la possession d'un réseau durable de réactions plus ou moins institutionnalisées d'interconnaissance et d'inter-reconnaissance; ou en d'autres termes, à l'appartenance à un groupe, comme ensemble d'agents qui ne sont pas seulement dotés de propriétés communes (susceptibles d'être perçues par l'observateur, par les autres ou par eux-mêmes) mais sont aussi unis par des liaisons permanentes et utiles. Ces liaisons sont irréductibles aux relations objectives de proximité dans l'espace physique (géographique) ou même dans l'espace économique et social parce qu'elles sont fondées sur des échanges inséparablement matériels et symboliques dont l'instauration et la perpétuation supposent la ré-connaissance de cette proximité. Le volume du capital social que possède un agent particulier dépend donc de l'étendue du réseau des liaisons qu'il peut effectivement mobiliser et du volume du capital (économique, culturel ou symbolique) possédée en propre par chacun de ceux auxquels il est lié.

(Bourdieu, 1980: 2)

Kapital soziala ez da guztiz independentea: gainerako kapitalei lotuta dago. Harreman-sarearen tamainaren araberkoa eta sareak mobilizatu dezakeen kapitalaren araberkoa da. Kapital soziala ez dator emana: estrategiaren eta inbertsio berariazkoaren araberkoa da (dela nahita egindako inbertsioa, dela nahigabeko inbertsioa). Kapital soziala, bestela esateko, pertsona edo eragile batek, talde bateko kide izanagatik, talde

horretan duen aintzatespena da, norberak landutakoa edo oinordetzan hartutakoa (Bourdieu, 1980).

Kapital kulturala kapital objektibizatua, subjektibizatua eta instituzionalizatua izan daitekeela esan dugu lehen. Bada, Bourdieuk kapital kulturalaren hiru formak honela izendatzen ditu: “objektibizatutakoa”, “barneratutakoa” eta “instituzionalizatutakoa”. Zehazki, honela azaltzen ditu:

Le capital culturel peut exister sous trois formes: à l'état incorporé, c'est-à-dire sous la forme de dispositions durables de l'organisme; à l'état objectivé, sous la forme de biens culturels, tableaux, livres, dictionnaires, instruments, machines, qui sont la trace ou la réalisation de théories ou de critiques de ces théories, de problématiques, etc.; et enfin à l'état institutionnalisé, forme d'objectivation qu'il faut mettre à part parce que comme on le voit avec le titre scolaire, elle confère au capital culturel qu'elle est censée garantir des propriétés tout à fait originales.

(Bourdieu, 1979: 3)

Kapital kulturala barneratzeak eta metatzeak gaitasunak indartzeko eta bereganatzeko prozesu jakin bat eskatzen du, eta horrek denbora-inbertsioa dakar. Alegia, gaitasunak ez dira berez, bat-batean edo unean-unean barneratzen, transmititzen, trukutzen edo oinordetzan jasotzen; nolabait esateko, kapital pertsonala da kapital kulturala, gorpuztutako jakintza, pertsonaren zati integratzailea. Hala ere, norbanakoa zein eremu sozialetan bizi den, inbertsioa eta barneratzea egiteko baldintza egokiagoak edo ezegokiagoak izango ditu. Denbora da kapital kultural barneratua kapital ekonomiko bihurtzeko bitartekaria. Kapital kultural objektibizatua bestelakoa da aurrekoaren aldean; izan ere, kapital kultural materiala (pinturak, liburuak eta abar) eta jabetza juridikoa, bai, trukatu edo transmititu daitezke, balio ekonomikoak legetxe:

Mais ce qui est transmissible, c'est la propriété juridique et non pas (ou pas nécessairement) ce qui constitue la condition de l'appropriation spécifique, c'est-à-dire la possession des instruments qui permettent de consommer un tableau ou d'utiliser une machine et qui, n'étant autre chose que du capital incorporé, sont soumis aux mêmes lois de transmission.

Ainsi, les biens culturels peuvent faire l'objet d'une appropriation matérielle, qui suppose le capital économique, et d'une appropriation symbolique, qui suppose le capital culturel.

(Bourdieu, 1979: 5)

Kapital ekonomikoaren antzera funtzionatzen duen eta transferitu daitekeen kapital kulturala egonagatik, bestelako kapital kulturala ere ezinbestekoa da askotan: kapital kultural materiala baliatzeko, kapital barneratu bat ere behar da (oinordetzan jaso daiteke makina bat; baina, makina hori erabiltzen ikasi ezean, jai du erabiltzaileak).

Kapital kultural instituzionalizatuak neutralizatzen du, hein batean, aurreko bi kapitalen arteko lotura:

L'objectivation du capital culturel sous forme de titres est une des façons de neutraliser certaines des propriétés qu'il doit au fait que, étant incorporé, il a les mêmes limites biologiques que son support. Avec le titre scolaire, ce brevet de compétence culturelle qui confère à son porteur une valeur conventionnelle, constante et juridiquement garantie sous le rapport de la culture, l'alchimie sociale produit une forme de capital culturel qui a une autonomie relative par rapport à son porteur et même par rapport au capital culturel qu'il possède effectivement à un moment donné du temps (...).

(Bourdieu, 1979: 5)

Kapital sinbolikoaz denaz bezainbatean, esan dezagun kapital ekonomikoari, sozialari eta kulturalari gizarteak zer balio ematen dien, kapital horiek kapital sinboliko bihurtzen direla. Gizartearen legitimazioarekin, prestigioarekin, ospe on edo txarrarekin, balioespenarekin lotuta dago kapital sinbolikoa: “le capital symbolique c’est l’autorité que confère à un agent (individu ou groupe) la reconnaissance par les autres de l’éminente valeur de ses propriétés, que celles-ci soient réelles ou imaginaires” (Accardo, 1997: 81). Zerbaitetan sinesteak duen garrantzia azpimarratzen du Bourdieuk gaiaren harira: “socialement parlant, une chose existe dès lors qu’on croit qu’elle existe” (Accardo, 1997: 81); hala, adibide baterako, artista jakin baten talentuak ez du baliorik, talentu hori balioesten ez bada. Zentzu horretan, kapital sinbolikoa sinesmen bat dela ere esan daiteke (Accardo, 1997: 82). Balio sinbolikoaren edo legitimazioaren oinarrian sorrera-mitoak, erlijioa, zuzenbidea, arrazoia eta zientzia, konpetentziak, interes orokorrak edo menderakuntza-harremanen naturalizazioa egon daitezke, eta, hain zuzen ere, azken horri lotzen zaio Bourdieuren “biolentzia sinbolikoa” nozioa: menderatuek euren “menderatu-egoera” barneratzeak eremuan duen eraginaren multzoa (BPI, 2004: 33). Azkenik, aipa dezagun kapital sinbolikoaren indar zirkularra, “zenbat eta maiteago, orduan eta ederrago; zenbat eta ederrago, orduan eta maiteago” legea betetzen du-eta hein batean. Kapital sinbolikoak menderakuntza zein aldaketa eragin dezake eremu jakin baten dinamikan (Accardo, 1997: 84).

2.2.2. Nola sortzen diren (azpi)eremuak edo eremuen autonomizazioa

Arestian adierazi dugunez, eremuak ez dira finkoak, dinamikoak baizik, eta denboraren ardatzak ere garrantzi handia du eremuen azterketan. Bada, eremuen

dinamikak zein eremuak sortzeko eta desagertzeko prozesuak aldaketa sozialen ispilu izaten dira, hain zuzen ere historia kontzeptualizatzeko tresnak.

Prozesuez eta denboran zehar gertatzen diren aldaketez ari garela, gogoratu dezagun Bourdieuk soziologia eta historia lotzen dituela, eta biak banatzea ezinezkoa dela dioela. Gainera, Bourdieuk proposatutako eremuen teoriaren funtzioetako bat birsorkuntzaren eta eraldatzearen, estatikoaren eta dinamikoaren edo egituraren eta historiaren arteko oposizioa ezabatzea da (Bourdieu & Wackquant, 1992: 67).

Halaber, jardun indibidualaz gain, jardun kolektiboa azaldu gura du Bourdieuk, bai eta aldaketa soziala deskribatu ere. Hala ere, Bourdieuren hitzetan, halako edo bestelako artista ez da berez existitzen eremu artistikoa egonagatik. Erraz konpon zitekeen eremuen azterketaren auzia hala balitz: aski litzateke ekoizlea artisau izendatzetik artista izendatzera igaro gineneko garai historikoa identifikatuta (eta eremua orduantxe sortu zela esatea). Baina gauzak ez dira horrela gertatzen, trantsizioak progresiboak dira, denboran zehar gertatzen dira (Bourdieu & Wackquant, 1992: 80). Binomioak ezabatzeko ahaleaginean, krisi- edo aldaketa-garaiak eta egonkortasun-garaiak bereiz aztertzeari uko eginda, denak biltzen dituen teoria da Bourdieurena, eremuen dinamika azaltzen duena menderakuntzaren birsorkuntzan edo eraldatzean oinarrituta (Roussel, 2004: 135). Barne- eta kanpo-arrazoiak egon daitezke aldaketarako: adibidez, eragile berriek jarrera berriak sor ditzakete eremu batean; edo, beste adibide bat emateko, eremuaren barneko gatazkek edo posizio-aldaketek eremua bera aldarazi dezakete (Roussel, 2004: 140-141). Nola sortzen da, baina, eremua? Nola sortzen da talde bat? Esate baterako, talde ordezkatu, erakundetu eta balioetsiak mobilizazioen eta forma-emate sinbolikoen fruitu dira Geayren ustez (2004), eta lotura dute, ezbairik gabe, gizarte- eta ekonomia-baldintzekin; alabaina, prozesu bakoitzak eragin zehatzak ditu talde zehatzetan eta gizartean. Talde profesionalen sorreraz ari garela, adibidez, estatutuak gehitzeak edo inposatzeak dakartzan ondorioak aztertu behar dira, edo hierarkiaren antolaketa eta unibertso profesionalaren egitura (Geay, 2004: 110). Estetika berriak sortzeak lotura zuzena du eremuaren egitura aldatzearekin, jarduera artistiko jakin batzuetan inplikatzan diren pertsonen engaiamendurekin edo, bestela esanda, posizio berriak sortzearekin. Eta, hain zuzen ere, horrela autonomizatzen dira azpi-eremuak, edo horrela hedatzen dira lehendik zeuden eremuak. Gauzei horrela begiratu gero, eremu artistikoaren aldaketa artista berrien sorrerarekin lot daiteke, edo

posizio berrietan sortzen diren interes berrieekin (Despres, 2015: 51). Eremuan integratu ahala, posizio horietako interesak ere aldatuz doaz (Despres, 2015: 67).

Lehenago ere esana dugunez, eremuen mugei buruzko galderak egitea eremuak autonomizatzearen arrazoiei buruz galdetzea da: Zerk bereizarazten du, esate baterako, unibertsitate-diziplina jakin bat beste batetik? Zerk eragiten du diziplina jakin bateko talde bat talde nagusi batetik bereiztea? Nola gertatzen da bereizketa hori? Zein da helburua? Zein kapital mota eskuratzeko egiten dute borroka eremu horietako kideek? (Bourdieu, 2013: 18). Edo: zergatik ez da bereizketarik gertatzen? Zergatik birsortzen da eremua dagoen-dagoenean?

Eremuen mugetan borrokak gertatzen dira, bai eta eremuaren barruan ere: kapital jakin baten monopolioa izateko borroka gertatzen da: “conservatisme” esaten dio Bourdieuk, eta kontserbatismo modu ezberdinak daude eremuz eremu eta garaiz garai (2013: 21). Menderakuntza mantendu nahian gertatzen dira borrokak: batetik, ez-pribilegiatuekiko borrokak; eta, bestetik, pribilegiatuen artekoak. Borroka horietan, adibidez, ideologia-aldaketen bidetik gertatzen dira estrategia-aldaketak (Bourdieu, 2013: 26). Pentsamoldeak eta ideologiak ulertzeko, haien sorrera ulertu behar da, eta hortik abiatu azalpen-irizpideak (Bourdieu, 2013: 32). Gauzak horrela, borrokaren erronkak, borrokaren helburuak eta borrokarako tresna legitimoak eremu bakoitzaren ezaugarri bereziak dira, eta horiek aldatu ahala eremua bera aldatzen da, eta eremu barnean kapitalaren banaketa aldatzen da (Bourdieu, 2013: 37).

The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature (1984) liburuko lehenbiziko kapituluan azaltzen du Bourdieuk eremuaren autonomizazio-prozesua, eta eremuaren independentziarako bidea hiru faktoreekin lotzen du Bourdieuk: a) gizarte-aniztasunarekin batera kontsumitzaile potentzialak handitu izanarekin; b) produktu sinbolikoen sortzaile eta merkatarien kopurua handituta independentzia ekonomikoa lortu ahal izanarekin; eta c) kultur legitimazioa lortzeko lehian, kontsakrazio-agentziak (akademiak, azokak, difusio-erakundeak...) dibertsifikatu izanarekin.

Beraz, ekoizpen intelektualaren eta artistikoaren autonomizazioa, eta artista eta intelektualen profesionalizazioa korrelazioan daude; halaber, korrelazio hori bat dator produktuak kanpoko eraginetatik (zentsura morala, botere politikoaren kontrol akademikoa...) askatu gura izanarekin. Autonomizazio-prozesu horretan, artisten arteko zein artisten eta ez-artisten arteko harremanak aldatu egiten dira, eta kultur

ekoizpenaren garapena dator, publikoaren aniztasunak eragindako berezitasunekin bat eginda, ezen produktu sinbolikoek bi aurpegi dituzte: bata da kultur balioa, eta bestea balio komertziala. Horrez gain, eremuaren autonomizazio-prozesuan eremuari dagozkion teoriak sortzen dira. Eremua autonomo izateak eta eremuaren barruan arauak sortzeak, baina, ez du eremua guztiz autonomo egiten: besteren legeen mende egotetik eremuko produktu sinbolikoen merkatuaren legeen mende egotera igarotzen da eremua: hau da, eremu berri bateko legeen mende egotera. Eremuko produktuak balioesteko indarrak ematen du, hain zuzen ere, autonomizazioaren neurria, eta eremuaren sendotasunak eta isolamenduak ekartzen diote, hortaz, gainerako eremuen eraginekiko askatasuna. Artisten eremuari dagokion beste ezaugarri garrantzitsu bat eremu-kideek eremuaren barruan duten irudiaren garrantzia da. Hots: kultur ekoizpenak kultur eremuaren legitimazioa eskatzen du. Legitimazioa bat dator produktuaren eta ekoizlearen ordezkazintasunarekin. Gainera, eremuaren espezifikotasunaren adierazpena hizkuntzan bertan ere gertatzen da, eremuaren barruan dialektika espezifikoak sortzen da. Hala, eremu bakoitzak adierazpen-eskema zehatzak dituela esan dezakegu. Kultur eremuan sortzen diren produktuek, bestalde, ezaugarri jakinak dituzte. Hartzailearen aldetik jarrera estetiko jakin bat eskatzen dute, eta esan daiteke kode jakin bat (praktikoa eta teorikoa) menderatzea eskatzen dutela, ikasketa bat eskatzen dutela. Produktuez eta ekoizpen-sistemaz gain, ekoizpen kontsakrazioa lortzeko lehia gertatzen da, eta, era berean, kontsakrazioa lortzeko sistema bat diseinatzen da. Eremua bera berritzen duten erakundeak daude. Izan ere, askotariko erakundeak daude eremuetan: batzuek kapitala gordetzen dute; gisa horretakoak dira, adibidez, museoak edo hezkuntza-sistema. Hezkuntza-sistemak, gainera, birsorkuntza-funtzioa ere badu, bertan erabakitzen baita zer gorde, zer transmititu eta zer ikasi. Beste erakunde batzuek, ekoizpenaz gain, eragileen birsorkuntza bermatzen dute, jarduera, adierazpen, sormen, pertzepzio edo jarrera zehatzei lotuta. Eragileen arteko harremanak eta eragileen eta euren obren arteko harremanak ere erakundeen bitartekaritzaren arabekoak izaten dira (Bourdieu, 1984: 123). Hierarkia bat dago eragileen artean, eragile jakin batzuek autoritatea izaten dute, botere sinbolikoa izaten dute. Hala, badira legitimazioa markatzen duten eragile eta erakundeak (akademiak, museoak, sozietateak, hezkuntza-sistema), eta onespren sinbolikoa haien mende egoten da, nolabait. Kooptazioa baliatzen da eremuan autoritateak eta pertsona jakitunak izendatzeko: sariak, izendapenak, akademiako kide bihurtzea, unibertsitate zein batzorde zientifikoetako partaide

bihurtzea, antologietan, ikerketa-aldizkarietan edo historia-liburuetan agertzea... Horiek dira, besteak beste, kooptazio-moduak.

Batzuetan erakunde bakarra izaten da kotsakrazio-erakundea; baina beti ez du zertan hala izan, eta badira kotsakrazio-funtzioa betetzen duten bestelako zirkuluak ere: zirkulu literario jakinak, kritikariak, saloiak, autore jakin baten inguruan sortzen diren zirkuluak, argitaletxe jakin baten inguruan sortzen diren taldeak, aldizkariak, etab.

Kotsakrazio-funtzioa hainbat erakunderen artean egiten da sarri, ez du erakunde bakarrak egiten: hezkuntza-sistema, akademiak, erakunde ofizialak edo erdi-ofizialak, zabalkunderako erakundeak... Gainera, batzuen kasuan, xedea kanonaren aurka egitea izaten da. Oro har, abangoardiako kritikariak joera berriak izaten dituzte jomugan; museoek eta erakustokiek, ostera, joera berriak zein tradizionalak, biak uztartzen dituzte; akademiak, ostera, joera klasikoen alde egiten du gehienbat. Kanonizazio-denbora ezberdina da aurreko hiruretan, eta, esate baterako, hezkuntza-sistemaren ezaugarrietako bat izaten da bilakaera oso astiro gertatzen dela: denbora-tartea luzea izaten da ekoizpenaren eta kotsakrazio eskolastikoaren artean. Hala, oposizio bat gertatzen da kultura eskolastikoaren eta eremuko kultura garaikidearen artean, edo, beste hitz batzuetan esateko, eskolaren eta arte biziaren artean. Edonola ere, artistek autonomia lortu ahala, ekoizleek, sortzaileek, intelektualtzat jotzen dituzte euren buruak, egiletza eta autoritatea onartzen dizkiete euren lanei, inoren kanonizazioaren mende egon gabe. Hala ere, ekoizleak ezin dira guztiz aldentu unibertsitate-erakundearen judiziotik, azken finean, orain arte horiek izan baitute azken hitza. Kotsakrazio-erakundeei dagokienez, halaber, aztertzea da estatuak kontrolatzen dituenetz; azken finean, estatuaren boterea nabarmena da diru-laguntzetan, izendapenetan, promozioan, ohorezko postuetan, sarietan eta abarrean. (Bourdieu, 1984: 112-128).

Literaturaren eremuan arreta jarriz gero, autonomiak obretan ere badu eragina, forman, estiloan, eremuaren historiarako erreferentziak markatzean, obraren beraren helburuan, sortzen dituen eskandaluetan:

Le processus d'autonomisation de la littérature s'inscrit non seulement dans les combats pour la liberté d'expression et pour la liberté de création, mais aussi dans les œuvres, à travers l'attention croissante portée à la forme et au style, ainsi qu'à travers l'autotélisme, c'est-à-dire l'inscription de la référence à l'histoire du champ en leur sein. Surtout, l'œuvre devient sa propre fin. Cette conception même appelle une éthique de l'esthétique, qui a pu faire scandale en son temps.

(Sapiro, 2010: 55)

Bi motatako eskandaluak bereizi behar dira: autoreak eta editoreak beren-beregi bilatzen dituztenak eta berrikuntza formala dakartenak. Biak bereizten dituen ezaugarria autorearen etika da. Edonola ere, kontuan hartu behar da hauste edo transgresio hutsak ez duela artelan bat egiten (Sapiro, 2010: 55).

2.2.3. Ekoizpen handiko eta urriko kultur eremuak: dinamikak eta ezaugarri nagusiak

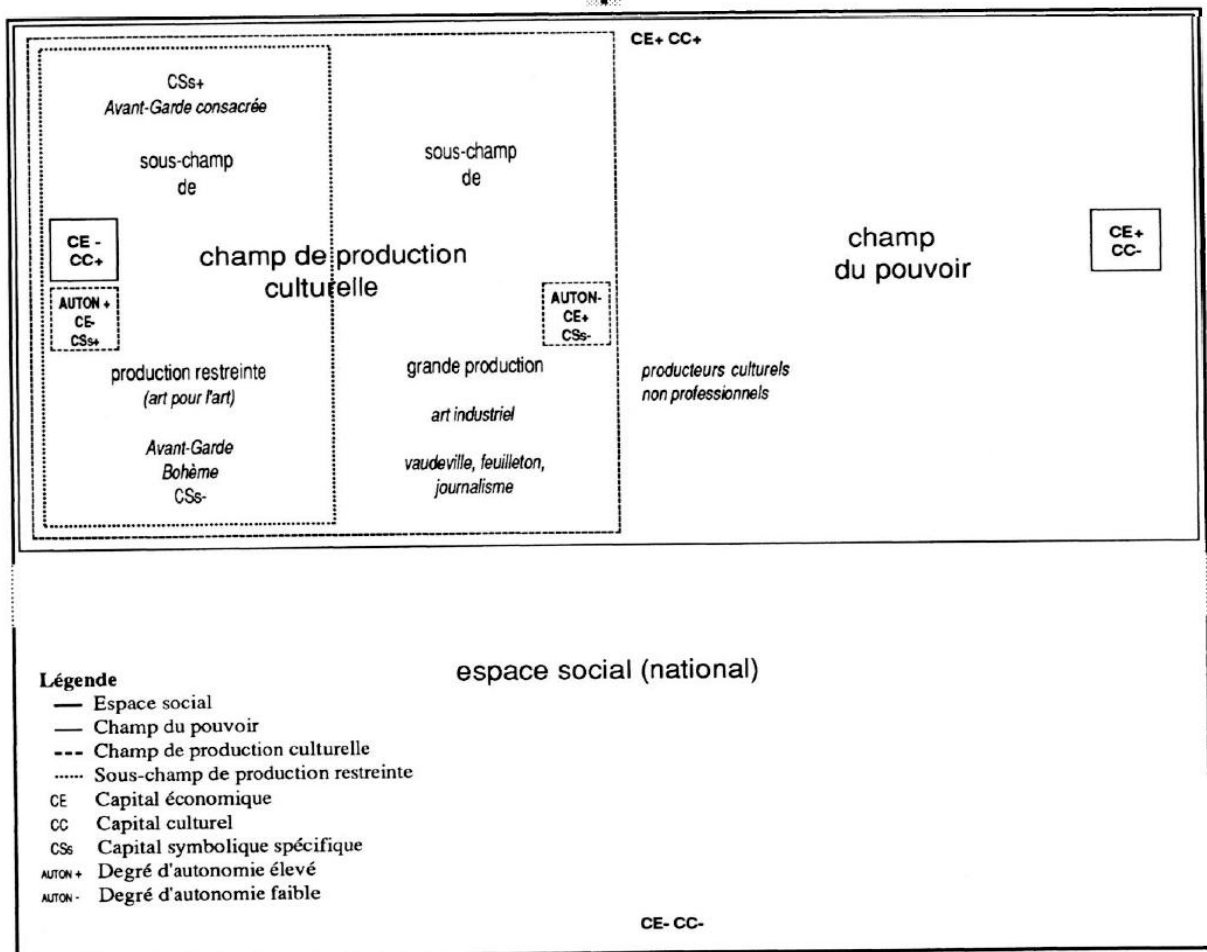
Espazio sozialaren barruan eta, era berean, kultur ekoizpenaren barruan, ekoizpen handiko eta ekoizpen urriko eremuak bereizten ditu Bourdieuk kultur eremuaren posizioa, eremuko indarrak eta eremuko eragileen joerak aztertzen jarrita.

Hara jarraian datorren irudiak zer-nolako oinarrizko eskema proposatzen duen; bertan kokatzen dira ekoizpen urriko eremuetako indarrak, hain zuzen ere, kultur eremuetako eta botere-eremuetako indarren eraginen mende (ikus hurrengo orrialdeko irudia).

Bourdieuk berak dio marra ez-jarraituen bidez irudikatzen dituela eremuen mugak, ez dagozkielako inolaz ere muga juridikoei, ez bada muga estatistikoei (1991: 11). Horrexegatik ariko gara uneoro posizioez eta joerez, eta ez sailkapenez.

Irudian azaltzen denez, kultur ekoizpeneko eremuek posizio menderatua izaten dute botere-eremuaren barruan, eta botere-eremuetako beharrek eta eraginek zeharkatu eta moldatu egiten dituzte ekoizpen urriko eremuen egiturak (Bourdieu, 1991: 6). Hurrengo diagraman ikus daitekeenez, bi joera nagusi daude kultur ekoizpenaren eremuan: joera heteronomoa eta joera autonomoa.

**Le champ de production culturelle
dans le champ du pouvoir et dans l'espace social**

On a indiqué en pointillé les limites des champs pour marquer qu'il ne s'agit pas de frontières juridiques mais de limites statistiques.
Voir détail du graphique p. 31

(Bourdieu, 1991: 11)

Joera heteronomoa eremuaz kanpoko botere politikoaren eta ekonomikoaren beharrianez men egiteko joera da, eta hortik dator arte industrialari lotutako ekoizpen handiko eremuen dinamika. Bestalde, ekoizpen-eremu urrirako joera autonomoa legoke. Joera autonomoaren ondorio izaten da ekoizpen urriko eremu jakinaren balio sinboliko espezifikoak indar gehiago hartzea balio ekonomikoaren eta politikoaren aldean, eta eremu barruko eragileek ekoizpen-, kontsakrazio-, merkatu- eta zabalkunde-baldintza zehatzak ezartzeko autonomia izatea. Eremu bakoitzaren barruan indar kontserbatzaileak eta berritzaileak ere egon ohi dira. Legitimitatearen monopolioa izaten da eremuko borroka nagusia. Halaber, eremuaren definizioa izaten da auzi nagusietako

bat (Bourdieu 1992: 13), eta generoak zein diziplinak mugatzea izaten da askotan xedea (*idem*: 14).

Ekoizpen handiko eremua ekoizpenaren eta zabalkundearen mende dago, irabaziek eta inbertsioek baldintzatzen dute, kontsumoa handitzea da xedea, eta, hein handi batean, hartzaileek zehazten dute produktua eta publikoa orokortu egiten da. Produktuen izaeraz gain (probatutako teknikak, plagioak eta parodiak dira nagusi erdi-mailako artean), ideologia politikoen eta jarrera estetikoek bereizten dituzte ekoizpen urriko eremuko eta ekoizpen handiko eremuko ekoizleak eta hartzaileak. Ideologia profesionalak ere badu garrantzia bien arteko oposizioan: sormen-askatasuna eta merkatuaren legearen arteko talka gertatzen da ekoizpen urriko eta ekoizpen handiko eremuen artean; lehenengoan publiko jakina sortzen duten obrak dira xede; bigarrenean, ostera, publikoak berak sortzen ditu obrak. Baina, aldeak alde, bi eremuek elkarrekin dihardute, biak existitzen dira aldi berean, eta eremu biak lotuta ere badaude: esaterako, Bourdieuren esanetan, erdi-mailako arteak edo ekoizpen handiko arteak, eskuarki, goi-mailako artetik hartzen ditu teknika berriak (Bourdieu, 1984: 128-132).

Merkatu propiodun eta hezkuntza-sistemak legitimatutako ekoizpen urriko eremuaren aldean, kanpoko eskarien arabera jokatzeko duen merkatua da ekoizpen handiko eremua eta, oro har, maila txikiagokotzat jotzen da. Horrek eragina du ekoizlearen xedean eta ekoizleak edo artistak bere buruaz duen irudian. Masa handientzat ekoizten duten ekoizleek euren ibilbideari eta lanari buruzko desengainua agertzen dute zenbaitetan. Oro har, esan daiteke artisau intelektuala langile bihurtzea dakarrela profesionalizatzeko eta ekoizpen-unitate handiak sortzeko (irradi, telebista, kazetaritza, zinema zein ikerketarako, esaterako). Bada, horrexek artelanaren beraren desmitifikazioa ere badakar, nolabait esan. Ekoizlearen eta bere obraren arteko harremana aldatu egiten da, bai eta norberaren funtzio, posizio eta ideologia politiko eta estetikoaren pertzepzioa ere (Bourdieu, 1984: 133-134).

Kultur eremuko eragileen arteko harremanak eremuan duten posizioaren arabera dira; hots, eremuaren beraren egituraren edo hierarkiaren arabera. Posizio bakoitzari harreman jakinak dagozkie, anbiziokoak edo etsipenekoak. Esate baterako, halako argitaratzaileak halako idazleaz duen irudia edo idazle batek argialetxe jakin batean publikatzeari ematen dion garrantzia (edo garrantzirik eza) funtsezkoa da sortzailearen eta argitaratzailearen arteko harremanean eta ekoizpenari emandako

balioan. Hala, hautuek, bokazioek, argitaratzailearen markek, hitzaurregileek... balio eta posizio jakin bat esleitzen diote lan jakin bati (Bourdieu, 1984: 134-139).

Kode espezifikoak ere bereizten ditu ekoizpen handiko eremua eta ekoizpen urriko eremua: lehenbizikoa gutxi gorabehera independentea da hezkuntza-sistemarekiko; bigarrena, ordea, oso lotuta dago hezkuntza-sistemarekin, eta, oro har, bertan ikasten dira arestian aipatutako kode estetikoak (Bourdieu, 1984: 122).

2.2.4. Ekoizpen urriko eremuak aztertzeo metodologiaz

Posizioen interpretazio bikoitzetik abiatu behar da, Bourdieuren ustez, ekoizpen urriko eremuetako posizioen azterketa. Batetik, kultur eremuari dagozkion posizio-hartzeen unibertsoa hartu behar da kontuan, eta, bestetik, eremu aliatuen edo etsaien posizioekiko harremanen multzoa. Munta berezia du, gainera, eremu mugakideekiko posizioak aztertzeak, eremuaren beraren existentziari buruzko hainbat auzi interpretatzeko balio baitezake (Bourdieu, 1984: 141). Ekoizpen urriko eremuko eragileen posizioen arabera esleitzen diren funtzioak ere bikoitzak dira: kanpo-funtzioak edo barne-funtzioak izan daitezke; hots, eremuaren barruan betetzen direnak edo eremutik kanpo betetzen direnak (Bourdieu, 1984: 145).

Kanpo-eragina eta azken horrek barne-egituran duen ondorioa kontuan hartuta, ekoizpen urriko eremuaren azterketa hiru analisi-mailaren arabera egin behar da (2.2.1.1 atalean azaldu dugun moduan):

La ciencia de un hecho intelectual o artístico encierra tres momentos necesarios y necesariamente ligados que es importante distinguir con claridad, aunque se inscriben en una relación de estricta implicación: primero, un análisis de la posición del campo literario o del campo artístico en el campo del poder; segundo, un análisis de la estructura de las relaciones objetivas entre las posiciones que ocupan en el campo de producción cultural de los individuos o de los grupos colocados en situación de competencia por la legitimidad intelectual o artística; tercero, un análisis de los hábitos, sistemas de disposiciones que son el producto de la interiorización de un tipo determinado de condición económica y social y a las que una posición y una trayectoria determinadas dentro de un campo de producción cultural que ocupa una posición determinada en la estructura de las clases dominantes les proporcionan una ocasión más o menos favorables de actualizarse.

(Bourdieu, 1990: 1)

Lehenik, eremu artistikoa kokatu behar da botere-eremuarekiko; bigarrenik, eremu artistikoaren egitura deskribatu behar da, bertako posizioak eta harremanak zein diren zehaztuta; eta, hirugarrenik, eremuko eragileen habitusa aztertu behar da (alegia,

ibilbideek eta posizioek eragindako jarrerak, pentsamoldeak eta jarduteko moduak deskribatu behar dira).

Bourdieu dioenez, “El campo literario y artístico está englobado en el campo del poder, al mismo tiempo que dispone de una autonomía relativa con respecto a él (...)” (1990: 15), baina autonomizazio mailaren arabera, zenbait egitura har ditzake:

(...) mientras más autónomo es el campo literario y artístico, más suspendida se halla en él la eficacia del principio de jerarquización dominante, es decir, el económico y político; pero, por más liberado que esté, sigue estando atravesado por las leyes del campo englobante, las del provecho económico y político. Mientras más grande es la autonomía del campo, más favorable a los productores más autónomos es la correlación de fuerzas simbólicas y más tiende a marcarse el corte entre el campo de producción restringida, en el que los productores sólo tienen por clientes (o mercado) a los otros productores, y el campo de gran producción, que se ve simbólicamente excluido y desacreditado (esta definición simbólicamente dominante es la que adoptan inconscientemente los historiadores del arte y de la literatura cuando excluyen de su objeto de estudio a los escritores y los artistas que producían para el mercado y que a menudo han caído en el olvido).

(Bourdieu, 1990: 16)

Alegia, eremu jakin bat botere-eremuarekiko zenbat eta autonomoagoa izan, orduan eta indar handiagoa izango du eremu jakin horrek bere logika propioak ezartzeko edo bere ekoizpen propioak eta bere historia propioa inposatzeko (Bourdieu, 1990: 2). Izan ere, “eremu” kontzeptuaren funtzioetako bat eremuaren beraren historiaren berri ematea da: “una de las funciones de la noción de campo relativamente autónomo y dotado de una historia propia es rendir cuenta de ella” (Bourdieu, 1990: 7).

Artearen eremuko azterketa baterako metodologiari gagozkiolarik, produktuaz gain, produktuaren balioa ere bada ikerketa-gai, bai eta produktuen balioaren sortzaileak eta produktuaren ekoizpen-espazioak eta baldintzak ere:

(...) la sociología del arte y de la literatura tiene como objeto no sólo la producción material de la obra, sino también la producción del valor de la obra, o, lo que es lo mismo, de la creencia en el valor de la obra; por consiguiente, debe considerar como contribuyentes a la producción no sólo a los productores directos de la obra en su materialidad (artista, escritor, etc.), sino también a los productores del sentido y del valor de la obra —críticos, editores, directores de galerías, miembros de las instancias de consagración, academias, salones, jurados, etc.— y a todo el conjunto de los agentes que concurren a la producción de consumidores aptos para conocer y reconocer la obra de arte como tal, es decir, como valor, empezando por los profesores (y también las familias, etc.). Ella debe, pues, tomar en cuenta no sólo —como hace habitualmente la historia social del arte— las condiciones sociales de producción de los artistas, de los críticos de arte, de los marchands, de los mecenas, etc., tal como pueden ser aprehendidas a través de los indicios como el origen social, los estudios cursados o los diplomas obtenidos, sino también las condiciones sociales de producción de un conjunto de objetos socialmente constituidos como obras de arte, es decir, las condiciones de

producción del campo de los agentes sociales (museos, galerías, academias, etc.) que contribuyen a definir y a producir el valor de las obras de arte.

(Bourdieu, 1990: 10-11)

Laburbilduz, artelana dagokion eremuaren manifestazio gisa ulertzea da eremu bidezko ikerketaren egitekoa, eta manifestazio horretan bertan daude barneratuta eremuaren indarrak, eremuaren egiturak xedatutako ezaugarriak eta eremuaren funtzionamenduaren islak (Bourdieu, 1990: 11).

Obraren edo produktuaren ezaugarri, balio eta ekoizpen-baldintzak ez eze, ekoizlearenak ere kontuan hartzekoak dira; gainera, ekoizle jakin batek egin duena ez ezik, ekoizle izan dena ekoizle izatera nola iritsi den galdetu behar dio ikertzaileak bere buruari (Bourdieu, 1990: 14). Gisa horretan, “Comprender las prácticas de los escritores y de los artistas, empezando por sus producciones, es comprender que son la resultante del encuentro de dos historias: la historia de la posición, del puesto que ocupan, y la historia de sus disposiciones” (Bourdieu, 1990: 23). Artearen eremuan eta literaturaren eremuan ekoizleen posizioak, oro har, ez dira instituzionalizazio maila handikoak; kalteberak dira, sinbolismoa etengabe jartzen delako zalantzan; eta, sarri, posizioa etengabe birdefinitzen da (Bourdieu, 1990: 23-24). Beste eremu batzuetan ez bezala, “bokazio” deritzon jarrera horrek balio berezia du dagozkigun ekoizpen urriko eremuotan: “el `sentido de la colocación´ más o menos adecuado que cada agente aplica, se presenta como una especie de `lugar natural´ que solicita y llama (vocación) a los que se sienten hechos para ella, o, por el contrario, como un destino imposible, inaccesible o, por el contrario, inaceptable, o aceptable sólo como refugio provisional o como posición secundaria y accesoria” (Bourdieu, 1990: 24-25).

Beraz, ekoizpen urriko eremuetako eragileen habitusa aztertzeke metodo ona da, azken paragrafootan aletutako ideiak kontuan hartzen dituen, hurrengo aipu honetan ondo laburbiltzen den gisan:

Se sigue que, en buen método, sólo se podría dar la explicación completa de la relación que se establece en un momento dado entre el espacio de las posiciones y el espacio de las disposiciones a condición que se tome en cuenta, a la vez, lo que eran, en ese momento, y también en los diferentes momentos críticos de viraje de cada una de las carreras, el espacio de las posibilidades ofrecidas —y en particular la jerarquía económica y simbólica de los géneros, escuelas, estilos, maneras, asuntos, etc.—, el valor social atribuido a cada una de ellas, y también la significación y el valor que las diferentes posiciones recibían para los diferentes agentes o clases de agentes en función de las categorías de percepción y de apreciación socialmente constituidas que ellos les aplicaban.

(Bourdieu, 1990: 25)

Aintzat hartzekoa da, gainera, posizio-aniztasuna ere ageri dela eremuko kideen artean:

Les analyses consacrées aux trajectoires des écrivains indiquent qu'il ne suffit pas de considérer la position qu'ils occupent dans le champ de la production, car la multipositionnalité est un cas très fréquent: bien des auteurs relèvent de plusieurs inscriptions, géographiques et sociales, et sont donc situés successivement ou simultanément dans plusieurs jeux sociaux, relativement indépendants.

(Boschetti, 2010: 110)

Alegia: literaturaren eremuko eragileek ekoizpen-eremuan posizio jakin bat izanagatik, beste hainbat posizio dituzte hainbat esparru sozialetan, posizioaniztunak izan daitezke, sarri hizkuntzari lotuta ere egon daitezke. Izan ere, literatur eremu jakin batean lanak ez dira hizkuntza bakar batean sortzen. Gisa horretan: “The existence of a literary field in which foreign literary works can circulate in translation is a key element of the ‘translation’ (in the mathematical sense) of these works” (Gouanvic, 2005: 154). Zenbaitetan, gainera, literaturaren eremuko zenbait eragilek itzulitako literatura baino ez dute argitaratzen. Badira bestelako posizio-aniztasunak literaturaren eremuetan, hala nola idazle-itzultzaileak.

Literatur itzulpena literaturaren eremuaren arabera kokatzeko ahaleginan, genero bereizitzat har ote daitekeen galdetu dezakegu. Gouanvicek 2010eko artikulu batean dionez “It is the distribution of texts according to specific traits that contributes to define fields. In literature, fields are defined as: realistic fiction, science fiction, detective novel, youth fiction, etc” (122). Bada, generoak “azpi-eremu” gisa definituz gero, esan ote dezakegu literatura itzuliaren eremua literaturaren eremuaren azpi-eremu bat dela? Edo eremu autonomoa eta apartekoa al da literatura itzuliaren esparrua? Era horretako galderei erantzuteko saiakera egiten dute itzulpen-ikasketetan itzulpenaren soziologiaren bidetik egindako hainbat ikerketak.

Eremuen bidezko azterketak literatur lanen barne- eta kanpo-analisiaren arteko oposizio tradizionala gainditzea dakar (Sapiro, 2010: 46). Literatur lanez ari garela, literaturaren eremuko idazleen aukera estetikoa eremuaren barruan duten posizioaren arabera izan ohi da, idazleek lortu duten balio sinbolikoaren arabera, idazle gisa hartu duten aitoren arabera (Sapiro, 2010: 46).

Nola azal daitezke literatur ekoizpenaren alderdi espezifikoenen (kanonak, generoak, formak, estiloak) eraldatzeak eta bariazioak sasoi ezberdinen, lekuen edo autoreen ibilbidearen sasoiaren arabera? Galdera hori erantzuten saiatzen da Boschetti “L’explication du changement” artikuluan (2010). Bourdieuk gizarte-eremuak deskribatzeko eskaintzen dituen ereduak hainbat faktore hartzen ditu kontuan; zein bere aldetik adieraztea komeni da, eragin ditzaketen ondorio espezifikoak azpimarratu ahal izateko, baina aldaketa-prozesu osoa ulertzeko faktoreen konbinazio eta artikulazio guztiak berreraikitzea komeni da (Boschetti, 2010: 95).

Boschettiren ideiak ekarrita, lau multzotan sailka daitezke literatur ekoizpenari eragiten dioten kanpo-baldintzak: erregimen politikoa, merkatua, prentsa eta lanaren banaketaren bilakaeratik jaiotako gizarte-mikrokosmosak, batez ere jarduera intelektualen eremuak. Eragin politikoak direla eta, eragin batzuk zuzen-zuzenak izan daitezke, baina beste batzuk zeharkakoak. Ekoizpen-baldintzetan ondorioak izateaz gain, idazleen hautu formal eta tematikoetan ere izan ditzakete ondorioak. Hiru adibide ematen ditu Boschettik, poesiarako eta teatorako joera gizarte-esparru jakin batzuetan, herrialde sobietarretako kultur ekoizpenaren funtzionamendua eta migrazioak. Politikaren eragin horiek guztiek funtsezko papera izan dute kultur tradizioak aldatzeko eta berritzeko prozesuetan. Merkatuaren eraginari dagokionez, ekoizleak publikotik eta argialetxeetatik bereiztea eta gizarte-talde jakinek hezkuntzara sarbidea izatea, esaterako, literaturaren eremuaren autonomizazioan eta eremuaren berregituraketan funtsezkoak izan dira, eta hargatik bereizten dira ekoizpen komertziala eta abangoardiakoa, adibidez. Boschettik prentsaren eragina ere nabarmentzen du; izan ere, prentsa lanbide hartu dute hainbat eta hainbat idazlek, eta baliteke horrek euren idazteko moduan eta idazketa hautemateko moduan ondorioak eragin izana; bestalde, prentsako kritika funtsezko pieza da, adibidez, idazleak kotsakratzeko. Azkenik, literaturaren eremuaren inguruko ekoizpen intelektualeko edo artistikoko eremuen eragina aipatzen du Boschettik: bada, eremuen arteko harremanak ere literaturaren eremuko zati dira, eta eragiten diote egiturari eta eremuaren errepresentazioari. Sarri, beste eremu batzuetako ideiak inspirazio-iturri zaizkie literatur eremuko ekoizleei, edo eremu ezberdinetako profesionalizazioak eragin zuzena du idazlearen irudian eta egitekoan. Bestalde, teknika berriak ere eraman daitezke beste eremu batzuetatik literatur eremura, eta euskarri eta teknika berriak agertu izanak ere eragin dio literatur eremuari (Boschetti, 2010: 99-109).

2.2.5. Soziologia eta itzulpen-ikasketak uztarturik

2.2.5.1. Bira soziologikoa itzulpen-ikasketetan

Itzulpena testuinguru historiko eta soziokultural jakin batean gertatzen dela nabarmendu izan dute hainbat itzulpen-teoriek; hain zuzen ere, bide horretatik iritsi ziren itzulpen-ikasketetara, besteak beste, ikuspegi feminista, postkoloniala eta etnografikoa. Baina soziologiaren ekarpenari esker ireki dira metodologia-ildo berriak, delako “testuinguru” hori kontzeptualizatzeko, zehazteko eta deskribatzeko. Itzulpen-ikasketen ikuspegi-aniztasunaren aberastasunak elikatzen jarraitzen du, eta egun itzulpen-ikasketek bira soziologikoa bizi dute:

(...) today we are witnessing the opening up to broader contexts going beyond the claims of the “cultural turn”, in an attempt to thoroughly discuss the involvement of particularly those factors which condition the creation of a translation in a sociological perspective, thus, provoking the emergence of a so called “sociological turn”.

(Wolf, 2011: 2)

Aurreko aipuari haxe gehi dakiok: “Un vent sociologique souffle sur les études de la traduction ou, comme on dit dans le milieu, sur la traductologie” (Grutman, 2009: 135). Hain zuzen ere, esaldi horrexekin hasten du Grutmanek “Le virage social dans les études sur la traduction, une rupture sur le fond de continuité” izeneko artikulua (2009). Izenburuak berak aurreratzen du edukia: itzulpen-ikasketek aurretik bizi izandako paradigma-aldaketei beste bat gehitu zaie, bira soziologikoa, aurretik beste jakintza-arlo batzuek utzitako sedimentuen gainean eraikitakoa, kultur birak lurra prest-prest utzi ostean metatutakoa (Grutman, 2009: 136).

1985-1995 tartean itzulpen-ikasketak eta Touryk itzulpengintzara ekarritako Even-Zoharren polisistemen teoriaren eredua parekatuta zeudela ematen zuen; alegia, itzulpen-ikasketak eta polisistemen teoria bat zirela, askorentzat bereizezinak (Grutman, 2009: 137). Edonola ere, ikuspegi polisistemikoaren ezaugarrietako bat da beste eredu sistemiko batzuekin lotzeko eta integratzeko ahalmena; beraz, ezin genezake deskribatu teoria polisistemikoen eta soziologikoen arteko harremana norgehiagoka gisa, ezpada bata besteari gehitzen zaizkion sedimentu-geruza gisa, edo, bestela esateko, bata bestearen luzapen gisa. Ondo kontuan hartu behar da, edonola ere, ezberdintasun epistemologikoak egon badaudela bi ereduen artean: ezin dugu Bourdieu sistemen teorizatzaile bihurtu, ez eta Even-Zohar soziologo ere (Grutman, 2009: 142-143). Halere, bi ereduak badituzte antzekotasunak, eta, esaterako, “sistema” eta “eremu”

kontzeptuak biak ala biak dira erlazionalak eta agonistikoak edo borrokakoak (Grutman, 2009: 144-147): bi kontzeptuek deskribatzen dituzte gatazka-unibertsoak. Baina, bata bestetik bereizte aldera, kultur ikerketak fokua ideietan jartzen du, eta ikerketa soziologikoak, aldiz, pertsonen jarrera behagarrian (Chesterman, 2006: 9): “The sociologists focus more on the actions, and the cultural studies people on the ideas” (Chesterman, 2006: 11). Hiru testuinguru mota bereizten ditu Chestermanek: kultur testuingurua (balioak, ideiak, ideologiak, tradizioak... dira fokua), testuinguru soziologikoa (pertsonak dira fokua: pertsonen jarrerak, jarduteko moduak, pertsonen osatutako taldeak...), eta testuinguru kognitiboa (prozesu mentalak, erabakiak hartzeko prozesuak... dira fokua). Itzulpen-ikasketetan lantzen diren hainbat testuinguru, baina, mugetan kokatzen dira, pluralak dira (Chesterman, 2006: 11).

Polisistemen teoriari egindako kritiketako bat izan da oposizio binarioetarako edo dikotomietarako gehiegiko joera (adibidez, kanonikoa vs ez-kanonikoa, erdigunea vs periferia). Soziologiaren ikuspegitik ez da egundo argi geratu zein diren sistemaren barruko indarrak polisistemen teoriak definitutako eskeman. Izan ere, sistema batean kontsumitzaileek kontsumitzen dituzte ekoizleek ekoizitako produktuak. Produktuen erreperitorio bat lortzen da, eta erakundeak zehazten du produktuen balioa. Produktuak transmititzeko, merkatu bat egon behar da. Horiek guztiak ez daude isolaturik, interakzio-sistema batean baizik (Wolf, 2007: 7). Bada, hona hemen sistema horri egiten zaion kritika:

What seems to be implicitly “meant”, but not openly expressed, are the conditions of the social interactions in question. What is the nature of the political and social relationships between the groups involved in these processes? And what are the criteria underlying the “generation” of a product or the “existence” of a market? These and other questions illustrate that Even-Zohar’s words remain directly related to the text –as Edwin Gentzler points out: “Even-Zohar seldom relates texts to the ‘real conditions’ of their production, only to hypothetical structural models and abstract generalizations” (Gentzler 1993:123). Even Zohar thus fails to integrate his “factors” (i.e. agents and institutions) into the frameworks of polysystem theory, and prefers to focus on the description of the existing relationships between them.

(Wolf, 2007: 7)

Teoria batean egokiro integratu ez den arren, ezin ukatuzko kontua da itzulpen-ikasketetan lehenago ere kontzientzia soziala egon dela. Halaxe ikus daiteke Venutiren hitzotan: “the viability of a translation process is established by its relationship to the cultural and social conditions under which is produced and read” (Venuti, 1994:18); bai eta Hermansen hurrengootan ere:

Translation is recognized as a cultural practice interacting with other practices in a historical continuum. The workings of translation norms, the manipulative nature of translation and the effects of translation can all be slotted into a broader sociocultural setting. The study of translation becomes the study of cultural history.

(“Hermans, 1999: 102-119” *apud* Grutman, 2009: 137)

Hortaz, esan dezakegu itzulpen-prozesua, besteak beste, baldintzatuta dagoela bai maila kulturean, bai maila sozialean. Kultur mailarekin lotu izan dira boterea, menderakuntza eta mendekotasuna, interes nazionalak, erlijioa eta ekonomia; eta maila sozialarekin, ostera, itzulpen-prozesuan parte hartzen duten eragileak. Halaxe azaltzen du Wolf irakasleak (2007: 4), dikotomizazioaren arriskuaz ohartarazten digu: dioenez, sarri bi mailak lotuta daude, eta ezin daiteke batez hitz egin besteaz hitz egin gabe (*idem*). “Bira soziologikoaz” hitz egin ote daitekeen ere zalantzan jartzen du, eta itzulpen-ikasketen diziplinartekotasunaren aldarria egiten du:

In institutional terms, the question of whether we’re witnessing the emergence of a new “turn” – the “sociological turn” – no longer seems relevant: cultural and social practices – and consequently their theoretical and methodological conceptualization – cannot be regarded as detached from one another. If we focus on “the social” yet neglect the conditions that mould translation as a cultural practice in terms of power, ideology and similar issues, the creation of a new sub-discipline within translation studies called “sociology of translation” would sidestep the problem of methodology. The questions pertinent to translation viewed as a social practice should instead be placed at the core of the discipline. Last but not least, such a position has the potential to better conjoin existing approaches with a “sociology of translation”, as well as to discuss more efficiently the interface of methodologies developed in sociology and cultural studies.

(Wolf, 2007: 6)

Badirudi Bachmann-Medick-ek proposatutako pausoetan aurrera eginda, bira soziologikoa gertatzen ari dela. Honela azaltzen du Wolfek (2010):

In terms of Bachmann-Medick’s criteria for the existence of a “turn” in the humanities, the stages outlined above seem to have already been taken by what has been labeled a “sociological turn”: the categories developed, partly drawing on approaches elaborated in sociology, testify to refined methodological tools enabling the conceptualization of the social conditions underlying the translation process also in a transdisciplinary perspective. This is proven by a number of works which have contributed to the emergence of a “sociology of the translation process, the construction of a public discourse on translation and the self-image of translators, among other crucial issues (see. e.g. Gouanvic 1999, Wolf & Fucari 2007; Pym, Shlesinger & Simeoni 2008).

(Wolf, 2010: 34)

Izan ere, egin dira itzulpenaren alderdi soziologikoak lantzeko ikerketak eta gogoetak, bai itzulpen-ikasketen arabera, bai beste diziplina batzuen barruan. Hain zuzen ere, itzulpenaren alderdi soziologikoari buruzko lan horiek denek ezarri dute

oinarria egun “itzulpenaren soziologia” deritzon ikerketa-adarra eraikitzeko (aurrerago zehaztuko ditugu ikerketa-adar horren ereduak eta ikergaiak). Gaur egun, gero eta arreta handiagoa egiten zaie itzulpenaren ikerketan itzulpen-eragileen eta erakundeen sareei, botere-harremanen interakzioari, itzulpenari buruzko diskurtso sozialei... eta jakitun gara horiek denek itzulpen-praktiketan eta prozesuan duten eraginaz. Izan ere, itzultzea jarduera soziala da, gizarteak doitutakoa: jarduten duen itzultzailea ez dago isolatuta, gizartetik at; itzultzailea izaki soziala da, baina, horrez gain, gizarte-erakundeek ere itzulpen-fenomenoari bete-betean eragiten diote, itzulgaien hautaketan, zabalkundean zein itzulpen-estrategietan, esaterako. Halaber, itzulpenak berak eragin jakin batzuk ditu gizartean, itzultzaileak funtzio eta rol jakin batzuk betetzen ditu; bestalde, ezin ahaztuzkoa da itzulpen-ikasketetan ari den ikertzailea ere gizartearen subjektua dela (Wolf, 2011: 1-4).

Any translation, as both an enactment and a product, is necessarily embedded within social contexts. On the one hand, the act of translating, in all its various stages, is undeniably carried out by individuals who belong to a social system; on the other, the translation phenomenon is inevitably implicated in social institutions, which greatly determine the selection, production and distribution of translation and, as a result, the strategies adopted in the translation itself. (...) The characteristics of a translation can be revealed through a complex description of the relations that exist between the author of the text, the transfer agencies, the text, and the public in their social interlacements.

(Wolf, 2007: 1)

2.2.5.2. Itzulpenaren soziologia: ereduak, ikuspegiak eta ikergaiak

Itzulpenaren alderdi soziologikoarekin lotutako hainbat ikergai aipatu ditugu dagoeneko (eragileen eta erakundeen sareak, itzulpenari buruzko diskurtsoa, gizarte-erakundeen eragina itzulpenean, itzulpenaren eragina gizartean, itzultzaileen eta itzulpenaren funtzioak); bada, aurrekoei gehi dakizkie Chestermanek (2006: 9) zerrendatzen dituen hauek ere: talde-itzulpenari buruzko azterketak, taldean egindako zuzenketa-prozesuen azterketa, ko-edizioa, itzulpen-politikak, itzultzaile-sareak, itzultzaileek tresna teknologikoak baliatzeko moduak, itzultzaileen mugikortasuna eta diskurtsoa, akreditazio-sistemak. Chestermanen ustez, oraindik ere ikerketa gutxi egin dira horiek lantzeko (*idem*).

Itzulpena gizarte-jarduera denez gero, itzulpena aztertzeko darabilgun metodologia ere horren arabera zorrotzu behar da:

It is without doubt that the social constraints and dynamics that are inscribed in the materiality of the translated text and in its discursive strategies, call first and foremost for the fostering and the refinement of the methodologies which are required to deal

with such a line of reasoning. Without a close cooperation between the various disciplines involved, such a goal cannot be approximated.

(Wolf, 2011: 24)

Ez dira bakanak orain arte egindako lanak:

Ikuspegi postkolonialaren, genero-ikasketen zein manipulazio-eskolaren bidetik, hainbat lanen bidez nabarmendu eta aztertu da itzulpenaren alderdi soziologikoa (Chesterman, 2006: 10)⁴.

Polisistemen teorietan oinarritutako hainbat ikerketaren bidez ere sarri zabaldu dira itzulpenari buruzko hausnarketak auzi soziologikoetara. Kasurako, Lefeverek babes-erakundeetan jarri zuen arreta, eta argitaratzaileen eta *sponsors*en eraginaz aritu zen, 1992an egindako lan batean (Chesterman, 2006: 12). Daniel Simenonik (“The Pivotal Status of the Translators Habitus” argitaratu zuen 1998an), bere aldetik, polisistemen teoria berrinterpretatu zuen, Bourdieuren “habitus” kontzeptua integratzeko (Gouanvic, 2005: 149-150). Simenoniz gain, asko dira Bourdieuren kontzeptuak aplikatu izan dituztenak: Isabelle Kalinowskik (1999an aurkeztu zuen tesia), esaterako, Bourdieuri jarraikiz egiten du itzulpengintzari buruzko gogoeta: itzultzaileen ibilbide intelektuala aztertzen du, besteak beste. Pascale Cassanovak, *République mondiale des Lettres* liburuan (1999) Paris hiriaren literatur menderakuntzari buruzko gogoeta egiten du (Gouanvic, 2005: 149-150). Moira Inghilleri ikertzaileak, berriz, “Habitus, field and discourse. Interpreting as a socially situated activity” artikulua eman zuen 2003an, bai eta “Mediating zones of uncertainty: interpreter agency, the interpreting habitus and political asylum adjudication” ere, 2005ean. Claudia Angelellik osasun-arloko interpreteen inguruko lanak egin izan ditu, ikusezintasunaren mitoa hautsi nahian eta interpretearen boterea nabarmenduz.

Zer esanik ez, Bourdieuren eskolako jarraitzaileek ere bidea zabaldu dute itzulpenaren soziologian: Johan Heilbron eta Gisèle Sapiro soziologoek hainbat lan argitaratu dituzte itzulpen-eremua ardatz hartuta; adibide baterako, *Traduction: les échanges littéraires internationaux* alea *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* aldizkarian (2002; 144. zenbakia). Jakintzaren nazioarteko transferentziarako itzulpenaren teoria soziologikoa funtsezkotzat jota, literatur itzulpenaren soziologiaren

---

⁴ Esate baterako, Sherry Simonek *L'inscription sociale de la traduction au Québec* izeneko lana argitaratu zuen 1989an.

garapen-programa bat aurkeztu zuten Bachleitner eta Wolf ikertzaileek 2010ean (Wolf, 2011: 13-16).

Hein handi batean, Bourdieuren teoria itzulpen-ikasketetan aplikatzea teoria deskriptiboak eta polisistemen teoria berrebaluatzeko bidea izan da; izan ere, kontzeptu sendoagoak eskaintzen ditu itzulpen-prozesuan eta produktuan eragiten duten baldintza sozial eta kulturalak deskribatzeko. Horrez gain, Bourdieuren bidetik, itzultzaileengan eta interpreteengan jarri da fokua, eta gizarte-eragile eta kultur eragile aktibotzat jo dira. Baina, batez ere, agenteen eta egituraren arteko harremana modu teorikoan azaltzeko ekarpena egin dio Bourdieuren teoriak itzulpen-teoriari (Inghilleri, 2005: 125-126).

Bourdieuren teoriari jarraikiz itzulpen-eremua objektibizatzeke saiakera egin gura izanez gero, lehenengo pausoa da eremuaren berariazko ezaugarriak, ezaugarri intrintsekoak, definitzea. Itzulpen-eremua objektibizatzeke funtsezko tresnak dira “eremu”, “habitus”, “kapital” zein “ilusio” kontzeptuak, baldin eta itzulpen-eremuaren beraren egitura, beste eremu batzuekiko harremanak, itzultzaileen praktikak, eragileen zein obren posizioak eta balioak, motibazioak, lehiak, gatazkak eta interesak ulertuko badira (Inghilleri, 2005: 129-30):

Bourdieu's theorization of the social suggests that acts of translation and interpreting be understood through the social practices and relevant fields in which they are constituted, that they be viewed as functions of social relations based on competing forms of capital tied to local/global relations of power, and that translators and interpreters, through the workings of the habitus and illusio, be seen as both implicated in and able to transform the forms of practice in which they engage. In this way, Bourdieu offers a sound theory of practice to the developing sociological paradigm in translation and interpreting studies and a solid reminder of the social relevance and responsibility involved in both research and practice in the field.

(Inghilleri, 2005: 143)

Heilbronek eta Sapiroko ondo azaltzen dutenez (2002), itzulpenaren soziologiak itzulpenen ekoizpen- eta zirkulazio-prozesuetako harreman-sareak aztertzen ditu. Itzulpenaren soziologia batez ere bi arloren barruan biltzen da, hain zuzen ere itzulpen-ikasketen eta kultur transmisioaren barruan. Itzulpen-teoria soziologikoaren arabera, hortaz, kontuan hartzekoak dira herrialdeetako kultur politikak (inportaziokoak eta esportaziokoak); berebat, gogoan hartzekoak dira itzulpenean eragiten duten erakunde eta agenteak (enbaxadak, kultur institutuak, itzulpen-erakundeak, herrialde bateko literatura ezagutarazten duten aldizkariak, nazioarteko azokak, literatur agenteak, argitaletxeak, autoreak, itzultzaileak, kritikariak, inprimatutako testuen kontrola, edizio-

munduaren egitura, bildumak, sariak...). Itzulpenaren harrera baldintzatzen duten faktoreak izango dira, gainera, jatorrizko kulturako errepresentazioak eta hizkuntza-egoerak. Hala, itzulpenaren funtzioak askotarikoak izan daitezke: trukerako bitarteko izatea, funtzio politikoa eta ekonomikoa izatea, legitimazio bidea, kontsakrazioa, literatur kapitala pilatzea... Funtzio askotarikoak ere egon daitezke, jakina (Heilbron & Sapiro, 2002).

Niklas Luhmannen sistema sozialen teoria ere aplikatu izan da itzulpen-ikasketetan, Hermans zein Poltermann ikertzaileen eskutik, adibidez. Luhmannen arabera, sistemak komunikazio-egintzez osatuta daude, eta itzulpena egintza horietako bat da (Chesterman, 2006: 13).

Itzulpen-historiografian egindako hainbat lanek ere itzultzaileen rolari erreparatu diote; horixe da, esaterako, Pymen *Method in Translation History* (1998) lanaren eta Deslisle eta Woodsworth (1995) ikertzaileen *Translators through History* (1995) lanaren ardatza (Chesterman, 2006: 15).

Bestalde, diskurtso kritikoaren eta pragmatikaren bidetik aztertu izan dira itzulpen-ikasketekin lotutako hainbat alor soziologiko; adibidez, testuaren eta diskurtsoaren alderdi politikoaren eta ideologikoaren arteko harremanak deskribatzen dira alor horietan. Annie Brisetek (1990), esaterako, Quebeceko antzerki itzuliei buruzko diskurtsoa aztertu zuen, eta gisa horretako ikerketek itzulpenen eragin sozialez pentsatzera garamatzate (Chesterman, 2006: 15).

Soziolinguistikaren alorrean ere egin dira gai honi lotutako lanak; Mayoral Asensiok bariazio linguistikoaren itzulpenari buruzko lan bat egin zuen (2000), adibidez. Eredu soziolinguistikoaren bidez korrelazioak eta loturak aurki daitezke lekuan lekuko egoera jakin bateko ezaugarrien eta ezaugarri linguistikoaren artean (Chesterman, 2006: 16).

Skopos teoriak ere ekarri du itzulpen-ikasketen alderdi soziologikoaren lanketa: bezeroaren egitekoa, itzultzailearen eta bezeroaren arteko negoziazioak eta irakurleen erreakzioak aztertzeaz besteak beste (Chesterman, 2006: 16). Hizkuntza-plangintzari, agiri eleaniztunen ekoizpenari zein itzulpenen kalitate-estandarrei buruzko lanek ere ukitzen dute itzulpenaren soziologia, zeren itzulpenaren soziologiaren egitekoen artean baitaude itzulpenaren merkatuko eragileen jardun-moldea aztertzea, itzultzailearen

asebetetzea neurtzea, lan-gatazkak deskribatzea eta lantaldeetako mekanismoak deskribatzea (Chesterman, 2006: 17).

Runcimanen praktika profesionalen teoriari jarraikiz ere azter daiteke itzulpena, eta hainbat alderdi soziologiko nabarmendu daitezke. Asko eta asko dira bide horretatik egin daitezkeen galderak: norekin egiten du lan itzultzaileak? Nola funtzionatzen du lankidetzak? Zer-nolako rola dute beste eragileak? Nola egiten da zuzenketa? Zenbat etapatan? Zer zuzentzen da etapa bakoitzean? Zer motatako baliabide teknikoak erabiltzen dira itzulpen-prozesuan? Nola antolatzen du ergonomikoki itzultzaileak bere egitekoa? Nola egituratzen ditu itzultzaileak dokumentu elebidunak? Zer politikari jarraitzen zaio itzultzaileak hautatzeko? Eragileen arteko adostasunik ez denean, nolako prozedurei jarraitzen zaie arazoak konpontzeko? Nola adierazten da eragileen estatusa? Nola kalkulaten dira ordainsariak? Saiatzen al dira eragileak euren trebetasunak garatzen? Nola? Akreditazio-sistematik al dago itzultzaile aritzeko? (Chesterman, 2006: 18-21).

Azkenik, aipa ditzagun Latour eta Callon soziologo frantsesek garatutako ANT teoriaren (*Actor-network theory*) itzalean egindako lanak. Eragile bakoitzak esanahiak bere hitzetan “itzultzeko” duen modua aztertzen da teoria horren bidez, eta itzulpen-praktikan aplikatu daitezkeen hainbat ideia jasotzen ditu teoria horrek (Chesterman, 2006: 21-23).

Labur esanik, beraz, hizkuntzaren soziologiak, komunikazioaren soziologiak eta lanbideen soziologiak badute zer ikertu itzulpen-gintzari lotutako jardunari dagokionez, nahiz eta itzulpen-ikasketetan gehien baliatu izan den teoria Bourdieurena izan. Ikerketarako askotariko bideei buruz, hauxe diote Diaz Fouces eta Monzó ikertzaileek: “We understand that the range of possible sociological approaches to Translation Studies is not circumstantial, but reflects the very nature of this perspective” (2010: 12).

Itzulpenaren soziologia adar espezifiko gisa landuta, funtsezko artikuluak argitaratu dituzte Jean-Marc Gouanvic, Andrew Chesterman eta Yves Gambier ikertzaileek *The Translator* aldizkariak gai honi eskainitako monografiko batean (2005). Bestalde, itzulpenaren soziologia adarraren eratze-prozesuari buruzko monografikoa argitaratu zuten Wolfek eta Fukarik 2007an: *Constructing a Sociology of Translation*, eta Diez Foucesek eta Ester Monzók *Applied Sociology in Translation Studies*,

Sociologia aplicada a la traducción zenbakia eskani zuten *MonTI 2* aldizkarian (Diaz & Monzó, 2010).

Aterki-kontzeptua (*umbrella concept*) da “itzulpenaren soziologia” Wolfen arabera (2007: 13), soziologiaren ikuspegitik itzulpenari buruz egindako lanak biltzen dituena. Haren ustez, hainbat azpi-alor bereiz daitezke itzulpenaren soziologian: itzulpen-prozesuaren soziologia, itzulpen-produktuaren soziologia eta itzulpen-ikasketen soziologia:

It seems as though several different “sociologies” can be identified so far: one which, in the classical sociological tradition, focuses on the agents active in translation production, another which emphasizes the “translation process”, while a “sociology of the cultural product” scrutinizes the construction of social identities. A cluster of approaches delivers the theoretical and methodological groundwork for a view of translation and interpreting as a social practice, drawing on the works of various sociologists, and, very recently, some articles have also engaged in what can be subsumed under the label of a “sociology of translation studies”.

(Wolf, 2007: 13-14)

Chestermanek, ostera, ondoko azpi-alorrak bereizten ditu: itzulpen-produktuen soziologia, itzultzaileen soziologia eta itzulpen-prozesuaren soziologia (2006: 12). Gambierrek, bere aldetik, hiru azpi-alor hauek bereizten ditu *socio-translation* terminoarekin izendatzen duen itzulpenaren soziologiaren alorrean: itzulpen-produktuen soziologia, itzultzaileen soziologia eta itzulpen-ikasketen soziologia (*socio-tractologie* izena ematen dio azken horri) (Gambier, 2006: 39-40). Aztergai hauek zerrendatzen ditu itzultzaileen soziologiaren azpi-alorrean: itzultzaileen bizitzamemoriak, itzultzaile profesionalen ibilbideen soziografia, gazte lizentziatu berrien jarraipena eta talde-lanaren azterketa. Itzulpen-produktuen azpi-alorrean, ostera, honako hauek zerrendatzen ditu: itzulpena nazioarteko harremanetarako estrategia gisa, itzulpen-beharren eta -eskarien azterketa (sektoreka, adibidez), itzulpenen funtzioak, itzulpenak laguntzeko diru-sariak. Azkenik, itzulpen-ikasketen diziplinari buruzko azterketa soziologikoarekin lotzen ditu ikergaiok: diziplinaren beraren estatusa eta egitura, biltzarretako gaiak, bildumak, antologiak, itzulpen-ikasketetako eskola eta ideien zirkulazioa, eta abar (*idem*).

Honako azpi-alor hauek zerrenda daitezke, hortaz, batarenak eta bestearenak aintzat hartuta: itzultzaile eta eragileen soziologia, itzulpen-prozesuaren soziologia, itzulpen-produktuen soziologia eta itzulpen-ikasketen soziologia.

Itzultzaile eta eragileen soziologiari dagokionez, modu indibidualean jarduten duten pertsonetan jartzen da arreta, itzulpen-prozesuan parte hartzen duten gizakiengan; oro har, itzultzaile eta eragileen profilak eta portretak eraikitzea izaten da asmoa, pertsona horien ezaugarriak eta pentsamenduak deskribatzea, eta itzultzaileen rola egiten da gogoeta. Itzulpen-prozesuaren soziologiaz denaz bezainbatean, itzulpen-estrategia zehatzetan jartzen da arreta, lan egiteko moduan zein lanari buruzko diskurtsoan. Itzulpen-produktuen soziologiak itzulitako literatur lanen nazioarteko transferentziari begiratzen dio, literatur lan batek egiten duen ibilbideari, alegia. Azkenik, itzulpen-ikasketen soziologia diziplinaren beraren soziologia egitean datza (Wolf, 2007: 14-27).

Itzulpen-ikasketen soziologiaz ari da Yves Gambier “Y-a-il place pour une socio-traductologie?” izeneko artikuluan (2007). Gambierrek bi ikuspegitan aurkezten du itzulpen-ikasketen soziologia: batetik, itzulpen-ikasketen historizazioa; bestetik, eremuko erakunde eta jarduerak. Gambierrek beharrezkotzat jotzen du ikertzaileen erreflexibitatea, hots, ikertzaileek autoanalisi egitea:

Le traductologue a à se retourner sur sa propre trajectoire, ses choix des chercheur, pour comprendre les sources de ses positions et de ses prises de position (voir p.ex. Gouanvic, 1999) – sources qui mêlent état du champ traductologique à un moment donné et origines, formation de l’individu.

(Gambier, 2007: 208)

Halaber, eremuaren historiografiaren falta sumatzen du:

Mais l’auto-socio-analyse des chercheurs doit faire écho désormais l’élaboration d’une archéologie des discours en traductologie, d’une historiographie du champ qui ne soit pas cumulative et fractionnée (Lambert 1993; D’Hulst 1995). L’élaboration d’encyclopédies, de “readers”, d’anthologies est un signe en ce sens.

D’autres orientations d’une socio-traductologie sont possibles, notamment celle portant sur les institutions et les activités contemporaines du champ.

(Gambier, 2007: 210)

Itzulpen-ikasketetako erakundeen eta produktuen azterketaren beharraz ere egiten du oharra Gambierrek:

Pour promouvoir sa relative autonomie comme (inter)discipline, la traductologie a dû se donner des instances. L’expansion de celles-ci doit répondre à quelques questions comme celle de leur distribution (internationale, transnationale, régionale et nationale) et celle de leur spécialisation (par exemple, traduction/localisation). Peut-on parler, et à quelles conditions, de “centres” et de “périphéries” pour ces instances?

(Gambier, 2007: 211)

Erakundeez ari delarik aipatzen ditu elkarteak, doktorego-eskolak, itzultzaile-eskolak, prestakuntzarako eta irakaskuntzarako guneak, nazioarteko biltzarrak zein diru-laguntzak ematen dituzten erakundeak, eta, itzulpen-ikasketen produktuez denaz bezainbatean, honako galdera hauek plazaratzen ditu: nork idazten ditu ikerketak? Zein hizkuntzatan? Non argitaratzen dira? Nabarmentzen den gairik ba ote dago? Zein lan egiten zaie erreferentzia gehien? Nor dira ebaluatzaileak? Nor ebaluazio-batzordeetako kideak? Nork egiten ditu lanen laburpenak? Nola zirkulatzen dute teoriak? Bestalde, Gambierren ustez, itzulpen-ikasketetako idazkien artean kontuan hartzekoak dira aldizkariak, bildumak, antologiak eta eskuliburuak, itzulpenari buruzko hiztegi eta entziklopediak, eta bibliografiak. Hortaz, nolabait, hiru mailatako erreflexibitatea behar litzateke: ikertzailearena, eremuarena eta erakundeena (Gambier, 2007).

Itzulpen-ikasketen eremua egon badagoela dio Gouanvic ikertzaileak, baina zalantza egiten du itzulpen-eremurik badenetz (2007). Hasteko, obren itzulpenen espazioa (literaturaren eremua) eta itzulpen-ikasketen eremua (eremu zientifikoa) ezberdindu behar direla dio, eta honako ohar hau egiten du:

Il n'est pas impossible que la traduction soit construite comme un champ à certaines époques et dans certaines cultures (quoique nous n'en ayons pas d'exemple). Pour cela, il conviendrait que les productions traduites et reçues dans une culture soient dotées, d'une part, d'une autonomie qui les fassent reconnaître comme des produits spécifiques, distincts des productions indigènes et, d'autre part, qu'elles manifestent des enjeux qui ne valent essentiellement que pour elles. Si la première condition n'est pas trop difficile à remplir, la seconde paraît beaucoup plus problématique, car les genres littéraires (pour ne parler que de littérature) sont manifestement des configurations qui trouvent d'abord à se réaliser dans les cultures indigènes cible, les traductions ayant pour effet de contribuer fondamentalement à faire bouger les hiérarchies de goûts socio-esthétiques dans des cultures.

(Gouanvic, 2007: 81)

Itzulpen-ikasketen eremua egon badagoela ez du zalantzarik egiten, ordea:

Le champ de la traductologie est un champ au plein sens du terme. Il a émergé dans les années 1970 et au début des années 1980, et possède ses agents, ses institutions, ses programmes universitaires de maîtrise et de doctorat, ses colloques, ses recherches, et ses enjeux propres.

(Gouanvic, 2007: 81-82)

Bestelako iritzia du itzulpen-praktikari dagokionez:

La traduction comme pratique ne constitue pas un champ pour la principale raison que les textes traduits appartiennent à de multiples configurations qui elles-mêmes sont rattachables à des champs spécifiques. Une traduction relèvera du champ auquel est lié le texte à traduire.

Hala, Gouanvicen hitzei jarraikiz, testu zientifiko baten itzulpena zientzia-testuaren eremuari dagokio; eta literatur testu baten itzulpena, literatur eremuari. Bielsa Mialetek zehazten duenez,

(...), two significant differences between literary translation and technical translation must be pointed out. Firstly, in literary translation, the author and the source text usually enjoy a socialized position so that translations tend to be considered second order productions, devoid of originality and subservient to the original text. Secondly, literary translation implies transfer of cultural capital, while so called technical translation is primarily viewed as a transfer of information.

(Bielsa Mialet, 2010: 157)

Eremu bakoitzak bere asmoak eta balio sinboliko jakinak dituela ikus dezakegu. Bada, itzulpenaren soziologiaren egitekoa da balio kultural eta sinboliko horrek historian zehar jokatuak papera aztertzea:

The predominance of national literary histories and their focus on literary production narrowly conceived in terms of creation of original works to the exclusion of the significant role played by rewritings, has tended to obscure the import of these exchanges, both in quantitative and qualitative terms. In addition, a sociology of translation must be concerned with investigating its role in the transfer of cultural capital, which has until recently similarly been neglected in sociological accounts.

(Bielsa Mialet, 2010: 158)

Casnovaren ustez, itzulpenak funtzio nagusi bi izan ditu literaturaren esparruan: kapital pilatzea (hizkuntzaren eta literaturaren indarraren erakusgarri, erdigunetik periferiara itzultzen denean gertatzen da), eta kontsakrazioa edo literalizazioa (periferiatik erdigunera itzultzen denean gertatzen da, eta erdiguneak kanpoko literatura “bereganatu” egiten duela dio) (Casanova, 2001). Beraz, eta berriz ere Bielsa Mialeten hitzetara etorrira:

In this context, translation – whether as capital accumulation or as consecration – appears as much more than a linguistic exchange and is revealed to fulfill basic functions in the transmission of cultural and scientific capital. A perspective that places translation at the centre serves to leave behind a national or comparatist angle and to assume a renewed understanding of the global circulation of both literature and social theory as based on highly unequal international exchanges which are essential in the constitution of the global literary and scientific fields.

(Bielsa Mialet, 2010: 168)

Argi dago, hortaz, itzulpenak funtzio jakinak betetzen dituela bera inguratzen edo barne hartzen duten eremuetan eta espazioan. Ikus dezagun zer-nolako funtzioak

onartu izan zaizkion itzulpenari, eta nola deskribatu eta sailkatu daitezkeen itzulpenaren soziologiak eskainitako baliabideen bidez.

2.2.6. Itzulpengintzaren funtzioak (literaturaren) historian

2.2.6.1. Itzulpengintzaren funtzioak: zenbait autoreren ideiak

Joaquin Rubio Tobarren hitzetan, jatorrizko testua eta itzulpena ez dira gauza bera, ezinezkoa da hala izatea, izatez ezberdinak baitira. Ukaezina da jatorrizko literatur lanaren eta itzulpenaren arteko ezberdintasunak egon badaudela; izan ere, bi testuak bat baletoz, gauza bera lirerateke bi-biak, eta jatorrizko testua eta itzulitako testua ez dira inola ere gauza bera (Rubio Tobar, 2013: 123).

Edonola ere, jatorrizko testurik gabe, ez legoke itzulpenik, jakina:

Parece evidente que sin original no habría traducción. El original es requisito indispensable, es el punto de partida, previo siempre al traslado, pero no sobra reflexionar sobre los poderes que se le han atribuido. Su naturaleza sería de otro orden sin la traducción. Sin ella, el original no sería original o su condición sería de otro orden, así como sería diferente su relación con otros textos. ¿De qué modo existe un original que no se traduce? ¿Es igual la naturaleza de un original que no se ha traducido a aquel que ha pasado por el banco de la traducción?

(Rubio Tobar, 2013: 122)

Baina, itzulpenak berak eragin egiten dio jatorrizko obrari. Hauxe dio Sapiroren gai horren harira:

Être traduit dans une langue étrangère est une consécration pour un écrivain. Dans l'autre sens, traduire un écrivain étranger jouissant d'une certaine reconnaissance par-delà les frontières nationales pour constituer une forme d'autolégitimation pour un auteur.

(Sapiro, 2014: 95)

Legitimazio-bidea da itzulpena Sapiroren arabera: itzuli gabeko jatorrizko obra bat eta itzulitako bat ez omen daude maila berean. Bide horretan, jakina, garrantzi handia dute bitartekariak (Sapiro, 2014: 96).

Itzulpenak jatorrizkoan duen eragina askotarikoa izan daiteke, eta, zenbaitetan, itzulpenak jatorrizko testuaren funtzioa ere aldarazten du. Esate baterako, uste bada kanpoko testuak hartzen dituen kulturaren testuok joera moralizatzailea eta didaktikoa behar dutela, baliteke itzulpenaren bidez jatorrizko testuaren berezko izaera aldatzea eta

generoa bera aldatzea. Adibidez, teatro-lan bat edo tratatu bat sententzia-bilduma bihur daiteke itzulpen-prozesuaren bidez. Beraz, kultura bateko presio moralizatzaileak hainbeste eragin dezake, non jatorrizko testuaren funtzioa ere alda baitezake. Gauzak horrela, itzulpena ez da esanahiaren transmisio hutsa, ez eta esanahiaren bitartekaritza hutsa ere (Rubio Tobar, 2013: 122-123).

Bestalde, itzulpenak jatorrizko testuak erakusten ez dizkigun zenbait alderdi azalarazten laguntzen du (Rubio Tobar 2013: 123): “Además, si la traducción impide ver todo el texto, potencia aspectos y silencia otros, tampoco el original nos dice todo sobre sí mismo. ¿Acaso es transparente y nos dice de inmediato todo su sentido? La traducción es una forma de asedio, de acercamiento” (*idem*).

Itzulpenaren funtzio askotarikoak jorratzen ditu Rubio Tobarrek *Literatura, Historia y Traducción* (2013) liburuko bigarren kapituluan. Lehenbiziko funtzioa bitartekaritza-funtzioa da, hots, kanpoko testuetarako sarbidea ematea (Rubio Tobar 2013: 265). Delislek ematen dituen funtzioak laburbiltzen ditu ondoren:

Las traducciones han contribuido a modelar las lenguas nacientes, como es el caso de las lenguas vernáculas que surgieron en la Edad Media. Los traductores han contribuido, además, a enriquecer los medios de expresión de una lengua, incorporar términos, nuevos valores de las palabras. Las traducciones han importado géneros literarios desconocidos en la literatura de llegada (Chaucer introdujo en la literatura inglesa varios géneros). Los traslados sucesivos de una obra descubren cada vez nuevas facetas y las retraducciones descubren nuevas interpretaciones y maneras peculiares de leer un texto. Por lo demás, la traducción ha servido de banco de prueba para muchos escritores. Y es imposible olvidar el papel social que han ejercido las traducciones: además de divulgar el conocimiento, han servido en ocasiones de medio para oponerse a dictaduras. Traducir textos prohibidos en la antigua Unión Soviética era un medio de oposición al poder.

(Rubio Tobar 2013: 268)

Ikusi dugunez, hizkuntzak aberastea, literatur generoak inportatzea, literatur interpretazio berriak egitea, idazleen lantegi izatea, jakintza zabaltzea, oposizio politikoa egitea... den-denak erdiets daitezke itzulpenaren bidez.

Bada, hel diezaiozun itzulpenaren funtzio politikoari, ezen ezin ahaztu daiteke itzultzea bera egintza politikoa dela. *Translation Changes Everything* artikulubildumako “Local contingencies. Translation and national identities” artikuluan (2013: 116-140) zehazten denez, ideia nazionalistek bete-betean eragiten diote itzulpenari.

Alde batetik, itzulpenak nazioa eraikitzen lagun dezake: horretarako, hartzaileek onartu egin behar dituzte itzulpenak hizkuntza, identitate eta kultura nazionala

eraikitzekeo tresna gisa. Bi bidetatik lortzen da hori: a) jatorrizko testu jakinak erabilia eta b) itzulpen horiei buruzko diskurtso-estrategia jakinak erabilia: “Translation can support the formation of national identities through both the selection of source texts and the development of discursive strategies to translate them” (Venuti, 2013: 119). Adibide baterako, testu jakin bat hauta daiteke itzultzeko xede-kultura kokatzen den gizarte-testuinguru analogoan ekoitzi zelako, edo nazio-diskurtso jakin bat eraikitzekeo forma egokia duelako, prestigiotsu bihurtutako dialekto batean egina delako (*idem*). Gogora dezagun, halaber, itzulpenaren funtzio politikoa, gurata sustatutakoa izan arren, inkontzientea izan daitekeela:

Although translation nationalisms are usually deliberate, driven by specific cultural and political goals, neither translators nor their audiences need be aware of the social effects produced by translated texts. The formation of national identities can remain unconscious because it occurs in language that originates elsewhere. In the subject's relations to others, but the subject perceives as his or her own self-expression.

(Venuti, 2013:119)

Beste alde batetik, Venutik “Translation studies and world literature” artikuluan zehazten duenez (2013: 193-208), une historiko jakin batean egindako kulturarteko harremanak asimetrikoak dira, hierarkien arabera: menderatutako egoeran dauden hizkuntza eta kulturetan egoerak berak behartzen du kultura eta hizkuntza menderatzaileen testuak itzultzeraz; azken finean, kultura “handietako” testuen prestigioa eta literatur praktika ekartzen dira “txikietara”, horrek prestigioa eta balioa gehitzen duelakoan. Gisa berean, gutxiturik dauden kultura eta literaturetan kanonak ezarritako testuak itzultzeaz gain, joera dago egoera berean dauden beste literaturetako testuak itzultzeko. Nolabait, egoera berean egotea bera partekatzea edo trukatzeari dago jokabide horren oinarrian (Venuti, 2013: 193-208). Kultura eta literatura “handiek” edo “prestigiotsuek”, osteraz, ez dute itzulpena jotzen, garapen independentea dutelako: “When a major literature does translate, it invests source texts with its cultural prestige, performing a act of ‘consecration’, especially when those texts originate in a literary minority (Casanova 2004: 135; see also Casanova 2010)” (*apud* Venuti, 2013: 194).

Funtzio politikoa ez eze, funtzio ekonomikoa ere izan dezake itzulpenak. Hara Rubio Tobarrek ematen duen adibideetako bat:

La traducción tiene una dimensión económica incuestionable. Fernando Bouza ha exhumado valioso material de archivo que nos ha permitido entender cómo y por qué los editores fomentaron las traducciones e incorporaron algunas antiguas al mercado del libro durante el Siglo de Oro. Tras estudiar los expedientes de las escribanías de cámara

en los que se tramitaban las licencias de impresión ha demostrado que impresores y libreros fueron responsables de un buen número de traducciones (Bouza 2010: 276).²⁴⁰ Esta promoción de nuevas versiones o la reedición de anteriores buscaba obtener un beneficio mercantil.

(Rubio Tobar, 2013: 265-266)

Garai bateko adibidea ematen du Rubio Tobarrek, baina ukaezina da gaur egun ere gauza bera gertatzen dela: liburuaren merkatu bat egon badago, eta merkatuan dagoen produktu orok du balio edo kapital ekonomiko bat (kultur balioaz, kapital kulturalaz, edo balio sinbolikoaz, kapital sinbolikoaz, gain). Eragin handia izan dute itzulpen-eragileek itzulpenaren ekoizpenean eta ordainketan:

Impresores y libreros con ánimo mercantil, eclesiásticos y hombres de religión, mecenas de toda especie promovieron y han promovido las traducciones desde siempre. La reforma protestante, por ejemplo, tuvo un gran impacto sobre la imprenta en lengua vulgar en buena parte de Europa, de suerte que la historia tipográfica de muchas lenguas y dialectos europeos nace con la traducción y la edición de algunos textos de naturaleza religiosa (Bouza 2010).

(Rubio Tobar, 2013: 268)

Bestelako funtzioetara jota, itzulpenak zibilizazioen sorkuntzan ere eragin izan du; horixe azaltzen du Jean-Claude Gémarr-ek “La traduction est-elle civilisatrice? Fonctions de la traduction et degrés de civilization” artikuluan (1990). Artikulugilearen ustez, itzulpena funtsezkoa izan da gizateriaren bilakabidean, nahiz eta itzultzaileei ez zaien aitortu horren araberrako onespenerik.

(..) la traduction est-elle vraiment civilisatrice? Oui, de toute évidence, malgré ses limites. Elle est *proligère*, mais à plusieurs niveaux: le meilleur comme le pire, qui ne sont que le reflet de notre ambivalence. Le tout sera de faire le bon choix et, selon que l'idéologie du traducteur sera d'ordre *théorique*, donc, ouverte à l'information nouvelle, ou d'ordre *doctrinal*, soit close à l'information non conforme la traduction sera plus ou moins *proligère*.

(Gémarr, 1990: 256)

Gémarrrek azaltzen duenez, itzulpenari esleitu izan zaion funtzio nagusia funtzio komunikatiboa izan da, eta, nolabait, informaziorako eta jakintzarako tresnatzat jo izan da. Haren ustez, hiru planotan lagundu dio itzulpenak gizateriaren garapeneri: ideien zirkulazioen planoan, gizartearen antolamenduan eta ekonomian.

Parmi les fonctions que l'on reconnaît traditionnellement à la traduction, la première est celle de la *communication*. La traduction est un véhicule exceptionnel de l'information, de la connaissance et du savoir, et cela depuis les temps les plus anciens². En permettant à une personne de découvrir les œuvres et réalisations humaines pensées et transcrites dans une langue étrangère, parfois des milliers d'années plus tôt, en donnant accès aux civilisations et cultures du passé – lointain ou récent – ou du temps présent, la

traduction a puissamment contribué au développement de l'Humanité, sur le triple plan des idées circulant au sein de chaque groupement humain, de l'organisation des sociétés et de leur économie.

(Gémar, 1990: 247)

Lehenago Rubio Tobarrek nabarmentzen zituen funtzioak aipatzen ditu Gémarrek ere: kulturak aberasteaz gain, itzulpenak hizkuntzaren garapena ere baldintzatu du: itzultzaileak hitz berriak dakartzkio xede-hizkuntzari, molde berriak, irudi berriak...

Outre le développement de la pensée et des techniques, l'enrichissement des cultures par la voie d'une littérature didactique en langues vulgaires, la traduction a considérablement influencé les cours de l'évolution linguistique. Cela va presque sans dire. Le traducteur enrichit sa langue de mots nouveaux, d'images et de tournures que ne lui seraient pas venues naturellement, ou auxquels il n'aurait pas pensé s'il n'avait été mi sen contact avec le texte étranger.

(Gémar, 1990: 24)

Adibide baterako, latinetik eta grekotik hartutako hitz asko zerabiltzaten humanistek. Baina, hizkuntza bera aberasteaz gain, zenbait hizkuntzaren gailentasuna orekatzen ere lagundu izan du itzulpenak; adibidez, hizkuntza handiez haratago bestelako hizkuntzak ere zenbait mezu helarazteko gai zirela erakusteko:

Cette évolution, cette affirmation des langues vernaculaires par-devers le grec et le latin, on la doit en partie au patient travail du traducteur. C'est lui qui a fortement contribué à promouvoir le statut des langues d'arrivée en les hissant peu à peu au niveau de leur modèle classique, avant de leur faire définitivement franchir l'obstacle que représentaient les langues étrangères, perçues comme supérieures car porteuses d'une grande civilisation référentielle, en les propulsant dans la modernité de la Renaissance.

(Gémar, 1990: 249)

Aurrekoetz gain, bestelako funtzioak ere onartzen dizkio Gémarrek itzulpenari: itzulpena, haren ustez, jatorrizko testuaren askatzailea da hein batean, eta aberasgarri ere bai, transferentzian eraldatu egiten badu ere. Bestalde, itzulpena formatzailea da, besteak beste irakurleen gustua hezten edo aldatzen du eta (Gémar, 1990: 255).

Bassnettek ere egin izan du gogoeta itzulpenaren funtzioez (2002). Itzulpena literatur ariketa estetikoaren zerbitzura, erlijio-helburuen zerbitzura, helburu politikoen zerbitzura, moralaren zein zientzia-dukien zabalkundearen zerbitzura... egon daiteke. Funtzio estetikoaz denaz bezainbatean, Bassnettek ematen dituen adibideetan erromatarrek itzulpena aurreko testuen jarraipentzat jotzen zutela dio, eta ez imitazio huts gisa (2002: 48). Bassnettek funtzio erlijiosoaren ere aipatzen du: Jainkoaren hitzaren

zabalkundea izan du oinarri Bibliaren itzulpenak, adibidez (2002: 55). Halaber, bestelako funtzioez ere egiten du gogoeta; esaterako, itzulpenaren funtzio didaktikoaz ari da: “Translation is perceived as having a moral and didactic purpose with a clear political role to play, far removed from its purely instrumental role in the study of rhetoric that coexisted at the same time” (2002: 58). Itzulpenaren funtzio didaktikoaren bestelako adibideak ere ematen ditu, itzulpena idazketa-ariketatzat jo izan baita historian, hizkuntza bera aberasteko eta hizkuntzan sakontzeko ariketatzat:

The concept of translation as a writing exercise and as a means of improving oratorical style was an important component in the medieval educational system based on the study of the Seven Liberal Arts. This system, as passed down from such Roman theoreticians as Quintilian (first century AD) whose *Institutio Oratoria* was a seminal text, established two areas of study, the *Trivium* (grammar, rhetoric and dialectic) and the *Quadrivium* (arithmetic, geometry, music and astronomy), with the *Trivium* as the basis for philosophical knowledge.

(Bassnett, 2002a: 58)

Baitezpadakoa da, eta denok ezagun dugu, itzulpena hizkuntzak irakasteko eta ikasteko baliabidetzat jo izan dela (Ladmirall, 1995). Azkenik, Bassnetten hitzetan, hizkuntzen balioespena goratzea ere bada itzulpenaren funtzioetako bat, eta garai batean “Translation acquired an additional dimension, as writers used their abilities to translate as a means of increasing the status of their own vernacular” (Bassnett 2002a: 59).

Itzultzaileek izandako rola araberatik atalkatu zuten Deslislek eta Worthswoodek 1995an argitaratutako *Translators through History* lana. Hitzurrean azaltzen du Jean-François Jolyk, FITeko orduko lehendakariak, zein den liburuaren helburua:

The purpose of *Translators through History*, published by the FIT Committee for the History of Translation with the assistance of UNESCO, is twofold: first, to bring translators from the ancient and recent past out of oblivion and, second, to illustrate the roles they have played in the evolution of human thought.

(Deslisle & Woodsworth, 1995: xiv)

Beraz, itzultzaile zahar zein garaikideak ahanzturatik ateratzeaz gain, itzultzaileek gizateriaren pentsamenduaren garapenean izandako eraginean jartzen dute arreta; hots, itzultzaileen rolean edo funtzioetan, azken finean. Hasteko, itzultzaileek idazketaren garapenean izandako eraginaz ari dira 1. atalean (“Translators and the Invention of Alphabets”): “Translators, as we have seen, have helped to develop systems of writing. In their effort to bring certain fundamental texts from one culture to

another, they have also had an impact on the evolution of language itself” (Deslisle & Woodsworth, 1995: 25). Idazketa ez eze, hizkuntza bera ere aberastu izan dute itzultzaileek, liburuko 2. atalean zehazten denez (“Translators and the Development of National Languages”):

(...) translation is not an isolated phenomenon. Rather, it is associated with certain major projects –nationalist, ideological and religious in nature – which often have the support of monarchs, aristocrats and institutions. The power of the sponsors, or the critical context in which translation took place, helped provide ímpetus and, in some cases, ammunition to translators, as gave the legitimacy to their work. This in turn made it possible for them to make their mark on their language and culture.

(Deslisle & Woodsworth, 1995: 25)

Literatura nazionalak agerraraztea eta jakintza, boterea eta erlijioa zabaltzea ere itzultzaileen egitekoekin lotzen dute (3. atala: “Translators and the Emergence of National Literatures”; 4. atala: “Translators and the Dissemination of Knowledge”; 5. atala: “Translators and the Reims of Power”; 6. atala: “Translators and the Spread of Religions” (Deslisle & Woodsworth 1995). Kultur balioen transmisioa ere egozten diete itzultzaileei (7. atala: “Translators and the Transmission of Cultural Values):

This chapter is an invitation to travel, to follow the trail of translators on their exploration of foreign cultures. When speaking about “cultural values”, we could be referring to the high culture, which generates knowledge, or popular culture, which transmits dreams. There is the kind of culture we acquire through learning, and the kind that permits our memory and actions. Both high culture and popular cultural produce myths, stereotypes and symbols. The term “values” itself could include the idea of models or norms –aesthetic, stylistic, rhetorical, ethical and ideological ones. Some values are dominant, legitimized and reproduced through schooling. Others are subject to domination, sometimes perceived as deviant or marginal. All values are affected by relations of power, caught up in contradictions and tensions that are sometimes productive, sometimes inhibiting.

(Deslisle & Woodsworth, 1995: 191)

Itzultzaileek, besteen balioetan bila dabiltzanez gero, ez dute soilik ezberdintasuna nabarmentzen; bestea izan badela onesten dute lehenik, eta, gainera, bestearen ikuspeirik badenez, itzultzailearen beraren komunitatean ikuspegi-aldaketak eragin ditzake. Itzultzailearen lanari esker zenbait ideia zabaltzen dira, eta aldaketa zein eraldaketak eragin ditzakete (Deslisle & Woodsworth, 1995: 191).

Azkenik, itzultzaileek hiztegien eta hizkuntza-tresnen sorkuntzan izandako eragina nabarmentzen dute (8. atala: “Translators and Writing of Dictionaries”). Itzultzaile askok aberastu dituzte hizkuntza-tresnak, itzulpenerako baliagarri direnak: hiztegi elebakarrak, eleaniztunak, glosarioak, terminologia-bankuak...

Lexikografo gisa egindako lana ere onartu behar zaie itzultzaileei, liburu honen egileen ustez. Hizkuntza-tresnen eraikuntzan ez eze, historiaren eraikuntzan ere gako izan direla nabarmentzen dute idazleek, gertakari historiko garrantzitsuetan zuzenean parte hartu izan dutelako (Deslisle & Woodsworth 1995: 9. atala: “Interpreters and the Making of History”).

2.2.6.2. Itzulpengintzaren funtzioak: Sapiroren sailkapen soziologikoa

Itzulpenen funtzioez orain arte esandakoak laburbilduz, eta soziologiaren ikuspegirekin bat eginik, ikus dezagun Sapiroren (2014) itzulpenaren funtzioen sailkapena. Sapirok hiru funtzio esleitzen dizkio itzulpenari, itzulpena jarduera soziala den aldetik: “La traduction peut en effet être envisagée comme une activité sociale dont les fonctions, loin de se réduire à la médiation, sont multiples. Elles se répartissent en trois grandes catégories: idéologiques, économiques, culturelles” (2014: 94). Hiru kategoria handitan sailkatzen ditu, hortaz, itzulpenaren funtzioak: ideologikoak, ekonomikoak eta kulturalak.

Sapiroren hitzetan, itzulpenak honako funtzio ideologiko hauek bete ditzake: doktrina jakin bat edo munduaren ikuspegi jakin bat zabaltzea; hala, literatur lanen zirkulazioak, sarri, erregimen autoritarioek ezarritako oztopo politikoak jasan izan ditu, eta itzulpenen zirkulazio-zirkuituak askotarikoak izan daitezke; besteak beste, baimenduak edo baimengabeak (Sapiro, 2014: 94-95).

Bestalde, itzulpena liburuaren merkatuaren parte da, eta, alde horretatik, funtzio ekonomikoa ere badu. Editoreen motibazio bakarra ez bada ere, etekin ekonomikoaren garrantzia hor dago, baldintza da oraindik argitalpenaren esparruan. Zenbait itzulpen, zenbait argitalpen bezalaxe, ahalik eta etekin handienak ateratzeko bideratzen dira (*best seller*ak, kasurako); eta, gainera, mundializazioak areagotu egin du harreman editorialen zio ekonomikoa (Sapiro, 2014: 95).

Azkenik, itzulpenek funtzio kulturala ere badute: eragina dute obren legitimazio-prozesuetan; kanpotik ekarritako obrak subertsio-tresna izan daitezke, espazio nazionalerako arau literario menderatzaileen kontra; argitaletxe batek kapital sinbolikoa handitzeko modua izan daiteke; idazleentzat bestelako estiloak lantzeko ariketa;

literatura nazional “txikientzat”, berriz, nazioartera agertzeko tresna (Sapiro, 2014: 95-96).

2.2.7. Eremuen teoria euskal literatur itzulpengintza aztertzeke erabilgarri

Bourdieu berak zerrendatzen ditu eremuen teoria aplikatzeak zabaltzen dituen bide nagusiak (2013): kasu jakin bat balizko kasuen sistemaren barruan aztertzea; homologiei erreparatzea; metodo tipologikoaren aldean, harreman-sistemak aditzera ematea; eremuen eta kapital moten arteko erlazioak ikusaraztea; eta, eremu bakoitzean joko zehatz batean jolasten garenez gero, joko hori kasu espezifiko bakoitzean definitzea (Bourdieu, 2013: 12-13). Hala, ikertzailearen egitekoa eremu bakoitzaren posizio eta forma espezifikoa identifikatzea eta deskribatzea da. Beraz, euskal itzulpen-eremuaren (eta eremuaren bilakabidearen) deskribapena osatzeke dagoen honetan, Bourdieuren teoria baliagarri zaigu euskal literaturaren eta itzulpengintzaren espezifikotasuna agerrarazteko.

Aurreko ataletan azaldu dugunez, Bourdieuren kontzeptuak eta analisi mailak baliagarri zaizkigu euskal literatur itzulpenaren eremu gisa definituko dugun harremanen eta dinamiken multzoak literaturaren espazioan (eta modu orokorrago batean baita kulturaren espazioan edo espazio globalagoetan ere) izandako harremanak kokatzeko eta parte hartu duten eragileak identifikatzeko eta aztertzeke, harreman-sareak ikusarazteke, eta jokoan diren balioei buruzko gogoeta egiteke. Hala, gisa honetako galderei erantzuten lagunduko digu Bourdieuren unibertsoak: zerk definitzen du zehazki euskal literaturari lotutako itzulpen-eremua? Bourdieuk berak darabilen jokoaren metafora geure eginda: zer dago jokoan euskal itzulpen-eremuan? Nork banatzen ditu kartak eta zer kartak du balio handiena?

Bourdieuren teoria aplikatzeak itzulpen-ikasketei ekar diezaiekeen onurez ari da Gouanvic, eta ikertzailearen hitzak ekarrira (2010: 128), itzulpenaren ekoizpenean zein harreran eta zabalkundean parte hartzen duten eragileen azterketak itzulpena baldintzatzen duten indarrak azalarazteke balio du, kasu zehatz batean itzulpenari esleitzen zaion balio sinbolikoa zehazteke, eta etikari, zentsurari, erresistentziari, botere-borrokei zein itzulpenaren mugei buruz aritzeko. Guztiz bat datoz ideia horiek eta euskal eremuko itzulpengintzaren balizko azterketa, ez baitugu ahaztu behar dagokigun eremua espezifikoa dela, ezaugarri propioak dituela eta, besteak beste, euskal

literatura ukitzen duen itzulpen-eremuko indarrak eta harremanak ez direla beste hizkuntza batzuetako itzulpen-eremuetako berak.

Bereziki interesgarria da, halaber, itzulpenaren mugei buruzko auzia guri dagokigun eremuan, bai eremuaren beraren mugei dagokienez (“zer da euskal literatura?”), “zer da euskal itzulpen-eremua?”), bai itzulpenaren beraren mugei dagokienez (euskal literaturaren historian modu indefinituan aurkezten dira sarri; esaterako, itzulpen/egokitzapen batzuk jatorriz euskaraz sortutako lanen aldean). Bada, eremua erronka beren inguruan ari diren eragileen ingurune gisa definitzeko eta eremuko produktuak erronka jakin bati jarraikiz aurkezten diren produktuak legetxe definitzeko eta artikulatzeko modua ematen du Bourdieuren teoriak, eta egoki zaigu planteamendu hori euskal literaturako hainbat fenomeno aztertzeko.

Bielsa Mialetek (2010), bere aldetik, hiru ardatzen inguruan egituratzen du ikuspegi soziologikoaren ekarpena. Lehenenik eta behin, nazioaren mugak gainditzeko baliabide ezin egokiagoa dela dio:

(...) is a challenge to approaches that have tended to remain largely limited to a predominantly national and/or comparatist perspective. A sociological perspective implies a change of focus and reveals a completely new dimension of translation that only becomes visible at the global level.

(Bielsa Mialet, 2010: 168)

Hala, Bielsa Mialetek nabarmentzen du tresna erabilgarriak eskaintzen dituela Bourdieuk literaturaren historia espezifikuari aplikatzeko, eremuetako sareak eta posizioak aztertzen badira eta garapen historikoari begiratzen bazaio. Bourdieu bera eremu nazionalean zentratu bazen ere, beste ikertzaile batzuek ondo erakutsi dute Bourdieuren teoria nazioarteko eremuen azterketari aplikatu dakiokeela (Bielsa Mialet, 2010: 168):

A perspective that places translation at the centre serves to leave behind a national or comparatist angle and to assume a renewed understanding of the global circulation of literature as based on highly unequal international exchanges, which are essential in the constitution of the global literary field.

(Bielsa Mialet, 2010: 169)

Gure ikerketarako interes berezia du nazioaren muga ezabatzeak: batetik, itzulpena bera, oro har, nazioartean gertatzen delako askotan nahiz eta nazio eleaniztunetan –kasurako, nazio barnean– ere egin daitekeen, eta, bestetik, euskal kultur

eremuak berak bi nazioren esparruen mugak gainditzen dituelako (diaspora ere ezin daiteke ahaztu, gainera). Bada, Bourdieuren teoriak bidea ematen digu euskal kultur eta literatur espazio transnazonala jorrazteko, euskal eremua espazio globalean kokatzeko bidea; izan ere, eremuak eragindako efektuaren mugak dira eremuaren mugak, 2.2.1.1 atalean genioenez.

Bigarrenik, Bielsa Mialeten esanen arabera, itzulpen-ikasketetan hain zabal ibilitako “testua eta testuingurua” dikotomia ezabatzeko balia daiteke Bourdieuk eskaintako tresneria:

Since the cultural turn, issues of power, manipulation and ideology started to become central in the discipline, in a clear move away from exclusively textual concerns towards wider cultural concerns. However, this had the effect of reinforcing, rather than eliminating, the text versus context dichotomy, with the danger of falling into somewhat rigid description of texts and their contexts, which could be seen as two separate realms. Sociology’s focus on social structures and their effects on agent’s actions abolishes this dichotomy by placing a new emphasis on the empirical study of translation practices and the institutional arrangements that regulate them, and on the varying role and function of translation in different language groups and/or cultural contexts. Sociology thus seeks to account for the situation or context within which the text acquires its meaning. However, sociology must also address the textual dimension if it is to avoid falling into a reductionist, sociologistic explanation of which it sometimes has been rightly accused.

(Bielsa Mialet, 2010: 169)

Testua eta testuingurua bereiz aztertu gabe, elkarreraginean sakontzeko bidea ematen digu Bourdieuren teoriak, beraz. Halaber, testuingurua zehazteko tresnak eskaintzen dizkigu: “El concepto de campo literario ha precisado el sentido de la noción de contexto, ya que implica la reconstrucción sistemática de un conjunto de relaciones dinámicas variables (...)” (Boschetti, 2014: 94). Bereziki garrantzitsua da hori gure eremuan, sarri testuinguru guztiz ezberdinak baititugu eremu beraren barruan, dela espazioari lotuta, dela garaiari lotuta.

Bestelako dikotomiak ezabatzeko modua ere eskaintzen du Bourdieuk. Aipatu dugu lehentxeago, esaterako, itzulpenaren eta egokitzapenaren arteko muga. Badira, edonola ere, azterketarako ezaba daitezkeen bestelako dikotomiak ere; kasurako, itzulpenen ikerketan sarri baliatu izan diren hizkuntza-norabideak edo xede-sistema eta jatorri-sistema bereiz aztertzea (euskaratik edo euskarara itzultzen ote den, alegia).

Lehenbiziko atalean genioenez, Touryk eskaintzen digun teoriaren arabera, xede-sistemaren barruan aztertzea da itzulpena. Baina, gure ustez oso kontuan hartzekoak

dira euskal literaturaren espazioan, adibidez, “jatorri-sistemak” sustatutako itzulpena eta kanporako egindako itzulpenak “jatorri-sisteman” duen eragina. Ez da ahaztu behar, gainera, zenbait itzulpenen “jatorri- eta xede-sistemak” berberak direla (euskaratik espainolera itzultako obra askok merkatu bera dute gurean, adibidez). Halaber, lehenago genioen euskal itzulpengintza hizkuntza eta kultura anitzeko sistema konplexu batean txertatuta dagoela, eta Touryk eskaintzen duen polisistemen teoriak zenbait muga dituela hura osotasunean deskribatzeko. Dagokigun gaiari lotuta, Elizabete Manterolak muga horiek nabarmendu zituen bere tesian metodologiari eskainitako kapituluari:

Guk ere, hemen aurkezten dugun lan honetan, ez dugu guztiz bat egin Touryekin puntu horretan, gure gaiak hala eskatuta. Gure azterketa egiteko, jatorrizko kultura eta jatorrizko hizkuntza hartu ditugu abiapuntu. Hizkuntza batean idatziriko literatura eta bertatik eginiko itzulpenak izanik abiapuntu, xede hizkuntza ezberdinetan kokatuko dugu gure azterketa. Liburu horiek xede hizkuntzetako eta xede kulturetako zati dira Touryk aitortzen duen moduan, baina gure lanaren bitartez, jatorrizko kulturaren zati ere badirela erakutsiko dugu; itzulpen horiek egin izanak jatorrizko kulturaren duen eragina aitortuko dugu, eta jatorrizko lanaren estatusa ere alda dezakeela erakutsi. Jatorrizko kultura xede kultura ere badela neurri batean, hain zuzen ere. Bestalde, sarritan, itzulpenak jatorrizko kulturak bultzatuta egin izan dira, eta ez xede kulturak eskatuta preseski. Kolonialismo garaian, esaterako, kultura dominanteek bultzatuta sortu ziren itzulpenak, ez kultura dominatuek eskatuta (Even-Zohar, 1990: 68-69). Biblia ere Kristautasuna munduan zehar zabaltzeko Elizak nahi izanda itzuli da, ez xede hizkuntzetako hitzunen eskariz. Euskal Herriatik bultzatutako itzulpenen kasuan, jatorrizko kulturak jarritako diruz bultzatu badira itzulpenak, ezin esan dezakegu xede kulturaren produktu huts direnik.

(Manterola, 2011: 54)

Itzulpena norabideetatik haratago doan prozedura konplexua dela argi dago, beraz; eta norabide anitzeko eta elkarreragiten duten indar-sareak deskribatzeko metodologia egokia eskaintzen digu Bourdieuren “eremu” kontzeptuak, betiere dikotomietatik haratago.

Hirugarrenik: imajinario soziologikoari egindako ekarpena aipatzen du Bielsa Mialetek Bourdieuren ikuspegi soziologikoaren ekarpenen artean:

Not limited to sociology as an academic discipline and sometimes well developed in other areas such as journalism, fiction and history, the task and promise of the sociological imagination is, according to Wright Mills, the understanding of history and biography, and of the relationship between the two with society.

(Bielsa Mialet, 2010: 169-170)

Garrantzitsua da hori gurean, adibidez, euskal nazioaz zein euskal eremuez ari garenean erronka eta errepresentazio sinbolikoez ari garelako sarri, eta eragileek eta agenteek erronka eta balio sinboliko jakinak dituztelako, eta horien arabera

interpretatzen dituztelako, besteak beste, historia eta gainerako espazioetako jardunak. Lehenago ere esana dugu sistema sinbolikoak harreman soziala irudikatzen duela eta mundua eralda dezakeela. Bada, mundua eraldatzeko modu bat izan liteke eremu jakin bat sortzea, adibidez, bai eta eremu jakin bati buruzko ideiak eraldatzea ere. Lehenago esana dugu, halaber, eremua eremu-kideek eta erronka komunek definitzen dutela (2.2.1.1 atalean zehaztu dugunez), eta, hala, eremuaren azterketan produktuak ez ezik, ideiak ere artikulatu behar dira: ezinbestekoa zaigu hori euskal itzulpen-eremuaren azterketan. Funtsezkoak dira, beraz, ilusio, imajinario edo erronka sinbolikoak; izan ere, euskal kulturgintzari lotutako hainbat jarduera sozialen funtsa jardueraren balio sinbolikoa aztertuta baino ezin daiteke artikulatu.

Boschettik ere ildo bereko baieztapenak egiten ditu, Bourdieuz eta haren lanaz aritzean:

La literatura es un ámbito especialmente significativo para quien, como él, considera que la tarea más urgente para las ciencias sociales es desarrollar los instrumentos teóricos y metodológicos que permiten el conocimiento de lo simbólico. El funcionamiento de lo simbólico se manifiesta de manera particularmente en el universo literario, ya que, de un lado, está muy poco institucionalizado y, del otro, es un “mundo al revés”, fundado sobre la negación de los intereses económicos, especialmente por lo que respecta a los sectores y a los “gentes más autónomos. Es una realidad que pone en cuestión la antropología de las teorías económicas clásicas mostrando que el cálculo racional de los intereses materiales, que definió el homo oeconomicus, no puede explicar conductas que a menudo van manifiestamente contra esta lógica, como es el caso de escritores y de artistas que perseveran en determinadas elecciones que los exponen a la incomprensión de los contemporáneos y a la miseria.

(Boschetti, 2014: 76)

Hala, kapital objektibizatua (produktuak) eta subjektibizatua (ideiak) uztar daitezke Bourdieuren kontzeptuei esker; izan ere, norbanakoaren zein taldeen ideiak eta pertzepzioak artikulatzeko modua ematen du Bourdieuk “habitus” kontzeptuaren bidez. “Habitus” kontzeptuak uztartzen ditu jarduera sozialak eta pertsonalak, eta, beraz, eragileen biografiaren eta historiaren bidegurutzean kokatzeko ere balio digu Bourdieuren teoriak:

This constituted for Wright Mills the cultural value of the social sciences in contemporary society, once the limitations of highly specialized technological means have become widely perceivable, as a form of self-consciousness and of pursuit of more general intellectual interests. This is also what sociology has to offer to the study of translation.

(Bielsa Mialet, 2010: 170)

“Habitus” nozioari jarraikiz azal daitezke euskal itzulpen-eremuan zenbait agentek izan dezaketen posizio-aniztasuna (eremu batean baino gehiagotan jardutea, esaterako), edo beste eremu batzuekiko loturak eta horiekiko esperientzia afektiboak izatea: “(...) su modelo implica la reconstrucción precisa de las relaciones del sujeto con los diferentes microcosmos que atraviesa en su trayectoria y de las relaciones complejas que el campo literario mantiene con otros campos” (Boschetti, 2014: 82).

Bestalde, garrantzitsua da esku artean dugun eremuan Bourdieuk eskaintzen duen autonomia erlatiboaren kontzeptua: euskal itzulpen-eremuaren autonomia erlatiboa kontsumitzaile potentzialak handitu izanarekin lot daiteke, eremuan independentzia ekonomikoa handitu izanarekin eta legitimazio- eta kotsakrazio-erakundeak sortu izanarekin. Itzultzaileen eta idazleen arteko harremanak aldatu ote diren galde dezake ikertzaileak, edota zein den autoreen posizioa itzulpen-eremuarekiko zein itzultzaileena literatur espazioarekiko.

Agente eragileen posturak ez eze, ikertzailearenak ere auzitan jartzeko modua eskaintzen du Bourdieuren teoriak. Hain zuzen ere, euskal itzulpen-eremuak autonomia irabazi izanarekin lotuta dator ikerketa hau (autonomiaren islak edo errepresentazioak aztertzea eta agerraraztea baita gure asmoa). Bada, bide horretan, Bourdieuk berak ikertzaile gisa kokatzeko modua eskaintzen digu behin eta berriz aldarrikatzen duen erreflexibitate-beharrarekin, alegia, ikertzailearen posizioa agerrarazteko beharrarekin:

Cette réflexivité tournée vers le traductologue vise à énoncer la position qu’il assume dans l’opération d’objectivation pour dégager l’enjeu des recherches qu’il a effectuées sur les traductions. Or, nous avons vu précédemment que les produits de la traduction ne constituent en aucun cas un champ, mais que la traductologie, elle, est bel bien un champ scientifique; certes, le champ traductologique n’est pas doté d’une forte légitimité en ce début de 21e siècle, et les agents traductologues que nous sommes ont à partir d’un déficit de légitimité par rapport par rapport aux autres champs adjacents, champ linguistique, champ philologique, champ des études littéraires, champ comparatiste, de formation bien antérieure pour certaines disciplines. Mais, on assiste à l’émergence d’institutions multiples, programmes, collections spécialisées, revues, colloques. Ainsi, les agentes traductologues travaillent, selon le principe de la coopération conflictuelle, à construire la légitimité du champ de la traductologie à travers ces institutions et, tout particulièrement, à faire reconnaître la dimension sociale de la traduction, conformément en cela à ce qui a lieu dans les champs adjacents.

(Gouanvic, 2006: 91)

Horixe da hain zuzen ere ikertzaile gisa guk geuk hartzen dugun posizioa: batetik, itzulpen-ikasketetatik jardun gura dugu, oraindik orain legitimitate erabatekorik zein sail propiorik ez duen letren ikasketetako diziplina batetik. Gure aldarria bikoitza da, ordea: ez da soilik itzulpen-ikasketen eremuan geratzen, euskal itzulpengintzaren

historia agerrarazteko aldarria ere bada, nolabait, euskal itzulpengintzaren eremu erlatiboki autonomoaren dinamika azaltzeko, ezen, eremua bera irudikatzeak eremua ikusarazteko balio du.

Eremua erlatiboki autonomia dela diogu jakinik euskal itzulpen-eremua lotuta dagoela, nahitaez, albo-eremuekin zein kokatzen den espazioarekin. Beraz, Gouanvic-en aipuko azken ideari eutsita, euskal itzulpen-eremuak literaturaren espazioan hartutako dimentsio soziala eta sinbolikoa balioestea da izango da gure beharra; hau da, ikerketa honetan itzulpenak euskal literaturan hartu duen dimentsio soziala, historiografikoa eta fikzionala agertzen saiatuko gara. Izan ere, euskal itzulpengintzaren historia euskal literaturan (edo euskal testuen historian) hasiera-hasieratik existitu da, baina eremu gisa (edo barne-eremu gisa) definitzeko moduko sareak eta elementuak azken mendean egituratu dira, albo-eremuetako (zein itzulpena hartu duten espazioetako) dinamiken garapenaren bidetik. Hain zuzen ere dinamika horiek deskribatzea izango da gure xedea, eta literatur itzulpenak bete dituen funtzioen inguruan argi egin nahi dugu. Bourdieuren teoria soziologikoak itzulpen-eremuaren funtzioak deskribatzeko eta sailkatzeko marko egokia eskaintzen digu, eta aztergai dugun eremuaren espezifitatearekin lot daiteke, gainera, euskal itzulpenak askotariko funtzioak bete izan dituelako historian zehar eta gaur egun ere. Oro har, euskal itzulpenaren historiari erreparatuz gero, esan daiteke itzulpena tresna erlijioso, dialektologikoa eta apologetikoa izan dela euskal testuen historian; alegia, itzulpena baliatu izan dela helburu politikoekin, administratiboekin, ekonomikoekin, didaktikoekin, eta baita, jakina, literarioekin ere. Bada, itzulpenak literaturaren espazioan izandako funtzioen azterketa dagokigu guri zehazki.

Laburbilduz, eta Roig irakaslearen hitzak gure eginez, eremuen teoriak ahalbidetzen du kultur jarduna ikuspegi supranazionaletik aztertzea, fenomeno transnazionaletan hainbat hizkuntzaren eta espazioaren parte-hartzea analizatzeko bidea ematen duelako (Roig, 2014: 22). Hala, itzulpena testuinguru sozial, politiko, ekonomiko eta diplomatikoan azter daiteke, testuak eta hizkuntzak kontuan hartuta, baita beste hainbat eragile aintzatetsita ere: autoreak, itzultzaileak, editoreak, irakurleak edo kritikariak (Roig, 2014: 24).

Zalantzarik gabe, potentzial handiko teoria da eremuena, saihetsetan geratzen dena, kapital sinbolikorik gabe geratzen dena aztertzeko modua ere ematen duelako, eta, hain zuzen ere, esparru horietan ekoizpen-eremuan ez bezalako ondorioak eragin

ditzakeelako eremuak. Halaber, eremuen teoriak lekua egiten die gustu-kontuei eta gizarte-errepresentazioei (Roig, 2014: 29). Bourdieuren eremuen teoriak kultur ekoizpen-eremua eremu politikoarekin lotzea ahalbidetzen du, bai eta idazle eta artisten konpromisoarekin ere. Intelektualen historiari, literaturari eta literaturan egindako sailkapenei beste modu batean begiratzeko aukera eskaintzen digu, tradizioko diziplinen mugak disolbatuz eta objektu literarioak objektu historikoak balira bezala aztertuta (Roig, 2014: 33).

Ikerketa-programa bat eskaintzen du Bourdieuk, esparru teoriko-metodologiko bat baino gehiago. Geure aldetik, ikerketa honetan euskal itzulpen-eremua deskribatzeko eta ezaugarritzeko alderdi jakin bati baino ez diogu begiratuko; hain zuzen ere, literaturaren espazioa ukitzen duen itzulpen-eremuaren egituratze sozialari eta errepresentazio historiografiko eta fikzionalari.

3. EUSKAL LITERATURA ITZULIA AUTONOMIZAZIO ERLATIBOAREN BIDEAN: BARNE-EREMU BATEN BILAKAERA ETA FUNTZIOAK LITERATURAREN ESPAZIO GARAIKIDEAN

Cabría pensar, no obstante, que cuanto mayor es el número de traducciones que una lengua incorpora, mayores son sus carencias o menor resulta ser su capacidad creativa. Para Guillén, sin embargo, las traducciones son pruebas de «la vitalidad de una literatura emergente», es decir, de su capacidad de acoger influencias, registros, modos, formas o temas.

(Ruiz Casanova, 2000: 523-524)

Diktadorea hil ondoren, Espainiako estatua nolabait deszentralizatu egin zen eta autonomia erkidegoak sortu ziren. Horren ondorioz, Euskal Herriko Autonomia Erkidegoko Estatutua onetsi zen 1979an Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko lurralde historikoentzat, eta 1982an Nafarroako Estatutuarena, Hobekuntzaren Legea izenekoa. Lege organikoen ondorengo garapenari esker, erkidego horietan hainbat kultur azpiegitura sortu ziren, euskara berreskuratzeko eta normalizatzeko helburuarekin: Elebitasunaren Dekretua, euskarazko irakaskuntza, Euskadi Irratia eta Euskal Telebista, euskalduntze eta alfabetatze erakundeak, etab. Halaber, 80ko hamarkadan Euskaltzaindiaren lana indartu egin zen arauen arloan; gainera, *Euskal Gramatika eta Euskal Hiztegi Orokorra* argitaratzeari ekin zion, beste lan batzuen artean. Urte horietan euskal idazleen eta itzultzaileen elkarrekin ere sortu ziren, baita jatorrizko zein itzulitako euskal literatura finkatzea lortu zuten hainbat argitaletxe ere. 1990ean, berriz, euskara hutsez eginiko lehen egunkariaren lehen alea argitaratu zen: *Euskaldunon Egunkaria*. Eusko Jaurlaritzak, 90eko hamarkadan, Itzulpengintzako Euskadi Sariaren urteroko deialdia abiarazi zuen, aurreko urteko literatura itzulpenik onenari saria emateko.

(López Gaseni: <http://www.basqueliterature.com/basque/historia/itzulia>)

3.1. Euskal literatura itzulia barne-eremu bat da: definizioa eta abiapuntua

Kapitulu hau ez da euskal literatur itzuli garaikidearen historia xehatua, ez eta garai jakin bateko itzultzaileen edota aro zehatz batean euskaratik eta euskarara itzulitako lanen zerrenda ere. Kapitulu honen xedea da euskal literatura itzuliak bestelako eremu eta espazioen barruan (zehazki literatur eta itzulpen-eremuen barruan) osatzen duen barne-eremua definitzea eta eremua deskribatzeko eskema zirriborratzea, barne-eremua ukitzen duten zenbait egitura, harreman eta indar agerraraztea eta euskal itzulpenak euskal literaturan izandako eraginei buruzko gogoeta egitea.⁵

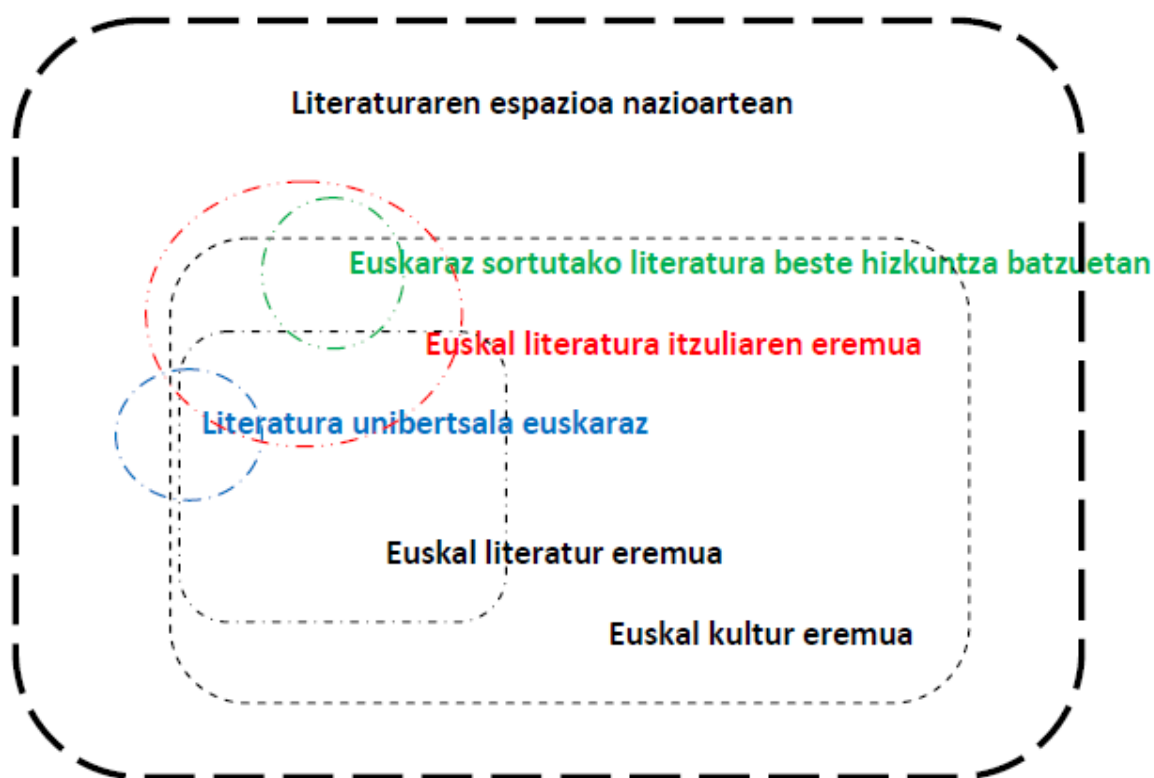
Gure ustez, Bourdiuren teoria soziologikoak kontzeptu sendoak eskaintzen dizkio itzulpen-ikasketak diziplinari zer eta eremuan gertatzen den itzulpen-prozesuari, sortzen den produktuari, eta eremuaren beraren egiturari eta beste eremu batzuei eragiten dieten gizarte-baldintzak (sinboliko, ideologiko, kultural eta ekonomikoak) deskribatzeko. Gainera, eta atal teorikoan azaldutakoari eutsita, uste dugu Bourdieuren ordena-eskema baliatuta sailkapen deterministak eta sinplistik gainditzeko modua dagoela, Munday-k (2008: 158-159) edo Wolf-ek (2007: 6-7) azaldu izan duten moduan. Munday-en arabera, Touryren metodologia sistemikoa soilik aplikatuz gero, oharkabean igarotzen dira zenbait faktore politiko eta ideologiko; esaterako, jatorrizko kulturaren estatusa, jatorrizko kulturatik itzulpenak sustatzea zein esportatutako literaturak jatorrizko literaturan eragitea (2008: 115). Wolfek, bere aldetik, defendatzen du elkarreragin kultural eta sozialetan jarri behar dela arreta, ikuspegi deterministak eta bitarrak ekiditeko; azpimarratu egiten du, halaber, itzulpengintzan jarduten duten eragileak eta sortzen diren itzulpenak ez daudela isolatuta (2007: 6-7).

Bourdieu “(azpi-)eremu” kontzeptua baliatu zuen eskema moduan, gizarte-errealitateak ordenatzeko. Guk “barne-eremu” izendatuko dugu kontzeptu hori, “azpi-eremu” terminoa baliatu ordez; izan ere, aurrizkiaren menderakuntza-kutsua ekidin nahi dugu. Bada, kontzeptu horri jarraikiz, euskal literatura itzuliak osatzen duen barne-eremua gizarte-espazio egituratua eta egituratzailea da, erakundeek, eragileek eta praktikek osatutakoa. (Azpi-)eremua egituratuta dago arau esplizitu eta inplizituak existitzen diren aldetik, eta eremuaren barneko eta kanpoko eragileen artean harreman

---

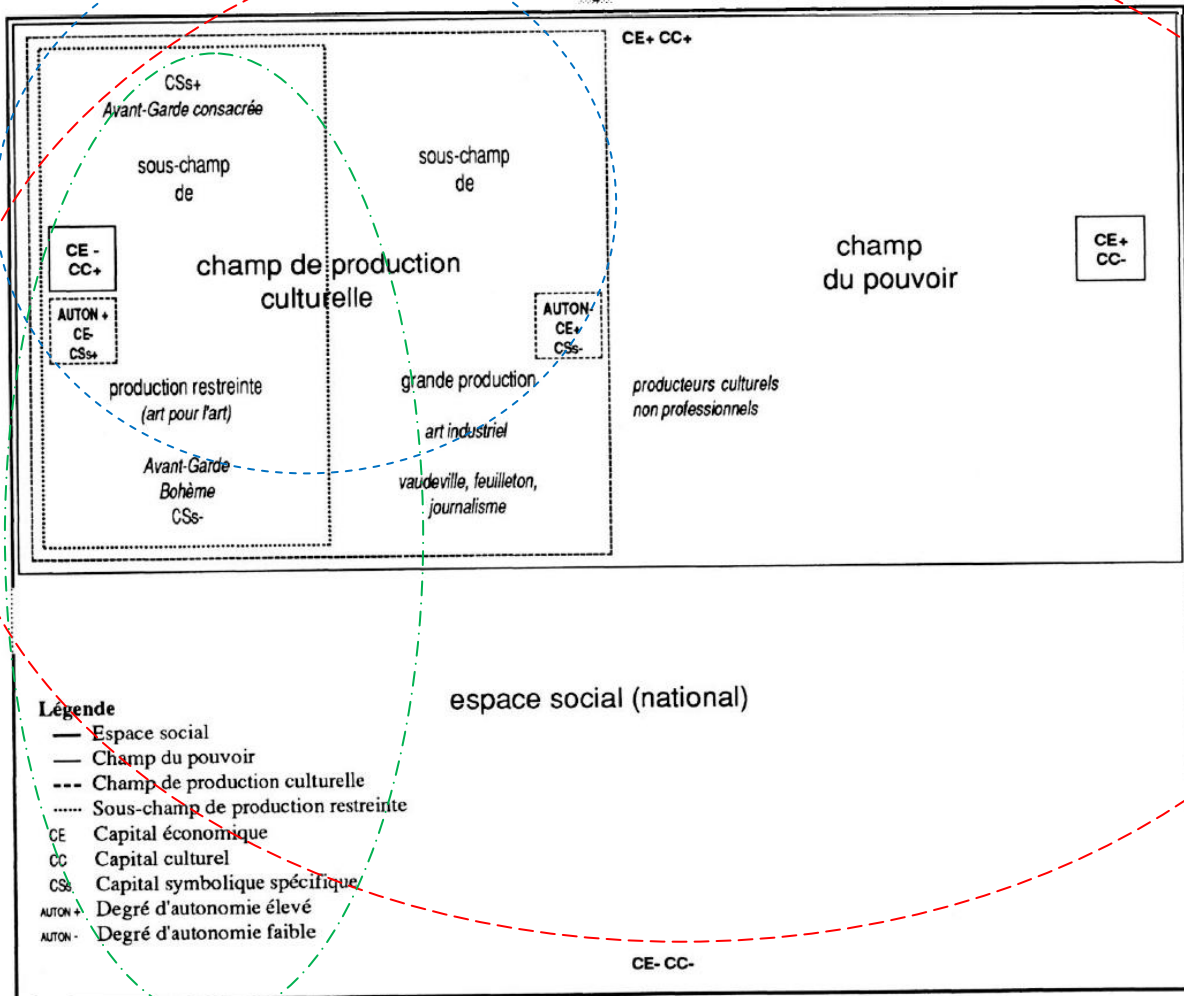
⁵ Ibarluzea & Olaziregi 2016 lanean aurreratu genuen bidetik.

logikoak sortzen diren aldetik (Vizcarra, 2002). Bourdieuk hiru faktoreri egozten die (azpi-)eremuen autonomizazioa: a) gizarte-aniztasuna handitzearen ondorioz kontsumitzaile potentzialak hazteari; b) produktu sinbolikoen ekoizle eta bitartekarien kopurua handitzeari (eragileen autonomia ekonomikoarekin lotuta dago); eta c) eremuari propioak zaizkion kontsakrazio-erakundeak sortzeari (Bourdieu, 1984: 112-115). Hiru faktoreak gertatu dira euskal literatura itzuliari dagokionez; alegia, badira euskal literatura itzuliaren kontsumitzaileak, badira ekoizleak eta badira legitimazio-instantziak. Hauxe da gure abiapuntua: euskal literatura itzulia autonomia erlatiboko barne-eremu bat da, euskal itzulpen-eremuaren eta literatur eremuaren barruan koka daitekeena, eta, era berean, nazioarteko literaturaren espazioaren parte bat hartzen duena.

Kapitulu teorikoko 2.2.2 atalean aurkeztu dugun Bourdieuren eskemari gainjarriz gero, honela irudika daiteke:

Le champ de production culturelle dans le champ du pouvoir et dans l'espace social

- Légende**
- Espace social
  - Champ du pouvoir
  - Champ de production culturelle
  - ..... Sous-champ de production restreinte
  - CE Capital économique
  - CC Capital culturel
  - CSs Capital symbolique spécifique
  - AUTON+ Degré d'autonomie élevé
  - AUTON- Degré d'autonomie faible

On a indiqué en pointillé les limites des champs pour marquer qu'il ne s'agit pas de frontières juridiques mais de limites statistiques. Voir détail du graphique p. 31

- Euskal literaturaren eremua
- Euskal itzulpen-eremua (Euskara sorburu, xede edo zubi)
- Euskal literatura itzuliaren eremua

Bourdieuren kontzeptu teorikoei oratuta, beraz, honela ulertzen dugu euskal literatura itzuliak ardaztutako barne-eremua: gizarte-espazio erlatiboki autonomoa da, norabide anitzekoa eta transnazionala, non prozedura konplexuak gertatzen diren; dimamikoa da, eta denboran zehar aldatu egiten da; izan ere, unean-unean elkarreragiten duten indar-sareek egituratzen dute barne-eremua, eta, aldi berean, barne-eremuko indarrek albo-eremuetan (itzulpen-eremua eta literatur eremua, esaterako) eragiten dute, beste albo-eremuetakoek euskal literatur itzulpenaren barne-eremuan eragiten duten bezala.

Euskal literatura itzuliaren barne-eremua erlatiboki autonomoa dela diogu: ez dago kanpo-indarretatik libre eta ez da erabat beregaina, ez da erabat espezifiko ez eragileen ehundurari dagokionez, ez eta ehunduraren posizioari dagokionez ere.

Euskal literatura itzuliaren barne-eremua norabide anitzekoa dela diogu: barne-eremuaren parte dira bai euskaratik egindako itzulpenak, bai euskarara egindakoak ere.⁶ Euskara da, nolabait, barne-eremua eta hura kokatzen den euskal itzulpenaren eremua ardazten duen kapital sinbolikoa, eta norabide batean zein bestean egindako itzulpenek, bi-biek, eragiten dute bai euskal literatur itzulpenaren barne-eremuan, bai eremu horrek elkarreragiten duen euskal literaturaren eremuan, bai literaturaren nazioarteko espazioan oro har.

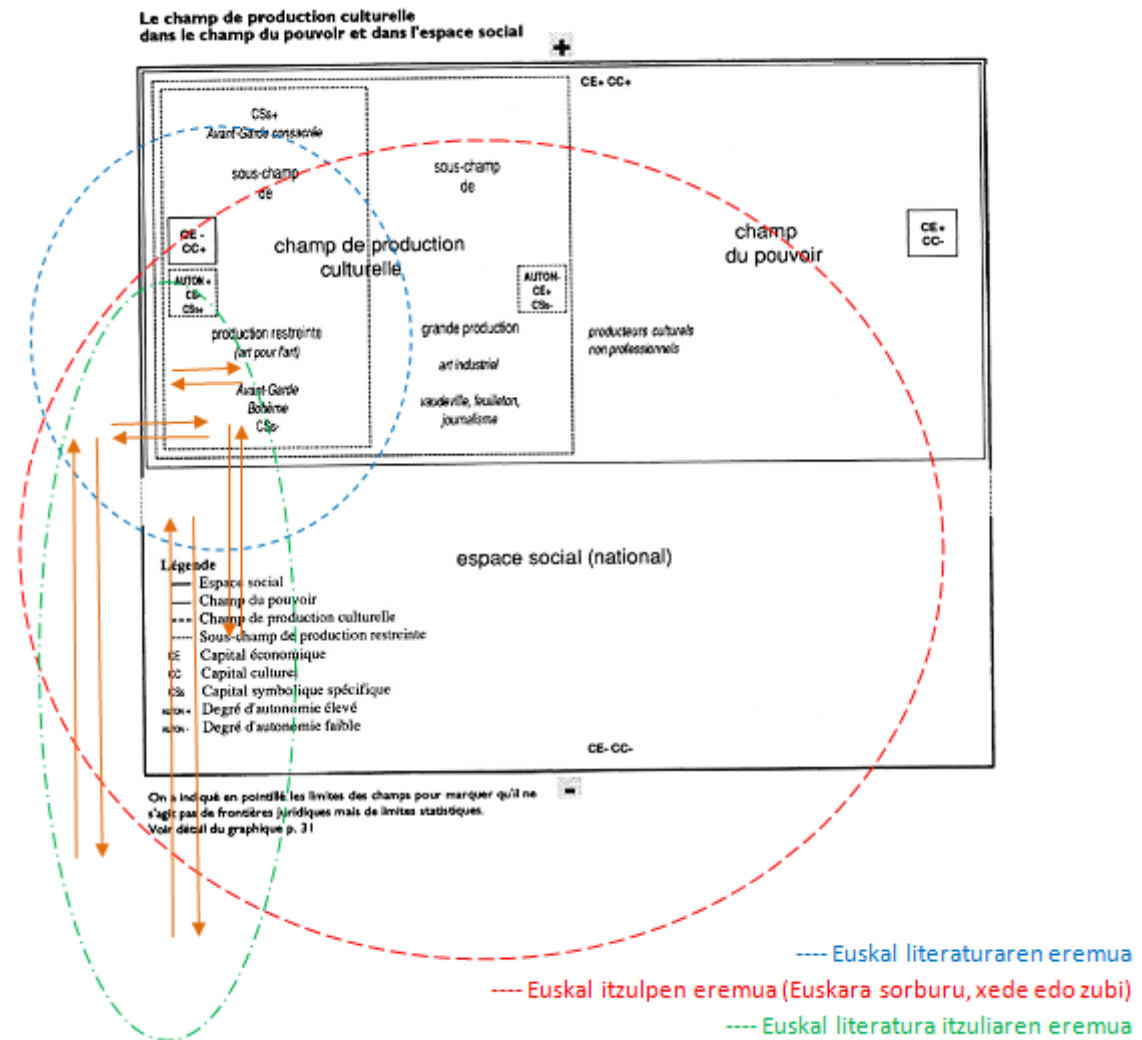
Bide beretik, euskal literatura itzuliaren barne-eremua espazio transnazionala balitz bezala definitu dugu (Heilbron & Sapiro, 2002: 3-5). Bada, espazio horretan, esparru zehatz eta mugatu bateko politika zehatzek eragiten dute batez ere, hain zuzen ere Euskal Autonomia Erkidegoko eta Nafarroako kultur eta hizkuntza-politikek, bertan baita euskara hizkuntza ko-ofiziala; baina, ez dira horiek bakarrik, jakina: kontuan hartzekoak dira, halaber, beste espazio batzuetako eragile, erakunde eta sareak, hala nola Ipar Euskal Herrikoak eta Diasporakoak edota euskarari eta euskal kulturari buruzko interesa agertzen duten beste eremu batzuetakoak (kasurako, euskaratik egindako itzulpen bat jasotzen duen gizarte-egitura batekoak). Bada, hargatik deritzogu barne-eremu transnazional euskal literatura itzuliaren eremuari, muga nazionalak edo geografikoak ez direlako eremu baten mugak; izan ere, (barne-)eremuek ez dute muga

---

⁶ Euskara zubi-hizkuntza gisa baliatuta egindako itzulpenak ere eremuaren indarren barrukoak lirateke, baina gaur-gaurkoz ez dugu halakorik ezagutzen.

zehatzik, eta unean-uneko indarren proiektzioaren arabera izaten da (barne-) eremuaren irismena.

Espazioaren ardatza loturik dago, ezinbestean, denboraren ardatzarekin. Espazioa aldatu egiten da denborak aurrera egin ahala, hargatik diogu eremua dinamikoa dela, ez soilik espazioan, baita denboran ere. Gisa horretan, aurretik emandako irudia etengabe aldatuko litzateke, eta aztertzen den garaiaren arabera berregin, itzulpen-norabideak edo eremuen posizioa aldatu, etab. Adibidez, sasoi batean bat izan daitezke literatur eta itzulpen-eremuak, biak bat, baina beste sasoi batean barne-itzulpenak bakarrik ere gerta daitezke.

Alegia, itzulpen-aro bakoitza goiko irudian ageri diren norabideen konbinazioak⁷ eta eremuen eta barne-eremuen marra-etenen posizioak baldintzatuko lukete, nolabait esateko.

Guri dagozkigun denboraren mugak zirriborratze aldera, euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren autonomizazioa abiarazteko, garrantzi handikoak izan dira hizkuntzaren eta literaturaren garapenean eragin duten baldintza historikoak: bada, kasu honetan, hizkuntzaren estandarizazioaz eta elebitasuna kudeatzeko legeez ari gara hain zuzen ere. Lasagabasterren esanetan (2007: 244-245), euskal literaturaren autonomizazioa zeharo baldintzatu duten une historikoak dira 1975az geroztiko Hego Euskal Herriko demokrazia-aroa, 1982ko EAEko Euskararen Erabilera Normalizatzeko Legea eta 1986an Nafarroan Euskarari Buruzko Legea. Horiek guztiek ezarri zituzten euskal literatur sorkuntza eta edizioa laguntzeko eta indartzeko oinarriak, eta bide horretatik egikaritu zen literaturaren autonomizazioa. Bada, literaturaren autonomizazioaren eskutik, edo beste hitz batzuetan esateko, modu paraleloan baina arean berankorrago gertatu da, gure ustez, euskal literatura itzuliak osatzen duen barne-eremuaren autonomizazio erlatiboaren prozesua, itzulpen-eremuaren beraren autonomizazio erlatiboaren eskutik. Hortaz, bai literatura garaikideaz, bai itzulpengintza garaikideaz ari garenean, autonomizazio-prozesua hasiz geroztiko literaturaz eta literatura itzuliaz ari gara baitezpada. López Gasenik “Demokrazia lehengoratzea eta itzulpengintzaren urrezko aroa” errubrikapean biltzen du (ikus, adibidez, www.basqueliterature.com atariko “Literatura itzulia” errubrika) guk “autonomizazio erlatiboaren garaia” izendatu duguna. López Gasenik, testuingurua azaltzeko atalaren ostean, bi garaitan sailkatzen du: “Literatura itzulpengintza 70eko eta 80ko urteetan” eta “Ametsa egia bihurtuta: mende bat balio duten hogeita bost urte (1985-2005)”.

Itzulpenaren soziologiaren markoan itzulpena gizarte-jarduera bat da, eta guk horrelaxe ulertzen dugu itzulpena ikerketa honen argitan. Ildo horretan, gizarte-eragileek ezaugarritzen dute itzulpena, eta balio komunikatiboaz gain, balio soziala ere badu (Wolf, 2007: 1). Itzulpenaren ezaugarriak eta balio soziala aztertzeko, testuen egileei, transferentziaz arduratzen diren agentziei zein testuak hartzaileekin kontaktuan jartzen dituzten eragileei jarri behar zaie arreta besteak beste. Hargatik, bai kapitulu honetan, bai tesi-lan honetako gainerako kapitulu bietan, itzulpena gizarte-jarduera gisa

---

⁷ Laranjaz margotutako geziek irudikatzen dituzte hizkuntzaen edo aldaeren araberako itzulpen-norabideak.

deskribatzen eta gizarte-jarduera gisa duen balioari buruzko gogoeta egiten saiatuko gara.

Gisa honetako gaiak jorratuko ditugu 3. atal honetan: eremuko eragileen posizioa, botere-indarrak, parte-hartzaileen jarrera kognitiboak eta sozialak, eta dagokigun eremuaren barne- eta kanpo-eraginak, eta funtzioak. Hain zuzen ere, bi ardatz nagusiren inguruan antolatu ditugu kapitulu honetako edukiak: a) euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren autonomizazio-prozesua; eta b) euskal literatur itzulpenaren barne-eremuak euskal literaturaren espazioan betetzen dituen funtzioak.

Hala, alde batetik, 3.2 atalean, itzulpen-eremua osatzen duten eragileen bilakabidea erreparatuko dugu, eta oharrak egingo ditugu eremu horren barruko literatura itzuliaren barne-eremuari dagozkion elementuen inguruan; halaber, eremuaren egituran, harreran eta errepresentazioan eragiten duten zenbait harreman eta sare deskribatuko ditugu. Funtsean, itzulpengintzari lotutako hezkuntza-egiturak, profesionalen erakundeak, erreferentzia berezituak, kontsakrazio-agentziak, kanpo-harremanak, itzulpen-politikak, itzultzaileen eta idazleen eremuarekiko jarrerak, eta eremuaren beraren irismena eta harrera aipatuko ditugu. Bereziki, horien arteko loturak bistaratu nahi dira, gertakariak ez direlako isolatuak. Beste alde batetik, 3.3 atalean, barne-eremuaren zenbait eragin ideologiko, ekonomiko eta kultural ikusarazten eta agertzen saiatuko gara.

3.2. Euskal literatura itzulia literaturaren eta itzulpenaren eremuetan: bilakaera eta autonomizazio erlatiboa

Bourdieuren jarraitzaile Sapiro (2010 & 2014) irakasleak hiru eragin- eta ikerketa-maila proposatzen ditu eremuen eta barne-eremuen autonomizazio-prozesua deskribatzeko.

Lehenbiziko maila artelanen ekoizpenerako eta zirkulaziorako baldintzei dagokie; profesionalen rolean eta etikan azaleratzen da, bai eta erakundeetan eta eremuaren beraren egituran ere. Eremuaren bigarren eragin- edo ikerketa-mailan daude artisten jarrerak; gure kasuan, itzultzaile eta idazleenak. Azkenik, eremuaren hirugarren eragin- eta ikerketa-maila eremuaren beraren harrerari eta irismenari dagokio. Sapiroren arabera, eremuaren autonomia (kasu honetan euskal literatura itzuliak osatzen duen

barne-eremuaren autonomia) loturik dago aditu talde bat sortzearekin eta aditu-talde horrek eremuaren jabetza eta eremuan sartzeko kontrola aldarrikatzearekin; horrez gain, eremuaren historia propioari buruzko erreferentziak (hots, eremuaren historia propio bat sortzeko ahalegina) autonomizazioarekin lotuta daude (Sapiro, 2014: 34-107).

Datozen ataletan, euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren autonomizazio-prozesua deskribatzeko saioa egingo dugu, Sapiroren proposatutako hiru maila horien argitan.

3.2.1. Euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren egituraketa: ekoizpen-eta zirkulazio-baldintzak

Arestian genioenez, (barne-)eremu baten lehenbiziko eragin- eta ikerketa-maila (barne-) eremuaren beraren egituraketa da, eta loturik dago (barne-)eremuaren erreferentzia propioak sortzearekin, produktuen ekoizpena eta zirkulazioa baldintzatzen duten erakundeak eta eragileak agertzearekin, eta profesionalizatzearrekin; hau da, eremua espezializatzearrekin eta erakundetzearrekin. Bada, jarraian ikusiko dugunez, euskal itzulpen-eremua espezializatzen eta erakundetzen hasia da, espezifikotasunerako joera hartu du; hala ere, oraindik orain erabat baldintzatzen dute albo-eremuek eta eremua bera kokatzen den espazioak (batez ere hizkuntzaren egoera soziolinguistikoak) eta horrexegatik diogu autonomia erlatiboko eremua dela euskal literatura itzuliaren barne-eremua, ezen, ezinbestean, bateko eta besteko eragileen sarean ari baita garatzen euskal literatura itzuliaren barne-eremua. Oro har, esan dezakegu erakundetzea gertatu egin dela itzulpen-eremuan, bai eta itzulpen-eremuaren erreferentzia propioak ugaltu egin direla. Edonola ere, literatura itzuliari dagokionez, profesionalizazioa ez da erabatekoa, ez alderdi ekonomikoari dagokionez, ez jardueraren eskusotasunari dagokionez: ezagun da oraindik orain ez dagoela ia literatur itzulpenetik soilik bizibidea ateratzeko modurik duen itzultzaile profesionalik (literaturatik soilik bizi diren profesionalak ere gutxi diren modu bertsuan); horrez gain, literatur itzulpenari lotutako erakundeak gutxitan dira soilik literatura itzuliari dagokionak, nahiz eta literatura ardatz nagusietako bat izaten den gehientsuenetan. Bada, azaldutako guztiagatik egiten dugu bat “erlatibotasunaren” ideiarekin.

Itzulpenak rol garrantzitsua izan du euskal testuen historian (Jaka, 2005); alegia, euskal testuak ezagutzen ditugunetik egin izan dira euskarako itzulpenak; gainera,

zenbait ikertzailearen lumatik ezagun da itzulpenek zenbait arotan “erdiguneko posizioak bete dituztela euskal literatura-sisteman, hau da, testu kanonikoak izan direla” (López Gaseni, 2010: 845-846). XVIII. mendea baino lehenago, euskal itzulpenaren eta literaturaren eremua biak bat zirela esan dezakegu, darabiltzagun kontzeptuak aplikatuta (alegia, eragileak, erakundeak, praktikak, eraginak, pertzepzioak... denak bat ziren, gaur egun itzulpenaz eta literaturaz dugun ikuspegia aplikatuz gero). Auzia, gizarte-egiturekin ez eze, itzulpena eta literatura hautemateko moduarekin dago lotuta; izan ere, “literatura” hitzaren jatorrizko esanahira joz gero, latinez literaturak ‘instrukzio’ esan gura zuen; beraz, literaturaren eduki semantikoa loturik zegoen jakintzarekin, idaztearen eta irakurtzearen artearekin, gramatikarekin, alfabetoarekin, erudizioarekin... (Aguiar e Silva, 1972: 11). Horrenbestez, idatzitako oro zen literatura (itzulpena barne).⁸

XVIII. mendetik aurrera, literaturak sorkuntza estetikoaren esangura duenetik aurrera, apurka-apurka, itzulpenarekin eta literatur sorkuntza estetikoarekin lotutako eragileak, praktikak eta pertzepzioak bereizten hasi zirela esan dezakegu. XIX. mendetik aurrera literatur itzulpena barne-eremu gisa egituratzen hasteko lehenbiziko aztarnak aurki ditzakegu. XX. mende erditik aurrera hasi zen, edonola ere, itzulpen-eremuaren autonomizazioa; nolabait, literaturaren autonomizazioarekin batera etorri da gure ustez.⁹ Denborak aurrera egin ahala, eta arestian aurreratatu dugunez, itzulpengintza euskal letren historiaren hasieratik gertatu den arren, gizarte-entitate gisa (barne-)eremu berri bat da euskal literatura itzuliarena, beste eremu batzuen garapenaren eta dinamiken ondorioz sortutakoa. Beste sorkuntza-eremu batzuen kasuan gertatu bezala (adibidez, Lasagabasterrek deskribatutako literatur eremuaren autonomizazioaren kasuan gertatu bezala; ikusi Lasagabaster, 2007: 237-248), euskal literatura itzuliaren eremuaren autonomizazioa Hego Euskal Herriko 1975az geroztiko aro demokratikoarekin hasi zen, EAEko eta Nafarroako hizkuntza-legeei loturik. Hezkuntzan, administrazioan eta komunikabideetan euskara legez txertatu beharrak eta gizartean hazitako itzulpen-beharrek handitu egin zuen itzultzaileentzako lan-eskaria eta, hortaz, baita itzultzaile

---

⁸ Oso kontuan hartu behar da hori, batez ere, euskal literaturaren hasierako testuetan. Esaterako, esan genezake Lazarragaren eta Axularren lanetan sormenaren eta itzulpenaren muga oso lausoa dela, eta kontuan hartu behar da orduko literaturaz eta itzulpenaz ari garenean orduan itzulpena eta sormena ulertzeko beste modu bat zegoela. Beraz, eremuen arteko interrelazioa bai literatur itzulpenaren, bai literaturaren historia berrirakurtzeko modu bat da.

⁹ Arestian aurreratatu dugunez, itzulpen-norabideek eta motek ere marka ditzakete barne-epeak; esaterako, euskaratik beste hizkuntza batzuetarako itzulpenen garaiak, barne-itzulpenak egin edo bukatu zirenekoa, etab.

profesionalen autonomia ekonomikorako bidea ere.¹⁰ Euskarazko produktuen merkatu bat sorturik, itzulpena (eta literatur itzulpena haren barruan) merkatu horretako gakoetako bat izan da, eta itzulpena jorratu duten eragileak ez dira gutxi izan. López Gasenik 1970eko eta 1980ko hamarkadetan Lur eta Gero-Mensajero argitaletxeak, Eusko Jaurlaritzaren Antzerti Zerbitzua eta Klasikoak itzuli zituzten eragileak aipatzen ditu besteak beste, literatur itzulpenari bide eman zioten eragileen artean.¹¹ Esan bezala, 1970eko eta 1980ko hamarkadetan, euskal literatur itzulpenen kopurua nabarmen hazi zen; ez, ordea, lan horien kalitatea:

Itzulpen-kopuruaren igoerak, ordea, ez zuen itzulpenen kalitatea hobetu, kontrakoa baizik: itzultako testuen eskariak gora egitean, itzultzaile kualifikatu gutxi egotearekin batera, lantzean behingo zenbait itzultzaile erakarri zituen, batez ere hezkuntzaren arlokoak (filologiako eta kazetaritzako ikasleak, irakasleak...); izan ere, borondatea bai baina testu on gutxi eman zituzten oro har.

(López Gaseni: <http://www.basqueliterature.com/basque/historia/itzulia>)

1970eko eta 1980ko hamarkadetan, beraz, batez ere idazleek, hizkuntzalariek, filologoek, irakasleek, kazetariak... egin zituzten literatur itzulpenak, kasu asko eta askotan modu desinteresatuan eta militantean. Orduko itzultzaile haiek egindako lanek, baina, ez zuten behar besteko kalitaterik, eta hortik etor daiteke, beharbada, zenbaiten artean euskal itzulpenek urteetan izandako ospe txarra. Ospe txar horren erakusgarri da, adibidez, itzulpenik irakurtzen ote zuen galdetuta, Urretabizkaiak emandako erantzun hau. “Ez, apenas. Nahiago frantsesez edo gazteleraz irakurri. Are ingelesez. Egin izan nuen bolada batez, aspalditxo, baina iruditzen zitzaidan itzulpena nahiko ortopedikoa zela”.¹² Orduan itzulpen-lanetan aritu zirenak “erabat autodidaktak eta inolako prestakuntza teorikorik gabeak” zirela ondorioztatu zuen Zabaletak (1989: 15) itzultzaileen artean egindako inkesta baten harira. Edonola ere, garai hartan hasi ziren itzultzaileak profesionalizazio-beharrari buruzko kontzientzia hartzen, eta horri erantzunez etorri ziren zenbait ikastaro: Mendiguren Bereziartuk azaltzen duenez: “1976an hasi eta 1980ko urrira bitarteko epean, hau da, Itzultzaile Eskolak bere atea zabaltu arte, bost ikastaldi antolatu ziren Euskal Herriaren gune desberdinetan itzulpengintzaren inguruan kontzientzia sortzeko eta lehen ezagupen teorikoak

---

¹⁰ Uneoro ari gara autonomia erlatiboaz, eta kasu honetan “itzultzaile” diogu, “literatur itzultzaile” esan ordez; izan ere, “literatur itzulpenetik” bizibidea egin duten profesionalak oso gutxi izan dira oraindaino, gorago genioen bezala.

¹¹ Ikusi: <http://www.basqueliterature.com/basque/historia/itzulia>

¹² Urretabizkaia (2013).

eskaintzeko” (Mendiguren Bereziartu, 1984: 20). 1976ko lehenbiziko ikastaroa hiru ardatzen inguruan antolatu zuten:

Ikastaldi teoriko-praktiko hartako irakasleak hiru izan zirelarik, hiru sailetan banatu zen gaia:

a) Sarrera, literatur testuen itzulpena, kazetaritzako testuen itzulpena eta Orixeren itzultze-modua (X. Mendiguren).

b) Testu didaktikoen itzulpena, “Bilboko Eskola” eta hizkuntzaren finkapena, morfologia (aurrizki-atzizkiak) eta lexikologia (X. Kintana).

c) Testu teknikoen itzulpena eta analisi sintaktikoa (J. R. Etxebarria)

(Mendiguren Bereziartu, 1984: 20)

Mendiguren Bereziarturen beraren ikasgaietan ikus daitekeenez, literatur itzulpenak leku nabarmena izan zuen.

Ondoren emandako ikastaroak ildo beretik zein ardatz bakarren batean sakonduta egin ziren; bestalde, 1977ko irailean Bibliaren itzulpenari buruzko ikastaro berezi bat eman zuten Arantzazun, Eliza ebanjelikoak euskara batura ekarri gura zuela-eta Bibliaren itzulpena (Mendiguren Bereziartu, 1984: 21). Ikastaro horien ondoren, Euskaltzaindiaren eskariz, Mendiguren Bereziartuk aurretosten bat prestatu zuen, Itzultzaile Eskola bat sortzeko (Mendiguren, 1984: 21) eta 1980an jarri zuen txosten hori Euskaltzaindiaren eskuetan: “Itzulpenaren Mundua eta Euskal Itzultzaileen Oinarrizko Prestakuntzarako Eskola” (*Euskera*, 26, 1981-2). Bestalde, IVAPek Lege alorrerako itzultzaile-eskola ere sortu zuen Gasteizen (Zabaleta, 1989: 61), baina literatur-gaiak lantzen ez zirela-eta aipamen hau besterik ez dugu egingo azalpen honetan.

Esan daiteke 1980ko hamarkadako lehenbiziko erdira arte itzulpen- eta itzultzaile-eskaria handitu egin zela, eta profesioaren kontzientzia hartzen hasi zirela zenbait eragile. Bestalde, eta hamarkadaren bigarren erditik aurrera hasi zen euskal itzulpenaren eremua erakundetzen, eremuko praktikak eta eragileak profesionalizatzen, profesionalentzako hezkuntza berezitua sistemizatzen eta eremuaren erreferentzia espezifikoak eta kontsakrazio-agentziak sortzen. Izan ere, 1980an ireki zituen atea Donostian Euskal Itzultzaileen Oinarrizko Prestakuntzarako Eskolak (EIOPE). Honelaxe azaltzen du Mendiguren Bereziartuk eskolako programa (1984: 23):

Dossier-Aurre projektua aurkeztu eta berehala eman zuen ontzat Euskaltzaindiak Eskola sortzea eta urte berean, 1980an ireki zituen bere atea, Donostiako Aurrezki Kutxa Municipalak behin-behingo Arbideko Dorreetan utzi zizkion geletan. Hona hemen 30 pertsonetako lehen ikaslego hark lau irakasleren eskutik ikasi zituen ikasgaien zerrenda:

- Euskara eta Euskal Literatura.
- Gaztelania eta Erdal Literatura.
- Linguistika Orokorra eta Estilistika.
- Itzulpen Teoria eta Praktika.
- Euskal-Itzulpenaren historia eta testu-konparaketarako metodologia.

(Mendiguren, 1984: 23)

Gure ikerketagaiari dagokioez, nabarmentzekoa da bost ardatzetako bi literaturari eskainiak izatea, eta, uste izatekoa da teoria eta praktika lantzeko ardatzean ere literatur itzulpena landuko zela. Irakaskuntza-programa horren araberrako lehenbiziko urte hura esperimental samarra izan zen (Mendiguren, 1984: 23-24), eta lehenbiziko bi urteko ikastaldiaz (1981/1982) geroztiko ikastaroak berregituratu egin ziren bai gaiei zegokienez, bai eskolaren antolamenduari zegokionez ere (Mendiguren, 1984; Urzelai & Auzmendi, 1989; Zabaleta, 1989; Zabalondo, 1988). Edonola ere, eskolaren asmoa ez zen soilik urtean hogeiren bat profesional merkaturatzea: “Aitzitik, langune desberdinetan barreiatu beharko lituzke bere indarrak, eta itzulpenarekin zerikusia duen guztiaren zentru dinamizatzaile izan beharko luke” zioen Koro Navarrok eskola abiarazi eta bost urtera egindako gogoetan (Navarro, 1984: 27-28). Hala, beren zereginen artean zeuden honako hauek: “a) dagoeneko lanean ari diren profesional-mota desberdinei birprestakuntza eskaini arratseko eta asteburutako ikastaldien bitartez; b) itzulpen teoria eta praktikaren ikerketa eta zabalkundea burutu eta bultzatu; c) bigarren horri begira argitalpen sail bat eta aldizkaria sortu” (Navarro, 1984: 28). Ildo horretan abiarazi zuen eskolak berak Eusko Jaurlaritzaren laguntzarekin itzulpengintzari buruzko liburu-sail bat. Honako hau izan zen emaitza, Koro Navarroren beraren hitzak ekarrita:

Hau dela eta, eta bereziki eskolako ikasleei laguntzeko asmotan argitalpen sail bat sortu du Itzultzaile Eskolak, Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza Sailaren diru laguntzaz, hiru liburu argitaratuak dira jadanik, eta beste bi ari gara prestatzen une honetan. Hauetariko batzu bereziki Eskolako ikasleentzat zuzenduak daude, hala nola Itzulgaiak (*Textu literario eta dragmatikoak*. K. Navarro eta X. Mendiguren). Besteak berriz gai hauetari interesaturik legokeen irakurleko zabalago batentzat gerta litezke baliagarri: *Euskal Itzulpenaren Antologia I* Jesus Zabaleta; bigarren alea laster argitaratuko da), eta *Itzulpen teoriako ezagupenak* (K. Mendiguren). Boskarren liburu bat ere datorren urte hasieran azalduko da, hizkuntzalaritzaz, *Linguistika Orokorrezko Ezagupenak* (K. Navarro).

(Navarro, 1984: 30)

Beatriz Zabalondok zehaztu zuenez, “liburu eta materialen garrantzia ere ez da gutxiestekoa, orain arte batere landu gabe zegoen euskal traduktologiarena bezalako alor batean” (1988: linean). Mendiguren Bereziartuk (1989: 23-24) Itzultzaile Eskolako bibliotekan bildutako erreferentziazko lanak ere goraiatu izan ditu. Ereduari propioa

zitzaien materiala sortzeko eta pilatzeko ekimen horren ildotik sortu zuten, halaber, itzulpen-gaiei buruzko *Senex* aldizkaria, 1984ko abenduaz geroztik argitaratu izan dena eta egun EIZIE elkarteak kudeatzen duena. Zabalondoren hitzetan, aldizkariak garai hartan eragin nabarmena izan zuen: “ideien zabalkunde eta sentiberatasunaren garatze nabaria eragin du itzulpen profesioaren eta teorizazioaren inguruan” (1988: linean). Iritzi berekoak gara gu ere; izan ere, Zabalondok dioen moduan, *Senex* aldizkarian jaso ziren itzultzaileak prestatzeko euskarazko tresna bakarrak, falta zituzten teoriak eta kontzeptuak ikasteko zein tresna linguistikoak eskuratzeko. Azken batean, sortu zen garaian, hezkuntza formalaren egiturak falta zituen guztiz osatu gabeko eremu batean, eta aldizkaria hezkuntza-hutsuneak betetzera etorri zen. EIZIE elkarte profesionalak hartu zuen prestakuntzaren erantzukizuna, nolabait, eta euskal itzulpenaren eremua sendotu eta hezkuntza formala sendotu ahala (gerora, masterren eta lizentziaturaren bidez), esparruen banaketa handiagoa gertatu da. Egun, maila teorikoko eta kontzeptualeko artikuluek leku gutxiago dute *Senex* aldizkarian, eta tarte gehiago egiten zaie itzulpen-praktikari eta langintzari buruzko idatziei.¹³

Itzultzaile Eskolako bigarren promoziorako (1981/1984), bi urtetik hiru urtera aldatu zen ikastaldia, eta egoitza ere aldatu egin zen: Martuteneko Lanbide Hezkuntzako Ikastetxera eraman zituzten eskolak (Urzelai & Auzmendi, 1989: 28); hain zuzen ere, hortik datorkio izena Martuteneko Itzultzaile Eskolari. Bigarren eta hirugarren promozioetan (1983/1986) ikasgai berberak eman ziren, eta literatur gaiak ere jorratzen ziren, ikasturteen antolamenduan ikus daitezkeenez:

Lehenengo ikasturtea.- Ingelesa, Gaztelania, Euskara, Itzulpen Teoria, Itzulpen Historia eta Itzulpen Praktikak.

Bigarren ikasturtea - Ingelesa, Euskara, Literatura (teoria eta praktika), Itzulpen Teoria, Itzulpen Praktika eta Itzulpen Historia.

Hirugarren ikasturtea - Ingelesa, Euskal Literatura, Erdal Literatura eta Itzulpen Praktika.

Itzulpen konparaketa, hizkuntz sakonketa eta beste gai batzuk ere tartekatzen ziren ikasketa hauetan. Programa zabala zen, ezin zitekeen bestelakoa izan Euskal Herrian hastapenetan aurkitzen zen Itzulpen-ikasketentzat.

(Urzelai & Auzmendi, 1989: 29)

Urzelairen eta Auzmendiren ustez, bigarren, hirugarren eta laugarren promozioak (1985/1988) izan ziren normalizatuenak, eta arazo nagusiak eskolaren

---

¹³ Etorbizuneko ikerlerro interesgarria izango da *Senex* aldizkariak izandako funtzioei eta bilakaerari erreparatzeari.

azpiegiturari, eskolaren egoerari berari eta itzulpen-titulua ezin lortzeari egon ziren lotuta. Izan ere, eginahalak eginda ere, ez zuten lortu Martuteneko Itzultzaile Eskolako ikasleek ziurtagiri ofizialik jasotzerik:

Ikasketak amaitu ondoren besapean ziurtagiri bat genuela atera ginen, ziurtagiri honek balio akademikorik ez du, baina halere esan behar da Euskal Herrian lizentziatura izatea modan jarri zen arte zenbait lanpostutara aurkezteko eta gainera lanpostua lortzeko merituen artean aintzakotzat hartua izaten zela.

(Urzelai & Auzmendi, 1989: 30)

Alde horretatik, esan daiteke ikasketak abiarazi eta denbora batera etorri zela, nolabait, ikasketen eta profesioaren aintzatespena. Edonola ere, zenbait alorretan lan egiteko aintzatespen sinbolikoa izanagatik, itzultzaileek ez zuten titulu ofizialik.

Zabalondok Itzultzaile Eskolak egindako ekarpenak zerrendatu zituen “Itzultzaile eskolen berri” dokumentuan (1988), eta komunikabideetan, administrazioan eta argitaletxeetan lanean dabiltzan profesionalak prestatu izanaz gain, honako hauek nabarmendu zituen:

Martuteneko Eskolak euskal gizartean izan duen eragina zabalagoa izan dela aitortu beharra dago alde batetik, lotura eta harreman estuak ezarri ditu, Galizia, Katalunia eta Madrilera itzultzaile elkarteekin, eta zenbait urrats eman ere egin du atzerrikoekin gauza bera egiteko; eta guzti honen ondorioz eta atergabe gure artean goraka joan den kontzientziaren eskariz, orain urte bete inguru EIZIE (Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretarien Elkarte) sortzeko beharrezko oinogituren parterik handiena atondu du.

(Zabalondo, 1988: linean)

Itzultzaile Eskola sortu izanak, hortaz, erakunde-sare bat sortzeko eta osatzeko bidea ireki zuen: horren argigarri da 1987an eskolako kideen ekimenez sortu izana EIZIE Euskal Itzultzaileen Zuzentzaileen eta Interpreteen Elkarte (Zabaleta, 1989: 64). Del Olmok azaltzen duenez:

Martuteneko esperientziatik abiatu, 1987. urtean Lurdes Auzmendik, Juan Mari Lekuonak, Xabier Mendigurenek eta Josu Zabaletak Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpreteen Elkarte abian jartzeko akta sinatu zuten. “Urrezko Aroa” izendatu dugun aldia ezin uler liteke elkartearen eragintzarik gabe.

(Del Olmo, 2012: linean)

1988an egin zen elkartearen fundazio-biltzarra, eta 60 itzultzaile inguruk parte hartu zuten bertan; bada, bederatzi hilabetegarrenera 130 bazkide ziren “lau arlo nagusitan banatuak: administrazioa, komunikabideak, literatura eta interpretazioa” (Auzmendi, 1988: 237). Elkartearen lau ardatzetako bat zen literatura, hortaz. Hauexek

ziren elkartearen hasierako helburuak: a) euskal itzultzaileei babes juridikoa eskaintzea eta lan-baldintzak hobetzea; b) euskarara eta euskaratik egindako itzulpenen kalitatearen alde egitea; c) askotariko literatur lanak euskarara itzultzea sustatzea; d) itzultzaileen prestakuntza hobetzea. Halaber, elkarteak bere egin zituen UNESCOren Biltzar Nagusiak itzultzaileen babes juridikorako 1976an egindako gomendioak. Gisa berean, EIZIE elkarteak garrantzitsu zeritzon beste elkarte batzuekiko harreman-sareak sortzeari:

EIZIE Elkarte bezala eratu aurretik, zenbait euskal itzultzailek bazituzten harremanak beste Elkarte batzuekin. Elkarteak harreman hauek duten garrantzia ahaztu gabe, harreman horiek sendotzea erabaki zuen eta pauso batzuk eman dira.

Beste Elkarteekiko harremanei dagokionez ekintzarik inportanteena Madrilen maiatzaren 6 eta 7an burututakoa da. Estatuko hizkuntzen arteko literatur itzulpenari buruzko jardunaldiak ospatu ziren APETI, APTC/LC, ATG eta gure partaidetzarekin, literatur itzulpengintzaren iragana, oraina eta etorkizuna aztertu zirelarik.

Estatuko Itzultzaileen Elkarteekin dauden harremanetaz gain, Europako beste zenbait Itzultzaile Elkarteekin ere harremanetan gaude, batez ere Europako Itzultzaileen Etxeen bitartez.

Puntu honetan aipatu behar da baita ere FIT edo Itzultzaileen Nazioarteko Federazioa. Izenak adierazten duen bezala, munduko itzultzaileen elkarten Federazioa da hau eta gaur arte Estatu espainoletik ordezkari bat dago, APETI elkartekoa hain zuzen. Estatu espainolari bi ordezkari dagozkio federakundean eta bertan hizkuntzen ordezkartzari buruzko planteamendu berri eta zabalago bat egiten ez den bitartean, birekin jarraituko da, beraz urte honen buruan konpondu beharko da Estatu Espainoletik zein Elkartetako ordezkariak joango diren FITera.

(Auzmendi, 1988: 238-239)

EIZIE elkartearen bazkideen banaketa eta elkartearen helburuak ikusita, esan dezakegu literatur itzulpena hasiera-hasieratik izan dela ardatz garrantzitsua elkartearen egitekoetan, eta, esaterako, literatur itzulpenen bilduma abiaraztea izan zen proiektu estrategikoetako bat:

Edozein herrik bere hizkuntzaren eta kulturaren normalkuntza lortu nahi badu, ezinbestekoa da ondare unibertsala itzultzea. Zentzu honetan EIZIEk proiektu bat aurkeztu zion Eusko Jaurlaritzari ondare hori itzultzeko eta argitaratzeko. Eusko Jaurlaritzak begi onez ikusi zuen proiektua eta denbora gutxian asko aurreratu dela esan behar da.

(Auzmendi, 1988: 239)

Halaxe sortu zen, hain zuzen ere, oraindik orain EIZIE elkartearen eta euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren zein euskal itzulpen-eremuaren, erdigunean kokatu beharreko *Literatura Unibertsala* bilduma.¹⁴ Bada, sortu zen une beretik itzulpenen kalitatea eta itzultzaileen lan-baldintzak zaintzea izan du helburu EIZIE elkarteak

---

¹⁴ Bildumari buruzko artikulura jo daiteke: Ibarluzea (2013).

bildumaren bidez; besteak beste, itzultzaileen izenak paratestuetan agerrarazita, zuzenketa-prozedurak ezarrita eta tarifa duinak ordainduta. Onura nabarmenak ekarri dizkio bildumak euskal literatura itzuliaren barne-eremuari, EIZIE elkartearen hitzetan:

Estas medidas han conseguido garantizar un elevado nivel de calidad en las traducciones de esta colección, y ello ha redundado en beneficio de los propios traductores, que han visto incluso prestigiados personalmente, de manera que otras editoriales vascas cuentan ya con un buen referente de calidad para las traducciones que quieren publicar, hasta el punto de que se puede afirmar que en la actualidad las traducciones literarias en lengua vasca están aportando un nivel reconocido tanto por los lectores como por muchos escritores en lengua vasca.

(EIZIEk utzitako barne-dokumentua)

Sortu zenez geroztik, EIZIE elkarteak euskal itzulpengintzaren eragile nagusia izan da, eta, dagoeneko aipatu dugunez, literatur itzulpena izan du ardatz nagusietako bat (hala ikus daiteke, esaterako, elkartearen proiektuetan eta antolatu izan dituen ikastaroetan). Besteak beste, literatur itzulpenen kalitatea zaintzea izan du xede eta ildo horretan EIZIE elkarteak beste eragile, agentzia, erakunde edo instantzia batzuekiko bitartekari, bidelagun eta aholkulari ere izan da literatur itzulpenari buruzko gaietan.

Euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren egituratzea erakundetzen eta sarea sortzen ari hasi zen itzulpen-eremu hartan kokatzekoa da, hortaz. Edonola ere, erakundetzeak beste erakunde batzuen mende egotea ere badakar, eta erakunde-aldaketa bat tarteko, Euskaltzaindiaren eskuetatik Eusko Jaurlaritzaren eskuetara aldatu zen Martuteneko Itzultzaile Eskola, eta administrazioarekiko tentsioak eta gobernu-aldaketa bat gertatu zirelarik (Mendiguren Bereziartu, 1989: 20), eskola ez-ofizial hark antolamendua aldatu behar izan zuen:

Balantze bat egiteko orduan, fruitu guzti hauek ekipo lan emankorrari zor zaizkiola aitortu behar da, zenbait unetan lanerako indarrak eta ilusioak moteldurik geratu badira ere bultzatzaile izan beharko zuketuen arduradun eta politikarien ulermen gabezia eta zurrunkeria, nahiz eta gerora hazirik erein gabeko sorotik uzta biltzeko prest agertu izan diren. Baina nekeak neke eta oztopoak oztopo, Martuteneko Itzultzaile Eskolak aro historiko bat bete eta burutu du, Gasteizen administrazio eta lege arloko itzultzaile-eskola bat nola sortu den ikusi du eta hasieratik bertatik esaten zenaren arabera, itzultzaileen prestakuntza bere gain hartu beharko lukeen Unibertsitate ekimenaren erantzunaren zain geratzen den bitartean, urteroko birtziklai edo prestakuntzaldiak antolatzeari hobetsi dio.

(Zabalondo, 1988: linean)

Eskolaren proiektu garatua aurrera atera ezinda (Mendiguren Bereziartu, 1989: 21), ordutik aurrerakoan, eskolaren azken urteetan (1988-1989) urtebeteko “Idazketa-eta Itzulpen Ikasturteak” eskaini zituen: UBI eta EGA ikasketa-mailak gaindituta

zeuzkatenentzako ikastaroak ziren, eta “ikastaldiaren helburua euskara sakontzea eta aberastea da lehenik, testu mota desberdinak idazteko erraztasuna lortzea eta gaztelaniazko testu pragmatiko eta literarioak itzultzen ikastea, horretarako beharrezkoa den hornidura teorikoa ere eskeiniz” (Zabalondo, 1988: linean). Mendiguren Bereziarturen hitzetan, ikastaro haietan “hizkuntza eta idazketari buruzko sarreraren ondoren, ikasturtearen gainerakoa testu pragmatiko eta literario mailakatuak itzultzeak eta zuzentzeak hartzen du denborarik gehiena” (1989: 23); bidenabar, orduko ikastaldi haietan ere bazuen tartea literatur itzulpenak. Aurrerantzean, baina, ez zuen eskolak bide luzeagorik egin: itzultzaileen prestakuntza ez-ofizialean hainbat urteko bidea eginda, Martuteneko Itzultzaile Eskolak ateak itxi zituen eta itzultzaileen prestakuntzarako bideak beste batzuk izan ziren orduz geroztik. Nolanahi ere den, eskolak sustapen-lanak egin zituen EIZIE elkarte sortu berriarekin batera, eta elkarriketak abiarazi zituen, esaterako, Euskal Herriko Unibertsitatearekin eta Nafarroako Unibertsitate Publikoarekin, itzultzaile-ikasketak arautzeko aurreproiektuei ekiteko (Zabaleta, 1989: 62). Nafarroako Unibertsitate Publikoak ez zuen lankidetzarik eskaini; UPV/EHUarekin, ostera, lankidetzari hasi zuten EIZIEko, Itzultzaile Eskolako eta HAEEko Itzultzaile eskolako ordezkariak: “Itzultzaile ikasketen diseinua. Euskal Herriko Unibertsitateari Proposamendua” ikasketa-diseinua ondu zuten (EIZIE *et al.*, 1989: 77-100). Euskarazko itzultzaile-ikasketak hizkuntzaren beraren testuinguru soziolinguistikoa kontuan harturik beste hizkuntzetako itzulpen-ikasketak ez bezala antolatu beharra aldarrikatzen zuten (*idem*). Lizentziatura-ikasketak etorri baino lehenago, baina, itzulpengintza-master bat eskaini zuen UPV/EHUK 1990eko hamarkadan.¹⁵ Bestalde, Deustuko Unibertsitateak ere itzulpengintzari buruzko master-ikastaro bat abiarazi zuen 1989an, 1200 ordukoa (*idem*).¹⁶ Master horiei buruzko balorazioak jasotzen dira 1992ko *Senez* 13 aldizkarian.

UPV/EHUko masterrari buruzko balantzea Garmendiak egin zuen; masterraren lehenbiziko urteen ondoren zenbait alderditan planifikazio beharra sumatzen zuen eta, bestalde, ikerketa-beharra zegoela nabarmendu. 1990eko hamarkada hartako ikuspegiaren arabera, unibertsitateak behar zuen itzulpengintza irakasteko eta ikertzeko espazioa, eta hori garrantzitsua da lanbidea hautemateko moduari dagokionez:

(...) gaur egun itzulpen-ikasketak ia erabat Unibertsitatearen ildotik baitoaz, horixe baita seguruenik itzulpen-ikasketen lekua. Ikerketa ere aipatzen da aurreko hitzetan eta,

---

¹⁵ Literatur itzulpena ikasgai bat zen masterrean (Garmendia, 1992: linean).

¹⁶ *Senez* 13 aldizkariko “Deustuko Postgraduko Itzulpen Masterra” artikuluan ez da aipatzen literatur itzulpena ikasgaia ote zen, eta ahaleginak eginagatik, ez dugu master hartako programa lortu.

jakina, munduko optimismorik handienak ere ez gaitu libratuko alor horrek zegoen-zegoenean jarraitzen duela esatetik. Halaxe baita, izan ere, eta halaxe jarraituko baitu itzulpen-ikasketen birplanteamendu sakonik egiten ez den artean.

(Garmendia, 1992: linean)

Martuteneko Itzultzaile Eskolaren itzulpen-irakaskuntzarako ahaleginek emandako fruituez ari da Zabaleta 1989an: “Gaur arteko ikasketa eta irakaskuntza ahaleginek fruitua izan dutela dudarik ez dago. Itzultzaile ikasketak Euskaltzaindiaren eraginez formalizatzen hasi zirenetik hona euskal itzulpengintzak, fenomeno sozial bezala, berebiziko aldea egin bait du” (Zabaleta, 1989: 63). Itzultzaileen Eskola zein bestelako ikastaroak “elkarrekiko topagune eta bakartasunaren hausle, itzultzaile kolektiboaren egituratzaile” izan zirela ere badio (*idem*: 64). “Kolektibo” bat sortu izanaren kontzientzia zuten, beraz, eskola hartako parte-hartzaileek, eta hori euskal itzulpen-eremuaren egiturak sortzen hasi eta autonomizatzen hasi izanaren zantzu gisa interpreta daiteke. Horrez gain, Zabaletak berak loturik dakusa ikasketak eta profesioaren estatusa:

Itzultzaile statusaren duintasuna dagokionez, ikasketa mailarekin lotura estua du, zalantzarik gabe. Hain zuzen ere, euskal itzultzaileen artean egin diren inkestetan puntu honi buruz galdetu izan denean, eman izan zaizkion erantzunetan ikasketak lotuago agertu izan dira statusarekin prestamenarekin baino, ikasketen definizioak baino titulazioa eskatzen bait zen lehenago: lizentzia edo diploma titulua. Tituluaren latria bultzatzen den gizarte honetan, euskaldungoaren gehiengo elebidun delarik, hizkuntz ereduaren zalantza eta definiziorik ezarekin uneoro topo egiten dela, ez da harritzekoa itzultzaileen artean halako gora nahi bat, bere statusa zalantzak uki lezakeen sailetik ateratzeko nahi bat somatzea.

(Zabaleta, 1989: 71)

Beraz, lanbidearen estatusa goratu beharrez, irakaskuntzari eta titulazioari ofizialtasuna eman beharrez, profesionalen talde hark berak Jaurlaritzaren esku utzi zuen profesiorako sarbidea arautuko luketen ikasketak bideratzeko erabakimena. Edonola ere, bidelagun eta aholkulari izan zen 1989ko dokumentu hartatik aurrera ere, hamar urte geroago UPV/EHUko Letren Fakultatean Itzulpengintza eta Interpretazioa lizentziatura ireki zen arte. Esan bezala, 2000. urtean abiarazi zen Euskal Herriko Unibertsitateko Letren Fakultatean Itzulpengintza eta Itzulpengintza lizentziatura (gaur egun gradu-ikasketak dira).

Lakarra dekanok eta Bilbao dekanorde ziren orduan UPV/EHUko Filologia eta Geografi Historia Fakultatean, eta Bilbaok 2006ko *Senez 30* aldizkarian eman zuen

ikasketen sorreraren, planen eta aldaketen berri, “Itzulpengintza eta Interpretazioko ikasketak Euskal Herriko Unibertsitatean” artikuluan.

UPV/EHUko Gasteizko Letren Fakultateko webgunean zehazten denez, hauxe da ikasketa horietako graduatuek lortzen duten profila:

Graduatuek prestakuntza orokorra eta sendoa izango dute itzulpen eta interpretazioko metodo eta teknikan. Horri esker, graduatuek itzulpen orokorrak nahiz espezifikoak egin ahalko dituzte ikasten diren hizkuntzetan. Graduatuek interpretazio-mota desberdinetarako gaitasunak izango dituzte ikasten diren hizkuntzetan. Era berean, honako hauek eskatzen dituzten lanak egin ahalko dituzte: datuak landu eta interpretatzea, itzulpen- eta interpretazio-metodoak eta teknikak aplikatzea, ikasitako informazioa hartu eta transmititzea eta informazio bibliografikoa eta tresna informatikoak erabiltzea. Gaitasun horiek ezinbestekoak dira gradu honentzat proiektatu daitezkeen ia jarduera profesional guztietarako, izan ere, jarduera horietako gehienek adierazpen zuzena (interpretazioa, irakaskuntza, komunikabideak) edo zeharkakoa (itzulpengintza, kulturaren industria, etab.) eskatzen baitute.¹⁷

Eta hauexek, iturri beretik, graduatuei aurreikusten zaizkien irtenbide profesionalak:

Itzultzaile orokorra. Itzultzaile espezializatua (arlotan juridikoa, ekonomikoa, ikus-entzunezkoa, literarioa, zientifiko-teknikoa). Interpretea: loturazkoa, biltzarretakoa, soziala. Hizkuntza-irakaslea. Testuen edizio eta zuzenketetarako aholkularia. Komunikazio-arduraduna. Harreman publikoak. Kanpo-merkataritzak.¹⁸

Aurreko pasarteetan eta ikasketa-plana jasotzen eta arautzen duen Espainiako Aldizkari Ofizialean¹⁹ zein UPV/EHUko Letren Fakultateko webgunean bertan Itzulpengintza eta Interpretazioa graduari buruzko informazioa eta irakaskuntza-eskaintza epigrafean jasotzen denez,²⁰ literatur itzulpenak berak ez dauka ikasgai propiorik graduko programan: itzulpen-praktikak ikasgaiak orokorrak dira, eta horietan txertatzen da literatur itzulpena. Gaur egun, literaturari lotutako ikasgai espezifiko bakarra 2. mailan eskaintzen da: Literaturaren Teoria. Bestalde, literatur itzulpenari lotutako graduondokorik ez dago UPV/EHUko Letren Fakultatean.

Edonola ere, itzulpengintza eta interpretazioa egin izan duten hainbat ikaslek itzulpengintzari lotutako gaiak ikertu dituzte bai Euskal Hizkuntzalaritza eta Filologia masterrean, bai Literatura Konparatua eta Literatur Ikasketak izeneko masterretan, eta hortik etorri dira, besteak beste, azken urteotan euskal itzulpengintza literarioari

¹⁷ <https://www.ehu.es/eu/web/letrak/itzulpengintza-eta-interpretazioko-gradua-aurtengo-ikasturtea>

¹⁸ *Idem*

¹⁹ BOE: <https://www.ehu.es/documents/1690128/1983906/BOE-A-2011-2206.pdf>

²⁰ <https://www.ehu.es/eu/web/letrak/itzulpengintza-eta-interpretazioko-gradua-aurtengo-ikasturtea>

(zuzenean eta zeharka) eskainitako zenbait tesi. Halaber egon da, jakina, itzulpen-ikasketak sortu aurretik itzulpenaren ikerketan hasitakoek bideratutako tesi-lanik literatur itzulpenari loturik. Denak ere 2000. urtetik aurrera aurkeztutakoak dira, Espainiako Hezkuntza Ministerioaren TESEO datu-basean kontsulta daitekeenez.²¹

Euskal literatura itzuliaren barne-eremuak prestakuntza-erakunde ofizial eta profesionalen erakunde bereziturik eduki ez arren, kokatzen den itzulpen-eremu zabalagoaren barruan badu bere lekua, bai praktikari dagokionez,²² bai erreferentziei dagokionez, bai kapital sinbolikoari dagokionez. Azken horri loturik, nabarmentzekoa da azken urteetan euskal literatur itzulpenaren onspena eta balioa handitu egin dutela bai aurretik aipatzen genuen moduko ikerketek, bai itzulpen-praktikak berak, bai erdietsitako kalitateak eta kalitate hori aintzatetsi izanak. Izan ere, estatusa goratzea itzulitako literatur testuek lortutako mailari ere zor zaio; urteek aurrera egin ahala, nola itzultzaileen profesionalizazioak eta espezializazioak hala hizkuntzaren eta literaturaren bilakaerak berak ez dute aurrera alferrik egin: gaur egungo itzulpenak asko hobetu direla egitate da, bai eta euskal literatur itzultzaileek ekarpen nabarmena egin dutela euskal literaturaren garapenean ere, literatur espazioko hainbat eragilek azpimarratu izan dutenez (Behinola, 2009: 7-13; Olaziregi, 2012: 160; Ibarluzea, 2015: 69).

Literatura itzulia argitaratzeko eta barne-eremuaren kapital propioa sortzeko eragiletzaz denaz bezainbatean, zenbait argitaletzek egindako ahalegina aipatu behar da: 1992an argitaratu zuen Elkarrek Mendiguren Bereziarturen *Itzulpengintza. Historia eta Teoria*, eta 1995ean *Euskal Itzulpengintzaren historia laburra*. Halaber, kapital propioa sortzeko eragiletzaren adibide bezala hainbat erakundeen artean sustatutako eta kudeatutako proiektuak nabarmendu daitezke, denak ere 1990eko hamarkadaz geroztikoak.

---

²¹ 2000. urtekoa da López Gaseniren *Euskarara itzulitako haur eta gazte literatura: eraginak, funtzioak eta itzulpen-estrategiak*. Genaro Lópezek 2004an defendatu zuen *Grimm anaien kinder-und hausmärchen euskaraz: itzulpenen eta egokitzapenen azterketa*. Aiora Jakak 2011n aurkeztu zuen *Itzulpenari buruzko gogoeta eta itzulpen-praktika Joseba Sarrionandiaren lanetan*. Elizabete Manterolak 2012an defendatu zuen *Euskal literatura beste hizkuntza batzuetara itzulia; Bernardo Atxagaren lanen itzulpen moten arteko alderaketa*. Naroa Zubillagak 2013an defendatu zuen *Alemanetik euskaratutako haur- eta gazte-literatura: zuzeneko nahiz zeharkako itzulpenen azterketa corpus baten bidez*. Koldo Bigurik 2016an irakurri zuen *Euskararen eta gaztelaniaren arteko itzulpenaren estilistika konparatu baterako materialak: perpaus erlatibo esplikatioak euskaratik gaztelaniara eginiko literatura-itzulpenetan* (Gaiak: itzulpengintza, estiloa eta erretorika, sintaxia eta analisi sintaktikoa). Ikusi: <https://www.educacion.gob.es/teseo/irGestionarConsulta.do>

²² EIZIEk gaur egun 363 kide ditu (334 kide aktibo eta 29 ohorezko bazkide). Horien arteko 150 dira liburu-itzultzaileak (EIZIEk utzitako barne-dokumentuen arabera). Horrek esan gura du gero eta gehiago direla kidego berean elkartu gura duten profesionalak.

Literatura Unibertsala bilduma abiarazi zuten 1990ean Eusko Jaurlaritzak eta EIZIE elkarteak. Lehiaketa bidez esleitzen dira lanak: EIZIEk deitutako batzorde batek (EIZIE, Eusko Jaurlaritza, argitaletxea) izenburuen zerrenda hautatzen du. Izenburuen zerrenda badelarik, urtean-urtean, maiatz aldera, itzulgaien zerrenda kaleratu eta lehiaketarako deialdia egiten da. Deialdiari men eginez, itzultzaileek itzulgaien laginak prestatzen eta aurkezten dituzte. EIZIEk deitutako epaimahaiak laginak hautatu eta esleipena egiten du. Bildumaren lehenengo aroa 1990-2002 tartean argitaratutako 100 liburuk osatzen dute, eta Ibaizabal argitaletxeak plazaratu zituen. Bidenabar, nabarmentzekoa da argitaletxea aukeratzeko ere lehiaketa-prozedura baliatzen dela. Bildumaren bigarren aroa 2002-2010 urte-tartean argitaratutako 52 liburuk osatzen dute; kasu horretan, bildumako obrak kaleratzeko ardura Elkar eta Alberdania etxeena izan zen. Gaur-gaurkoz *Literatura Unibertsala* bildumaren hirugarren aroan gaude. 2011n abiatu zen, eta argitalpenaren ardura Erein, Alberdania eta Igela argitaletxeek dute. Horrez gain, lehenengo aroko liburuak agortuta zeudela-eta, *Urrezko Biblioteka* izeneko bilduma abiarazi da, hautatutako obra multzo bat zuzendu eta kaleratzeko.²³ Beste adibide bat da *Pentsamenduaren klasikoak* bilduma; testuok jasotzen dituen webgunean (<http://www.ehu.eus/ehg/klasikoak/>) zehazten den modu-moduan, 1990ean abiarazi zuten BBV Fundazioak (gerora BBVA), Bizkaiko, Gipuzkoako eta Arabako Kutxek, Euskal Herriko Unibertsitateak eta Deustuko Unibertsitateak. 2010era arteko tartean, 130 liburu argitaratu ziren.²⁴ Argitaletxe pribatuez denaz bezainbatean, adibide batzuk aipatzearen, Elkar argitaletxea modu sistematikoan hasi zen itzulpenak plazaratzen 1983an, Igela argitaletxeak literatura itzuliari atxikita iraun du, Erein argitaletxeak *Bartleby* bilduman itzulpen laburrak plazaratu zituen eta Alberdania argitaletxeak zenbait itzulpen gainerako hizkuntzetako edizioen epe berberetan aurkeztea lortu izan du (Del Olmo, 2012: linean). Aurretik aipatutakoez gain, azken urteotan hainbat bilduma eta argitaletxe sortu dira, beren-beregi itzulpenak editatzeko. Pasazaite argitaletxeak, esaterako, “inportazioko liburuak” argitaratzen ditu, argitaletxearen webgunean zehazten duenez; bildumei dagokienez, Susa argitaletxearen *Munduko Poesia Kaiarak* bilduma aipa daiteke, bai eta *Batera* bilduma ere, Erein etxearena.

---

²³ Bildumari buruzko informazio osagarria nahi izanez gero, ikusi Ibarluzea (2013); linean: <https://lapurdum.revues.org/2418#tocto2n1> & EIZIEren webgunea: http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Literatura_Unibertsala

²⁴ Zehaztasun gehiago linean: <http://www.ehu.eus/ehg/klasikoak/>

Argitalpenaren esparruko espezializaziorako joera horrek ere islatzen du, gure ustez, euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren autonomizaziorako joera: denak ere Boltanskik azaltzen duen fenomeno baten adibide dira; hain zuzen ere, eremuaren produktu espezifikoaen pilatze sistemiko selektiboaren adibide (1975: 37). Euskal literatura itzuliarekin lotutako artikulu zientifiko, corpus, ikastaro eta ekitaldiak ugaritu izana ere fenomeno beraren erakusle da. Literatur jaialdietan zein azoketan euskal literatur itzulpenari emandako mahainguruak, lantegiak, prentsan euskal itzulpenari egindako tokiak, itzulpen-praktikari zein itzulpenari buruzko hausnarketari eta gogoetari buruzko postak biltzen dituzten blogak, etab. eremuaren erreferentzia propioen pilatzeari, eta, hortaz, (barne-)eremuaren autonomizazioari lotzekoak dira. Produktu espezifikoa pilatzeko joera horretan, esate baterako, EIZIE elkartearen “Nor da Nor” itzulpenen eta itzultzaileen katalogoa aipa daiteke (<http://nordanor.eus/>). Gaur-gaurkoz, euskaratik eta euskara egindako hainbat literatur generotako itzulpenak daude kontsultagai. Itzultzaileei dagokienez, datu-baseko itzultzaileei buruzko datuak ez eze, elkarteko kideen datuak ere jasotzen dira bertan. Datu-basea literatur itzulpenak soilik jasotzeko sortu ez bada ere, nabarmentzekoa da literatur itzulpenak oraindik orain datu-base horretan duen zentraltasuna, bai eta elkartearen beraren proiektuetan duen zentraltasuna ere.

Euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren autonomizazio erlatiboaren beste adierazle bat berariazko kontsakrazio-agentziak agertu izana da. Bada, 1989an Garmendiak aurrerantzen zigunez: “Ugalduz doaz azken urteotan Euskal Herrian itzulpengintzaren inguruko sariketak, beka, dirulaguntza eta honelakoak” (Garmendia, 1989: 237): Euskadi Saria, Jokin Zaitegi Itzulpen Laburren Sariketa, Orixe Saria, Bizkaiko Aldundiaren saria, Eusko Jaurlaritzaren beka eta Literatur ondare unibertsala euskaratzeko proiektua zerrendatu eta azaldu zituen (Garmendia, 1989). Horiei gehitu beharrekoak dira, halaber, Gasteizko Udalak Haur eta Gazte Literaturaren alorreko itzulpenak saritzeko abian jarritakoa eta UPV/EHUko Letren Fakultatean ikasleentzat antolatzen zen Félix Ugarte itzulpen-leihaketa. Horiek guztiak modu sistematiko xamarrean antolatutako sariketak izan ziren (batzuek gaur egunera arte iraun izana da horren adibide).

Izan ere, aurretik ere izan ziren itzulpen sarituak eta itzulpen-sariak euskal literaturaren eremuan, baina zalantzarik gabe puntualak eta sistematikotasunik gabeak.

Gainera, hainbatean, itzulpen saritu asko sormen-lanen parean saritu ziren, edo literatur sari orokorretan; bestalde, itzulpenak saritzeko bestelako sariketak ere egon ziren.

Esate baterako, 1873ko Lore Jokoetan Gratien Ademak itzultitako *Bildotxa eta Otsoa* alegia saritu zuten, eta 1879an egokitzapenak ere saritu ziren:

Felipe Arrese Beitia izan zen lehen sariaren irabazlea, *Ama Euskeriari Azken Agurrak* poemarekin, eta bigarrena Ramon Artolari eman zitzaion *Altabizkarko Kantua* moldatzeagatik. Prosa lanen artean ohorezko aipamena *Lamiaren kantua*-k jaso zuen *Iputza*-k, hots, Klaudio Otaegik. Leienda hau Antonio Truebak idatzitako beste baten moldaketa zen, eta *Revista Euskara*-n argitaratu zen.

(Patrizio Urkizu, 2011: linean)

1914an Euskalerrriaren alde izeneko erakundeak antolatutako itzulpen-topaketa edo sariketa baten berri dugu, halaber, Onaindiaren eskutik (1974); Jose Manuel Etxeitaz ari delarik dio: “1914'an ere, «E. Alde» berak eratu zuen ipui-itzulketa batzaldian berak irabazi zitun lenengo bi sariak, bata Trueba'ren ipui «Jainkogan siñisten dot» itzulpenagatik eta bestea «Urikoa» komediagatik” (Onaindia, 1974: 39). 1927an Euskal Esnaleak antolatutako sari baten berri dugu, eta bestelako sailen artean: “Edozein izkuntzaz eta gaitz egindako idaztietatik euskeratutako esakera polit eta gogopen oroigarriak” zeritzon atala egon zen (*Euskal Esnalea*, 1927: otsaila & ekaina).²⁵ 1928an Euskaltzaleak elkarteak *Kixotearen IX. kapitulua* itzultzeko sariketa antolatu zuen; Orixe izan zen irabazlea eta haren testua, Lizardirena, Irigarayrena eta Anabitarterena RIEV aldizkarian argitaratu ziren 1928an eta 1929an (Urkizu, 2004: 207). Euskaltzaleak elkarteak antolatu zuen, halaber, 1948an Buenos Airesen beste itzulpen-sari bat, López-Mendizabalen eskutik.²⁶ 1954an Euskaltzaindiak antolatutako sariketa batean itzulpenak eta sormen-lanak saritu ziren:

Euskaltzaindiaren Sariketa: Lenengo saria, 1.000 laurleko, Juan de Aldamin iaunaren «Joanak Joan» eleberriri. Bigarren; Berasaluze'tar Sabin Aitaren O.F.M., «Bide Izkutua»ri (Hugo Wast'engandik itzulita). Irugarrena; Erkiaga'tar Eusebi'ren «Aspaldiko Maigret» itzulpenari («La Première enquête de Maigret»). Loidi Bizkarrondo'tar J. iaunak aipatze berezia ukan du «Amabost Egun Urgainen» irakurgaiagatik.

(*Eusko Gogoia*, 1954: 11-12)²⁷

---

²⁵ Alea ikusgai dago hemen:

<http://w390w.gipuzkoa.net/WAS/CORP/DKPPrensaHistoricaWEB/buscar.do?buscar&amicus=176957>

²⁶ Ikusi 7. oharra Bingen Ametzagaren bio-bibliografian: <http://www.susa-literatura.eus/liburuak2a/best13075.htm>

²⁷ Ikusi linean: <http://andima.armiarma.eus/eugo/eugo24/eugo2434.htm>

Horrez gain, Pariseko Euskal Etxeak 1958an antzerki-lanen itzulpen-sari bat antolatu zuen Euskalzaleen biltzarraren eskutik. Baina, arestian esan bezala, aipatu ditugun sariketok puntualak izan ziren, eta 1980ko hamarkadatik aurrera hasi ziren itzulpen-sariak espezifikoki bihurtzen eta sistematizatzen.

Bestalde, 2014an Espainiako Itzulpen Sari Nazionala Josu Zabaleta euskal itzultzaileari esleitu izana ere euskal literatur itzulpenaren eremuaren autonomizazioaren islatzat jo daiteke, hain zuzen ere euskal literatur itzulpenaren eremua eremuz kanpoko agentziek balioestearen islatzat.

Orain arte hego Euskal Herriko ekimenez aritu gara, baina lehenago ere esan dugu euskal literatur itzulpenaren barne-eremua transnazonala dela: aipatzekoa da Ipar Euskal Herrian ere badituela eragileak eta sareak bai euskal itzulpen-eremuak, bai euskal literatura itzuliaren barne-eremuak.

Apalategik periferikotasun bikoitza esleitzen dio Ipar euskal Herriko literaturari: “munduko literatur sistema nazioartekoan arras periferikoa den gure euskal literatur sistema xumearen periferian aurkitzen den azpi-sistema literario bat da: Iparraldeko euskarazko literatura. Periferiaren periferia beraz” (Apalategi, 2005: linean). Bada, gure marko teorikora eta euskal literatura itzuliaren barne-eremura etorrira, esan dezakegu euskal literatura itzuliaren barne-eremuak indar-sare ahulagoak dituela Ipar Euskal Herrian: gutxiago dira itzultzaileak eta itzulpenak, eta urriagoa da itzulpenen irismena.

2008an bildu ziren Ipar Euskal Herrian ziharduten zenbait itzultzaile iparraldeko itzulpenari buruzko mahainguru batean,²⁸ eta bilerari buruzko aktan jasotzen denez, “mugaz bestaldeko euskal itzultzaileen arteko harreman eta ezagutza eskasa” azpimarratu zuten partaideek (Alegria, 2008: linean). Antza, ez dute kolektiboaren sentimendurik, baina, nonbait kidezekotan, Hego Euskal Herriko elkarteko kide egiten dira, oro har, ez Frantziako itzultzaileen elkarteetan: “Itzultzaile-elkartei dagokionean, mahai-inguruan parte hartu genuen denok EIZIEko kideak bagara ere, aitortu behar izan genuen elkarte ezezaguna dela Iparraldean, eta, beraz, lana egin beharko litzatekeela gabezia hori betetzeko” eta “Gutako inor ez da Frantziako itzultzaile-elkarte bateko kide” diote (*idem*).²⁹

---

²⁸ Hain zuzen ere, Ipar Euskal Herrian diharduten lau itzultzaile bildu ziren: Kattalin Totorika, Fermin Arkotxa, Nahia Zubeldia eta Edurne Alegria.

²⁹ Hara hor beste arrazoibide bat euskal literatura itzuliaren eremua nazioz gaindikoa dela esateko.

Prestakuntza-arazoei buruz jardun zuten aipatutako bilera hartan ezen, iparraldeko itzultzaileen konbinazio-eskari ohikoenak frantsesa-euskara (eskaera hori izaten da iparraldean) eta euskara-frantsesa (horixe da hegoaldeetik egin ohi den eskaria) badira ere, egun ez dago Frantzia euskara aintzakotzat hartzen duen itzultzaile-eskola edo fakultaterik: “Euskaratik frantsesera eta alderantzizko itzulpenak hizkuntza-ikasketetan soilik landu daitezke, hots, euskal filologiako ikasketetan, edozein atzerriko hizkuntza-ikasketetan egiten den moduan” (*idem*). Orduko hartan ba omen zen IKER-UMR5478 ikerketa-laboretegiaren itzulpen-mintegi bat sortzeko asmoa, baina oraindik orain ez dugu horren berririk: “Jakin dugunez, CNRS (*Centre National de la Recherche Scientifique*) erakundean euskararen eta euskal testuen inguruko IKER ikerketa-taldea itzulpen-mintegi bat sortu nahian dabil Baionako Unibertsitatean” (*idem*) zioten orduko bilera hartan itzultzaileek. Bestalde, Hego Euskal Herriko prestakuntza-sareak ez die irtenbide erabatekorik ematen beren hizkuntza-norabideetan trebatzeko: “gure mahaikide baten esperientziaren arabera, Gasteizko itzulpen-ikasketetan ez da lantzen euskaratik frantsesera edo gaztelaniatik frantseserako itzulpena, alderantzizkoa baizik” eta “Gainera, jakina da Hegoaldean azken hamarkadetan frantsesaren irakasteari utzi zaiola ingelesaren mesedetan, horrek ekarri dituen ondorio ezin txarragoekin (horien artean frantsesera itzulitako testuen kalitate eskasa)” diote (*idem*). Beraz, euskaratik frantseserako itzulpena suspertzeko premia agerian geratu zen euren solasaldian, bai eta frantsesetik euskarara gutxi itzultzen dela ere. Hara zer aipatu zuten bilera hartan literatur itzulpenaz:

Itzulpen literarioa. Mahai-inguruan geunden batzuk Iparraldeko eta Frantziako argitaletxeekin lan egin izan dugu, esate baterako, Gatuzain, Quai Rouge, Castor Astral, Atlantica, Pimientos. Esperientziak desberdinak izan arren, esan daiteke oso gutxi itzultzen dela euskaratik frantsesera eta are gutxiago frantsesetik euskarara. Maila horretan, nabaria da itzulpen-politika baten falta Iparraldean. Aztertu gabe geratu ziren beste lan-esparruak, hala nola, administrazioko beste zerbitzuak, enpresa pribatuak, turismoa eta ostalaritza, hezkuntza mundua, etab.

(Alegria, 2008: linean)

Mahainguruan aipatutakoez gain aipa daitezke, halaber, *Maiatz* aldizkaria bezalako ekimenak: bertan hainbat itzulpen argitaratu izan dituzte hainbat idazlek.³⁰ Bestalde, arlo akademikoan ere egin dira, UPPA unibertsitateari, Michel Montaigne unibertsitateari eta IKER-UMR5478 ikerketa-laboretegiari lotuta, euskal literatura itzuliaren barne-eremuan koka daitezkeen zenbait ikerketa-lan; batzuk aipatzearren,

³⁰ Ikusi, esaterako, Itxaro Bordak bertan argitaratutakoen berri “Itxaro Borda bortxaz itzultzaile” (Jaka, 2015) artikuluan; linean: <http://www.ehu.eus/ehg/sarasola/liburua/SarasolaGorazarre33.pdf>

Aurelie Arcocha-Scarciak, Ur Apalategik, Mirentxu Irigarayk, Natalia Zaikak zein Joana Pocheluk egindakoak, gehienak, *Lapurdum* aldizkarian³¹ argitaratu direnak. Arlo akademikotik at, baina, euskal literatur itzulpenari lotutako eragileak gutxi eta xumeak dira Ipar Euskal Herrian, egoera soziolinguistikoa dela eta, euskarak ez baitu inongo ofizialtasun-estatusik Frantzian. EIZIEk deituta egindako eta aipatu berri dugun mahai-ingurua egin zen garai bertsuan jarri zen martxan Office Publique de la Langue Basque (OPLB) erakundea.³² Hizkuntza-politika ere egiten du erakunde horrek iparraldean, besteak beste, Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzarekin lankidetzan. Erakundearen beraren eta hizkuntza-teknikarien eskariz sortutako itzulpen-beharrez gain, ez da erakundearen txostenetan biltzen literatur itzulpenari eragiten dion politikarik. Hara zer zioen Alegriak aurretik aipatu txostenean:

Hona zer aurreikusten den “Hizkuntza Politika” txosteneko 6. kapituluaren: *Europa, Frantzia, Akitania mailan, eta Euskal Autonomia Erkidegoan argitalpen alorrean eskumena duten erakundeekin lan harreman iraunkorrak eraiki, laguntza egitura ezberdinekin lotura segurtatuz* (6-1.1). Eta bertan esplizituki aipatzen da: *Euskarazko itzulpengintza lagundu* (6-1.2), *honako hau gehituz: Ekoizpen elebidunen eta frantsesezko liburu klasikoaren itzulpenen argitalpena lagundu* (6-1.3).

(...)

Gai honi buruz Jean Claudek esan zigun itzulpen lanak aurkez daitezkeela beste lanekin batera eta hautatu lanak beren laguntzarekin argitaratzen direla. Arlo honetan beraz, ildo bat ireki daiteke.

(Alegria, 2008: linean)

Eragiletza pribatutik sortutako proiektuak laguntzeko modua bada Ipar Euskal Herrian, modu xumean bada ere, baina ez erakundeek bideratutako proiektu egituraturik.

Erakundeekin jarraituz, EIZIEk aurrerapausoak eman ditu Ipar Euskal Herriko itzulpen-eremuarekiko harremanetan, eta aurreko bileraren haritik, hainbat ekimen sustatu ditu; kasurako, Pauen 2012an egindako “Idazlea itzultzaileen lantegian”.³³ Horrez gain, EAetik eta euskal eremutik haratagokoak dira erakundeen arteko sareak:

Por fin, para terminar queremos hablar de la importancia que EIZIE ha dado siempre a las relaciones con otras asociaciones de traductores. Ya en los primeros años de andadura, EIZIE ha tenido estrechos contactos con las diferentes asociaciones españolas. Igualmente, llevados por la inquietud de estar en contacto con traductores de distintas lenguas y culturas, también entramos en el año 1990 a formar parte de la FIT, cuya comisión de lenguas minoritarias fue presidida durante cuatro años precisamente por un miembro de nuestra asociación. Asimismo, EIZIE es miembro de CEATL desde 1992.

³¹ Ikusi: <https://lapurdum.revues.org/>

³² Ikusi: <http://www.mintzaira.fr/>

³³ Argibide gehiago hemen: http://www.eizie.eus/Jarduerak/idazlea_eta_itzultzaileak/itzulika12amaiera

1992az geroztik, beraz, EIZIE elkarteak CEATLeko (Europako literatur itzultzaileen elkarteak biltzen dituen erakundea) kide da. Bada, euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren erakunde-sarearen adibide da azken hori; izan ere, sare horren xedea da literatur itzultzaileen itzulpen-jarduna legitimizatzea, negoziazio-espazioez jabetzea eta merkatu-politikekin lotutako gai eta lan-baldintzei buruzko erabakimena lortzea, adibide batzuk aipatzearren.

Euskaratik beste hizkuntza batzuetara egindako literatur itzulpeni dagokienez, norabide horretako itzulpenak sustatzeko itzulpen-politikak ere sortu dira: Eusko Jaurlaritzak 2000. urteaz geroztik hainbat laguntza eta poltsa bideratu ditu euskaratik beste hizkuntza batzuetara itzulpenak egiteko. Gaur egun, 2012tik zehazki, Etxepare Euskal Institutuak sustatzen ditu beste hizkuntza batzuetarako itzulpenak eta merkatu-politikak: katalogoak argitaratzen ditu, itzulpenak laguntzeko deialdiak ateratzen ditu, argitaletxe, autore eta itzultzaileentzako bekak eta egonaldiak sustatzen ditu, eta nazioarteko azoketan euskal literaturaren presentzia bultzatzen du. Arlo horretan egindako lanaren beste adibide bat da Etxepare Euskal Institutuaren webgunean txertatutako *basqueliterature.com* ataria, lehenago EIZIEk kudeatzen zuena. Halaber, 2015ean, Etxepare Euskal Institutuak eta Laboral Kutxak euskararen eta euskal kulturaren sustapenean eta elkarlanean aritzeko Etxepare-Laboral Kutxa Itzulpen Saria sortu zuten, jatorriz euskaraz idatzi eta beste hizkuntza batean argitaratutako obra baten itzulpena saritzeko. Itzulpenaren kalitatea eta argitaletxearen sustapen-plangintza aintzat hartu, eta bi-biak (itzultzailea eta argitaletxea) saritzeko xedea du lehiaketak.³⁴ Ikusten denez, euskal eremuan egindako literaturaren itzulpenak ezagutzera emateko ahalegina saritu nahi da. 2016an, bestalde, Etxepare Institutuak eta DSS2016 “Itzultzaile Berriak” izeneko egitasmoa jarri zuten martxan, euskal literatura atzerrian ezagutarazteko: nazioarteko literatur itzultzaileak euskaraz trebatzeko deialdi bat antolatu zuen Etxepare Euskal Institutuak. Nork bere proiektua aurkeztu eta zortzi literatur itzultzaile eskarmentudun hautatu ziren. Ondoren, itzultzaileek euskara-eskolak jaso zituzten barnetegi batean (lau itzultzailek sei hilabeteko egonaldi luzea egin zuten, eta beste lauk hilabeteko egonaldi laburra). Bada, egonaldi horien helburua hauxe zen, EIZIEren

---

³⁴ Ikusi sariketari buruzkoak HEAAAn: <https://www.euskadi.eus/r47-bopvapps/es/p43aBOPVWebWar/VerParalelo.do?cd2015002649>

webgunean bertan irakur daitekeenez: “beren itzulpenetan euskara ere zubi nahiz sorburu hizkuntza gisara erabili ahal izateko hizkuntza gaitasuna lortzea” (http://www.eizie.eus/Jarduerak/itzultzaile_berriak). Horrez gain, egonaldi luzea egin zuten lau itzultzaileek diru-laguntza jaso zuten euskal literaturako obra bat gaztelania ez den beste hizkuntza batera itzultzeko eta lan hori argitaratuko duen argitaletxea aurkitzeko.

Jarduera horiek guztiek indartu egiten dute euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren autonomizazioa eta barne-eremuko produktu espezifikoak sortzea; izan ere, Etxepare Euskal Institutuak nazioartean egindako sustapenak eta zabalkundeak euskal literatura ikusarazteko bestelako bideak zabaldu ditu, eta, nahitaez, itzulpenaren bidetik pasatzen da ikusgaitasun hori. Lehenago ere ematen zituen laguntzak Eusko Jaurlaritzak euskaratik beste hizkuntza batzuetara itzulpenak egiteko, baina Etxepare Euskal Institutua agertu aurretik, esaterako, laguntzek ez zuten biltzen nazioarteko jaialdi eta azoketan aurkezpenak egiteko aukera zein literatur itzulpenerako prestakuntzan eta zabalkundean ari diren erakunde-sareetan parte hartzeko aukera. Diru-laguntzak ugaltzarekin bat, gero eta handiagoa da euskaratik beste hizkuntza batzuetara itzulitako lanen pilotze sistemiko selektiboa ere: besteak beste, honako ekimen hauek aipa daitezke: Atenea argitaletxe madrildarraren “Biblioteca vasca bilingüe”³⁵, Nevadako Unibertsitateko William Douglass Center for Basque Studies (Reno) zentroak bideratutako “Basque Literature Series” bilduma (2004-)³⁶ edota “collane m30” bildumak³⁷ euskal literaturari eskaintzen dion lekua, esaterako. Azken hori Gran Via Edizioni argitaletxearen bilduma bat da, “Espainia pluralaren narratiba”-ko zenbait lan biltzen duena; halaber, hortxe dago Malinc argitaletxe eslobeniarra ere, euskal literaturari tartea egin diona, bai eta Holandan (Herbehereak) kokatutako Zirimiri Press³⁸ edo Moskuko (Errusia) Gernika ere. Horrez gain, elkarteak ere badira, euskal literatura itzuliaren espazioari eusten diotenak; kasurako Euskalema elkarte alemaniar eta euskaldunak euskaratik alemanierara itzulitako hainbat lan argitaratu ditu.

Badirudi, beraz, euskal literatura esportatzeko joera handitzen ari dela, eta euskal literaturaren itzulpenean espezializatzen ari diren itzultzaileak (batzuek zuzenean

---

³⁵ http://www.editatenea.com/epages/eb7374.sf/es_ES/?ObjectPath=/Shops/eb7374/Categories/BIBLIOTECA_VASCA_BILINGUeE

³⁶ <http://basquebooks.myshopify.com/collections/literature-series>

³⁷ <http://www.gran-via.it/collane/m30/>

³⁸ <http://www.zirimiripress.com/>

itzultzen dute euskaratik) agertzen ari direla, Etxepare Euskal Institutuak emandako datuen arabera.

3.2.2. Euskal itzultzaileen eta idazleen jarrerak

Itzulpenari buruzko gogoetari eta diskurtsoari dagokionez, usteak aldatu egin dira euskal literatura itzuliaren barne-eremuaren autonomizazio erlatiboaren garaian. Jakak Euskal Itzulpenaren Historiari buruzko diskurtsoari eskainitako artikulua idatzi zuen (2009: linean), eta, artikulua horretan, itzulpenari buruzko diskurtsoak sailkatzeko Steinerren arokatzea gogorarazten digu: lehenbiziko aroa aro enpirikoa da, eta itzultzaileek euren esperientzien inguruan eraikitako diskurtsoan oinarritzen da (K. a. I. mendea-1804); bigarren aroa gogoeta teoriko-hermeneutikoarekin lotzen da, eta teoria poetiko-filosofikoak eman zituen (1946ra arteko tartea); hirugarren aroa itzulpen automatikoaren garaiari lotua da (1940tik aurrera); eta laugarren eta azken aroa itzulpenaren diziplinarteko tratamenduari dagokio (1975etik aurrera):

(...) se plantean problemas concretos según el tipo de traducción, y cada problema requiere una respuesta específica. Ya no se permite aplicar a cualquier traducción el concepto de una fidelidad abstracta. Además, en esta época, vistos los límites de la traducción automática y discutidas tanto las perspectivas meramente lingüísticas como el reduccionismo abstracto del generativismo, algunos pensadores retoman las reflexiones hermenéuticas planteadas por los filósofos de principios del siglo XX, lo que supone una relectura de los trabajos de Benjamin, Heidegger o Gadamer, entre otros (Steiner 1975: 236-238).

(Jaka, 2009: linean)

Bada, betiere Jakaren esanei jarraikiz (*idem*), gurea lako eremuetan arokatzeak ez datoz bat Steinerrek proposatzen dituen datekin, eta badirudi gurean aro enpirikoa XX. mendearen bukaerara arte luzatu zela:

La historia de la traducción vasca es aún más breve, ya que no comienza hasta finales del siglo XVI, pero se podría afirmar, al igual que ocurre en el contexto catalán, que la fase de la traducción empírica perdura hasta las últimas décadas del siglo XX. Tal y como veremos en los ejemplos de la sección siguiente, desde la primera traducción vasca que se conoce (el Nuevo Testamento de Leizarraga publicado en 1571) hasta las más modernas traducciones contemporáneas, la reflexión sobre la traducción se ha limitado casi siempre a la experiencia personal de cada traductor. No sería insensato afirmar que las tres últimas fases delimitadas por Steiner han aparecido todas a la vez en los años posteriores al fin del franquismo, de manera similar a lo ocurrido en los países de lengua catalana y gallega. En lo que respecta a la segunda fase, nuestra hipótesis es que fueron los trabajos de Joseba Sarrionandia y de los demás escritores pertenecientes al grupo literario Pott los que dieron inicio a una reflexión «hermenéutica» en el contexto de la traducción vasca, a principios de los años 1980. En cuanto a las otras fases, diríamos que la traducción automática y el tratamiento interdisciplinario de la traducción empiezan a desarrollarse también en la misma época (la escuela de

traductores de Martutene, 1980; la revista de traducción *Senex*, 1984; la Asociación de Traductores, Correctores e Intérpretes de Lengua Vasca EIZIE, 1987; el Servicio Oficial de Traductores del Gobierno Vasco IZO, 1989; másteres de traducción de posgrado, 1990; la licenciatura de Traducción e Interpretación de la Universidad del País Vasco, 2000; etcétera).

(Jaka, 2009: linean)

Esan genezake, beraz, euskal literatura itzuliaren autonomizazio erlatiboaren garaian, beharbada modu paraleloan, gertatu direla itzulpenari buruzko hainbat diskurtso mota: batetik, teoria poetikoekin lotutako bigarren fasea genuke, gure ustez, idazle-itzultzaileei lotutakoa; bigarrenik, hirugarren aroko diskurtsoa, hots, itzulpen-automatikoari buruzko diskurtsoa, gaian ari diren profesional eta hizkuntzalariei loturik; hirugarrenik, itzulpenaren diziplinarteko lanketari lotuta ikusten dugu, euskal itzulpena landu izan duten ikertzaileek egindako lanekin eta itzulpenaren askotariko arloetan espezializatu diren itzultzaileekin.

Oro har, literatur itzulpenari buruzko diskurtsoari lotuko gataizkio atal honetan. Izan ere, euskal itzulpen-eremuaren autonomizazio-prozesuan gertatutako eragileen berregituratzea eta profesionalizazioa literatura itzuliaren barne-eremuan parte hartzen duten eragileen jarrera eta posizio-hartzeetan ere islatzen da, eta baita euren diskurtsoetan ere. Bada, geure buruari galdetzen diogu nola hautematen ote duten itzultzaileek euren egitekoa, edota zer-nolako harremanak eta tentsioak sortzen diren itzultzaileen eta idazleen artean, espazio berean baina gero eta eremu berezituago batean gertatzen baita literatur itzulpena. Halaber, idazle-itzultzaileen habitusa ere intereseko dugu, hain zuzen ere euskal literatur itzulpengintzaren eremuko partaide diren aldetik.

Itzultzaile profesionalen jarrerari eta diskurtsoari dagokionez, Zabaletak 1986an egindako inkestaren emaitzen txostenean azaltzen zuenez, apurka-apurka igotzen ari zen euren burua itzultzaile profesionaltzat jotzen zuten itzultzaileen kopurua, bai eta langintzarako unibertsitate-ikasketak beharrezko zirela uste zutenena ere: kasurako, 1981ean itzultzaile izateko unibertsitate ikasketak behar zirela uste zuten inkestatuak % 15 ziren, eta 1986an, ostera, % 55,10 (Zabaleta, 1986). Ez dugu gaur egungo daturik, konparaziorako; edonola ere, oro har itzulpengintza-ikasketak edota filologiakoak eskatzen zaizkie langintzan hasi nahi duten gazteei.

Literatur itzulpenari dagokionez ere ez dago datu zehatzik, baina literatur praktika berezitu horretarako sarbidea bestelakoa delakoan gaude; izan ere, literatur

jakintza metatu izana, literatur erregistroak menderatzea eta kultura orokorra izatea nabarmendu ohi dira literatur itzultzaileek izan behar dituzten gaitasunen artean. Halaxe zen 1980ko hamarkadan:

Ezaguera mailaz ematen diren erantzunei dagokienez, bestalde, erlazio esanguratsurik ez zaie ikusten ez adinarekin, ez lan harremeri buruz eman diren erantzunekin, ez erabili ohi diren testu modurkin, ezpada besteren artean edo bakarrik itzulpen literarioak egiten dituztela erantzuten dutenek gaiari buruz ongi informatuta egon ohi direla erantzuten dutela ia guztiek (84,60 %).

(Zabaleta, 1986: linean)

Literatur itzulpenari dagokionez, ez dago gaiaren inguruko daturik, ez eta ikerketarik ere, baina gure ustea da orduko ideia hura oraindik orain indarrean dagoela; alegia, “esperientziak emandako bestelako gaitasun literarioak eskatzen zaizkiola literatur itzultzaileari, oro har” eta ez hainbeste unibertsitate-gradua.

Aurreko atalean genioenez, literatur itzulpenen kalitateak gora egin duenez eta kontsakrazio-agentzien bidez langintzaren eta produktuen estatusa goratu direnez, literatur itzultzaileen eta itzulitako literaturaren irudia gero eta positiboagoa da; hala ere, badirudi itzultzaileari berari kosta egiten zaiola agertzea eta lehen planoan ikusgai egotea. Esate baterako, *Literatura Unibertsala* bildumako paratestuak aztertu ondoren frogatu ahal izan genuen itzultzailea bera izan ohi dela hitzaurrea idazten duena (Ibarluzea, 2014a), baina bildumako 152 hitzaurreen irakurketak beste ondorio bat ere ekarri du: itzultzaileak inportatzen duen literaturaren kontsul gisa jarduten duela, itzulitako autorearen eta lanaren inguruko zehaztasunak ematen dituela oro har, testuinguruan kokatzen duela itzulitako lanaren jatorria eta garrantzia, baina oso gutxitan aipatzen duela itzulpenari buruzko auziren bat. Montorio itzultzaileak berak jakinarazi zuen fenomeno arrunta dela hori euskal itzultzailearenean, itzultzaileak integraturik baitu testuan arrastorik utzi behar ez duela (Ibarluzea, 2014a: 708).

Idazleek euskal itzulpenaz eta itzultzaileez duten pertzepzioaz denaz bezainbatean, badirudi euskal itzulpenaren eta itzultzaileen rola irudi positiboa gero eta gehiago ari dela zabaltzen: hala islatzen dute euskal sortzaile garaikideen adierazpen publikoetan eta, ikerlan honen 5. kapituluan xehatuko dugunez, baita idazleek euren fikzio lanetan agertzen duten itzultzaileen fikziozko errepresentazioetan ere. Nolabait, esan dezakegu euskal itzulpen-eremuaren bilakabideak eragina izan duela ez soilik

itzulpen-praktikan, baina baita itzultzaileak euskal gizartean duen irudian ere, eta hori islatu egiten da fikzioan, aurrerago frogatuko dugunez.

Atxagak berak aitortzen digunez, bere itzulpen-jardunean, esaterako, ezinbestekoa da kronologiari erreparatzea, itzultzen eta idazten hasi zen garaia ez bezalakoa bizi du euskarak eta euskal kulturak egun, eta horren arabera aldatu dira, halaber, itzulpen-ohiturak:

Orain dela 30 urte demagun, ez zegoen inolako itzulpen-sarerik, ez erakunderik, eta itzultzaileak ere oso bakanak ziren. Gure aurretik zer itzulpen ezagutzen genituen? Ba Gabriel Arestik Eliot poetarenak itzuli zituen; eta akordatzen naiz Amurizak egin zuela Huxleyren *Bai mundu berria*. Itzulpenak bakan-bakanak ziren. Auto-itzulpena: Obabakoaken kasua daukat nik garbiena: ezinbestekoa zen auto-itzulpena, eta ez bakarrik ezinbestekoa, gainera lan ia-ia ezinezkoa zen. Larramendik esan zuen, bada, “ezinezkoa gainditua” (bere gramatika da *El Imposible Vencido*), bada, nik *Obabakoak* itzuli nuenen, inoiz adierazi dudanez, ezinezkoa izan zen ia, osasun asko galdu nuen. Esate baterako, zatitu eta eman nien neretzat irakurle zirenei, lagun batzuei, eta etorri zitzaizkidanean itzulpenak... gaixotu egin nintzen ikusita nola zeuden itzulita. Egin behar izan nuen lan oso sakona. Auto-itzulpena zen, baina oso baldintza negargarrietan. Gero, eman dezagun 30 urte geroago, emaztea da Asun Garikano, itzultzaile zoragarria. Orduan, orain nire auto-itzulpena pasatzen da beste itzultzaile batzuen eskuetatik aurrena eta nire lana izugarri arindu da.

(Atxaga, 2013)

2013an itzulpen habitusa aztertzeko hamasei idazle garaikideri pasarazi genien galdetegietan oinarrituta, esan dezakegu euskal idazle garaikideentzat oso gertuko errealitatea dela literatur itzulpena:

Nik uste dut pertsona gehienak bezala, irakurtzen duten pertsona guztiak bezala eta zer esanik ez idazten duten pertsona gehienak bezala, nik harreman izugarri handia dudala itzulpenarekin. Etengabe ari naiz itzulpenaren bidez neure burua itzultzen, informazioa hartzen... dena. Kulturaren egotea da itzulpenaren egotea, horretaz ez dago zalantzarik (...) Niretzako itzulpena gure kasuan, gurea bezalako hizkuntza batean, gurea bezalako historia batekin eta abar... Itzulpena zinez harri angeluarra da, benetako giltzarria, funtsezkoa da, eta hortik pasako da euskal kulturaren etorkizun guztia; pasako da ez bakarrik itzulpen literario delako horretatik, ezpada itzulpen orokorretik. Idazterakoan, hitz egiterakoan, aipamenak egiten ditugu, entzundakoa eta irakurritakoa darabilgu, gure hizketa aurrez egindako hizketa baten gainean egiten dugu.

(Atxaga, 2013)

Alonsok gaineratzen duenez, funtzionatzeko modu bat da itzulpena, buru-egoera bat:

Nahitaez dauka zerikusia. Denbora guztian ari zara erabiltzen dituzun hizkuntza-kodeak erkatzen eta alderatzen. Ordenagailua piztu eta hiru programa batera irekita izatea bezalako zerbait da: ez dituzu hiruok intentsitate berberan erabiltzen, baina hirurak beharrezkoak zaizkizu. Azkenean konturatzen zara buru-egoera hori ez dela salbuespena, funtzionatzeko modu bat baizik.

(Alonso, 2013)

Halaber, itzulpena idazleentzat gertuko jarduera da auto-itzulpenak egin izan dituztelako, itzultzaileekin zuzeneko harremana izan dutelako, itzulpengintza lanbide dutelako edota euren lanbidearekin lotutako itzulpenak egin izan dituztelako unibertsitatean zein testu-edizioari loturik. Edonola ere, idazleotako gehienek ez dute euren burua itzultzailetzat, ez eta itzultzaileen kolektiboko partetzat ere (itzultzaile-profesionaltzat lan egin izan duten hiru idazleak kenduta); oro har, ez dute itzulpengintza-prestakuntzarik jaso eta ez dituzte ezagutzen eremuko tarifak eta lan-baldintzak. Nolabait, literatur itzulpena literatur jarduerarekin eta eleaniztuna izatearekin lotutako zerbait da eurentzat, sormenari eta hizkuntzari lotutako jarduna.

Idazleei euren lanak auto-itzultzeko arrazoiei buruz galdetuta, arrazoi ekonomikoak (itzultzaile bat ordaintzeko aurrekonturik ez izatea proiektu zehatzetan, adibidez), inori lana bidaltzeko epe estuak, eleaniztunak izatea eta testua berridazteko, hobetzeko zein aldatzeko aukera aipatzen dituzte idazleek:

(...) batzuetan, ari zara bi testuekin (badakidalako argitaletxe batean eta bestean argitaratuko dela), eta elkar aberastu bezala egiten dute. Hutsuneak nabariagoak egiten dira. Itzulpena niretzako da zirugia. Hutsuneak non dauden ikusteko balio du.

(Landa, 2013)

Nahiago dut nire liburuen itzulpenak neuk egin, bertsio seguruagoa lor dezakedala iruditzen zaidalako (itzultzailea gutxietsi gabe), batik bat testuaren barrenak, tonua eta xedea ezagutzen ditudalako. Gainera, ariketa formal interesgarria da hizkuntza batetik eta besteak azaltzen dituzten aldeetan trebatzeko. Azkenik, jatorrizkoaren alde ahulez jabetzeko balio izaten didanez, zertxobait hobetzeko aukera ematen dit nik neuk itzultzeak.

(Meabe, 2013)

Aipagarria da, halaber, euren testuen kontrola ez galtzeko agertzen duten nahia (“Neure burua traizionatzeari ez deritzot larriegia, bai ordea beste norbaitek neure obra traizionatzea edo ez ulertzea” dio Apalategik. Ahal denean, testu itzulia berrikusteko beharrezko izaten dute idazleek oro har; alegia, euren iritzia aintzatestekoa. Alonsok dioenez: “Nahiz eta nire testurik itzuli ez, aldaketak-eta egiteko garaian nirea da azken hitza, noski”. Elorriagak ere gurago du itzultzaileak galdera asko egin diezazkion:

Jakin izan dudanean itzulpen bat martxan dagoela idatzi izan diot argitaletxeari eta itzultzaileari, esanez prest nagoela galderak jasotzeko eta al bait arinen erantzungo diodala. Itzultzailearentzat hori gauza ederra da, zoragarria. Printzipioz egin izan dut. Eta normalean itzultzaileek egiten dizkizute galderak. Itzultzaile batzuek gehiago eta besteek gutxiago egiten dituzte. Nik gurago izaten dut galdera asko egitea: ziurtasuna

ematen dizu emaitza hobea izango dela. Pasa daiteke itzulpena bukatu eta galderarik ez egotea, baina oso arraroa da hori.

(Elorriaga, 2013)

Aurrekora etorrira, idazle batzuen kasuan itzulpena bera sormen-jarduera da (edo izan liteke), idazketa-prozesuan beste pauso bat ematekoa, Apalategik (2013) dioskunez: “Itzulpen literarioak izan dezakeen interes bakarra ekintza kreatibo (edo bir-kreatibo) gisa leukakeena da”. Sormenaren bideak jorratzeko ariketa da itzulpena Arkotxarentzat:

Oinarrizko prozedura da literatura-sorkuntzan eta testuek, garaiez gain eta hizkuntza ezberdinez gain, elkarrekin mantentzen dituzten harremanetan. Sorkuntzaren parte da osoki itzulpena enetzat.

(Arkotxa, 2013)

Arkotxak, gainera, ezberdindu egiten ditu frantsesera egin ohi duen auto-itzulpena, gaztelaniarako itzulpenetako ko-itzulpena, eta beste hizkuntza batzuetatik euskarara dakartzan hitzak, azken kasu horretan ere sormen-prozesuko bide gisa:

Ezberdintzen ditut frantsesez egiten dudana “auto-itzulpena” (edo “berridaztea” “*réécriture*”), gazteleraz egin dezakedan “ko-itzulpen” eta oro har euskarara kanpoko hizkuntzetarik egiten ditudan “itzulpenak”.

Auto-itzulpena frantsesez bakarrik da egiten ene kasuan, frantsesa ene bigarren literatura-hizkuntza delarik. Nolabait, euskarazko jatorrizko testuaren espresibitatea zabaltzen da, euskaraz gain frantsesez neronek “berridazten” dudalarik testua. Ko-itzulpena, berriz, gaztelerarekin da egiten ene kasuan, gaztelera ene hirugarren hizkuntza delarik. Hirueleduna bainaiz haurtzarotik. Euskararako itzulpengintza egiten dut ene euskarazko testuetan kanpoko hizkuntzetan idatziak diren zati batzuk sartzen direlarik euskarazko diskurtsuan, sorkuntza prozesuan integraturik.

(Arkotxa, 2013)

Halaxe frogatzen du, halaber, Jakak (2012) Joseba Sarrionandiaren itzulpen-praktikaz egindako tesian. Sarrionandiarentzat literatura itzultzea sortzea da (traduttore = creatore), eta itzulpenaren kontzepzio postmoderno hori bere sorkuntza-lanetan ageri da islaturik.

Nik autoretza zalantzan ipintzen eta literaltasunaren lege horiek apur bat haustera jolastu dut batzuetan, *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* eta *Hezurrezko xirulak* liburuetan adibidez; baina, tira, arauen gerizpean bizi behar.

Neure testuekin desberdina da. Itzultzaileak lana eginez gero bere autoretzat onartu dut, hor konpon. Baina neure testua itzuli dudanean, testuaren autoretza asumituz, orduan zeharo berridatzi dut originala.

(Sarrionandia, 2013)

Bai Sarrionandiak, bai Landak, besteak beste, autoretzaren auziarekin lotzen dute zuzenean euren testuak itzultzea. Sarrionandiak (2013) dioenez, “Autoretza asumitzeko, erderazko bertsoia neuk idaztera behartuta nagoela sentitzen dut”. Bestalde, Landak aitortzen duenez:

Atera dudan sentimendua, urte hauetako auto-itzulpengintzaren ostean, zera da: indartu egin da nigan autoriaren zentzua. Nik lehenago gehiegi hausnartu gabe egiten nuen itzulpena, eta argitaletxera bidali. Orain sentitzen naiz benetan bigarren testu horren egilea. Itzulpena esaten diogu, baina ez da birsorketa ere. Bigarren hizkuntzaren zantzuarekin idatzi behar da. Nik hau sina dezaket, hau nirea da, adjetibo hau nik aukeratu dut, perpauk hau nirea da. Aatoria-sentimendu hori handitu egin zait.

(Landa, 2013)

Euskal idazle garaikide batzuen kasuan, literatur itzulpena ohiko praktika izan da literatur jardueran, eta, gehienek kasuan, auto-itzulpenak egiteaz gain, beste autore batzuen lanak ere itzuli izan dituzte. Gehienetan balio literarioa zutela-eta itzuli izan dituzte, gustuz, euren irizpideen arabera hautaturik itzultzailea eta itzulgaia. Badira, baina, enkarguz egin izan dituzten lanak ere. Batez ere hizkuntza zorroztea, estilistika aberastea eta beste idazle batzuen larruan sartzea aipatzen dituzte arrazoitzat. Bordak (2013) dioenez “Ariketa eta ikasketa gisa erabiltzen dut, lehen gaur baino gehiago. Idazteko baliabideak bezain hizkuntza baliabideak garatzeko. Beste idazle baten larruan sartzeko ere”. Honela laburbiltzen du auzia, halaber, Gabiriak:

Nire ustez, itzultzailea da idazlearen asmoetara gehien heltzen den irakurlea. Liburu jakin bat irakurrita lortzen duzun sakontasun-maila aise gaintzen du itzultzaileak, testuaren oso barrura heltzen zara; ez, jakina, idazlearen pertzepzio-mailara, baina bai irakurle arrunta baino urrunago. Beraz, testu baten funtzionamendua ulertzeko, testu hori itzultzea oso gauza baliagarria da. Edozein idazlek asko ikasiko luke gustuko duen libururen bat itzuliko balu. Eta literaturaren mekanismoak ikusteaz eta ikasteaz gain, hizkuntza nola bihurrikatu daitekeen ere ikasten da itzulpenari esker. Oso ariketa ona da horretarako: batetik, hizkuntzaren aukera ugariak erabiltzera derrigortzen zaitu; eta, bestetik, ariketa lotua denez (beste norbaitek idatzitako testuari lotua, alegia), irakasten dizu sormenean askeagoa izaten, eta itzulpenean erabiliko ez zenituzkeen hitzak sormenean erabiltzen, adibidez.

(Gabiria, 2013)

Denek ere denek onartzen dute bestelako estrategiak darabiltzatela norberaren testuak eta besteren testuak itzultzean. Auzi horren argitan, hona hemen elkarrizketatutako idazleetako batzuek “Bestelako estrategiak darabiltzazu zeure lan bat itzultzean edo beste inorena itzultzean?” galderari emandako erantzunak:

Auto-itzultzeak behartu egiten zaitu birsortzera jatorrizko testua (itzulpen soilak ez nahitaez). Horregatik ariketa tentagarria izan liteke, baita etsigarria ere, zure

hizkuntzaren ahuleziarengatik edota zenbait elementu kontestua itzultzeko ezintasunarengatik.

(Apalategi, 2013)

Bai, ezberdina da neurri batean: nirea denean neure buruari aldaketa zenbait zilegitzen dizkiot oinarritzko testuan, debekatzen diodana idazkia beste batena denean.

(Borda, 2013)

Bai, duda barik. Ez dauka zerikusirik. Zeure testuarekin berdin dizu, hartu, buelta eman, paragrafoa behar izanez gero gehitu, kendu, esaldiren bat kendu... Azken batean lortu behar dena da euskaraz duen espiritu bera lortzea erderaz. Batzuetan adierazia ere ez da gauza bera izaten. Euskaraz kontu bat edo pasadizo bat kontatzen duzu, eta indar handia du, kultura eta mundu ikuskeragatik; baina erderaz gatzbakoa da. Ba, orduan kendu egiten duzu, edo beste bat sartu, edo azalpenak sartu...

(Elorriaga, 2013)

Egin ditudan saioen arabera, bai, argi eta garbi: neure lanak itzultzean, joera ez da soilik itzultzearena, baizik eta testua birmoldatzearena, ia zerbait berria egiteraino. Egilea inoiz ez da konforme egongo, inoiz ez du testua bukatutzat joko, eta itzulpena aukera ona da torlojuak koska bat gehiago estutzeko, infinituraino.

(Gabiria, 2013)

Nire testuekin askeago sentitzen naiz, eta literarioki hobetzeko moduko alderdirik topatuz gero, jatorrizkotik aldentzea zilegi iruditzen zait, neu bainaiz testuaren jabea. Inoren testuekin orpo orpo jarraituko nioke jatorrizkoari, nahiz eta hitz-jokoak, esaerak eta antzekoak moldatu.

(Meabe, 2013)

Bai, nireekin askatasun osoz jokutzen dut, funtsezko elementuak aldatzeraino. Sorkuntza prozesuaren partetzat jotzen ditudalako itzulpenok. Besteen testuekin ezin duzu horrelako askatasunarekin jokatu, jakina.

(Zaldua, 2013)

Badirudi dena den, sormen-jarduera eta itzulpena bereizteko gero eta joera handiagoa dagoela. Hori esateko zantzuak ageri dira Canoren (2013) hitzetan: “Jakina, zerorren testuetan askeago joka zenezake (nahiz eta, lehen esan dudana bezala, neure buruari diziplina gero eta gehiago eskatzen diodan zentzu horretan)”. Badirudi norberaren lanak itzultzeaz denaz bezainbatean, itzultzaile gazteenen artean sormen- eta itzulpen-jarduerak bereizteko joera ageri dela, eta gero eta gehiago dira euren lanak auto-itzultzeari uko egin eta sormen-lanetan zentratu gura duten autoreak. Horixe da, adibidez, Apalategiren kasua. Lanak beste inori itzultzeko emateko arrazoen artean, epe-kontuak ez eze, auto etiko-politikoak ere aipatzen ditu:

Dena den, aukera izanda ere, ez dakit eleberri bat bezalako lan luze baten itzulpenari ekingo niokeen. Printzipioz nahiago dut sortzen igaro denbora, eta ez itzultzen. Eta

euskal literaturarentzat kaltegarria iruditzen zait, oro har, auto-itzulpengintza sistematizatzea. Arazo etiko-politikoak dela uste dut. Ez lidake inolako arazorik sortuko beste hizkuntza gutxitu batera auto-itzulpena praktikatzek. Kontua da hizkuntzak indar harreman batean daudela eta ez dela gauza bera hizkuntza batera ala beste batera itzultzea. Ondorio edo efektu sistemiko nahiz politikoak ditu auto-itzulpengintzak.

(Apalategi, 2013)

Canoren kasua ere antzekoa da, eta sormen- eta itzulpen-joerak bereiztera jotzen du:

Neure gogoz, nahiago nuke aukeran nire lanak itzultzaile profesionalen esku utzi, eta horretan saiatzen naiz aspaldion. Osterantzean, jada itxita dagoen istorio bat berriro irekitzera derrigortzen zaitu prozesuak. Nolabait “ralentizatu” egiten du auto-itzulpenak euskal idazlearen produkzioa... Ez da derrigorrez txarra agian, baina...

(Cano, 2013)

Aurretik aipatutako galdetegi jarraikiz, euskal idazle garaikideek euskarazko itzulpenak irakurtzeari buruz agertzen dituzten jarrerari dagokienez, badirudi gora egin duela euskarara itzultitako literatur lanak irakurtzeko joerak euskal idazleen artean. Uribe (2013), esaterako, sormen-lanen aldean itzulpen gehiago irakurtzen dituela aitortzen du: “Euskaraz itzulpena sormena baino gehiago irakurtzen dut. Nire irakurketen gehiengoa itzulpena dela esango nuke. Datu inportantea da, horrek badu eragina sormenean ere”. Gainera, Jon Alonsok dioskunaren arabera, zenbait autore euskaraz ezagutu ditu zuzen-zuzenean:

Bai, noski. Are, autore batzuk euskarazko itzulpenaren bidez ezagutu ditut (Zweig, esaterako). Zoritxarrez, segurutik inoren prestakuntzan garrantzizkoenak diren lanak gaztelaniaz irakurri ditut, ezinbestean; esaterako, 1975ean Cortázar ez zegoen euskaraz. Frantsesez ere irakurtzen dut.

(Alonso, 2013)

Oro har euskal autoreek txalotu egiten dute itzultzaileek hizkuntza literarioari eta estilistikari egindako ekarpena, eta baten batek aitortzen duenez, sarri itzultitako lanak darabiltzate eredutzat:

Gainera, benetan esaten dut, gure belaunaldiko idazleengan, Canorengan esango nuke, eragina izan du, gure hizkuntzan eta gure estiloan. Itzultzaileak lagundu du euskara edertzen eta euskararen maila igotzen. Gure estiloan ere eragina izan du, guk askoz lakarrago idatziko genuke. Itzultzaile batek soluzio asko ematen dizkizu zuk gero idazteko. Ikasi egiten duzu, nola antolatzen dituen esaldiak, esaldi luzeak, erritmoa... Hori dena itzultzaile batek erakusten dizu. Bestela, zaila da.

(Uribe, 2013)

Azkenik, euskaratik beste hizkuntza batzuetara egindako itzulpenez adierazi behar genuke euskal autore garaikideek “saritzat” edo “aintzatespentzat” jotzen dutela euren lana beste hizkuntza batzuetara itzultzea. Zabalkudea itzultzailearen bidezkoa denean, gainera, prosezua askoz ere humanoagoa dela azpimarratzen du Uribek (2013), sare komertzialen bidez eta egiten den zabalkundearen aldean: “itzultzaileen bitartez lor daiteke beste era bateko harremanak izatea, bestelako edizioak, beste zirkuitu batzuk... eta humanoagoak, eta berdin irits zaitezke jende askorengana” diosku.

Arlo afektibotik haratago, alderdi ekonomikoari eta profesionalari begiratuta, Olaziregik zehazten duenez, euskal idazleen profesionalizaziorako bidea ere bada: “Only a very limited percentage of writers (not even 10 percent of Basque-language writers) live off writing alone, and they need to get translated into other languages to achieve financial independence” (2012: 161).

3.2.3. Euskal literatura itzuliaren harrera eta irismena

Gorago azaldutako moduan, eremu baten hirugarren eragin- eta ikerketa-maila eremuaren harrerari dagokio, eta judizio estetikoan eta sozialean islatzen da. Bada, jarraian datozen lerrootan saiatuko gara auzi honi dagozkion joerak zirriborratzen. Horretarako, euskarara ekarritako literatur lanen kritikari buruzko ikerketa bat ekarriko dugu, bai eta euskara ekarritako literatur lanek euskarazko literatur klubetan eta hezkuntzan oro har duen lekuaz gogoeta bat egin ere. Horrez gain, euskal literatura itzuliak atzerrian duen harrerari buruzko zenbait ohar egingo ditugu.

Itzulpen-kritikei buruz eskuragarri dugun lan bakarra da oraindik orain guk geuk egindakoa (Ibarluzea, 2011): hainbat komunikabidetan 2000 eta 2009 urte-bitartean argitara emanik euskarara itzultako literatur lanen 511 kritika aztertu ondoren, esan dezakegu euskarara itzultako literatur lanen ohar kritikoak hertsiki loturik daudela hizkuntzaren normalizazio-prozesuarekin eta euskara itzultako literatur lanen sustapenarekin: kasurik gehienetan, hizkuntza-maila goratzen da, hizkuntzaren erabilera ona azpimarratzen, eta beste horrenbeste egiten da irakurtzeko erraztasunarekin. Itzulpeni buruzko oharrik egiten denean, gehienetan ez da itzultako literatur lanaren ekarpenari edo itzulpen-prozesuari buruzko oharrik egiten, baina hizkuntzari berari lotutako oharren bat egiten da. Aipagai dugun ikerketan ondorioztatu genuenez, garrantzi handia ematen zaie itzultzaileen eta eragileen legitimitateari, hau da,

nabarmendu egiten da euren profesionaltasuna, euren ibilbidea eta esperientzia. Azpimarratzekoa begitantzen zaigu, halaber, euskarara itzulitako lanen kritikak gero eta gehiago izatea, eta horrek esan gura du euskal literatura itzuliaren eremuaren irismena gero eta handiagoa dela gure egunkarietan, aldizkarietan, blogetan eta literatur-sareetan: 18 kritika zenbatu genituen 2000. urtean, eta 67, aldiz, 2009an. Kontuan hartu behar da, halaber, tartean martxan ipini zela Literatur Itzulpena Hedabieetan ekimena (Ibarluzea, 2011).

Euskal hezkuntza arautuko literatur irakurketen azterketa egin ostean, Idurre Alonsok adierazten du “euskal literaturaren irakaskuntzan ez dela antzematen irizpide pedagogikoetan oinarritutako sailkapenik” (2010: 139) eta bere ikerketak iradoki gisa, “Eskolak erreproduzitu egiten dituela egon dauden literatur hierarkiak” (*idem*). Bada, literatur itzulpenei dagokienez: “(...) urteko irakurgaietan itzulpen-lanek duten lekua urria da; irakasgaia [Euskara eta Literatura] bideratuta dago literatura nazionala transmititu eta irakurtzera, eta ondorioz, euskaraz sortutako liburueta mugatzen dira irakurketarik gehienak” (Alonso, 2010: 137). Bestalde, *Literatura Unibertsala* bildumak eskoletan duen harreraren inguruko daturik ez daukagu, baina oro har bildumaren salmentak oso txikiak izan ohi dira han-hemengo mahainguruetan esaten denaren arabera. Hala ere, badirudi EIZIE elkartearen sustapenak bere fruituak ere izan dituela; izan ere, EIZIE elkarteak eta Erein argitaletxeak koedizioan Batxilergorako prestatutako *Literatura Unibertsala* testuliburua (2000) zuzendu eta zabaldu egin da berriki, eta badirudi berrargitarapenak (2012) eta Olaziregik eta Aldekoak gaiak emandako mintegiak literatura itzuliaren irismen gero eta handiagoaren isla direla.

Euskarara itzulitako literatur lanen irakurketa-harrera orokorrari dagokionez, badirudi lan horien onarpena eta irakurketa hazi egin direla; hala ere, irakurketa-klubetan duten lekua oraindik ere txikia da euskaraz sortutako lanen aldean. Euskal Herriko zenbait irakurketa-taldetan irakurtzen diren lanei buruzko datuak kontuan hartuta, badirudi euskaraz idatzitako lanek irakurketen % 70,7 osatzen dutela (Arrula, 2013). Gainera, Iban Zaldua Gasteizko irakurketa-taldea zuzentzen duen idazle eta akuilariak dioenez, irakurgai den liburua itzulpena denean taldearen saiora agertzen diren irakurleen kopurua % 40 jaisten da (Arrula, 2012). Zalduak azaltzen du beharbada autoreak bertan ez izateak eragin dezakeela hori (izan ere, euskal autoreak gonbidatu ohi dituzte saioetara); baina, horrez gain, euskararen egoera soziolinguistikoa ere aintzatesten du arrazoibideak bilatzean: irakurle batzuk ez omen daude oraindik ohituta

zenbait erregistro euskaraz irakurtzera, eta zenbait euskal idazlek erregistroak sinplifikatzera eta irakurteraztasunera jotzen dute (*idem*).

Ez dago oraindik euskal literaturak atzerrian duen harrerari buruzko ikerketalanik (Atxagaren lanen harrerari buruzko Olaziregiren tesiaz landara, ikusi: Olaziregi, 1998). Edonola ere, badirudi euskal literaturak gero eta onarpen handiagoa duela atzerrian, eta joera hori eskarian nabarmentzeaz gain (gero eta handiagoa da, Etxepare Euskal Institutuak emandako datuen arabera), kritikak oso modu positiboan balioetsi izan ditu itzulitako euskal obrak. Horren adibide dira, esaterako, Olaziregik berak zuzendutako bilduman Gabantxok ingelesera itzulitako *Six Basque Poets* (Arc Publishers, 2006) lanaren kasua,³⁹ Kaneko japoniarrari Uriberen *Mussche* itzultzeagatik emandako saria (2016), edo *Best European Fiction* bezalako ipuin-antologietan azken urteotan sartu diren Zaldia, Cano, edo Jaioren ipuinak 2015ean, 2016an eta 2017an, hurrenez hurren, Etxepare Euskal Institutuaren sustapena tarteko dela.

3.3. Euskal literatura itzuliaren funtzioak euskal literaturan: funtzio ideologikoa, ekonomikoa eta kulturala

Sapiro (2014: 94) azpimarratzen duenez, itzulpena hainbat funtzio betetzen dituen gizarte-praktika da: funtzio ideologikoa, ekonomikoa eta kulturala. Hiru funtzio horiek aletuko ditugu datozen lerrotan, euskal literatur itzulpenaren barne-eremuak literaturaren espazioan dituen eraginak nabarmendu nahirik.

Sapiroren esanetan, itzulpenaren funtzio ideologikoa munduari begiratzeko modu jakin bat zabaltzeko nahiari zor zaio, eta, zentzu horretan, literatur lanen zirkulazioa kanpo-faktoreek baldintza dezakete; adibidez, erregimen autoritarioen irizpideek. Hori dela eta, Sapiro literatur lan itzulien balizko zirkulazio-motez ari da: zirkulazio ofizialez eta ez-ofizialez, alegia (Sapiro, 2014: 94-95). Horrez gain, itzulpen batek jatorrizko lanaren funtzioan ere eragin dezake; are gehiago, jatorrizkoaren hasierako funtzioa alda dezake. Bada, ildo horretan, Rubio Tobarren ustez (2013: 123), jatorrizko testuan ikusezinak diren zenbait alderdi azaleraz ditzake itzulpenak; izan ere, itzulpena jarduera politikoa ere bada, hizkuntzaren, identitatearen eta kulturaren eraikuntza-tresna, Venutik ondo adierazten duenez: bai itzulgaiak hautatzea, bai

---

³⁹ Arc argitaletxearen webgunean daude ikusgai kritika horietako batzuk:
<https://www.arcpublications.co.uk/books/mari-jose-olaziregi-six-basque-poets-359>

itzultzeko erabili beharreko estrategia diskurtsiboak aukeratzea lagungarri dira nazio-identitateak sortzeko (Venuti, 2013: 119). Gurean ere bide hori egin du itzulpenak hein handi batean, eta XX. mende erditik aurrera euskal literatura autonomizatzen hasi zenez geroztik, xedeetako bat euskal testuen kapitala eta estatusa handitzea izan da; hara hor zergatik handitu diren, besteak beste, euskarara egindako itzulpenen kopuruak garai horretan, literatur sistema gazteetan, minorizatueta edo aldaketa-prozesuetan murgilduta daudenetan espero zitekeen bezala (cf Jaka, 2005). Edonola ere, Santanak (2015) eskaintzen dituen datuei erreparatuz gero, euskarazko itzulpenen ehuneko (2003-2009 tarterako) % 22,2 da, eta gaztelaniazkoen kopurua, aldiz, % 36,3 (aldea ez da hain handia, hortaz). Datu interesgarria deritzogu, espainiar literaturak gainerako literatur iberikoen aurrean duen egoera hegemonikoa kontuan hartuz gero; gure ustez, kasu honetan ez da interesgarria itzulpenen ehunekoaren kopuruari begiratzea, ezpada prozesu motei, eragile motei eta literatur eremu bakoitzean sortzen eta saretzen diren harremani eta dinamikei.

Euskaratik beste hizkuntza batzuetarako itzulpenari dagokionez, norabide horretan ere funtzio ideologiko argia betetzen du itzulpenak, eta Casanovak gogorazi zuen moduan, naturalizazioaz haratago (nazionalitate-aldaketaren zentzuan), itzulpenak *littérisation* delakoa edota literatura jakin bat “literatura” gisa berrestea dakar, hau da, erakunde legitimatzaileen aurrean kapital literario propioa sortzea (Casanova, 2004: 133). Beste literatur zentralago batzuek izan ohi ez duten beharrezana da hori. Manterolak egindako tesiaren fruitu da ELI katalogoa (<http://www.ehu.es/ehg/eli/>),⁴⁰ abiapuntu ona euskaraz sortutako eta beste hizkuntza batzuetara itzulitako literatur lanen bilakabidea aztertzeko. Katalogoan euskal literatura jasotzen duten hizkuntzak eta merkatuak zein diren kontsultatu daiteke, eta datu horrek adieraz dezake, kasurako, merkatu batzuetan euskal literatura onartu dela edota eta ikusgai egin gura dutela, baina ez hori bakarrik: datu horrek bestelako erabaki estrategikoak ere agerraraz ditzake, nazio bateko, estatu bateko edo atzerriko erakunde edo eragileek hartutakoak, itzulitako lanen erabilera ideologikoak agerian utziaz. 2010era arte 480 izenburu ditugu 38 hizkuntzatarako itzulita; edonola ere, errealitateak ezberdinak dira xede-hizkuntzei dagokienez eta itzulitako 161 autoreen eraginari eta irismenari dagokionez; izan ere, gaztelaniara itzulitako lanek osatzen dute ia ekoizpen osoaren erdia, eta horrek argi adierazten du, Manterolak berak (2014: 241) azaltzen duenez, euskal literatur

---

⁴⁰ Katalogoa orain “Nor da Nor” datu-basean txertatuta dago.

sistemaren mendekotasuna sistema espainiarrarekiko. Bestalde, Manterolak (2014: 242) emandako datuen arabera, aztertutako liburuen % 46,66 daude itzulita euskaratik zuzenean. Iberiar literaturen dependentzia- eta interdependentzia-mailen zein autonomia sistemikoaren graduen analisiak duen garrantzia azpimarratu izan du Santanak (2012 & 2015), eta badirudi euskal eta galiziar literaturek gaztelararen bitartekaritza handia darabilte atzerriko literatura euskarara ekartzeko zein penintsulako gainerako hizkuntzetatik itzultzeko (Santana, 2012: 247); ez da hala gertatzen katalanaren kasuan, non, antza denez, bitartekaritza txikiagoa baita.

Gaztelaniarekiko interferentzia hori Zubillagak (2014) egindako ikerketan ere azaleratzen da: alemanetik euskarara itzulitako Haur eta Gazte Literaturaren azterketa egin du Zubillagak, eta, haren hitzetan, badirudi oraindik ere zeharkako itzulpen asko egiten direla eta interferentziak maila linguistikoan ere agertzen direla (Zubillaga, 2014: linean).

Gaztelaniaren interdependentzia horrek, gure ustez, erabilera ideologikoak izan ditu euskaratik egin izan diren itzulpen-prozesuei, aurkezpenei eta ikusgaitasunei dagokienez. Bi joera nagusi daude: euskal literatura ikusezin bihurtzeko joera nabari da batetik, bertsioak eremu espainiarretik pasa direnen kasu batzuetan; bestetik, erabilera ideologiko hori orekatzeko baliatutako estrategiak ageri dira (horiek ere ideologikoak), euskal literatur eremutik bertatik sustatutakoak. Azken horiek lurraldetasuna nabarmentzen duten proiektuak indartzeko estrategiak dira, esaterako, lehenago aipatu izan ditugun bildumak, hala nola Nevadako Unibertsitateko Center for Basque Studies-ek kaleratzen duen *Basque Literature Series* bilduma. Joera beraren adibide dira, bestalde, euskarara egindako itzulpenen kasuan, euskal literatur eremuko zenbait argitaletzek hartutako erabakiak: Espainiako hainbat lekutan une berean argitaratzea iberiar penintsulako hainbat hizkuntzataratik itzulitako obrak edota gaztelaniara itzulita ez dauden obrak itzultzeko hautuak egitea, adibidez. Hortaz, Santanak (2015) zioenaren bidetik, baieztatu egin dezakegu itzulpenak funtzio ideologikoko tresnak izan daitezkeela gure eremuetan, bai desplazamenduaren alde egiteko, bai ezberdintasuna isilarazteko, bai ezberdintasuna gordetzeko eta ikusarazteko.

Funtzio ideologikoaz gain, euskal literatur itzulpenak, giza-jarduera den aldetik, funtzio ekonomikoa ere badu: euskal literatur itzulpena euskal merkatu editorialaren parte da, eta, zentzu horretan, funtzio ekonomiko espezifikoak du. Argitaletxeetako

motibazio bakarra ez bada ere, benefizioak badu bere garrantzia, eta itzulpenak egiten direnean, besterik ez bada ere, galerarik ez izatea edukitzen dute argitaratzaileek buruan; oro har, mundu globalizatuan, argitaratutako itzulpenekin ere ahalik eta irabazi handienak lortu gura izaten dira, baina (Sapiro, 2014: 95). Ez dugu ahaztu behar, ordea, euskal literatura itzuliaren eremua hizkuntza eta kultura minorizatu baten espazioan kokatzekoa dela, hari lotutako arazoak tarteko direla: merkatu txikia eta diglosia, alegia (Jarillot & Uribarri, 2011: 190-198). Oso kontuan hartzekoa da euskal hizkuntzadunak 850.000 lagun izango direla, eta Zubiri soziologoaren kalkuluen arabera, ohiko irakurleak 15.000 edo 20.000 inguru direla (2013: 51-68). Gainera, egitura administratibo ezberdinek osatzen dute euskal literaturaren espazioa, eta horrek eragin egiten dio itzulpenen argitalpenei (argitaletxeek laguntzak eskatu behar dituztenean, esaterako; non duen egoitza argitaletxeak, bertako administrazioarekikoak dira harremanak). Bada, oro har, euskal literatura itzulia mezenazgoari edo gobernuko laguntzei esker da posible, eta horren adibide da, kasurako, euskal literatura itzuliaren erdigunean koka daitekeen *Literatura Unibertsala* bilduma, esaterako, ekimen instituzionala izatea eta diru publikoz hornitzea. Erakundeen laguntzarik gabe, euskal argitaletxeentzat ezinezkoa litzateke, gaurko merkatu editorialean, gisa horretako bildumei eustea eta itzultzaileentzako baldintza eta kontratu duinak mantentzea. Euskal autoreei dagokienez, lehenago ere aipatu dugunez, itzulpena garrantzitsua izan da euren profesionalizaziora bidean, nahiz eta genioenez, % 10 inguru bizi dira soil-soilik literaturatik; bada, gehitu gura genuke liburua laguntzeko politika autonomikoek bultzada eman diela autore horien autonomia ekonomikoari; halaber, badira zenbait autore itzulpenak egitea iturri ekonomikoak izateko bide izan dutenak, 2013ean itzultzaileei pasa genizkien inkestetan ondoriotu daitekeenez.

Azkenik, euskal literatur itzulpenaren funtzio kulturalari buruzko ohar batzuk egin gura genituzke. Sapiroren esanetan, itzulpenek legitimazio-prozesuetan eragin dezakete, subertsio-tresnak izan daiteke, nazio “txikien” literaturak nazioarteko eszenara ager daitezke, edota argitaletxeen kapital sinbolikoa handitzeko modua izan daitezke; ezen, beste hizkuntza batera itzulia izatea kontsakrazio-bidea izan daiteke idazle batentzat, eta, alderantzizko norabidean, ospe handiko autore baten itzulpena egitea “autolegitimizatzeko” modua da itzultzailearentzat berarentzat ere. Kultur mailaz haratago, baina, itzulpenak idazketa-ariketa izan daitezke autoreentzat (2014: 94-96), edo, Gémarrek azpimarratzen duen moduan, itzulpenak hizkuntzazko ekarpenak

dakarzkio xede-hizkuntzari (Gémar, 1990: 24). Hizkuntza aberasteaz gainera, itzulpenak hizkuntza handien nagusitasuna orekatzen lagundu duela dio (*idem*: 249). Bassnettek, bere aldetik, ideia bera azpimarratzeaz gain, gehitu egiten du itzulpenaren funtzioetako bat hizkuntzaren eta bere aldaeren estatusa goratzea dela, hizkuntza bernakuluen estatusa handitzen delarik (Bassnett, 2002b: 59). Gurean batez ere hizkuntza-ekarpenaz jardun da, eta, arestian aipatu dugunez, euskal idazle garaikideek goratu egiten dute euskal itzultzaileen jarduna, hizkuntza-erregistroei eta estilistikari dagokionez ekarpen handiak egin izan dituztelako. Ez hori bakarrik: idazle batzuek eredutzat darabiltzate itzulpenak, euren idazketa-prozesuetan lagungarri.

Egiazki, hasi dira gaiari buruzko ikerketa-lanak euskal itzulpen-eremuan. Etxeberriak (2012) konparatu egiten ditu, esaterako, itzulitako literatur testuak eta euskaraz sortutako literatur testuak: karakterizatu egiten ditu bi corpusak, aztertu ahal izateko zer neurritan eragin dezaketen itzulpenek hizkuntzaren garapen lexikoan, morfosintaktikoan eta estilistikoan. Bada, Etxeberriak egindako zenbait ikerketaren argitan, itzultzaileek hiztegietako, gramatiketako... arauak gehiago zaintzen dituzte, eta ekidin egiten dituzte, ahal den neurrian, onartutako maileguak (2014);⁴¹ bestalde, zehaztasunerako joera handiagoa dute itzultzaileek, Etxeberriaren beraren hitzetan (*idem*): “una mayor tendencia a la precisión, el detalle y el matiz en el plano semántico en el euskera de las traducciones”. Azkenik, itzultzaileen eta autoreen testuen antzekotasunak itzultzaileen maila onarekin lotzen ditu Etxeberriak:

El peso de la traducción en el sistema literario de destino se refleja no solo en la influencia que ejerce en la configuración de los cánones literarios o en la importación de nuevos temas, corrientes y estilos, sino también en su carácter de vía de entrada de nuevos modos de expresión y recursos lingüístico-estilísticos. Y es que, durante el proceso de traducción de un texto, el traductor debe hacer frente a los numerosos obstáculos y desafíos que le imponen el texto y la lengua de origen. El traductor no puede o no debe hacer trampas, no puede o no debe eludir las complejidades que le presenta el texto de partida. Las soluciones y los recursos léxicos y estilísticos que propone el traductor en estos trances quedan a disposición del resto de hablantes de la lengua meta, y pasan así a enriquecer el patrimonio de dicha lengua.

(Etxeberria, 2014)⁴²

Hizkuntza-ekarpenez gain, bestelako kultur eta literatur ekarpenak ere azpimarratzekoak dira, funtsezkoak izan baitira itzulpenak, esaterako, euskal literatur historiografiaren eraikuntzan (zenbait generoren fundazioan, esaterako). Itzulpenek

---

⁴¹ Argitaratu gabeko hitzaldia, egileak utzita.

⁴² Argitaratu gabeko hitzaldia, egileak utzita.

eragina izan dute, halaber, zenbait idazleren inspirazio-iturrietan zein eraginetan. Bada, horiei buruzkoak xeheago aztertuko ditugu hurrengo kapituluetan.

4. BASQUE TRANSLATION IN THE STRUCTURE OF BASQUE LITERARY HISTORIOGRAPHIES

In spite of the broad recognition among historians of culture of the major role translation has played in the crystallization of national cultures, relatively little research has been carried out so far in this area. As a rule, histories of literatures mention translations when there is no way to avoid them, when dealing with the Middle Ages or the Renaissance, for instance. One might of course find sporadic references to individual literary translations in various other periods, but they are seldom incorporated into the historical account in any coherent way. As a consequence, one hardly gets any idea whatsoever of the function of translated literature for a literature as a whole or of its position within that literature. Moreover, there is no awareness of the possible existence of translated literature as a particular literary system.

(Even-Zohar, 2000: 192)

No es igual la historia de la traducción en una lengua y en un país que en otro. No puede ser igual la historia de la traducción en comunidades plurilingües que en monolingües. No coincidirán los autores traducidos, traductores, público, valor otorgado a la traducción en unas sociedades y en otras. La abundancia o escasez de las traducciones, el valor que se les otorga y los procedimientos elegidos para el traslado no serán iguales en unas sociedades que en otras. Por otro lado, la ideología y los fenómenos que dependen de ella, como la exaltación de las lenguas *nacionales* frente a las traducciones hacen que la periodización no deba responder sólo a cuestiones literarias. La complejidad que puede ofrecer en algunos casos la determinación de etapas, el cambio literario, en definitiva, es una de las razones que ha invitado a renovar el utillaje conceptual de algunos investigadores, que no pueden enfrentarse ante los problemas con los conceptos tradicionales de la historia.

(Rubio Tobar, 2013: 307-308)

4.1. A few details about narratives about translation: theory, history, and historiography

The boundary between the history and theory of any discipline is often blurry, after we look at certain narratives about translation, and after we take into account the fact that the history of translation dangles above that blurry boundary between theory and historical narrative, in this chapter (and the next) we may make the leap between the two. In any case, theory and history complement and enrich each other: the more the theory of a given field of knowledge conceptualizes the ideas of the time, the more necessary it is to determine what the preceding sources were (D'Hulst, 1995: 14). According to Pym (1998), theory was particularly cultivated in translation studies, but the sum total between theory and history would yield the best historiography of translation:

Note that most of the texts just referred to deal with the history of translation theory (...). Better historiography requires awareness of what translators have actually done. And the best historiography must surely come from relating the two, investigating the complex relationships between past theories and past practices.

(Pym, 1998: 10)

As we are discussing boundaries among fields, we believe that it is important, at the beginning of this chapter, to make a clarification, specifically one that has to do with differentiating between history and historiography: history is the narration of past events, while historiography, on the other hand, is a discourse about historical data organized and researched according to certain criteria. Historiography also takes on the meaning of historiology and thus, the methodology of writing history is also called historiography (Woodsworth, 2009: 101).

La nature de la recherche historique, telle que nous la souhaitons, fondée en théorie et en méthode, est proprement désignée par le terme "historiographie," terme qui a fait son chemin en histoire de la linguistique (Koemer, 1989, pp. 51-56). Ce qui ne signifie pas que la communauté scientifique adoptera sans peine une définition universelle et une démarche unique. Bien au contraire: un accord peut sembler aisé entre historiens de la traductologie sur le choix entre une écriture de type positiviste, simple inventaire et chronique des faits, et celle qui plus spécifiquement rend compte des concepts théoriques et de leur agencement discursif; par contre, il n'est pas de même lorsqu'il s'agit de privilégier, dans l'étude de la communication traductologique, les textes théoriques, ou leurs auteurs, ou leur réception, ou leur contextualisation. Au même titre, s'avère délicate l'option pour un modèle discursif narratif, hermeneutique, analytique, etc.

(D'Hulst, 1995: 15)

Jesus Maria Lasagabaster distinguishes between history and historiography (Lasagabaster, 2010: 762), saying that both have the same subject for investigation, specifically literature, but a formal goal distinguishes them: literary history examines texts one by one and looks at the evolution of texts from a diachronic point of view, while the purpose of historiography, on the other hand, is to examine text systems, from the point of view of any literary study:

Terminologia aristotelikoari helduz, bai historiak zein historiografiak xede material bera dutela esan genezake, hau da, literatura. Xede formala, ordea, ezberdina da, nire ustez. Literaturaren historia testuak banaka aztertzeaz arduratzen da ikuspuntu diakroniko batetik, hau da, horien hurrenkera eta garapena historian zehar du aztergai. Historiografia literarioaren xede formala, ordea, ez da banakako testuen azterketa, baizik eta testu sistemena, ikasketa literarioen oinarrizko edozein ikuspegitik landuta: testu horien teoria, historia, kritika edo interpretazioa.

(Lasagabaster, 2010: 762)

We believe it is necessary to make these clarifications since in this chapter our plan is to talk about the history of literature and the history of translation after examining literary historiographies. Indeed, historical narrative about translation was not independent until recently and, if it was included anywhere, it was included in the historical narratives of other disciplines, for example, in literary historiographies. This is the case of a number of Basque translations: various translations are included in historiographies of Basque literature and, as we have already noted, discourses that deal with the history of translation in an academic way are very, very scarce. As regards us, we will examine eleven historiographies that essentially compile a history of Basque literature, first, because we wish to examine the interface between the field of literature and the field of translation or the field in which they overlap, and second, because we presume that it will be useful to construct a historiography of translation in the future.

According to experts, however, it is not necessary to assign further importance to the historical narrative of translation in literary historiographies:

Los campos e intereses de la historia se han diversificado mucho en los últimos años, pero hay que reconocer que hasta hace poco las historias literarias apenas dedicaban espacio a las traducciones. La traducción se ha considerado, a menudo, como un fenómeno relacionado con el lenguaje, pero no con la literatura de una zona, que se expresaba en *una* lengua. Una de las consecuencias ha sido el carácter monolingüe de tantas historias de la literatura. El potente movimiento historiográfico que nace con el romanticismo y el nacionalismo fomentó la escritura de historias nacionales no contaminadas por influencias extranjeras y la tríada lengua-literatura-nación condicionó durante muchos años el discurso histórico. Las traducciones, cuando aparecían en historias de la literatura, no pasaban de ser un apéndice a la obra de un autor, o un párrafo en el que se hacía constar que se tradujeron tales obras de tales lenguas.

(Rubio Tobar, 2013: 247)

According to what we read in the above passage by Rubio Tobar, very little space has been devoted to translation in literary histories; indeed, translation has been taken as a phenomenon associated with language, rather than as a phenomenon associated with literature. Apparently, this has come about because literary histories have been written from the point of view of the literatures of monolingual language environments; that is, they have been guided by romanticism and nationalism, because histories have been firmly based on the trinity of language-literature-nation.

Respecto del adjetivo que hace referencia a la lengua de llegada de las traducciones, ya he señalado que la influencia de la tríada lengua-nación-literatura condicionó la escritura de las primeras historias literarias. Las nociones de lo español, lo francés o lo centroafricano han sufrido cambios importantes, y no es lo mismo dilucidar estas nociones en un siglo que en otro.

(Rubio Tobar, 2013: 250)

Moreover, according to Rubio Tobar, references to translations have been included in historiographies as supplements to authors' works. We plan to take a look at those references here: does translation hold a place in historiographies of Basque literature? Do translations appear as supplements to the works of the authors mentioned?

As D'Hulst states, in the discipline of translation studies, not all researchers follow the same precedent to construct their history and historiography of translation; there are many ways of doing so, and all of them are known as *history of translation*. In any case, according to researchers, it appears that recent studies on the history of translation, compared to earlier studies, are more disinterested, more structured, and more systematic and, in general, they treat translation as a result of a given cultural, historical and sociological context.

Along the same lines, Professor Rubio Tobar says the following in the chapter entitled "La traducción se hizo historia" in his work, *Literatura, historia y traducción* (2014): "No se debe juzgar la validez de una traducción por su *fidelidad* al original" (112). He continues:

Uno de los grandes aciertos de los historiadores actuales de la traducción es que juzgan menos, y describen y explican más. Se afanan por saber qué se tradujo y qué no, cómo

se tradujo (y abrevió o amplió un texto) y por qué razón. La noción de fidelidad, por ejemplo, se considera un concepto histórico y lo que hoy no nos parece fiel, en su momento sí lo era. Cada generación ha buscado definir de una manera y otra sus propios modelos de traducción y, a veces, la noción de fidelidad que hoy nos parece tan importante (o no), en determinadas épocas no lo era. Al historiador le interesan más los usos que recibe la traducción (que son muchos y complejos), que las esencias que maldicen o alaban el acto de traducir.

(Rubio Tobar, 2013: 112-113)

We also agree with this idea, both when we talk about translation and when we talk about historiography: it is not our purpose to appraise; our idea is to consider the use of references to translations, to reveal discourses about translation, and to look at their evolution, with the aim of creating a historiography of Basque translation.

Like us, quite a number of researchers have felt the need to write a history of translation, from many of the different points of view developed in translation studies: “New conceptual tools provided by scholars working from a variety of theoretical perspectives have made it possible, and even imperative, to write the history of translation” (Woodsworth, 2009: 100). According to D’Hulst, the historian chooses his approaches according to his research project (1995: 22). In our opinion, the idea is to gather and interpret elements for a sociological examination of Basque translation and, as mentioned above, we will not dispute the faithfulness of texts (as many historians have done to date; and as we will see in our examination of Basque historiography), nor will we assess texts translated in a different time based on today’s criteria. Our task, having observed the discourse of historiographers, is to describe both the evolution that Basque translation has had as a field, and the representations of that evolution, as well as to reflect on the effect that evolution has had on the field of Basque literature. Therefore, we can say that in this study we agree with the tendency mentioned above.

But what do narratives about translation deal with? According to Woodsworth, in order to create a history of translation, one can deal with the practice of translation, or with translation theory, or both. The history of practice examines, among other things, who translated what and under what conditions; the history of theory or discourse, on the other hand, studies what translators have said about their activity as well as the criteria used to evaluate translations in each time period, among other things (Woodsworth, 2009: 101). In addition to creating a narrative of translation practice or theory (or both), the tasks of translation history are many, according to Woodsworth:

It could be, as José Lambert (1993b) has suggested, that the writing of history stems from a need to legitimize a new discipline. Introducing a historical perspective into translation studies can also bring about greater tolerance of the different approaches to translation and provide unity to the discipline (D'Hulst 1994).

(Woodsworth, 2009: 101)

As mentioned in the Introduction above, doing translation history reveals the discipline itself, and precisely that is one of our present goals: to reveal the history of translated Basque literature and to show discourses about it. Whatever the case, we agree with Rubio Tobar that the main idea is not “to do justice,” but to describe, understand, analyze, recount:

La historia no es sinónimo de justicia ni los historiadores son jueces, sino que intentan ver las cosas desde el punto de vista de aquellos que las realizaron, desean comprender sus acciones, conocer sus propósitos, que no es lo mismo que compartirlos y criticarlos. Se trata de describir, entender, analizar y contar con una lente ajustada a la comprensión. Y no creo que ningún historiador deje de admitir hoy la caducidad de su análisis. Sigo pensando que el discurso histórico es un lugar de encuentro, una construcción, todo lo perenne que se quiera, que ayuda a entender los cambios en la economía o la cultura de una manera. Por supuesto que hay otros modelos de comprensión.

(Rubio Tobar, 2013: 250)

As stated above, our aim is to take note of the evolution that Basque translation has had as a field, and specifically, to consider the position and function it has held in the construction of a literary arena. Additionally, we want to examine whether or not the way that discourse in historiographical narrative about Basque literature portrays Basque translation has changed (and if so, how).

Translated into the functions of the history of the discipline, one other function of such a history is to bring unity to the discipline. With respect to Basque translation, from the point of view that it is becoming an autonomous field, we believe that it is necessary to create an academic historical narrative; that is, to bring together past translation events and situate them according to their corresponding field-strength and according to their structures, capitals and habitus. Thus, in addition to examining and situating translation practices, evaluations and explanations of Basque translation, that is, discourses about translation, must also be situated. We say that they must be situated, because all discourses are subject to outside influences: “Il convient de souligner une nouvelle fois l'importance du facteur contextuel, puisqu'en histoire des idées, des jugements de valeur n'ont pas, avec leur objet, un lien détaché de toute influence

externe” (D’Hulst, 1995: 27). Thus, we must focus on those who have written about Basque translation: who wrote, when, and under what influences, that is, what kind of translation- and research-habitus did the discourses have.

One of the puzzles that historians face is on what basis to organize past events, and the same puzzle exists in translation history as well. According to Woodsworth, translation history events can be organized by following certain criteria (2009: 101-103). The primary historiographical criteria are space and time: the translation history of a given nation, or of a given territory or cultural community, and the century and similar time conventions have generally been used to define different periods. In any case, there are other historiographical criteria that may be used to do history and organize translation-events, such as type of translation or genre of text. The most studied genres are literary translation and translation of the Bible. Important moments in translation history can also be taken as key points; in this case, reference is made to a certain school or trend, for example. The effect of the genre or institution or translation anthologies or references to translation are also criteria for focusing history (*idem*). Along these lines, we would like to answer the following questions: according to what criteria do historiographers classify literature- and translation-events? And according to what type of capital do they evaluate translations?

D’Hulst is of the same opinion as Woodsworth and, in the opinion of the former, the historian in the field of translation works according to various criteria and under the influence of various fields:

On peut penser que le fait historique est interprété selon une évolution observable dans le temps, autant sinon davantage que par le fait qu’il appartient au passé. Pour l’historien, le facteur temporel est des plus complexes: il comprend la constitution, le développement, la transformation, la simplification, la transmission, la mémoire et l’oubli de faits historiques, en l’occurrence des théories de la traduction. Ces questions n’affleurent qu’indirectement le travail de l’historien lorsqu’il s’agit de structurer un corpus selon une certaine périodisation. Il adoptera les grandes divisions de l’histoire culturelle (Antiquité, Moyen Âge, Renaissance, Classicisme, etc.), ou bien il distinguera de grands axes théoriques qui lui paraissent globalement dominer des périodes plus souples distinguées: la théorie de l’imitation, celle de la traduction-appropriation, de la traduction créatrice, etc. (voir Ballard, 1992).

(D’Hulst, 1995: 23-24)

Whatever the criteria, today the methods of writing a history of translation, if nothing else, are a reflection of two contrasting tendencies in modern historiography: first, as specialization increases, the more limited the field of translation becomes; and

second, the understanding of translation history as a piece of a whole, that is, the tendency to take translation history as a piece of global history (Woodsworth, 2009: 104).

The focus that must not be forgotten is that of time, of course, and just as methodologies have changed over time, so too have concepts. Thus, we must keep in mind that the concepts and ideas that correspond to us (literature, translation, and literary translation) have changed.

Indeed, the very idea of literary history has been developing and changing over time:

El segundo término que destaco de *Historia de la literatura traducida* es, naturalmente, *literatura*. En este libro recuerdo traducciones de textos teóricos, de libros científicos, pero, sobre todo, de textos literarios. Si la noción de historia ha sufrido cambios notables, tampoco el concepto de literatura nos parece hoy una referencia rotunda y precisa. Lo que hoy llamamos literatura, antaño no se consideraba como tal.

(Rubio Tobar, 2013: 250)

This is very clear in our case and, recalling Lasagabaster's words, it is the history of texts written in Basque, rather than literary history, that has been done until just recently in the name of Basque literature:

Literatura y lengua están así estrechamente unidas, unidad que es más evidente en el caso de la literatura vasca, por la situación diglósica y la marginación socio-cultural del euskera frente a las lenguas mayoritarias –español y francés– entre las que trata de sobrevivir. En realidad, la historia de la literatura vasca es, hasta la época reciente, la historia de lo escrito en euskara y la modernización de la literatura vasca puede verse y explicarse como un proceso de recuperación de la autonomía de lo literario frente a la lengua.

(Lasagabaster, 2007: 237-248)

But things have been changing as Basque literature gradually wins autonomy (“proceso de progresiva autonomía de la literatura vasca” as Lasagabaster calls it; 2007:245):

Hubo un momento, ya superado por fortuna, en que la reflexión sobre la literatura vasca desembocaba inevitablemente en la lengua y en lo que los textos literarios aportaban a la defensa, conservación y enriquecimiento del euskera. Es el tiempo en que, por circunstancias socio-lingüísticas, culturales y hasta políticas, la literatura funcionaba como una real “ancilla linguae.” Pero la literatura, sobre todo desde la perspectiva de la creación, ha ido recuperando la autonomía que le corresponde como sistema estético en el interior de la vida social y la literatura vasca deja de servir a otras instancias, por legítimas que éstas sean y pasa a servirse a sí misma. No se trata en este caso de una caída en lo que podríamos llamar “esteticismo” y mucho menos en la famosa y

superada “teoría del arte por el arte.” Se trata simplemente de que la literatura vasca se afirma y se reconoce cada vez con mayor lucidez como un sistema semiótico específico y autónomo, distinto por tanto del sistema lingüístico, en el interior del sistema semiótico general de la cultura de un pueblo.

(Lasagabaster, 2007: 244-245)

Similarly, a number of problems have arisen in recent research in attempting to define literary translation. As Lambert summarizes (2009), the use of the term literature itself (or creation, or style, or genre...following many different parameters) is quite new. Academic research has not yet clearly established the boundaries of literature or of any given literature, nor has it defined the bonds between languages and territories. In general, we accept that these literatures do in fact exist. Thus, in Lambert’s opinion, if literature is bound to a particular language, territory, or nation, translation alone does not necessarily create interactions among traditions. In fact, the concept of *translation* itself is not universal, and it remains to be defined, for example, just where the boundaries of adaptation or rewriting lie. The status of literary translation is therefore ambiguous, and any research time, research model, criteria, or definitions taken into consideration at a certain moment must be taken into account. As an example, there are also “invisible translations” we might call pseudo-translations, that are presented as if they were original works; such phenomena make it difficult to define translation. Nevertheless, there are indicators of a literature’s value and status, and these must be looked at carefully. Another controversy we would like to examine how literary translation is defined in historiographies of Basque literature or, in other words, to what type of texts (including adaptations and self-translation) can we affix the label of “translation”.

In introduction to the *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* manual entitled “Literary translation, practices,” Peter Bush defines and describes literary translation as follows (2009: 127-130): literary translation is an original and subjective activity that has a direct connection with the hierarchies that define literature, and literary translators are part of cultural convergences. Literary translation has a strong tie with the laws of the market. Nevertheless, translation is the fruit of previous readings and context is fundamental, since in the translation process many outside agents can have an effect, and the translator may make use of different translation strategies. In Bush’s own words:

A published translation is the fruit of a substantial creative effort by the translator, who is the key agent in the subjective activity and social practice of translation. Whatever the restraints of the network of social and cultural factors, it is ultimately the literary translator who makes the thousands of decisions that give a literary work its “afterlife:” an existence in other languages (Benjamin 1923).

(Bush, 2009: 130)

The translator, therefore, is the agent of a subjective activity, who carries out a creative effort, who makes hundreds of decisions, whatever his or her cultural or social context. Thus, the translator is an agent, he or she is an important figure and, as we will see in the next chapter, in the opinion of many translators, research on the history of translation must be the essential topic for examination, the primary focus. Do any authors appear as translators in historiographies of Basque literature? If so, who assigns that label to whom, and when?

Finally, having examined discourses in academic historiographies that present a narrative of the history of Basque literature, it is our plan to reveal the theoretical representations of Basque translation and to explain where discourses have placed their focus, as a complement to the history of Basque translation.

4.2. Principles, fields, and research topics in translation history

Anthony Pym sees translation history as a part of humanistic studies, and translators in his opinion are social actors: “I would like to see translation history as a unified area for humanistic study of human translators as their social actions, both within and beyond their material translations” (1998: 4), he explains in his book, *Method in Translation History*. In the same vein, he says the following in his introduction:

Translation history can be a source of ideas and data for the political or sociological study of international relations; it might have more than a few words to say in the development of language policies; its models should be able to address the increasing internationalization of audiovisual culture, it has a great deal to contribute to the general history of literature and ideas, especially given the way nationalist paradigms have traditionally excluded translators from such fields of inquiry.

(Pym, 1998: vii)

Following the author’s logic, anyone who wants to develop a method for translation history must be prepared to deal with two intertwined controversies: first,

“how should translation history be done?” and second, “why is the chosen method better than any other?” (Pym, 1998: vii). Pym specifically discusses these two controversies in his work *Method in Translation History* (1998) and proposes four basic principles to guide the researcher of translated texts: “Here again are my four general principles for a particular kind of translation history: attention to causation, a focus on the human translator, a hypothesis projecting intercultural belonging, and the priority of the present” (1998: xi).

According to the first principle (*attention to causation*), translation history must explain why translations were produced at a certain time and in a certain place. This seems to be a natural principle, but it is not that obvious if we use strict empirical methods: “This seems straightforward until you realize that narrowly empirical methods – the kind we find in many systemic descriptive approaches – are fundamentally unable to model social causation” (1998: ix). In fact, and as an example, as we stated in the chapter on theory, even if the systemics of the theory take “context” and “causation” into account, they provide no empirical way to specify that context or, as Pym says, to examine in a systematic way the problems caused by the time and space in which translations occur.

The second principle (*a focus on the human translation*) highlights the importance of taking the human factor into account; indeed, in Pym’s opinion, humans are responsible for social problems. Thus, the translator him- or herself must be the centerpiece. Somehow, the translator bears this so-called “social causation;” that is, without looking at the translator and his or her social environment (client, patron, reader), it is impossible to understand why a particular translator produced a translation in a particular time and place: “To understand why translation happened, we have to look at the people involved” (1998: ix).

According to the third principle (*hypothesis projecting intercultural belonging*), since translators must stand at the center of translation history, it is fitting that their work would appear as a function of the social context that they experienced (1998: x).

As the fourth principle (*a priority of the present*) reminds us, history is an account that is created in the present:

We do translation history in order to express, address and try to solve problems affecting our own situation. This does not mean we blatantly project ourselves onto the

past. On the contrary, the past is an object that must be made to respond to our questions, indicating categories and potential solutions that we have not previously thought of. Yet, our initial point of departure is always here and now.

(1998: x)

This final principle is completely linked to Bourdieu's reflexivity: our point of departure is the situation we experience, and it is from that point that we look at things that have happened at another moment in history.

From the viewpoint of the concept of Bourdieu's reflexivity, in addition to subjectivizing the translator, who is the subject of investigation, the researcher himself must also be subjectivized in Pym's opinion (1998: 36) and, as he recognizes: "I am in favor of serious subjective involvement in translation history" (1998, x). According to Pym, subjectivity is necessary: "Some degree of subjective involvement is a good and necessary thing, since there would be little substantial motivation without it" (Pym, 1998: 30). Thus, the first self-motivated question must be the following: why do we want to examine a given part of history? This can have positive and negative sides: on the one hand, the act of answering the question can block the historical research; on the other hand, however, it helps us to understand the reason for the direction of our search (*idem*). If the researcher accepts her subjective research model, various doors will open to her: first, she can examine her personal interests in a critical way, and correct any blindnesses; second, after considering herself, she can put herself more easily in the shoes of the translators she is studying; and third, she can reveal controversies about the subjectivity of other researchers (for better or worse, here also strategies for putting oneself in the shoes of another researcher are developed) (Pym, 1998: 36-37).

Although the researcher's interests are personal, the questions that he or she poses are often significant for a given social group:

Whether we like it or not, someone is supporting our research, directly or indirectly. Support can come from a university, a government, an international organization, a local foundation, a publisher, a research community, a family that has to put up with us and hopefully readers who are also prepared to lend us time and attention.

(Pym, 1998: 32)

Whether the university or the government or an organization that provides a scholarship or a company that helps with the expenses of printing, sponsors do exist

and, one way or another, they do promote research. The subjectivity of the promoting agents is also in play and, thus, there arise tensions between the personal interests of the researcher who studies translation history and the interests of the promoting agent or client (Pym, 1998: 32). It is very important, therefore, to properly situate the research we are doing. Regarding the present research, and as we also noted above, as the field of Basque translation autonomizes, and as Basque translation studies are finding their way into our universities, this project arose. Among other things, the present thesis was set in motion by the fact that specific research was scarce, by finding that there was a lack of materials for in-depth study of the Basque case in research topics on translation theory and history, and by there being little analysis that looked at Basque translation through the lens of translation. We said that agents are important and, in the same way, in the present case, there is a university department that supports translation research, as well as a thesis director who wants to bring out interest in those studies. Thus our research itself must be situated within a given academic context that is limited by known factors. In any case, the questions we ask ourselves can be interesting for all students who wish to deepen their understanding of translation studies, but also for those who have been examining Basque texts until now, whether those who look at texts from a philological standpoint, or those who have been examining texts from a literary point of view, for example.

In the book under consideration, *Method in Translation History* (1998), Pym makes an attempt to define translation history and, next, he distinguishes subfields: translation archaeology, historical criticism, and explanation.

Translation history (“historiography” is a less pretty term for the same thing) is a set of discourses predicating the changes that have occurred or have actively been prevented in the field of translation. Its field includes actions and agents leading to translations (or non-translations), the effects of translations (or non-translations), theories about translation, and a long etcetera of causally related phenomena.

Thus conventionalized, translation history can be subdivided into at least three areas: “archaeology,” “criticism,” and something that, for want of a better word, I shall call “explanation” (...).

(Pym, 1998: 5)

That classification comes to our hand to categorize discourses about translation that have appeared in historiographies of Basque literature. But, before anything else, let us define these three fields, following Pym’s lead.

Translation archaeology is a set of discourses that answer the following questions fully or partially: who, what, how, where, when, for whom, and for what purpose did translation occur? In this way the field includes catalogs about translators' biographical research (Pym, 1998: 5).

With respect to the field known as *historical criticism*, it is a set of discourses, specifically, the set of discourses about the way in which translations help or hinder development. In any case, we must tread carefully here as well, without forgetting that we study it from the point of view of the present: "Rather than decide whether a translation is progressive for us here and now, properly historical criticism must determine the value of a past translator's work in relation to the effects achieved in the past" (*idem*).

Explanation, on the other hand, is the field of history that seeks to explain why historical artifacts occurred, as well as how they are associated with change or development.

To some extent, archaeology and historical criticism have to do with acts and texts, while explanation, on the other hand, has to do with justifying them. Justification is particularly associated with power relations; thus, in the area under consideration, it can be discovered that translators are social actors. Beyond the examination of a single translator, explanations may also be about the whole group. As Pym states: "Other levels of explanation, perhaps dealing with technological change or power relations between social groups, can equally privilege large-scale hypotheses concerning whole periods or networks" (1998: 6). Pym grants special importance to this last field (earlier we also pointed out the importance of so-called *causation*) and in his opinion, the question about reasons, "why?", is the most important question a translation history researcher can ask himself:

Yet it is by far the most important question. It is the only one that properly addresses processes of change; it is the only one seriously absent from the Holmes map. A history that ignored causation would perhaps be able to describe actions and effects, it might even have a one-dimensional idea of progress, but it would not recognize the properly human dimension of documents and actions as processes of change.

(Pym, 1998: 6)

According to the author, translation history requires the three fields, and these fields are not separate in any way; each needs the others:

It is impossible to write an archaeological catalogue or even locate items for catalogues unless one has some general idea of the change process framing those values (explanation), and there is little reason to do this unless one at least hopes the past can lead to a positive future (criticism). Similarly, there can be no criticism or explanation without archaeological evidence, and no explanation of change without some idea of the values involved in change. In short, none of these three parts can assume epistemological independence from the others. Anyone doing translation history is to some extent involved in all three activities (there is no pure “informative” or “descriptive” discourse, just as there is no abstract speculation without at least some archaeological grounding). However, since the superficial modes of presentation are quite different, there are good practical reasons why each individual part should be considered in relative isolation.

(Pym, 1996: 6)

Moreover, in Pym’s words, doing translation history is equivalent to making research results public, and each field has certain ways of making results public: “Each discourse has its optimal mode of presentation. Archaeology is suited to lists; criticism is suited to analysis and argument; explanation is often best when close to good storytelling” (Pym, 1998: 7). But history, if it is to be balanced, needs all three fields, and even if each person works in his or her own field, the results and general observations of the research carried out by researchers in all fields offer us a wide view of translation history. As Pym says:

Balanced and vital history should instead come from the constitution of research teams able to integrate expertise from the various disciplines bearing on a particular field, not just from the philological perspective but also paying attention to insights from social and economic history. The divisions could become guidelines for exchange, collaboration and teamwork.

(Pym, 1998: 8)

And he continues:

We should use them to accept a certain division of labor, yet we should also recognize that divisions themselves are by no means absolute. Our distinctions are only useful as long as we can jump over them when necessary.

(Pym, 1998: 9)

Thus, it is clear that various researchers need a discipline to examine and cultivate texts. Regarding Basque translation, we ourselves also agree with this idea: experts and other people who work in translation studies will hardly be able to answer questions about the history of Basque translation on his or her own; the work of experts in philology, history, sociology, and literature is essential. In our opinion, the construction of the history of Basque translation will come out of the cooperative work of experts in Basque studies.

Ruiz Casanova shares this opinion; he states that language, history, and literature are concepts that need to be compared:

Sólo conocemos la historia de la traducción en una lengua si también conocemos la historia de dicha lengua y la de su literatura. De manera conjunta, indisociable, como los tres vértices del triángulo en el que se acota, mediante palabras, lo que el mundo ha sido o es, lo que de él pudimos comprender o creemos saber: la versión de lo real y sus infinitas variaciones.

(Ruiz Casanova, 2000: 524)

But, without compromising interdisciplinarity, whatever collaboration or unity there may be, classifications are useful for research, specifically, to organize it properly: “The division of translation history into separate but related parts could also prove useful for the actual organization of research” (Pym 1998: 7). We also believe this; indeed Pym’s classification comes to us already entrenched in our field, in order to classify and examine the discourses about translation that appear in Basque literary historiographies. But, “The distinctions between the parts of translation history are thus epistemologically useful in that they allow us to identify and appreciate each discourse on its own terms, without assuming that any of them holds all the answers” (Pym 1998:9).

But, having examined Basque literary historiographies, we do not want to make a collection of items that are about only translation. Following Pym’s words, we are careful, we focus on what we are looking for:

One cannot start studying a field just by collecting fragments that look like they might have something to do with that field. There must also be careful thought about what we are looking for, how we are likely to find it, and how the field itself is to be constituted.

(Pym, 1998: 11)

This is it exactly: one must take note of the method. That is, in order to examine what has been done to date in a certain field, it is essential to ask questions about the method that was used to achieve what has been achieved to date (*idem*). There are many, many questions that we can ask about a work on translation history: who wrote the translation history? According to what critical criteria? Is all the information presented necessary? It is enough? What guides the hypotheses? Why are some translators mentioned, but not others? How is *translator* defined? Who are considered to be translators? (*idem*).

We also will try to answer such questions in this chapter. Additionally, the ways of defining translation itself can also change from one work to another: is everything that is considered a translation a translation? Are adaptations also included in collections of translations? These too are issues that we must address.

Again in Pym's words, translation history must not only describe but also explain reasons (Pym, 1998: 143): "Rather than merely 'describe' or 'account for' the surface level data, historical thought should seek out underlying causes, the motors that drive history along." Indeed, these determinants guide translation history, and these reasons are frequently intertwined with the functions of translation. We will try to describe according to the distribution of the selected literary historiographies which functions among those described in Section 2.2.5 stand out.

4.3. The arena afforded to translation by literary history

Translation has generally had a bad reputation in history, and various creators consider it a second-rate activity. Furthermore, the content of literary research has also contributed to this bad reputation: a number of texts have remained unexamined until now precisely because they are translations, in the belief that they were nothing but clumsy adaptations (Rubio Tobar, 2013: 61). In any case, in the creation and evolution of national literatures, translation has had an extraordinary function:

La construcción y renovación de muchas literaturas sería inexplicable sin la traducción. La formación y desarrollo de la cultura llamada nacional pasa por la traducción, por aquello que Antoine Berman (2003) llamaba "una relación intensa y consciente con lo ajeno."²³³ En los orígenes de muchas literaturas no debería escribirse: "In principio fuit poeta" sino "In principio fuit interpres." Como dice José Lambert:

quiconque observerait le développement des littératures européennes - celles de l'Europe centrale ou balkanique, par exemple - pourrait démontrer que l'interpénétration des traditions "nationales" -notamment par le biais des traductions -, n'est pas une exception, mais la règle. (Lambert 1993: 12)

Es imposible olvidar que en toda literatura nacional, algunos géneros deben su nacimiento y desarrollo al uso de procedimientos de literaturas extranjeras. Y cualquier lector sabe que muchos autores eran plurilingües o escribían en dos lenguas y para un público políglota u que, a veces, se autotraducían.

(Rubio Tobar, 2013: 251)

In national literature overall, the creation and evolution of various genres occurred through procedures in foreign literatures, and this happened also in the case of

Basque literature, in this chapter, as we will see below. Indeed, translations, adaptations, and rewritings have been very fundamental in national literatures:

Las traducciones, adaptaciones y reescrituras de todo género han ocupado un papel esencial en la formación y evolución de las literaturas llamadas nacionales. Byron y su generación, recordaba Lefevre (1997) no leyeron el *Fausto* de Goethe en alemán sino en la versión francesa abreviada incluida en *De l'Allemagne (Sobre Alemania)* de Madame de Staël. Puskhin leyó a Byron en francés, no en inglés, y ciertamente no en ruso, una lengua que sólo hablaba con sus criados. Ezra Pound inventó la poesía china para Occidente mediante una antología de poetas “traducidos” de la dinastía T’ang. (Lefevre 1997:17).

(Rubio Tobar, 2013: 199-200)

But have we taken into account what function these translations/adaptations/regenerations have had within the national literature? Or have we simply mentioned them in historiographies, without explaining what they are? In the opinion of Rubio Tobar, not taking into account the function of translation is intrinsically an impoverishment:

Es verdad que no haber considerado la función de los textos traducidos dentro de una literatura ha sido empobrecedor. Cada época, cada país y cada comunidad lingüística proponen soluciones diferentes a la hora de aceptar y valorar las traducciones, que han desempeñado un papel importante en la formación de las llamadas literaturas nacionales.

(Rubio Tobar, 2013: 296)

In each period of time and in each language community, translation has been assessed in different ways. But there is no doubt that translations have existed and have fulfilled a specific purpose. Translation hangs between the two poles: translated texts have appeared continuously, but each time period and society have slanted them one way or another:

Las traducciones se mueven entonces entre dos polos: son una presencia constante, universal en todas las culturas, pero reciben un sesgo particular en cada época, en cada sociedad. Existe una *internacional* de las ideas sobre la traducción, como recordaba Sabio, pero junto a esta dimensión, hay una respuesta concreta, en cada tiempo y lugar. Existe el acto universal de trasladar un texto de una lengua a otra, pero también existen maneras de trasladar los textos, y circunstancias diferentes en las que se produce la traducción.

(Rubio Tobar, 2013: 298)

To investigate the way in which each time and society have influenced translation, various sources can be taken into consideration, including translators’

correspondence, criticism, language teaching methods, and treatises on translation. As D'Hulst states:

D'autres sources restent à ce jour négligées: les correspondances de traducteurs et de critiques, les méthodes d'enseignement des langues, les manuels et traités de traduction, les versions manuscrites ou les rééditions avec variantes de textes déjà publiés. Elles peuvent éclairer la conceptualisation historique, la lisibilité, la diffusion des textes, les contraintes institutionnelles, voire la censure, ainsi que la part individuelle ou "biographique" d'une pensée en mouvement.

(D'Hulst, 1995: 17)

The history of literature also provides a wealth of sources, in our opinion: let us now examine some of the historiographies that have established Basque literature.

4.4. Basque translation in historiographies of Basque literature

In recent decades in the area of Basque letters, there have been many studies, articles, and monographs that deal with Basque translation one way or another. However, in this section, our topic for study will be historiographies of Basque literature because in this type of work other works tend to be systematized, because instead of looking only at one specific time or work they tend to look at the field of literature in its entirety, because from decade to decade various authors have written various historiographies, and because there has been a certain amount of development. As we mentioned in the Introduction, as we examine the presence that translation has had in historiographies of Basque literature through time, the following are our goals: a) to identify, examine, and classify modes of discourse about translation history in literary historiographies; b) to consider the space and function that translation has held in the structure of Basque literature; and c) to take note of the evolution of the representation of translation. So, we will try to answer questions about historiography in a historiographical way: are translations mentioned in histories of Basque literature? Is it specified that they are translations? Why would that be? Does it have anything to do with the habitus of the creator of the historiography? Are translations over- or underestimated? What criteria should be followed? Is there any justification for including translated works in the field of literature? How do writers of historiographies justify it? From one time period to another does the presence of translation change in historiographies by the same author? Does the presence of translation change from

historiography to historiography? According to what? Historiographies have also undergone a process of evolution throughout the process of autonomization of literature, as we will see in the following.

However, before we examine each historiography one by one, let us first look at what the development of historiographies of Basque literature has been like.

4.4.1. The development of historiographies of Basque literature

In 2012, Jon Casenave published his work entitled *Euskal literaturaren historiaren historia* [A History of the History of Basque Literature], and given the development of 20th-century Basque literature and criticism of literature, his subject is how that development was compiled in historiographies. As he explains, the historiographical model of Basque literature in use today was established by Mitxelena in the early 1960s, and since then it has expanded, and at the same time fused with “what was happening in the surrounding culture” (2012: 8). In any case, and again following Casenave, the same model has been used for a long time by writers who write about the history of Basque literature:

Bizkitartean, hogei urte hauetan, “Euskal Literaturaren Historia” multxo pollita argitaratu da. sekula baino material gehiago badago eskuragai, eta lehengo baino aise hobe eta osatuago dela erran daiteke. Bainan, historien kopurua joriturik ere, denak eredu beretik ari dira. Badirudi denentzat onargarria den eredu bat finkatua izan dela, hein batean “kontsentsuala” dena.

(Casenave, 2012: 9)

In the same work, Casenave challenges us, from the point of view of a researcher in the field of Basque literature, “to examine the viewpoint that we all implicitly accept” (2012: 9); to some extent, as much as being an attempt to be self-reflexive, Casenave’s is also an attempt to situate himself within his own area of research.

Casenave’s topic is the narration of various areas of European literature, and he states that that literary historians have taken part in the national structure, even though each literary nation that departed from a chosen and established literary corpus has created its own canon. That canon is disseminated primarily through school, and a discipline arose in the second half of the 19th century, in order to create, structure, and

examine the national literature as a narrative (2012: 17-18): “Historiaren bitartez, obra nagusien kronologia eta jarraipen horren banaketa edo periodizazioa finkatzen da. Azkenik, obra horien sorkuntzaren kontestua lantzen da, soziologiak bere hastapenean ematen zituen argibideen bidez” (2012: 19). Although there are clear differences from country to country, overall, “oinarri metodologiko berdintsuak erabili dira Europako erresuma handienetan bertako literaturaren historia egitekotan” (*idem*). Throughout the 19th century, the classical historiographical model that had been dominant in Europe was being discarded and literary historians came down on the side of a national model: they discussed literature done in a given (national) language and in a concrete area (usually a nation). Furthermore, this was and still is the most taught model (2012: 20). Another model also appeared in the 20th century between the two world wars, this one from the German school: “a civilization-level model” (*idem*); but, although it was highly regarded, the works done with this model did not change the model in Europe, and “‘Eredu nazionala’-ren nagusigoak aitzina segitu du XX. mende ondarra arte” (2012: 21). Counter-models were also constructed to denounce the ethnocentric point of view and create a new point of view; examples of this point of view are the postcolonial point of view and Moretti’s geographical perspective (2012: 22).

With respect to Basque literature, historians of Basque literature embraced the national model and for the first time Koldo Mitxelena made use of its theoretical and historical foundation. With respect to those who came later, as happened in surrounding cultures, the methodological and critical models that were in power were used, and:

Egungo egunean, orotan egiten den gisa berean, euskal literatura aktibitate estetiko autonomo bezala definitzen da. Ondorioz, definizio kontsentsuala ematen diogu literaturari: ez ditugu gehiago euskara idatziaren historia eta euskal literaturaren historia nahasten. Helburu estetiko jakin batekin idatziak izan diren testuak baizik ez ditugu onartzen literario bezala. Horregatik, XX. mende erdia baino lehen idatziak izan diren testuen parte handiena euskal literaturaren oinarritzko korpusetatik baztertuak dira.

(Casenave, 2012: 24)

In general, historiographers of Basque literature have gone from writing a history of written texts in Basque to writing a history of texts with a certain aesthetic value. In any case, the same model was followed for a while: “*Historia de la literatura vasca* liburutik, J. B. Orpustanen *Précis d’Histoire littéraire basque* (1996) obra arte, eredu historiografiko berdina egon da nagusi euskal kulturaren, preseski K. Mitxelenak finkatu zuena” (Casenave, 2012: 56).

Casenave classifies the history of Basque literary histories into four major periods (2012: 24-53). The first period, 1857-1907, is marked by references and chapters about Basque literature by scholars and philologists from abroad in monographs on the Basque Country (he discusses Francisque Michel and Julien Vinson, who should belong to the French provincial heritage movement). The period from 1920 to 1950 is known as the founders' period: this was the time of the first general attempts to discuss Basque literature (for example, writings by Lhande, Orixe, and Lafitte, who had an insider's point of view, compared with the point of view in previous works).⁴³ The third period begins in 1960 with Mitxelena's work, *Literatura vasca*, which presents the national model mentioned above. From the fourth period, in the 1970s and 1980s, we have the works created in the practice that stemmed from the influence of the methodologies and theories of human science; Casenave says the following about the characteristics of this period:

Beraz, 60-eko hamarkadaren hastapenean Mitxelenarekin abiatu zen prozesuak ondorio argi batzuk bideratu zituen. 80-eko hamarkadaren atarian finkaturik zegoen eredu historiografikoaren arabera, euskal literaturaren historian ondoko oinarriak kontutan hartuak ziren:

- Euskaraz idatzitako testuak dira euskal literaturan sartzen direnak.
- Europa mailako "Literaturaren definizio modernista" aplikatzen zaio euskal literaturari.
- Europa mailan, literaturaren historia egiterakoan erabiltzen diren bi metodologia nagusiak erakarriak izan dira euskal eremura: historikoa eta soziologikoa.

(Casenave, 2012: 67)

Next, from the 1980s on, we see a theoretical update. In Casenave's words: "Kanpoan erabiliak ziren metodologiak euskal literaturaren azterketari egokituak izan dira 80-eko hamarkadatik hona: semiotika, harreraren estetika eta irakurleriari buruzko teoriak, literaturaren soziologia, etab." (2012: 77).⁴⁴ Three points characterize "'patroi' berriaren oinarri 'kontsentsualak': literaturaren 'definizio gaurkotua'; euskal literatura 'objektu konplexu gisa'; sorkuntza garaikidearen nagusitasuna" (2012:84).

Casenave further explains these models in his 2010 article, "Euskal literaturaren historia. Eredu berrituaren aurkezpen historiografikoa:"

---

⁴³ Lhande's contribution is noteworthy from the point of view of translation. As Casenave says: "Lhande-k, aldiz, gai berriak aipatu zituen (ahozko literatura eta idatzizkoaren arteko harremanak; itzulpengintza eta literatura nazional baten ezagutza ofiziala; elizako literaturaren tokia; irakurlegoaren arazoak; mito literarioen beharra, etab.)" (2012: 44)

⁴⁴ Casenave specifically discusses this period in his 2010 article for *Euskara* magazine (see Casenave 2010).

Orain ikus dezagun zein daitezkeen gaurko patriaren oinarri kontzentzualak: Literaturaren “definizio gaurkotua” zabaldu da gure artean: “sail eta iharduera autonomo” gisa definitua da, XIX-garren mende ondarrean eta XX-garren mende hastapenean zabaldu den Modernitatearen arabera. Autoreak “kanon bildu” baten alde agertzen dira, salbu idazle garaikideentzat (azken hogeiturokoak). “Kanon bildu”-aren problematikan, K. Mitxelena geroz indartu den tradizio kritikoa hartzen dute bere gain, Domingo Agirrereren obratik Jon Mirande-renaraino, autore nagusi onartuen gainean bermatuz. Garaikideentzat, itsura arizan orde, guztiz idekirik uzten da autore eta obren zerrenda. Toki nasaia, nasaiena orrialde kopuruaren aldetik, eskaintzen zaio sorkuntza garaikideari. Eleberria da egungo genero nagusia. Euskal literaturaren historia “objekto” konplexu gisa hartua da, sistema bezala. Giza zientzietatik (soziologiatik adibidez) heldu diren kontzeptuen bitartez aztertzen dituzte eremu literarioan diren harreman eta lokarri sozialak.

(Casenave, 2010: 812)

From among these characteristics, Casenave goes on to identify those that appeared and gained strength in the last quarter century: “garaikidetasunari eman zaion lehenetasuna eta narratibaren nagusigoa” (2010: 83), and he stresses “paradigma aldaketa bat bultzatu dutela eredu historiografikoaren baitan” (*idem*). These characteristics brought with them an updated historiographical model, compared to the previous one: “Ondorioz: 80-eko hamarkadaren atarian finkaturik zegoen modelo historiografikoa (Mitxelena, Sarasola, Torrealde, etab.) gainditua izan da. Horregatik, esan daiteke eredu ‘berritua’ izan dela” (*idem*).

4.4.2. Corpus of historiographies for the present study

Since the process of autonomization related to the field of Basque translation occurred together with the autonomization of Basque literature, that is, the development process of literature and literary criticism mentioned above by Casenave, in a sort of parallel mode, we will follow the path blazed by Casenave, and take note here of the discourse in which writers of historiographies refine the interior point of view of Basque literature. Thus, our topic for discussion will be the historiographies beginning with the period of the founders of historiographies of Basque literature, leaving to one side those who used a point of view from the outside.

We selected monographs on Basque literature, specifically only those published as books. Therefore, we set aside wider works on Basque culture, volumes of

encyclopedias, histories of only one specific literary genre, articles, and collections of articles.

Moreover, we selected works that encompass full geographical space of the Basque language, leaving to one side, for example, those that examine the literature of only a single province.

Finally, we chose historiographies that have a diachronic point of view, that is, not those that discuss the literature of only one certain period of time.⁴⁵

In cases in which the chosen historiographies have more than one edition, or there exists a translation of an edition, we used the most recent version for the present study. Our reason for this choice is the following: the author or researcher had the opportunity to change, correct, and modify the work. In any case, we ordered them according to the year of their first publication, and for that reason two years of publication will appear for some titles: first, that of the first version, and second, that of the version used in the present study.

We selected historiographies that were written following methodologies for literary studies; specifically, adopting Casenave's words, those written according to the national model and those written with an eye to a theoretical-methodological update. In any case, we also include an historiography from the time of the founders, that by Orixe, in order to be able to carry out a comparison of the times. Examining historiographies from so many different ages, as mentioned above, opens the path for us to examine, age by age, whether the treatment of translation changes, and for us to look at whether any trace of translation-habitus is reproduced.

The following is the list of historiographies we selected for the present examination of the appearance of translation together with the dates of their editions:

---

⁴⁵ For the above mentioned reasons, historiographies that did not make the cut include, for example, Michel 1857 (*Le Pays Basque, Sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique*); Laffitte 1941 (*Le basque et la littérature d'expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule*); Estornes Lasa ("Arte, Lengua y Literatura" in *Enciclopedia general ilustrada del País Vasco*); Kortazar 2000 (*Euskal literatura XX mendean*); Gabilondo 2016 (*Before Babel: A History of Basque Literatures*). In the case of this last historiography, the main reason why this work was not included in the corpus is that, as the author states in his introduction, it is currently a "work in progress" and, in our opinion, it presents a model that has yet to be stabilized and established. We therefore preferred to use the works on Casenave's list.

Year of first publication	Edition used in the present study
1927	Orixe (2002): <i>Euskal Literatura'ren atze edo edesti laburra</i>
1960	Mitxelena (2010): <i>Historia de la literatura vasca</i>
1961	Villasante (1979): <i>Historia de la literatura vasca</i>
1971	Sarasola (1976): <i>Historia social de la literatura vasca</i>
1979	Mujika (1979): <i>Historia de la literatura euskerika</i>
1987	Juaristi (1987): <i>Literatura vasca</i>
1996	Orpustan (1996): <i>Précis de littérature basque</i>
2000	Urquizu (2000): <i>Historia de la literatura vasca</i>
2002	López Gaseni (2002): <i>Historia de la literatura vasca</i>
2004	Aldekoa (2008): <i>Euskal literaturaren historia</i>
2012	Olaziregi (2012): <i>Basque Literary History</i>

Let us now examine these historiographies one by one to see how much space and what kind of space translation has been afforded. We will examine four aspects of each historiography: 1) the habitus of the author of the historiography (education, language, literature, and translation); 2) the situation of the historiography in the field (creator/agent, strength/power, purpose, etc.); 3) a brief examination of mentions of translations; and 4) results derived from the previous three items.

4.4.3. Examination of historiographies

4.4.3.1. Orixe (1927): *Euskal literatura'ren atze edo edesti laburra*

4.4.3.1.1. *Status of Orixe and his historiography in the field*

Orixe (1888-1961) was a Basque renaissance writer who was also praised as a translator. He was also an essayist, and because he compared the two, that is his work as an essayist and his work as a translator, Orixe sparks particular interest for the purposes of the present research. Did translating and writing essays enrich each other? How did his habitus influence the two different kinds of work? This is the food for thought that comes immediately to mind.

As Iztueta explains, Orixe had steadfast ideas about literature, and whether anyone liked them or not, he always maintained his aesthetic taste. Between 1924 and 1935, Orixe systematized his primary ideas about aesthetics (Iztueta, 2003a: 10). Specifically, he wrote the essay under consideration during this time (it is interesting to note, therefore, that this historiography was written following his ideas about aesthetics), when he was living in Bilbao. He left the Society of Jesus and found office work with the Royal Academy of the Basque Language, which had recently been founded by R. M. Azkue (Iztueta, 2003c: 157); he also worked as a journalist during this time. As we see, by this time he had started to systematize the arena of the Basque language and of writing in Basque, and Orixe was a promoter in that arena. During the Bilbao years (1923-1931), Orixe also translated *Tormesko itsu-mutilla* (1929) and *Mireio* (1930), and did other creative work as well. During this time he also developed close relationships with Lizardi and Zaitegi, for example, and he also served for three years as the director of the “Euskal Atala” section of the newspaper *Euzkadi*, despite the ups and downs that come with being director (*idem*).

Let us now consider the different aspects of Orixe’s habitus, not only with regard to both language and literature, but also with regard to translation, in order to provide background for our later examination of his history.

In Orixe’s opinion, “lehen egitekoa euskarari eustea da eta, horretarako, herri-propaganda egitea. Helburu horretara zuzenduta daude hain emaitza positiboak eman dituzten Euskara-Egunak eta herri jaiak” (Iztueta, 2003a: 18). With respect to the level of Basque that writers need to use, for Orixe, “(...) garrantziskoena euskara kultur hizkuntza bihurtzea da” (Iztueta, 2003a: 19). For that purpose, he distinguishes two

levels: the fields of literature and science, with priority given to literature (*idem*). But what should the Basque language be like then, to develop culture? In the literature of the time, Orixe saw two mistakes: puritanism and stylistic barbarism (Iztueta 2003a: 25). Additionally, “Euskal Herrikoak ez diren hizkuntzalariengan euskarari bere originaltasuna kentzeko joera nagusitzen dela dio” (Iztueta, 2003a: 28). At the time, Orixe responded to a number of denunciations regarding the capability of the Basque language, and in his opinion, “hizkuntza baten gaitasun-neurria ez datza hitz-kopuru ugariago ala urriagoan, gramatikaren aberastasunean baizik” (Iztueta, 2003a: 39). According to Orixe, the Basque language has a great capacity for adapting to scientific terminology since it is a capacity that stems from suffixes, putting words together, and adjectives (Iztueta, 2003a: 41). To prove such statements, Orixe uses translations among other things as his examples in his lectures and articles (Iztueta, 2003a: 41-42). Turning to literature, Orixe expresses his opinion that it is an epic genre, and one that will mark the direction that literature should take, as it did in the Greek model (Iztueta, 2003a: 159). Thus, Basque literature should be cultivated starting with epic poetry. Orixe states that Basque folklore must also be cultivated, especially sports (Iztueta, 2003a: 154). “Nobelak ere egin daitezke, baina hauek baino askoz aurreagokoak ditugu kontakizun epikoak. Lehenagokoak dira gertakariak, ipuinak baino. Nobelagintzari, beraz, ez dio horrelako garrantziarik ematen. Oratoria bera ere horren aurretik pasatzen da” (*idem*). In Orixe’s opinion, theater must be cultivated, “herria bera entzule eta ikusle izan dadin” (*idem*). In any case, his Jesuit education is unmistakable, and he does indeed show his support for the theater, “baldin lizunkeriatik salbatzen bada” (Iztueta, 2003a: 155). With respect to art and morals, they are inseparable in Orixe’s opinion: “‘Arteagatiko artea’ delako hori, Orixeren ustez, aitzakia polit bat besterik ez da, moral-kontuan zernahi gauza zuritzeko erabil daitekeena. Artea eta morala, helburu desberdinak dituztenez gero, ez dira gauza bera, baina, hainbat gauzatan bat datozenez gero, ezin dira banandu” (Iztueta, 2003a: 193). “Moralak artean daukan eragina oso erabakigarria zen Orixerentzat, moral-tatxaren bat duen obra ederrez ezin gozatua adierazten zuen” (Iztueta, 2003a: 205). It is very clear that Orixe’s Jesuit education had an effect on his ideas about literature, and thus, “Kristautasuna eta liberalismoa elkarrekiko zentzu baztertzailan ulertu izan duen jarrera intelektual hori gehienbat jesuitikoa izan da; Jesusen Lagundiak Erreformari erasotzeko hartu zuen berbera, alegia,” as Iztueta says (2003a: 214). Along the same lines, “Orixek ez bide du eskemaz aldatuko. Modernismoari atek sistemaz ixten dizkio. Sarrailaz eta atalagaz” (*idem*). Indeed,

“Orixek Jesusen Lagundian jasotzen duen herentzia intelektuala, hain zuzen, Espainiako estatu katolikoari darion izaera kontserbadoreari dagokiona da, liberalismoaren eta integrismoaren mugan” (Iztueta, 2003b: 29). For example, he absolutely rejected the resources of romantic literature and women’s literature (Iztueta, 2003b: 54). Regarding the activity of artist, in Orixe’s opinion, the artist’s instinct is natural and learned, and harmony comes from contemplating nature and reading (Iztueta, 2003a: 219-224).

With respect to Orixe’s translation practice, as Aiora Jaka explains, in Orixe’s work creative works occupy a different space from translations (2012: 146). Orixe especially translated classical and religious texts.⁴⁶

Lehenik eta behin, Orixek itzulitako testu gehienak erlijiosoak dira. Ez zituen literatura modernoetako obrak itzuli, euskaldunentzat eta euskararentzat kaltegarriak izan zitezkeela pentsatzen zuelako; are klasikoen artean ere, hautaketa-irizpidea garbia da: Horazio eta Virgilio baina Ovidio inola ere ez (esanguratsua da Ovidioren *Ars amatoria* “lizunaren” itzulpena *Euzko Gogoan* argitaratzen hasi zenean Orixek agertu zuen haserrea, 2.1.11. atalean aipatu duguna). Euskaldun katoliko eta baserritarraren irudiarekin nolabait bat zetozen testuak itzultzen zituen, edo behintzat, irudi hori hankaz gora jarriko ez zutenak.

(Jaka, 2012: 168)

In 1928, Orixe won the competition organized by the Pamplona City Council for translating the 9th chapter of *Don Quijote de la Mancha* and then, in an article, expressed his happiness and hope: “itzulpenek euskal literaturan aro berri bat irekiko duten uste sendoa baitu. Izan ere, euskal pizkundearen garai hartan, asko ziren euskal literatura euskaraz sortutako lanekin bakarrik osatu behar zela uste zutenak, kanpoko lanen itzulpenek eragin zezaketen ‘kutsadura’ saihesteko” (Jaka, 2012: 147). Orixe did not agree with this last opinion, and believed that good foreign things should be adopted (148). Regarding translation strategies, he was in favor of reasonable translation:

Zizeronek bezala, Orixek uste du ez dela hitzez hitz itzuli behar; aitzitik, itzulgaiko testuan esaten dena ondo ulertu ondoren norberak bere moduan eta bere hizkuntzak eskaintzen dituen baliabideak erabiliz itzuli behar dela aldarrikatzen du. Horregatik joko du Orixe Xabier Mendiguren Bereziartuk, aurrerago ikusiko dugun bezala, euskal itzulpenaren historian zentzuzko itzulpenaren edo itzulpen librearen ordezkari nagusitzat.

(Jaka 2012: 148)

In order to accomplish a more formal Basque and prove the capacity of the Basque language, Orixe used translation as a tool, and for that reason he published his

---

⁴⁶ For greater detail, see Jaka 2012n, Section 2.3.1 on Orixe’s translations.

poem *Euskaldunak* in two languages, including the prose translation in Spanish next to the verses in Basque, as originally written (163-164). Orixe's translations had little to do with the function of literature: "idazten edota itzultzen zituen testuen helburua ez zen batere literarioa; lotuago zegoen hezkuntzarekin eta moralarekin, batetik, eta euskara jaso baten lanketarekin, bestetik" (Jaka, 2012: 165-166). According to Jaka, there is a reflection of modern epistemology of translation in Orixe: where it is possible to distinguish form and content, he favors making the distinction. He frowns on excessive rhetoric in source texts and leans instead toward simplifying target texts, rendering the content in a simpler style. But there are also contradictions and sometimes this changes the content and the essence. For example, Orixe altered the last chapter of *Tormes'ko itsu mutilla* because it did not have a clear content, and because it lacked respect for the Basque speaker. When he translates, Orixe keeps in mind the target text, the target reader, and the target culture (Jaka, 2012: 167). With respect to the definition of translation, the distinction between translation and creative work is blurry: "itzulpena eta sorkuntza originala oso nahasirik ageri dira askotan, Orixeren itzulpenak aztertuta, ez da garbiegi ageri non dagoen euskal testu bat idaztearen eta erderazko testu baten itzultzearen arteko muga" (Mendiguren, 1988: 40; Jaka, 2012: 169). Is Orixe's habitus as Jaka describes it apparent in the history of literature that Orixe wrote? We will also touch on this issue in the chapter that examines the corpus.

Iztueta also considers Orixe's scientific character in his work, *Orixe auzitan*, and says the following: "Penintsulako Seminario Nagusietan ohi zen bezala, Orixek filosofia eskolastiko-eskolastikoa ikasi zuen. Eta hau esatean, espresuki azpimarratu nahi dut artean zientzia positiboekin ongi ezkondu gabe zegoen zientzia espekulatiboa zela nagusi" (Iztueta, 2003b: 67). Thus: "Horren arabera, zientzia positiboen ekarpenak ontzat hartzekoak dira, baina tradizio eskolastikoan sendo dirauten tesi nagusiak auzitan jarriko ez diren heinean bakarrik" (Iztueta, 2003b: 70). The students of the Society of Jesus "Bazeukaten, eduki, zientzia positiboen oinarritzko informazioa. Gertatzen zena zen alde zuretik erabakitako ikuspegi aristoteliko-tomistaren arabera ematen zela. Eta ikasleek jaso, halaxe jasotzen zutela, kritika handirik gabe" (Iztueta, 2003b: 71). One of the book's general conclusions was that Orixe's very foundations were drawn considerably from the work of others, and his bibliographical foundations were also weak:

Orixeren lanak, ikerketa-lanak baino gehiago, saiakerak direla esango nuke. Berenetik asko jartzen du edo, edonoren iturritik esaten ari bada ere, bere ukitua eman arteko bakerik ez du izango. Bestalde, atzerrian batez ere, euskarri bibliografiko ahulekin ibili zen gerraondoko urte beltz haietan, bai Ipar Euskal Herrian eta bai Amerikan.

(Iztueta, 2003b: 73)

All of these things must be taken into account, therefore, when examining Orixe's *Euskal Literatura'ren atze edo edesti laburra*, which was published in 1927 in various issues of the journal *Euskal Esnalea*. It must be taken into account, furthermore, that, in Paulo Iztueta's words, Orixe's history was written "in response to a call for submissions for an award" (2002: 10) and the possibility must be noted, therefore, that he may have tailored his text to the contest. The announcement of the contest in the journal *Euskal Esnalea* was made in the February issue of 1927: "I. Award from the City Council of San Sebastian: 500 pesetas. Theme: 'A Short History of Basque Literature.' This history need not be long or in depth, but the outstanding entry will be clear and easy to understand" (25).⁴⁷ A single work was submitted, and the judgement was published in the June edition of *Euskal Esnalea*. Iztueta reports on it, and on Orixe's resulting outrage:

Hasieran esan dut *Euskal-Literatura'ren atze edo edesti laburra* saioa Euskal-Esnalea elkarteak 1927an antolatutako V. Lehiaketara bidali zuela eta lehen saria irabazi zuela. Egia esateko, ez zuen inorekin lehiatu beharrik izan, zeren "Euskal elertiarren edestiak" izeneko sailera lan hori bakarrik aurkeztu baitzen. Elkarteak Emeterio Arrese, Ramon Intzagarai eta Euskal-Esnalea elkarteko zuzendaria izendatu zituen epaimahailanetarako eta hauen iritzia, Orixeren lan hori epaitzerakoan, hauxe izan zen: "lan ederra da; oraiñarteraño onenbesteko azterpenik ez du inork egin gure elertian. Utsune gabekoa ez da ordea. Martzelino Soroa jaunak asi ta beste askok aurreratu duten antzertitzaz itzik ez esatea da nabarmenen agertzen den utsunea. Elerti-edestia idaztean, aitatu gabe ezin utzi litezke antzerki-gaiak." Segidan, Orixe sutuko duen erabaki hau dator: "saria: 350 peseta." Finkatutakoa baino laurden bat gutxiago.

(Iztueta, 2002: 127-128)

No one had ever previously carried out such an investigation and despite this having been confessed to Orixe, the payment of only 350 pesetas instead of 500 and the negative criticism wounded his, and he wrote a letter of complaint Gregorio Mujika in 1930: in Orixe's opinion, it was false that he did not say a single word about theater, indeed, there were the lines he dedicated to Souletin pastorals. He admitted that he did not report on Marzelino Soroa and confessed that he had not had the opportunity to

---

⁴⁷ At essentially the same time, another award was offered in the same year for collections of expressions or thoughts: "IV. Theme: 'Entries in Basque from any language and on any topic that are beautiful expressions or memorable thoughts.' Forty-two collections of expressions were submitted" (*Euskal Esnalea*, 1927: June).

examine that issue of the journal *Euskalerrria*. In any case, in his letter, Orixe asks if Martzelino Soroa accounts for a third of Basque literature, since they withheld a third of the prize for failing to mention him. He also says that he mentions Alzaga and Garitaonandia in the context of theater, and wonders if that is “not saying a single word” (Iztueta, 2002: 128-129).

Whatever the context and whatever the later criticism, the historiographical work under consideration here was not Orixe’s first essay on Basque literature; he had already written a number of articles in Spanish that had been published in the journal *Euzkadi* between May of 1924 and August of 1925 (Iztueta, 2002).⁴⁸ Orixe wrote the first history of Basque literature by improving on these articles:

Orobat, euskararen tradizio ahaztuegia berreskuratzeko, autore klasikoak errebindikatu zituen. *Euzkadi* egunkarian kazetaritzan hasi orduko ekin zion euskal klasikoak ezagutzera emateari. Lehen esan bezala, euskal klasikoez hamaika artikulua argitaratu zituen 1924-1925eko epealdi laburrean. Guztiak laburrak bezain zaintsu eta mamitsuak. Artikulu horietan zazpi idazle dakarzkigu bakarka aztertuta: Axular – honi hiru artikulua eskaintzen dizkio – Mendiburu, Zabala, Jose Antonio Mogel, Larramendi, Iztueta eta Aita Joanategi. Eta tartean, beste hainbeste zeharka aipatuta: Anibarro, Kardaberaz, Agirre Asteasuko erretorea, Gregorio Arrue, Lardizabal, eta beste hainbat. Irakurtzekoa da euskal klasikoei eskaintzen dien “Los clásicos vascos” izeneko artikuluan, horien izenak nola errebindikatzeko dituen, zeinen bikain arrazoituz. Hastapeneko lan hauen osagarri eta koroa gisa, oraingoan euskaraz, *Euskal-Literatura’ren atze edo edesti laburra* izenez ezagutzen den saio biribilagoa landu zuen, Euskal-Esnalea elkarteak antolatutako sariketan irabazle suertatu zena. Lan hauxe da, guk dakigula, euskal literaturaren lehen historia. Izenburuan datorren bezala, laburra, soilik Eusko Pizkunderaino iristen dena, baina biziki mamitsua.

(Iztueta, 2002: 120)

In 1991, Orixe’s *Euskal Literatura’ren atze edo edesti laburra* was published again in the third volume of a collection of his complete works and later, in 2002, it was published yet again by Iztueta.⁴⁹ In that re-edition, Iztueta wrote a foreword to Orixe’s work under the title “Irakurtzeko gomendioa”, as well as “Hondar hitzak” (besides adding the articles indicated in the above quote). According to what Iztueta says in that foreword, compared to previous works on the history of Basque literature, Orixe’s, though short, “has an inclusive viewpoint” (2002:10); that is, although his work was not as long as previous works, Orixe takes into consideration literature from both the south and north sides of the Basque Country, as well as both oral and written literature (*idem*).

---

⁴⁸ These articles are included in the the later (2002) edition of the history.

⁴⁹ It was this edition that we use in the present study.

As Casenave explains, Orixe chose his authors and his corpus from the point of view of the southern Basque Country; in any case, “euskal literaturaren errebaso osoa egin zuen, erdi aroko kantua eta eresietatik abiatuz, XX. mendeko hastapenetako obretaraino” (Casenave, 2012: 44). Casenave states that he also read the critics who had previously worked on Basque literature, as is clear from Orixe’s philological, historical, and critical notes (2012: 45). Regarding the methodology Orixe uses in his works in general, Casenave says, “Beraz, historiografiaren kontzientzia bizia ba zuen Orixek, baitzekien garbiki, literatura baten historia eraikuntza intelektual bat dela, lehen lehinik. Horrengatik, menean zeuzkan ezaugarri guztiak erabili zituen ikuspegi egin ahala osoa antolatzeko asmoz” (Casenave, 2012: 46-47). With respect to the distribution of chapters, the author classifies them according to century, beginning with the 16th century and continuing through the beginning of the 20th century. Furthermore, in addition to the criterion of north/south, he also classifies works according to four literary dialects (Lapurdian, Souletin, Bizcayan, and Gipuzkoan). Another criterion is also present in this history: that of lineage. Orixe’s Jesuit education comes to the surface and he classifies Basque literature according to “parents” (Casenave, 2012: 46; Lasagabaster, 2007: 239). As Iztueta says, “(...) irizpide linguistikoa, geografikoa eta historikoa alde batera utzirik, pertsonala hautatzen du zatiketaren abiapuntutzat (Iztueta, 2002: 126). “(...) eskolak eratzeko orduan, euskal idazleak baino lehenago eragileak hautatzen ditu” (*idem*). “Axularren aurreko epealdiaz dakartzan atalak alde batera utzita, hiru eskola nagusitan banatzen du euskal literaturaren historia” (*idem*): Axular, Larramendi, and Arana Goiri.

The following are the chapters in this notable literary historiography: I. Atalgitea; II. Euskaldunak eta euskera; III. Poesi erritarra; IV. Axular aurrea; V. Axular; VI. Axulartarrak; VII. Oraingo idazle laphurtarrak; VIII. Laphurdiko poeta landuak edo erdi-landuak; IX. Larramendi eta beretarrak; X. Gure mendea: Arana ta ingurukoak; XI. Euskaltzaindia; XII. Irakaspena.

4.4.3.1.2. Examination of representations of translation

In Chapter IV, we find the first references to translation. This chapter consists of three subsections (Detxepare, Leizarraga, and Bonaparte), and translation is

mentioned at the beginning of the chapter (37), in the chapter on Leizarraga (39-40), and in the chapter on Bonaparte (40).

At the beginning of the chapter, Orixe discusses promoting agents, that is, “agents of translation.” He notes that the first translations mentioned in his historiography were done by foreign translators:

Esana da, euskalduna “eginetan luze, esanetan labur” dela, ta egiagorik ez da izan oraino. Bere gisa edo bere baitaz etzuen bear ba da oraindano libururik argitara izanen. Errege, errege-gai ta gizon ospetsuren batzuek eragin bear izan zioten. Argatikan duzu Naparroa Barrena edo Baxenabarre euskal idazketan aurrenik. Bearrik Naparroa’ko Erregina Joana! Arek itzularazi bait zion Leizarraga’ri Testament Berria. Gure egunetantsu ere, nor dugu Biblia osoaren itzularazle? Luis Luziano Bonaparte. Napoleon’en ilobasoa, erregetarra. Duvoisin’en itzulpena ez ezen Bidasoa’z onoztikoena ere, nori zor zaio? Emen ez dugu olako Erregerik ez erregeondorik, ez jaunik izan, eta oraino Biblia osoa ez dugu euskeraratu, Bidasoa’z aindi duten bezala.

(37)

Following the classification used in Pym’s discourse on translation, Orixe then provides an explanation, including the reason for historical artefacts.

Further on, Orixe says the following about Leizarraga:

Leizarraga

Biblia’ren euskeratzea. Leizarraga’ren izkuntza “oraino traslationetan beintzat usatu gabea” zen (Erreginari). Gainera itzulketan zeatz ari bearra, al zuen zeatzena edo “fidelkiena,” ta etzezaken beste edozein gaietan bezala biur-gaietik aldegin. Jainkoaren “hitzari deus edeki eztakion, ez eratxiki, egin ahal dudan fidelkiena egin dudala” (ibid.). Euskalkiaren bat-egiteari ere begira zion: “guziei adieraziteari iarreiki gatzaitza, eta ez xoil, edozein lekuko lengoage bereziri; eta badakigu ezen, denborarekin anhitz eta anhitz hitz eta mintzatzeko manera eridenen dela obra huntan bertzela hobeki erran zatenik” (*Heuskaldunei*). Bai naski, ba zekien zenbait itz eta esaera obeki esan zitezkeela euskeraz, baino ala ere lardaska-samar egina da euskeratze ori: latinean dagon bezalatsu utzia. Ba dire itz eder bakar batzu, labaki zabalean zizek-antzo. Oriek ar dezazkegu iruditu txarrik eta begi-okertzerik gabe, ezpaitzion yaramon itz-berritzeari. Artaz, balio aundiagokoak. Gramatiko’ak ere euskal-aditz edo berbo’rik ugariena Leizarraga’n arki dezaket. Ez dagokot orretaz iritzi emaita. Leizarraga’k, beraz, euskal-aditza ugaria eman digu, itzulketa lardaska, izketa erraza, errazegia, ta idaztankera ez gisakoa. Torizu erakusburu bat:

“Eta Jakobek engendra zezan Joseph, Mariaren senharra, zeinaganik yayo izan baita Jesus, zein erraiten baita Christ.”

Badakizu, adiskide: ez Maria’rengandik, Maria’ren senarrarengandik jayo zen Jesukristo, Leizarraga’k dionaz. Olako utsegite mandorik ez duzu arkituko Leizarraga baitan, baino euskera olakotsua beti. Leizarraga’ren euskeratik egun ari dugunera ba duzu bidealdi.

(39-40)

In his chapter on Leizarraga, Orixe emphasizes that the first Basque translation was Leizarraga’s. In addition, he presents the idea of the faithfulness of the translator

and points out through a quote the abundance of dialects indicated by Leizarraga's words. He does the same thing to suggest that the translation could have been better. Orixe comments on Leizarraga's use of language: Leizarraga's Basque seems quite confused to him because it contains a lot of Latin words; he accuses Leizarraga of not having looked at "word-updating;" nevertheless, he says Leizarraga's text is rich in verbs. Overall, his comments about the translation are negative ("itzulketa lardaska, izketa erraza, errazegia, ta idaztankera ez gisakoa"). In the passage, Orixe clearly explains his ideas about translation and about language (presented through Jaka's and Iztueta's explanations). In Orixe's opinion, a debt of respect is owed the target language and the target reader, and therefore it does not seem to him to be appropriate to follow the Latin closely at the expense of meaning, nor to fail to pay attention to word-updating.

He discusses Bonaparte in another chapter:

Bonaparte

Luis Luziano Bonaparte: Biblia osoa euskeraz. Au ez dagokio Axular-aurreari, baino Bibliaren itzulketari dagokion apurra erabat sailtzearren eta labur-naiez emaiten dizut emen. Errege-gai Bonaparte'z ari bitez luze adina zabal mintzo-zaleak; nik literatura dizut gai, antzez idatzitakoa. Gai onetan ere zor aundia diogu euskaldunak. Laphurdi'ko euskerara zala bide ta aren diruz itzuli ta argitara zen Biblia osoa: Duvoisin duzu Biblia osoaren aurreneko euskerazale (1859 gn). Biblia zati batzuk ere itzularazi zituen Bizkaierara (Uriarte), Giputzerara (Otaegi), Baztan'go euskalkira (Etxenike), ta Xubero'kora (Intxauspe). Duvoisin'ek egin-lana Leizarraga'rena ez bezelakoa da. Eginalak egin duzu euskerara bear bezalatzen; eta euskeraren jabe baitzen, Leizarraga'rengandik Duvoisin'engana argi-urratsetik eguerdira adina tarte badago. Laborantza'ren egille onek euskera ederki derabil; baino Biblia'ren biurtzean orretaz gaindi oldar edo indarka bizkorra egin dizu. Berak itz berri anitz antolatu bear izan zituen, eta aiek oro ez dire artzekoak; baino asko ta asko euskeran sartuko direnak. Erri euskeraren ezaguera barnea zizun, eta berez ikastetsua ta lanari lotua baitzen, arek egin-lana inork ez dizu goitu oraino

(40)

Although Bonaparte is not a 16th century writer, Orixe includes him in the chapter on literature prior to Axular because he is associated with translation of the Bible. In our opinion, there is somehow in Orixe a desire to distinguish between translation of the Bible and translation of other genres. He emphasizes that Bonaparte was an agent of translation of the Bible (both of the whole Bible translated by Duvoisin, and of translations into several different Basque dialects of parts of the Bible. Orixe also mentions who the translators were for each Basque dialect (doing archaeology for translation history), and offers his opinion that Duvoisin's version of the Bible had not

yet been surpassed by anyone. In saying that Duvoisin's was the first version of the whole Bible, Orixe does historical criticism.

With respect to the Axular period, Orixe discusses Axular and his followers in the 5th and 6th chapters. Among Axular's followers are Joannes Etxeberri, Larregi, Haraneder, Arbelbide, Yoannategi, and Intxauspe. References to translation appear in Axular's work, and in Joannes Etxeberri's, Larregi's, Haraneder's, and Intxauspe's (that is, in the work of five of the seven authors mentioned as part of the Axular period).

When speaking about Axular (41-43), Orixe clarifies that *Geroko gero* is not "made up out of his own mind" (41), but rather is a collection of quotations gathered from different places. He also suggests who the source might be, citing Julio Urkixo for support:

Urte gutxi duela idatzi zuen Julio Urkijo jaunak, Axular'en *Gero* orren iturburuetatik bat ote zen Granada'ko Fray Luis. Granada'ren jario gutxi ageri da, Axular'en toki bakar batzuk itzez itz euskeratuak baldin badire ere. Lenbiziko zatian ez da zantzurik ere usmatzen; bigarreanean idazburu batzuk eta parrafoen bat besterik ez. Baino Granada'k berak ere Elizaren Gurasoengandik artzen zuen bere liburuetako gaia. Axular'ek duen guzia erderatik euskeratua balitza ere eluke gutxiago balio, ederki itzalgaiztu baitu erdera ori. Euskeraz burutatua dirudi Axular'en liburua.

(42)

One way or another, then, Orixe accepts that Axular's text is to some extent a translation, but even so, states that it appears to have been written in Basque. To justify the matter, Orixe notes that Axular used outside sources, just as the original source did. According to what we read in the above quotation, the Basque text greatly overshadows the Spanish, and that is to Axular's credit, according to Orixe. Given the high level of the language, it does not concern him whether the text was written originally in Basque or if it is a translation (this message is hidden in Orixe's words, but is consistent with Orixe's habitus as described by Jaka and as explained above).

The following is Orixe on about Axular's language:

Gaurko irakurlea ez bijoa Axular'engana euskera garbi-garbiaren billa. Mingarri idurituko zaio ainbeste erdal-itx ikustea. Axular'en asmoa, burutapena den bezala ta argi agertzea da, ta ez dijoa igesi beste asko bezala buruan daukana adieraztetik. Asko ta asko, gaur ere, erderaren igesi dijoazela, burutapenaren igesi dabilta. Alaere Axular'ek euskal-itx eder ugari ba du, Mendiburu'k baino ugarigo. Axular bere itzez zuzendua edo garbitua eman liteke dagon baino txukunago. Axular'en idaztankera bizia da, arraia, garbia, ta zainduna. Naiz bitxikeri edo axekarako, naiz funtsez eta gogor mintzatzeko gai dago beti. Orrek eman dio Laphurdi'ko euskalkiari bere joera ta aria.

(42-43)

In Orixe's opinion, Axular's Basque is not very pure, but he does use some beautiful Basque words; he could improve it a little but, in general, Axular's style is lively, pure, and well-rooted. Here too, the notes on language are Orixe's.

With respect to Orixe's warnings about translations by Axular's followers, he concludes the section on Joannes Etxeberri as follows: "Arteraino Eliz-gauzetan bakarretan erabil zuten izkuntza, yalgiazi zuen jakingaietara ere. Filosofoen esanak eta poeta'enak eta abar egoki euskaratzen ditu" (46); this is an historical criticism. Speaking about Larregi, Orixe mentions a single work, his translation of the New Testament, on which topic Orixe cites a quote by the translator in which Larregi confesses that the desire to speak clearly forces him to resort to French (46). About Larregi's style of writing, Orixe says, "Ez du euskera garbi-garbia; baino ez mordoiloa ere" (47). In his section on Haraneder as well, Orixe mentions only translations. He discusses Haraneder's New Testament, saying that it remained unpublished for more than one hundred years, and also that it was the first translation done for Catholics, and offers his opinion about the work: "Euskera ederra, ugaria, garbia du. Itz bakar batzuk berritzen ere ditu. Mingarri da, euskal-libururik geienetaz esan ditekera onetaz ere esan bearra. Nork erabil dezake eskuetan? Nork ezagutzen du? Damurik, ez euskaldunik geienak!" (47). He also lists other translations by Haraneder: "Haraneder'ek berak euskeraratu zituen S. Prantzisko Sales'koaren *Philotea* (1749), eta Scupoli'ren *Gudu izpirituala* (1750). Atsegin aundiz irakur ditezke. Bakantxo arkituko dire Euskalerrria'n" (47). Orixe begins his section on Intxauspe by saying that he is one of the most cultured Basque writers; he goes on to say "Bonaparte'ren aginduz S. Mateo'ren Evangelioa poliki euskeraratu zuen. *Jesukristen imitazioea* (1883) itzuli zigun, eta beste liburuto ta aitzinsolhas edo itzaurre batzuk ere bai" (48). Next Orixe explains that it was Intxauspe who re-edited the third edition of Axular's work, and provides a number of quotes from the forewords (49).

In Chapter VII, "Oraingo idazle laphurtarrak," Orixe discusses the journals *Euskalduna* and *Gure Herrira* (51-52); he makes no mention of translation here. In

Chapter VII, “Laphurdiko poeta landuak edo erdi-landuak,” on the other hand, he refers to translations in the subsection entitled “Artxu, Goietxe, Otxobi.”⁵⁰

Artxu, Goietxe, Otxobi

Alegiak edo fableak. Leenbiziko biek Lafontaine ta Samaniego artu zituten euskeraratzeko; irugarrenak bere buruz ere asmatu ditu. Artxu erderari lotuegia bere itzulpenetan; Goietxe eskukoago duzu. Bien-ala-biek esan dudana ez biziki aipagarriak. Otxobi’k aldiz, alegi arinak, arraiak, maitagarriak atera ditu. Neurtitza leguna du aingirea antzo, zailua basauntzaren gisa, mintxoia musika bezala, Xubero’ko dantzariak bezain jauzilaria ta biguina. Irakur *Bi garratoinak* esaterako. Ez dizut esanen Esopo dunik burutapenaz, ez itz beteaz eta laburrez alegietan. Biziki erraz da neurtitzetan ari izan ezkeroz alfer-itzen bat jaritoea —Esopok etzuen neke onenik izan, ez paitzitzen neurri— ta bein edo bein edatuxego ari duzu gure Moulrier; baino ez duzu berritxua, ez burugabea. Oraindainoko alegi-idazleak goitu dituela nago.

(58)

Compared to translated fables (which are apparently “not particularly worthy of mention;” 58), the fables written by Otxobi are the best, says Orixe, and while they do not reach the level of Aesop’s in content or in length, Otxobi’s have the merit of having been written in verse. Orixe assesses the rhythm of the target language and its inner sense, in accordance with his ideas about language in general.

Chapter IX, “Larramendi eta beretarrak,” is divided into 5 subsections: “1. Eliz-idazleak;” “2. Mogel eta Iztueta;” “3. Lore-jokuak;” “4. Bidasoaz emendiko poetak;” and “5. Alegi edo ipuinak.” Orixe mentions translation in the first two subsections and the fifth.

About Mendiburu, he says the following:

Mendiburu

Euskal-idazlerik oberena au uste dute zenbaitek eta Cicero euskalduna izena ipini diote. Axular’en ondo-ondoan beintzat tokia merezi du. Euskera garbiagoa du Oyartzuarrak Urdazubiarrak baino; ez orde ugariagoa. *Jesusen Biotzaren debozioa* (1747) Aita Croisset’ek prantsesez egindakotik egoki zigun euskerara; ez itzuli. Au da Mendiburu’ren libururik bikainena idaztanceraz eta euskalkiz. Eman zizkigun gainera beste iru liburutan *Otoitz-gaiak* (1759) ikaskizunez eta azkuz beteagoak.

(63)

In the preceding passage, Orixe underlines the difference between adaptation and translation, and although it is an adaptation, he says it is the best text from a certain

---

⁵⁰ The subsections of the chapter are: “Oihenart (1657);” “Elizanburu;” “Salaberri;” “Etxaon;” :Artxu, Goietxe, Otxobi;” “Adema;” “Zaldubi.”

writer. It is worth noting that he calls the person who did the text the “writer,” whether that person translated or adapted the text.

Regarding Añibarro, Orixe says:

Laphurdi'ko euskeratik Bizkai'kora aldatu zigun Axular'en *Gero*, ta bere Iztegitxoa antolatu ere bai, argitara ikusi ezpadugu ere. *Esku-liburua* du idaztanceraz baliotsuenik (1802); euskera ere garbia, landua, ugaria. Euskal-eliz-liburuetan bai politentsuna, txiki samarra dena. *Lora-sorta* aldiz, ez dirudi batena; erdalkeriz josirik dago. Bi liburutxo oriek erderatik artuak dire: lenbizikoa Pinamonti'rengandik eta bigarrena Aita Palacios'engandik.

(64)

It must be taken into account that, in this passage, Orixe uses the word “change” to define an intralinguistic translation. With respect to Añibarro's other two works translated into different dialects, Orixe thinks one is better than the other and, as he did other times when he made personal comments, he justifies his opinion by citing linguistic reasons as his basis: because the one text is full of barbarisms, it is not as good a work as the other, which was “taken from Spanish.”

About Agirre Asteazuko, Orixe says the following:

Asteasu'ko Erretore Juan B. Agirre'k anima gauzetan ederki ari izan zuen euskera. Moral-gaia oso osorik latiñetik euskerara zuen eta Eliz-gauzetan beretan ere euskeraren landa zabaldu zigun. Idaztanka argia, izkera erraza, garbia, irakurgarriago ta maitagarriago dena. Euskeraz ere ikasia zen eta laphurtarren jario apurra ba duela emaiten du: argitasunez beintzat bai.

(64-65)

And the following is all that Orixe has to say about Lardizabal:

Testamentu zarreko ta berriko Kondaira, nork eztu ezagutzen? Nork eztu irakurri bein baino geiagotan? Biblia'ren laburpen polita egin zigun euskera eder, garbi, ugari askian. Gipuzkoa'n noizbait ere maiz irakurtzen zen. Orain eztakit ainbeste. Gramatika-lanetan ere jakintsua zen.

(65)

Orixe praises both for their use of the language. He also has a good opinion of Arrue's work as a translator (noting that, in this case, Orixe says “write or translate into Basque” when discussing translation of doctrine):

Langile bikaina bide zen, ogeitamar urtez euskera-lanetan. Asko ta ederki idatzi edo euskeratu zuen Mazo'ren dotriña euskeraz (1858); *Esku-liburua* (1863); *S. Iñazioren bizitza* (1866); *Santa Genoveva'ren bizitza* (1868); *Villacastin'en Meditazioak* (1880); *Mariaren Gloriak* (1881); *Salbazioko aingura* (1883); *San Alfonso'ren bisitak* (1887); *Maiatzeko illa* (1888); *Beargillearen argia* (1897). Baino nere ustez *Jesukristoren*

imitazioa du libururik onuratsuen euskerarentzat. Gaur bertan ere, errirako beintzat ez dut uste oberik denik. ¡Agortua da zorigaitzez!

(65)

In the subsection devoted to Mogeli and Iztueta, Orixe devotes his entire paragraph about Mogeli to his work *Peru Abarka*, except for this final sentence: “Atzenean eratxiki ditu latíñeko itzulpen batzuk: Curtius, Salustius, T. Livius, Cicero, ez ditu oso motel ari euskeraz. Izkera apaina, bizia, etorria, ugarria ta egokia du” (66); this is translation archaeology. And once again he evaluates the language.

In the fifth subsection on fables and stories, Orixe says about Iturriaga:

Iturriaga

Samaniego'ren eta besteren alegiak euskerara zituen gatzik askirekin. Ez dirudite itzuliak, euskeran sortuak baino: euskerara ain egokiak daude gure baserritarrentzat. Gizon ikasia ta jakintsu askia zen, eta alegien eta gainerako poesien itzulketan ez dugu Iturriaga adinekorik. Virgilio'ren Egloga'k ere, izketa biurritu gabe, etorkitsu euskeraratu dizkigu. Irakur bedi batez ere *Palemon*, eta ikus gure bertsolarien izketa nola eraiki digun, eta Virgilio'ren poesia nola erriratu digun. Bein eta berriz irakurri diteke Iturriaga aspertu gabe. Nere ustez Adema Zaldubi'rekin ez da naski euskera bertsoetan ainbeste landu duenik.

(71)

It is repeated here that these translations read as if they had been written originally in Basque, which is why Orixe praises them. Note that Orixe calls the translation process “itzulketa,” as opposed to the product of translation, “itzulpena;” this is an interesting distinction.

Orixe explains that Azkue was an excellent national poet who wrote about Basque customs and wrote verses, stories, and works of satire. The paragraph about the author finishes as follows, with words taken from Uriarte: “Dies irae latinetik ederki euskerara zigun. Gai anitzetan oitu zen eta ‘denetan antzetsu zela aditzera eman zigun’ (Uriarte'k)” (71). Regarding Father Zabala's translations, however, Orixe says: “Esopo'ren ipuinak Vicenta Mogel'ek ez ezik, gure egunetantsu gerkeratik ederki euskerara dizkugu Apaiza Jaun Nikasio Larrea'k. Bildurik baleude!” (72). Although it may be only indirectly, it is mentioned here that Vicenta Mogel translated from Greek; in giving the names of the works and translations, Orixe is doing translation archaeology.

Orixe devotes to his peers a chapter entitled “X. Gure mendea: Arana ta ingurukoak” in which the only reference to translation appears in the subsection entitled

“Arana baino Aranagoak:” “Oriekintsu dioja Zankunegi, Balmes’en irizpidea euskeraratu duena” (76). And in the chapter entitled “XI. Euskaltzaindia,” about the same time period, he justifies not having provided a long list or extensive ruminations by saying that he will summarize and he is too closely involved with contemporary writers to be objective. With respect to translations, the following is the only reference to them in this chapter: “Landerretxe apezja jaun agurgarria or ari duzu bakarrik Fedearen hedameneko urthekaria frantsesetik Laphurdi’ko euskera ederrera itzultzen” (78).

The final chapter is entitled “XII. Irakaspena.” In it, Orixe ponders the future: even if things go well, he explains, in order for the Basque language not to be lost, people cannot be caught napping and there is still much to be done: the national literature must be cultivated, and inspiring reading materials with which to learn how to read are needed (79). After merely holding onto the language, the next step, in Orixe’s opinion, is to enrich the knowledge of the nation by offering courses. According to his deeply held ideas, “jakingairik bearrena ta agizkoena, arruntena, erlijioa da, jainkoak ala naita (80). Thus, he believes that a Bible in Basque is absolutely essential; that is, a translated Bible:

Geroz, erriaren leen-eraluslea apezja da, ala izan da ta ala izanen ere. Aren igandeko mintzaldiak izan dire ta dire gure erriaren abozko literatura. Ta apezjai gizagajoai aztu-arazten dite euskera ikastetxeetan, eta gero oztopoka ari bear. Gaur den egunean ekin diote bizkorrago euskerari. Itzaldiak erderatik eta latiñetik euskerara bear eta oraindio ez daukate Biblia euskeraz. Laister argitarako dela uste dugu *Testamentu Berria* bederen, eta urrena zarra. Euskaltzain Olabide ortan ari duzu aspaldi.

(80)

Our nation is also in need of theatrical works, as well as manuals and new titles, according to Orixe. He concludes his history by saying that long-established national literature can point the way.

4.4.3.1.3. Results

Having examined the references to translations in Orixe’s historiography, we can summarize by saying that as we move forward in time, Orixe mentions translation less.

He makes references to translation of all three kinds: translation archaeology, explanation, and historical criticism. With respect to translation archaeology, in addition

to providing data on translations (who translated what, for example), he often tries to mention “translation makers.” Very infrequently he offers an historical criticism, for example, when he talks about the small distribution of certain texts or explains that a given translation was the first of a certain type of text. Nevertheless, these examples do not constitute doing archaeology, explanation, or historical criticism in a systematic way. Orixe’s work is an essay, not research in the academic style. He evaluates translations based on his own esthetic and linguistic tastes, in a manner consistent with his habitus.

For Orixe, making Basque a cultural language is the most important thing, and he believes that translation is the way to achieve that. Thus, translation should be done fully in the target language, and he maintains the same opinion in his evaluations of and comments on the language in the translations in his historiography. It does not matter to Orixe whether the texts were written originally in Basque or were translations or adaptations; the most important thing is to maintain the essence of Basque. And furthermore, if the essence of Basque is well maintained in a translation, Orixe considers that translation to be better than the original (he makes statements of this type, for example, when he talks about fables translated in verse).

In general, we see in Orixe a desire to distinguish translation of the Bible from translation of other genres of text. Texts commissioned by Bonaparte thus appear together with translations of the Bible from the preceding century. He notices when a translator translates only religious themes, for example, when he mentions that Joannes Etxeberri has put the words of the philosophers into Basque (46). In the meantime, he recalls when there were nothing but translations of religious texts. In this aspect as well, Orixe’s discourse is consistent with his habitus: a cultural language is needed (as a tool for philosophy, for example) if the Basque language is to endure.

Without a doubt we can say, therefore, that Orixe’s ideological, cultural, and linguistic habitus appear in his historiography, as well as in his reviews of translations.

4.4.3.2. Mitxelena (1960, 2011): *Historia de la literatura vasca*

4.4.3.2.1. *Status of Mitxelena and his historiography in the field*

Koldo Mitxelena (1915-1987), a Basque intellectual from Renteria, was extremely pro-Basque and a great academic in the field of Basque studies. After taking

part in the war and being a prisoner, he returned to Renteria and started his academic career. He began studying philosophy and letters in 1948, and we can safely say that his intellectual development took place primarily in the 1950s and 1960s: he earned his degree in Classical Philology in 1951, and in 1952, he was appointed member of the Royal Academy of the Basque Language. Later, in 1954, he was appointed technical director of the Julio de Urquijo Basque Philology School. He was also on the editorial board of the journal *Egan*. In 1959, he earned his doctorate with his thesis entitled *Fonética histórica vasca*. He taught at Salamanca University, and in 1968 became “Professor of Indoeuropean Linguistics,” after overcoming a certain amount of opposition. In the same year, the Royal Academy of the Basque Language charged him with establishing the criteria for creating Unified Basque, and Mitxelena set about this task: it was from his proposal that the Unified Basque in use today was born. From 1969 to 1971, he spent time in Paris. He studied comparative linguistics and, among other things, found a friend and research collaborator in André Martinet. After teaching general linguistics at the Sorbonne, he returned to Salamanca but, in 1977, left to return to the Basque Country and join the faculty in the newly formed Department of Philology at the University of the Basque Country. Mitxelena received many prizes and awards and, in addition to being a member of the Royal Academy of the Basque Language, was also a member of the Royal Academy of the Spanish Language and of the Linguistic Society of Paris.

Mitxelena was a linguist (he published *Apellidos vascos* in 1953, *Lenguas y protolenguas* in 1963, *Textos arcaicos vascos* in 1964, and *Sobre el pasado de la lengua* in 1969), but did not limit himself to nothing but linguistics. Here, for example, is a short passage from a biography of Mitxelena: “Zaletasunez hizkuntzalari, jakinmin mugagabez poliglota, Koldo Mitxelenak literatura ugari irentsi zuen, polizia arlokoa barne, eta baita zinea ere; kultur ekintzetako epaimahaietan parte hartzeko dei egiten zioten” (<http://koldomitxelena.gipuzkoakultura.net/>).

He wrote widely about literature:

Aunque es evidente que la aportación más decisiva de Koldo Mitxelena y la que mejor ha contribuido a conformar su personalidad científica y su papel esencial y decisivo en el desarrollo de los estudios vascos en la segunda mitad del siglo XX se sitúa en el campo de la filología y la lingüística, la literatura no fue ajena a su actividad de estudioso y a su insaciable curiosidad de lector.

Si los escritos de Mitxelena sobre literatura –reseñas de libros, artículos, prólogos, etc.– pueden considerarse como textos «menores» en el conjunto de su obra y en

comparación con sus trabajos lingüísticos y filológicos, vistos sin embargo en el contexto contemporáneo de la situación de la crítica literaria vasca, adquieren una dimensión si no nueva, si al menos importante y decisiva. De hecho, a lo largo de más de treinta años, Mitxelena no deja de publicar en diferentes revistas del país su visión personal de la literatura vasca a través de reseñas de libros de autores vascos, tanto clásicos como modernos, pero también, y su curiosidad intelectual lo hace necesario y lo explica, escritores de otras literaturas.

(Lasagabaster, 2007: 238)

Indeed, Mitxelena published his reviews of literature in the periodicals *Egan*, *Zeruko Argia*, *Anaitasuna*, and *Deia*, and therefore, in the time between the 1950s and the 1980s, Mitxelena's figure was a vital one in literary criticism (Lasagabaster, 2007: 238). Mitxelena's contribution, quite apart from the sheer number of pages, is extremely important for another reason, according to Lasagabaster: "por el excepcional conocimiento del euskera que sirve de base a su análisis de los textos literarios, por la serena lucidez de sus juicios, y por la excepcional cultura desde la que Mitxelena hace su crítica literaria." The primary foundation of this contribution is *Historia de la literatura vasca (idem)*. His other works, articles, and commentaries on literature have been compiled in the 18th volume of the ASJU's collection entitled *Luis Michelena Obras completas*.⁵¹

In the 1950s, Mitxelena asked Orixe to update a version of his historiography, but Orixe declined.⁵² Mitxelena therefore took this task upon himself (Casenave, 2012: 56; Iztueta, 2002: 11-14), when Diaz Plaja asked him to from Madrid.⁵³

The historiographical work that we are examining here was the 5th volume of the work edited by Guillermo Diaz Plaja, *Historia General de las literaturas hispánicas* (Barcelona, 1958), and was completed, compiled, and improved by Mitxelena.⁵⁴

---

⁵¹ The volumes in which Mitxelena's writings on literature have been compiled total 590 pages (to give an idea of the number of pages that Mitxelena wrote about literature).

⁵² This may perhaps be attributed to Orixe's anger at the way his history was judged when he submitted it to the competition; he seems to have distanced himself from writing similar texts.

⁵³ Joseba Andoni Lakarra spoke along the same lines after a few words by Pruden Gartzia (at the Third Koldo Mitxelena Chair Conference in October of 2012, during the discussion following a talk by Casenave). Gartzia pointed out that Mitxelena was the supporter of a number of writers, and encouraged Orixe to write as well. Nevertheless, Orixe did not accept this request to update his work and Mitxelena had no choice but to take on the task. In any case, Lakarra responded by saying that Orixe had no place in such a project, since all of the participants in Plaja's project were renowned researchers. Specifically, Lakarra says, "1960an Espainako formazio minimo bateko filologoen aurrean nork beste" (except for Mitxelena). See <https://www.youtube.com/watch?v=s2cpkw5-FrM> starting at 53.43.

⁵⁴ For the purposes of the present study, we used the edition included in the 18th volume of the ASJU's collection entitled *Luis Michelena Obras completas*. Thus, the page numbers cited herein are those that correspond to that edition.

Agreeing with Lakarra's words,⁵⁵ the fact that this project was set in motion by Diaz Plaja can explain some of the characteristics of this historiography (the fact that it was published in Madrid, and the fact that it was bound by the criteria of a specific project is surely the reason for a number of chronological choices; for example, the choice of 1850 as the cutoff point between two eras).

The history under consideration was published in 1960 by the Minotauro publishing house as the 7th volume in the "Biblioteca vasca" collection. Then, in 1968, the first chapter of *La gran enciclopedia vasca* was published (Bilbao, 1968). In 1988, publishing house Erein republished the work in its entirety (Lasagabaster, 2007; Casenave, 2012), and it was also included in the 18th volume of the ASJU's *Luis Michelena Obras completas* collection.

In Casenave's words, Mitxelena's methodology was based on two foundations: the precision of the historian and the autonomy of the researcher. With these foundations he proved the intellectual rigor that was recognized by most of his peers. In addition to Casenave's comments, we recall the words of Lasagabaster, who said that Mitxelena's was the first accurate work about Basque literature because it was full of strict historiographical rules. Mitxelena also established the historiographical model that would be used from then on (Casenave, 2012: 56-57). He completed a corpus of Basque literature with texts in Basque, followed his historical methodology, and in some cases associated literary history with political, economic or cultural events (Casenave, 2012: 57). In the historiography under consideration, Mitxelena himself confesses, in the chapter entitled "Al lector:"

He entrado más de una vez en digresiones que pertenecen a la historia cultural mejor que a la literaria en sentido estricto. Eso me ha parecido absolutamente necesario y lo único que siento es no haber podido extenderme más o con mayor competencia. (...) me he esforzado en todo momento en medir las proporciones de nuestra literatura con medidas de curso internacional, las mismas poco más o menos que se emplean para justipreciar las literaturas de los pueblos occidentales.

(85)

Whatever the case, "Mitxelenak haustura egin zuen ordu arteko tradizio kritikoarekin (...). Bere oinarri metodologiko eta teorikoak aukeratu zituen eta aplikatu zituen euskal literaturari. Korpusaren hautatzerakoan edo 'kanon'-aren definizioan

---

⁵⁵ Comments made during the discussion following a talk by Casenave at the Third Koldo Mitxelena Chair Conference in October of 2012. See <https://www.youtube.com/watch?v=s2cpkw5-FrM> starting at [53.43](#).

aurrekoen aukerak ezeztatu zituen” (Casenave, 2012: 58-59); he made three innovative methodological choices: “Mitxelenarentzat, Euskal literatura, euskaraz idazten den literatura da” (Casenave, 2012: 59); “Mitxelenaren bigarren aukera nagusia eredu ‘nazionala’-rena izan zen. Berritz ere erran behar da eredu ‘nazionala’ finkatu zuela eta ez ‘nazionalista’ (*idem*); “Hirugarren aukera nagusia, estetika mailan egin zuen, ‘literatura’-ren definizioan hain zuen. Hortan, Europako kulturaren nagusitu zen modernitatearen aukera egin zuen” (Casenave, 2012: 60). Agreeing with Casenave’s words, Mitxelena always “korpus bildu baten hautua egin zuen” (*idem*) and “kanon bildu” bat sortu zuen, ikusirik idazle gutxi atxiki zituela panteoian (*idem*). Mitxelena was knowledgeable in this respect, and shows it in the foreword to *Historia de la literatura vasca*:

Intencionadamente también, no he tenido el menor propósito de ser exhaustivo por lo que respecta a épocas más recientes. En el periodo comprendido entre 1850 y nuestros días sobre todo, habría podido multiplicar sin esfuerzo los nombres de autores y de obras. He tenido, sin embargo, que el amontonamiento de datos fuera más bien causa de confusión en un resumen como éste con perjuicio de obras de más alta calidad que hubieran quedado anegadas en un mar uniforme de títulos y fechas. Me doy perfecta cuenta de que con ello me hago culpable de inevitables omisiones y pretericiones que lamento de todo corazón. No tengo ninguna confianza en la seguridad de mi juicio y no pretendo imponer a nadie mis opiniones. Espero, al contrario, que puedan ser sustituidas pronto por otras más justas y ponderadas.

(85)

Lasagabaster had already spoken about the innovations that Casenave mentions in his 2007 article “Sobre la historia de la literatura vasca. Diagnóstico y perspectivas.” In his own words: “no hay propósitos innovadores, en cuanto a metodología y a los conceptos operatorios utilizados. El valor está en el rigor con que son tratados autores y textos, una periodización de la historia literaria vasca que, pese a su carácter provisional, está hecha generalmente con rigurosidad (...) y una conciencia clara en el autor de las limitaciones que tiene en el mismo punto de partida” (2007: 240-241). Indeed, in the foreword entitled “Al lector” at the beginning of the history in question, Mitxelena himself confesses that he is a linguist rather than an expert on literature; this is why he tries to be as precise as possible in topics in his area, and he justifies his behavior as follows:

A pesar de la reincidencia, estoy muy lejos de ser un especialista en historia literaria, aunque esto se limite a la literatura en lengua vasca. Como lingüista he solido atender preferentemente en los textos a aspectos que tienen muy poco que ver con su valor literario.

De una manera deliberada he tratado de que mis indicaciones sean completas para los períodos más antiguos. Como antiguo en nuestro caso no quiere decir gran cosa, esto

vale para los textos del siglo XVI y los fragmentos anteriores e incluso, aunque en grado menor, para los del XVII. Puesto que no hay razón para que una obra no sirva a la vez intereses por la historia de la lengua en sus fases conocidas más antiguas puedan saber sin trabajo cuáles son los documentos de que se dispone y dónde pueden ser consultados.

(84)

The following are the chapters in Mitxelena's historiography: Al lector; 1.- Generalidades. Literatura oral (La literatura en lengua vasca. La literatura popular. El verso. El teatro); 2.- Orígenes. Siglo XVI (Primeros testimonios. Los cantares antiguos. El Renacimiento. Dechepare. Leizarraga. Colecciones de refranes); 3.- Siglo XVII (La instrucción religiosa en la diócesis de Calahorra y Pamplona. Micoleta. El verso. La literatura religiosa del País de Labort. Etcheberri. Axular. Los suletinos. Gasteluzar); 4.- Del 1700-1850 (Traducciones y adaptaciones en el País vasco-francés. Obras de tendencia protestante. El Dr. Etcheberri de Sara. Después de 1989. El P. Larramendi. Seguidores de Larramendi. Los Amigos del País. Barrutia. Humbold, Astarloa y Moguel. Libros religiosos. Iztueta. Fábulas. La poesía); 5.-De 1850 hasta nuestros días (Bonaparte y sus colaboradores. La poesía. Certámenes poéticos. Renovación. El teatro. Publicaciones periódicas, libros religiosos. Entre dos siglos. La poesía. Nicolas de Ormaechea. El teatro. Prosistas. Conclusión); Bibliografía.

4.4.3.2.2. Examination of representations of translation

Let us now examine chapter by chapter how Mitxelena refers to translation.

“Chapter 2.-Orígenes. Siglo XVI”

The subsections of this chapter are: “Primeros testimonios. Los cantares antiguos. El renacimiento. Dechepare. Leizarraga. Colecciones de refranes.” Mentions of translation are found in the subsection on Leizarraga and in the one entitled “Colecciones de refranes:”

First and foremost, Mitxelena establishes the context for Leizarraga's work: Leizarraga's translation is an important reflection of Protestant reform in Basque literature; in Mitxelena's words: “La Reforma protestante tuvo pronto un reflejo importante en la literatura vasca: las traducciones de Joanes de Leizarraga” (114). He also specifies who charged Leizarraga with the translation, and when:

El Sínodo de Bearn donde se había refugiado, celebrado en Pau en 1564, le confió la misión de traducir el Nuevo Testamento, oraciones y catecismo calvinista, al tiempo que encargaba a una comisión de cuatro miembros, todos ministros protestantes, la revisión y corrección de su trabajo.

(114)

The promoter agents of the translation are thus the first information that Mitxelena gives about the translation, in the form of archaeological data about the history of the translation. Next, Mitxelena points out that Leizarraga was above all a translator: “Apenas hay una página en la extensa obra de Leizarraga que no sea traducción” (114). This piece of information is very important from the point of view of traductology: even though it is clear that the translator did not write the creative text, he is nevertheless included in the literary history. Next, Mitxelena touches on the influence of context in Leizarraga’s work: “las traducciones de Leizarraga muestran claramente las señales de la finalidad que con ellas se esperaba conseguir” (115); also:

Se trataba ante todo de salvar la barrera lingüística que impedía la propagación de las nuevas ideas en el País Vasco o, como lo expresaba en términos más polémicos Leizarraga en su dedicatoria a la Reina, “de hacer la guerra a Satán en vuestro reino de Navarra.” Se aspiró a que la lectura de la traducción no quedara circunscrita por su variedad de lengua a una sola comarca vasca, sino que pudiera en lo posible extenderse a todas.

El traductor era plenamente consciente de las dificultades de su tarea. “La lengua en que he escrito —decía— es una de las más estériles y diversas, y totalmente desusada, al menos en traducción...”

(115)

Mitxelena points out the influence that context has in the translated text, looking at the translation process itself. Furthermore, the religious and communicative function of the translation seems to be reflected in Mitxelena’s passage above, since he associates linguistic choices as much as possible with the predicted audience. It is noteworthy that that Mitxelena calls Leizarraga “the translator,” and he clarifies his ideas about the translation:

Posiblemente no se han tenido en cuenta lo bastante las circunstancias que explican el carácter excesivamente literal de su versión, que tantas veces le ha sido echado en cara. Era, en primer lugar, un calvinista que no creía que la palabra de Dios debiera ser objeto de paráfrasis y de traducciones ad sensum, por mucho que con ello se ganase en sencillez y naturalidad: por eso la traducción de los textos no bíblicos es mucho menos ceñida.

(115)

In addition to describing Leizarraga's translation-habitus, Mitxelena speaks next about the language characteristics of Leizarraga's texts and about the dialect he uses (he comments on lexicon, phonology, and morphology, which aspects of Leizarraga's language are archaic and which are innovative). In Mitxelena's opinion, the characteristics of the text (the fact that it is a sacred text, for example) contributed to Leizarraga's use of a rather stiff style of language: "el mismo carácter de los textos sagrados le hizo emplear un lenguaje rígido, como hierático, lo más distinto posible de la lengua del intercambio diario" (116). Next, he speaks about the source and bridge texts used for the translation:

De hecho se trata de la versión de una versión, pues en lo fundamental se atuvo para los textos bíblicos a alguna de las ediciones del Nuevo Testamento en francés publicadas en Ginebra. Con todo, según la opinión de R. Lafon, la versión vasca se aparta en ocasiones del texto francés para seguir a la Vulgata e incluso al original griego.

(116)

Mitxelena cites these foundations based on a comparison of the source text and the translation (made by Lafon, as explained on page 115, footnote 21), and for the purposes of the present investigation, it is important to know that Mitxelena focuses on the translation process (he does not look only at the target text).

In the quote that follows, he makes a statement that can be classified as an historical criticism of translation, mentioning the scant influence that Leizarraga's translation has had: "La tentativa de Leizarraga no tuvo las consecuencias que hubiera podido tener para la fijación del vasco literario, las que la traducción de la Biblia ha tenido en tantos países: se hundió con el fracaso de la penetración protestante en el país" (117).

In the chapter entitled "Colecciones de refranes" (117-118), Mitxelena mentions in passing the bilingual collections of expressions from the time: "En el país vasco-español se reunieron en este siglo dos colecciones de refranes con traducción castellana, de más interés lingüístico que literario" (117).

"Chapter 3.-Siglo XVII"

The subsections of this chapter are: "La instrucción religiosa en las diócesis de Calahorra y Pamplona. Micoleta. El verso. La literatura religiosa del País de Labort.

Etcheberri. Axular. Los suletinos. Gasteluzar.” With the exception of “El verson,” Mitxelena mentions translation in all of these subsections.

The bilingual catechisms of the time are mentioned in the subsection entitled “La instrucción religiosa en las diócesis de Calahorra y Pamplona” (Elso, Beryain, Betolaza, Ochoa de Capanaga...). With respect to translation history, Mitxelena does a certain amount of archaeology of the translated texts; in most cases, he specifies who commissioned the translations, where they were printed, and in what dialect they were written (121-122).

At the beginning of the passage on Mikoleta, Mitxelena explains that even though his texts are religious texts, they have great literary value (this is also the case of writers from the Northern Basque Country) (123). This, however, does not seem to be the case of the translators of the northern catechisms: Mitxelena explains that they had difficulties in completing their work well, and states that their translations are full of calques and loan translations:

(...) no se encuentren a este lado de los Pirineos más que traductores de catecismos que, a pesar de recurrir a cada paso al préstamo y al calco literal, parecen haber tropezado con muchas dificultades en su tarea. Ya entonces se manifiesta la mayor familiaridad con el uso escrito de la lengua por parte de los vasco-franceses.

(123)

The linguistic criterion for assessing a translation is there but, as we saw before, here also Mitxelena takes the translation process into consideration. In our opinion, it is significant that he uses the precise terms for translation strategies: specifically, “literal translation” and “calque.”

In this context, Mitxelena discusses the work of Mikoleta:

Merece por lo tanto consignarse que un presbítero de Bilbao, el doctor Rafael Micoleta, escribió en 1653 un Modo breve de aprender la lengua vizcayna, manuscrito inédito hasta el siglo pasado que se conserva en el Museo Británico. Contiene algunas observaciones gramaticales nada luminosas, un vocabulario bastante extenso, unas breves noticias sobre la versificación con ejemplos y unos diálogos bilingües: éstos con seguridad no son originales, pero nadie ha señalado aún su fuente.

(123)

The didactic function of the translated dialogues written by Mikoleta is also reflected in this passage.

In the chapter entitled “La literatura religiosa del País de Labort” (127-130), Mitxelena highlights the fact that religious translations and adaptations dominate during in a certain period of time and in a certain geographical area: “Las obras son en su gran mayoría traducciones y arreglos” (129). He mentions Juan de Haranburu’s work *Debocino escurra, miraila eta oracinogegua* (published in 1635 and constructed with contents adapted from various other works) and Argaignaratz’s *Avisu eta exortatione probetchosac bekhatorearentcat* (1641). With respect to the latter, he says, “que Vinson supone imitado o traducido de un libro de horas francés para uso de señoras” (129). He also lists Pouvreau’s “euskal bersioak” and translations:

En París publicó las versiones vascas de L’Instruction du Crestien del cardenal duque de Richelieu (Guiristinoaren dotrina, 1656), de la Introduction a la vie devote de San Francisco de Sales (Philothea, 1664) y del Combattimento spirituale del padre Lorenzo Scupoli (Gudu espirituala, 1665). (...) Dejó también manuscrita una traducción de la Imitación de Cristo. La primera versión impresa de esa obra es la de Arambillaga (Jesu Christoren imitationea, Bayona, 1684), natural de Ahetze, que sólo comprende los libros tercero y cuarto, pues no llegó a cumplir su intención de publicar los demás.
(129-130)

In this passage, Mitxelena lists translations and provides archaeological data for the history of the translation. About Etcheberri, however, he has this to say:

A pesar de cuánto hay de pie forzado en su obra (sobre todo en las traducciones, pero también en composiciones más libres, cuyo orden y disposición le era impuesto por las necesidades didácticas), a pesar de su extensión y de las inevitables repeticiones, Etcheberri sale de la prueba como un escritor de primera clase, si no siempre como un gran poeta. Su lengua, con cierta inclinación al hipébaton, es fácil y fluida y las frecuentes imágenes, frescas y llenas de naturalidad, brotan sin esfuerzo de su pluma.
(130)

Here, the author’s creative work is preferred to his translated works, which, in Mitxelena’s opinion, are very forced. The reason for this may be the didactic purpose of the text; demonstrations of this include the reflection of the didactic function of translations and and the effect that this function can have on the language characteristics of a text.

Next, Mitxelena turns to Axular (131-133), and points out that *Gero* is not a translation, even though he raises the controversy over the origin of the text:

Este es, con palabras de Saroñhandy, “uno de los raros libros de devoción en uso en el País Vasco que no sea una traducción.” Con todo, se han emitido algunas dudas sobre su originalidad y se ha apuntado a fray Luis de Granada como fuente. Que Axular conocía a Granada es seguro y seguro también que en dos pasajes, y probablemente en otros, le siguió de cerca; conviene, sin embargo, no dar un alcance excesivo a lo que en

esto haya de exacto, al menos hasta que dispongamos de un estudio más detallado. Es evidente que, dentro de lo relativo de la originalidad humana en general, no puede esperarse una gran originalidad en la doctrina de un libro ascético católico. Tampoco puede esperarse, como es natural, que las abundantes citas de las Sagradas Escrituras, de los Santos Padres y de autores clásicos que contiene el libro de Axular sean todas de primera mano.

(132)

Additionally, he assesses Axular's translations (in this case, Mitxelena uses the term "versions"), saying that they are as precise as they are Basque: "Siempre se han celebrado con razón sus admirables versiones de textos latino, tan vascas como exactas" (132-133). The evaluation of the translation is linked here to the issue of faithfulness, and can be linked to the dichotomy between word-for-word translation and sense-for-sense translation. It seems that Axular has found a balance between the two, in Mitxelena's opinion; indeed, Mitxelena points out that although this translation is faithful to the original, the Basque language is in no way betrayed.

Mitxelena again returns to bilingual texts in the subsection entitled "Los suletinos" (133-135), when he speaks about proverbs that were published with translations:

Se debe a Oihenart una de las mejores colecciones de refranes vascos, impresa en París en 1657 con traducción francesa, que junto con el Suplemento (Atsotizen vrrhenquina) comprende 706 proverbios. Algunos probablemente no son populares, sino que fueron compuestos o arreglados por el autor.

(133)

He also mentions a curious fact:

Los primeros refranes vascos publicados en Francia, sea dicho de paso, son los de un compilador llamado Voltaire en L'interpret ou traduction du Francois, Espagnol et Basque (hacia 1620), más bien traducidos que recogidos de fuente popular.

(134)

That is, the proverbs that he mentions have presumably been translated rather than collected.

In the last subsection of the chapter under consideration, that is, in the subsection entitled "Gazteluzar" (135-136), Mitxelena discusses translations and adaptations, and if religious texts and devotions were previously classified into the same pool as literature, so too are technical books:

Se publican en este siglo dos libros técnicos. Uno es el titulado *Ixasoco Nabigacionecoa* (1677), traducido y aumentado por Piarres d'Etcheverry, llamado Dorre, de *Les voyages aventureux du capitaine Martin de Hoyarsabal*, habitant de Cubiburu (1633), de gran interés por su minuciosa descripción de las rutas de Terranova frecuentadas por los pescadores vascos.³⁵ El otro es un tratado de veterinaria (1692?), debido a Mongongo Dassança.

(136)

As in previous sections, the final passages are archaeological data on Basque translation.

“Chapter 4.-Del 1700-1850”

The subsections of this chapter are: “Traducciones y adaptaciones en el País vasco-francés. Obras de tendencia protestante. El Dr. Etcheberri de Sara. Después de 1789. El P. Larramendi. Seguidores de Larramendi. Los Amigos del País. Barrutia. Humboldt, Astarloa y Moguel. Libros religiosos. Iztueta. Fábulas. La poesía. In this chapter, translation is mentioned only in the two subsections entitled “Barrutia” and “La poesía.”

The very title of the subsection entitled “Traducciones y adaptaciones en el País vasco-francés” (137-139) states the position held by translation (and confirmed by Mitxelena): “Los libros piadosos son sin excepción traducciones o arreglos” (137). Mitxelena lists who did the translation or adaptation, when and where, and where it was published, as well as in what dialect it was written (he discusses Chourio, Maister, Etcheverria, Arrue and Haraneder, Dassance, Mihura and Larreguy). To some extent, he does translation archaeology, especially within the framework of texts whose function is religious. Mitxelena also lists cases of re-translation; here, for example, is what he says about Haraneder:

J. de Haraneder, de San Juan de Luz, vuelve a traducir las obras de devoción vertidas ya por Silvain Pouvreau: *Philotea* (1749) y *Gudu izpirituala* (1750), publicado por Duvergier.³ Dejó manuscrita una traducción completa del Nuevo Testamento, de la que en 1855 publicaron los cuatro Evangelios los abates M. Harriet y P. N. Dassance. La versión es un modelo de lenguaje puro, claro, elegante y ligeramente arcaizante, pero no está del todo claro, en tanto no sea más conocido el original, si el mérito corresponde a Haraneder o a quienes le retocaron. Más precisamente, la corrección y las notas lexicográficas habrán de ser atribuidas a Harriet (1814-1904), autor de un extenso y valioso diccionario vasco que por desgracia sigue inédito.

(138)

Mentioning re-translation provides an interesting piece of information for translation history; indeed, sometimes re-translations define eras. On the other hand, it

is important here that Mitxelena says that, when he is evaluating a translated text, without knowing what the original text is, he is unable to give a definitive opinion. On another occasions as well, it is clear that the translation process and strategies are the criteria that Mitxelena uses to comment on translations.

In the subsection entitled “Obras de tendencia protestante” (139), Mitxelena discusses Pierre d’Urte (biographical data, the grammar he wrote, his accent, his manuscript for an unpublished dictionary, for example), and mentions the versions he did: “Se le debe, además, una versión del Génesis y de los primeros capítulos del Éxodo en lenguaje llano y castizo, que no es otro que el de su San Juan de Luz natal” (139). Next, Mitxelena recounts d’Urte’s Protestant translations, and again names the versions he used during the translation process:

Después de la versión bíblica de este autor, que no se publicó hasta mucho más tarde, vuelven a aparecer traducciones protestantes a principios del siglo XIX. En España, George Borrow hizo que un tal Oteiza, médico guipuzcoano, preparara la del Evangelio de San Lucas (Madrid, 1838). En Francia se publicó en 1825 el Evangelio según San Marcos, reimpreso en 1828, año en que también salió a la luz el Nuevo Testamento completo en labortano. El traductor, según Lafitte, fue Gaïdor, aduanero de Briscous, que se basó en el texto de Leizarraga.⁷ Hay intentos posteriores de penetración protestante que no es necesario detallar porque apenas consiguieron lectores y porque además las obras carecen por lo general de valor literario.

(139)

When Mitxelena states that the texts he mentions had little audience, this is an historical criticism of the translations in question, but in general, the information he presents consists of archaeological data for translation history.

In the subsection entitled “El Dr. Etcheberri de Sara” (140-141), Mitxelena notes the bilingual elements in Etcheberri’s texts and in the texts of other people: a quadrilingual dictionary made for Basque children to study Latin, French, and Spanish, and a bilingual grammar, also for didactic purposes, to teach Latin through Basque (140). Mitxelena then mentions not having found M. Harriet’s bilingual texts, and discusses the lost translations: “No se halla rastro de ello, como tampoco de la gramática vasco-castellana y de la traducción de los Usos y Costumbre de Labort que también anunció” (141). The didactic function of bilingual texts and translations is thus reflected in this passage, and discussing the missing translations provides data for the archaeological history of translation.

In the subsection entitled “Después de 1789” (142-143), Mitxelena discusses the scant effect the French Revolution had on Basque literature. He tells about the appearance of new books of devotions, and then discusses Agusti Chao’s ideas and invented myths. Next, he tells about apocrypha in a context of controversy and stating this was common at the time:

Pero la afición a las falsificaciones, o quizá la indistinción de sueños y realidades, estaba en el aire del tiempo, dicho sea en su favor. Por entonces se forjó el apócrifo canto de Altabiscar que tan favorable acogida había de tener en el mundo erudito, publicado por primera vez en 1834 y compuesto en realidad en francés por el bayonés Eugène Garay de Monglave y traducido al vasco por un amigo suyo.

(143)

Translation is here a way of creating creation myths, and identifying pseudo-translations is likewise an interesting piece of information for the history of Basque translation.

In the subsection entitled “El P. Larramendi” (144-155), Mitxelena discusses Larramendi’s dictionary, and states that for words that have no translations on Larramendi’s lists, Larramendi instead provided neologisms (we would be talking about the applied branch of translation here, following Holmes’ map; 1972). He places Larramendi’s activity in context, and his way of thinking is associated to some extent with translation since Larramendi, who distinguished “good” translations from “bad,” intended for his dictionary to provide material to those who translate badly:

Pero una razón para ello (...) se halla en el deseo de Larramendi de facilitar la tarea a los malos predicadores —mucho más abundantes que los buenos, según nos cuenta, por aquel entonces— que predicaban en castellano o en mal vasco “porque lo traducen del castellano y no saben las reglas de una buena traducción.”

(149)

In a subsection devoted to Larramendi’s followers (“Seguidores de Larramendi,” 150-153), the following references are made to translation: in 1868 Bonaparte published a translation of Lizarraga’s gospel of Saint John (152); and Juan Antonio de Ubillos translated Fleury’s *Catéchisme historique (Christau doctrin berriearlea, 1785)* (152). Thus, Mitxelena does translation archaeology. In the latter case, he also describes the language: “En este arreglo, limpia y cuidadosamente escrito, cuyo lenguaje ha sido muy elogiado, se notan, además de la de Larramendi, influencias labortanas cuyo origen preciso no ha sido aclarado” (152).

In the subsection entitled “Los Amigos del País” (153-155) we again have a bilingual work, *El borracho burlado*, whose texts Mitxelena says are a sort of paraphrase:

Además, según una antigua tradición que parece a todas luces bien fundada, es el mismo Munibe quien se ocultó bajo el extraño pseudónimo de sor Luisa de la Misericordia al publicar los *Gavon-Sariac* o villancicos que iban a cantarse en la iglesia de Azcoitia el año 1762. Son una inspirada paráfrasis en jugoso lenguaje de la égloga cuarta de Virgilio, de un bucolismo encantador.

(155)

In the subsection entitled “Humboldt, Astarloa y Moguel” (156-159), Mitxelena points out Juan Antonio Moguel’s interest in French literature, as well as his texts written in Spanish, and translations:

Fue muy generoso con los sacerdotes franceses refugiados en España y su interés por la literatura francesa queda patente con su traducción al vasco de los *Pensamientos* de Pascal.

De su pluma salieron, además de esta traducción y de varios escritos sobre la lengua vasca en castellano, un catecismo vizcaíno y dos tratados sobre la confesión y la comunión: *Confesio ta comunioco sacramentuen ganean eracasteac* (1800, en guipuzcoano) y *Confesino ona* (1803). Es autor también de *Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos* (Tolosa, 1802).

(158)

These are archaeological data for translation history. Note too that philosophy texts are also included in Mitxelena’s history of literature.

Next, Mitxelena returns to religious books in the subsection entitled “Libros religiosos” (159-160). He mentions translations-adaptations by Lardizabal and Larreguy and points out their influence. Furthermore, as we mentioned above, he mentions versions that were made use of for adaptations:

En el mismo límite del período que consideramos en este capítulo está Francisco Ignacio de Lardizábal, nacido y muerto en Zaldibia (1806-1855), autor de *Testamentu zarreco eta berrico condaira* (1855, reimpresso en 1887), arreglo del Royaumont como el del labortano Larreguy, para el que sin duda tuvo presente la versión de éste. Es probablemente la obra que ha sido más leída en Guipúzcoa en los últimos cien años, y no sin razón: aunque algo monótono, Lardizábal es un buen hablante y un buen narrador. Se le debe también una *Gramatica vascongada* (1856), basada en Larramendi.

(160)

Añibarro’s translations are also mentioned in this subsection, both those done from other languages and intralinguistic translations: “Sus obras más conocidas son el *Escu-liburua* o *Manual* (1802) y *Lora sorta espirituala* (1803), traducción del *Ramillete*

espiritual del padre Palacios, también misionero de Zarauz. Añibarro conocía y apreciaba a Axular hasta el punto de traducir el *Gueroco guero*” (160). As in the passage above, Mitxelena provides archaeological data here also for Basque translation history.

In the subsection dedicated to Iztueta (161-162), he discusses the neologisms in Larramendi’s dictionary:

Como prosista Iztueta propende a la redundancia y no siempre supo manejar los neologismos manufacturados por Larramendi con la discreción que éste reservaba para las criaturas de su propia mente. Esto resulta particularmente evidente en las traducciones de documentos oficiales, cuyo texto vasco sería punto menos que ininteligible, como se ha solido indicar, si no fuera acompañado del original. Cuando se olvida del ornato, sin embargo, el lenguaje de Iztueta es castizo y natural.

(162)

As shown in this quote, Mitxelena describes the characteristics of the language in both translations and texts that are not translations. In the case of Iztueta, to some extent, the translation characterizes itself as a translation in some of his texts.

In the subsection entitled “Fábulas” (162-163), Mitxelena states that fables were popular in the Basque Country for a time, and discusses fabulists (Samaniego) and fable translators or adaptors (Bizenta Mogel, Juan Mateo Zabala, Goyetche, Archu), citing whose fables they are based on, what dialect was used, etc. (translation archaeology and explanation). Mateo de Zabala’s texts are deemed “correctas pero frías” by Mitxelena (163). Other translations by Archu are also listed: “Este, nacido en 1811 y muerto en 1881, maestro de profesión y radical en política, tradujo también varios cantos republicanos (*Kantu patriotikak*, 1848) y escribió *Uskara eta franzes gramatika* (1852, con dos reediciones)” (163). Next, Mitxelena discusses fables translated by Paskual Iturriaga, as well as bilingual texts on didactic ideas and dialectology:

Su libro *Fabulas y otras composiciones en verso bascongado* (1842), traduce las de Samaniego y además las églogas primera y tercera de Virgilio. Es versificador fácil y popular (léase, por ejemplo, la letra que compuso para la ezpatadanza), pero sin secreto, como decía Mourlane Michelena. Escribió también, en prosa, unos *Dialogos basco-castellanos para las escuelas de primeras letras de Guipuzcoa* (1842) que el príncipe Bonaparte reimprimió en 1857 acompañados de la versión vizcaína del padre Uriarte, la labortana de Duvoisin y la suletina de Inchauspe.

(163)

“Chapter 5.-De 1850 hasta nuestros días”

The subsections of this chapter are: “Bonaparte y sus colaboradores. La poesía. Certámenes poéticos. Renovación. El teatro. Publicaciones periódicas, libros religiosos. Entre dos siglos. La poesía. Nicolas de Ormaechea. El teatro. Prosistas. Conclusión”. Mentions of translation can be found in 8 of these 12 subsections, specifically, in all but “La poesía,” “Renovación,” “La poesía” (bis)⁵⁶ and “El teatro” (bis).⁵⁷

In the subsection entitled “Bonaparte y sus colaboradores” (166-169), Mitxelena identifies Bonaparte as a translator-agent and discusses the dialectological goal of translation:

Lo que aquí importa sobre todo es que consiguió la colaboración de algunos buenos conocedores de la lengua a quienes encargó la traducción de ciertos textos de los distintos dialectos del vascuence, traducciones que fueron saliendo al público entre 1856 y la caída del Segundo Imperio.

Con estas versiones el príncipe se proponía ante todo una finalidad científica, cosa que sus colaboradores vascos no siempre comprendieron bien.⁴ En este sentido su labor fue de suma utilidad, no sólo porque llegó a una clasificación de las variedades de la lengua —y éste parece haber sido el fin que persiguió con mayor empeño— que no ha sido sustituida aún por otra,⁵ sino que proporcionó a los estudiosos una gran riqueza de materiales fácilmente comparables entre sí: fue él, además, quien llamó la atención acerca de los dialectos orientales de Navarra (aezcoano, salacenco, roncalés), apenas conocidos hasta entonces por falta de cultivo literario.

(167)

He also discusses different types of translated texts (doing archaeology in mentioning these data), as well as the diffusion of translations done for Bonaparte, and their scant influence (he both explains and criticizes translation-events):

Los textos traducidos, aparte de los *Diálogos basco-castellanos* de Iturriaga vertidos a otros dialectos y de algún catecismo, son escritos bíblicos de carácter más adecuado para poner de manifiesto el talento del traductor y los recursos expresivos del idioma que para informarnos de las particularidades de la lengua cotidiana. Pero, por otra parte, tampoco tuvieron estas traducciones la influencia que hubieran podido tener en la literatura, pues Bonaparte, por cierta exquisitez de bibliómano, se creía obligado a hacer tan sólo tiradas de un número muy reducido de ejemplares. Por añadidura, como nunca quiso pedir la autorización eclesiástica para su publicación, a pesar de las insistentes demandas de alguno de sus colaboradores, las versiones quedaron automáticamente clasificadas entre los libros prohibidos por la Iglesia. La autorización, dicho sea entre paréntesis, habría sido facilísima de obtener porque en ellas se siguió a la Vulgata, cuando no a la traducción castellana del padre Scio.

(168)

---

⁵⁶ The same title is used for two subsections within the same chapter here. In this case, we intend to indicate the second subsection of this title.

⁵⁷ The same title is used for two subsections within the same chapter here. In this case, we intend to indicate the second subsection of this title.

Next he lists Bonaparte's collaborators and their work:

Entre las colaboraciones debe mencionarse en primer lugar a Jean Duvoisin de Ainhoa (1810-1891), capitán de aduanas retirado en 1859, hombre ilustrado y metódico, a quien se debe una excelente traducción labortana de la Biblia completa: *Bible Saindua edo Testament Zahar eta Berria* (Londres, 1859-1865). Duvoisin es también autor de un diálogo original entre padre e hijo sobre la agricultura (*Laborantzako liburua*, Bayona, 1858), de una traducción del *Telemaque* de Fénelon y de un diccionario, ambos inéditos,⁷ entre otros escritos.

El colaborador suletino fue el canónigo Inchauspe (1816-1902), autor además de varios libros piadosos, traductor de la *Imitacion* y adaptador de Axular. A falta de un guipuzcoano, el franciscano fray José Antonio de Uriarte (1812-1869), que escribió también devocionarios y fábulas, se encargó de las versiones vizcaínas y de las guipuzcoanas y llegó a traducir la Biblia completa en guipuzcoano, aunque sólo se han publicado algunos libros.

Bastante más joven que los anteriores es Claudio de Otaegui (1836-1890), nacido en Cegama (Guipúzcoa), que llegó a emparentar con el Príncipe al casarse éste in articulo mortis: de su pluma salieron innumerables poesías, entre originales y traducciones, poco inspiradas por lo común, que van de fray Luis de León a Arolas. Mencionemos finalmente al baztanés Bruno Echenique y a los bajonavarros Casenave y Salaberry.

Aunque no tuvo más que relaciones muy limitadas con Bonaparte, es de esta época el maestro guipuzcoano Gregorio de Arrúe (1811-1890) que siendo seglar fue uno de los más fecundos traductores de libros religiosos al vascuence.⁸ El hábito de traducir llegó en él a ser una especie de incontinencia hasta el punto de que no sólo tradujo el *Peru Abarca* al guipuzcoano, sino también al padre Mendiburu. Su vida de Genoveva de Brabante (1885) es importante como libro muy leído y como fuente de más de un bertsolari. Otro autor guipuzcoano de libros piadosos, éste eclesiástico, es Manuel Antonio Antía.

(168-169)

Here we can say that, by summarizing translators and their works, Mitxelena has done archaeology for translation history. There are, however, two other issues that we would like to underline: first, he evaluates Duvoisin's translation ("excelente traducción"); and second, it is significant that, with respect to the function and influence of translation and in the light of the diffusion of and audience for translations, he says that Mendiburu's translation inspired more than one bertsolari (verse singer).

In the subsection entitled "Certámenes poéticos" (172-176) as well, we have an historical discourse about archaeology for translation history:

Un nombre famoso en estos concursos y fuera de ellos es el del vizcaíno Felipe Arrese y Beitia (1841-1906), (...) Su debilidad por la elocuencia —una elocuencia muchas veces digna y de buena ley, dicho sea de paso— queda de manifiesto sin más que citar los nombres de los poetas castellanos que tradujo: Herrera, Balbuena, Caro y Zorrilla, precisamente el Zorrilla de "La tempestad."

(176)

In the subsection entitled “El teatro,” on the other hand, Mitxelena reports on bilingual texts (“La zarzuela bilingüe Iriyarena, de Marzelino Soroa”), and mentions a number of adaptations by Toribio Alzaga as well:

Toribio Alzaga, donostiarra como Soroa y Baroja, ha conseguido elevar la calidad del teatro guipuzcoano sin quitarle su carácter popular con una larga lista de comedias originales y algunas adaptaciones (*Macbeth, Ramuntcho*).

(177)

In the subsection entitled “Publicaciones periodicas, libros religiosos” (177-178), this is what Mitxelena has to say about translation:

Las publicaciones periódicas en vascuence comienzan con los almanaques. El primero es *Escualdun laborarien adiskidea* (1848), del abate Etcheverry, autor o mejor traductor de *Testament zaharreco eta berrico istorioa* (1874 y 1875), que salió sin interrupción hasta 1914. A éste siguieron otros como el suletino *Almanak uskara* (desde 1887), que editaba Iribarne de Sauguis, autor de varios libros de carácter religioso. En Guipúzcoa el Almanaque bilingue de la Casa Baroja aparece ya en 1878.

(177)

Here Mitxelena simply names and lists the translations, doing archaeology for translation history.

In the subsection entitled “Entre dos siglos” (178-179), Mitxelena introduces the sign of a new period in Basque literature:

Entre nosotros hay que situar en el último decenio del siglo pasado las primeras señales manifiestas de la aparición de un espíritu nuevo —prefigurado ya en unos cuantos precursores— que había de transformar en muchos aspectos las características de la literatura. Ya no es la poesía el único género cultivado desinteresadamente; desaparece el antiguo predominio de las obras de edificación y formación religiosa, aunque desde luego el fondo de todo lo que se escribe sigue siendo estrictamente católico; se trata con empeño de buscar a la lengua nuevos campos de manifestación, de cultivar los que estaban sin cultivo, y por consiguiente es cada vez mayor el número de traducciones de obras profanas consideradas como modelos. En contraste con el cerrado utilitarismo anterior, la nueva literatura no deja a veces de ser demasiado desinteresada: no se sabe muy bien, en efecto, a qué público pueden estar destinadas algunas de sus producciones.

(178)

As Mitxelena explains in the above passage, translating exemplary profane works is a sign of a new era; until that time translation had been used as a way to revise as yet uncultivated literary frameworks. Mitxelena explains clearly here that translation in this case has a special cultural (and literary) function.

In the subsection devoted to Nikolas Ormaetxea (“Orixe”) (184-186), Mitxelena calls Orixe an “excellent translator,” and lists some of his translations:

Su dominio del verso, del que tantas veces ha abominado, va de par con el de la lengua. Excelente traductor siempre, como lo prueban sus versiones de *El Lazarillo de Tormes*, Mistral y San Agustín (*Agustin gurenaren Aitorkizunak*, 1956), ha conseguido en verso, por ejemplo, el milagro de una versión absolutamente fiel de “Lauda, Sion, Salvatorem” en la misma medida que el original —en realidad, la traducción tiene dos versos menos— sin soslayar ninguna de las dificultades que ofrecía ese comprimido teológico. (185)

Additionally, Mitxelena praises the faithfulness of one translation, saying that Orixe has achieved a miracle. In this case, however, there are no obvious criteria for evaluation.

In the subsection entitled “Prosistas” (187-190), various translations are mentioned: Mitxelena mentions Policarpo de Iraizoz, for example, saying, “a quien se deben unas finas traducciones de poetas románticos alemanes (...)” (187). A little further on, we have Olabide’s translation work as well as references to translations of works of universal literature:

De mayor rigor y de carácter mucho más erudito es la obra del también jesuita padre R. Olabide (1869-1942) que publicó una notable traducción del Nuevo Testamento (*Itun berria*, 1931), purista pero muy exacta, y dejó escrita la versión completa de los libros del Antiguo Testamento, cuya edición acaba de salir a la luz junto con la ya publicada bajo la dirección del padre F. Echeverría: *Itun zar eta berria* (Bilbao, 1958).²⁷ Como discípulo de Olabide puede considerarse a J. de Zaitegui, autor de un comentario de los Hechos de los Apóstoles (*Bidalien eginak*, 1955), traductor de Sófocles y expositor de la filosofía griega (*Platon' eneko atarian*, 1962). No ha sido escasa la actividad desarrollada en verter al vasco obras maestras de la literatura universal. Ya antes de la guerra I. Goenaga publicó una buena traducción de *Wilhelm Tell* de Schiller; después han venido la de *Hamlet* (Buenos Aires, 1952) y *Platero y yo* (Montevideo, 1953) de Vicente de Amézaga, la de la *Iliada* del padre Salvador Barandiarán (1956), las de *Macbeth* y *El rey Lear* del padre B. de Larracochea. Añádase, sin agotar ni mucho menos esta lista en la que se ha prescindido de las traducciones de poetas líricos, las versiones de la *Eneida* y de *La Divina Comedia* que están apareciendo ahora en publicaciones periódicas. (188)

Although he deems Olabide’s *Itun berria* “purist but precise,” Mitxelena provides no further details other than archaeological data about his other translations: who, when, and what was translated. As far as works of fiction are concerned, he reminds us that it is an area that has not received much attention, but lists various works that are worthy of mention: “una hábil adaptación de un motivo de Trueba por el médico Apaolaza (*Pachico cherren*, 1890)” (189). With respect to novels, however, he reports a pseudo-translation:

La primera en fecha de las novelas debe ser *Atheka gaitzeko oihartzunak*, publicada a nombre de J.-B. Dasconaguerre. Pero este relato novelado, de larga y curiosa historia en

sí mismo, de las aventuras del famoso contrabandista Anchordoquy, apodado Ganich, apareció primero en francés (*Les echos du Pas de Roland*, 1867).

(189)

The fact that the first work in a given genre was a translation indicates that within the cultural function of translations is a foundational function (with respect to literary genres).

Mitxelena finishes the chapter under consideration with a subsection entitled “Conclusiones” (190-193). Here he refers twice to translation. In the first references, he says, “Hoy puede decirse que la publicación de libros es entre nosotros completamente normal. Es más: entre originales, traducciones y reediciones, el número de obras que salen a la luz pública cada año es probablemente superior al de cualquier época anterior” (191); and in the second, he mentions Mirande, calling him the “translator of Poe and Kafka.” Regarding the last couple passages, there are two things that deserves mention: Mitxelena understands these translations to be part of contemporary literary production, and he describes Mirande as a translator.

4.4.3.2.3. Results

Mitxelena is aware that he included translations (and other types of texts) in his history of literature, and looks at them particularly from the point of view of language, as he does with other texts as well (he makes it clear from the beginning that he is writing a history of Basque texts). He also identifies retranslations and pseudo-translations.

Compared with Orixe’s historiography, Mitxelena’s work also makes fewer mentions of translation as the history advances. Compared to Orixe’s historiography, however, Mitxelena’s, with its chosen methodology, justifications for its evaluations, and scientific language, can be considered an academic work.⁵⁸ In his historiography, Mitxelena does all three of the things mentioned in discourse about translation: archaeology, explanation, and historical criticism; not all to the same extent, however.

---

⁵⁸ As a curiosity, it is worthy of mention that, when Mitxelena evaluates translations, he almost always gives reasons for his statements, except when he praises Orixe’s translations; in that case, he does not offer further clarification of his evaluation of the translations as “excellent.”

Mitxelena does not look only at the product (let us recall that Orixe considered especially the target product), and clearly distinguishes between translations and creative works (and when he does not know whether a text is a translation or an original work, or there is some doubt, he specifically notes that). This distinction is clear, however, in the method of evaluation (as stated above, most criteria have to do with language); indeed, Mitxelena believes that the target text characterizes both the translation itself and the functionality of the translation; furthermore, in order to evaluate translated texts, he refers to the complete translation process, as often as possible mentioning the versions used, bridge languages, translation strategies, etc., and also noting associations with the translator's habitus and the function of the translation (he attempts to relate function with language characteristics, explaining in some cases how each influences the other). In the case of some authors, furthermore, he distinguishes between the language characteristics of the author himself and those of the source text; in other cases, he does not venture to comment on the text because he is not familiar with the source version of the text.

With respect to the function of translations, the dialectological, didactic, and foundational functions are especially mentioned before the 19th and 20th centuries. With respect to cultural function, Mitxelena states that some translations in particular mark the boundaries of literary eras, and this is especially clear when he discusses contemporary texts.

4.4.3.3. Villasante (1961, 1979): *Historia de la literatura vasca (2a edición revisada y completada)*

4.4.3.3.1. *Status of Villasante and his historiography in the field*

Luis Villasante (1920-2000), who was from Gernika, studied at a Franciscan institution and remained with the Franciscans later, both as a professor and in other positions, throughout his entire life. In 1950, he defended his thesis, *La sierva de Dios M. Angeles Sorazu concepcionista franciscana, estudio místico de su vida*. In addition to being a member of the Royal Academy of the Basque Language (he made his entrance speech in 1952), he was its director from 1970 to 1988. Villasante worked hard toward the unification of the Basque language, and he published numerous books, critical works, translations and articles about the language and its literature, particularly

in the following journals: *Anaitasuna*, *Egan*, *Euskera*, *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País*, *Verdad y Vida*, *Euzko Gogo*, etc.⁵⁹ Elixabete Perez Gaztelu called him the “helmsman of reform of the Royal Academy of the Basque Language.”⁶⁰ In Villasante’s opinion, not only the Royal Academy but also Basque cultural activity in general needed to be completely modernized; here is what he says, for example, in the foreword of the historical work under consideration, regarding the need for the autonomization of Basque culture:

En los últimos siglos el euskera y la literatura vasca han vivido en gran parte, por así decir, bajo la tutela de la Iglesia. En estos últimos años se advierte la voluntad de emanciparse y de sacudir esta tutela. Nada tendríamos que objetar a ello si no fuera por el temor de que otras “tutelas” pretendan tomar el turno de relevo. Creemos que en esta hora es un deber primordial el trabajar por crear un “campus” de verdadera autonomía para la lengua y la cultura vascas por encima de credos, ideologías y partidos. Y esto por una razón muy sencilla: porque la lengua y la cultura es un bien de todos.

(1979: 11)

Together with Mitxelena’s history (two other histories from the same period have the same title, and Mitxelena wrote the preface to Villasante’s) Villasante’s *Historia de la literatura vasca*, published in 1961 was, and continues to be, a milestone in research on Basque literature. It was published again in 1979, in a corrected and improved edition.⁶¹

Por lo tanto, respetando en todo su factura y concepción, hemos revisado en algunos lugares el texto para ponerlo de acuerdo con ulteriores investigaciones, hemos tratado de poner al día en lo posible las referencias bibliográficas, y en apéndice hemos añadido algunas semblanzas de autores que han fallecido en el intervalo transcurrido entre la primera y segunda edición.

(Villasante, 1979: 10)

The Julio de Urquijo Basque Philology School charged Villasante with writing this research work (1979: 17) and, as noted above, *Historia de la literatura vasca* was published in 1961. Apparently it created a controversy; as Villasante himself says in the foreword to the second edition: “Su aparición levantó alguna polvareda. El libro fue objeto de juicios encontrados, de ‘contestación,’ etc.” (9). In any case, it continues to be an important reference work, especially due to the sheer abundance of information it

---

⁵⁹ For a list of Villasante’s books, visit the following link:
<http://www.euskomedia.org/aunamendi/128543/121670>.

⁶⁰ For a biography of Villasante, visit the following link:
http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/bidegileak/87_luis-villasante.pdf.

⁶¹ It is this more recent edition that we use in the present study.

contains. In Lasagabaster's words, "Las historias que siguen a la escrita por Mitxelena, más que historias propiamente dichas, son por lo general 'materiales' para una historia de la literatura vasca (...). Hay una acumulación exhaustiva casi, de los datos empíricos: autores, catálogo de obras, fechas, etc. (...)" (2007: 240). This is certainly true in the case of Villasante's history; there is not, however, any thread that relates data taking from a literary point of view: "falta una reflexión que vertebre esos datos, que convierta la mera yuxtaposición cronológica de autores y de obras en historia, que haga de los textos literarios y de su diacronía un sistema" (*idem*). Casenave holds the same opinion: "(...) erran daiteke datu-bilketa bat eskaini zuela eta euskal idatziaren historia egin zuela euskarazko literaturarena baino" (2012: 62). Villasante was also aware of this, as he confesses in his foreword: "En fin, por todo lo dicho, se comprende que nuestro libro presente por fuerza un aspecto un tanto abigarrado, una galería de personajes bilingües o trilingües, con un elenco de obras en vascuence y otro de obras sobre vascuence, pero no escritas en vascuence, etc." Villasante was also aware, however, that he had included not only "literary" texts under the umbrella of "Euskal literatura:"

Al decir que escribimos la historia de la literatura vasca es preciso advertir ante todo que no entendemos esta palabra "literatura" en su sentido "restringido" de "bella literatura," de producciones desinteresadas con vistas a expresar la belleza literaria o estética (aunque no se excluyen, claro está, esa clase de obras a las que conviene el apelativo de literarias en su sentido más noble). Nosotros queremos tomar el vocablo en su sentido amplio de todo libro o publicación escrito en lengua vasca, sin que esto quiera decir tampoco que nuestra intención sea citar o enumerar cuánto se ha publicado en dicha lengua.

(20)

Villasante also included in his history works about the language (whether written in Basque or other languages). However, he left out topics related to oral literature as well as pieces of text in Basque included in texts written in other languages (20). One way or another, he wanted to create a history of the written literature. As literary critics pointed out, Villasante's aim was to collect data in as much detail as possible, so that the same work would not be translated over and over by translators thinking that no one had yet translated it, as happened in the case of *Kempisa* (18).⁶²

Casenave sums up the characteristics of Villasante's work and his historiographical choices:

Ondoko urtean, erran nahi baita 1961, Luis Villasante-k zenbait urte lehenagotik prestatzen zuen liburua ateratu zuen. Harek ere *Historia de la literatura vasca* deitu

---

⁶² Recall that this is the work that has been translated into Basque the most times.

zuen eta Mitxelenak hitzaurrea egin zion. Sarrera luze eta sakon batean, bere helburu didaktikoa azaldu zuen Villasante-k. Haren ustez orduan eskuragarri ziren “Literaturaren Historiak” urriak eta eta eskasak ziren. Beraz, hutsune hori bete nahi izan zuen berea⁹⁶ apailatzerakoan. Historiografia mailan, aukera nagusi batzuk egin zituen Villasantek. Egitura kronologikoa hautatu zuen eta, sartze orokor baten ondotik (Euskal Herriaren eta euskararen historia), autoreak mendeka sailkatu zituen, XVI. mendetik XX. mendera.

Bigarren hautuarekin, Mitxelenarengandik bereizi zuen bere burua. Mitxelenak obra literarioen kanon bildu baten aukera egin zuelarik, harek egin ahala zabala egin zuen. Gainera, sarreran garbi utzi zuen berak,⁹⁷ ez zen literaturaren eremura mugatu. Euskaraz idatzi ziren idazlanen biltzera saiatu zen. Beraz, sail asko sarrarazi zituen horretan, nahiz ahozkoaren mundutik izen bakar batzuk baizik ez zituen atxiki, hala nola Etxhaun-Barkoxerena. Bainan, euskal ikasketetan arizan ziren jakintsu askorenak erakarri zituen, darrigol edo D’Iharce de Bidassouet bezalako Euskaldunak ala berdin kanpokoak, Humboldt edo Dogson adibidez. Haatik, bere garaikideak edo oraindik bizirik ziren autoreak ez zituen liburuan sartu.

Liburua aberatsa da dokumentazioaren aldetik, autore bakoitzari buruz, xehetasun biografiko ugari aurki baitateke. Denbora berean, ohar kritiko guti ezarri zuen Villasantek, gainera gehienak beste kritikari baten eskutik zirelarik, zitazio gisa emanak. (Casenave, 2012: 60-61)

As Casenave says, Villasante’s history was done with the idea of filling a void that existed at the time. He did not include oral literature, nor information about authors who were alive at the time that his history was published. He did list research on the Basque language and a few works that went beyond literature, however; all presented in chronological order, century by century, and within each century, with subsections devoted to authors on each side of the border. Likewise, his comments on publishers and the publishing process are noteworthy: Villasante often gives information about printing houses, corrections to certain editions, the number of copies in a print run, etc. In addition to each author’s biography and bibliography, he also mentions other works that discuss the author. Once in a while he offers critical comments of Basque works, but for the most part, he makes use of other researchers’ and critics’ words and studies for his purposes.

At the end of *Historia de la literatura vasca*, Villasante added a topical index (479-487), as well as an onomastic index and a toponymic index. He justifies having added the topical index by saying that the data in a work such as this, that is essentially a collection or a list, may seem too scattered in the eyes of some readers, and that through such an index, whoever is looking for something will be able to group data:

Dentro de cada capítulo el método que hemos seguido ha sido el estudio individual de los autores de cada siglo por orden cronológico. Esta división por siglos, y dentro de cada siglo por personas o autores, nos ha parecido preferible a una división sistemática según la clase o género de obras. Comprendemos que este método presenta sus inconvenientes: algunas repeticiones serán inevitables, obras del mismo tipo aparecerán dispersas, etc.: pero este último inconveniente puede obviarse fácilmente con el recurso

al índice alfabético de materias, donde se hallarán agrupadas las obras por series sistemáticas: novelas, teatro, poesía, etc.

(23)

4.4.3.3.2. *Examination of representations of translation*

In order to examine the representations of translation in Villasante's historiography, let us begin with the topical index (479-487). The following is the list of items catalogued as "translation:"

- *Ascéticas* (obras). Autores y traductores de, 65, 78 ss. Vide Catecismo, devocionarios, Misa y otros epígrafes (480)
- *Bertoldo y Bertoldino*. Libro de Della Croce, traducido por Garro, 434 (480)
- *Biblia*: traductor parcial del Antiguo Testamento: Pierre d'Urte, 106, Traducida enteramente al vasco por Duvoisin, 205, Traducida enteramente al vasco por Uriarte, 205, 207, 295, Traducida enteramente al vasco por Olabide, 403 ss, Véase Evangelios, Testamento (480)
- *Catecismo Histórico* traducido por Ubillos, 164 (481)
- *Ejercicios de S. Ignacio*, traducidos por Olabide, 403.-Titulo de varios libros de Cardaberaz, 155; de Añibarro, 247 (482)
- *Filotea o Introducción a la Vida Devota*. Obra ascética de San Francisco de Sales. Traducida por Silvain Pouvreau, 78, 80; Haraneder, 109; José Cruz de Echevarría, 275 (482)
- *Glorias de María*, obra de S. Alfonso traducida por G. Arrue, 305 (483)
- *Guero Guero*, título de la 2ª edición del Guero, 77: reedición de Inchauspe con alteración del orden de materias, 193; traducción vizcaína de Añibarro, 245 (483)
- *Himnos y salmos litúrgicos*, traducidos en verso por C. Harizmendi, 85 (483)
- *Kempis* (Imitación de Cristo). Traducido al vasco por / Silvain Pouvreau, 79-80/ Arambillaga, 88 / Chourio, 107 / Maister, 113 / Duvoisin-Harystoy, 207 / José Cruz Echeverría, 275 / Gregorio Arrue, 305 / Luis de Elizalde, 368 / Arriandiaga, 396 / Olabide, 403 / Pío Echebarria, 410 (484)
- *Lazarillo de Tormes*, traducido por Orixe, 464 (484)
- *Lora-Sorta Espirituala*, traducción del Ramillete Espiritual del P. Palacios, por Añibarro, 244 (484)
- *María*, Imitación de, libro traducido por Mihura, 114 (484)
- *Mireya de Mistral*, traducido por Orixe, 464 (484)
- *Misal diario y vespéral*, traducido por Orixe, 464 (484)
- *Navegación*. Libro de, traducción de Detcheverry (Dorre), 90 (484)
- *Obras ascéticas y de devoción*, traducidas por G. Arrue, 305 (485)
- *Pascual Duarte*, novela de Camilo José Cela, traducida por Jáuregui, 474 (485)
- *Pensamiento de Pascal*, traducidos por Moguel, 235 (485)
- *Quijote*, Traducido en parte por Duvoisin, 207 (486)
- *Telémaco*. Aventuras de, traducidas por Duvoisin, 206 (487)
- *Testamento* (Nuevo). Traducido por Leizarraga, 44 ss., por Haraneder, 109, 181 (487)
- *Vida religiosa*. Libro sobre la, traducido por Joannateguy, 219 (487)
- *Virginia*, especie de novela, traducida al vasco, 117 (487)

The presence of translation in this topical index reflects various aspects of the representation of translation in Villasante's history. Looking at entries by century, we find the following distribution: of the 40 entries devoted to translation in the topical index, 3 have to do with 16th century works of translation, 3 are 17th century, 9 are 18th

century, 14 are 19th century, and 11 are 20th century. Thus, after an estimation of the corpus of authors and works mentioned in each century and having taken into account the fact that the corpus of published translations (especially books) increased from century to century, we see that the greatest concentration of translations listed in this historiography occurred in the 19th century, with a notable decrease in the 20th century. Although the number of entries is larger, it must be taken into account that the total number of published works also increases. Also, the size of the group of religious works is noteworthy: of the 24 topics associated with translation in the topical index, 13 are translations of religious texts.

Looking at the onomastic index (447-467), only the following two items are classified under “translation” or “translator:” “Larreguy (uno de los traductores de Dasconaguerre), 182” (458) eta “Oteiza (traductor bíblico), 298” (462). Thus, it appears that not all items associated with translation appear in the onomastic index with the designation of “translator”; or in other words, not everything that has been translated is catalogued under “translator.”

As we have seen, translations are included in this history of literature; indeed, although some have no literary merit, there are, in Villasante’s opinion, Basque translations of great literary merit. He challenges Vinson’s words and explains this explicitly, citing Axular:

En el prólogo dice Vinson que la literatura vasca no ofrece ningún interés, porque se trata de obras pensadas en otra lengua, nada espontáneas, etc. Semejante juicio no puede extenderse a todas las obras de la literatura vasca sin manifiesta injusticia, aunque no negamos que pueda aplicarse a algunas traducciones. La obra de Axular, por ejemplo, no puede en manera alguna ser incluida en semejante apreciación peyorativa.

(86)

The primary characteristics of the literary history above can also be applied to references to translations: Villasante carries out a precise collection of data, and includes not only the translation’s title and origin, and who translated it (bibliographical information), from what language, in what dialect, where and for whom and why it was commissioned, but also cites the translator’s work circumstances, including place of work, time period of work, delivery, and pay (for example: 45, 152, 188, 268, 365), as well as data on corrections to the translated work and on its different editions, such as who corrected and edited them, whether a further edition was published, whether bilingual editions were published, whether alterations were made, whether there were

disputes over publishing conditions or pay, where the copies are kept, etc. (for example, 56, 74, 86, 89, 98, 109, 111, 122, 151, 155, 165, 167, 169, 178, 188, 190, 211, 217, 220, 222, 225, 249, 259, 266, 267, 269, 284, 331, 347, 363, 374, 387, 419, 442). Furthermore, he includes notes on the works' print run or number of copies in some cases (167, 177, 178, 179, 188, 269). Villasante does not mention only the translations of published works, he also discusses some unpublished translations; once in a while he also talks about ones of which only a part has been published, and about some works left unfinished by their translators; furthermore, he even makes a mention of a work that never appeared, though its existence was known (for example: 86, 111, 189, 190, 222, 224, 270, 286, 393). In a few cases, he also talks about translated passages or quotes in other works (for example: 54, 106, 357). Just as he lists bibliographies and research works about other literary works, he often lists research works and articles about translated works (for example: 55, 78, 110, 159, 214, 277, 365). If a given work has been retranslated (that is, a work that had previously been translated), he specifies this; and sometimes explains the reasons why the author translated the work again (86, 94, 110, 111, 122, 165, 249, 268, 332). Villasante also mentions some translations from Basque into other languages (52, 213, 347, 387, 411, 420, 439). On the other hand, and there are many within the same language, that is, references to translations from one dialect to another (123, 148, 151, 189, 210, 213, 218, 220, 246, 259, 269, 277, 278, 279, 362, 393);⁶³ in one such case, he casts doubt on the need for a particular intralinguistic translation, since there is little difference between the dialects in question; specifically the intralinguistic translation of Mendiburu's book by Gregorio Arrue:

Con pretexto de que el autor lo escribió en vascuence navarro, don Gregorio Arrue hizo una traducción del mismo al guipuzcoano. Esta traducción se publicó en Tolosa en 1883. A la verdad, no se ve claro la necesidad que pudiera haber de una tal traducción, siendo tan insignificantes las diferencias entre los dos dialectos.

(151)

---

⁶³ There are many intralinguistic translations from one dialect of Basque to another. We believe this to be an important branch of research, perhaps a behavior that can be characterized at a certain time in the history of Basque translation. Most translations from one dialect to another fall into the period of time that Urgell called "Early Modern Basque;" specifically, all of the intralinguistic translations we found fell into the period between 1745 and 1875, except those by Otxolua and Juan Eguzkitza Meabe (See Urgell, Blanca, 2013, "Lehen Euskara Modernoa (1745-1875);" and J. Gorrochategui, I. Igartua and J. A. Lakarra, *Euskararen Historia*, Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza [in press]). Furthermore, in once curious incident, a work translated from one dialect into another was later retranslated back into the original dialect. In Villasante's words: "*Jesuchristo gure Jaunaren Passioa euscarazco versoetan*. El P. R. Galdos, S. J. enumera hasta veinte ediciones de este opúsculo. Parece que el autor lo compuso primitivamente en vizcaíno, pero pronto el P. Cardaberaz lo tradujo al guipuzcoano y esta forma guipuzcoana es la que más divulgación ha alcanzado. Más tarde, alguien que ignoraba el original vizcaíno, lo volvió a traducir del guipuzcoano al vizcaíno" (123).

Here also we find evaluations related to language.

In any case, such comments made in such a way are not common in Villasante's history. Indeed, the observation made with respect to other works is valid with respect to evaluating translations or characterizing comments: in general, Villasante uses others' words to justify his comments on a work. For example, to evaluate Leizarraga's translation of the Bible, Villasante refers to Larramendi's words: "Como ya lo reconoció el P. Larramendi, su traducción se ajusta en todo a la Vulgata (...) (58). In this case, Villasante references the translation process: "Como traductor bíblico, Leizarraga nos produce la impresión de ser sumamente servil y atado al texto latino" (58). Nevertheless, apparently aware of the critic's "self-reflection," he abandons the criteria that pertain to the time in which he writes and instead makes an effort to base his comment on the context of Leizarraga's time:

Pero sería un error creer que lo hacía por ignorancia o torpeza. Era cuestión de criterio. El sumo respeto a la palabra de Dios es lo que fuerza a traducir con una fidelidad y sujeción al texto, que hoy nos parece excesiva, y sin duda lo es; pero entonces así se veían las cosas, no solo entre protestantes, sino también entre católicos.

(58)

Next, he provides some examples of the framework of the lexicon. In the same way, when he is speaking of Axular's translating style and evaluating translation procedures, Villasante cites Ibar:

Por esto mismo, renuncia a traducir literalmente al vasco la ingente cantidad de citas de autores en que abunda; él sabe diluir el pensamiento o sentido de los textos en una especie de paráfrasis, obtenida empleando las categorías usuales de que suele echar mano el euskaldun que no tiene otra cultura que la nativa ni otra lengua que la vernácula. Ibar ha puesto de relieve este extremo en su *Genio y Lengua* (27).

(80)

Regarding Archu's translation of fables, he says the following with reference to Lafitte: "De estas fábulas dice Lafitte 'Están compuestas en un suletino elegante y natural' (13)" (165); in this case, his remark about language refers to the translation. Villasante also makes refers to Zabala's words to comment that Jose Kruz Etxeberria's translation is a free translation: "Es una traducción libre, dice el P. Zabala, de la 'Introducción a la Vida devota de San Francisco de Sales'" (249). Regarding Iturriaga's fables, he says the following:

Como ha dicho Carmelo Echegaray, Iturriaga sabe ser original aun cuando traduce, merced al sello personal que sabe imprimir a las traducciones, adaptándolas al ambiente vasco. Así por ejemplo, la conocida fábula de la lechera, está tan felizmente lograda,

que cualquiera creería que se trata de un fruto espontáneo, nacido al contacto de la tierra vasca; y lo mismo cabe decir de las felicísimas traducciones de las églogas de Virgilio (97).

(259)

In addition to evaluating the full translation process, Villasante expresses his approval of adaptation to culture in the passage above. Additionally, references of this type remind us that the translator as a participant has been considered to be a good thing at various points in Basque literary history, especially with respect to doing cultural adaptations.

Once in a while, Villasante uses the translator's words to strengthen and justify his opinion: although Otxolua is a master of the language, Villasante criticizes him for using too many pure neologisms in his translations and Villasante concludes as follows: "El mismo autor nos dijo en cierta ocasión que lo hizo así porque ésta era la moda imperante cuando él publicó su libro, y que, de tener que reeditarlo ahora, lo presentaría de otro modo" (393). Whatever one's opinion (here too the comments on language are Villasante's), and whether one makes use of one person's words or another's to justify opinions, what quotes of this type indicate is this: there are different ways and styles of translating and both translators themselves and writers of historiographies agree that this is the case.

However, Villasante does not always use someone else's words to justify his opinions: he sometimes used them to contradict; for example, in discussing Uriarte and Duvoisin's Bible, Villasante challenges Olabide's comments:

Lo que no hay derecho a decir es lo que dice el P. Olabide en su *Itun Berria*, de 1931, p. VI, a saber, que Duvoisin y Uriarte tradujeron la Biblia para Bonaparte, pero no para Euskalerría; como si el hacer el trabajo por encargo a expensas del príncipe excluyera en ellos la finalidad de destinar su obra al público vasco. Todo lo contrario se deduce de las cartas del Padre Uriarte. ¿A qué viene si no la insistencia del fraile para que se pongan notas a la Biblia y se obtenga el permiso de la autoridad eclesiástica, de modo que sirva para la lectura del pueblo fiel? A la verdad, si no se trata de un vano juego de palabras sin sentido, no sabemos qué quiere decir la afirmación del P. Olabide.

(271)

Here also, whatever one's opinion and whatever one's observations in contrast to someone else's, it is important to stress that when talking about translation Villasante makes reference to the recipient. The above quote is valuable with regard to taking information from a paratext in order to enrich the context of a translation and stress

what has merit (in this particular case he gives information about the edition, specifically related to including observations).

The previously mentioned behavior of “self-reflection” is also found in Villasante, in the following quote, where he discusses Silvain Pouvreau’s translations:

Tanto la *Filotea* como el *Combate Espiritual* fueron en el siglo siguiente objeto de una nueva traducción por Haraneder. Este conocía las traducciones de Pouvreau y hace alusión a las mismas y a su autor en el prólogo a su nueva versión del *Combate*. Haraneder dice que aunque Pouvreau tradujo ya estos libros, por no hallarse ya ejemplares de ellos y por estar hechos en mal vascuence, él se ha animado a traducirlos de nuevo (...). A la verdad, el mismo juicio que hizo Haraneder de Pouvreau, hacen hoy de él los puristas de nuestros días, y harán de éstos los vascos de mañana, al menos si no aprendemos a valorar las cosas con criterios más universales. Tal parece ser al menos la lección que se saca de la Historia. Una cosa es que el vasco de un autor antiguo se considere poco adaptado para el lector de otra época, pero esto no autoriza para descalificar su lenguaje como malo.

(86-87)

Villasante makes it clear that opinions about translation change throughout history, that anyone who studies history must be aware that he does it from the point of view of the time in which he lives, and that that time will prejudice his observations. Indications of self-reflection can also be seen when Villasante speaks about writer Jose Ignacio Guerrico (1740-1824), saying “para el gusto moderno tiene excesivos castellanismos en su vocabulario (...)” (225), that is, he specifies that his comment is made from the point of view of “modern tastes.”

Villasante also sometimes gives his own opinion. He sometimes compares translations with other translations; for example, he has this to say when comparing translations by Aranbilaga and Pouvreau: “Aunque no es la primera traducción del Kempis (pues antes había sido traducida esta obra por Arambillaga y Silvain Pouvreau), ésta era mucho más perfecta y respondía mejor a las exigencias del público euskaldun” (110). In this case as well, instead of merely evaluating the language, he also considers its reception among readers to assess the translation; to some extent, he considers a translation that the Basque audience considers good to be good.

In a few cases, he makes a personal evaluation, using a strong qualifying adjective, but without justifying the sense of or reason for his comments; here is what he says, for example, about Duvoisin’s work: “En realidad fue una lástima que entonces o después no se hayan dado pasos necesarios para obtener la aprobación y legalización de esta traducción bíblica, que por lo demás es excelente” (188).

For Olabide's translations, he has both positive and negative comments: "La traducción está hecha con palabras ultrapuras, pero no tiene olor, color ni sabor vasco" (367), he says about Olabide's translation of Saint Ignatius' spiritual exercises (it seems, once again, that if the Basque audience considers it good, it must be a good translation, and again Villasante appears to be in favor of making cultural adaptations in texts). Regarding Olabide's translation of the Bible, he says, again: "es un verdadero monumento que los vascos debemos agradecer a la Compañía de Jesús" (367), but "Olabide no escribe en un euskera real y verdadero, sino de forja, de ensayo o de experiencia" (370). All are comments that refer to the purpose of the translation. As stated above, Villasante points out that Olabide's translation of the Bible has both good and bad sides:

No obstante todo esto, es preciso reconocer también que el lenguaje de Olabide tiene sus cosas buenas. En primer lugar, la exactitud y cuidado con que se ha traducido el fondo. En este sentido es indudablemente la mejor de las traducciones bíblicas hechas al vasco. Como obra hecha no a la ligera, sino a conciencia, con esfuerzo y tesón, ha de ser duradera.

En suma, en cuanto a defectos, dos tiene esta traducción, y bien graves. Primero, la falta de naturalidad. Una criatura nacida entre redomas y alambiques de laboratorio, difícilmente puede alcanzar plena humanidad. El otro defecto proviene de la teoría que ha guiado al autor, la cual, si no es recta, lleva al extravío. Olabide quería la unificación de los dialectos, pero no buscó ésta donde en realidad se encuentra. El miraba al futuro, cuando la unidad se encuentra en el pasado; es claro que conforme transcurre el tiempo, los dialectos se van alejando y distanciando cada vez más entre sí. Escribamos en muchas cosas como escribían los antiguos y nos hallaremos más cerca unos de otros.

(371)

Villasante gives a positive evaluation to the way Olabide brings proper meaning ("fondo" he says) to a translation in his translation process; however, the style of language that he used for the translation was criticized for being poor.

As we have already seen, Villasante comments on the translation process, both with respect to translation procedures, and with respect to the structure of the text and to its integrity. As an example, here is his evaluation of Orixe's work, *Agustin Gurenaren Aitorkizunak*:

S. Agustín, tan inclinado a los juegos ingeniosos de palabras, a los retruécanos, paradojas, etc., ha hallado un digno traductor al euskera, que no cede al autor en concentración y en habilidad para decir las cosas. Incluso hay que decir que con frecuencia se pasa de la raya y se toma libertades que no parece se puedan justificar. En conjunto resulta un libro difícilmente digerible.

(421)

The following is another criticism in the same vein, that is, one that refers to changes in the structure of the text (Villasante also reopens the controversy surrounding the lack of definition of translation and adaptation, in this case saying the text under consideration is a translation “or” adaptation):

En Aviñón, y sin nombre de traductor, se publicaba en 1798 una curiosa obra titulada *Alphonsa Rodriguez*. El título nos dice ya claramente que se trata de una traducción o adaptación de la famosa *Práctica de la Perfección Cristiana*, del P. Alfonso Rodríguez, S. J., obra escrita en español del siglo XVI. El autor de la traducción vasca fue el sacerdote bajonavarro López, quien hizo su trabajo sirviéndose de una traducción francesa. En realidad, es una adaptación del libro, en la que se han suprimido muchas cosas del original, se han añadido otras y se ha dado a todo una nueva disposición.

(114)

As we see, Villasante also considers the paratext. As in a previous example, Villasante takes note not only of the language process associated with the translation procedures used to change one language or text to another; he also takes note of the process at the time when text reaches the recipient. Specifically, and as we will see shortly, Villasante evaluates Olabide as a “translator” according to this (based on Mitxelena’s criticism). For example, the idea that Villasante suggests about the work of the translator (that it is somehow easier for the translator to take note of form because he does not have to spend any effort to create the text):

El P. Olabide como escritor. Como se ve por la enumeración de sus obras, el P. Olabide se ha limitado a traducir. El traductor trabaja sobre un texto dado, no tiene el problema de crear un fondo; por tanto, tiene la ventaja de que puede consagrar toda la atención y todas las energías del espíritu a lo que podríamos llamar el aspecto formal de la lengua. La actitud de espíritu con que Olabide se consagra a su tarea de escribir podríamos describirla diciendo que él es un escritor a largo plazo. Se desentiende del ambiente, no le preocupa el hecho de que el público real, o sea, los vascos de carne y hueso de su generación encuentren extraña y poco digerible su lengua. El es un hombre de estudio, de vida sedentaria, que se cierra en su gabinete, que no habla siquiera la lengua que escribe, que no se relaciona con las gentes cuyo idioma vivo es el vascuence. Encerrado en su laboratorio de trabajo, se pone a construir a fundamentis la cultura vasca, escribiendo en el euskera ideal en que él sueña. Dicen que él solía decir: Ya vendrán detrás de mí las escuelas vascas que enseñen esta lengua a los vascos del futuro, y así todo se hará viable.

(368)

Prompted by this quote, let us now discuss another controversy that appears in Villasante’s history (one that was mentioned above, but without going into detail): the indetermination of the figure of the translator/writer. Note that in the passage above, Villasante labels Olabide as a “writer,” even though he expressly states that what he has done is nothing but translation. He also defines Haraneder as a notable figure in the

history of literature, even though his work too consists of “nothing but translation:” “Es notable Haraneder en la literatura vasca, tanto por la cantidad como por la calidad de su producción literaria, aunque toda ella se reduzca a traducciones” (111). These choices of words suggest that Villasante was casting doubt on the literary value of translation or that he was calling into question whether these texts are good enough for their authors to be considered writers. In any case, Villasante does not state this explicitly; rather, these are our conclusions based on his discourse.

The above-mentioned are not isolated ones; indeed, Villasante says about Larregi that his most noteworthy work is translation (111) and Villasante distinguishes translation in Duvoisin’s literary work, together with his book on agriculture: “Como escritor vasco, sus obras principales son la traducción de la Biblia y el *Laborantzako liburua*” (190); about the latter, which was written originally in Basque, Villasante states that it is more natural as far as language is concerned (*idem*). Similarly, although Uriarte is only a translator, Villasante allows that he is important in Basque literature and praises him:

No nos ha dejado obras originales, sino sólo traducciones, pero sí se afanó con exceso en este trabajo de dispersión y atomización lingüística, fascinado por el prestigio de su augusto protector, no puede olvidarse tampoco que a él debemos la primera traducción completa de la Biblia que se haya hecho en el País Vasco español, verdadero monumento, digno de la mejor suerte que la que le ha cabido (104).

(271)

As we have already seen, Villasante comments on the translation process, both with respect to the translation procedure, and with respect to the structure of the text and its integrity, but doubt often remains as to what, exactly, the authors are: “José María Azkue, muerto en 1928, natural de Rentería (Guipuzcoa), es autor, o mejor, traductor, de numerosas obras de carácter ascético y hagiográfico (...) (323). Once in a while the label of “writer” is applied to those who translate: “El *Kempis* ha sido uno de los libros más traducidos por los escritores vascos” (332).

Indefinition is often apparent when a translation is to be delineated, particularly when a given text lies on the border between translation and adaptation. This issue is apparent when defining Axular’s work, for example: what are the limits of an original work or a work taken from some other source, whether adaptation or translation? Furthermore, Villasante reminds us that Axular’s sources of inspiration have always

been controversial throughout literary history (78). In any case, regardless of where Axular's inspiration comes from, since it bears his personal mark, Villasante considers his work "original:" "aunque para escribir su libro Axular se haya inspirado en algún otro anterior y aunque haya tomado materiales de acarreo procedentes de diversos lugares, él supo dar a su obra un sello tan personal e inconfundible que su originalidad no creemos podrá nunca ser desmentida" (79).

This indefiniteness is likewise notable when Villasante discusses unsuitable "translations" that should apparently be called "imitations" or "paraphrases." Regarding Harizmendi: "Por lo demás, es de notar que las traducciones de Harizmendi no son rigurosas, sino más bien imitaciones o paráfrasis" (92). And when talking about Mendiburu's work, Villasante uses two terms, with "or" between them: "El libro en cuestión es traducción o adaptación al vascuence de una obra similar del P. Croisset" (151). He uses a similar device when saying of Ubillosena: "es una traducción, más o menos adaptada, del Catéchisme Historique de Fleury" (154).⁶⁴

When discussing Bicenta Mogel's translated fables, however, the translation moves from indeterminacy to visibility; indeed, Villasante, in this case, does not mention whether Mogel's texts are translations or adaptations, but says only "not taken from anyone," without further detail: "Contiene cincuenta fábulas tomadas de Esopo. A estas cincuenta en prosa siguen ocho en verso, pero estas últimas son de su tío Juan Antonio" (251).

A translation becomes invisible, however, in the case of bilingual texts (for example: 98, 346): it is not specified whether a version in one language is a translation of the other, or which is the translation of which. The problem with this, of course, can be not being aware of it; however, in one case, at least, it is specified which version of a bilingual text is the translation of the other: "Todo está publicado en texto bilingüe, o sea, en vascuence y con traducción castellana" (387).

In addition to making translations visible (or not) and providing archaeological data for history, Villasante also sometimes makes an historical criticism of a translation, though it may be humble. The function/foundational aspect of the translations is noted: "Arambillaga publicó en Bayona, en 1684, la primera traducción de la Imitación de

---

⁶⁴ Villasante often uses labels like "traducción o adaptación" or "traducción o arreglo" when discussing a translation he finds indefinite. See, for example, pp. 197 and 219.

Cristo (...)” (92) and similar (111, 113, 169, 222, 249, 268). We owe it special attention, however, since although it is a translation (or more precisely, Villasante calls it a pseudo-translation “truco de librería”), comments on the work call Daskonagerre’s *Atheka Gaitzeko Oihartzunak* a foundational work of a genre: “Lafitte saluda esta obra como la primera novela que se haya escrito en vasco” (169); we know, of course, that the Basque “original” version is actually a translation of the French (168-169). On the other hand, in the development of a translation (or of a literature), the influence of a certain translation is worthy of mention, for example, saying that translations of the Gospels and other parts of the Bible from 1868 on, took Duvoisin’s as the basis (190), or when Otxolua specifies that the model that he used for his translations was Añibarro’s (223), or when saying that the parish priest made Jean Saint-Pierre do translation exercises to hide his love of literature (314). In any case, comments of this type are few once we begin to look at the integrity of the work, and almost all refer to 19th-century texts.

4.4.3.3.3. Results

As in the previous historiographies, in Villasante’s also, as we move forward through time, there are fewer and fewer references to translated works; that is, as we head toward the 20th century, references to translations disappear.

Villasante explains and criticizes in a very humble way and above all, provides archaeological data about translations. Along these lines, there is in Villasante’s history something unique, specifically, the abundance of the data he offers: in addition to the usual archaeological data that appeared in previous historiographies (who translated what, and when, for example), he provides additional data about the edition, the publishing house, and the diffusion of the works, as well as about unpublished works, about notes and studies about the works, etc. In other words, he creates a historiography of the various editions and, in this respect, provides data for the history of translation editions. In this way, he is a rich source of data for other historiographers, or, to paraphrase Lasagabaster: he provides “euskal itzulpengintzaren historiako materialak,” using these archaeological data as a point of departure for an explanation or criticism for translation history.

Villasante does not explicitly wonder about including translations in his historiography or about their literary value, however, from his discourse it can be concluded that he sometimes has doubts about this issue. Nevertheless, Villasante himself says that some translations have great literary merit, but it is noteworthy that, among the examples he gives to justify this, adaptations prevail. This, in our opinion, together with his statements praising cultural adaptations, shows a tendency to accept the creative aspect of adaptations.

Similarly, it is noteworthy how often there appears to be difficulty in delineating or distinguishing translation from writing. This is particularly clear in the labels of translator/writer and in the designation of works: not everything that has been translated is catalogued according to translator, and distinctions are often blurry.

Villasante evaluates a number of translations and overall makes use of two things in his comments on translations: someone else's judgement or his own. When he uses someone else's words and brings someone else's research or commentary to bear, Villasante's history, more than a source of his own opinions as an historiographer, can be considered to be a source of the opinions that have been published about translations by critics of other texts and literatures. When Villasante evaluates translations in his own words, he particularly brings his linguistic ideas to bear. Additionally, he examines the translation process, beyond looking solely at the change in language (likewise, it is notable that he looks at the structural changes in a text). He also considers its reception, and speaks about the distribution of certain translations, taking its recipients into account (he believes that a translation that is considered to be good by its audience is a good translation, that is, one that is compatible with the tastes of the readers of the time).

In general, Villasante is in favor of self-reflexivity on the level of discourse (even though in practice, his own discourse stems from the ideas of his time): Villasante says that opinions about translation change through history, and that historians need to be aware that they do their work from the perspective of their own time and that their own time influences their commentary.

4.4.3.4. Sarasola (1971, 1976): *Historia Social de la Literatura Vasca*

4.4.3.4.1. *Status of Sarasola and his historiography in the field*

Ibon Sarasola studied industrial engineering in the Faculty of Engineering on the Bilbao Campus of the University of the Basque Country, finishing in 1971. He then completed his degree in Philosophy and Letters in Barcelona and his doctorate in Basque Philology in 1981, writing his thesis on the lexicographical corpus of Basque under the direction of Koldo Mitxelena. The field of Basque Studies owes a tremendous debt of gratitude to Sarasola for his extensive contribution to dictionary compilation. His works in lexicography include, among others, *Euskal hiztegi arauemailea* (1977-1979), *Gaurko euskara idatziaren maiztasun-hiztegia* (1982), *Hauta-lanerako euskal hiztegia* (1984-1995), *Euskal hiztegia* (1996), and *Zehazki* (2005). He became an associate member of the Royal Academy of the Basque Language on November 25, 1966, and was named full member on January 29, 1988. As a member of the academy he continued to specialize in lexicography, and was the director of the *Orotariko Euskal Hiztegia (OEH)* (1987-2005) and *Euskaltzaindiaren Hiztegia* (2012) projects. Sarasola also worked in other areas. He coordinated and published a number of works outside the area of lexicography, such as works on dialectology and Basque literature. He has also written literary works, poetry, and short stories.

At the time when Sarasola wrote the literary historiography under consideration in the present work,⁶⁵ he was working particularly in the area of literature. He was a co-founder of the Kriseilu publishing house in 1967, and of the Lur publishing house in 1969, and served on the board of journals *Zeruko Argia*, *Jakin*, *Oh! Euzkadi* and *Anaitasuna*. He was awarded the Royal Academy's Lizardi Prize in poetry in 1966, and won the Mikel Zarate essay award in 1971. Sarasola also worked in translation. In 1970, for example, he published two works translated in collaboration with other people, *Afrikar iraultzaren alde* (Frantz Fanon, Lur) and *Mendebaleko ekonomiaren historia: merkantilismotik 1914-era arte* (Lur), followed by *Kandido* (Voltaire, Lur) in 1972 and *Teseu* (André Gide, Elkar) in 1987. During the same period, he also published *Euskal literaturaren historia* (1971, Lur), *Txillardegi eta Saizarbitoriaren nobelagintza (irakurlearentzat gidaria)* (1975, Kriselu), *Euskal literatura numerotan* (1975, Kriselu) and *Historia social de la literatura vasca* (1976, Akal).

---

⁶⁵ The Basque version was published in 1971; for the purposes of the present work, the Spanish version published in 1976 was used.

The work published in 1976 is the Spanish version of the history published in Basque in 1971, and was translated by Jesús Antonio Cid. Sarasola edited and expanded his original work for the 1976 edition:

Otro problema, la adecuación del libro al lector de habla castellana, ya que en él se dan por conocidos hechos que el lector no vasco no tiene por qué saber. Esto lo he solucionado volviendo a redactar la cuarta parte, la referente a autores y obras, que de paso he puesto al día, y por medio de esta especie de prólogo, en donde tras una breve descripción de aspectos generales, trato de presentar la situación actual, que creo servirá al lector para hacerse con el marco necesario para la comprensión global del libro y ver el desarrollo de un proceso de cuando se escribió justo había comenzado.

(1976: 11-12)

Sarasola also added to his 1971 work a foreword in which he discusses how he chose to designate titles and authors, explains geographical concepts of the Basque Country, classifies zones according to numbers of Basque speakers, provides information about dialects and literary production, profiles authors, presents data about Basque readers and facts about the history of Unified Basque, as well as tendencies of the works and authors that use this manner of speech. Following this are chapters taken from the original Basque text: “Prólogo a la edición vasca,” “Primera parte 1545-1901,” “Segunda parte 1901-1964,” and “Tercera parte 1964-1971.” And finally, we have the above mentioned fourth section, “Cuarta parte (Autores y obras),” expanded and adapted for the Spanish edition.

With respect to the crux of the book, Sarasola’s idea in this work was to dispense with the literary value accorded various texts considered important in previous historiographies, and to promote texts that were not evaluated from a literary point of view in those previous historiographies. In Sarasola’s opinion, the history of literature and the history of Basque texts had been combined until that point, and all texts were evaluated according to the same linguistic criteria:

Dentro del campo de los estudios vascos, la lengua y la literatura han formado tradicionalmente una única rama. Las obras escritas en euskera se han considerado, ante todo, como simples materiales para los estudios lingüísticos, de suerte que el estudio literario sobre esas obras ha sido llevado a cabo por los propios lingüistas y euskeráfilos, que realizaban así una labor que, en principio, no les correspondía. Como resultado de ello, la literatura vasca no ha constituido un campo autónomo de estudios, y de ahí también la excesiva importancia que se ha dado a los factores lingüísticos en los estudios literarios. Por otra parte, los puntos de vista y los prejuicios extraliterarios han aumentado, si cabe, el desenfoque que la literatura vasca ha venido padeciendo desde siempre.

(1976: 31)

Likewise, Sarasola explains that the autonomization of the field of literature was underway at the time that the history under consideration was written, and he is aware that what he himself had written is an agent or result of that autonomization, one way or another. Sarasola believes that in order to write a history of literature, literary criteria must be taken into account, as had not previously happened:

Hasta ahora la literatura no ha constituido un campo autónomo dentro de los estudios vascos; se la estudia únicamente como un auxiliar de los estudios lingüísticos. Los libros en euskera no eran más que una parte del material que utilizaban los vascófilos para esa clase de estudios. Fuera de ello, estos libros no le merecían a nadie estimación alguna. No puede negarse que cuando uno de estos euskeráfilos se ponía a analizar desde un punto de vista literario las obras que estudiaba, se estaba introduciendo en una esfera alejada de su competencia, por lo que sus juicios tienen el mismo valor que los de cualquier profano y, por lo tanto, no había por qué tenerlos en cuenta.

(1976: 57)

Sarasola wrote his social history with a specific idea in mind and of course, according to experts, it made a certain contribution to the history of Basque literary histories. In Lasagabaster's words:

También la literatura vasca tiene, como no podía ser menos, su "historia social," debida a la pluma del conocido lingüista y crítico literario Ibon Sarasola (*Euskal Literaturaren historia*, 1971). A Sarasola hay que reconocerle el mérito de intentar renovar la historiografía literaria vasca, adscribiendo su evolución al devenir histórico general y a partir de los dinamismos infraestructurales de la sociedad.

No hay duda de que el ensayo de Sarasola es interesante e higiénico, a pesar de, o precisamente por, su "heterodoxia." Había que hacer una historia social de la literatura vasca, en un intento de superar lecturas planas y meramente empíricas de nuestra historia literaria y ayudar a desmontar visiones demasiado ingenuas, beatíficas y provincianas de nuestro presente y sobre todo de nuestro pasado literario. Sin embargo el estudio general adolece de una lectura demasiado mecánica y en el fondo de "reflejo" de la relación literatura-sociedad, limitaciones que apenas se corrigen con las matizaciones, notas a pie de página o ampliación de la última parte del trabajo, que se han añadido a la versión castellana, la cual el autor ha titulado precisamente *Historia social de la literatura vasca* (Madrid, 1976).

(Lasagabaster, 2007: 242)

Sarasola's work also drew criticism, and the author himself cites Mitxelena's words, specifically those that point out improvements to be made, in his introduction to the 1976 edition:

En resumen, creo que el libro de Sarasola es una aportación muy positiva, más por los problemas que plantea que por los que resuelve. También en lo que hay de discutible en los detalles, que no es poco a mi entender y al de otros que ya se han manifestado, vale la pena de disponer de unas formulaciones precisas cuya falta de exactitud sea posible probar cuando exista.

(cited in Sarasola, 1976: 28)

Whatever the criticism, however, we owe a number of innovations to Sarasola's work, such as his use of the above mentioned social point of view of literature. There are more, however. As Casenave states, Sarasola used the concept of breaks or ruptures to establish the time periods used in his work, which is also an innovation: "Ibon Sarasolak hausturaren kontzeptua erakarri zuen euskal alorrera eta bere *Euskal literaturaren historia*-n (1971) erabili zuen: 'Euskal literaturaren bi fetxa nagusiak, 1901 eta 1964, aldez edo moldez gertakizun politiko biri lotzen zaizkie'" (Casenave, 2012: 94). On the other hand, estimating literary production was also an innovation; in the two historiographies previous examined here, for example, no such estimation was carried out.

4.4.3.4.2. Examination of the representations of translation

As we begin to examine representations of translation, let us first consider the quantification of literary works presented by Sarasola in the introduction at the beginning of the 1976 version of his book, in which he estimates Basque literary production. He scrutinizes this quantification precisely, taking as a basis his work published in 1975, *Euskal Literatura Numerotan* (Kriseilu). In a table, he provides numbers related to literary production for the 1972-1973 period. In one column are works created in Basque; in the next, the "total production," comprising both original works and translations; and finally, in a third column, "publications" (that is, "total production" plus re-editions). Based on the data presented in this table, it is clear that translations figure in literary production. Thus, for the purpose of quantifying production, translation is taken into account; however, it is not taken into account in interpreting the data. When he explains what changes in literary production stand out in the 1972-1973 period compared to previous periods of time (1934-1935 and 1962-1963), Sarasola highlights three primary changes, specifically, that production has increased, that the number of religious texts has decreased, and that re-editions account for very few of all publications. However, even though translations were counted in the pool of Basque literary publications, in his interpretation of the data Sarasola does not reflect at all on the importance of translation. Here is exactly what he says regarding the rise in production:

Destaca en primer lugar el notable incremento de la producción respecto a los períodos anteriores. Si nos atenemos a la publicación, comparando los 101 libros del período

señalado con los 19 publicados en el bienio 1934-35 y los 42 del 1962-63, obtenemos unos índices de crecimiento de 5,36% y 2,40% respectivamente, muy superiores a los de la media de incremento europeo y comparables a los de la producción en castellano, cuyo crecimiento espectacular en los últimos años es de sobra conocido.

(1976: 19)

As we can confirm from this quote, Sarasola does no interpretation of the data with regard to translation, however, looking at the tables from the earlier time periods (*Euskal Literatura Numerotan*, 1975), we can conclude the following: of the total production of 19 publications in the 1934-1935 period, translation accounted for 5 (26%); in the 1962-1963 period, there were 7 translations out of a total of 42 publications (17%); and in the 1972-1973 period, 18 of 101 publications were translations (18%). Although both total production and the number of translations increase, we can confirm from these data that the importance of translation in total production has changed quite a lot. However, this is not explained in Sarasola's history.

On the other hand, with respect to the classification of data by genre and regarding the number of essays in the 1972-1973 period, Sarasola says the following:

Pasando esta rápida panorámica a la clasificación por materias, hay que destacar el increíble incremento de la actividad ensayística, con un porcentaje respecto a la publicación total del 36,6% frente a un 0% para el período 1962-63, y un 15,8% del período 1934-35, claro exponente del extraordinario esfuerzo que se está realizando hoy en día para convertir el euskera en lengua de cultura.

(1976: 19)

What is not pointed out, however, is that of the 36 published essays, 9 (25%) were translations. This piece of information seems important, given the fundamental function of translations in aiding the development of genres. There is no discussion of this topic in Sarasola's work, however.

Sarasola recognizes that the fact that translation was taken into account in previous literary studies had some effect the characteristics of the present literary system, and he says that this did not happen in the same way in other literary traditions:

Dechepare cierra una etapa de la literatura vasca. Desde entonces, excepto en casos contados, tendremos que ocuparnos de obras que las historias literarias de cualquier otra lengua dejarían de lado, es decir, traducciones o adaptaciones de obras extranjeras. Esta situación no se ha modificado hasta nuestros días y sus consecuencias son bien lamentables.

(1976: 39)

In the same vein, Sarasola denies the literary value of a number of works that had been taken into account in previous literary historiographies. Precisely because they are translations, they cannot be compared with creative works. Sarasola, in a passage on Leizarraga's work, says the following:

(...) no contienen apenas una página que no sea traducción. Por este motivo, no se puede comparar al escritor Leizarraga con el escritor Axular, como ahora algunos pretenden hacer, pues en la labor de traducción que realiza Leizarraga no existen posibilidades para la creación literaria. Otra cosa muy distinta es comparar la lengua de Leizarraga con la de Axular.

(1976: 40-41)

It is not possible to put translations and creative works in the same pool, however. And now a strange phenomenon arises: the use translation itself to grant or deny literary value to translations; that is, translating a work is one way to legitimize that work, but the work then loses its literariness once it has been included in the target field. Sarasola makes another attempt to distinguish creative works from translated texts: "La obra de Axular ha podido ser traducida a otra lengua, como sucede con las obras maestras de todas las literaturas, lo cual no tendría sentido en el caso de Leizarraga" (1976: 41).

As we can see, Sarasola generally mentions translation to make comparisons between creative texts and translated texts, and to cast doubt upon the literary value of the latter. The following is another example:

Desde un punto de vista estrictamente lingüístico, la obra de Leizarraga y otros autores está, en realidad, más lograda en algunos aspectos que la de Axular. No puede, en cambio, decirse lo mismo en cuanto al valor literario; desde este ángulo el caso del autor de *Guero* es excepcional dentro de la literatura vasca.

(1976: 45)

Furthermore, the various controversies that arise in translation can in Sarasola's opinion be evaluated esthetically in creative texts, but not in translations:

Como Leizarraga, Axular era consciente del problema de la falta de unidad lingüística, y en este sentido se expresa en su prólogo "Irakurtzaileari." Pero Axular ha sido el primero, y último hasta ahora, en nuestra literatura, que ha sabido convertir este problema en un valor estilístico.

(1976: 45)

Sarasola applauds Axular's use of dialectical synonyms in his work to give the text rhythm and to expand the number of potential recipients. In addition, he praises Axular's adaptations, and associates them with the act of writing, not the act of translating: "Todo ello, junto al gran aliento de la obra, su originalidad, la amplitud de su erudición, y la maestría que manifiesta como adaptador de lo que toma de otros, le convierte en el mejor de los escritores vascos y en un guía de quien siempre hay mucho que aprender" (1976: 48). As a result, he associates adaptations with creative works, and does not consider them to be elements that properly belong to the area of translation.

Sarasola makes further references to translation in order to establish the context of contemporary literary production, or to speak about foundational texts (for example, he notes that Haraneder's translation is the first translation of the New Testament). He refers to translation in the same way in the next chapter ("Segunda parte, 1901-1964"); for example, as he did when discussing Leizarraga, when he presents Orixe's work, he again casts doubt on the literary value of translations:

El escritor más importante de este período, lo que no quiere decir que sea el mejor, es Nikolas Ormaetxea "Orixe." En esa opinión concurren todos los críticos. Cuando se habla de "Orixe" es obligado decir que se trata de "el escritor más representativo de su tiempo" o que es "el mejor de los prosistas vascos;" pero, aunque muchos piensen lo contrario, no es serio atreverse a afirmar que es "el mejor autor de la literatura vasca." El caso de "Orixe" se asemeja en mucho al de Leizarraga. Si se analiza su obra con un criterio literario, solamente pueden tenerse en cuenta sus poemas y algún trabajo en prosa, porque todo el resto de su producción son traducciones.

(1976: 90)

To underline this idea, and following Sarasola: all literariness remains in the source work, but is not present in translations. This does not negate, however, a translated text's having linguistic value or serving as a tool for working with the language: "En lo que toca a la lengua, en cambio, no sucede lo mismo; "Orixe" conocía admirablemente el euskera y lo manejaba con igual maestría en las traducciones que en sus obras originales" (1976: 91).

In the third chapter of the work, "Tercera parte, 1964-1971," Sarasola explains new points of view about and approaches to Basque literature, focusing on new or modern literature. In this chapter he makes no reference to translation, from which we can conclude, once again, that in Sarasola's opinion, literary values are associated with creative works and that translation therefore has no place in the new literary history.

In the chapter entitled “Cuarta parte (Autores y obras),” Sarasola presents a type of list; in order to situate earlier readings in their time, he explains contemporary production so that readers who do not speak Basque can compare the produced texts with the ones he evaluated in previous chapters: “esta cuarta parte constituye un resumen esquemático de los autores y obras más importantes de la literatura vasca. No trata en absoluto de ser exhaustivo, sobre todo en lo que se refiere a la producción de los últimos períodos” (121). In this chapter, Sarasola presents archaeological data by time period: in general, he notes who translated what and where. Once in a while, he states the title of the original text (132), or the name of the author of the original work as well as the dialect used for the translation (148). As time goes on, specifications about translations are lost; to some extent translation is diluted through expressions such as the following: “toda su abundante obra se limita a traducciones y adaptaciones de libros de devoción” (141); “Tradujo y publicó además dos libros de tema religioso” (148); “(...) aunque pronto se pasa a representar la producción del momento, en la que las obras originales de carácter costumbrista alternan con traducciones de autores no conflictivos” (156); and “En los años 60 tradujo obras de B. Brecht, Ionesco y Max Frisch” (156). In these cases, instead of giving precise data as he did before, he resorts to generalities. By the end, translations are presented as a group when he discusses modern contemporary literature: “es de destacar asimismo la aparición de una narrativa para jóvenes (...), así como traducciones y adaptaciones de la literatura universal” (176).

As we have seen, data on translations are generally archaeological data presented as a sort of list and without commentary; nevertheless, the few comments that are made have to do with foundational text: “primera traducción suletina del Kempis” (127); “La primera traducción completa de la Biblia” (133)...and similar.

Sarasola offers only two evaluations. The first is of Orixe’s translations:

Integrante del grupo de olerkaris destaca en su producción literaria su obra poética, iniciada en la preguerra con los poemas que recoge su *Barne muinetan* (=En la médula) (1934), y continuada en la postguerra en la misma línea de poesía mística densa, de gran rigor y perfección formal. *Euskaldunak* (=Los vascos), poema épico escrito antes de la guerra y publicado en 1950, en la línea de *Mirèio* de Mistral, cuya traducción publicó en 1930. Traductor excelente, aunque excesivamente poco respetuoso, en ocasiones, respecto al original, publicó entre otras, versiones de *El Lazarillo de Tormes* (1929), *Las confesiones de San Agustín* (1956) y los Salmos (1967).

(1976: 154)

Sarasola says he is an “excellent translator,” even though he sometimes disregards the original text. The second of the only two evaluations of translations in the entire work comments on Aresti’s translation instinct: “Extraordinario traductor, su actividad en este sentido se divide igualmente en dos etapas, la primera en la que traduce poesía modernista y la segunda con traducciones de Celaya, Otero y otros poetas sociales, así como de una antología de N. Hikment, *Lau Kartzela* (=Cuatro cárceles) (1971)” (164). In both of these cases, the criteria for evaluating the translations remain unclear.

Likewise, about Mirande, Sarasola says, “es autor de magníficas versiones de cuentos de E. A. Poe y H. H. Munro” (165). Making use of this formulation, it is not clear whether these versions, in Sarasola’s eyes, are creative versions or translated versions. For this reason, we did not include this reference with the other evaluations. This, however, allows us to point out the representation of the lack of definition between translations and adaptations. Near the end of the fourth chapter, Sarasola discusses a difficulty that arose when he was quantifying and classifying production: “Otra de las clasificaciones fue obras originales/traducciones. También esta clasificación presentó dificultades, debido al gran número de adaptaciones de obras escritas en otras lenguas que presenta la literatura religiosa vasca” (179-180). As stated above, we see in this passage the difficulty involved in classifying adaptations in literary production as original creative works or as translations.

The fact that a given work has been translated from Basque into another language is a way of legitimizing it in Sarasola’s opinion, as mentioned above. This idea is repeated when Sarasola discusses Loidi’s work: it is expressly stated that one of Loidi’s works was translated into another language, as an indicator of the work’s good reception: “José Antonio Loidi (1916). Farmacéutico. *Hamabost egun urgain’en* (=Quince días en Urgain) (1955) novela policíaca bien estructurada de original desenlace, muy bien acogida por crítica y público. Ha sido traducida al catalán, *Quinze dies à Urgain* (1961)” (158).

In Sarasola’s historiography, although it is not expressly stated, it seems to us to be significant that translations appear as the background for the foundation of genres; for example, Sarasola is talking about the first steps in novel writing when he writes the following passage:

Tras la traducción de una obra de J. B. Dasconaguerre, que apareció en 1870 con el título *Atheka Gaitzeko Ohiartzunak* (=Ecos del paso malo), el ensayo novelístico de Elissanburu antes citado y la adaptación por A. Apaolaza de un relato de A. Trueba. *Pachito Txerren* (1890), la actividad novelística comienza con el siglo.

(146)

As stated, Sarasola does not write this explicitly, but he takes these translation-adaptations to be the point of departure of Basque novel writing. Something similar happens with respect to essays, and here is what he says in the subsection entitled “La literatura actual,” speaking about essay writing: “Índice significativo de este proceso constituyen las traducciones de las obras de clásicos marxistas que comenzaron a publicarse a finales de los años 60” (175). The passageway to the genre was translation.

To conclude, without taking religious texts into consideration, Sarasola points out that re-editions and translations are losing importance in Basque literary production: “Finalmente, en el último cuadro indico la producción original de carácter no religioso, que dada la falta de reediciones y la escasez de traducciones coincide prácticamente con la producción total y la publicación” (183).

4.4.3.4.3. Results

The contributions of Sarasola’s historiography are its social point of view, the concept of a rupture to establish time periods, and the quantification of literary production. Along the same lines, Sarasola estimates the importance of translated works in literary production, but does not carry out a precise reading of the status that translations have had in literary production.

Sarasola expressly mentions that he is aware that translations have been recognized in Basque literary historiography – to some extent he justifies translations being included in historiography – but he associates translation with the characteristics of our literature, and specifies that this does not usually happen in other literatures.

In his historiography, Sarasola’s primary aim is to declare that literature previously evaluated according to linguistic criteria must be looked at from the point of view of literary criteria. In this way, he tries to dispense with the literary value accorded a number of works that had been cited repeatedly and say that they had no linguistic value either, while promoting several works that were not normally cited previously.

Precisely to support this reasoning, Sarasola often refers to translation: he makes use of translation itself to deny the literary value that the translated works should have as target-field literature. This poses a paradox, since Sarasola also considers translation to be a way of legitimizing literary works. However, once a work has been translated, it has only linguistic value in the field in which it was translated. As we previously stated, in general, Sarasola makes reference to translation to deny the literary value of translation and to promote the literariness of the creative work. Thus, his references to translation and to adaptation are associated with creativity.

All other references to translation are made to situate literary production (archaeological data are given in particular, here too following the tendency to disappear as time moves forward) or to provide information about various foundational texts.

4.4.3.5. Mujika (1979): *Historia de la literatura euskerika*

4.4.3.5.1. *Status of Mujika and his historiography in the field*

Luis Maria Mujika Urdangarin was born in Lizartza in 1939. He completed his studies in Theology in Rome, and those in Philosophy in Valencia. He holds a doctorate in philology, and is a Professor of Education at the University of the Basque Country. He is the author of many works in the fields of philology and literature. His works include, among others, *Diccionario General y Técnico* (Ediciones Vascas, 1977), a Spanish-Basque Basque-Spanish dictionary and large collection of Gipuzkoan toponyms. In 1982, he published *Latina eta erromanikoaren eragina euskaran* (Sendoa); in 1983, *Lizardiren lirika bideak* (Haranburu); in 1984, *Miranderen poesigintza* (Haranburu); and in 1985, *Euskal lirika tradizionala* (Haranburu). Mujika was also prolific in literary creation: he has been publishing novels and collections of poems and short stories from 1963 until today.⁶⁶ In the mid-1990s he became coordinator for the journal *Egan*.

Mujika's *Historia de la literatura euskerika*, used in the present thesis, is not listed in the brief biographies or bibliographies in the general outreach encyclopedias or on the general outreach websites that can be found online, except in the *Harluxet*

---

⁶⁶ For a list of works written by Mujika, see for example the entry in the *Auñamendi Eusko Entziklopedia* at the following link: <http://www.euskomedia.org/aunamendi/96774>.

Hiztegi Entziklopedikoa,⁶⁷ Lasagabaster also fails to mention him in his 2007 article, “Sobre la historia de la literatura vasca: diagnóstico y perspectivas.” Jon Casenave, however, does list Mujika, mentioning both title and author in his book, *Euskal literaturaren historiaren historia* (page 69 in Chapter 4, “Euskal literaturaren historia berria (1980-2000),” after explaining that, at that time, demand for such histories was increasing, and supply was also becoming more abundant:

I. Sarasola eta J. M. Torrealdai ikerlarien garrantzi handiko ekarpenek XX. mendeko 70-eko hamarkada markatu zuten. Ondoko hiru hamarkadetan, eskola eta unibertsitateko sail berriek premia handiko beharrak agerrarazi zituzten. Literatura irakasteko, esku liburuak eta dokumentazioa argitaratzen hasi ziren. Garai berean, euskal literaturaren historiak ugartu ziren.

(Casenave, 2012: 69)

He lists general histories next and Mujika’s is first on the list. It was published in 1979 by the Haranburu publishing house, which was founded in 1974 by Luis Haranburu Altuna to publish Basque and Spanish works. Apparently neither criticism nor research devoted not many lines have been devoted to Mujika’s history by either critical works or research works, but we would like to grant it a section here, since it reveals the lack of systematicity, the lack of precision and the general disapproval of references to translation.

The work opens with its “Introducción” (1-21). Next comes a chapter on oral literature, “Primeros elementos literarios” (21-70), which discusses romances, ballads, old songs, etc., with the author providing various pieces of text and including his commentary. Following this, Mujika classifies literary history by century: “Siglo XVI. Autores” (71-104), “Siglos XVII y XVIII” (110-246), “Siglo XIX” (246-314) and “Siglo XX” (315-390).

4.4.3.5.2. Examination of the representations of translation

Mujika selects three authors to represent the 16th century (Bernat Detxepare, Leizarraga, and Garibay) and in the following chapters, he presents authors from the Northern Basque Country and Southern Basque Country separately, in different

---

⁶⁷ See *Auñamendi Eusko Entziklopedia*, *Lur Entziklopedia*, *Wikipedia*, the www.idazleak.eus website, and the following entry on the page dedicated to Basque writers from San Sebastian: <http://www.euskaraz.org/donostia/idazleak?i=69>. Mujika also figures on the website of the Writers Association under “Itzulpenak”: <http://www.idazleak.eus/euskara/idazleak/luis-maria-mujika-urdangarin/bibliografia?h=M&p=3>.

subsections. In general, consistent with Mujika's habitus, poetry texts in the historiography are examined precisely and with particular focus, and a number of examples are included and commented upon.

As noted above, in this history, the representation of translation without systematicity (often contradictory) is sometimes disapproving and without clear definition sometimes.

Here are the ideas the author presents in the foreword to his history, entitled "Ubicación de este estudio:" he does not want to give a false impression of abundance, and he does not want to treat those who are nothing but translators as if they were equal to authors:

Al comenzar con esta tarea de reflejar lo más fielmente posible una perspectiva sobre la literatura euskérica no nos proponemos el dar al lector un estudio exhaustivo sobre cada uno de nuestros autores, obras y tendencias. Queremos evitar el dar una sensación de "falsa abundancia." Realmente nos parece impropio el dar rango de "escritor vasco" a cualquier sujeto que haya escrito algo en euskara. Todo esto tiene resultados falaces, ya que, en definitiva, sólo se logra el desorientar al lector y faltar a la seriedad de un crítico. Nos parece impropio el nombrar a una gran cantidad de autores, que en realidad no son sino traductores de obras extranjeras o bien simples acomodadores de temarios religiosos.

(Mujika, 1979: 8-9)

One need look no further than the table of contents to conclude that in the practice of his historical writing, Mujika makes a different choice: in fact, he does not leave out those he considers to be "nothing but translators." For example, of the three 16th-century authors, one, Leizarraga, is a translator, and Mujika dedicates ten pages to him (94-104). However, after establishing the status of Leizarraga's work and providing a lengthy discussion of the characteristics of the language he uses, Mujika denies the literary value of the translation, and suggests that the value of the work lies in its being a tool for enriching the literary language:

Concluyendo, podemos afirmar que Leizarraga supone un hito en la adecuación del idioma a módulos escritos o literarios. Su tentativa cultista, dentro de los límites señalados, supone un criterio a imitar. Aunque la producción literaria de Leizarraga (por ser traducción) no alcanza las cotas de la obra de Axular, tenemos en él un ejemplo válido de forjador del idioma, en situaciones más difíciles que hoy respecto a la validez literaria del euskera.

(104)

In this quote, Mujika explicitly states that a creative work has greater literary value than a translation. Thus, while a certain amount of space is devoted to translation in this literary history, it appears on the one hand, for being a tool for honing language and on the other hand, as we have seen before in other histories, to deny the literary value of translation. In our opinion, there is also another reason: specifically, that translation is a useful material with which to fill a chapter on a particular historical period that would otherwise remain empty. In general, therefore, in Mujika's history, creative works are praised, compared to translation. In another example, Mujika says the following about Etxeberri de Sara: "La obra euskérica de Etxeberri de Sara tiene valores intrínsecos. No se trata, como en algunos otros casos, de una producción de mera traducción o acomodación, su obra es original" (170); yet another example in which translation is rejected to promote creative literature. And, in this case, let us note the use of the adjective: Etxeberri's are not "mere" translations. These types of disparaging adjectives or adverbs often appear in references to translations: "Xurio es de destacar, junto a otros autores labortano-suletinos, por su estilo castizo, aunque sus obras solo constituyen traducciones" (177); in this case, Xurio's works are "nothing but translation," "even though" written in the local language. Indeed, "El estilo de Xurio es natural, rico y transparente; no se notan forcejeos en su euskara" (178); that is, the translation is praised for being transparent and invisible. "El 'utilitarismo religioso' impulsa a los autores a trabajos de versión o de simple acomodación (...)" (179); adaptations are also "simple versions or accommodations." Nevertheless, sometimes there can also be positive contributions: "Con todo, el hecho mismo de escribir supone, a veces, aportaciones positivas al cultivo del euskara, como en el caso de Pierre D'Urte o de Xurio" (179). In the same vein, we have the clarification that follows the title of Ubillos' catechism: "que no es sino la versión del catecismo de Fleury" (205). The ways in which things are said are important and, in this case, Mujika considers an adaptation of a work in another language to be "nothing but" a version.

A notable example of the contradiction between Mujika's ideas and his actions is the fact that, looking only at the table of contents, one of the subsections of his chapter on the 18th century is entitled "Xurio y otros traductores" (177). Here, in fact, translators are taken into consideration and granted a specialized subsection (despite what the author says in his introduction). The passage on Pierre D'Urte is similar: Mujika discusses his translations and dictionary and, even though he is a translator,

designates him “autor euskérico” (177). The same thing happens further on as well: in his introduction, Mujika makes the choice not to refer to “mere” translators as writers, but later makes references such as the following: “Cardaberaz merece, por antonomasia, el título de *escritor euskérico*, por su amplia producción, tanto original como vertida (...)” (199).

If we are going to refer to the labels used to name those who do translation (“autor euskérico,” “escritor euskérico,” etc.), it seems to us that the situation can be attributed to the lack of a definition of translation. Indeed, in Mujika’s history, there is no systematicity in “labeling” or naming translators. Sometimes they are poets (on one occasion Leizarraga is called “nuestro poeta;” 99), other times authors (said of D’Urte on page 177, even though only his translations and dictionary are discussed), writers, and sometimes author-translators (“Lizarraga sigue la tradición de los autores-traductores del siglo XVIII;” 206). The same thing happens when assigning a definition to translations. In general, they are labeled as “translations,” but this is not done systematically; “version” (137, 178) and “semioriginal book” (159) are also used. This lack of definition is even more notable in the case of adaptations: “Barazart, por su parte, también debe ser considerado como traductor, pues para escribir su obra *Quiristinoqui bizitceko eta hiltceko moldea (1784)* se sirvió de escritos de otros autores” (179). In this specific case (though this is not always done), adaptations are put in the same pool with translations rather than being included in the pool of creative works.

In his historiography, Mujika makes many references to translators, author-translators, and translated texts. Sometimes they are nothing but references, archaeological data for the history of translation (title, author of the original work, version used, etc.), sometimes references to foundational texts (“Haraneder se destaca por ser el primer traductor católico del Nuevo Testamento al Euskara;” 178), or about certain texts being retranslations (178, 179) and, once in a while, notice of unpublished translations (there is a reference to a translation done by Martin Yanez de Arrieta, for example, on page 167). Other times, Mujika comments on language and looks at the translation process; that is, he comments on language associated with the transfer from one language to another: “Ese «zeña», el comienzo de frase, es un calco del «quam» latino, que en caso de doble relativo, resulta un arma cómoda para el traductor” (discussing Ziburuko Joanes Etxeberriz; 121). At the same time, in this translation process, Mujika approves of “naturalization,” as can be seen in the following two

quotes: “Axular acomoda los textos clásicos de la patrística a la expresividad del lector euskaldun, incrustando, a veces, en sus páginas hasta refranes de auténtico sabor autóctono (...)” (131); and “El lenguaje de Haraneder es claro, práctico y hasta elegante, a veces. He aquí un ejemplo de practicidad sintáctica en el uso del doble relativo: *zeina bait-datza erreputazionean eta aipamen onean*” (178).

In the chapters devoted to the 19th century, translation is apparently “diluted.” References to translation lose their specificity to some extent and are not as precise as references to translation in the preceding century. References to translations tend to be like the following: “Cuenta, además con otras obras y traducciones de menor importancia” (267), “Realiza muchas traducciones por encargo del príncipe” (269), and “varias traducciones de la Biblia y de ciertas fábulas” (275). Once in a while, it is not even mentioned that the text in question is a translation: “(...) y llega incluso a poner en escena el Macbeth de Shakespeare” (298).

We notice the same tendency in references to 20th-century translation: “Cuenta además con algunas traducciones” (391), and “diversas obras de temática de cuentos, traducciones y nomenclaturas de animales” (391). And this is not all: in the chapter devoted to 20th-century literature, the two translated passages that are included are disparaged. For example, “Muestra de ese idioma de *‘laboratorio’* es esta traducción *indigesta e ininteligible* del ‘Padre nuestro,’” says Arana about one translated passage (331), and Orixe also gives negative criticism to one of Lizardi’s poems (365). In another case, negative language is used: “Traduce a un euskara tortuoso esa obra, tantas veces vertida a nuestro idioma, de Kempis (...)” (338).

Not all references are negative, however. With respect to all translation, in Mujika’s history one contribution previously unmentioned in other histories is suggested. Among the 17th-century authors from the Northern Basque Country, we find Gazteluzar and, in the subsection entitled “a) Influencias y contactos,” Mujika says the following:

Sin duda, Gazteluzar es un poeta superior a Argiñarats, Harizmendi y Joanes de Etxeberri, especialmente por la variedad de sus ritmos. Tal variedad hace que la tendencia a la monotonía de las estrofas de Etxeberri, Argiñarats y de otros se vea en Gazteluzar remozada de mayor movimiento y claridad. Si bien en el origen de muchos de los ritmos de Gazteluzar está el *latín litúrgico* de cantos e himnos, el hecho de salir de uno a dos modelos rítmicos hace que su poesía sea más espontánea y variada. En el trasfondo de ciertos cuartetos, sextetos, etc. de Gazteluzar hay que ver una influencia (directa o indirecta) de cantos e himnos latinos. La misma labor de traducir

los himnos latinos ha conducido a ciertos autores a seguir la métrica del original. En efecto, himnos como “*Pange Lingua*,” “*Dies Irae*,” “*Veni creator spiritus*,” “*Jesus corona celsior*,” “*Ave maris Stela*” y otros han dejado impronta próxima, tanto en Gazteluzar, como en Aguinarats (al menos, en parte). No se ha de olvidar que una buena parte de la poesía románica de España, Italia, Francia etc. comporta una influencia de los cantorales litúrgicos latinos. Tampoco nuestra poesía, más tradicional, es ajena a tal influencia.

(149)

Although it is not precisely and explicitly spelled out, Mujika does mention this innovation in the metrics of Basque poetry due to translation.

4.4.3.5.3. Results

In Mujika’s history, the discourse on translation lacks systematicity and precision and is contradictory (the historiography’s goal of not referring to things that are “nothing but” translation notwithstanding, translations are often discussed).

As in other historiographies, references to translations are made in the 17th and 18th centuries especially and as time goes on explanations and the appearance of references become notably fewer.

In general, the literary value of translations is denied in Mujika’s historiography; we often find disparaging expressions about translations. But at the same time, in poetry, for example, Mujika recognizes that translation has also brought innovation, in the form of new metrics, for example.

Mujika does assign linguistic value to translation: translation is a tool for honing language, a way of cultivating Basque, but not a creative literary exercise. Language written in the local style is praised in an adaptation, but nevertheless, adaptations are categorized with translations, not with creative texts.

4.4.3.6. Juaristi (1987) *Literatura vasca*

4.4.3.6.1. Status of Juaristi and his historiography in the field

Jon Juaristi (1951) studied Romance Philology at Deusto University and at the same time wrote his work entitled *Euskararen ideologiak. Etorkiak* (1976). He began working as a writer during the same period and, among other things, belonged to the

Pott Group together with Atxaga, Sarrionandia, Ertzilla, Iturralde, and Ordorika. He studied the works of Gabriel Aresti and translated them into Spanish. The mark left by Aresti is obvious in the history under consideration as well; indeed, Juaristi states in his foreword that Aresti taught him to identify literary writers: “Aun cuando los criterios utilizados puedan resultar muy discutibles, he intentado en todo momento discernir entre los verdaderos literatos y los simples escritores, distinción ésta en la que me inició un día el ya desaparecido poeta Gabriel Aresti” (Juaristi, 1987: 10).

Juaristi was a professor at the University of the Basque Country, where he occupied the chair of Spanish Philology. However, for political reasons, he left the Basque Country. In 1997, he took up the King Juan Carlos I chair at New York University. He has worked at a number of other universities as well, as professor and researcher. Juaristi’s academic career and literary career follow essentially the same path from 1980 to the present. Specifically, in the 1980’s, he published a number of books of poems and from that time on has focused particularly on essays.⁶⁸

In 1987, he published the work under consideration here, *Literatura vasca*, the 29th volume in the “Historia crítica de la Literatura Hispánica” collection. According to Jon Casenave, one innovation in Juaristi’s history is his use of a comparative point of view (2012: 72). Additionally, and again in Casenave’s words: “Oinarrien aldetik, Koldo Mitxelena egin zituen aukera historiko eta soziologiko berdintsuak egin zituen J. Juaristik eta Ibon Sarasolaren lanaren gainean bermatu zen.” (*idem*). Indeed, and as we just mentioned, Juaristi is in line with Sarasola in many of his critical comments. Juaristi considers Sarasola’s history to be an historical model that applies a sociological point of view; Juaristi explains this expressly toward the end of his history:

Un año después aparecía *Euskal literaturaren historia* [*Historia de la literatura vasca*], de Ibon Sarasola, primera tentativa de interpretación de la producción literaria euskérica a partir de modelos tomados de la sociología de la literatura. La versión castellana de esta obra (1986), notablemente ampliada y mejorada, constituye la mejor aproximación, hasta el presente, a los factores sociales e históricos que condicionaron el desarrollo de la literatura vasca.

(148)

Juaristi made use of the ruptures and disputes within Basque Literature to refocus his historiography: the repression of witches in the 16th century, the rupture between conservatives and progressives in the late 18th and early 19th centuries, and

---

⁶⁸ For Juaristi’s biography and work, see <http://www.euskomedia.org/aunamendi/ee53657>.

finally, the ideological battle between Unamuno and Arana at the end of the 19th century (Casenave, 2002: 72). In addition, it is noteworthy that he pays particular attention to the production of the 20th century; Casenave also stresses this (2012: 73). Indeed, the chapter on the 20th century begins on page 94; taking into account the fact that the “History” chapter comprises pages 13-134, this means that the 20th century accounts for one third of all Basque literary history (the remaining two thirds, then, are devoted to the 16th-19th centuries). After the foreword, the chapter entitled “History” is divided into 10 subsections: 1) La literatura folclórica; 2) El nacimiento de la literatura: Bernard Dechepare; 3) Reforma y traducciones bíblicas; 4) Los siglos de oro y de incienso; 5) Tradición contra modernidad; 6) Renacimiento y automoribundia; 7) El fin del siglo; 8) La generación de la República: poesía y crisis; 9) Bajo el franquismo; 10) La literatura de la transición (1975-1980). Next comes “Análisis” (a chapter about the structure of the language and about history), “La crítica” (a chapter about the evolution of the analysis of Basque literature), and the bibliography.

4.4.3.6.2. Examination of the representations of translation

Before we compare Juaristi’s historiography with the others we have already seen, we must note that many fewer translations are mentioned throughout this history, but at the same time it is true that many fewer works of any sort are mentioned.

The majority of references to translation in Juaristi’s history (as in the previous ones), refer to translations from the 16th century to the end of the 19th century. However, it is notable that references to translations from these earlier times are longer compared to the scant references of the 20th century.

In this history, with respect to the definition of translation, Juaristi distinguishes among adaptations, translations, and creative works and, with regard to the treatment of translation, as in other works, he takes a comparative point of view to make his comments. In this vein, see, for example, the situation and comparison of European and Basque biblical translations on pages 39-43; indeed, the whole chapter (“3) Reforma y traducciones bíblicas”) is about translation (39-43). As the title itself proclaims, the whole chapter is devoted to the translation of religious texts. Juaristi discusses Biblical translation into European vernacular languages, explaining that they were brought about by breaks with Rome and mentioning various translations from different places. He

situates Leizarraga's translation within the same trend, explains who commissioned the translation and why, and who did the translation and under what conditions. In addition to situating the translator in the European context, he discusses the versions used by the translator, as well as describing the language model. Furthermore, he compares the language choices made by the translator with those of other European translators. He also mentions who the intended audience of the translation was, and whether it fulfilled its purpose. In this case as well, the event is compared by contrasting "failure" with the cases of other biblical translators: "Su destino ha sido el de otros heterodoxos olvidados que acometieron empresas similares" (43).

Translations have special importance in the chapters devoted to works from before the 19th century, and it is explicitly stated, for example, that in "literature" up to the 19th century, religious texts and translations dominate:

De las 84 obras parcial o totalmente euskéricas escritas entre 1545 y 1800 –descontando diccionarios, gramáticas, refraneros y poemas sueltos–, 78 son de contenido religioso (catecismos, sermonarios, devocionarios, vidas de santos y libros de espiritualidad). Abundan además las traducciones de clásicos espirituales.

(48)

Next, Juaristi lists a number of Bible translations and translators, states also how many remained unpublished, and notes that most translators worked in and around Saint Jean-de-Luz (48-49).

Although they are not religious texts, Juaristi points out two works from the 17th century, one of which he categorizes as an "adaptation:" "De los dos libros no religiosos en prosa que se escribieron en euskera en el siglo XVII uno es una adaptación de un tratado de navegación escrito en francés por el capitán Martín de Hoyarzábal" (58).

As mentioned above, following the comparative point of view, Juaristi attempts to associate Basque literature events with European and Spanish literary movements, or distinguish them from those movements. Along these lines, Juaristi's is the first of the historiographies examined in the present study to refer to potential translations in a chapter on oral literature. When discussing ballads ("Hiru Kapitainak," "Ura ixuririk," "Bordatzen ari nintzen"), he suggests that they may be translations: "se parecen sospechosamente a los temas correspondientes de la baladística francesa y sugieren la posibilidad de que se trate de traducciones tardías, realizadas probablemente en pleno

siglo XIX” (20). Further on, he makes the same suggestion when talking about the play *Acto de la Nochebuena* (1862) by Barrutia: “Las didascalias y los nombres de los personajes, en especial los de los papeles típicos o *empleos* (criado, mesonero, gracioso, etc.), van en castellano, lo que sugiere que, en parte al menos, pueda tratarse de una adaptación de alguna obra escrita en esta lengua” (61). That is, in suggesting that these texts may be translations, he casts doubt on whether the Basque text is the original version.

Even though it is clear that most texts are religious, Juaristi also includes other types of texts in his history in the chapter entitled “5) Tradición contra modernidad.” For example, he mentions four 19th-century militant, anti-republican and anti-liberal texts. It is notable that, of these four texts, two are translations (65). He does not fail to mention the translations of Aesop’s fables by Bizenta Mogel, and points out that such fables tended to come late to Basque literature (71). Juaristi also discusses a translation that was presented as an original work: *Altabiscarreco Cantua* (71). Further on, he mentions Bonaparte as a promoter of translation, and lists a number of translators who worked for him (76-77). As in many other histories, here also it is stated that Duvoisin’s text was foundational: “fue la primera traducción completa de la Biblia al euskera” (76). Juaristi also discusses Dasconaguerre’s pseudo-translation, devoting an entire page to it (78); the way he refers to it is important: “había aparecido en Bayona una obra de la que sí se podía afirmarse que se trataba de una auténtica novela: *Atheka Gaitzeko Oihartzunak* [*Los ecos del paso malo*], de J. B. Dasconaguerre” (78). It can safely be said that Juaristi considers this to be a founding work among Basque novels. He immediately clarifies that it is a translation: “Para ser exactos, no era una novela euskérica original, sino la traducción de una obra francesa del mismo autor, *Les Echos du pas du Roland*, publicada en Paris en 1867” (78). After providing details about the plot, he states that the Basque version came out later:

En la edición de 1987, el libro de Dasconaguerre aparecía como “traduit du basque,” lo que motivó el interés del público en el texto original. Como éste no existía, el autor acudió a algunos escritores euskéricos en demanda de ayuda. Tras diversas tentativas frustradas llegó al fin una versión satisfactoria.

(78)

With respect to the above, what captures our attention and interest is the treatment of the translated work: although it is a translation, Juaristi includes it in his

history and considers it a foundational text, assigns it literary value because of the importance it had in the development of genres in Basque literature and because of the controversies associated with the status of the language, in this particular case: “Quedaba pues probado que el euskera servía para traducir novelas y que por tanto, no era tampoco imposible escribir obras originales de ese género” (78).

Juaristi often points out the peripheral position of the translator and, in some cases, connects it to the lack of an audience. Taking up the topic of the renaissance of Basque literature in the late 19th century, Juaristi reminds us of the subordinate position of prose writers and, more specifically, of the case of translator Klaudio Otaegi:

Los escasos prosistas euskéricos que tomaren parte en este “renacimiento” ocuparon una posición subalterna, e incluso ancilar, respecto a las figuras prominentes del movimiento, que en su mayoría desconocían por completo el euskera. Este fue el caso de Claudio de Otaegui, que destacó como traductor de las leyendas de Vicente de Arana. Los perjuicios que esta situación acarrearía a la literatura en euskera son evidentes. En primer lugar, inhibió la formación de un público: las versiones euskéricas quedaban reducidas en la práctica a meros apéndices ornamentales de los originales castellanos, apéndices que nadie leía por ser absolutamente superfluos. En otro plano –y quizá esto fue aún más grave–, sometió la prosa euskérica a una dependencia total o casi total de lo más destacable de la literatura española de su tiempo, convirtiéndola en una prolongación de la escuela de Antonio Trueba, que era quien dictaba las normas desde su posición de líder indiscutible del «renacimiento» vasco.

(79-80)

In this passage, Juaristi refers to the reasons for the reception that translation has had, specifically mentioning sociological reasons. In this way, he points out the importance of the strengths and capitals of the field.

Further on, in the chapter entitled “8) La generación de la república: poesía y crisis,” he explicitly details the lack of reception or success of another peripheral translator:

La tendencia representada por *Arrats-beran*, que intentaba conservar el nivel de autonomía de la lengua poética alcanzado por los poetas nacionalistas sin renunciar a nutrirse de fuentes tradicionales, no tuvo seguidores. Como no tuvo tampoco el acercamiento iniciado por “Lauaxeta” a la poesía de expresión castellana: únicamente – y como dato curioso– merece mencionarse, en esa misma línea, la traducción que el alavés Odon Apraiz hizo del poema de Alberti *Un fantasma recorre Europa* (1933), el mismo año de la publicación de *Arrats-Beran*. Pero Apraiz no era un poeta; por otra parte, el hecho de militar en un sector disidente del nacionalismo y situarse en un contexto marginal respecto a los circuitos de difusión de la literatura euskérica impidieron que su iniciativa tuviera continuidad alguna.

(104)

Here too, Juaristi points out the importance of social capital to justify the lack of reception of the author and the work. Furthermore, an idea that has endured to the present day also appears in this passage: the preferred translator of poetry is a poet.

In addition to translations made from one “literary system” to another, Juaristi also mentions a number of translations made from Spanish into Basque within the “same system” (on page 88, he mentions the histories that Arana wrote in Spanish and had translated into Basque, for example). Perhaps this too can be another type of translation that characterizes the history of Basque translation (in the final analysis, these works written in Spanish were created to construct the Basque field but, by chance, had to be translated), together with the previously-mentioned intralinguistic translations from one dialect to another. Juaristi also mentions bilingual and multilingual texts in his history: for example, pastoral texts that make use of a number of languages (27-28), Xabier Maria de Munibe’s *El borracho burlado* (63), and Saizarbitoria’s *100 metro* (126). However, he makes no particular mention of bilingual editions.

The remaining references to 20th-century translations are general and short or are “simple references;” that is, such-and-such a writer translated such-and-such an author, in the style of a bibliographical entry: “Jose de Echeita (1842-1915), traductor de cuentos de Trueba y autor de novelas como *Josetxo* (1909) y *Jayoterri maitia* [*La patria querida*, 1919]” (94); “En esta revista publicó Mirande algunos de sus poemas euskéricos y traducciones” (110); “Tradujo al euskera obras de Brecht, Boccacio, Eliot, Nazim Hikmet, Valle-Inclán, Curros Enríquez y un largo etcétera” (123); “Aresti (que, en los últimos años de su vida había vuelto a interesarse por la poética de Eliot, llegando a traducir los *Four Quartets* del poeta británico)” (133).

In addition to a reference to Mirande on page 110, poems translated by Mirande are evaluated, as is a forward written for him that Juaristi considers to be in bad taste: “No escasea, en cambio, obscenidades –y no nos referimos sólo a poemas pornográficos– de pésimo gusto” (111-112). He includes a selection from the foreword as an example.

Finally, we would like to offer a passage about the Pott Group, who initiated a new age of 20th-century literature. It does not refer directly to translation, but it does mention a part of the manifesto of the collective, in which translation is a fundamental

element: “Ergotiza dezagun: literatura ergo tradukzioa, zeren obra ono literatur lantze salda-batean sortzen baita, giroan dagoen materia batez baliatuz,” etc. (132).

4.4.3.6.3. Results

As in the previous historiographies we have examined, in Juaristi’s as well, references to translations decrease as we approach the 20th century (20th-century references are primarily additions to authors’ bio-bibliographies).

Writers’ ideas and ideologies are key in Juaristi’s literary historiography and, based on Mitxelena’s and Sarasola’s histories, Juaristi made use of a comparative point of view to write it. Juaristi wonders whether the authors’ ideology is reflected in his or her texts, and also takes into account the effect of the writers’ social position and ideologies on the work’s reception. References to translations are made in this vein as well. He takes note of the reception of translated works and compares events having to do with translation procedures to certain literary movements. In Juaristi’s history, we find various ideas about translation that have endured to the present day. The peripheral situation of translators appears in connection with various translators, and Juaristi provides sociological reasons to explain the lack of reception. The idea that poetry must be translated by poets also appears in Juaristi’s history.

For the first time, Juaristi casts doubt on the originality of a number of texts that had previously been considered source texts (he presents the hypothesis that a number of texts of oral literature may be potential translations, for example). Therefore, however, he does not deny the literary value of translations, and considers several to be foundational texts in the history of Basque literature. He also recognizes works that were created in the literary field and that moved from Spanish into Basque, as well as re-translations, and failed translations.

Thus, comparing the references to translation that Juaristi makes with those of previous historiographies, we can say that in general he presents a more systemic idea of translation as well as a more sociological one.

4.4.3.7. Orpustan (1996): *Précis d'histoire littéraire basque*

4.4.3.7.1. *Status of Orpustan and his historiography in the field*

Jean Baptiste Orpustan was born in 1934 in Ortzaize, Lower Navarre. After completing his studies at the Bayonne high school, he completed his superior education in Paris in the field of Modern Letters (he also studied Music History at the same time in Paris). He received his diploma in Basque Studies in 1979, and in 1984 defended his thesis under the direction of Jean Haritschelhar. He was a professor at Michel de Montaigne University (Bordeaux 3), and was always associated with the IKER research laboratory, whose director he was for a time (and he promoted the *Lapurdum* research journal). He was named associate member of the Royal Academy of the Basque Language in 1996, and was made an honorary member in 2004. In the Royal Academy, he served on the Onomastics (1983-2013) and Literary Research (1991-1995) Committees. He was a founding member of the Izpegi publishing house, together with Pierre Bidart.

His primary lines of work were lexicography, historical linguistics, literature, onomastics, and translation, and he published a number of research works in these fields.⁶⁹ After focusing on work related to translation, and in addition to translating, he also worked at creating tools for translation: a method for translation from French into classical Navarro-Lapurdian and a selected lexicon, for example.⁷⁰ On the historiographer's webpage there are links to Orpustan's translations in the section devoted to literary translation; among the authors he translated into Basque are Saint-John Perse, Proust, Baudelaire, Flaubert, Rousseau.

In 1996, he published his *Précis d'histoire littéraire basque*, which we will discuss here, and in the same year was awarded the Daguerre Prize for that work. Orpustan himself corrected the errata in the work, added an additional chapter (a chapter about the work that he did because of the discovery of Lazarraga's writings), and posted the document on his website.⁷¹ According to Casenave, Orpustan's history concluded an era in the history of Basque literary histories, and indeed, those that came later demonstrate a theoretical renewal (Casenave, 2012: 76-78). In any case, Orpustan's

---

⁶⁹ For a list of Orpustan's works, see his website at http://www.tipirena.net/Tipirena_-_Site_officiel_de_Jean-Baptiste_ORPUSTAN/Etxea-accueil.html.

⁷⁰ See the "Linguistique et lexicographie" section on his webpage.

⁷¹ http://www.tipirena.net/Tipirena_-_Site_officiel_de_Jean-Baptiste_ORPUSTAN/II._Litterature_files/Corr%20precis%20hist%20litt.pdf.

history is unique and the critic Gorka Aulestia in his 1998 commentary said that Orpustan included authors forgotten by other histories:

Destacaría también el estudio realizado sobre varios autores poco conocidos por la mayoría de los lectores vascos (J. Egiateguy, S. Monho, J. Mendiague, etc.) así como el análisis de los textos y el tratamiento tan enriquecedor y tan distinto del otorgado a algunos escritores como A. Oyhénart (1592-1667) en los manuales tradicionales vascos. (Aulestia, 1998)

Casenave is of the same opinion and, for his part states that, although Orpustan's historiographical model is Mitxelena's, Orpustan adds to Mitxelena's in various respects. For one thing, he says that Orpustan includes monographical research on a number of authors that had previously received little mention beyond biographical information, as he does in the case of most principle authors (Casenave, 2012: 74-75):

Liburu hortan, lehen aldirako sakonki azertuak dira Oihenart, Monho eta Elizanburu bezalako idazleak. Halarik ere, erran daiteke monografia sakonenetan, iparraldeko autoreak hobetsiak direla, hegoaldekoak baino, nahiz badiren salbuespen interesgarri batzuk: Juan Antonio Mogle-n Peru Abarca edo Lizardiren obra poetikoa. (Casenave, 2012: 75)

Furthermore, Casenave believes that Orpustan carries out a more in-depth examination than Mitxelena of the influences of socio-historical events on literature. In addition to this, Orpustan tries to situate the esthetic tendencies of Basque literature in Europe, in Casenave's opinion. Also, Orpustan includes a number of changes in periodization compared to other historiographies, and they are associated with historical events in which basic data for this periodization had an effect on French culture (Casenave, 2012: 75-76).

The following are the five chapters of Orpustan's historiography: "Chapitre I. Avant 1545: la tradition orale;" "Chapitre II. De 1545 à 1670: les fondateurs;" "Chapitre III. De la fin du XVIIème siècle à la fin du XVIIIème: une époque de transition;" "Chapitre IV. L'âge romantique dans les lettres basques [1816-1907];" "Chapitre V. Les débuts de l'époque contemporaine [1908-1950]." Each chapter begins with a general chronology: historical and literary events are listed by year, before Orpustan turns to chapter subsections and delves into the topics he covers.

4.4.3.7.2. Examination of the representations of translation

There is no lack of references to translation in Orpustan's history. Right away in the foreword, we find the first ones. In one passage of the foreword, Orpustan discusses the dialectalization of Basque: apparently the differences among dialects only grew from the time of Leizarraga's foreword to his translation of the Bible until the 20th century (2). In relation to this, he notes that various writers and translators tried to reduce these factors, both through the use of glossaries and through their choices about writing (included dialectal synonyms, for example, as in Axular's case) (2). Orpustan also devotes another passage in the foreword to the orthographical system used in Basque literature and to the structure of the language, and says that the structural uniqueness of the Basque language is confirmed in translations and paraphrases. This is important for the history of ideas about translation, that is, associating the impossibility of translation with the unique structure of our language:

Dans les nombreuses traductions et paraphrases dont la littérature basque se nourrit comme toutes les autres depuis ses débuts, s'affirme de plus en plus nettement, chez Lisarrague comme chez Acular, Oyhénart, et encore Lopez au XVIIIème siècle, le sentiment du particularisme structural de la langue et la nécessité de le sauvegarder. Bref, la littérature basque assume la situation linguistique dans laquelle elle doit s'exprimer, et même, entend en tirer profit.

(4)

In the chapter on oral literature, unlike in Juaristi's history, no mention is made of translation. But it is mentioned in the second chapter: specifically, Orpustan justifies the fact that although there are no specifically literary works, he has included translations in his history:

Bien que pratiquée couramment dans la correspondance privée, la prose basque n'entre en littérature que par les ouvrages consacrés à la religion. A peine pourtant la plupart des textes méritent-ils une mention, tant leur projet de dévotion l'emporte sur la réalisation et l'objectif vraiment littéraires. Pour que ces traductions ou paraphrases, manuels, recueils prennent place au rang de la littérature au sens où l'entend la critique moderne, il faut ou qu'ils marquent une étape dans la production en prose comme la traduction du Testament de Lissarrague et ses annexes, ou l'apparition originale d'une mode d'écriture et de style plus dialectalement marqué comme le livre de Tartas, ou encore une personnalité d'écrivain de stature exceptionnelle capable de réaliser au plus haut niveau d'expression un projet au départ strictement didactique et apologétique, comme Axular.

(46)

Because they are works by authors who used the indicators or distinguishers of a certain time period or a particular style of writing or dialect, Orpustan includes five

pages on Leizarraga, references to quotes translated in Axular's work, contemporary collections of sayings, and dialogues in two languages (Refranes y Sentencias, Garibai's saying, Mikoleta's dialogues). Orpustan evaluates Axular's translations: "Les textes latins sont traduits avec une parfaite exactitude d'esprit et de sens, mais avec un goût pour le développement orné, penchant parfois vers la redondance et la paragraphe (...)" (55), saying that although they are translated well, Axular's language is too flowery; furthermore, Orpustan makes his usual comment regarding readability: "La première formule latine biblique, évocation du paradis terrestre maintes fois citée en littérature, précédée de sa traduction basque amplifiée (mais généralement la traduction suit), est un bon exemple du procédé constamment repris dans toute le livre (...)" (55).

Orpustan's commentary in his third chapter, which covers the period from the end of the 17th century to the end of the 18th, is along the same lines. He reminds us that most of the texts of that time are religious texts, and states that they are important inasmuch as they bear witness to the existing variation in dialects:

La plupart sinon la totalité de ces livres n'offre, au mieux, qu'un témoignage sur les pratiques linguistiques, les variations dialectales comprises, tant ils innoveront peu par rapport aux modèles étrangers qu'ils se contentent le plus souvent de traduire avec plus ou moins de bonheur et d'adaptation.

(82)

He lists translated religious texts done by both French-Basque and Spanish-Basque authors (Lopez, Ubillos, Pouvreau, Chourio, Haraneder, Maister, Larreguy, Mihura, D'Urte, Kardaberaz, Añibarro).

In the same chapter, we see that Orpustan considers Añibarro and Moguel to be the founders of modern, literary Biscayan and, in addition to referring to religious texts by both, discusses an internal translation by Añibarro, presented as a "pratique interdialectal." He adds that translation from one dialect to another is unusual today since nowadays understanding between dialects is nearly guaranteed (85-86). In addition to Añibarro's internal translation, Orpustan also refers to Basterretxea's translation into Gipuzkoan of verses in Biscayan (102).⁷²

---

⁷² We previously stated that such translations can be key in describing periods of time or certain situations in the field. It seems that, although Orpustan does not specifically discuss this, he nevertheless takes the trends of a certain time into account and reflects on them.

In his Chapter on the Mogels, Orpustan again reminds us of an idea about language that the apologists of the time associated with translation: he states that they associated the inability to translate into a language with the purity of that language (125); indeed, Orpustan devotes several pages to the Mogels (a subsection on pages 122-127) in which there is no shortage of references to translations (translations among Juan Antonio's works are listed and his belief that Peru Abarca cannot be translated is underlined). Additionally, he devotes several paragraphs to Bizenta Mogel's translations of fables, discussing their purpose and intended audience, the structure of the book that includes the fables, descriptions of the rhymes in the fables, and a biography of Bizenta Mogel.

As Orpustan states in a subsection entitled "Le théâtre: premiers essais dramatiques, et premiers manuscrits de pastorales," the nativity peripeteias that he considers to be the first theatrical works are translations and therefore, this work also has a translation (129).

In general, then, in the third chapter, translated religious texts are barely mentioned, and more space is devoted to other translations.

With respect to references to translation in the chapter entitled "Chapitre IV. L'Âge romantique dans les lettres basques (1816-1907)," the most lines are devoted to those about internal translation to demonstrate and examine dialectal variations, those devoted to Bonaparte, and those about translations of fables.

L'augmentation des textes basques publiés et la progression du nombre des écrits profanes, même quand ils véhiculent des références religieuses plus ou moins conformistes et bien-pensantes comme c'est le cas presque toujours chez les poètes et improvisateurs, occultent un peu l'importance persistante des livres à but dévot ou apologétique. Il est vrai que ce sont encore souvent des traductions ou des adaptations de textes, surtout bibliques, déjà souvent mis en basque pour tout ou partie, dans un domaine dialectal ou un autre, et qu'ils restent, plus que jamais, en marge d'une authentique création littéraire. Certains de ces textes acquièrent par l'intention délibérée des auteurs, qui ne perdent pas de vue pour autant l'édification religieuse et morale des lecteurs, une utilité pratique comme témoignages de réalisations stylistiques ou dialectales particulières.

(163-164)

Along these lines, translations by Etxeberria, Uriarte, Arrue, Arana, Intxauspe, and Iturriaga (Samaniego's 55) are mentioned, as are Artxu's adaptations (of La Fontaine) and Duvoisin's rendering in Lapurdian of Cardaberaz's work on Ignatius of Loyola. Daskonagerre's pseudo-translation is also mentioned, as is Ignazio Arana's

translation of a minor anti-liberal work. Other references are made as additions to lists of authors' works; for example, when Orpustan notes that Felipe Arrese Beitia received an award in the Floral Games, he also mentions as complementary information, that he also did translations (he specifically mentions that he translated Zorilla; 161).

Orpustan devotes several paragraphs to Artxu and Goyetche, who translated or adapted fables. In the case of Artxu, in addition to the translations he did for Bonaparte, Orpustan discusses the translations of fables he did as part of a pedagogical project. Orpustan explains the topic at length, touching on to whom Artxu dedicated his fables, his praise for La Fontaine in his foreword, the quality of the edition, the didactic aim of the work, complementary sections, metrics, etc. He also evaluates Artxu's fables, saying *l'on peut déplorer seulement quelque faiblesse orthographique* (175). Orpustan also notes that he also translated patriotic songs, as well as stating that Artxu was the first Basque translator to translate into French (174). Next, Orpustan turns to Goyetche by means of references to the influence he had on other authors. He compares the two authors' fables, discussing the measure of the verses that they used and the adaptations done in order to bring the fables to Basque culture (176). He evaluates the work of both Artxu and Goyetche, and states that no such work had previously been done: *“Aucun des fabulistes basques qui ont suivi n'a fait un travail de traduction et adaptation comparable par l'étendue à celui de Goyhetche, ou même Archu et Iturriaga, du moins avant Moulier-Oxobi et L. Leon au XXème siècle”* (176-177).

Other pieces of information are also presented about translation. For example, on page 208, Orpustan talks about the award won by Adéma Zaldubi in the 1970 Floral Games for his translation of a fable:

Gratien Adéma Zalduby (1828-1907), le condisciple d'Elissanburu à Larressore et collaborant avec lui en poésie, comme plus tard avec Oxalde, ajoute à ses œuvres d'inspiration religieuse et didactique (fables: sa version en quatre quatrains du “Corbeau et le Renard” remporte le prix en 1873), une vingtaine de poèmes profanes.
(208)

As stated above, Orpustan also discusses Daskonagerre's pseudo-translation: he states that a critic considered it to be a precedent of the Basque novel (211), explains the novel's themes and narrative thread, and compares it to some other novels (213).

In the section on theater, without mentioning that period of time, Orpustan makes a reference related to the following period, underlining the importance of translation during that time: “Le période suivante, soit la première moitié du XXème siècle, verra des écrivains connus exploiter ce genre mineur avec plus ou moins de bonheur, les sujets étant parfois adaptés ou traduits de la littérature française” (225).

Orpustan then moves on to the fifth chapter, in which he identifies the period from 1908 to 1950 as the beginning of the contemporary era. In this chapter, only brief references to translation are found, with a few exceptions: Olabide did several religious translations (233), in Azkue’s song book the songs appear together with their translations into Spanish (236), Azkue’s *Latsibi* was translated into Gipuzkoan by Baher (237), Etxeita translated several stories by Trueba (mentioned because the novel *Josecho* is similar to Trueba’s stories) (241), and Lhande translated Yolanda from the French (246). Orpustan devotes somewhat more space to Otxolua, and below is an extract from Orpustan’s discussion of him, since we believe that it is significant that Orpustan specifies that this author is a specialist in translation, and mentions that he has done translation from other dialects as well as from other languages:

A côté des publications historiques, les traductions et adaptations d’œuvres étrangères jouent un rôle certain dans l’ouverture de la littérature basque vers les mondes extérieurs. Une œuvre curieuse de ce type sortit de la plume de Bernardo María Garro, qui prit, à la mode péninsulaire désormais quasi systématique, le pseudonyme de “Otxolua” (1891-1960), Biscayen de Mundaca qui passa 18 ans en Argentine et y fit connaissance avec des Basques de toutes provenances. A part quelques poésies personnelles, il se spécialisa dans la traduction, en un biscayen populaire mais de caractère assez disparate, d’œuvres d’autres dialectes (les récits de Barbier) ou des textes étrangers, surtout espagnols et anglais, mais aussi italiens, comme ce Bertolda eta Bertolín punlié à Bilbao en 1932 (...), le livre transposait dans la littérature basque moderne celle d’un temps et d’un lieu éloignés.

(247)

It is noteworthy that Orpustan considers translation to have opened the door to Basque literature; that is, Orpustan points out the cultural function of translation that until that time had received little attention.

In a subsection devoted to Lizardi, Lauaxeta, and Orixe, Orpustan lists the poets translated by Lauaxeta (274), and discusses works translated by Orixe as well (277-278). Orpustan stresses the fact that Orixe made use of translation to hone his craft, and through this reference, mentions this function of translation for the first time in this history (278).

The year 1950 is the end-date of this history. To justify having chosen this date, Orpustan refers to Juaristi's words, and reminds us that a sort of revitalization occurred in Basque letters at the time (281). In the final paragraph, the one that closes the book, Orpustan makes his last reference to translation, and associates the translation of the classics and of universal works with the opening of Basque literature:

Pourtant l'effort de création, selon des critères renouvelés (la langue basque aura son "nouveau roman"), dans l'ouverture accélérée à la littérature universelle par de nombreuses traductions des grands textes anciens et modernes (de Montaigne et Montesquieu à Yourcenar, pour ne donner que ces exemples français), reste globalement fort dense. Dans cette année 1950 où s'arrête ce précis d'histoire littéraire basque, la littérature de langue basque était loin d'avoir dit, au plutôt désormais écrit, son dernier mot.

(283)

4.4.3.7.3. Results

A number of characteristics related to Orpustan's habitus are revealed in this historiography: he focuses on French historical events and tries to feature authors from his geographical area. The same can be said of his references to translations, for example, taking note of the amount of space he devotes to translations of fables, we recall that Orpustan himself worked on fables, for example, and therefore had a special interest in this topic.

As Orpustan himself confesses, he includes translations in his historiography for two reasons: because they are indicators of a certain time period, or because they bear witness to dialectal variations.

Compared to other historiographers, there are some differences in the amount of space Orpustan devotes to translated texts and with respect to his treatment of translation. Indeed, he makes an effort to remove himself somewhat from the point of view held until that time and thus, for example, he mentions translations of religious texts only in passing, and devotes more space in general to translations of texts of other genres.

Along these lines, he makes references to internal translations that he calls "interdialectal practice." For example, he expressly states that such translations were done during a certain time period, and reminds us that at the time of writing, there was no trend to do such practice.

Orpustan associates dialect with translation, stating that through translation, translators attempted to decrease comparisons between dialects, but in fact the opposite happened in the history of Basque texts: internal translation also served to emphasize differences among dialects.

Thus, Orpustan makes it clear that translation has had a special linguistic function in the history of Basque texts. It is noteworthy that Orpustan also attributes other functions to translation and, furthermore, that the functions mentioned change as time moves on: he mentions the dialectological, pedagogical, and foundational (first work in a genre) functions, generally, in the case of 20th-century texts. When discussing contemporary literature, however, we find references to the cultural function of translation, such as translation serving as a doorway to new worlds and being a tool with which writers hone their craft, for example. Orpustan particularly notes that contemporary translations of classical and universal works are a reflection of the opening of Basque literature.

4.4.3.8. Urkizu (2000) *Historia de la literatura vasca*

4.4.3.8.1. *Status of Urkizu and his historiography in the field*

Patricio Urkizu holds a degree in Romance Philology from the University of Salamanca and in 1989 earned his doctorate in Basque Philology from the University of the Basque Country with his thesis, *Pierre D'Urteren hiztegia. Londres, 1715*. Today he is a professor at the National University of Distance Education (UNED), which published the history under consideration. As he explains in the foreword, he was inspired to publish the work due to the need for university-level teaching materials:

La necesidad de atender tanto a alumnos de la Universidad Nacional de Educación a Distancia en la que llevo trabajando desde hace más de una década, como a los interesados en la cultura vasca y concretamente en su literatura han sido las razones fundamentales para que acometa este ensayo.

(17)

Urkizu has also worked as a professor at Deusto University, and in Bordeaux and Madrid. He was the president of the Basque Writers' Association (Euskal Idazleen Elkarteko, EIE) from 1989 to 1993, as well as the director of the Language and Literature Section of the Society of Basque Studies. He is also an associate member of

the Royal Academy of the Basque Language, and took part in the Academy's *Literaturaren hiztegia* project, among other things. Additionally, he works in literary creation and has won several awards for his work in this area; he published two books of poetry, two collections of short stories, and two novels from 1975 to 1995. From the 1970s to 2009, he worked especially in Basque literature, conducting research on literature, theater, and oral genres.

Urkizu wrote a large part of the history under consideration, but it can be considered a collective work. Indeed, although the sections on the period before the 20th century were written by Urkizu, the sections about the 20th century were written by many authors together:

Se trata de una obra colectiva, más que un trabajo en equipo propiamente dicho, ya que los autores de los diferentes capítulos de que consta esta *Historia de la literatura vasca* son especialistas reconocidos en sus diferentes campos, bersolarismo, poesía y novela, ensayo y teatro. El propio Patri Urkizu se ocupa del período que va desde la literatura oral hasta la literatura escrita entre los siglos XVI y XIX, así como del último capítulo, que es el correspondiente al teatro vasco del siglo XX.

(Lasagabaster, 2007: 245)

As mentioned above, the first chapters were penned by Urkizu. The subsections of each chapter are organized by genre and sub-genre: “1. Literatura de tradición oral: Canciones; Cuentos y leyendas; Formas etnopoéticas breves, no musicales; Teatro popular;” “2. Siglos XIV y XV: Poesía del fin de la Edad Media; Oraciones; La Carta de Machin de Çalba; Refranes;” “3. Siglo XVI: Poesía; Prosa; Colecciones de refranes; Teatro;” “4. Siglo XVII: Poesía; Prosa; Colecciones de refranes; Teatro;” “5. Siglo XVIII: Poesía; Prosa; Colecciones de refranes; El teatro;” “6. Siglo XIX: Poesía y bersolarismo; Prosa; Teatro.” The chapter dedicated to the 20th century, that is, Chapter 7, “El siglo XX,” on the other hand, was written by many people. Josu Chueca wrote the historical introduction; Jose Ramón García wrote “El bersolarismo del siglo XIX al XXI,” Iñaki Aldekoa wrote “La poesía del XX,” María Jose Olaziregi wrote “Un siglo de novela en euskera,” Xabier Altzibar wrote the sub-section entitled “El ensayo del XX,” and finally, Patrizio Urkizu himself wrote the sub-section entitled “Teatro del XX.”

Urkizu's is a work structured according to time period and genre, as he explains in the foreword: “Hemos presentado el material recogido intentando combinar diversos criterios. Por un lado en el primer capítulo hemos abordado la literatura de tradición

oral, y en los siguientes una visión cronológica combinada con la separación por géneros” (18)

At the beginning of the chapter, there is an historical introduction, so that the reader may better understand, within an appropriate context, the social, historical, and political coordinates of literary events. However, as Lasagabaster says, these introductions are not correlated as necessary with the literary information presented in the chapters:

Lo que ocurre es que estas introducciones históricas quedan a menudo demasiado despegadas del capítulo correspondiente y no pasan de ser una información objetiva y rigurosa, eso sí, pero que apenas es integrada en la reflexión o la descripción propiamente literaria a la que acompañan.

Es importante, por supuesto, conocer el marco histórico y hasta social y político en que se inscribe la actividad literaria de los escritores vascos, así como las coordenadas culturales que pueden hacer más fácil y completa la comprensión de los textos. Pero el peligro de una yuxtaposición demasiado mecánica de ambos elementos deja lo que es propiamente historia de la literatura reducido a una construcción exhaustiva si se quiere, pero que sigue sin superar suficientemente el nivel empírico de las historias de la literatura vasca tradicionales.

(Lasagabaster, 2007: 245-246)

However, Lasagabaster also states that Urkizu’s history has merit, and that the above passage alone does not do justice to a work whose good sides are also apparent:

Es una historia “distinta” que obedece a una visión, más teórica que práctica, si se quiere, de la literatura vasca no sólo diferente, sino superadora de un buen número de las limitaciones que a propósito de otras historias han quedado señaladas. Y esto resulta evidente en los capítulos dedicados a la literatura vasca del siglo XX. Capítulos como «El bersolarismo del siglo XX y XXI», de Joserra García, o «Un siglo de novela en euskera», de María José Olaciregui son un claro ejemplo de la historia de la literatura vasca que necesitamos seguir haciendo.

(Lasagabaster, 2007: 246)

Now that we have seen the distinguishing features of Urkizu’s historiography, let us now turn to the references to translation in this historiography, century by century and genre by genre.

4.4.3.8.2. Examination of the representations of translation

In the chapter on oral literature, various references to translation are made. On the one hand, we have references to editions of collections and distribution, for example: “Adolfo Arejita, Igone Etxebarria y Jaione Ibarra dieron a la prensa en 1994

un estudio y una antología de las baladas vascas occidentales con su traducción al castellano, (...)” (36); “Webster publicó en Londres en 1879 una colección de leyendas vascas traducidas al inglés (...)” (63). On the other hand, there are also hypotheses regarding the origin of oral texts (through oral translation). Indeed, Urkizu explains in various cases of oral texts that they are Pan-European; that is, he explains, they have similar motifs and other similarities to various other European cultural texts, they are parallel, they could have the same origin or they could have been found or adapted in the same place (50, 53, 59-63). He does not specifically state that they are translations, but presents the hypothesis in this reference a little further on:

A modo de conclusión, es de destacar como señala Lafitte que muchas de las narraciones, cuentos y leyendas, así como las canciones y el teatro han llegado al País vasco-francés a través de los textos de *colportage* de la Bibliotheque Bleue de Troyes y de Toulouse, aclimatándose posteriormente junto al fuego, alrededor de la mesa, en la taberna, en la cocina, en las reuniones de cazadores, en las prédicas de los curas de aldea, etc.

Y lo mismo podemos decir de lo que sucede al sur de los Pirineos, aunque no se haya hecho un estudio profundo de los medios de penetración, transmisión, traducción y difusión.

(70)

Finally, in the section entitled “1.4.2. Farsas chariváricas,” we find explanations of a number of ideas about language that have to do with translation and the purity of the language:

La lengua farcesca, como la definía bien Urquijo, es una lengua libre y grosera, pero por ello mismo señaló Hérelle su importancia paremiológica y etnológica. Es curioso, además que sea un sacerdote crítico como Piarres Lafitte quien estime en su justo valor el lenguaje de las farsas cuando nos dice que el vasco en ellas es mejor, más puro y de más calidad que el de las pastorales, ya que sus autores no traducen ni se paran en pedanterías y van derechos, a ras de suelo, exagerando ciertamente a la manera de Rabelais, pero con términos claros y sonoros tomados del tesoro cotidiano.

(91-92)

“The untranslated version is purer,” is basically Hérelle’s idea.

The chapter devoted to the 14th and 16th centuries is very short, and concerns epic songs of the time, hymns, some prayers, a letter, and proverbs (107-121). There are no references to translation in it. There are, however, in the chapter devoted to the 17th century. The chapter has four subsections: “3.1. Poesia;” “3.2. Prosa;” “3.3. Colecciones de refranes;” “3.4. Teatro.” With respect to translation, references are made first of all to

editions of Etxepare's 1545 work, *Linguae Vasconum Primitiae*, containing translations, and the work is evaluated:

La reimpresión de Gustave Brunet realizada también en Burdeos en 1847 ha sido considerada como la segunda edición, mas deja mucho que desear y las traducciones de Archu no son nada rigurosas ni exactas, incluso Victor Stempf anota que se omitieron versos (...). Posteriormente se han realizado numerosas ediciones, partiendo sobre todo del facsímil publicado por Urquijo en su revista, y la última es la de la real Academia de la Lengua Vasca-Euskaltzaindia con traducción al castellano, inglés, francés, alemán e italiano.

(131)

Urkizu discusses the translations found in the work:

(...) Se han realizado diversas traducciones de la obra, entre las que se hallan la ya mencionada de Archu (1847), otra debida al euskarólogo holandés Van Eys (*Euskera*, Berlin, 1886) que quedó incompleta, un glosario de Stempf que revela una paciencia de benedictino, ya que no sólo da la traducción alemana, sino un análisis gramatical, palabra por palabra, de todas las que figuran en los poemas de Dechepare, y últimamente dos versiones completas también una al francés. De Lafon, y otra de Aquesolo al castellano.

(132)

A subsection, "La traducción del salmo *Miscere mei*," of the section entitled "3.1.2. Versos y poemas sueltos" concerns a translation. Urkizu says the following:

Señala Antonio Unzueta al hablar del eremita Juan de Undiano que es posible que la traducción del salmo Miscere mei, cuyo manuscrito se halla en la BNM, fuera obra de Undiano, pero teniendo en cuenta que se trata de un autor nacido en la capital de Navarra, o sea, de dialecto alto-navarro meridional, difícilmente puede mantenerse dicha hipótesis, ya que los versos que han sido editados bastante defectuosamente, son más bien obra de un guipuzcoano occidental, muy influenciado, dados los prestamos, por el castellano, como se ve en la estrofa: (...)

(139-140)

Compared to earlier histories, passages in Urkizu's history provide archaeological data for the history of translation and give reason for continuing to collect texts.

In the section devoted to prose, Urkizu discusses Leizarraga's translation of the Bible from page 142 to page 148: Leizarraga's biographical information, the fact that the translation was commissioned by Joana Albretakoa, the context in which the charge was made, and scraps of letters are presented. Additionally, Urkizu talks about the supply, foreword, edition, and information about the volumes that can be consulted. The versions that Leizarraga used for his translation are also mentioned: "Al parecer, como

indica René Laffón en sus tesis, los modelos que tuvo delante Leizarraga fueron la versión griega, la Vulgata y la francesa de Pierre Robert Olivétan” (146). Urkizu also speaks about the reception of the work, citing praise for the translator:

La traducción de Leizarraga y sus colaboradores fue modélica y hubiera podido servir a la unificación de la lengua vasca, como lo hizo la de Olive tan con la francesa y la de Lutero con la alemana, sin embargo no pudo ser, por que la derrota protestante y su persecución consecuente hizo que casi todos los ejemplares desaparecieran. El éxito y la fama del momento fue tal que Jacques-Auguste de Toe, consejero en el Parlamento de Henri III, en sus *Mémoires*, nos habla del viaje que hizo en 1582 al País Vasco y de sus impresiones de Leizarraga. De cómo era un hombre que hablaba igualmente bien vasco como el francés, y de qué otra persona que no hubiera sido él no hubiera podido llevar a cabo aquella obra, de cómo celebraban en la misma iglesia los oficios de los católicos y de los protestantes, pero a horas diferentes, y que la diversidad de religión en dicha población de La Bastida-Clairence no suponía ningún obstáculo para una tranquila convivencia entre ellos.

(146-147)

Next, Urkizu brings various catechisms to the table, among them, Juan Perez Betolazakoa's. He reminds us of Mitxelena's words, that the work has little literary value, but gives us a glimpse of the Biscayan of the time (149). He informs us that the catechism is a translation: “En el prólogo a la edición facsímil realizada por José Antonio Arana Martija, éste supone que la obra es traducción de la doctrina Christiana del P. Jerónimo de Ripalda (1536-1618)” (149). Additionally, he talks about the didactical purpose of the work: “Al igual que la doctrina de Leizarraga de 1571 lleva en la página dos, un pequeño catón o silabario, lo que hace suponer que servía para enseñar a leer a los niños vizcaínos” (149).

In the section devoted to theatrical works, “3.4.1. Piezas perdidas,” Urkizu makes the following reference to translation: “Ya hemos señalado anteriormente (...) Que probablemente el vicario de Lesaca fuera el traductor de la pieza de Diego de San Pedro La Pasión Trovada que se representó en dicha población en 1566 (...)” (155-156). He next says that unfortunately, this text and others have been lost: “Por desgracia, todas estas piezas, aunque puedan aparecer alguna vez, por ahora se hallan en paradero desconocido, pero indican claramente la existencia de un teatro vasco en el siglo XVI, constantemente mencionado en las sinodales de Calahorra y Pamplona” (156).

Urkizu also organized the chapter on the 17th century by genre: poetry, prose, collections of proverbs, and theater. Most references to translation, as in previous histories, refer to translations of religious texts of the time. In subsections entitled “Poesía religiosa” and “Prosa religiosa,” Urkizu mentions Haranburu, Harizmendi,

Axular, Aranbillaga, and Pouvreau: who, what, where, for what purpose, for whom, using what source, into what dialect, with whose permission, and what reception they had... He generally tries to answer questions like these, and therefore provides short biographies of the authors listed, including in Pouvreau's case information on his knowledge of languages (202). He tells what works they translated and where they were published, and in some cases under whose aegis the work was published as well. He also provides information about published editions; for example, he states that Kempisa was the most translated work (201), and includes the criticisms by writers of the time of Aranbillaga's work (201-202). In the case of Axular's work, he considers the translation to be an indicator of the significance of the work, a way of legitimizing it, that is: "Sus diversas ediciones y traducciones al castellano e incluso a otros dialectos de euskera indica su consideración que incluso ya era grande en su propia época como él mismo indica en el prólogo dedicado al lector: (...)" (200). As mentioned above, information is provided in this chapter as well about the situation of volumes that endured until the time that the history was written. See, for example, Subsection 4.2.1.3, entitled "Catecismos y otros textos religiosos vasco-peninsulares," in which Urkizu provides the following information:

Con respecto a la Doctrina Christiana, cuyo único ejemplar conocido era propiedad de Ángel Irigaray, podemos decir que la parte castellana llega a la página 83 y la vasca a la 174, y que el censor Alonso Maço dice en el Prólogo, que no halla nada contrario en ella a la Fe Católica, *antes bien ser muy conforme, útil y provechoso, particularmente para esta Diocesi, por ser la mayor parte tierra de Bascongados.*

(208)

In addition to religious texts, Urkizu also mentions texts of other kinds. For example, he mentions Oihenart in his discussion of love poetry, and refers to an edition of his work that includes a translation: "Orpustan que ha publicado la reedición de los poemas con traducción al francés y al castellano –ésta de mano de Fermin Arkotxa- (...)" (182). And in the chapter entitled "Prosa profana," he remarks on the adaptation of a book of navigation, giving us the context of its time:

El que esta obra apareciera en euskera era del todo lógico, teniendo en cuenta que aun en 1790 los marineros de Ziburu y San Juan de Luz piden que los exámenes para capitanes y pilotos fueran traducidos al euskera, pues sólo conocían esta lengua, o era la que más dominaban.

(212)

Such references are made to help us understand the translation needs of a given period of time.

References to translation in the 18th century are organized into three groups: first, those that have to do with religious texts; second, those having to do with theatrical works; and finally, those that refer to genres not previously researched. We have already met the works and authors that are listed in the section entitled “5.2.1.3. Traducciones y obras de devoción” because they were mentioned in previous histories. In Urkizu’s, however, not all are given together: “Pero la prosa religiosa no se reduce a un tipo determinado de expresión, como pueden ser los catecismos, sino que va adquiriendo un amplio espectro de géneros como veremos a continuación” (268). Thus, spreading catechisms, sermons, and translations, as well as some other works, throughout the chapters, he lists those associated with religious prose texts, including translations. The authors he considers translators, for example, include Maytie, Harosteguy, Mendiburu, Kardaberaz, Ubillos, D’Urte, Haraneder, Chourio, Maister, Larreguy, Duhalde, Robin, Mihura, and Lopez. Through the previous chapters, in the case of these translators as well, Urkizu generally provides information on who translated what and under whose orders, into what dialects, using what sources, etc., as well as information on the editions of each translation. In the section on sermons, he mentions a general characteristic related to the genre and associated with translation: “El uso de citas latinas es constante, aunque siempre viene a renglón seguido la traducción vasca generalmente no literal, sino libre” (261). Both in this history and in previous ones, this is one of few references that characterize and generalize the translations of a certain period of time. Despite their not being genres that had been previously researched, Urkizu provides new data for the history of translation: in Section 5.1.4, “5.1.4. Poesia laudatoria,” he tells about a sonnet translated by Larramendi, and includes the text in both Basque and Spanish (250-251). And in the section on philosophical prose, we find information on a translation of Seneca by Jeanne Phillippe Chevalier de Bela:

Es autor de unas memorias que publicó Chaho en su periódico Ariel (1845-1847), de un breve diccionario de diez lenguas del que Peillen sólo publicó la parte suletina, de un breve ensayo sobre la historia de la lengua vasca, y de la traducción de una serie de reflexiones de Séneca, en cuya presentación considera que se presta muy bien al estilo lacónico y elegante de la lengua vasca.

(272-273)

As political-historical prose texts are also gathered into a subsection (“5.2.2.3. Politico-histórica”), there are also references to this type of translation and their range: “Entre los textos de carácter administrativo y político podemos destacar el edicto de 1750 de prohibición de los bailes públicos y danzas, en dialecto baztanés. Su autor fue el obispo Don Gaspar de Miranda Argayz, y el traductor Felipe Gastón de Iriarte, vicario de Elbetea” (273); “Las traducciones de los votos, reglamentos, proclamaciones, ordenanzas, calendarios y textos semejantes de la Revolución Francesa al euskera han sido estudiados y editados por Margarita Rica (...)” (274). Urkizu also takes their range and reception into account:

La conclusión del estudio de Rica es que durante el período revolucionario de 1789 a 1799 la incidencia del plano social sobre el lingüístico fue muy grande, pero con resultados contradictorios, ya que cara a las traducciones oficiales del estado para difundir las doctrinas políticas, sociales y económicas del Nuevo Régimen, la forma significativa de estos contenidos adquieren al menos en el plano lexical parece que no aseguraba la descodificación correcta y total de los mensajes revolucionarios, algo que, por otro lado, parece sí se daba a través de las canciones tanto pro-revolucionarias como contrarrevolucionarias.

(276)

Finally, the theater having been one of Urkizu’s primary lines of research, he includes information on research about the genre in his history and therefore discusses translated theatrical works associated with the Count of Peñafiorida in Subsection 5.4.4, “La obra teatral del Conde de Peñafiorida” (285-293): Urkizu talks about the plays performed on September 11, 1764, one of which was a work translated by the Count himself, *El Mariscal en su fragua*. In addition to providing an orientation to the play, on page 287 Urkizu includes the foreword to the work written by the Count, in which the translator presents his ideas about the audience for the work and its translation: “Hícela sólo para representarse entre unas Señoritas, y unos amigos míos aficionados a la Música (...)” he says (287), as well as the following:

Debo también prevenir, que aunque no se ha alterado substancialmente esta traducción de su original, se ha hecho sin embargo tal cual variación, ya en suprimir, ya en añadir algunas cosas que me han parecido precisas. Sobre todo en lo compuesto para Música se ha observado menos regularmente en la traducción, por la grande dificultad de haber de sujetar el metro a una Música dispuesta para la Poesía Francesa.

(288)

In the same section, with respect to the Count of Peñafiorida, Urkizu discusses the works and translated works performed at the Moyua Palace citing the Count’s own

words, for example: “Acabada esta se representó la tragedia de La Clemencia de Tito, que tradujo el Amigo Eguía de la que escribió italiano el abate Metastasio” (290-291). The following passage was written by Urkizu, as part of the results of his own research:

El mismo día por la noche se representó *La Tertulia*, comedia original de Peñaflores. Al día siguiente se leyó *Horace* de Corneille, traducido por Juan Mata de Linares en octava rima. El día once de febrero el *Tartuffe* de Molière, con el título cambiado por Aguirre en *Casilda*. El doce se leyó otra traducción de Peñaflores, *Pathelin*, es decir, la famosa farsa medieval sobre el abogado tramposo.

No paró la actividad teatral de la Real Sociedad Vascongada mientras vivió Peñaflores, y así en los Extractos de sus reuniones podemos ver que en el año 1772 se citan las siguientes obras: *El Borracho Burlado*, de Peñaflores; *El Médico avariento*, de Manuel de Gamarra; *Il héroe chinese*, de Conforto; *La serva Padrona*, de Pergolesi; *Il tracolo*, de Pergolesi; *Livietta e poy Fracoso*; *Anfronio E Donsilla*; *Lucille*; *Le deserteur*; *Rose E Colas*; *Ninette à a Cour*; *Le maître en droit*; *Le Roy E le fermier*; y *Annette E Lubin*. Por lo que se deduce que fundamentalmente el repertorio utilizado era el francés.

De estas obras sabemos que *Le deserteur* fue traducida por Peñaflores, y que coincide con la obra representada en Pamplona por la compañía Carlos Vallés en 1768. Compuso también otras obras como: *El amor querido*, ópera; *Anita*, comedia, *El Carnaval*, comedia; *El Patelin*, comedia traducida; *Los Pedantes*, comedia en dos actos... casi todas en paradero desconocido.

(291-292)

The research results on specialized or peripheral literary genres provide valuable data for translation archaeology, explanations and criticism. Indeed, the texts mentioned in the preceding passage, for example, do not appear in the book by Xabier Mendiguren Bereziartu entitled *Euskal Itzulpenaren Historia Laburra* (1995).

As in the previous chapters, here also Urkizu informs his reader about translations from Basque into other languages: Bernardo Recio wrote a poem of praise in 1757 in honor of the Count of Belzunce on the topic of a battle won against the English. Says Urkizu: “Esta canción tuvo gran éxito, y fue editada por P. Lamazou, en una versión con acompañamiento de piano de Henri Weber, miembro del Instituto. El texto vasco fue traducido al francés por Simon Arnaud (...)” (251-252). That is, he remarks on the edition and on the reception of the text. In the chapter on the next century too, he makes reference to works translated from Basque into other languages and to editions with translations, for example the following, on Bilintx’s poems: “De su producción solo queda una treintena de poemas publicados a partir de 1852, que han tenido numerosas ediciones, siendo la más completa la de Zavala, con traducción de Miguel Pelay Orozco” (311) or the following on Pierre Topet Etxahun’s edition with a translation: “El gran poeta romántico del XIX es Pierre Topet Etchahun (Barkoxe, 1786-1863) sobre cuya vida y obra hizo su tesis Jean Haritschellar enmarcándola dentro

de la poesía popular del siglo XIX, y dando traducciones y variantes del llamado Verlainé vasco” (312). See also: “Uno de los textos de este tipo de polémica en euskera fue una carta escrita por Iztueta, a Juan José Moguel editada en 1829 con una traducción de Iturriaga (353) and “Fue traducido al francés por Anthony Serpeille, colaborador de Chao en 1840” (354). As we can see, translations from Basque into other languages are also mentioned, as they were in previous historiographies, such as those by Villasante and Orpustan.

Moving on to the chapter devoted to the 19th century, let us first look at the table of contents: translation appears only in the subsection devoted to religious prose, specifically in the subsection entitled “6.2.1.4. Traducciones y obras varias:” “En este siglo el número de traducciones religiosas es realmente copioso y de primera calidad, siendo el capitán de aduanas Jean Pierre Duvoisin (Ainhoa, 1810-1891) el maestro (...)” (348). Meanwhile, Urkizu mentions translations by Duvoisin, including an internal translation: “(...) la obra de Cardaberaz titulada *Liburu ederra* del guipuzcoano al labortano” (348). He distinguishes Luis Lucian Bonaparte as a sponsor: “el mecenas de Duvoisin y de otros muchos traductores editó además de la Biblia y de los catecismos mencionados, infinidad de textos religiosos, dejando muchos manuscritos que se están editando recientemente” (348), and immediately provides the list of texts published by Bonaparte, including translations: Duvoisin, Kardaberaz, Intxauspe, Salaberri (Ibarrolakoa), Etxenike (Elizondokoa), Udabe, and Casenave appear on the titles of published texts, as translators (349-350). Urkizu also has a few words to say about the linguistic purpose of these translations: “Como se puede comprobar todas estas traducciones por dialectos y variantes locales impulsadas por el príncipe Bonaparte tienen una función mucho más lingüística que literaria, y evidentemente la traducción – en algunos casos excelente-, tiene un valor sobre todo dialectológico” (350) and, as we just read, he also evaluates them, saying they are “excellent.” He does not mention his criteria for evaluation, however. Among the translators of religious prose texts, Urkizu includes Chao, Intxauspe, Harriet, Diharassarry, Lardizabal, Arrue, and Joannategi, specifying who translated what, and sometimes also provides information on editions and re-editions, or comments on style (350-351). Regarding the value of religious prose texts, Urkizu says at the end of the chapter that although they had censorship and publishing problems, religious books had value inasmuch as they served to strengthen and generalize reading habits (352).

However, in addition to those classified as translation in the chapter on religious prose, other translations are also mentioned in the chapter on the 19th century. For example, in Section 6.1, “Poesía y bersolarismo,” we find the following words in subsection 6.1.2.3, “Misiones, novenas y otras obras religiosas” regarding certain adaptations “Los romeros a Santiago de Compostela también tienen sus poemas en euskera, algunos escritos por François Barrenqui de Barkoxe en 1809, que son una adaptación de los existentes en francés y han sido editados en variadas ocasiones” (307). Fabulists also appear in the chapter on poetic works; indeed, as we have already seen in a number of other histories, there were more than a few Basque translator-adaptors who put fables into verse: “Vicenta Antonia Moguel publica en 1804 una serie de fábulas en prosa (50) traducidas al euskera bajo el título de *Ipui Onac*,” says Urkizu (308), and explains for whom they were intended later, adding that Bizenta followed the trend of her time: “Sigue, pues, la tradición del que fuera sobrino de Peñafloreda, Félix María de Samaniego, que tradujo las fábulas de Esopo, Fedro y La Fontaine publicándolas en 1781, y el principio horaciano y a la vez neoclásico de *prodesse et delectare*, o sea, de aprovechar y deleitar” (309). Urkizu also provides information on fable translations by Juan Mateo Zabala, Iturriaga, Artxu, Goietxe, and Adema, saying: “El franciscano Juan Mateo Zavala (Bilbao, 1977-Zarautz, 1840) es otro traductor de fábulas” (309), and immediately includes Zabala’s opinion on Bizenta Mogel’s fables and a passage (309) that justifies his behavior in this instance, specifically regarding the norms that the fable translator must respect. About Agustín Iturriaga, Urkizu says, “(...) publicó en dialecto guipuzcoano unas fábulas (49) seguidas de la versión de la tercera égloga de Virgilio, la marcha de San Ignacio –que se hizo muy famosa–, y un diccionario vasco-castellano” (309), and adds the following:

El segundo, Jean Baptiste Archu, suletino, maestro de La Réole, fue colaborador del príncipe Bonaparte en la traducción de textos bíblicos, traductor de la Marsellesa y de la Fontaine, y autor de una gramática suletina. Su *La Fontaineren Aleghia Berheziak...*, consta de una colección de 50 fábulas, seguida de una introducción a la lengua vasca. Como dice en la presentación del librito su idea es doble, por un lado dar a conocer en el País Vasco la figura del famoso fabulista francés, y por otro a través de la sabiduría y el sentido común que sugieren las mismas ayudar a que los niños vascos aprendan más fácilmente el francés.

El tercero, Martín Goyetche (Urruña, 1791-1859), sacerdote y poeta que participó en los Juegos Florales, y tradujo al dialecto labortano una selección de las fábulas de La Fontaine, más amplia que las anteriores (216). Indica este autor en un hermoso prólogo que no sólo los iletrados sino también los grandes escritores han echado mano de las fábulas para aclarar sus enseñanzas, y que no ha tenido otro deseo que *Çuri hirri egin araztea, eta açucreztatu pillula cembait irexaraztea* “hacer sonreír al lector y hacerle tragar algunas píldoras azucaradas.”

Gratien Adéma, poeta ya mencionado, es el cuarto de los fabulistas de esta serie, cuyas piezas no son traducciones sino adaptaciones libres, que han sido editadas por Bengoetxea (1991). Una de estas fábulas titulada Bildotxa eta otsoa “El cordero y el lobo” ganó el primer premio de Los Juegos Florales de Sara (1873).

(309-310)

In addition to providing archaeological data for translation history, Urkizu pays particular attention to the purpose of fable translators, and on the acceptance enjoyed by fables as well. It is noteworthy that he does not evaluate the translations, but rather focuses on their reception in the field, and on the characteristics of the texts without getting into form. This is an idea worth emphasizing, given that, in most of the historiographies that we have previously seen, in general, linguistic factors have been examined in order to evaluate translated texts.

In the chapter on essays and didactic prose (“6.2.2. Prosa didáctico-ensayística profana”), Urkizu mentions a number of translations. He discusses various translated proclamations included among the monolingual and bilingual texts and translations listed and briefly commented upon on pages 356 to 361:

1820 V. Moguel, *Luis de Borbon, Jaungoicuaren onerichiz...*

Carta pastoral de Primado de las Españas, cardenal de Scala y Arzobispo de Toledo Luis de Borbón, pidiendo a sus súbditos fidelidad y obediencia al rey Fernando VII. La traducción de Vicenta Moguel es excelente aunque en algunos párrafos aparezca la influencia purista de Larramendi.

(358)

1839 E. Aviraneta, *Euscaldun necazari batec ojalatero bati escribitzen dion carta.*

Proclama traducida del castellano “Carta de un casero a un hojalatero de Castilla” donde se ridiculiza la vadera de D. Carlos haciendo ver a los soldados carlistas hartos de la guerra los beneficios de la paz. El autor es Eugenio Aviraneta.

(358)

1887 F. Sarda, *Liberalen dotriña pecatu da.*

“La doctrina de los Liberales es pecado...” traducido por Arrue –y publicado también en ocho lenguas: español, francés, catalán, portugués, latín, italiano, alemán y vasco-, es un extenso libro del sacerdote catalán Felix Sarda contra el liberalismo y los católicos liberales, en cuyo epílogo se dá el Buen modo de oír Misa Santa.

(360-361)

1890 L. Diharasarri, *Aphezen dretchoac eta eginbideac eletzionetan.*

“Los derechos de los curas y obligaciones en las elecciones” es la traducción al euskera de Diharassary, hizo del discurso pronunciado en la Cámara de los Diputados por Freppel el 4 de marzo de 1890.

(361)

Thanks to Urkizu's point of view regarding genres, again, we have here translated texts that are not mentioned in our previously examined histories, and that enrich histories of translation history and of the treatment of languages. In Section 6.2.2.6, "Tratados varios," Urkizu also includes a number of other texts that are interesting from the point of view of literature, such as one on beekeeping, for example:

Existen también una serie de libros de agricultura dignos de mención. Por ejemplo, la traducción de Joaquín de Lanciego, carmelita descalzo, en religión fray Joaquín de Santa Barbara –en cuya orden ha tenido siempre una larga tradición de cultivo de la miel–, *Erle gobernatzalleen guidariya* o *Guía de colmeneros* del año 1827, que ya tenía en la literatura española una larga tradición, pues es de 1587 el *Tractado breve de la cultivación y cura de las colmentas* de Luis Mendez de Torres. Y como en otros muchos casos es evidente el uso de algunos nombres técnicos que no tenía lejos el diccionario trilingüe de Larramendi.

(367)

Translations of Uriarte's dialogues, which also appear in other histories, are included in Urkizu's as well:

Pascual Iturriaga editó en 1842 unos Diálogos basco-castellanos, que por deseo expreso de Bonaparte tradujeron Uriarte al vizcaíno, Duvoisin al laburtano e Inchauspe al suletino y se publicaron bajo el título de *Dialogues basques...* en 1857, que además de aparecer en esos dialectos vio la luz con otras dos versiones, una en francés y otra en castellano. Los temas de estos diálogos están relacionados con el mundo de los labradores, y se leen con auténtico placer.

(368)

In this case, presenting them all together allows us to have a general viewpoint of a work's inter- or intralinguistic translations.

Urkizu also brings journalistic texts to the history of Basque literature, including this translation:

El autor de teatro Marcelino Soroa tradujo un libro del periodista José Colá titulado *Euskal Naparren Joaera edo Emigrazioa* 'La Emigración Vasco-Navarra' donde criticaba duramente el éxodo y despoblamiento de las tierras vascas, y evidentemente se echó mano de la traducción para poder llegar a las masas que emigraban. Tuvo gran interés en su época, y según *La Vasconia*, revista de época produjo curiosidad primero, expectación después y óptimos frutos más tarde.

(369)

Note that Urkizu refers to the purpose of the translation: he looks once again at the reception of the text when making this kind of comment.

With respect to narrative, in the chapter devoted to the 19th century, Urkizu distinguishes collections of stories, legends, and novels. He particularly recalls this translated legend: “Una de las leyendas paradigmáticas es la editada por Campión en el dialecto guipuzcoano que hizo traducir al vizcaíno, labortano, y suletino, así como a dieciocho variedades dialectales de la región de Navarra desde Olazagutia hasta el Roncal, siendo el título Orreaga ‘Roncesvalles’ (1880) (...)” (372). And, in the section on novels, on the other hand, we see that Urkizu considers Dasconaguerre’s pseudo-translation to be a pioneering work (bringing Lafitte’s words to bear), even if it is a translation:

Jean Baptiste Dasconaguerre, abogado y miembro del Conseil Général des Basses-Pyrénées, es autor de diversas ensayos en francés como *Le Golfe de Gascogne* (1880), sobre la lengua y costumbres vascas, y *Recit basque. Mendigor Içareder* (1883), contra la emigración a América, y de una novela de título *Les échos du Pas de Roland* (1867) que subtítulo *traduit du basque*. En el prólogo dirigido al príncipe Bonaparte dice, *j’ai essayé de dépeindre, avec la physionomie du héros, les moeurs et le caractère du pays* ‘he intentado pintar junto a la fisonomía del héroe las costumbres y el carácter del país.’ El susodicho héroe no es sino el famoso contrabandista Ganex de Macaye, ayudando a la princesa de Beira a pasar la frontera. Tuvo gran aceptación dicha obra y cuando le pidieron el original tuvo que crearlos con la ayuda de autores como Vinson, Larregui y Guibert siendo el resultado la obra *Atheka-Gaitzeko oihartzunak* (1870), considerada por Lafitte como la primera novela vasca. Esta traducción-recreación, como señala Vinson, es interesante y está bien hecha, en una variedad rica y ligera, mientras que el asunto está perfectamente tramado y llevado a cabo.

(373-374)

It is noteworthy that Urkizu, here as in many other cases, pays attention to paratexts about literary texts, in order to situate and describe the texts.

In his literary history, Urkizu also considers adapted novels as such:

Antero Apaolaza (Urretxu, 1845-1908), farmacéutico, liberal y alcalde de Bergara, basándose en la obra de Antonio Trueba *El Judas de la casa*, hizo una adaptación de la misma al euskera, auténtico alegato contra la usura, titulándola *Pachico Cherren* (1890), que ha tenido en este siglo varias ediciones (...) Según el reeditor de esta obra, Juan San Martín, se trata por su estilo, que no parece sea una adaptación, de un antecesor de Baroja.

(374)

In the section on theatrical works, Urkizu tells about a play translated from Basque into French:

También sabemos que hacia 1890 en San Juan de Luz una compañía ambulante representó una obrita en euskera, que fue traducida al francés por Elémir Bourges (1852-1925) y se halla recogida por J. Variot en su *Théâtre de Tradition populaire*, de la que tradujo a su vez Lafitte con el título de *Gonzalve edo ostatu betea* ‘Gonzalvo o el

mesón lleno.’ Se trata de un entremés ambientado en la época de las guerras napoleónicas en España.

(381)

The sections on the 20th century, as mentioned above, were written by many authors in collaboration. The following three authors refer to translation: Olaziregi (in the section on novels), Alzibar (in the section on essays), and Patri Urkizu (in the section on theater).

Olaziregi often refers to translations done by Basque authors, in order to complement references to the activity of translators and to characterize writers. For example: “Agustin Anabitarte (1891-1981), uno de los fundadores de la revista *Argia* y traductor de una parte de Don Quijote al euskera, consiguió el Premio Schuchardt de la Academia de la Lengua Vasca Euskaltzaindia (...)” (517), and “En torno a Tomas Agirre (1898-1982), hombre de amplia cultura universal y traductor, entre otros, de W. Scott, S. Pellico o G. Papini, diremos que su novela *Uztaro* (1937) también se inscribe en la línea costumbrista (...)” (517). See also similar references on pages 521, 578, and 579.

Additionally, Olaziregi also makes reference to Basque literary works that have been translated into other languages or provides the titles of translations, either using the “trad. Title of translated work” formula, or going directly to the title of the Spanish translation (see pages 531, 542, 545, 546, 551, 559, 567, 568, 569, 571, 572, 574, 576, 580, 581, 581, 582, 583). Similarly, data on the Basque version are usually provided in parentheses, and those on the Spanish version in brackets. Once in a while, she evaluates a translation, always in a positive way. About the Spanish version of Zabala’s novel *Galdu arte* (1997), she says, “excelentemente traducida por G. Markuleta en *Hasta la derrota, siempre* (Ed. Hiru, 1998)” (549) and, regarding the Spanish version of Irigoien’s work *Babilonia*, “Terminaremos elogiando la buena traducción al castellano y el acierto con el que se han transcrito las diferentes voces narrativas de la misma” (573). Additionally, once in a while, she points out a difference between the Basque and Spanish versions (552). She also mentions the reception of the translation and the criticism it has received from the corner of the translated version, for example, “Afortunadamente, su traducción al castellano ha permitido que la crítica se reencontrara con el texto y alabanzas como las incluidas en la reseña de L. De la Peña en *El País* (1-5-99) resumen la buena acogida que está teniendo la novela” (568). A

certain set of references that mention what work has been translated into what or how many languages are references made to praise the evaluation of the author and his or her importance (550, 552, 552, 553, 554, 576). In any case, Olaziregi explains that there is a need for more translations in order to extend Basque literature to other languages: “La falta de ayudas institucionales, por su parte, para la traducción de textos literarios a otros idiomas es una de las carencias que hace tiempo vienen denunciando todos los protagonistas del mundo literario vasco” (541).

With respect to translations into Basque, as in previous histories, Olaziregi also considers a certain translated work to be the pioneer of a genre of Basque literature. Specifically, on page 507, Olaziregi reminds us through Etxaniz’s words that Bizenta Mogel’s translated fables opened the door to the creation of children’s and young people’s literature. In any case, according to Olaziregi’s references to Basque translation, if anything stands out, it is this: she considers texts translated during a certain era or period of time to be indicators of the literature of that time:

En este sentido, son indicativos del momento de apertura y actualización de la vida literaria vasca de la época, las traducciones literarias que suceden en la década de los 50 (entre otros, se traduce a Shakespeare, Baroja, Homero o Juan Ramon Jiménez), línea que vendrá a ser confirmada con la lenta traducción, en las dos décadas posteriores, de obras de Hemingway, Tagore, Ionesco, Cela, Brecht, Camus, Kafka, Stevenson o Twain.

(523)

She makes similar references to later periods of time as well:

Al igual de lo que ocurriera en el entorno de la literatura española con el surgimiento, a mediados de los ochenta, de la colección “Etiqueta Negra” de la editorial Júcar, el panorama de la novela vasca de finales de los ochenta se enriqueció con las excelentes traducciones de obras de H. MacCoy, J. M. Cain, J. Thomson, R. Chandler, B. Vian, D. Hammet, etc.

(564)

In addition, she describes the creation and activity within the literary system by agents of the translation system when discussing EIZIE (Euskal Itzultzaile, Interprete and Zuzentzaileen Elkarte, the Association of Translators, Interpreters and Correctors of the Basque Language), and notes that translation has an effect on the richness of Basque writers:

En la actualidad, nadie duda de la importancia que ha tenido la labor de los traductores en el afianzamiento de la lengua literaria vasca. Las traducciones impulsadas por EIZIE, y sobre todo, su colección de literatura universal, han enriquecido notablemente el

horizonte literario de los lectores vascos. Hoy en día leer en euskera a Flaubert, Dostoyevski, Lemontov, Faulkner, Joyce, Woolf, Calvino o Duras es factible e incluso, recomendable.

(539)

Xabier Altzibar, in the section on essays, examines the work of three Basque essayists (Azurmendi, Txilardegi, and Sarrionandia, on pages 596, 613, and 620, respectively). When discussing pioneers among Basque essayists, he mentions Zaitegi, Eduardo Gil Bera and Sodupe, who translated works by Plato, Montaigne, and Voltaire, respectively (607, 621, 622). He provides data for translation archaeology by adding to these authors' bio-bibliographies.

In the chapter on 20th-century theater, Urkizu discusses a number of translations. On the one hand, we have biographies of a number of playwrights and references that provide information on their activity, for example, “Juanjo Olasagarre (Arbizu) traductor de Auden, y autor de obras de poesía y viajes, es el creador de la obra *Hegazti errariak (...)*” (646; see also 628; 647; 648). On the other hand, he also examines the staging and reception of the adapted and translated plays of certain authors, for example, he talks about Toribio Alzaga's adaptations of *Ramunxo* and *Macbeth* (624; 625) when discussing the theater movement inspired by Lauaxeta and Manu de la Sota: “(...) fueron lugares apropiados en los que se representaban no sólo monólogos y comedias costumbristas, sino que se intentó llevar a un público no muy habituado, obras de Yeats, Maeterlinck y Pearce, adaptadas al genio y a la lengua vasca, obteniendo una gran aceptación)” (638). We see here in Urkizu the same trend that we saw above in Olaziregi's contribution: each period of time associated with the theater is connected with a list of translated authors; about the time of the Spanish Civil War and Francoismo, he states that plays were published in journals:

Mas no eran tiempos apropiados para el divertimento, y fue en el exilio mejicano donde Jokin Zaitegi, cual un nuevo Prometeo recogió la antorcha teatral, publicando la traducción de las obras teatrales de Sófocles el año 1946. Así mismo creó en Guatemala una de las revistas más interesantes de la historia cultural vasca, *Euzko Gogoa* (1950-59), donde publicaron sus traducciones y obras teatrales, autores como Larrakoetxea, Amezaga, Ibiñagabeitia, Labaien, Monzón y el mismo Zaitegi.

(639)

In Section 7.5.5, “Segunda etapa de Euskal Iztundea (1953-1981),” which deals with a later period of time, on the other hand, both translated works and original ones are considered to be a part of the theater system of the time:

Mas no faltaban tampoco adaptaciones de las obras de Molière, Gheon, Loti, Tagore, García Lorca, Lozano, Buero Vallejo, Pío Baroja y Campión; ni tampoco creaciones de los autores tradicionales como Soroa, Alzaga, Barriola, etc., o de los nuevos como Larzabal o Monzón, por lo que se puede considerar, dadas las circunstancias, un Teatro de Resistencia, y como un gran éxito su supervivencia en un clima tan adverso, al par que muy positiva su labor en la conservación del euskera.

(639)

Furthermore, the translated works of a particular theater group that were extremely important in playwriting of the 1960s are listed:

Ya por los años 60 van surgiendo grupos de teatro a lo largo de todo el País, y será otro grupo donostiarra el que destacará en ese momento. Se llamaba *Jarraí* (1960-65) y supuso una ruptura con los viejos moldes nacionalistas, ya que aparte de representar a Muñoz Seca, llevaron a las tablas a Tennessee Williams, Priestley, O'Neill, Ibsen y Camus, lo que supuso una lucha de generaciones y de propuestas teatrales.

(640)

As we have seen, historiographers consider translations to be a literary tool with which to counter traditional models. Similarly, and associated with the translation habitus of certain authors, contradictions arise:

El escritor tolosarra Labaien, aunque muy crítico con las nuevas generaciones, ha sido el traductor de autores vanguardistas del siglo XX, como Castelao, Dürrenmatt, Ionesco, Frisch y Brecht, por lo que su postura se puede considerar un tanto ecléctica. Por un lado critica a los grupos jóvenes que se atreven a trasladar al escenario autores europeos o americanos, y por otro lado introduce en el mundo vasco autores representativos del teatro simbolista, del teatro del absurdo o del teatro épico.

(641)

Urkizu also characterizes dramatic literature of the 1990s through the lens of the position held by translations:

Al lado de auténticos aciertos en la adaptación de clásicos mundiales como en el caso de Strindberg o de Dario Fo, otras veces los desaciertos en montajes multimillonarios como el caso de *Pipin*, han originado que la crítica de los diarios haya apuntado hacia una desafortunada política teatral y por ende cultural del Gobierno Vasco, que ha estado desde su creación en manos de políticos del PNV.

(643)

4.4.3.8.3. Results

With respect to results, we can say that Urkizu's is a historiography shaped by his career and habitus, as he himself confesses:

No es de última hora mi intención de escribir una historia de la literatura vasca, que de algún modo completara y definiera el esbozo general iniciado en 1978. Posteriormente,

diversos trabajos y estudios parciales, ediciones de autores poco o mal conocidos, obras marginales o un tanto heterodoxas han ido ocupando mi actividad académica como profesor de lengua y literatura vasca, durante mi estancia en las Universidades de Burdeos y de Deusto.

(17)

Two primary characteristics that distinguish this historiography, specifically the fact that it also looks outside the Basque field and its consideration of a number of genres previous not studied in depth, are reflected in Urkizu's discourse on translation. Additionally, it must be kept in mind that he often uses a comparative point of view, and also takes note of a text's characteristics, reception, and range. The references Urkizu makes to translation can be understood in this light.

When Basque texts are rendered into different languages, when they are translated into different languages, Urkizu specifically mentions this. Additionally, when he discusses bilingual texts and versions, he provides data on the treatment of the translation and the languages.

Similarly, by discussing bilingual texts, re-editions, translations, and pieces of text included in other works, Urkizu reveals the footprints of the reception and range of a number of texts. As mentioned earlier, this is a departure from what had been done in previous histories; indeed, in those previous histories, if comments were made on translations, it was their language characteristics that were mentioned.

We can say that Urkizu, in addition to providing new archaeological data for Basque translation history (taking theatrical texts, journalistic texts, and political-historical texts into account is one way to identify translations that had not been previously mentioned in literary historiographies), reveals new ways to explain translation history and criticize texts.

In this historiography, when he talks about certain literary periods, Urkizu attempts to link the time period with translations trends (this happens especially in the case of 20th-century literature). In this historiography, we see a clear effort to discuss translation category by time period and genre, and group and characterize translations (in any case, each contributor to a chapter does this to his or her own degree).

We would particularly like to point out Olaziregi's treatment of translation in her discussion of 20th-century Basque novel-writing, that is, that she includes several

changes in comparison with the historiographers of the other works under consideration: in her chapter, she mentions what translations were done by Basque authors in a systematic way, in order to provide data on the activity of writers. Furthermore, she considers translation to be a tool to enrich Basque writers, and it is clear that works translated into Basque have had an effect on a number of Basque authors. As other historians including Urkizu have done, Olaziregi also considers some translations to be foundational texts of certain genres, and associates them with literary periods. Olaziregi also discusses translations from Basque into other languages, in a systematic way, and always evaluates them in a positive light to praise the author's work and legitimization. Additionally, Olaziregi in her essay draws our attention to criticism from outside the Basque system of translated Basque works that have reached those other systems. With respect to the point of view to which we ascribe, we believe that it is important to include criticism from outside the Basque system in a Basque literary history, since it has been proven over and over that Bourdieu's concept of field is useful in our study of Basque literature. According to systemic theories, criticism from the target system of a work translated into English that has become part of the target system would have no place in a history of the literature of the original language. However, if we make use of the concept of field, that work would be Basque literature in English in the international area of Basque literature, and thus, as Olaziregi does, international criticism of that work would also have a place when we study the field of Basque literature.

4.4.3.9. López Gaseni (2002): *Historia de la literatura vasca*

4.4.3.9.1. *Status of López Gaseni and his historiography in the field*

Jose Manuel López Gaseni from Bilbao earned his degree in Basque Philology in 1987 and his doctorate in Psychodidactics in 2000 with his thesis entitled *Haur eta Gazte literatura: funtzioak, eraginak eta itzulpen-estrategiak*. He is currently a professor at the University of the Basque Country, teaching at the Vitoria University School of Education in the Department of Language and Literature Didactics. He has done research in the field, publishing, for example, *90eko hamarkadako haur eta gazte literatura* (Pamiela, 2005), *Autoitzulpengintza euskal haur eta gazte literaturan* (Utriusque Vasconiae, 2005), and *Literaturak umeei begiratu zienean* (Pamiela, 2006); he also wrote the essay *Mozorroa ispiluan* (Erein, 2008), which has metafiction as its

focus. He has also written a number of articles about children's and young people's literature and about translation.⁷³ Children's and young people's literature and translation are his focus in his creative works as well, and he produced ten works between 1987 and 2012.⁷⁴ As mentioned above, he also works as a translator, especially in the field of children's and young people's literature.⁷⁵ He has collaborated with EIZIE, both as a course instructor and in other capacities; for example, López Gaseni himself, at the request of EIZIE, initiated a catalogue of translated Basque literature.⁷⁶

In 2002, the Acento publishing house published the historiography under consideration, as a volume in an outreach collection; in the foreword, López Gaseni explains that it serves as a bridge to Basque literature: “Este volumen pretende ser un puente que acerque la literatura vasca, de forma divulgativa y accesible, a todos aquellos que deseen iniciarse en el conocimiento de la misma” (7). Since it is an outreach historiography that looks out from the Basque field, López Gaseni includes information at the very beginning about the Basque language and the Basque Country. Furthermore, since the book was published in pocketbook form, the format itself constrains the length of the work, for example, and in his foreword, López Gaseni thus justifies having selected only the most noteworthy authors and works, having had to leave out some that were included in other longer and more in-depth works, since his goal was: “proporcionar informaciones básicas a los no iniciados en la materia” (13). The work, although short, is interesting for its treatment of translation, and therefore it is important to include it in the body of historiographies for the present thesis; for that reason and also because López Gaseni is an active participant in the field of Basque translation, both as a translator and as a researcher in the field of translation. As we will

---

⁷³ See for example <https://dialnet.unirioja.es/servlet/autor?codigo=1440040> eta <http://www.ehu.eus/eu/web/laida/jose-manuel-lopez-gaseni>

⁷⁴ For a list, see the Galtzagorri Association webpage: <http://www.galtzagorri.eus/castellano/escritores/manu-López-gaseni/bibliografia>.

⁷⁵ López Gaseni translated the following into Basque: *Aliziaren abenturak herrialde miresgarrian* (Carroll, Lewis; 1989 & 2015), *Inspektore bat ate joka* (Priestley, J. B.; 2014), *Gulliver-en bidaiak* (Swift, J.; 2013), *Greziar mitoak* (Angelidou, M.; 2013), *Ilar-purea* (Nesquens, D.; 2009); *Mamu-hezlea* (Machado, A. M.; 2008); *Itzal suntsigarrien gaua* (Fernández Paz, A.; 2005), *Alizia haurrentzat* (Carroll, L.; 2004) *Azken hegaldia* (Ballaz Zabalza, J.; 1998), *Sir Itzulipurdikari* (King-Smith, D.; 1995); *Ilargi-errainua* (Becquer, G. A.; 1999); *Emakume olerkariak / Poetas vascas* (Otxoa García, J.; 1990); *Ispiluan barrera (eta Alicek han aurkitu zuena)* (Carroll, L. 1990). In some cases, Spanish is the target language. For example, Gaseni translated the Spanish version of Basque writer Patxi Zubizarreta's *Guarda el secreto. Manual para brujas* (2008), as well as *Sombra de sombras* (Garzia Garmendia, J.; 2006) and *Más leve que el viento* (Juaristi Galdos, F.; 1993).

⁷⁶ The catalogue is currently held on the Nor da Nor database maintained by EIZIE.

see, he contributes innovations not included in the historiographies we have previously examined.

In López Gaseni's opinion, previous literary historiographies have had a tendency toward encyclopedism, and their historians have generally resorted to lists:

Otra de las tendencias que se constata en la historiografía de la literatura vasca es la del enciclopedismo, es decir, el recurso al listado de todas las obras y autores posibles, que a veces incluye algunas obras escritas en latín, castellano o francés, sin la criba de crítica literaria alguna, que ha respondido más al interés lingüístico que al literario de algunos de los historiadores que han acometido la ardua tarea de recopilación de los textos vascos.

(12)

In later works also, he provides more detail on his charge of encyclopedism:

Beste tokiren batean esan dudana bezala (López Gaseni, 2002: 10-13), tradizio handiagoko beste literaturen historietan ez bezala, euskal literaturen historietan zenbaitetan entziklopedismo gisako zerbait antzeman daiteke, bi zentzutan; alde batetik, literatura terminoa zentzu zabalenean hartuta, euskal testu guztien berri emateko joera; beste aldetik, literatura-testuak direnean ere, gero eta balioespen kritiko gehiago egiten diren arren, argitaratutako guzti-guztia jasotzeko joera. Akaso testuak jaso eta biltzeko lan eskergea egin zuten historia-egile haietako batzuen interes nagusia linguistikoa zelako.

(López Gaseni, 2010: 851)

For his part, in his academic work and in his research on translation, López Gaseni has work in polysystems theory and this influenced the historiography under consideration. Indeed, leaving the tendency toward encyclopedism to one side, he applies a systemic point of view to the treatment of Basque literature and Basque translation. We have an illustration of this in the foreword, in the section entitled "En torno a una historia de la literatura," where we find the following explanation:

En lo que respecta a los materiales literarios, cuando el propósito incide en el objetivo de reafirmar una determinada "literatura nacional" débil o tardía, como es el caso de la literatura vasca, se suele recurrir a repertorios poco habituales en las historias de la literatura, tales como la literatura traducida u otras obras que no son estrictamente literarias, como los libros religiosos, los didácticos, gramáticas, diccionarios, etc. Tal literatura ha venido a cumplir funciones gregarias de aspectos como es el caso del adoctrinamiento religioso, la apología de la lengua o la vehiculización de determinadas ideologías. También se incluyen obras que pueden ser consideradas "de género", que pertenecen a subsistemas periféricos (...).

(11)

This in López Gaseni's opinion is the case of Basque, "inguratzan duten sistemekin konparatuz gero, sistema gaztea eta ahula da" (2010: 845), and for this reason certain translations are central in the literary system.

By the time López Gaseni was writing this 2002 historiography, he had recognized the traces of the result we will take away from these pages, that is, that translations are mentioned until the 20th century, but thereafter these references decrease:

(...) resulta ilustrativo comprobar cómo, a medida que la literatura gana en cantidad, calidad y autonomía, las traducciones van desapareciendo de la historia de la literatura: no hay más que comparar el gran número de traducciones que se citan en los siglos XVI-XIX con las pocas que aparecen en la historia de la literatura del siglo XX. Y esta consideración no es en absoluto un prejuicio en contra de las traducciones. Más bien al contrario: pero es de justicia reconocer que las traducciones han aportado a la literatura vasca más modelos lingüísticos que literarios, debido a las motivaciones instrumentales que guiaban su selección. ¡Qué gran favor se habría hecho a la literatura vasca si, en lugar de traducir tantos catecismos e "Imitaciones de Cristo," se hubiesen traducido las obras más importantes de las literaturas circundantes de cada período!

(11-12)

Along these lines, let us see what solutions and innovations López Gaseni offers compared to the work of our previous historiographers, and how they reveal his practical and research habitus. As López Gaseni admits in an article published in 2010:

Nik behintzat faltan botatzen ditut adibide gisa hona ekarri ditudanen antzeko azalpen sistemikoak, erakusteko nola eta zergatik zenbaitetan ohikoak ez diren zenbait testuk erdiguneko posizioak erdietsi dituzten, hizkera literarioak sortzen edo hobetzen lagundu duten, erreperitorio eta eredu berriak ekarri eta zaharkituta zeudenak berriro dituzten.

(López Gaseni 2010: 851-852)

His references to translation are made along these lines in his historiography. In López Gaseni's historiography there are various indicators that mark a difference between his work and earlier historiographies. For one thing, we see an effort to make translation visible. As López Gaseni says, "Genero periferikoei bisibildadea eman nahi izan nien" (personal communication of June 7, 2016); regarding the effect of peripheral genres in completing the repertoire, he says the following:

Izan ere, sistemen dinamikotasunaren eraginez, literatura itzulia, haur eta gazte literatura eta "generokotzat" jotako beste erreperitorio batzuek, bazterrekoak izanda ere, mota bateko edo besteko eragina izaten dute beti erdigunea osatzen duten erreperitorioen gainean, eta, horrenbestez, euskal literaturaren historiografietan aintzat hartuak izan beharko lirakeelakoan nago.

(López Gaseni, 2010: 852)

Additionally, and as mentioned above, we see in López Gaseni's historiography a tendency to look at Basque translation from a systemic point of view. Both were conscious choices on López Gaseni's part when he began to write his historiography (personal communication of June 7, 2016). Let us see how this is reflected in references to translation in his historiography.

4.4.3.9.2. Examination of representations of translation

López Gaseni explains that the reform of the 16th century promoted biblical translations (27), and presents Leizarraga's Bible, naming the author as translator, situating it in the context of European trends and focusing on the place the translation has held in Basque literary tradition:

(...) se sitúa en el inicio de toda una tradición de traductores al euskera que por una u otra razón han pasado a engrosar la historia de la literatura vasca. Toda su obra conocida es traducción de textos sagrados y preceptivos de la Reforma iniciada por Lutero en Alemania y continuada por Calvino en tierras suizas y francesas.

(28-29)

He notes that the translation was commissioned by Joana Albretekoa, and adds that the work was corrected by four Protestant ministers. Also, as we saw in previous historiographies, and following the tendency to identify certain translations as foundational texts, he underlines that the first prose texts to be published were Leizarraga's: "Las traducciones de Leizarraga, que además pasan por ser los primeros textos en prosa publicados en lengua vasca, son (...)" (29). But he makes a particular effort to situate translations within the cultural system of their time, an effort to describe the powers in play at the time and to bring to light the influence that it had on the text:

Estas obras, y muy especialmente la traducción del Nuevo Testamento, se encuentran situadas entre dos fuerzas contrapuestas: por una parte, la vocación proselitista de llegar al mayor número de personas posible y, por otra, el respeto a la literalidad de los textos sagrados, todo ello con el agravante de carecer de tradición alguna. El resultado de ello fue una traducción que tomaba como base el dialecto labortano natal de Leizarraga, pero que se servía también de formas léxicas y morfológicas de los dialectos vecinos: el bajonavarro y el suletino (dialecto al que dedica uno de los apéndices del Nuevo Testamento, en forma de pequeño léxico con sus correspondencias en dicha variedad). Sin embargo, el texto está plagado de voces tomadas del latín, y en menor medida del griego y del hebreo, que lo revisten de un tono intencionadamente rígido y cultista (pues el propio traductor admite conocer muchos de sus equivalentes en lengua vasca) en la misma tradición de otras traducciones bíblicas de la época. Al parecer, Leizarraga utilizó para su traducción la versión bilingüe griego-latín de Erasmo y la francesa de Olivetan.

(29-30)

López Gaseni attempts to describe the powers of the system and their struggles, and makes an effort to associate the translator's language choices for the purposes of the moment and the habitus of the author himself. The same thing happens when he discusses 19th-century literature, when he says that translations of fables characterize the literature of the time: “Lo más llamativo de este período fue la intensa labor de traducción de fábulas como instrumento educativo, al igual que en toda Europa,” he says (58), and immediately explains in detail the ways of working and ways of thinking of the fable-translators of the time (58-60). Here also, we see a clear attempt to generalize the translations of a certain period of time, and to refer to major trends instead of refer to texts in their own right.

In any case, we see this treatment only in these two cases and, in general, in the other chapters on periods earlier than the 20th century we find references similar to those in previous historiographies: Basque collections of proverbs, published with their translations; information sometimes on works, re-editions, and bilingual editions (27, 30, 38, 39); some author-translators' translation-adaptations are sometimes placed in indefiniteness, for example, in Chapter 17, when López Gaseni alludes to the Sara school, he refers to Aranburu, whose works were “translation-adaptations,” as an “author” (34-35), and labels Harizmendi's work “translation or paraphrase” (35). Moreover, about translations, López Gaseni says who translated a given work, from what language into what dialect, where it was published, and similar data (35, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 52, 55, 57, 61, 63, 65, 83), or when given an writer's biography and list of works, he notes that such-and-such a writer translated this or that work (78, 82, 88, 98, 116, 122). Once in a while, he evaluates the style of writing that the translator used: “(...) traducida de varias fuentes con una prosa brillante y ejemplar” (57).

In the subsection entitled “Varios atisbos de la novela vasca,” López Gaseni states that he considers a translation to be a foundational text of a certain genre, that is, of the novel:

Aunque algunos autores señalan como primera novela vasca a la citada *Peru Abarka*, creemos que los inicios de la novelística vasca hay que (re)buscarlos en dos curiosas traducciones y en una narración inacabada, antes de llegar a *Auñamendiko Lorea* (1898), primera novela de Txomin Agirre, cuya obra trataremos en su conjunto dentro del siglo XX.

(63-64)

La primera de las traducciones a que nos referimos empezó siendo una falsificación: Jean Baptiste Dasconaguerre (San Juan de Luz, 1844-San Juan de Luz, 1927) publicó en francés la novela titulada *Les Echos du pas de Roland* (1867), que decía haber traducido del euskera. Como quiera que la obra despertó gran interés y se hicieron incluso versiones en español, el público lector quiso conocer el original, por supuesto inexistente; de forma que Dasconaguerre tuvo que crearlo con la ayuda de varios autores vascos. Así nació *Atheka gaitzeko oihartzunak* (*Los ecos del paso malo*), publicada en 1870. La obra narra las aventuras, ciertamente novelescas al estilo de Dumas, del contrabandista labortano Jean Anchordoguy.

(64)

López Gaseni's viewpoint with respect to translation opens new doors to a definition of translations and creative works, and he presents them as palimpsests, as forerunners of the novel:

Antero Apaolaza (Urretxu, 1845-Antzuola 1908), farmacéutico y alcalde de Bergara, se basó en un cuento de Antonio Trueba, "El Judas de la casa," perteneciente al libro *Cuentos de color de rosa*, para adaptarlo al euskera como *Pachico Cherren* (1890), una obra que tuvo muchos lectores a lo largo de sus diversas reediciones, algunas de ellas destinadas al público juvenil. El resultado es una novela corta, de ambiente costumbrista, que nos presenta una serie de dilemas morales de los que el bien sale siempre triunfador gracias entre otras cosas, a la fe.

Apaolaza hace una traducción libre, en la que cambia, entre otras cosas, la situación espacial de la novela, trasladándola a la zona de Bergara.

(65)

In the above passage, note that López Gaseni situates adaptations within the framework of translation.

Following a systemic point of view, and heeding a tendency to take into account and reveal peripheral subsystems as well, both journalistic texts and theatrical texts belong to the literary system; thus, López Gaseni also examines peripheral literary system translation, even though his historiography is short. In the subsection on the 19th century entitled "El periodismo y la literatura militante," this is what he says: "Los incesantes vaivenes políticos durante el siglo XIX provocaron y el nacimiento de una literatura militante, a favor o en contra de determinadas ideas. La mayor parte de ella son traducciones de folletos y libros franceses que hacen frente a las ideas liberales (...)" (65). Next, he lists translated texts and translators, and reports on bridge-texts used in some cases (*idem*).

In any case, compared with previous historiographies, the most notable change comes in the chapter devoted to 20th-century literature; indeed, López Gaseni devotes a

subsection of each chapter to translation, as if translation were another literary genre or subsystem:

El siglo XX

Los años previos a la Guerra Civil Española

Breve introducción histórica

Las bases ideológicas y lingüísticas: Arana y Azkue

La narrativa vasca de preguerra

El florecimiento de la lírica: Euskal Pizkundea

Las traducciones

El teatro

La literatura vasca bajo el franquismo

El contexto histórico-cultural

La novela vasca de postguerra

La poesía

El teatro

El ensayo

La traducción

La literatura vasca de la transición y la democracia (1975-)

El ambiente literario de la transición

Las narraciones cortas

La novela

La poesía

El teatro

El ensayo

La traducción

As mentioned above, the above classification is the fruit of a conscious attempt to include peripheral genres. López Gaseni himself confesses that he did not take this framework from any other historiography, and he that applied the theory of systemic theories (personal communication of June 7, 2016).

With respect to translation from before the Spanish Civil War, López Gaseni states that translations tell about the dynamism of certain literatures, and that is the case during this period. He identifies Orixe as a key translator-figure (83) and also presents information on the works of various other translators: poems and stories are featured among the translated works he mentions (83-84).

With respect to translations done under Francoism, López Gaseni says that censorship followed close behind, and therefore the translations published during that time are overwhelmingly translations of classical texts or religious texts, or translations by moralizers. One of the most active translators is Orixe, together with Jokin Zaitegi (100). Furthermore, López Gaseni explains that it is the first translation for the “Kuliska sorta” collection, which was initiated during this period (100-101). He mentions that,

following the thread from the previous era, translations of fables were also done, and he mentions various other translations, focusing on translations done from Spanish (101). In the chapter devoted to the theater of the time, López Gaseni says that it was sustained by translations in the beginning:

Al principio se nutría de traducciones, como las de las obras de Sófocles y Eurípides, traducidas por el propio Zaitegi: *Sopokel'en antzerkiak*, publicada en dos entregas, en los años 1946 y 1958, y de Medeia, de 1963; o el Hamlet, traducido en Buenos Aires por Bingen Ametzaga en 1952; etc.

(97)

Finally, a subsection devoted to translation before 1975 closes this historiography. But before we turn to it, let us first emphasize the introduction that opens a section entitled “literatura vasca de la transición y la democracia (1975-).” In it, López Gaseni talks about the institutionalization of the literary system, taking institutions associated with translation into account:

La labor normativa de Euskaltzaindia se intensificó, y en esos años comenzaron a publicarse la *Gramática vasca* y el *Diccionario General Vasco* entre otros textos. También son de los años 80 la Asociación de Escritores Vascos (EIE); la Asociación de Traductores (EIZIE); las ayudas gubernativas a la creación literaria; el surgimiento de una infraestructura bien asentada, que ha posibilitado el aumento de la producción literaria; numerosos certámenes literarios institucionales y privados; el nacimiento de numerosas revistas literarias, de corta vida en general, pero que sirvieron de plataforma para los nuevos valores literarios; etc.

(102)

Next, López Gaseni discusses contemporary theater, and offers these words about translation: “En otras ocasiones se recurre a obras clásicas o a traducciones de obras modernas, de forma que la creación de la literatura dramática propiamente dicha es muy pequeña” (119). He also mentions that in the journal *Antzerti*, original works were published with their translations (120).

In a chapter devoted expressly to translation, the final chapter that brings the historiography to a close, López Gaseni speaks first about trends, specifically generalizing the trend toward doing adaptations and using Spanish as a bridge language:

Dentro de las traducciones literarias, en los primeros años de este período encontramos una tendencia a publicar resúmenes y adaptaciones, casi siempre traducidas por mediación del castellano, publicadas en colecciones dirigidas tanto al público joven como al adulto que, además, solían incluir pequeños glosarios para facilitar su comprensión. En aquella primera época se tradujeron adaptaciones de obras clásicas y de aventuras tales como Melville, Stevenson, Defoe, Verne, London, Kipling, Salgari, Twain, etcétera.

In our opinion, López Gaseni makes this reference to bridge languages in his capacity as a translation researcher, and we can therefore say that it is an indication of his habitus.

He discusses trends again when speaking about later years:

Durante los años 80, la tendencia anterior pervivió con la publicación de algunas traducciones integras, que además comenzaban a ser traducidas de las lenguas originales, entre otras razones gracias a la creación de la Escuela de Traductores de Martutene en el año 1980. En esta época los traductores cada vez son más profesionales, e intentan demostrar su buena preparación y su capacidad de traducir desde más lenguas de origen. En este ambiente, a finales de los 80 empezaron a publicarse traducciones integras de obras de H. Böll, G. Márquez, M. Yourcenar, J. Steinbeck, W. Faulkner, etc., además de un buen número de clásicos de literatura negra.

(123)

According to what can be concluded from this passage, a trend toward stopping doing adaptations emerges at the same time that institutionalization begins.

López Gaseni continues to discuss trends decade by decade. Here he talks about the 1990s, with a description of the system:

Con la década de los 90 llegamos a lo que se puede llamar la “época dorada” de la traducción literaria vasca, en la que, mediante el programa “Literatura Unibertsala,” se han traducido cien títulos de la literatura universal gracias al convenio suscrito entre el Gobierno Vasco y la Asociación de Traductores Vascos EIZIE, creada en 1987. Otro de los proyectos que se ha puesto en marcha en los años 90 ha sido el llamado “Pentsamenduaren Klasikoak” (“Los clásicos del pensamiento”), por el cual se han comenzado a traducir obras de los filósofos y pensadores más importantes de la historia. Además se han llevado a cabo traducciones de muchas otras obras de importancia, tanto por su valor intrínseco como por las aportaciones lingüísticas y literarias que han supuesto, gracias a la labor de un buen número de traductores, también reconocida institucionalmente mediante el Premio Euskadi a la Traducción, en el marco de los premios literarios del Gobierno Vasco a las mejores obras de cada año. En el citado apartado se han premiado traducciones de Lermontov, Laclos, Borges o Joyce, por citar los de las cuatro últimas ediciones.

(123-124)

He pays special attention to the institutions of the translation system (to the creation of a specialized association and to that association then certifying agreements with public institutions), to specific collections, and to translation prizes. He considers the institutionalization of the translation system to be a positive thing and, in a positive way, calls it the “Golden Age.”

4.4.3.9.3. Results

López Gaseni offers a different view of translation in his historiography, and he (also) wrote this work from his habitus or from the vantage point afforded him by his field of research and his experience as a translator. In literary research, systems theory opened the door to new ways of looking at the field of literature and at the field of translation, which is considered a subsystem; proof of this is professor López Gaseni's treatment of translation in his historiography.

López Gaseni has two goals: first, he tries to classify mid-20th-century translations by trend and to make obvious the centrality that translations have enjoyed in literature; second, he makes an attempt to reveal the translation system in place from the 20th century on, for example, instead of turning to lists or authors' bio-bibliographies, he includes translations as if they constituted another genre.

On the one hand, in addition to recognizing genres poised at the periphery of the literary system, he speaks about the fundamental role of translation in the creation and development processes of these genres.

On the other hand, instead of dealing with certain works and translators, he discusses trends in general, including during his discussion of translations from before the 20th century. To some extent, he wants to carry out a general characterization of the translations associated with each period of time, interpreting data and providing explanations for translation history instead of simply offering archaeological data about translation.

Finally, López Gaseni, compared to previous historiographers, is the first to consider the framework of translation to be independent, and he includes translation as if it were another literary genre in his chapter on contemporary literature.

In general, López Gaseni takes note of the work of previous historiographers. From that point of view, he has no new archaeological data to offer. However, to some extent, his attempt to classify or group works and characterize them lends an innovative twist to this pocketbook-style historiography.

4.4.3.10. Aldekoa (2004, 2008): *Euskal literaturaren historia*

4.4.3.10.1. *Status of Aldekoa and his historiography in the field*

Iñaki Aldekoa is from Oñati and is currently a professor at the San Sebastian University School of Education in the Department of Literature and Language Didactics. Since the 1990s, he has also been the director of the Literature department of publishing house Erein. He was named member of the Royal Academy of the Basque Language in February of 2013 and works on the literary research committee, among other things. He has been the literature editor and coordinator of the *Auñamendi Eusko Entziklopedia* since 2011. With respect to literary creation, in 1989, he won the “Ignacio Aldekoa” short story competition. However, he devotes himself particularly to being an editor, anthologist, and researcher. Aldekoa revised *Antología de la Poesía vasca* (Visor, 1993) and a book entitled *Euskal ipuinen antologia bat* (Alberdania, 1993), as well as a work translated from the Polish (*Pewnej nocy w parku: opowiadania baskijskie*, 2001). Furthermore, in addition to the many articles he has published in a variety of journals, Aldekoa’s monographic works address issues in his field of research and his academic work. *Antzarra eta ispilua* (Erein, 1992), for example, is about Bernardo Atxaga’s narrative and includes an attempt to interpret his symbolic references to Asteasu; *Zirkuluaren hutsmina* (Alberdania, 1993) is about the evolution of Basque modern poetry; *Munduaren neurrian* (Alberdania, 1998), which discusses Gabriel Aresti’s poetry, was developed from Aldekoa’s doctoral thesis, while the book *Mendebaldea eta narraziogintza* (Erein, 1998) is about Basque narrative. In the latter work, Aldekoa examines the evolution of modern storytelling, looking at how novel writing has changed in the forty years since Txilardegi through discussion, examination, and interpretation of the narrative works of Lertxundi, Atxaga, Saizarbitoria, and Sarrionandia. He recently published *68ko belaunaldia* with the Utriusque Vasconiae publishing house (2016). He has also worked in other areas and published a textbook entitled *Literatura Unibertsala. Batxilergoa 2* in 2012 together with Mari Jose Olaziregi, for example, with funding from EIZIE and from the Erein publishing house. In 2001, the book *Literatura Unibertsala. XVIII., XIX. eta XX. mendeak*, published by EIZIE and Erein, was sold out and, to bring this text out again, Iñaki Aldekoa updated it and added a chapter on literature before the 18th century for the 2012 edition under an agreement signed with EIZIE and the Basque Government. One of the primary characteristics of this textbook is that it presents passages from literary works translated

into Basque. In addition to his work on this textbook, Aldekoa has worked in collaboration with EIZIE many times, including taking part in the planning and evaluation process for the Universal Literature collection.⁷⁷ Aldekoa's connection with translation stems from his work as editor for the Erein publishing house, for whom he has edited many translations, not only in children's and young people's literature, but also in adult literature and poetry collections, in collections of Basque literature translated into Spanish, and in special collections of translations. He began his work with translation with the Alberdania publishing house, working on the "Batera saila" collection (translations of international works); this has been managed by Erein, since Alberdania went out of business. Erein is also the publisher of the Universal Literature collection, together with Igela.

Aldekoa has moved from the general to the specific⁷⁸ and, as mentioned above, from working on Universal Literature, he moved to Basque Literature, one result of which is the historiography under consideration, which was first published in 2004. It can be said that *Historia de la literatura vasca* (2004) was born of the experience and knowledge Aldekoa had gained before that year from his previous research. The same work was published again four years later in Basque, in a translation by Jon Muñoz under the title *Euskal Literaturaren Historia* (Erein, 2008).⁷⁹

Casenave, (2012) places Aldekoa among authors who belong to the theoretical modernization of Basque literary criticism; that is, among those who are working for Basque literary criticism to attain scientific legitimacy. Indeed, previous critics were defensive, says Casenave, and needed to stand up for Basque literature as a literature. After some theoretical twists, the remaining authors, Aldekoa among them, have moved their investigations from ideological struggles to the text (2012: 77). Furthermore, according to Casenave, new historians have brought changes to the history of Basque literature, especially with respect to the distribution of genres and periodization (86). In Casenave's words, Aldekoa's work has brought about some innovations, such as the contribution of his "special appraisal" of 19th-century folk poetry (84). Nevertheless, and again borrowing Casenave's words, in general Aldekoa uses the same canon that starts after Mitxelena and continues to the writers of the 1970s (*idem*). On the other

---

⁷⁷ For greater detail on these processes, see the article Aldekoa published with Olaziregi in the journal *Senez*: http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/20011101/aldekoa_olaziregi/.

⁷⁸ See Felipe Juaristi's words from 1998: <http://kritikak.armiarma.eus/?p=2346>.

⁷⁹ As we explained earlier in Section 4.4, it is this later version that we use in the present study.

hand, following a current trend in Basque historiographies, Aldekoa's work gives priority to contemporaneity (86-87):

Euskal literaturaren historia orokorra aurkezten du, hots, bost mende. Azken berrogeitahamar urteek, Bigarren Gerlatik landa Aresti, Mirande eta Txillardegirekin hasten diren garai moderno eta garaikideek, liburuaren erdia hartzen dute nonbait han. Eta, beti liburu berean, XX. mendeko azken berrogeitahamar urteek bederatzi sartze ezberdin badituzte, liburu osoak hogeitamar sartze dituelarik. Abantxu sartzeen erdia azken mende laurdenarentzat: aurreko historiekin konparatuz periodizazioa erabat aldatua da eta badirudi literatura garaiak gero eta lasterrago iragaiten direla.

(Casenave, 2012: 87)

Going beyond simply situating Basque texts in their corresponding historical, social, political, and economic contexts, Aldekoa does not limit himself in his investigations to giving a list of writers' biographies or works: he categorizes authors, situating them by contemporary literary trend, he discusses authors' aims, compares authors and works, talks about author's influence and effect, etc. With respect to texts, he does not pay as much attention as has been paid in previous histories to authors' style of writing; his primary interests are their topics, images, motives, and teachings.

4.4.3.10.2. Examination of representations of translation

To some extent, Aldekoa's main idea is to create a history of the poetics of Basque texts, and therefore, translations are not central to his historiography. In general, translations are mentioned indirectly, references to translations are more general than those in previous historiographies, and are added to discussions of other topics, in short, especially to complement discussion about context or authors' activities. However, we believe that these notes are also important, as they relate translations more to literary influences, and not so much to linguistic influences (as we have seen in the other historiographies we have examined).

Let us now seek references to translation throughout the 21 chapters of Aldekoa's historiography.

We find only infrequent references to translation in the early chapters. In Chapter 1, "Ahozko tradizioko literatura," for example, Aldekoa discusses collections of stories and folk legends, including Cerquand's in French and Webster's in English (18). He does not provide details, but it is thought that those who created the collections

would have made use of translation in the process of completing their work. In Chapter 2, “Humanismoa eta Berpizkundea: Bernart Etxepare, Juan Perez Lazarragakoa eta Arnaut Oihenart,” on the other hand, Aldekoa talks about an imitator of Lazarraga’s style of writing, and explains that he was from Provence and a follower of courtly tradition (36). However, here too, there is no explicit reference to translation. Aldekoa does mention some translations into other languages, for context. For example, he notes that Horace was translated into French in 1545 (46).

In Chapter 3, “Erreforma eta Kontraerreforma: Joanes Leizarraga, Etxeberri Ziburukoa, Axular eta Tartas,” we find the first explicit reference to translation in this history. In the context of the humanism of the Renaissance and religious reform, Aldekoa discusses the effect of the Bible on European literatures, and presents the translation of the Bible as an issue in European literary movements. For context, he mentions that Luther translated the Bible (52), and within this context introduces Leizarraga’s Basque version, with data on who commissioned the translation and what sources Leizarraga used (Aldekoa turns to Mitxelena and Lafon for these data); this is the information that Aldekoa gives us (57). However, moving further on, he compares Leizarraga and Luther, from the point of view that both created a variation of language. He also notes that Leizarraga’s was the first book of prose in Basque. And finally, he associates the language style that Leizarraga used (including many latinisms) with the sacredness of the text (58). Later in the same chapter, regarding the Catholic Counter-Reformation, Aldekoa states that bilingual Christian learning materials began to be published toward the end of the 16th century (61), and he lists various publications of translated spiritual classics. Indeed, he says that in the 16th and 17th centuries, there was no translation of the Catholic Bible, but learning materials were available in translation (62). He also notes that, although Haraneder’s Bible was translated in the 18th century, it was not published until the 19th century (*idem*). Regarding Axular, Aldekoa mentions the influence of other authors and debt to them (as in the case of Lazarraga), but without commenting on translation or on the place of translation among works generally (73).

In Chapter 4, “XVIII. mendea eta erregimen zaharraren krisia (1700-1833),” Aldekoa talks about Larramendi’s influence and notes that in *Peru Abarca*, this influence is seen only in translations from Latin “(...) erabat itzuri zitzaion Larramendiren itzalari; liburuan aipatutako latinezko itzulpenetan baizik ez da ageri haren aztarnarik” (86). Others, however, show more of Larramendi’s influence, and an

intralinguistic translation is an example of this: “Añibarrok (1748-1830) bizkaierara itzuli zuen *Guero*, eta argi eta garbi aitortu zuen Axularrekin eta Larramendirekin zuen zorra: ‘Antze eta Hiztegi horrekin eta Axularrekin badu norberak euskaldun bikaina izateko behar duen guztia’” (87). When introducing Mogel, Aldekoa mentions a re-translation of Astete’s doctrine and later discusses fabulists and fable translators, with particular attention to the pedagogical purpose of fable translators like Bizenta Mogel, Goyetche, and Archu. He points out that Bizenta Mogel was the “first writer of Basque children’s literature” (103-105).

In Chapter 5, “Euskal herriaren modernizazioa: foruzaletasuna, industrializazioa eta nazionalismoa,” Aldekoa mentions various apocryphal works (114) to demonstrate the specialization of the history of the Basque Country. Later, he notes that the journal *Euskal Erria* published a number of legends in Spanish, in Basque, and translated into Basque (118). He introduces Abadie as a promoter of Basque literature, since he promoted the Floral Games. In this context there are several other references to translation in this chapter. For example, Aldekoa reminds us that Bonaparte was also a promoter of Basque literature, since under his guidance the Bible was translated into literary dialects (128). Additionally, and also related to the Floral Games (because Duvoisin suggested giving an open theme to the participants in the poetry competition), he mentions that Duvoisin translated the whole Bible, and includes introductory information; that is, translations serve as entries in the author’s bio-bibliography). Similarly, a small work translated by Arana is also mentioned, when Aldekoa is talking about a work he wrote for the Floral Games (132). As we see, the references to translation made by Aldekoa are indirect ones, provided as complementary information when Aldekoa is discussing effects on the literature of the time or introducing the people who took part. But not all are of this type. Aldekoa also takes into account the foundational function of the translations in question. As we saw above, he considers Bizenta Mogel’s translations to be foundational texts in children’s literature, while forerunners in Basque fiction are found in Dasconaguerre’s pseudo-translation and Apaolaza’s translation of a work by Trueba (145):

Euskaraz fikzioa idazte hutsak berak berrikuntza zekarkion narraziozko prosa kultuaren bilakaera berankorrari, eta bideak ireki zizkion eleberrigintzari, hura ez baitzen mendearen bukaera arte sortu, 1898. urtean, hain zuzen. Urte hori baino lehenago, hainbat saio egin zen han-hemen, generoa bizkor eboluzionatzen ari zelako seinale. Horietako bat *Atheka gaitzeko oihartzunak* (1870) izan zen: J. B. Dasconaguerrek frantsesetik euskarara itzulitako nobela horretan kontatzen da nola Ganixek, iparraldeko

kontrabandista batek, Lehenengo Gerra Karlistan Espainiara eraman zituen Carlos María Isidro espainiar erregegaiaren emaztea eta semea. Antero Apaolazak, bestalde, Antonio Truebaren “El Judas de la casa” euskaratu zuen. Eleberri horrek Truebaren prosazko obraren ezaugarri nagusienak biltzen ditu: pertsonaia lauak, munduaren ikuspegi moral eta erlijioso dikotomiko baten araberakoak. *Pachico Cherren* (1890) jarri zion izenburutzat Apaolazak bere itzulpenari, eta hainbat berrargitalpen izandako eleberri horren protagonistak aingeruak baino zintzoagoak edo gaizto-gaiztoak dira, bestelako xehetasunik gabe.

(145)

The same thing happens with *Campion*’s five Basque narratives translated by Etxaide and with Lhande’s novel *Yolanda*, which appeared first in French and was then adapted into Basque (150); that is, Aldekoa considers them to be foundational texts. He mentions that Isaac Lopez Mendizabal was a milestone in Basque children’s literature, and then immediately mentions a number of translated writers of the same ilk: “Oscar Wilde, Schmid, Giulio C. Croce eta Grimm anaien haur ipuinen itzulpenak ere egin ziren garai hartan” (156). And not only were there foundational texts in children’s and young people’s literature and in Basque fiction, but in his discussion of the promotion of theater groups, Aldekoa also provides a list of translated works (157):

Euskarara itzultako antzezlanen artean –*Amal*, Rabindranat Tagorerena, Wilhelm Tell, Schillerrena, etab.– aipagarria da Manu de la Sotak eta Jesus Altunak William Butler Yeats irlandar antzerkigilearen *Cathleen ni Houlihan* (Negarrez igaro zen atsoa) (1902) antzezlanaren itzulpena, Motrikuko Emakume Abertzale Batzako antzerki taldeak 1932an Arrasaten antzeztua.

(157)

However, going beyond associations with the founding of a certain genre, Aldekoa also associates translation with changes in literary trends (even though sometimes innovative trends neither gained strength nor saw a large number of publications): “Ezer gutxi argitaratu zuen euskaraz proiektu berritzaile hark: Heinrich Heineren poema bakan batzuen itzulpenak edo Klaudio Sagarzazu “Satarka”ren eta Aizkibelen poema batzuk” (160). Since we are examining the evolution of references to translation, we believe that it is important for translation to be linked with changes in literary movements and to appear in that way. Aldekoa goes beyond using translations as complementary data about authors (for another example see Toribio Alzaga, page 154), and often makes such references in his historiography. For example, he discusses changes that translation has brought about in literary trends and in certain authors again in Chapter 8, “Errepublikara garaiko olerkari belaunaldia.” Here is what he says in the same chapter about Lauaxeta:

Lauaxetak ez ditu ezkututzen bere poesia oinarritzen duten irudien eta gaien jatorria (askotan, autoreak berak ematen digu bere itzulpenen bitartez bere asmo poetikoen berri), Lizardik, aitzitik, ekinaren ekinez landu zuen hizkuntz-materia, ahots poetiko berezi-berezi bihurtu arte.

(205)

These types of references show the literary effects brought about by translations, and in the historiographies we have examined before this points there are almost no such references. This does not mean to say that Basque literary translation does not have an effect on Basque literary trends or the tendencies of Basque authors, rather that the flow of these influences has not been much studied to date, nor has it been revealed in historiographies. In Aldekoa's, references to the topic are indirect and fleeting, but are indicators of a tendency to start providing examples of the cultural function of translations. Indeed, translations do not appear on the list of works by an author, unless they are associated with that author's way of thinking, or work, or ideas, and the translation demonstrates that association (see also when and how Orixe's translations are mentioned: 212; 213; 231).

In Chapter 9, "Euskal literatura frankismoaren pean," we find several references to translations related to the journal *Euzko Gogoia*, and Aldekoa also associates the translations with the trends or changes in trends of the time:

Hala, *Euzko-gogoak* aldeztu zituen kultura eta hizkuntza planteamenduari edo humanismo klasikoari errealitatearen zentzua falta zitzaien, batik bat. Haien defendatutako klasizismoa hotza eta urruna gertatzen zitzaien kultura urbanoan hezitako belaunaldiari. Jokin Zaitetik (Sofokles, Euripides eta Platon), Andima Ibiñagabeitiak (Virgilio eta Ovidio), Santi Onaindia (*Eneida* eta *Odisea*) eta Gaizka Barandiaranek (*Iliada*) egindako itzulpen-lan handiaren aurrean, belaunaldi berriak gizakiari eta haren giza izateari hurbilagoa zitzaien humanismoa hautatu zuen. James Joyceren *Ulises*, T.S. Elioten *Lur eremua* eta Jean Anouilhren *Antigona* bezalako obretan egina zuen modernotasunak mundu klasikoaren bere irakurketa. Gurea den giza errealitateaz mintzo den eta haren arabera sentitzen duen klasizismoa da hori.

Agustin Gurenaren aitorkizunak (1956) irakurri ordez, belaunaldi gazteak nahiago izan zuen Unamuno, Sartre, Camus, Bernanos, Huxley, Kafka, Ionesco, Mauriac eta Brecht irakurri, berehala euskara itzuliko ziren autore batzuk besterik ez aipatzearen.

(231-232)

Translations done by authors are indicators of literary effects; thus, in Aldekoa's opinion, and since in Chapter 10, "Modernotasuna euskal poesian" we see Aresti's literary effects, Aldekoa mentions that Aresti himself translated Blas De Otero's work (245): "*Egan* aldizkariak Blas de Oteroren hamar poema argitaratu zituen, Arestik itzuliak. Blas de Oteroren *Pido la paz y la palabra* (1955) poema-liburuak zirrara

handia egin zion Harri eta herriko poetari” (245). Aldekoa’s references of this type allow the motives for translations and circuits of choice to be justified. The above is not, however, the only specification regarding Aresti’s translations: Aldekoa also emphasizes the fact that Aresti was a promoter of the theater, and adds that he created or translated a number of plays; Aldekoa notes for whom they were translated:

Antzerki-bizitza sozialki instituzionalizatu batetik sortutako eskaria urria zen oraindik. Baina, egon, bazegoen: hala erakusten du Bilbon *Txinparta* eta *Kriseilu* edo Donostian *Jarrai* antzerki taldeak sortu izanak. Arestik ahalegin guztiak egin zituen euskal teatroa sustatzeko: antzerki taldeekin elkarlanean jardun zuen, haientzat testu dramatikoak sortuz eta itzuliz, eta Ramón María del Valle-Inclánen *Divinas palabras* eta Ugo Bettiren *Delito all’isola delle capre* antzerki-lanak itzuli zituen. Azken obra hori *Kriseilu* antzerki taldearentzat itzuli zuen; Arestik berak sortu zuen 1966an Bilbon talde hori, eta, gero, argitaletxe bihurtu zuen, izen berarekin. Arestian esan den bezala, Iñaki Beodide zuzendari zuen *Jarrai* donostiar taldearekin ere lan egin zuen Arestik.

(250)

In addition to discussing circuits of translation, Aldekoa refers to traces of the use and reception of translated texts, translated works being associated with certain cultural or literary movements. Aldekoa makes more references to translations of plays in Chapter 12: “Hirurogei eta hirurogeita hamar urteetako poesiako, eleberrigintzako eta antzerkiko beste izen batzuk:” he mentions translated texts that were forerunners (264-265) and reminds us which theatrical works were Labaien’s (265).

In Chapter 13, “Trantsizioko euskal literatura (1975-2000),” we see that Aldekoa considers the institutionalization of translation to be a component of the social and institutional presence of literature, and he places the creation of EIZIE and the Universal Literature collection, which it developed in conjunction with other public institutions, in this context (280).

Speaking about post-transition authors, in addition to the translations listed as part of the writers’ bio-bibliographies, Aldekoa again discusses translations that serves as a source for certain authors and as a reflection of influences. For example, he mentions Sarrionandia’s translations into Basque of foreign poets (340). Aldekoa also talks about the influence of these translations on younger writers (366):

Atxagaren eta Sarrionandiaren aipamen literarioek lortu dute euskarazko itzulpenen bidez poeta gazteenen sentiberatasuna akuilatzea, eta, kasu batean baino gehiagotan, bete-beteen asmatu dute irakurleen barrukotasun sentibera hunkitzen. Horrela jarri ziren gurean lehenengo aldiz abian, alegia, euskaraz, Carl Sandburg edo Sylvia Plath bezalako poetak. Nolanahi ere, Joseba Sarrionandiaren poesia izango da, segururik asko

(Rikardo Arregirenarekin batera) Kirmen Uribek bere planteamendu poetikoetatik hurbilen sentitu duena.

(366)

The above should be emphasized as it provides important information about both the transmission of literary tendencies and the influence of translation.

Translation has been an important part of children's and young people's literature and, in Chapter 19, "Haur eta gazte literatura euskaraz," Aldekoa refers to it several times. First, in addition to situating certain translations among the foundational texts of the genre, he also mentions translations among developmental texts:

Hirurogeiko hamarraldia arte, ez zen ezer aipagarririk argitaratu euskaraz, liburu hauek izan ezik: *Euskalerraren Yakintza* (1942-1947), R.M. Azkuerena, *Leoi-kumea*, Orixek 1948an egindako itzulpena, Plazido Mujikak itzultako S. Svensson-en *Noni eta Mani* (1952), Jon Etxaidek *Purra, purra!* (1953) liburuan bildu zituen kontakizunak edo 1953an Montevideon argitaratutako *Platero y yo* liburuaren euskarazko itzulpena. Hirurogeiko hamarraldian argitaratutako idazlanak tradizio herrikoia zinetik elikatu ziren gehienbat (...); geroxeago etorri ziren Charles Perrault eta Christian Andersen bezalako klasikoaren lehenengo bertsiak.

(374-375)

As we see in this paragraph, of the most notable books of children's and young people's literature published in the 1960s, most are translations.

Aldekoa explains that adaptations were published in the 1970s, and lists a number of the authors who were translated:

1979tik 1981era, gazte literaturako klasiko batzuen egokipenak argitaratu ziren: Kimuk eta Hordago argitaletxeko Tximista sailak autore hauen obrak plazaratu zituzten: Friedrich Schiller, Jules Verne, Mark Twain, Lewis Carroll, H.G. Wells, Jack London, Robert L. Stevenson, Emilio Salgari, etab.

(375)

After explaining that the greatest development in children's and young people's literature came in the 1980s, after the Bilingualism Decree was approved, Aldekoa states that a number of Basque writers contributed to its modernization and points out changing trends in translations in this area:

Hainbat alor eta estilotako autoreak itzuli ziren: Giovanni Rodariren fantasia, Christine Nöstlinger-en errealismo kritikoa, Roald Dahlen fantasia edo Marie Gripperen errealismoa. Ez ziren falta izan XIX. mende urrutetik edo XX. mendearen lehenengo erdialdetik fantasia eta irudimena zerien haur literaturako liburuak. *Alicia*, Lewis Carrollena; *Pinocho*, Carlo Collodirena edo *Printze txikia*, Antoine de Saint-

As we see above, Aldekoa again associates translation with changes in trends and in this case also credits it with having brought diversity of both fields and style to a certain genre. Note that he attributes this to translation, instead of to specific works translated by a specific author or translator, as we have seen in other historiographies, especially when discussing trends by decade.

We also see the return of a type of reference to translation we have seen before, that is, referring to the translation of a work translated from Basque into other languages as an indicator of that work's success or good reception. Specifically, Aldekoa mentions Jose Azurmendi's *Espainolak eta euskaldunak* (1976) and immediately adds, "irakurleen artean eta, bereziki, ezker abertzalekoen artean oso harrera ona izan duen liburua, gaztelaniara ere itzulia" (233). Two chapters earlier, in Chapter 11, "Modernotasuna euskal eleberrigintzan," a similar reference to translation appears regarding a Basque work whose translation into Spanish is taken as an indicator of its success: "*100 metro* euskal literaturako nobelarik garrantzitsuenetako bat izan da. Argitalpen asko izan zituen eta gaur egun oraindik irakurketa aholkatua da. Hura izan zen, gainera, gaztelaniara itzuli zen lehenengo nobela" (261). Further examples can be found later as well, when Aldekoa discusses Juan Kruz Igerabide (371) and Edorta Jimenez (420).

4.4.3.10.3. Results

With respect to the issues Aldekoa raises in his historiography and noting that he has created a history of the poetics of Basque literature and focuses more on authors' images, motives, teaching, and resonance in the field of literature than on their language, translations are understandably not particularly noteworthy in his work. The references he makes to translation are indirect, made in passing when discussing other topics to complement what he says about context or about a certain author.

In any case, Aldekoa's discourse is interesting because the cultural function of translation is shown more clearly than ever before, and also because Aldekoa makes many comparisons among the functions of translation in different literary movements.

As in other historiographies, translation is associated with literary trends and influences and, as other historiographers do, Aldekoa considers translations to be foundational texts of certain genres. He also considers translations to be sources for the stylistic enrichment of certain genres.

As noted above, Aldekoa refers to translations as they relate to literary trends or changes in trends, but generally not independently unless he particularly states that a translation by a certain author reflects an author's poetic stance or literary influence, again demonstrating the cultural function of translations.

4.4.3.11. Olaziregi (2012): *Basque Literary History*

4.4.3.11.1. Status of Olaziregi and her historiography in the field

Mari Jose Olaziregi Alustiza is a professor of literature in the Department of Linguistics and Basque Studies of the Faculty of Letters at the University of the Basque Country. Jesus Maria Lasagabaster directed her doctoral thesis, entitled *Literatura eta irakurlea. Testu-estrategietatik soziologiara Bernardo Atxagaren unibertso literarioan*, which she defended in 1996. She did post-graduate work on the dynamization of reading at Ramon Llull University in Barcelona (1998), and completed her Master's degree in "Studies in Fiction" at East Anglia University in Great Britain in 2007. She has worked as a professor at universities in the Basque Country and abroad: in 2007-2010, for example, she was an Assistant Professor in the Basque Studies Program at the University of Nevada-Reno (USA); since then, she has often collaborated with that institution on a many different projects. She was an invited professor at Universität Konstanz in Germany in the summer of 2010, and at Chicago University in the spring of 2016. In addition to her work as a professor, Olaziregi has also been involved in other works to promote Basque Literature, both in the Basque Country and abroad. Since 2003, she has been an associate member of the Royal Academy of the Basque Language, where she serves on the Literature Studies Committee; she was a committee member of the International Board on Books for Young People (IBBY) from 2004 to 2006; she created the www.basqueliterature.com website; and she since 2004 she has been the editor of the "Basque Literature Series" published by the Center for Basque Studies at Reno.

Olaziregi has continued working along the same lines: she was the director of the Committee for the Promotion and Diffusion of the Basque Language at the Etxepare Basque Institute for 6 years (from November of 2010 to September of 2016): among other things, she managed a network of 41 lectureships and professorships to promote the Basque language and Basque studies in foreign universities. Olaziregi's career is consistent with the philosophy of the Etxepare Basque Institute: the aim of both is to transmit the Basque language and the Basque culture internationally so that Basque academics, creators, and artists can work together internationally with counterparts and professionals in a variety of fields whether in universities or in creative and cultural conferences.

Mari Jose Olaziregi has published 7 books, 35 book chapters, and approximately 70 articles in national and international journals and with national and international publishing houses. Her research areas include Literary History and Criticism, Comparative Literature, Memory Studies, and Sociology of Reading. The articles and books she has written include the following, to mention a few: *Ramon Saizarbitoritariaren unibertso literarioa* (Labayru, 2001), *Euskal eleberraren historia* (Labayru, 2002); and *Waking the Hedgehog: The Literary Universe of Bernardo Atxaga* (Center for Basque Studies-University of Nevada, 2004). She has also worked as an editor, with the following works to her credit, among others: *An Anthology of Basque Short Stories* (Center for Basque Studies, 2004), *Writers in Between Languages: Minority Literatures in the Global Scene* (Reno, Center for Basque Studies, 2009) and *Basque Literary History* (Center for Basque Studies, University of Nevada, Reno, 2012).

Olaziregi's *Basque Literary History*, which we examine in the present study, is the first historiography of Basque literature published in English. In the presentation of the book, her publishers noted that this is a work with a view to the outside world: the purpose of the project is to make topics related to Basque authors available to researchers from the Anglo-Saxon world in a book that is easy to consult by century or genre.

As editor Olaziregi explains, rather than a group project, it is a collective work. Each chapter was written by an expert on the topic. This organization was meant to be a

response to the specialization that exists in the world (by era, by genre, etc.), by making an expert in each field responsible for the information about that field.

At the beginning of the project, there was the history of literature written for the basqueliterature website created in collaboration with EIZIE, and also from the beginning, the Center for Basque Studies at Reno agreed to translate the entries into English and publish them as a book. It was a long process and the Basque translation and original version in Spanish were available to readers much earlier than the English version on the website mentioned above. Amaia Gabantxo translated the book into English.

The book has two introductory chapters. In the first, designated “Preface,” we have notes on the structure and methodology of the work. Olaziregi describes in detail the aims of the book, potential readers, and structural issues. In the second introductory chapter, written by Lasagabaster and designated “Foreword,” Lasagabaster emphasizes the theoretical-methodological framework on which the chapters of the book are based and situates the work in the historiography of Basque literature. As Olaziregi states, the book owes much to the dynamic functionalism that guides Even Zohar’s polysystems theory (9). For his part, Lasagabaster demonstrates this statement by saying that one of the premises given to the participants in the historiography was that they should make an effort to include and contextualize texts in the Basque literary system (13).

In agreement with one of Casenave’s ideas regarding Aldekoa’s historiography (2012: 86-87), in this historiography as well contemporaneity is important: the chapters devoted to Modern Basque Literature account for the most pages and the innovative bent in creating the historiography. Indeed, in this historiography we find two chapters that did not appear in earlier historiographies: one devoted to literature translated into Basque, and the other to literature written in other languages. Olaziregi has closely followed the value of translation, and many times has focused on the transnational definitions of literature beyond national literatures. This is reflected in the historiography under consideration, both in its contents and in the project itself, which, let us recall, looks to the outside world. In this sense, it is noteworthy that in systemic research, such as in that by Lambert et al., which examines the literary systems of bilingual societies, literature in translation takes on a fundamental importance in

historiographical ruminations. Hence, surely, the splendiddness of the translated literature in Olaziregi's book.

This history of Basque literature is divided into three main sections:

First we have a section on oral literature. Igone Etxebarria wrote the chapter on ballads, collections of sayings, and oral texts, and Joxerra Gartzia wrote the chapter on the history of Basque verse-making. In this section on oral literature, there are no references to translation.

The second section is devoted to Classical Basque Literature, from the 17th century to the 19th century, and has three chapters. The first two, "The Sixteenth Century: The First Fruits of Basque Literature" and "The Seventeenth Century: The Publishing and Development of Septentrional Basque Letters," were written by Aurélie Arcocha-Scarcia and Beñat Oyharçabal, respectively. The third chapter, "The Eighteenth and Nineteenth Centuries: Bridge across Borders," was written by Jean Haritschelhar.

Finally, the third section is devoted to Modern Basque Literature, specifically to 20th-century literature. It is organized by genre: Mari Jose Olaziregi wrote about Fictoin, Lourdes Otaegi about Poetry, Patri Urkizu about Theater, Xabier Etxaniz Erle about Children's and Young People's Literature, and Xabier Altzibar about Essays. Finally, we have the two chapters that make this historiography special: the chapter devoted to literature in translation (written by Jose Manuel López Gaseni) and the chapter entitled "Beste Euskal Literatura batzuk" by Estibaliz Ezkerra, which is devoted to literature in languages other than Basque within the geographical area and diaspora of the Basque language.

4.4.3.11.2. Examination of representations of translation

In the first two chapters devoted to classical literature, Arcocha-Scarcia and Beñat Oyharçabal give us almost the same archaeological data as in previous historiographies: bilingual catechisms of the time, psalms, etc. are listed by time period. However, they go beyond merely providing archaeological data, and make an effort to contextualize the data through both explanations and criticism, and in that respect, with respect to the treatment of translation, that is, ideas that are noteworthy stand out. For

example, in discussing Lazarraga's manuscript, they state that part of the text is apparently the translation of a pastoral novel in Spanish (75). This type of reference allows us to dig deeply into postmodern translation theories that erase the lines between creative works and translation, and is a reflection of the system of thought that redefines original works and versions in literature.

With respect to Leizarraga's translation of the New Testament, they present an idea that is absent in previous historiographies: they attribute to Leizarraga the establishment of specific rules regarding how to use the alphabet to write in Basque: "Leizarraga was the first author to establish in a complete and precise manner the alphabet, diphthongs, letters "that belong together" (*letra elkarri datchetzanac*), abbreviations, punctuation, and syllabic pronunciation" (76). Additionally, they provide the context of the printing house where the work was published (89) and mention the influence that Leizarraga had on later writers: "Were these authors aware of the writers from the previous century? It seems certain that at least some of them knew Leizarraga's translation of the New Testament" (91). This type of reference serves as an illustration of the function that translations have had in the system, on both the synchronic and diachronic levels.

As they do with Leizarraga, the authors make a particular effort when situating the work of the translators and writers of Lapurdian spiritual literature in a certain field or describing its context: they state that the spiritual literature of the time must be understood in the context of the so-called "holy century" (95), and explain that adaptor/translators Materra and Pouvreau, who were so important to Lapurdian letters, had French-speaking habitus. They make every effort to prevent us from falling into anachronisms in the period of time to which a text belongs or with respect to the importance of situating it in its sociopolitical context, and to make sure that the works of the time appear in the context of the prevailing currents. Thus, they say the following regarding the works of Materra, Axular, Aranbillaga, Arginaratz, Haranburu, Harizmendi and Etxeberri Ziburukoa: "Their translations, adaptations, and original works were a reflection of the great influences French spirituality experienced at the time" (96).

As in previous historiographies, intralinguistic translations have their place in this historiography as well. In any case, as stated above, references to translation do not

consist solely of archaeological data. Thus, the intradialectal translation that is provided as an example is presented as a tool for evaluating or canonizing a certain text, with a translation made at a later time appearing as it relates to the original work:

Basque literary historiography at the time was searching for its roots and trying to establish narratological canons, so this can be understood to have been a natural process. This perception, which placed Axular at the pinnacle of the Basque letters of his era, was born in the eighteenth century. Etxeberri of Sara said it first, and Larramendi followed; Pedro Antonio Añibarro's translation of Guero into Bizkaian dialect served to further confirm it

(99)

Translation is treated differently in Haritschelhar's chapter: he devotes a special section to translation (the chapter has twenty-five pages, of which two are devoted to translation). After a brief introduction, the sections of Haritschelhar's chapter are the following: "About Larramendi" (110), "Translations" (112), "Theater" (113), "Poetry" (115), "Humboldt and the Evaluation of the Language" (117), "Romanticism" (119), "Pedagogical Worries: The Fable" (125); "Anton Abbadia's Floral Games" (125), and "Narrative in the Nineteenth Century" (129). In the section entitled "Translations," he discusses those on religious topics, and begins to point out the importance of translations in the development of Basque prose:

It is therefore important to take into account the role translations had in the development of prose in Basque, and in this sense, the seventeenth and eighteenth centuries took the translation baton from the translation work so appropriately initiated in the sixteenth century by Leizarraga (The New Testament was translated in 1571).

(112)

Next, he provides a list of archaeological data, specifically, who translated what published translations, when, and from what languages. He mentions the following for the northern Basque Country: Xurio's *Kenpisa* (pointing out that the re-editions of the text demonstrate its good reception), Haraneder's *Filotea* (noting that it had also been previously translated by Pouvreau), Larregi's History of the Old and New Testaments, Mihura, and Lopez. Haritschelhar states his opinion that the literary level of the catechisms of the southern Basque Country was often of poor quality, and offers an archaeological list of works for this region as well, mentioning the contributions to the Basque language made by Otxoa Arin, Arzadun, Eleizalde, Irazusta, Kardaberaz, Lariz, Olaetxea and Ubillos. In some cases, he complements this information by citing Mitxelena, as in this quote regarding Ubillos' work: "Koldo Mitxelena noted that 'this

clean and carefully written adaptation, beautifully expressed and much admired' was used as a core text in the Seminar of Bergara" (113).

At the end of the section, Haritschelhar says the following:

It is evident that these texts have great linguistic value because of what they contributed in terms of creating literary language, but is also true that, at least in my opinion, they cannot be considered a part of Basque literature, because, truthfully, literature requires creation. Is there anyone who would accept that César Odin's translation of *El Quijote* is part of the history of French literature, or that Spanish translations of Molière and William Shakespeare's plays belong in the ranks of Spanish literary history?

(113)

Haritschelhar attributes linguistic value to translation, but not literary value; in his opinion, literature requires a creative component. As the editor of the historiography explains (personal communication), the writers of the chapters of this historiography had full autonomy in the writing of their texts. Haritschelhar wanted to include his own ideas, and wanted to make his opinion of translation clear.

There are references to translation in other passages of the chapter written by Haritschelhar as well: the idea that Bonaparte wanted to promote translations of Biblical texts for dialectological reasons (118), a reference to translations of fables for pedagogical reasons (125), and to intralinguistic translations and censored sections that illustrated the church ideology of the time (130), bio-bibliographical data on authors (131), etc.

To put it one way, we find in Haritschelhar's chapter almost the same style of reference and attitude that we first found in the other historiographies under consideration. Specifically, he provides archaeological data, sees translation as a linguistic procedure, and once in a while offers an evaluation. The following are his words on Dasconagerre's pseudo-translation: "(...) could be thought to be a seedling of the future Basque novel. However, this book is only a Basque translation of his *Les échos du Pas de Roland* (1866)" (131); "only a translation," that is, and therefore impossible to consider a seedling for the future, in the opinion of this chapter's writer.

As we have said, Olaziregi's approach to and way of thinking about translation are different, as we see in the third chapter of the book, "Literatura Moderna," in which she examines works of fiction from the 19th century to the 21st. For example, regarding Basque children's and young people's literature and the Basque novel,

Olaziregi considers the following to be pioneering texts: Bizenta Mogel's *Ipui Onac* ("whose significance as the first published work written by a woman also signals the birth of children's literature in Basque;" "a primary example of a new type of fiction as well as being an exponent for a new type of reading public," 140), and Daskonagerre's pseudo-translation, which Olaziregi considers to be an indicator of a desire for novels in Basque ("The fact that Dasconagerre sought to hide the fact that the text written in Basque was in fact the translation of a work originally published in French three years earlier shows the anxiety felt over incorporating the novel into Basque literary history," 141).

Furthermore, Olaziregi sometimes cites translation as an element of authors' bio-bibliographies, whether to say that a given author is also a translator or to say that a given work was translated (149, 151, 156, 169, 177, 191, 194); in one case, she mentions that the author won a prize for translation (169). Once in a while, going a bit further, Olaziregi suggests that works translated by a certain author are a demonstration of that author's influence and the inspiration he or she offers. As examples of this, she mentions the names of authors translated by Mirande (154) and works translated by Sarrionandia (191).

When discussing particular periods of time in which changes occurred in the literary system or in literary trends, Olaziregi emphasizes what type of literature was translated, both because the orientations of trends reveal influences, and to show how translation was taking its place in the system:

It has been said that in the 1950s Basque literature became an institutionalized independent activity within Basque social and cultural life, complete with its own "laws, procedures and its own objectives, among other linguistic or cultural commonplaces."⁴¹ Basque literature joined the European literary current of the moment, and the newfound common ground would also be determined by translation and its fields of predilection, in addition to translation's own place in the literary system. If the 1950s would see the translation of the works of William Shakespeare, Pío Baroja, Homer, and Juan Ramón Jiménez, among others, then this list of works in translation would be lengthened by the translation in the following decades of the work of Ernest Hemingway, Rabindranath Tagore, Eugene Ionesco, Camilo José Cela, Bertholt Brecht, Albert Camus, Franz Kafka, Robert Louis Stevenson, and Mark Twain. The creation of the *Kulixka Sorta* collection by the publisher Itxaropena of Zarautz in 1952 would eventually catch up with the past writers and would lead to the creation of new journals such as *Jakin* (Knowledge, 1956), *Karmel* (1950), and *Anaitasuna* (Brotherhood, 1953), which would provide an important cultural stage from which to launch a renewal of Basque cultural life.

(152)

Olaziregi gives explanations similar to those she makes about the 1950s further on, when discussing the institutionalization of literature that occurred in the 1980s:

Also in the 1980s associations such as Euskal Idazleen Elkartea (EIE, the Basque Writers' Association, 1982), and Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpreteen Elkartea (EIZIE, the Basque Translators', Editors' and Interpreters' Association, 1987) first emerged. We must highlight also the quantity and quality of the translations into Basque of works by canonical authors (at present, reading William Faulkner, Friedrich Hölderlin, or Guy de Maupassant in Basque is a pleasure). Be that as it may, more needs to be done to translate Basque works into other languages. It is thought that only two hundred titles have been translated into other languages, a truly limited number for a literature that has undergone a clear process of autonomization and wishes, among other things, to achieve a certificate of literary greatness by means of translations into other, more prominent languages. As Pascale Casanova has written, translation, apart from being a naturalization process (in the sense of a change of nationality), it is also a literarization process, a means of raising the translated work as literature before the eyes of legitimating institutions.

(160)

In addition to mentioning the creation of institutions in the translation system, Olaziregi talks about authors that were translated at the time. However, she considers not only translations into Basque but also literary works translated from Basque into other languages to belong to the same system. She mentions the body of works translated from Basque into other languages, noting that it still numbers few, and adding that it is essential to promote the translation of Basque works into other languages, not only because of the visibility brought about by increasing the number of such works, but also for a new reason that we find for the first time in our historiographies, specifically, because Basque professional writers need to be translated into other languages for their own professionalization:

The consolidation of the Basque literary system and the importance the market has gradually earned have allowed the realization of one demand that marked the 1980s: the need for the professionalization of writers. Only a very limited percentage of writers (not even 10 percent of Basque-language writers) live off writing alone, and they need to get translated into other languages to achieve financial independence.

(161)

Thus, Olaziregi reveals the economic and symbolic functions of translation: in addition to being a way of legitimizing a certain literature, translation also contributes to authors being able to achieve financial independence.

By the time she coordinated the historiography under consideration, Olaziregi was quite familiar with the various “turns” that had taken place in translation studies, and it seems she took it upon herself to bring translation to light and promote it. Indeed,

when translations into other languages were made of certain Basque literary works, Olaziregi mentions them, both as indicators of these works' good reception and success, and from the viewpoint of making these works available to foreign readers (157, 162, 164, 165, 180, 189, 190, 193, 195). The names of translators are also mentioned and, once in a while, the translator's introductory words are brought to bear to support Olaziregi's ideas (180).

Lourdes Otaegi wrote the chapter on poetry, which contains only a few references to translations. In one, Otaegi states that a few of Atxaga's poems can be found in Spanish ("The only poems from *Etiopia* available in Spanish translation are the *Poemas & Híbridos (Poems and Híbridos, 1986)*"; 229) and she explains, work by work, that works translated by Sarrionandia are a reflection of their influence on his work. The following is one such reference, for example:

Sarrionandia took part in the translation of Eliot's poetic works, and he specifically produced the Basque version of the poem "The Waste Land," which he entitled "Lur eremua" (1983) and which constituted one of his most constant literary references (230)

In addition, she discusses Sarrionandia's own thoughts about translation:

It is also worth mentioning *Hezurrezko xirulak (Flautas de hueso, 1991, Bone Flutes)*. The influence of Constantin Kavafis can be seen in this apocryphal text, which includes Sarrionandia's own poems as well as his translations of Kavafis's poems. In the preface itself, Sarrionandia theorizes on the similarities between translation and creation, and the utopian nature of both. (231)

The chapter devoted to the theater was written by Patrizio Urkizu, and trends similar to the ones he mentions in his discussion of contemporary theater in his own published history are also mentioned in this chapter he wrote for Olaziregi's historiography. In any case, since the chapter under consideration is shorter than Urkizu's historiography, he makes fewer references to translation in it. If a certain author is also a translator, or has translated a particular work, Urkizu includes that information in his bio-bibliographies of authors of plays (245, 249, 251, 255, 262, 263, 264). Additionally, when he talks about works performed or produced by various theater groups, he states whether those works are translations or adaptations (255, 257), and when he discusses journals that publish theatrical texts, he specifies whether they publish original works or translations (256). Urkizu also talks about the reception of

certain works: after comparing the success of an adaptation in Basque based on Pierre Loti's work *Ramuntxo* with the success of the production in the original language, he comments as if it were an anomaly that the Basque adaptation was very successful (252). In any case, he explains that, among other reasons, adaptations such as these stopped being staged because they were translations (favorable critical reviews notwithstanding):

Some critics also had high praise for William Shakespeare's *Macbeth*, which Altzaga translated as *Irritza (Ambition)* and also adapted by shortening the five acts to three and adding a prologue. It was performed twice, once in 1924 and again in 1925. Other critics, however, thought that the type of audience in the Basque context and the fact that the work was a translation meant it didn't merit representation and tagged it a futile and premature experiment

(252)

Further on, Urkizu talks about the poor reception of translations of plays by critics in a section devoted to theater in the Civil War and Exile period (256):

Nevertheless, these translations were not successful, judging from critical responses, such as Piarres Lafitte's comments about Zaitegi's Greek translations: "Zer pentsa Sopokeleren trajeriez? Errazago direla grekeraz euskeraz baino... (What do I think about Sophocles's tragedies? That they are easier in Greek than in Basque...). In his prologue to Zaitegi's translations of Plato, Lafitte writes that the translator is wasting his talent. As for Ibiñagabeitia's translation of Virgil, he says:

Eskual-unibertsitate edo Ikastegi goien bat eraik baladi egun batez alai berria daukuten Itzulpena arras baliosa litake, goreneko mailean litazken ikaslentzat. Anartean badut beldurra irakurle gutti izanen duen, zeren holako lan batek ez baitu oraikotasunik. (When a university is created this translation will be very valuable for the more dedicated students. But in the meantime I think few people will read it, because works like this are not exactly contemporary.)

These words, written in the *Herria* weekly, still ring true today, although the University of the Basque Country has been in existence for more than twenty-five years now.

(256)

In general, then, Urkizu recognizes translations and considers them to be elements of the field of theater. However, looking at the references he makes to the reception and criticism of translated plays, disapproving ones prevail. The main idea that Urkizu presents finally is that although there have been translations of plays, criticism has not been favorable.

In the chapter devoted to essay as well, the author who wrote the chapter in Olaziregi's historiography agrees with what he wrote for the section on essay in Urkizu's historiography; in both, the relevant chapter was written by Xabier Altzibar. In

Urkizu's historiography, we mentioned that archaeological data on essays in translation were presented; for Olaziregi's collective work, we can say that Altzibar went a bit further. For example, he states that Zaitegi translated Plato's works, but notes this piece of information to show the influences and sources of inspiration of the Basque author (275). When discussing the contribution of the *Jakin* group, he provides a list of ideologists who were translated in that journal (281) as a way of explaining the sources of that journal's ideology. Among essays translated from Basque into other languages, he mentions that Mirande's essays were translated into Breton (277), and that a work by Edorta Agirre was translated into Spanish but a chapter was taken out in the process (284). He also discusses the linguistic contribution made by translation to essay writing: "(...) we must not forget, in any case, the effort of translation in adapting such thought and syntax to the Basque prose and what this means in terms of the development of a technical language" (281).

After an introduction, Xabier Etxaniz⁸⁰ includes the following sections in his chapter devoted to Children's and Young People's Literature: "First Steps," "From Teaching through Enjoyment to Indoctrinating through Enjoyment," "Regained Literature," "Translations into Euskera," "Literary Vacuum," "The Beginning of Children's Literature," 1975-80: The Transition," "Modern Children's and Young People's Literature," "Narrative in Modern Basque CYPL," "Other Literary Genres," "Picture Books and Comics," "Other Magazines," and "Literary Criticism."

In the introduction, Etxaniz admits the debt owed by Basque Children's and Young People's Literature to oral literature. Agreeing with Olaziregi, he considers Bizenta Mogel's translations of fables to be pioneering works in Children's and Young People's Literature, and points out that these too are texts that originated from the oral tradition (291). In addition to 19th-century translations of fables and didactical fables, Etxaniz mentions two translations that can be considered to be Children's and Young People's Literature: Webster's translation into English entitled *Basque Legends* (1877), and Antero Apaolaza's *Patziko Txerren* (1890), a sort of adaptation based on a novel by Antonio Trueba (292).

---

⁸⁰ Etxaniz Erle wrote his thesis on the topic in 1996. See http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Xabier_Etxaniz_TESI.pdf.

In the next section, he divides the 20th century into three main parts. Etxaniz says that, at the beginning of the century, translation was one of the bases of Children's and Young People's Literature, together with original productions and re-editions: "The third pillar in the production of CYPL (after original production and regained literature) consists of translations from other languages" (294). There is a gap in CYPL during the war and post-war periods, even though there were a publication or two. Etxaniz mentions two works, of which one is a translation done as a free version:

A story (which seems to be a translation or free version of an illustrated book) with large photographs (Leoi-kumea, The Lion Cub), written by Orixe in 1948 at the request of the Basque government in exile in Paris. Because both works were published outside Spain, they were able to skirt the Spanish ban, but as a result they struggled to reach their readership.

(294-295)

Agents of translations appear in this case, due to the focus on the context of the translation, and we thus see the effect on translation of exile, the policies of a government in exile, and censorship. Additionally, references of this type demonstrate that translation was used as a political tool, that is, with a particular ideological function.

Etxaniz explains that the first work in the Kulixka collection, which was created around the middle of the century, was a translation by Plazido Muxika of Svenson's *Noni eta Nani* (1952). He adds that it was a time of censorship and in order for some Basque works to pass censorship, they had to be translated into Spanish (295). Next, he mentions the first work translated from Basque into Catalan: Loidi's *Hamabost egun Urgainen*, was translated into Spanish in 1958, and then into Catalan in 1961. Etxaniz identifies the period from 1975 to 1980 (Franco's death, the Autonomous State, the creation of Basque elementary schools, etc.) as a time of transition in CYPL, and offers a negative evaluation of the translations of the time:

All these events had a direct influence on CYPL. The demand for texts was so great, and the Basque publishing infrastructure so fragile, that it became impossible to keep up with the demand. Furthermore, at that same time, several publishers in Spain decided to publish in the four languages of Spain (Spanish, Catalan, Galician, and Basque), without much success in the case of Euskera (translations were done carelessly, inappropriate language was used, publications were not advertised, etc.).

(299)

Etxaniz states that in the 1970s, the Hordago publishing house came out with the Tximista collection and published forty-one CYPL books. It is noteworthy that of those forty-one, only five were works written originally in Basque (299).

After stating that the modern period of CYPL began in the 1980s, Etxaniz lists works that were produced as part of the new trend and offers information about translator and publishing house when discussing translations into English (300, 301).

When discussing adventure novels, in addition to providing lists of translated works and authors, Etxaniz mentions that many translations were done using Spanish as a bridge language (302). As we see, Etxaniz touches on the flow, process, and means of translation.

Etxaniz also takes note in a general way of the role of translation in CYPL. He states that bringing adventure novels, humor, crime fiction and critical realism to Basque literature has served as a way to support diversity in CYPL (301-304). Furthermore, translations dominate the market in picture books and comics (307-308).

In general, we can say that Etxaniz points out an important systemic task of translation, and presents it as a keystone in the case of CYPL due to the centrality that appears when new genres, trends, projects, and collections are initiated.

In her historiography, Olaziregi also includes a chapter on literature in translation, written by López Gaseni.⁸¹ We previously mentioned that López Gaseni was the first to include translation as a separate genre in a literary history. López Gaseni's chapter on translated literature for Olaziregi's historiography is longer than his earlier work, and includes a three-paragraph introduction followed by the following subsections: "Quantitative Study: General Data Surrounding Translated Literature," "The Origins of Translated Literature," "The Counter-reformation and the Translation of Religious Texts," "The Enlightenment and Educational Literature," "Romanticism and Militant Literature," "The Literary Renaissance of the Prewar Period," "Literary Translation under Franco," "The Restoration of Democracy and the Golden Age of Translation," "Literary Translation in the 1970s and Early 1980s," and "A Dream Made Reality: Twenty Years that Were Worth a Century (1985-2005)."

---

⁸¹ We have already mentioned certain circumstances regarding the author: the reader should know in this case that he also wrote a Spanish version of the chapter he wrote for this historiography. The Spanish version was published by Gredos in a work entitled *Diccionario de la Traducción en España*.

We would like to point out one thing about where this chapter stands in Olaziregi's historiography: as the sequence of subsections shows, this chapter is a review of the entire written history of translation. The section that includes the chapter, however, covers only 20th- and 21st-century Basque literature. As editor Olaziregi notes (personal communication), priority was given to the readability of the sections of the book and, as she explains in the foreword to her historiography, each chapter of the book is independent. Thus, for example, if an expert in translation studies wanted to read only this chapter, the idea was that he would come to understand the importance of translation in Basque literature in general. Thus, the editor did not abbreviate this chapter so that the full panorama would be available to the reader. In any case, for the reader who reads the historiography from cover to cover, the result is the following: the authors of the previous chapters have included in their sections data on translation that begin with Leizarraga's translation of the Bible and continue through 20th-century translations, and there is a certain amount of repetition.

Whatever the case, López Gaseni's contribution is different from that of the references to translation made by the authors of the preceding chapters. Indeed, his historical review centers on translation, and he focuses his attention on the primary roles that translation has played in Basque literature. At the beginning of the chapter, he explains the reasons for his point of view and approach:

This essay will explain how literature translated into Basque has, throughout its history, performed crucial roles such as the creation of an indigenous literary language, the acquisition of literary recourses previously absent in Basque literature, and the renewal of a number of paradigms that were beginning to become obsolete. For all the above reasons, it seems obvious that literature in translation should, to all effects, be considered an integral part of the Basque literary system, which is the reason for referring to it as "Translated Basque Literature." I will start by presenting a quantitative study, and continue by describing the history of literature translated into Euskara along with the different roles it has played in the changing times.

(311)

Thus, López Gaseni states that he considers translation to be an integral subsystem of the translated literature system, and in the case of Basque literature, the function of translation is foundational. He also underlines the richness (linguistic function) that translation has brought to the stylistics of the language and the importance it has had in changes in literary trends.

Next, he provides data on Basque literary translation, including the fact that it accounts for approximately 35% of all production. He also says that this percentage was greater in the early days of the literature (312). English is the primary source language from which translations have been done, followed by the languages that surround Basque: French and Spanish. At an earlier time in history, Latin and French prevailed among source languages. The largest translated genre is narrative (312).

Next López Gaseni turns to observations by time period. What he says here is largely an expanded version of what he said in his 2002 historiography, which we examined in a previous section. He associates the literary trends of each period of time with trends in translation. Thus, López Gaseni reflects on the significant space that translation has occupied within the literary system in general. As he does in his own historiography, in this chapter also he interprets archaeological data and provides his explanation and criticism of them for translation history.

With respect to 20th-century translation, in the section entitled “The Literary Renaissance of the Prewar Period,” López Gaseni discusses trends in translation that occurred within cultural and literary trends due to the loss of the regional codes of law and the rise of Basque nationalism. Orixe is a notable figure among the cultural agents of the time and López Gaseni states that translation figured among the different kinds of work that he did. When López Gaseni talks about Orixe’s style of language, he is also talking about his style of translation, as well as about Orixe’s ideas about translation: “Orixe was a defender and promoter of ‘translation of meaning’” (318). Next, López Gaseni lists Orixe’s translations and notes that the aims of his translations were quite different (López Gaseni’s exact words are, “he carried out his eminent work as a translator with different goals in mind;” 318). López Gaseni also refers to works by other translators, mostly collections of stories, plays, and religious texts, and provides the relevant archaeological data.

Under Francoism, translations were subject to censorship and literary translations survived thanks to classical works (320). López Gaseni lists the translations included in the Kulixka collection (*idem*), and turns his attention to seven translators, noting some of their translated works. These translators were Anjel Etxebarria, Gaizka Barandiaran, Luis Jauregi “Jautarkol,” Jokin Zaitegi, Andima Ibiñagabeitia, Bedita Larrakoetxea and Bingen Ametzaga (230-213), the last four of whom were in exile.

López Gaseni states that in the 1970s and 1980s, there was an increasing tendency to translate contemporary literary works, and the classics also continued to be translated. López Gaseni lists a number of publishing houses that published translations, and their collections. He states that translations were used to satisfy the need for teaching materials, and adds that there was a trend toward simplifying the translations of the time, and that the invisibility of the translator was evident.

On the other hand, López Gaseni calls the time of the institutionalization of translation the “Golden Age” of translation. He mentions the translators’ association, prizes and awards for translation, and training in translation, as well as the translation collections and translation projects (Universal Literature and Classics of Thought) of the period from 1985 to 2005. Additionally, the quality of the translations dating from this latter period improved, even bringing references from Basque authors to the richness of translations.

In general, then, López Gaseni’s essay is an attempt to consider the place held by translations into Basque in the Basque literary system, through the eyes of translation, an attempt to look from translation to translation. The attempt he makes to examine quantitative data is also worthy of mention because no such thing had been done since Sarasola’s historiography, in which data on translation were not interpreted.

Lastly in this historiography edited by Olaziregi, Estibaliz Ezkerra discusses literature in languages other than Basque in the chapter entitled “Other Basque Literatures.” In this chapter, the writers’ biographies include references to translations done by the authors under consideration as well as data on authors who have worked as translators (343, 343). Additionally, and as we have seen in previous chapters, if these authors’ work has been translated into other languages, information about the relevant publications is included (343, 347, 349).

4.4.3.11.3. Results

To summarize our results regarding the historiography edited by Mari Jose Olaziregi, we can say that there are innovations in this collaborative work created with a view to the world beyond Basque, including with regard to the treatment of translation. Unlike in previous historiographies, it has a separate chapter devoted to literature

translated into Basque, and it also presents information about works translated from Basque into other languages in a relatively systematic way. Primarily, there is an attempt for translation to be considered part of a subsystem of the Basque literary system, and the chapter writers of this historiography were advised to take translation into account in their chapters. Indeed, we have said before that this is a collective work: by century or by genre, a number of writers together wrote this historiography that we use in our present work. As a result of this, various data and ideas about references to translation are repeated, however, priority was given to allowing the reader, if he or she carries out a free reading of the sections (and this is what this historiography would like to offer), to obtain the most complete information possible.

The editor of this historiography follows the dynamic functionalism guided by Even Zohar's polysystems theory, and her idea was for each chapter writer to place into context the literary framework that corresponded to the time period in question and the relevant literary genre. Indeed, with respect to the treatment of translation, at least, there is a contradiction in the chapter writers' discourses on translation.

Arcocha-Scarcia and Oyharçabal make a particular effort to place the translations they discuss in the proper context, and they present a number of ideas that are not found (or are not highlighted) in other historiographies: partial translations within Basque creative works, translation as a means to establish the norms of the Basque alphabet, internal translations as a means to canonize texts, etc. In this way, they present new ideas about the functions of literary translations.

The treatment of translation is different in Haritschelhar's chapter. Haritschelhar considers translation to be a linguistic procedure, not a literary procedure. Haritschelhar's way of looking at translation is different from that found in Arcocha-Scarcia and Oyharçabal's discourse.

Haritschelhar's way of looking at translation is also different from Olaziregi's point of view in that the latter, for example, considers a number of translations to be pioneering works in Basque Literature, and considers translation to be an activity to be taken into account in the professionalization of Basque writers. On the one hand, she mentions that translation is a way to legitimize texts by Basque writers; on the other, she states that it is a tool that can help Basque writers achieve economic independence. Additionally, Olaziregi refers to translations as data to be included in authors' bio-

bibliographies. Occasionally, she notes that works translated by a given author may serve as an influence on that author or a source of inspiration. Olaziregi distinguishes herself from other authors in her treatment of translation when referring to translations from Basque into other languages: unlike other authors, she discusses them in a systematic way. Furthermore, she expressly mentions the body of translations from Basque into other languages, pointing out that that body of works remains small, and declaring that such translations must be promoted. As mentioned above, in Olaziregi's opinion, increasing this body of works will not only increase the visibility of Basque authors, but also serve as a means of professionalizing Basque writers.

Urkizu presents the trends that he previously presented in his own historiography in the chapter he wrote for the historiography under consideration as well: translations are recognized as a component of Basque theater. In general, among Urkizu's references to translated theatrical works, references to their unfavorable reception and criticism prevail.

Like Urkizu, Etxaniz Erle also makes space for references to translation. He identifies keystone translations in different eras in the history of CYPL, whether because they are foundational texts, or because they are a way of supporting diversity.

López Gaseni expressly devotes his chapter to translation, and centers his chapter on it. As mentioned above, he does not restrict himself to only the contemporary age, but in any case, he presents aspects of translation that have not previously been examined in historiographies of Basque literature: he provides data on the quantification of Basque translations as well as focusing on the primary roles that translation played in Basque literature. As he does in his own historiography, in this chapter too he interprets archaeological data, and explains and criticizes them for translation history. In general, then, López Gaseni's essay is a reflection on the place that translations into Basque have held in the Basque literary system, through the eyes of translation, and looking from translation to translation. His attempt to take quantitative data into account is also notable since no other attempt has been made since Sarasola to carry out this type of evaluation in the historiographies under consideration, and in Sarasola's case, the data on translation were not interpreted.

In Olaziregi's historiography in general, if we want to underline any of the functions that Basque translation has had, they are its foundational function in literary

genres, and the influence that translation has had on literary trends and authors (that is, its cultural and professional or economic functions). Additionally, for the first time in the evolution of Basque historiographies, an attempt is made in a relatively systematic way to recognize translations into other languages of texts written originally in Basque and to recognize the reception of translated Basque literature abroad. In any case, the traces of attitudes and perceptions about translation that were emphasized in previous historiographies are still evident in the habitus of various researchers.

4.5. Evolution of the representation of translation in Basque literary historiographies

At the beginning of this chapter we noted that, in Tobar's opinion, little space was devoted to translation generally in literary histories (Tobar, 2013: 243). However, as we have seen in the historiographies selected for the purposes of the present work, translation is well documented in Basque literary historiographies, and its representation, that is, the space and discourse devoted to translation, appears in accordance with the literary era in question and the methodological viewpoint of the historiography in question. Furthermore, as we saw in this chapter, historiographers demonstrate many different functions of translation, each according to his or her own point of view and habitus.

References to translation are apparent in literary historiographies, but as we have seen in one historiography after another, references to and evaluations of translation decrease noticeably when historiographers discuss literature from the 20th century on. Furthermore, references to pre-20th-century translations are more detailed in that they are about specific texts and they almost always include linguistic notes. References to translations from the 20th century on, on the other hand, are more general, and comment on groups of translations; such references are more about trends than about translation. As we noted earlier, once a comparative viewpoint began to appear in literary historiographies, the originality of a number of Basque literary texts was cast into doubt and historiographers wondered if they might in fact be translations. Additionally, the more peripheral genres are taken into account, the more references to translation we find.

Regarding what is said about translation, we believe it is important to make a nod to methodologies. That is, what thought did Basque historiographers give to what translated texts to include in their work? In Orixe's case, for example, he offers no thoughts about his choices. Mitxelena, on the other hand, makes his position clear from the beginning: rather than a history of the various eras of Basque literature, his is a history of Basque texts, and this is why he gave such thought to all of the texts (including translations) that he selected for his historiography. Because of that, in his explanations of the translated texts, he does not cast doubt upon their literariness. Other authors, however, do cast doubt upon the literariness or literary value of translations, as do Sarasola, Haritshelhar and Mujika (the latter does both; that is, sometimes he ascribes literary value to a text and sometimes he doesn't; in either case, he does not share his criteria). In any case, all of our authors include translations in their historiographies. Villasante, for example, expresses doubt about whether he should include them, but it can be deduced from the words that he uses that his a discursive doubt to some extent; he does not offer any deliberate methodological thought on the matter. Sarasola is the first in the evolution of the historiographies used for the present study to express explicit doubt about including translations in his historiography. However, he justifies having included them: in his opinion, translations have no literary value, but he includes them in his historiography because they are characteristic of our literary system and indeed, Sarasola points out that this is not the case in other literatures. Orpustan also explicitly thinks about the issue and offers two reasons for having included translations: translations are indicators of their time, and they are also indicators of a particular style of writing or dialect. To some extent, the remaining historiographers (Juaristi, Urkizu, Aldekoa) all ascribe various literary values or influences to translations, even though they do not present any specific methodological thought on the matter. López Gaseni and Olaziregi, however, do: they explicitly think about including translations in literary historiographies, and in their own historiographies they make space for translation because translation is a subsystem of the literary system.

With respect to representations of translation, for one thing, on the road from literary historiographies being literary histories to being histories of literature (see Toledo, 2010), in general, historiographers have gone from not separating translation from creative work to distinguishing between the field of translation and the field of

creation; furthermore, literary translation in Basque literature is treated as its own genre in the last two historiographies we examined (López Gaseni's and Olaziregi's).

For another thing, in general, historiographers have gone from considering translations from the point of view of their own aesthetic and linguistic tastes (we may recall Orixe's evaluations, for example) to using the methodological and theoretical discourses that they used to create their historiographies (in translation studies we have seen the rise of examination based on polysystems theory). Orixe, for example, made his comments and evaluations based on his own linguistic tastes, while Mitxelena, on the other hand, looked at the linguistic procedure involved in translation. It is worth mentioning, however, that many historians then made use of Mitxelena's comments when commenting on pre-20th-century texts. We went from only the linguistic function of translation being mentioned in the first historiographies we examined, to a clear trend of demonstrating other functions in historiographies as we move through time (cultural functions are particularly noteworthy; but not only cultural functions because, in our last historiography, Olaziregi's, for example, we see that the economic and symbolic functions that translation carries out in the field of literature are also revealed).

As Etxaniz Erle says, "Euskararen egoerak, eremu urriko hizkuntza, populazio gutxikoa eta inguruko hizkuntzetatik nahiko berezia izateak izugarritzko pisua izan du gure literaturaren garapenean" (2010: 826), thus, "sortzaileek euskara bera izan dute kezka eta idazlanak plazaratzearen arrazoi nagusia" (*idem*). This idea is borne out by looking at the presence of translations in literary histories: the representation in historiographies of Basque translation owes much to the situation of translation in the Basque language and the Basque literature. Orixe, for example, considers translation to be evidence of the capability of a language, as well as a tool for arriving at a more precise and scientific Basque. Whether a text was an original one or a translation was not important in Orixe's opinion; the language itself was the goal. Mujika presents a similar idea in his historiography: he presents translation as a tool for honing language, and saw greater literary value in creative works compared to translation. Along these lines, translations are evaluated in a number of historiographies in order to reveal "Basque" culture and literature. Villasante, for example, viewed the naturalization of translations or adaptations as a positive thing, and fell on the side of translation creators. Generally, writers and creators are praised in these historiographies. Along the same lines, in Juaristi's historiography for example, we see an idea that has persisted until

today: that a poet is the best translator of poetry; a creator, that is. Villasante puts another idea about translation on the table: the translator can more easily take note of form because he does not have to expend any energy on creation. As we see, translation has been considered a formal procedure, and has been evaluated as such in literary histories, as if it were a simple shift from one language to another. As time went on, this point of view certainly changed and, in addition to being seen as a tool for honing language, a number of historiographers reveal that due to translation, a number of areas of literature that had not previously been studied had begun to be studied. This is what Mitxelena does, for example, when he mentions that the body of secular translations has started to grow. Thus, the literary function of translation begins to appear in Mitxelena's work. In any case, the theoretical updating of historiographies defined by Casenave happened in earlier historiographies; in almost all historiographies, the linguistic value of translation is praised and the literary value of translation is denied. In Sarasola's historiography, for example, even though this historiographer accepts translation as a way of legitimizing a certain work, he makes use of certain works being translations to deny the literary value of those translations when comparing them to literary works written originally in Basque. Thus, translation can both praise and deny the value of a literary work. Thus, when Sarasola estimates Basque literary works, he takes translations into account. As mentioned above, however, he explains that they would not be counted in the literary histories of other nations and, in the case of Basque literature, it is because they are characteristics of the literary system. As we can see, a number of historiographers have used translation as a tool to complete or complement the repertoire and history of a small and subordinate literary system (even if they do not explicitly say it). In our opinion, the reason for having done this is surely the fact that the primary framework for creating historiographies is a national framework, as Casenave states (2012: 21). Translations into Basque have been considered elements of Basque literature not only to prove that this literature exists and to justify it, but also to increase the body of Basque texts. However, and as we explain above, more than one author has explicitly suggested that it is permissible to do this. This being the case, we can say that translations into Basque fulfill an obvious symbolic function, at least until (and beyond the point at which) the literary framework started to be autonomized and normalized. Later there came efforts to demonstrate other functions of translation, stemming especially from efforts to look at literature from a systemic point of view or from the viewpoint of comparative literature. In a number of literary historiographies,

taking note of various works, doubt is cast upon the boundary between creation and translation and upon the originality of various works, and we begin to see references to many different kinds of literary value (influences, completing and enriching the repertoire, etc.) that might be ascribed to translation.

With respect to translation done from Basque into other languages, beginning in the 1980s references start to appear in literary historiographies. As we saw in our examination of individual historiographies, this trend starts with Urkizu's historiography (when the historiography is expressly written looking abroad). Olaziregi in particular integrates references to translations made from Basque into other languages in a systematic way, both in Urkizu's historiography and in the one she edited. Furthermore, Olaziregi contributes references to Basque literature by critics in other literary fields. In our opinion, we see here an effort to widen the Basque literary "system" through translation or to consider the system to be a wider field.⁸²

Similarly, in Urkizu's historiography, we begin to see that classifications and descriptions of literary trends are also done according to translated works, and in Urkizu's history we see translations for the first time being used as a tool to counter traditional models. As mentioned above, it is in this way that many different functions of translation begin to be demonstrated in historiographies. Indeed, in earlier historiographies especially, although the foundational, pedagogical, and dialectological values of translations were pointed out, in later historiographies other functions also begin to appear. In the case of Olaziregi, for example, the economic and symbolic functions of translations are also recognized. Additionally, in Aldekoa's work, translations are seen not only as the foundational texts for different genres, but also he shows literary effects through translations done by authors: he mentions them by explaining the connections among the authors' way of thinking, work, and ideas. Also in Aldekoa's work, the functions associated with translation are ideological, pedagogical, and literary, not linguistic.

López Gaseni makes one of the greatest contributions in historiographies regarding the visibility of translation: he includes translation in the literary history edited by Olaziregi as if it were another genre. Following Even Zohar's hypotheses, López Gaseni sees translation as a way of increasing the literary repertoire and,

---

⁸² Note here, for example, the need to use the concept of "field" rather than that of "translation system."

although he accepts the fact that translated literature tends to be peripheral, in our case he tries to show that certain translations hold a central position: “Gure literaturaren historian, ordea, oso ohikoa da itzulpenak behin eta berriz agertzea gainontzeko testu literarioen ondoan, nahiz eta itzulpen horiek, askotan, literatura-testuen itzulpenak ez izan. Itzultzaileak ere idazleen pare agertu ohi dira eta halakotzat hartuak izan dira” (López Gaseni, 2010: 845).⁸³ In López Gaseni’s opinion, the fact that translations have often held a central position in our historiographies must be related to their being closely associated with the institution at a certain point in time: “testu kanonikoak izan direla, kanonikotasun horren arrazoiak, «beren estatusa aldatu» izana, garbiegi azaldua izan ez den arren” (*idem*: 845-846). He provides greater detail: “Normalean, Leizarragaren kasuan bezala, hizkuntza-eredu gisara hartu izana euskalkiren edo hizkuntza-aldaeraren batean eta, horrekin batera, irakurleen artean nolabaiteko arrakasta izana, *instituzioan* eliza nagusi zen garaietan” (*idem*: 846). Along these lines, he points out translations of religious texts, pseudo-translations, and cases of didactic literature, and calls attention to the need for systemic explanations in these and other cases: “erakusteko nola eta zergatik zenbaitetan ohikoak ez diren zenbait testuk erdiguneko posizioak erdietsi dituzten, hizkera literarioak sortzen edo hobetzen lagundu duten, errepertorio eta erdu berriak ekarri eta zaharkituta zeudenak berritu dituzten” (*idem*: 851-852). As we saw in previous chapters, there are in the historiographies we examined a number of issues that could be clarified: we believe that examining intralinguistic translations, translations done in times of exile, translations of plays could bring a new reading to the history of literature and to the history of translation.

Similarly, compared to the detailed notes on translated texts of a certain period of time, trends and relationships among texts still remain to be described, networks to be identified, and the evolution of the field to be demonstrated, for if we look at the evolution of historiographies, those that date from before the methodological upgrade include either only archaeological data or lists of those data. It is true that explanations of translation history and criticism are included more in literary histories from after the methodological upgrade, but from the point of view of translation studies, they go into little detail. Furthermore, as Casenave explains, they focus on the contemporary age

---

⁸³ In any case, in our opinion, maintaining archaeological data on translations associated with literary history according to philological criteria is a positive thing for translation history: texts that would not be mentioned in other systems are named and listed, so that if the collection had been done solely based on literary criteria, perhaps we would not have information about so many translations.

given that the criteria for pre-20th-century texts have almost not changed at all in the evolution of historiographies. Along the same lines, as time moves on, historiographers' evaluations generally disappear and it seems that as notes about the language disappear, so too do notes about translations.⁸⁴ This may show that literary historiographers lack the tools to evaluate translations, or that they feel themselves to be part of the literary field and not part of the "field of translation," since it is paradoxical that as the field of translation becomes more autonomous and visible, its representation in historiographies decreases.

To summarize, we can say that the representation of Basque translation within Basque literature is consistent with the process of autonomization of the field of Basque translation and with the development experienced by translation studies. However, in the present investigation, it is clear in our opinion that this representation is superficial and that it has yet to open to the whole field or to the diachronic examination of the evolution of the field. It is also clear that there is a necessity for a coherent history of Basque literature and translation to be written from the point of view of translation. In other words, in Basque studies viewpoints for looking at translation have withstood the evolution of translation studies, but now it is necessary to establish and follow a research program and carry out systematic studies. For our part, we believe that it is advisable to make use of the tools that translation sociology provides for such a research program.

---

⁸⁴ Because of this, the examination of the agents of the field that we propose herein is interesting in order to be able to demonstrate the network and influence that translations have in the field.

5. ITZULPENA EUSKAL LITERATURAKO FIKZIOZKO TESTU GARAIKIDEETAN AGERKARI

(...) the fictional view of translation and interpreting is an added opportunity for translation studies to delve deeper into the history of ideas and the relationships among translation, culture and society.

(Kaindl, 2014: 19)

Si « le roman est un document social », comme le prétendait Alfred Desrochers (cité par Maurel 1946: 267), nous devrions nous attendre à ce qu'il y ait coïncidence plus ou moins grande entre le « traducteur de papier » et le « traducteur en chair et en os ». Il n'est pas impossible non plus que l'image du traducteur évoluant dans l'univers fictif soit investie d'une valeur proprement littéraire et qu'il soit intégré, consciemment ou non, au processus de création littéraire.

(Delisle, 2012: linean)

La fiction, au fond, ce n'est pas le mensonge, c'est mentir pour dire vrai.

(Delisle, 2012: linean)

5.1. Bira fikzionala

Itzulpenaren eta itzultzaileen fikziozko agerpenak ez eze, fenomenoaz aztertzeko grinak ere gora egin du: azken urteotan itzulpen-ikasketen inguruan antolatutako hainbat mintegi, jardunaldi eta kongresutan zein argitaratutako erreferentziazko bibliografian ageria da fikzionalizatutako itzulpenaren eta itzultzailearen gaia.

Gaiari buruzko argitalpen aipagarriak dira, esaterako, *Linguistica Antverpiensia* aldizkariako 4. alea monografikoa (2005), *Fictionalising translation and multilingualism* izenburua duena (Delabastita & Grutman arg.) zein *Traduire* aldizkariak *Face au miroir* izenburupean 226. alean (2012) gaiari eskainitako artikulu-multzoa.⁸⁵ Jean Deslislek 2009an abiarazitako ikerketa-proiektua ere aitzindaritzat jo daiteke: Quebec-eko ingelesezko zein frantsesezko literaturan 1960az geroztik agertutako itzultzaile eta interpreteen bilakabideari buruzko ikerketa-proiektua da, egun Patricia Godbout-ek gidatzen duena (Siouda, 2012; Deslisle, 2012; Godbout, 2010 & 2012).⁸⁶ Bestalde, 2014an John Benjamins etxeak *Transfiction* izeneko liburua (Klaus Kaindl & Karlheinz Spitzl arg.). Kongresuei dagokienez, aipagarriak dira Kaindl-ek zuzendutako “First International Conference on Fictional Translators” (Vienna, 2011), eta ondoren etorri diren “Beyond Transfiction, on Translators and (Their) Authors” (Tel Aviv, 2013) eta “Transfiction 3. The Fictions of Translation” (Montreal, 2015), besteak beste.

Orain arteko ikerketa gehienak literatura garaikideari lotzen bazaizkio ere, lehenagoko lanetan ere badago eleaniztasunaren eta itzulpenaren errepresentaziorik. Hala agertzen dute, adibidez, Fosterrek 1970eko hamarkadan egindako lanek, non Erdi Aroan, Errenazimentuan eta Barrokoan idazketa eleaniztunak izandako emankortasuna aztertzen den (Delabastita & Grutman, 2005).

---

⁸⁵ Ale horietako artikuluetan erakusten da itzulpenaren hainbat alderdi islaturik daudela hainbat garai eta kulturatako literaturetan. Artikulu horietan lantzen dira, besteak beste, Ameriketako konkistan interpreteek izandako rola, eleaniztasuna baliatzeko motibazioak, sasi-itzulpenak eta itzultzaileen agerpena.

⁸⁶ Paperezko pertsonaia itzultzaile eta interpreteen bilduma egitea, pertsonaien bilakabideari erreparatzea, itzultzen duten idazleen jardunari arreta ematea eta itzulpenarekiko zer jarrera agertzen duten aztertzea, fikziozko itzultzaile/interpreteen artean eta itzultzaile/interprete errealean arteko antzekotasun eta ezberdintasunen inguruan gogoeta egitea, egungo traduktologian lantzen diren zer gairi buruz ari diren (konfidantza, fideltasuna, ikusgarritasuna, etika eta identitatea) aztertzea... dira, besteak beste, ikerketa-proiektuaren asmo nagusiak.

Hain zuzen ere, hizkuntzaren trataerari eta zientzia-fikzioan makina bidezko itzulpenaren agerpenaren trataerari loturik daude gaiari buruz egindako lehenbiziko azterketak (Kaindl, 2014: 10). Kaindl-ek azaltzen duenez, bidea zabaldu zuten ikertzaileak dira, barbarako, Steiner, Arrojo, Welt Trahan eta Kurz. 1990eko hamarkadan hasi zen gaiari buruzko ikerketa, Vieirak (1995) itzulpen-ikasketetako “fictional turn” delakoa iragarri zuenean, fikzioan aurkitutako itzulpenari buruzko gogoeta itzulpen-teorian integratu beharraz eta itzulpenari buruzko metaforak ikuspuntu literariotik ikertu beharraz ohartuta, zer errepresentatzen ote zuten aztertzeke (*idem*: 11).

Kaindli jarraikiz, itzultzaileen eta itzulpenaren fikziozko errepresentazioa testutik kanpoko mailan eta testu barneko mailan azter daiteke (*idem*: 15-16). Gaiari buruz orain arte egindako ikerketak hiru multzotan sailkatzen ditu autoreak (*idem*: 13-14). Lehendabizi, itzulpen-teorien eta fikziozko lanen arteko loturak aztertzen dituzten lanak daude, itzultzaileen eta interpreteen ikusgaitasuna ikertzen dutenak eta itzulpenaren dimentsio metaforikoa lantzen dutenak; ikuspegi teoriko zein literariotik egindako lanak dira. Bigarrenik, fikziozko itzultzaileen auto-irudia eta gainerakoek itzultzaileez dituzten ideiak eta irudiak lantzen dituztenak daude, esaterako, itzultzailea eremu kulturantzetan eta eleanitzetan nola kokatzen duten aztertzen dutenak; nolabait, gizarte-prozesuen ikuspuntutik egindakoak dira. Hirugarrenik, errealitateko eta fikziozko itzultzaileen eta itzulpen-egoeren alderatze-lana egiten duten ikerketak daude.

Delabastita eta Grutmanek ere (2005) itzulpen-ikasketetan gertatzen ari den “bira fikzionala” agerrarazi dute, eta bira horren zergatiak azaltzen dituzte: alde batetik, itzulpen-eszenak agertzen diren fikziozko materialen gorakada aipatzen dute, eta, beste alde batetik, itzulpena aipatzen duen material oro itzulpen-ikerketarako baliagarria delako ustea sendotu izana. Itzulpen-ikasketek bizi izandako bira pragmatikoa, diziplinartekotasunerako bideak, kultur bira, *twist* kognitiboa, etikara eta hizkuntzalaritzarako itzulera... bezalaxe, itzulpen-ikasketetan beste bidezidor bat gehiago da bira fikzionala, eta, funtsean, globalizazioarekin, postkolonialismoarekin, nortasun-bilaketarekin, errepresentazioaren krisiarekin eta metafizikioaren joerekin lotzen dute arestian aipatutako autoreek. Egileon esanei atxikirik (Delabastita & Grutman, 2005), itzulpenaren eta itzultzaileen errepresentazioek gora egin dute: hazi egin da fikzio modernoan testu-errepresentazioa bera idazgai baliatzeko joera, metafizikioak gora egin du, eta, hain zuzen ere, horrexek sortu du itzulpena bera ere fikzio-gai izatea; azken horri loturik, besteak beste, Borges, Cortázar, Nabokov,

Calvino... idazleen hainbat lan aipatzen dituzte irakasleok (*idem*). Wakabayashiren (2005) hitzetan, itzulpena fikzioan barneratzeko arrazoi nagusiak ondokoak dira: egun bizi dugun nazioartekotasun orokorra eta literaturaren beraren nazioartekotasuna, kultur egiturak adierazteko darabilgun ikuspegi kolonialaren eragina eta itzulpenaren beraren estatus-aldaketa (bigarren mailako jardueratzat ez hartzea, auto-itzulpenaren fenomenotik eratorritako testu-paradoxen kontzientzia...).

Kaindlek *Transfictions* libururari egiten dion sarreran, itzultzailea bizimodu modernoaren fluidotasunaren eta multiplizitatearen ikono bihurtu izana azpimarratzen da itzultzailea fikzioan pertsonaia are nabarmenagoa bihurtu izanaren arrazoitzat (Kaindl, 2014: 3). Itzultzailearen fikzionalizazioaren azterketa lotuta dago literaturaren eta gizartearen arteko loturak bilatzeko joerarekin, eta literatur ikasketetan iterologiak aztertzen duen “mugimendua” ikertzeko joerarekin (*idem*). Halaber, itzulpen-ikasketetan hainbat ikertzailek hartu duten jarrerak lagundu egin du dagokigun ikerketa-esparrua garatzen (*idem*): itzulpena kultur eta historia-fenomeno gisa aztertzen delarik, besteak beste, itzulpenari buruzko diskurtso pre-zientifikoak erreskatatu dituzte askok. Bada, fikziozko errepresentazioak diskurtso pre-zientifiko horren luzapenak lirateke (*idem*). Era berean, aspaldion arreta handiagoa jartzen zaie gertakarien berezitasunari, gertakarien alderdi esperientzialari, konkretuari, emozionalari, inkontzienteari, psikosomatikoari; alegia, gertakarien eta esperientzien zentzu politikoari eta etikoari (*idem*). Venutiren itzultzailea ikusgai egiteko aldarria eta Pymek itzulpenaren historia humanizatzeko defentsa, hain zuzen ere, arreta horrekin lot daitezke (Pegenaute, 2012). Ildo horretan, itzultzaile eta interpreteek fikzioan duten presentziak euren lana ikusgai bihurtzeko balio izan du, Ben-Ari (2010) irakasleak dioten moduan. Hain zuzen ere, honelaxe aurkezten du Ben-Arik “bira fikzionala” Itzulpen-ikasketek izandako bilakaeran:

(...) it's obvious that a change has occurred, moving the translator/interpreter to center stage. The move have been associated with the realization that far from becoming redundant in the global village, translation and translators are in fact indispensable. It may be linked with the socio-cultural interest in the translator/interpreter expressed in the academic field of Translation Studies, or with the acute awareness, enhanced by postcolonial theories, of the active mobilized role translators/interpreters have played throughout history. Feminist theories encouraged translators to interfere with the text and make their voice “heard”; post-structural theories have proceed to question the importance of “source” and authorship alike, making the translators and translations equally valuable as part of the “intertext”, and discarding the issue of “translatability”. In what has come to be known as “the century of translation”, the translator, once transparent, has become a desirable protagonist.

(Ben-Ari, 2010: 221)

Funtsean, Ben-Arik bira fikzionala lotzen du mundu globalizatuan itzultzaileek duten funtsezko egitekoarekin, itzulpen-ikasketetan itzultzaileari jarritako arretarekin eta itzultzaileek historian izandako garrantziarekin, itzultzaileek testuan egindako esku-hartzeak eta interferentziak azalarazi beharrarekin zein sorkuntza eta itzulpena parekatu eta autoretzaren kontzeptua birdefinitzeko beharrarekin.

Horrez gain, Maierek (2007) dioenez, itzultzailearen jarduera esku-hartzailearen efektuetan sakontzeko iturri baliagarriak dira fikziozko lanetako errepresentazioak (filmak eta literatura), material autobiografikoa (memoriak edo langintzari buruzko testuak), eta, azkenik, dokumentu ez-fikziozkoak (prentsa-dosierrak, ikerketa biografikoak...); eta Pegenautek (2012) proposatzen du material horiek gizarteak itzultzaileez sortzen duen irudi orokorra zehazteko ere baliagarriak direla. Izan ere, Delislek (2002: 3) berak dioenez, itzultzaileak, idazleak legetxe, gizartearen errepresentazio sinbolikoak daramatza berarekin.

Gisa horretan, itzulpenaren eta itzulpengintzaren iruditeriaren bilakaera herrialde zehatz bateko literatur eta itzulpen-sistema zehatz baten bilakabidearekin eta historiarekin lot daiteke, eta hala egiten dute hainbat ikertzailek.⁸⁷

Bada, euskal literatura garaikidean hainbat literatur lanetan agertzen da fikziozko itzultzailea eta itzulpena. Kapitulu honetan, alde batetik, literatura garaikideak irudikatu dizkigun itzultzaile eta interprete itzultzaileak ekarri ditugu, eta iruditegiaren bilakabideari egin gura diogu arreta. Itzulpenaren eta itzultzailearen errepresentazioaren eta euskal literatura itzuliaren eremuak bizi izandako autonomizazioaren arteko korrelaziorik ba ote dagoen ikusi gura dugu, eta, era berean, aztertu zein neurritan birsortzen ote duten euskal idazle garaikideek itzultzaileen inguruko iruditegi soziala; izan ere, Bordieuk (1992) esana da idazleen ekarpena oso garrantzitsua dela gizarte-entitate berri bat onesteko, eta bigarren kapituluan azaldu dugunez, euskal itzulpengintzaren eremua bera gizarte-entitate aski berria da.

Kapitulu honetan ahaleginduko gara Kaindek proposatutako bietik, batetik, fikziozko itzultzaileei esleitzen zaizkien iruditegiak xehatzen, euskal itzulpenari buruzko diskurtsoen eta itzultzaileen eta itzulpenari buruzko fikziozko

---

⁸⁷ Ikusi, adibidez, honako hauek: Godbout, 2014 (Québec); Olshankaya, 2014 (Errusia); Wakabayashi, 2005 (Japonia).

errepresentazioen bilakabidearen artean loturarik ba ote den aztertzen eta itzultzaile/idazle errelaen eta fikziozkoen egoeren arteko antzekotasunak azaleratzen.

5.2. Itzultzaileak fikzioan: esparruak, iruditegia eta funtzioak

Kaindlek azaltzen duenez, fikziozko itzulpena eta itzultzaileak aztertzeko ikuspegi-aniztasuna ikusita, badirudi ezinezkoa dela gaia ikertzeko metodologia bakarra ezartzea, eta, hortaz, egokiagoa da malgutasunez konbina daitezkeen ikergaien berri ematea, orotariko ikerketen asmoaren arabera erabiltzeko. Testuz kanpo, esaterako, autoreari, generoari, aroari eta kulturari lotutako gaiak izan daitezke ikerketa-foku, eurak euretara zein konbinatuta. Testu barnean, ostera, ikergai izan daitezke, besteak beste, gaiak, boterearen auzia edo funtzioak (Kaindl, 2014: 15-18). Ikus dezagun, bada, testuz kanpo zein testu barnean zer-nolako esparruetan agertzen diren paperezko itzultzaileak eta itzulpenak, nola irudikatzen diren eta zer funtzio betetzen duten.

5.2.1. Esparruak

Testuz kanpo, hots, fikziozko itzulpenak eta itzultzaileak agertu izan diren testu-motei erreparatuta, Simonsen (1999) dio fikzio-idazleen itzulpenarekiko interesa literatura postkolonialarekin lotuta zegoela hasiera batean. Simenonik, gaiaz idatzitako “Le traducteur, personnage de fiction” artikulua aitzindarian, ostera, sei lan aztertu zituen, eta paperezko itzultzaileak hiru esparrutan ageri zirela azaldu zuen: norberaren praktika agerrarazten zuten autofikziozko testuetan, polizia-eleberrietan eta historia garaikideko zenbait une historiko jorratzen zuten testuetan (Simenoni, 2004: 24). Egun, ostera, *boom* batez ari gaitezke, ezen askotariko generoetan aurki daitezke itzultzaileak, literatur lan eta film askotako motibo edo gai zentral bihurtu baitira (Kaindl, 2014: 4). Ben-Arik (2014), bere aldetik, *Transfiction* liburuari egindako ekarpenean, XXI. mendeko fikziozko itzultzaileak eta interpreteak agertzen diren eleberrien tipologia egiten du: eleberri postkolonialak, eleberri post-estrukturalak (non fikzioa aitzakia den autorearen heriotza eta testuartekotasuna irudikatzen), thriller edo best-sellerrak (non itzultzaile eta interpreteen izaera urratua zein hibridotasuna identitatearekin eta leihaltasunarekin lotuta intrigarako funtsezko ezaugarri bihurtzen diren) eta parodiak bereizten ditu.

Testu barnean fikziozko itzultzaileek duten egitekoaz denaz bezainbatean, Delabastita eta Grutmanek (2005), itzultzaile eta interpreteak agertzen diren lanen sailkapena egiteko, itzultzailearen boterea nabarmentzen dute. Hauxe azaltzen dute: itzulpena aztertzekeo eredu estrukturalistek edo semiotikoek baliatzen duten eskemari arreta eginez gero, itzultzailea kate baten erdi-erdian dagoen bitartekoa da:

$$\text{sender 1} > \text{text 1} > \text{receiver 1} = \boxed{\text{translator}} = \text{sender 2} > \text{text 2} > \text{receiver 2}$$

(Delabastita & Grutman, 2005: 19)

Hortaz, itzultzailearen egitekoa zentrala da, baita haren irudizko errepresentazioa ere (goian irudikatutako kate horren erdi-erdian dago): itzultzaileak botere eta erantzukizun nabarmena du lehen bidaltzailearen eta bigarren hartzailearen arteko prozesuan, eta erantzukizun hori bi faktoreren arabera da: a) testuaren eta mezuaren garrantzia; b) tartean dauden kulturen arteko distantzia. Bada, itzultzailearen boterearen arabera, lehenago esan bezala, itzultzaileak eta itzulpenak fikzioan agertzen diren esparruen sailkapen hau proposatzen dute: a) Jainkoen esparrua, b) esparru intergalaktikoa, c) nazioarteko esparrua eta d) esperienziakoa (*idem*).⁸⁸

Batetik, Jainkoen esparrua legoke. Jainkoaren hitzaren itzulpenak egin behar direnetan, itzulpen-akatsa bekatuarekin parekatzen da maiz; fedearen eta erlijio-legeen mende, itzultzaileen erantzukizuna oso handia da. Erantzukizun astun horretatik libratzeko sortu omen ziren testu sakratuen genesiarekin lotutako hainbat eta hainbat mito (Delabastita & Grutman, 2005: 20).

Ekar dezagun gogora, esaterako, Septuagintaren kondaira: Septuaginta edo Hirurogeita hamarren Biblia, hebraierazko Biblia (Torah deritzona eta Biblia Katolikoan Testamentu Zaharrari dagokiona) grezierazko itzulpena da. Tradizio juduaren arabera,

---

⁸⁸ Delabastita eta Grutmanen sailkapenari (2005) jarraitu diogu guk, argitaraturik dagoena izaki. Edonola ere, bestelako sailkapenen berri ere izan dugu. Adibide baterako, Michael Cronin irakaslea hizkuntza eta kultur alteritateak zineman izandako prententziaz aritu zen 2014ko maitzaren 5ean Pariseko École supérieure des arts décoratifs zentroan, “7ème conférence hybride, La traduction à Hollywood/Translation goes to Hollywood” mintzaldian. Hollywoodeko zinema industriari buruzko irudi zabalduenetako bat da gure planetako hizkuntzen eta kulturen homogeneizazioaren adibide izatea. Baina, auzia ez da dirudien bezain sinplea: identitate-arazoei, hizkuntza-aniztasunari eta kultur ezberdintasunei lotutako hainbat eta hainbat eszena ageri dira zinemaren historian. Halaber, itzulpena bera ere funtsezko elementua izan da bestearekiko komunikazioan. Hala, hizkuntza- eta kultur aniztasuna eta itzulpenaren beharra etengabe ageri da Hollywoodeko narratiban. Michael Croninek ondoko sailkapena egin zuen alteritate horri zegozkien antsietateen agerpenak multzokatzeko: “external anxieties”, alegia “migrations”, “endogenous or internal anxieties” (adibidez “groups in USA that feel a break”), eta “extra-terrestrial anxieties”. Azken horri dagozkio, Croninen (2014) esanetan, “science fiction” alorreko hainbat eta hainbat. Gure ustez, zinemari aplikatutako sailkapen hori berdin aplika dakioke literaturari ere.

Ptolomeo II.a erregearen mandatuz biblia itzuli zuten 72 maisu juduetatik eta itzulpenerako hartutako 72 egunetatik datorkio izena testuari. Kondairak dio itzultzaile bakoitzak bakarka egin zuela lan, eta guztien bertsioak berberak izan zirela. Nolabait, denen bertsioek bat egiteak arrazoituko luke Jainkoaren mezuaren interpretazioan egon daitekeen akats oro; izan ere, gertakari jainkoetsi batek azaltzen du testuaren sorrera. Kondairaren hainbat bertsio aztertzen ditu Shimon-Shoshanek “The task of translators: The rabbis, the Septuagint and the Cultural Politics of translation” artikuluan (2007), eta itzulpena eta itzultzaileak irudikatzeko modua aztertu. Izan ere, kondairaren bertsiorik zaharrena Aristeasen gutunean ageri da, baina kondaira juduek eta kristauek ere birkontatu dute menderik mende.

Shimon-Shoshanen azterketari atxikiz gero, itzultzaileek ikusgaitasun handiagoa dute kondaira helenikoetan, errabinoetan baino. Itzulpenaren alderdi linguistikoei dagokienez, kondairaren lehenbiziko bertsioetan, itzulpenaren fideltasuna, perfekzioa, nabarmentzen da; geroragoko bertsioetan ostera, itzulpenak jatorrizko testuarekiko dituen ezberdintasunak azpimarratzen dira, eta testu sakratuen itzulpen posiblerik ez dagoela agerrarazi. Itzulpenari kultur ikuspegitik begiraturaz gero, ostera, itzulpena kultur batasun gisa zein kultur eta botere-talka gisa irudikatzen da, tradizioen arabera:

Similarly, on the cultural and political level, neither Aristeas nor Philo sees any real conflict underlying the creation of the Septuagint. For both, the Septuagint was produced through a friendly and ultimately triumphant act of cultural collusion. In contrast, both the rabbinic “changes” and “catastrophe” traditions see the Septuagint as emerging from a tense and potentially problematic encounter between the Jewish people and the dominant cultural and political authorities. Nevertheless, within this broad framework, the two rabbinic traditions attesting to the origins of the Septuagint reflect two vastly different relationships with the Greek Bible and with the prevailing cultural and political forces of their times.

(Shimon-Shoshan, 2007: 30)

Ipuin, mito edo istorio berari buruzko interpretazio ezberdinen adierazgarri da aurreko pasarte hori. Izan ere, itzulpena ageri den fikzio-lanen irakurketa askotarikoak egin daitezke.

Esparru intergalaktikoa da Delabastitak eta Grutmanek proposatzen duten bigarren esparrua. Zientzia-fikziozko istorio askotan agertu izan da komunikazio-arazoaren auzia, dela planetartean, dela galaxiartean. Edonola ere, Delabastitak eta Grutmanek (*idem*) Mossopen hitzak dakarzkigute (1996an idatzitako artikulua batetik), eta gogorarazten digute, oro har, halako testuinguruetan, alegia, berez hizkuntza

ezberdinekoak behar luketen izakien arteko komunikazioa gertatzen den istorioetan, itzulpenaren auzia ikusezina izan dela, eta telepatiaz, *lingua franca* bidez, makina bidezko itzulpen bidez... konpontzen izan dela komunikazioaren auzia, itzultzaileen bitartekaritzaren beharizatik gabe. Beste kasu batzuetan, ostera, itzulpena bera da istorioaren gakoa (Delabastita & Grutman, 2005: 11-34).

Hirugarrenik, nazioarteko esparruan (edo kontinenteen artekoan) agertzen dira itzulpena eta itzultzailea fikziozko istorioetan. Istoriook esploratzaile eta kolonizatzaileen ingurukoak izaten dira, eta kasu horietako askotan itzultzailearen boterea nabarmena izaten da. Dimentsio heroiko edo tragikoan sartzen dira istorio horietako asko (*idem*).

Azkenik, esparru pertsonala eta esperientziarena dugu. Testuinguru horrekin lotutako istorioetan, itzulpen-esperientzia pertsonala eta subjektiboa izaten da, aurreko dimentsio heroikoaren edo tragikoaren aldean esperientzia apalagoa (nolabait, egunerokoa). Azken finean, egunerokoa testuinguru eleaniztunetan gertatzen da sarri, globalizazioaren, merkatuaren, industria eta kulturaren internazionalizazioaren, mugikortasunaren, harreman kolonialen eta postkolonialen eta abarren mendean. Istoriootako pertsonaiak bidaiariak, migratzaileak, nomadak, erbesteratuak, testuinguru kosmopolitetan bizi direnak... izaten dira. Orokorrean, ondokoak dira behin eta berriz errepikatzen diren elementuak: fidagarritasuna, leialtasuna eta traizioa, ikusezintasuna eta autoretza-anbizioa, itzulezintasuna, trauma eta nortasuna. Delabastitaren eta Grutmanen ustez, istoriook zenbat eta gehiago agertu eta aztertu, orduan eta gehiago objektibizatzen da itzulpenak pertsonengan eta komunitateetan duen eragin subjektiboa eta emozionala (*idem*).

Ildo horretan, Valdeonek (2005) azaltzen du, pertsonaien ahotan halako hizkuntzako hitzak jarrita, pertsonaien izaera markatzen dela, kultura zehatzei lotutako estereotipoak aktibatuta. Nietzsche-ren *Wille zur Macht* aipatzen dute Delabastitak eta Grutmanek: “Birkin’s comment becomes metalinguistic in nature, albeit in a stereotypical way: the harsh German sounds suggest violence, while French confirms its well-known penchant for rhetorical niceties, as Ursula stresses in her reply: «Sophistries!»” (2005: 18). Amador Morenok (2005), esaterako, Marías eta Muñoz Molina idazleen zenbait pertsonaiaren hizkuntza-erabilerari erreparatzen die, eta pertsonaien izaerarekin egiten du lotura: bere ustez, pertsonaien ahotan eta ekintzetan

atzerriko hizkuntzak eta itzulpena txertatuta, pertsonaiengan atzerritartasun- edo exotismo-efektua sorrarazten dute idazleek, eta ez hori bakarrik: idazleen euren kultur aniztasuna nabarmentzea ere lortzen dute.

Horiek horrela, uste dugu itzulpenak pertsonengan eta komunitateetan duen eragin subjektibo eta emozional horrek indartu egin dezakeela fikziozko pertsonaia-itultzaileen karakterizaziorako bidea; alegia, itzulpen-eremuko kapital eta erronkek bultzatu egiten dutela pertsonaien estereotipazioa eta, modu horretan, itzulpenari eta itultzaileei buruz zabal dabilzan estereotipoak eta ideiak nabarmendu egiten direla fikziozko itultzaileengan. Era berean, nabarmendutako estereotipo eta ideia horrek lagundu egin dezake gizarte-habitus jakin bat sortzen. Hortaz, Bourdieuren eremuen teoriaren oinarritzko kontzeptuak ekarrira azaldu dugun moduan, horrek guztiak lagundu egin dezake eremua eta eragileak ezaugarritzen dituzten kapital sinbolikoek eta eremua bera eta kapitala birsortzen edo berregituratzen. Horrez gain, dagokiguna bezalako eremuetan, hots, hizkuntza minorizatu batek eremua ezaugarritzen duen kulturartekotasun-egoera gatazkatsu batean, itzulpenaren eragin subjektibo eta emozionalak internazionalizaziorako antsietatea irudika dezakeelako ustekoak gara; halaber, itultzailea kulturarteko gatazkaren bitartekari eta hizkuntzen arteko tentsioen kudeatzaile legez irudika daitekeela uste dugu, D'Hulstek (2006) beste egoera batzuetan azaldu duen moduan.

5.2.2. Iruditegia

Errepikatu egiten diren irudi eta motiboak lotzen zaizkie itultzaileei; “on peut constater aisément que certain rôles, attributs et caractéristiques sont prêtés aux traducteurs et traductrices fictifs de manière extrêmement récurrente” dio Sioudak (2012: 23). Zehazki, bildu egiten ditu multzotan aztertutako itultzaileen iruditegiaren motiboak: batetik, itultzaileen eta autoreen harremanei lotutako motiboak daude (autorearekiko harreman erotikoa, autorearekiko eta itzulpenarekiko harremana terapia gisa, autorearen eta itultzailearen fusioa, askatasun-mendekotasun zein amodio-gorrotozko sentimenduak...). Bestetik, itultzailearen bitartekaritzari lotutako motiboak (esaterako, emakume itultzailea familia-bitartekari gisa edo emakume itultzailea kulturen arteko bitartekari gisa) (Siouda, 2012: 26-35).

Sioudak aztertutako zazpi kasuetako emakume itzultzaileen dimentsio fisiko, psikologiko eta kognitiboak agerrarazten eta orokortzen ditu: emakume itzultzaileak biluzik agertzen dira, odolustu egiten dira, gaixo sentitzen dira, euren buruekiko estimu falta dute, angustia sentitzen dute, eta erru-sentimendua izaten dute, deprimituta egon ohi dira, eri eta ero, eta hala ikusten dute ingurukoek; halaber, itzulpena ogia lortzeko prozesutzat dakusate, itzulpena metafora gisa darabilte, fideltasuna errespetatzen dute, jatorrizko testua helburu pertsonaletarako baliatzen dute. Funtsean, emakume itzultzaileak hauskorrak eta alienatuak dira, eta, Sioudak dioenez, gainera, emakume itzultzaileek baino ez dituzte izaten harremanak testuaren autoreekin; hots, ez da halakorik ageri gizon itzultzaileen fikziozko kasuetan (Siouda, 2012: 35-36).

Ildo berean, Kaindle (2014: 1-26) *Transfiction* liburuari egindako hitzaurrean azaltzen duenez, Ost irakasleak gaika sailkatzen ditu fikziozko itzulpen eta itzultzaileen agerpenak, eta zazpi arlo tematiko bereizi: hizkuntzen unitatea eta aniztasuna; itzulpen intralinguistikoa; esanahiaren transferentzia itzulpenean; jatorrizkoaren eta itzulpenaren arteko harremana; traizioa eta leialtasuna; itzulpen-etika; itzulpena metafora gisa. Bada, zazpi arlo tematiko horietan sailka daitezke, oro har, fikziozko itzulpenen eta fikziozko itzultzaileen agerpenak, askotariko irudien mende emanak.

Irudi guzti-guztiak ematea ezinezkoa den arren (sasoi eta kultura guztietako agerpenak lan honetan jasotzea ezinezkoa baitzaigu), errepara diezaiegun han-hor-hemen sakabanatutako ikerketetan nabarmentzen den iruditegi nagusiari.

Delabastitak eta Grutmanek (2005) azaltzen dutenez, eleaniztasuna eta itzulpena fikzioan agertzen direnean, mundu errealeko pertsonengan eta gizarteetan gertatzen den (edo ez den) kultur gertakari gisa jasotzen dira hizkuntza-aniztasuna eta hizkuntza batetik besterako translazioa, ez soilik operazio tekniko edo abstraktu gisa. Izan ere, kultur, politika- zein gizarte-esparru jakin batean parte hartzen duten eragileak dira itzultzaileak. Logiek (2005) Fuentes idazlearen “Las dos Orillas” (*El naranjo* ipuin-bilduman argitaratua, 1999an) aztertzean dioen moduan, itzultzailea ez da pertsonaia neutroa, parte hartzen duen eragilea baizik:

En “Las dos orillas”, la labor interpretativa de Jerónimo demuestra que, lejos de ser un ‘mal necesario’, o sea, una transcripción meramente instrumental, la traducción, que consiste en poner algo en lugar de otra cosa pero en una superposición inestable, puede llegar a constituir una auténtica y performativa herramienta de resistencia y desembocar en una contraconquista. De verse como mero vehículo a través del cual hace su camino el texto en otras lenguas, al traductor se le reconoce hoy como una figura que toma parte activa o que, por motivos políticos, toma partido.

Itzultzailea, beraz, erresistentziarako tresna bihur daiteke, eta kontrakonkista egikaritu dezake. Esku-hartzen duen eragilea da itzultzailea. Adibidez, parte hartzen duen itzultzailea da *Kixotean* ageri dena, Maspoch Buenoren hitzetan:

4. Ahora bien, ese traductor no se limita a la mera traducción literal del texto de Cide Hamete, sino que participa activamente en él en varios sentidos: 4.1. En primer lugar, comenta aspectos formales del manuscrito original árabe, como ocurre con la glosa que copia al comienzo de II, 24 y en la que Cide Hamete duda de la veracidad de don Quijote al contar lo que ha visto en la cueva de Montesinos: (...)

4.2. En segundo lugar, el traductor da explicaciones, desde su proximidad racial con Cide Hamete, del lenguaje y la manera de expresarse y entender el mundo de éste.

(...)

4.3. En tercer lugar, el traductor también emite juicios acerca de la fiabilidad de la versión original. Así ocurre cuando, en II, 5, se dice por tres veces que considera apócrifo el capítulo:

(...)

4.4. Por fin, actúa también, en cierto modo, de censor del texto original al negarse a traducir la descripción de la casa del caballero del Verde Gabán en II.

(Maspoch Bueno, 1993: linean)

Itzultzailearen partaidetza testua komentatzearekin, azaltzearekin, hari buruzko iritziak ematearekin eta zentsuratzearekin lotzen da, beraz. Hala, itzultzaile parte-hartzailearen boterea nabarmentzen da: itzultzailea eskumenak dituen eragilea da, eta testuak manipula ditzake bere helburuetarako; hala, itzulpena botere-tresna bihurtzen da. Gainera, testuaren eraginetik haratago doa itzultzailea, testuetatik haratago errealitateak itzultzen dituelako, errealitateak ulergarri egiten dituelako batzuetan. Itzultzailearen esku-hartzea nabarmentzen du Logiek Cortázarren *Diario para un cuento* lanaz ari denean: narratzaileak emagalduen eta euren mutilagunen arteko gutuneria itzultzen du, edertu egiten ditu bidaltzailearen testuak, eta azkenerako baita testuak nahieran moldatu ere, bere helburu afektiboetara ekarrita. Estatus intelektualak ematen dio boterea itzultzaileari, eta gainerakoek “bestearen” hizkuntza deszifratu ezinean indartzen da. Berariaz eman zaizkion eta berak hartzen dituen eskumenetan babesten da itzultzailea. Eskumenak, beraz, agerikoak edo ezkutukoak dira. Itzultzaileak ageri-agerian edo gorde-gordean darabil bere boterea, eta nahita zein modu inkontzientean egindakoa izan daiteke itzultzailearen esku-hartzea:

Y es que el código deontológico del traductor profesional no admite manipulaciones de ningún tipo. A este rasgo de profesionalidad, a esta postura ética con respecto al oficio de traducir (no en el sentido abstracto y literalista de Berman, sino más bien en el histórico e intercultural de Pym, 1997), se suma un efecto autenticador. Los textos descritos son tan convincentes o escalofriantes que hablan por sí mismos, sin contar,

claro está, con que el solo acto de operar una selección, de descontextualizar y recontextualizar los artículos, y el nuevo encuadre en el que aparecen ya implica una intervención en la que, automáticamente, participa el traductor.

(Logie, 2003: linean)

Itzultzailearen esku-hartzea modu gardenean azaltzen denetan ere, itzultzailearen eskua hortxe dago, eta ez da egundo guztiz neutrala; izan ere, itzultzea erabaki izana bera ere ekintza subjektibo bat da, aukera bat.

Testuinguru kolonialetan, oro har, kultur bitartekaria izataez haratago, itzultzailearen bestelako irudi bat ematen da: testuinguru kolonialetako istorioetako itzultzaile eragileak, esaterako, kolonizatzaileen maitale gisa aurkezten zaizkigu, abdukzioaren eraginpean jokatzen duten eragile gisa, traiziogile gisa (euren herriari zein kolonizatzailearen herriari egiten diote traizio), kolonizatzailearen munduan zein euren munduan lekurik ez duten izaki gisa... (Rios Castaño, 2005). Espioia da testuinguru kolonialeko interpretea, indar handikoa dagokion lurraldean, prestigioarekin eta aberastasunarekin lotutako gaien jabea, bere mailakoekin liskarrean ari dena, beti bi munduren artean: autoktonoen munduaren eta buruzagien artean. Ez da inoren begikoa, ordea: tokikoen begietara ez du bere ordainsaria modu zintzoan irabazten, eta buruzagien begietara usurpatzailea da. Buruzagiak ez dira fio interpretearen lanaz, eta informatzaile paraleloak izendatzen dituzte. Interpretari gorazarre egiten diote denek gauzak ondo doazenean, baina berari leporatzen diote errua zerbait oker doanean (Mopoho, 2005).

Lehenago aurreratu dugun moduan, erresistentziaren irudia ere ez da ahaztekoa. Baer Brianek (2005) azaltzen duenez, literatura post-sobietarraren ezaugarrietako bat detektibeen inguruko istorioen arrakasta da (maitasun-eleberrien eta akzio-thriller direlakoen arrakastarekin batera). Bada, detektibe-eleberrietan agertzen diren itzultzaile-heroiak mendebaleko kultura jasotzearen erresistentziaren irudi dira, nolabait, trantsizio post-sobietarraren antsietateak eta beldurrak neutralizatzeko bide gisa. Baer Brianek dioenez, berak aztertutako lanetan ez ezik, lehenago ere ageri da itzultzailearen irudia literatura errusiarrean: itzultzaileak papagaitxo eta plagiatzaile gisa irudikatzen dira. Gerora, ostera, itzultzailearen irudi positiboagoak agertzen hasten dira, eta, gertaera hori Errusiaren adiskidetzaren metafora gisa interpreta daiteke. Izan ere, autore post-sobietarrek itzultzaile-heroiak aurkezten dituzte atzerrikoa kudeatzeko eredu gisa: auzia ez da dagoeneko atzerrikoa hartu behar ote denetz, ezpada nola hartu behar den. Baer

Brianen arabera, itzultzaileek kultur bitartekaritza islatzen dute, bai eta errusiar *intelligentsiaren* balio tradizionalak ere. Autoreak aztertutako eleberri guztietan onartzen da itzulpena, eta zentzu zabalago batean kultur mailegutza, errusiarren bizimoduetakoko egitate gisa; baina, oposizio bat ere badago (karga morala ere badaukana): batetik, norberaren identitatea aberasten duen mailegutza dago (literatur itzultzaile apalak irudikatzen duena); eta, bestetik, nortasuna aldatzen eta distorsionatzen duen mailegutza (errusiar berri berekoiek irudikatzen dutena).

Jokoan parte hartzen duen eragilea izanagatik, badirudi itzultzailea urruti dagoela, oraindik heroi erara agertzetik; hara zer dioen Thiemek “The Translator as Hero in Postmodern Fiction” artikuluan:

The idea that the translator is a heroic figure has not yet come to age, either in literature or in the world at large. The phrase « Conan the Translator » does have a wonderful resonance, but literature offers few instances of translators acting out epic roles. Why should the idea of the translator as hero be so unexpected, so diverting? Even as the protagonist of a postmodern novel, the translator will inevitably acquire a certain aura, will seem larger than life, will project something, however tenuous, of the heroic.

(Thiem, 1995: 207)

Hauxe ere badio: “When not only invisible, we appear as marginal figures” (1995: 207); alegia, itzultzailea bazterreko figura gisa irudikatzen da sarritan. Aipatu autoreak gehitzen duenez, itzultzailea idazle postmodernoaren *alter ego* gisa agertzen da, eta, bere ustez, auto-itzulpenaren fenomenoaren eraginez azaleratutako testu-paradoxen kontzientzia da. Itzulpenaren eta itzultzaileen inguruko hiru motibo nagusi errepikatzen dira Thiemek aztertutako fikzio-lanetan: “itzulpena traizio gisa”, “identitaterik ez duen itzultzailea” eta “idazketaren eta itzulpenaren arteko muga lausoa edo indefinizioa”.

Dagoeneko ikusi dugunez, itzultzaileari lotutako pertzepzio negatiboa da nagusi itzultzaileez zabalduetako iruditegian (Anderson, 2005; Ben-Ari, 2010). Arestian aipatu ditugu, besteak beste, maitale desleialaren irudia, espioiarena, plagiatazailer zein papagaitxoarena... Hain zuzen ere, itzultzaileari buruzko esaldi zabalduenetako bat da “traduttore, traditore” delakoa. Andersonen ustez, itzultzailearen irudi negatibo horrek hainbat arlotan ditu sustraiak: interakzionatzen duten hizkuntzekin lotutako nortasun-aldaketan, literatur itzulpenaren zailtasunetan (jarduera inperfektua izatearekin lotu izan da) eta kanpoko faktoreetan (itzultzaileen lana gutxiestea) (Anderson, 2005).

Andersonen esanekin jarraituta (2005), itzultzaileek eurek idatzitako fikzio-lanetan lanbidearekiko erantzun emozionalak islatzen dituzte. Bada, oso interesgarria deritzo errepresentazio horiek errepikatzen direnez aztertzeari. Azken finean, itzultzailea itzalean geratu izan den figura da, eta autore gisa idazten dituen fikzio-lanek aukera ematen diote itzulpen-prozesuan bertan agertu ezin dituzten elementu afektiboak agertzeko. Honakoetan jartzen du arreta: nola erlazionatzen dira pertsonaia itzultzaileak gainerakoekin? Bakartiak dira ala talde jakinetako kideak? Zer irudi dute euren buruaz? Nola ikusten dituzte gainerakoek? Zer harreman dute lanbidean darabiltzaten hizkuntzekin?

Delislek egindako azterketam autoreek itzultzaileen lan-baldintzak deskribatzean bitarikoak ageri dira: batetik, zenbait itzultzaileentzat itzulpena babesa da, lasaitasunaren oasia; bestetik, badira euren burua itzulpenak egitera behartuta ikusten dutenak, dela ez direlako jardunerako gai sentitzen, dela egiazki idazle izan gura luketelako; ildo horretan, itzulpenak frustrazioa eta agresibitatea eragiten dizkie (Delisle, 2012: 15-16). Paperezko zenbait itzultzaileentzat itzulpena ez da euren lehenbiziko hautua (Wirth, 2012: 10).

Andersonek aztertutako lanen artean Barbara Wilson idazle amerikarraren *Trouble in Transylvania* eleberria dugu. Bertan ageri den itzultzailea “outsider” bat da: pasaporte irlandarra duen emakume lesbiana amerikarra, hizkuntza erromantzeetatik itzultzen duena. Inguruarekin apurtu nahiak eraman zuen bere ingurutik alde egin eta zegozkion mugetatik haratago joatera, ihesbide gisa. Andersonek aztertutako Briton Suzanne Glass-en *The interpreter*, oster, lan biografikoa da, eta bertan azaltzen da lanak bizimodua inbaditzeko duen modua. Itzultzaile-lanaren ordainsaria, nolabait, isolamendua da. Interpreteak deskribatzen direnean, sustrairik gabeko pertsonaiatzat jotzen dira, kultura guztietakoak izanik inongoak ez diren pertsonaiak dira. Autoreak sorkuntzarako lekuri ez duen hizkuntza-linbo moduko batean kokatzen du itzultzailea, norabide pertsonalik gabe, jarduera sortzaile aktibotik urrun. Andersonek (2005) Suzzet Haden Etgin-en *Native tongue* trilogia ere aztertzen du itzulpenaren ikuspegitik: itzultzaileak dira alienekin komunikatzeko gai diren bakarrak; aberatsak eta boteretsuak dira, baina isolaturik bizi dira, babespean. Gizarteak “munstro linguistiko”-tzat ditu. Bestalde, hizkuntza askatasunerako tresna da trilogiako emakumeentzat: hizkuntza berri bat sortzen dute. Gertakarien aldaketa eragiten duen faktorea ere bada hizkuntza, eta itzultzaileak agente bikoitz bihurtzen dira: erresistentziako kide eta traidore. Jean

Delislek aztertutako pertsonaien profila bide beretik doa: gehienak bakarrik bizi dira, bananduta edo dibortziatuta daude, ez dute inoiz bi ume baino gehiago. Bestalde, goimailako ikasketak izan ohi dituzte eta itzulpenaren langintzan denetariko testuak itzultzen dituzte (Delisle, 2012: 12).

Isolamenduaren ideia errepikatu egiten da, esaterako, Lorenzek aztertutako eleberrian: aztertutako Patrick Lapeyre pertsonaiak gutxitan laguntzen du emaztea atzerriko bidaietara, nahiz eta emazteak sarri egiten dion gonbita; maitalearen inguruan ardaizen du bere bizimodua, baina harekin ere ez du bizimodu beterik eta badirudi pertsonaia ez dagoela medikuntza-testuen itzulpenetik haratagoko mundura zabalik (Lorenz, 2012: 89-92). *La casa sull lago de la luna*ko Fabricio itzultzailea ere pertsonaia isolatua da (Feltrin-Morris, 2005): pertsonaia frustratua da, onarpenik ez duena, sasoi batean aristokraziako familia aberats bat izandakotik datorrena (aitaren negozioak gaizki atera omen ziren), egun itzultzaile gaizki pagatua, beste garai bateko pertsonaia legez aurkezten dena, intelektual ez-ulertu gisa, eta arima bakarti gisa. Jabetzaren ideiak obsesionatuta bizi da, eta “itzultzaile” soilik izateak ez du asebetetzen. Kulturaren industrian sona ona lortu duten horien ments da, baina, hala ere, haiek baino hobetzat du bere burua (ez da haien mailara iritsi, ez delako haiek bezain kalkulatzailerik, zuhurra eta azalekoa). Beste adibide batzuetan ikusi dugun bezala, bere airera dabilen pertsonaia bakartia da: ez du konfiantzazko lagunik, ez da talde profesionaletako kidea (ez baitago halakorik itzultzaileentzat). Bizimodu sentimentalari dagokionez, Fabriciok ez du maitasun-loturarik nahi, baina harremanak ditu maitale batekin (Feltrin-Morris, 2005). Azpimarratzekoa da maitalearen istorioa ere sarri errepikatzen den motiboa dela.

Azken adibideotan ikusi dugunez, itzultzailea pertsonaia bakartua da, inguruarekin komunikatzeko aukerarik edo gaitasunik ez duen pertsonaia gisa antzeratzen da sarri, lotura afektiborik gabe. Era berean, ez hango, ez hemengo, itzultzailea bi munduren arteko subjektu gisa irudikatzen da, inongoa ez den pertsonaia gisa zein mugako pertsonaia gisa. Batistak atalasean kokatzen du itzultzailea:

Une traductrice amoureuse de son auteur vint frapper à sa porte. Il demanda derrière la porte: “Qui est là?” Elle répondit: “C’est moi!” Il dit: “Il n’y a point de place pour toi et moi dans cette maison.” Alors la traductrice s’en fut méditer dans les bibliothèques et des bars de nuit et, quelques mois plus tard, elle revint toquer à la porte de son auteur bien-aimé. Celui-ci questionna: “Qui est là?” La traductrice répondit: “C’est toi...” Alors seulement la porte s’ouvrit.

(Batista, 2003: 13)

Arestiko txatalean nabarmendu legez itzultzailearenean “zua” eta “nia” nahasten dira eta, hain zuzen ere, itzultzaileak eta itzulpena lantzen duten fikzio-lanetan, errepikatu egiten den ideia da jatorrizko testuaren edo autorearen inbasioa, beste hitz batzuetan esanik, itzulpenaren eta autoretzaren arteko muga lausoa. Halaber, itzultzailearen autoretza-onespen nahia eta itzultzailearen aintzatespen falta ere ageri dira pasartean. Antzeko ideiak azaltzen ditu Andersonek (2005) *Les negres du traducteur* (Claude Bleton, 2004) aztertzean: istorioko pertsonaia itzultzailek idazleei liburuen sinopsiak edo itzulpenak eurak bidaltzen dizkie, haiek obra originalak idatz ditzaten; nolabait, autore-itzultzailearen paradigma alderantzikatua da. Bestelako fikzio lanetan ere sarri agertzen den ideia da autoretzaren eta itzulpenaren arteko borroka, *La casa sull lago de la luna* (Francesca Duranti, 1984) lanean. Feltrin-Morrisek (2005) lan horri buruz egiten duen azterketan (2005) dio istorioan ageri den dikotomia ondokoa dela: itzulpena jabetza edo desira frustratu gisa VS jatorrizko idazketa edo testuaren autoretza jabetza betegarri gisa. Testu jakin bat aurkitzen du Fabricio izeneko itzultzaileak, eta testu hori aurretik ere bere jabetzakoa den sentipena du, autorearekin identifikatzen da nolabait esateko. Testua itzultzeaz gain, hitzaurre bat prestatzen dio testuari, baina editorea pozik ez eta germanista bati eskatzen dio hitzaurrea. Fabricio frustraturik ageri da, itzulpen-lana baino “hitzaurregile germanista” gisa onestea gura baitzuen. Bada, azkenean, dagokigun testu horren idazlearen biografia bat idazten du Fabriciok, beste bolumen batean, baina sortu, asmatu, egiten du. Hala, hauxe da azaleratzen den ideia: itzultzaileak onespenerako duen bide bakarra sorkuntza da, inoiz ez itzulpena. Itzultzailea pertsonaia frustratua da askotan, aintzatezpenik eza dela eta.

Halaber, badirudi frustrazio hori itzulpen erabatekoa, perfektua, lortu ezinetik etor daitekeela. Horixe adierazten du Logiek Cortázarren *Deshoras* aipatzen duenean:

La utopía ha cedido el paso al duelo, la transparencia se ve subordinada a la opacidad (14). Según esta lógica, la traducción debe ser considerada simultáneamente como ese proceso indistinguible que supone la lectura y la reescritura de lo referencial. No puede ser clausurada, nunca será alcanzada en su plenitud, pero no por ello hay que renunciar a buscarla. Desde múltiples puntos de vista, puede ser acercada a la escritura; los ejes que la vertebran son comparables.

(Logie, 2003: linean)

Itzulpenaren eta autoretzaren arteko muga lauso hori, bi munduren arteko ez-leku hori, zeharkatuta ere irudikatzen da: itzultzailea autorearen larruan sartzen da zenbaitetan:

Más allá del papel que juega la traducción en un sentido literal, en "Diario" funciona como imagen poderosa de uno de nuestros más profundos anhelos, el de meternos en la piel del prójimo y penetrar en la otredad. Tal impulso rebasa el orden sociopolítico para afectar a la hermenéutica en su totalidad y servir de metáfora a la representación.

(Logie, 2003: linean)

Bestearen nortasuna hartzea, haren rola irudikatzea, antzeratzea, kopiatzea... da, nolabait, itzultzailearen nahia. Eta, hain zuzen ere, itzulpena beti lotu izan da faltsifikazioarekin, kopiarekin, tapiz baten atzeko korapiloak agerraraztearekin, originala baino kalitate gutxiago duen bertsiorekin... Eta horrek ziurgabetasuna dakar. Hain zuzen ere, De Maeseneer ikertzaileak *Corazón tan blanco* eleberria aztertzean honela dio: "Se destruyen los mitos sobre el carácter científico, pertinente y fiable de la traducción y se insiste en la duda y en la inseguridad. De esta manera se subraya el poder falso de la palabra" (...) "La relación temática de la inseguridad, del engaño y del fingimiento constituye por tanto una de las interpretaciones más obvias de esta insistencia en la traducción" (De Maeseneer, 2000: linean).

Faltsutzea legeak urratzea da, lapurtzea den legetxe, eta lapur gisa ere agertu izan da itzultzailea fikzioan. Dezsö Kostolanyi-ren "Le traducteur cleptomane" ipuinean, esaterako, fikziozko itzultzaileak lapurtu egiten ditu istorioko gaiak: originalak 1500 libera dioen lekuan itzultzaileak 150 ematen ditu. Hona hemen itzultzaileak lapurtutakoen berri dakarren pasartea:

J'ai pris congé de l'éditeur l'oreille base. Par curiosité, je lui ai demandé le manuscrit et l'original anglais. Intrigué par le véritable énigme que posait ce roman policier, j'ai poursuivi mon enquête à la Maison et dressé un inventaire exact des objets volés. De une heure de l'après-midi jusqu'à six heures et demie du matin, j'ai travaillé sans aucun répit. J'ai fini par établir que, dans son égarement, notre confrère, au cours de sa traduction, s'était approprié au détriment de l'original anglais, illégalement et sans y être autorisé: 1 579 251 livres sterling, 177 bagues en or, 947 colliers de perles, 181 montres de gousset, 309 paires de boucles d'oreilles, 435 valises, sans parler des propriétés, forêts, et pâturages, châteaux ducaux et baronniaux, et autres menues bricoles, mouchoirs, cure-dents et clochettes, dont l'énumération serait longue et peut-être inutile.

(Kostolanyi, *Le traducteur cleptomane et autres histoires*: 16)

Itzultzailearen irudi negatibo horrekin jarraituta, itzultzaile iruzurgilearen edo gezurtiaren irudia nabarmentzen du MasPOCH ikertzaileak (1993) *Kixotea* lanaz ari dela:

3. Del traductor tenemos noticia por boca del narrador-editor, quien, en la ficción, se ocupa de redactar la versión última. El traductor, así pues, se presenta por vez primera en I, 9 y se caracteriza como «morisco», de donde seguimos que le toca parte de lo que el narrador dice poco después del autor arábigo: «muy propio de los de aquella nación [es] ser mentirosos»². Aun así, cuando se le pide que traduzca los cartapacios en que

Cide Hamete Benengeli cuenta la historia de don Quijote «sin quitarles ni añadirles nada», promete «traducirlos bien y fielmente y con mucha brevedad».

(Maspoch, 1993: linean)

Arestian esan bezala, fikziozko itzultzaileak berak, irudi negatiboa du sarri bere lanbideaz, hala islatzen delarik fikziozko testuan. Har dezagun lehentxeago aipatutako *La casa sull lago de la lunako* Fabricio pertsonaia eta hark bere lanbideari buruz duen irudia (Feltrin-Morris, 2005): esana dugu gaizki pagatua dela, eta horri gehitu behar zaio Fabriciok itzuli beharreko testuari “ekonomiaren” begiekin begiratzen diela. Edonola ere, ez omen da hain zorigaiztoko ere sentitzen, eskuartean darabiltzanak literatur testuak direlako, eta ez testu teknikoak. Antzeko irudi negatiboa du bere lanbideaz *Corazón tan blanco* eleberriko pertsonaiak:

Por fortuna no nos limitamos a prestar nuestros servicios en las sesiones y despachos de los organismos internacionales. Aunque eso ofrece la comodidad incomparable de que en realidad se trabaja sólo la mitad del año (dos meses en Londres o Ginebra o Roma o Nueva York o Viena o incluso Bruselas y luego dos meses de asueto en casa, para volver otros dos o menos a los mismos sitios o incluso a Bruselas), la tarea de traductor o intérprete de discursos e informes resulta de lo más aburrida, tanto por la jerga idéntica y en el fondo incomprensible que sin excepción emplean todos los parlamentarios, delegados, ministros, gobernantes, diputados, embajadores, expertos y representantes en general de todas las naciones del mundo, cuanto por la índole invariablemente letárgica de todos sus discursos, llamamientos, protestas, soflamas e informes. Alguien que no haya practicado este oficio puede pensar que ha de ser divertido o al menos interesante y variado, y aún es más, puede llegar a pensar que en cierto sentido se está en medio de las decisiones del mundo y se recibe de primera mano una información completísima y privilegiada información sobre todos los aspectos de la vida de los diferentes pueblos, información política y urbanística, agrícola y armamentística, ganadera y eclesiástica, física y lingüística, militar y olímpica, policial y turística, química y propagandística, sexual y televisiva y vírica, deportiva y bancaria y automovilística, hidráulica y polemológica y ecologista y costumbrista.

(Marías, *Corazón tan blanco*: 65-66)

Arlo ekonomikoak ardura eragiten die fikziozko itzultzaileei, badirudi bizibidea atera beharrak lotzen dituela lanbideari. Edonola ere, batez ere itzulpenak eta gaitasun linguistiko eta literarioek arduratuta bizi dira pertsonaiok, sarri obsesio bihurtzeraino. Ikus ditzagun, jarraian, bi adibide. Maríasen *Corazón tan blanco* eleberriko itzultzaile-interpretiaz, esaterako, honela dio De Maesennerrek:

Una primera aproximación al tema revela que la obsesión de la traducción es una constante a lo largo del libro, diría que casi es una deformación profesional. Así el narrador afirma que no puede "evitar traducir automática y mentalmente" (39) a su propia lengua, cuando comprende lo que se dice. Quiere "comprenderlo todo, cuanto se dice y llega a [sus] oídos, tanto en el trabajo como fuera de él, aunque sea a distancia, aunque sea en uno de los innumerables idiomas que desconozco[ce], (...)" (38).

(...)

Su actividad profesional no sólo implica un gran dominio en el campo léxico, sino que le permite detectar calcos de estructuras sintácticas: el narrador percibe que la carta

escrita en inglés por Bill, el (futuro) amante de turno de Berta, es una "traducción demasiado literal del castellano" (166).

(De Maeseneer, 2000: linean)

Izan ere, etengabe ari da *Corazón tan blanco* eleberriko pertsonaia hizkuntzaz gogoetan, obsesionaturik dago hizkuntzarekin eta itzulpenarekin. Sarri agertzen zaizkigu gisa honetako pasarteak:

(...) entre otras cosas le dice que no debe pensar 'so brainsickly of things', de difícil traducción, pues la palabra 'brain' significa 'cerebro' y la palabra 'sickly' quiere decir 'enfermizo' o 'enfermo', aunque aquí es un adverbio; así que literalmente le dice que no debe pensar en las cosas con tan enfermo cerebro o tan enfermizamente con el cerebro, no sé bien cómo repetirlo en mi lengua, por suerte no fueron esas palabras las que en aquella ocasión citó la mujer inglesa.

(Marías, *Corazón tan blanco*: 87)

Ikusten dugunez, zenbait kasutan nabarmendu egiten da fikziozko itzultzaileen gaitasun linguistikoa eta literarioa. Esate baterako, *Kixotean* agertzen den itzultzailearen azterketan hau diote itzultzaileari buruz: “5.2. Tiene una indudable formación literaria” eta “5.3. Tiene también una indudable formación lingüística” (Maspoch Bueno, 1993: linean).

Laburbilduz, fikzioan agertu zaizkigun itzultzailearen antsietateak ondokoak dira: lanbidearekiko erantzun afektiboak, isolamendua edo bakartasuna, sustrairik eza, autoretza-onespen eta aintzatespen guraria, alderdi ekonomikoak eta lanarekiko obsesioa. Aurrekoei gehitzekoak dira Mihalachek zerrendatzen dituen itzultzaileen inguruko irudi eta estereotipoak: ideien kontaminatzailearena, itzultzaile terroristarena, itzultzaile antropofagoarena, mendeko zerbitzariarena, itzultzaile paranoiko eta obsesiboarena, exorzista edo *medium*arena, autorearekin edo pertsonaiekin identifikatzen den itzultzailearena, lapurrarena, desleialarena, pobrearena, bidaiariarena, bere baitara biltzen denarena, inoren hitzak erreztatzen dituenarena, birsortzailearena (2005: 139-154). Itzultzailearen irudi horiek lotuta daude, batetik, gizartean itzultzaileari buruz zabal dabiltzan ideiekin eta, bestetik, idazle eta itzultzaileek itzulpenaren langintzarekiko duten jarrerarekin.

Mihalachek berak esana da (*idem*) analogia egin daitekeela itzulpenaren eta itzultzailearen errepresentazioen eta itzulpen-ikasketetan zirkulatzen duten auzien artean. Ildo beretik ohartarazten gaitu Patricia Godboutek ere, eta fikziozko itzultzaileen eta itzultzaile errealen arteko antzekotasunak eta ezberdintasunak, eta nabarmentzen

diren ekintza eta gaiak gogoeta traduktologikoen esparruan kokatzekoak dira (Godbout, 2010: 167). Beraz, esan dezakegu, garai jakin bateko itzulpengintzari buruzko diskurtsoak, hots, traduktologian eztabaidatzen diren gaiak, fikzioan islatzen direla (*idem*); izan ere, “individual textual narratives do not exist in isolation from the larger narratives, circulating in any society, nor indeed of the meta-narratives circulating globally” (Baker, 2006: 139). Modu horretan, itzultzailea bera ahots historiko bihurtzen da, pentsamendu kolektiboaren produktu: “(...) issue ou vécue par une conscience (le traducteur) devient à la fois sujet, voix historique et produit d'une pensée collective, d'un système, d'un groupe” (Mihalache, 2005: 151). Beste hitz batzuetan esanez, eta auzia Bourdieuren kontzeptuetara ekarrita, errepresentazioen bilakaerak eremuaren bilakaeraren zantzuak azalarazten ditu.

Ahots historiko horren bilakaerari erreparatzeari interesgarri iritzita, esaterako, Quebec-eko itzultzaileen fikziozko errepresentazioen bilakaeraren berri ematen du Godbout-ek (2014): hasiera batean autore izan gura duen itzultzaile zalantzati gisa ageri da batez ere, eta lan berriagoetan, ostera, iruditegia aldatu egiten da, itzulpenak komunikazio-tresna baliagarri izateari uzten dio, heriotzaren alegoria gisa agertzen da, baina baita hizkuntzaren eta hitzen eta errealitatearen arteko harremanetan esploratzeko bide gisa ere. Denboran aurrera egin ahala, emakume gehiago agertzen dira Quebec-eko fikziozko itzultzaileen artean, eta, beste alde batetik, hasiera batean itzultzailea frantses-hiztunen rol subalternoaren irudia bada ere; alegia, ahots bila dabilen frantses-hiztun minorizatuarena, Quebec-eko literatura egonkortu den heinean, itzulpena beste ikuspegi batzuetatik ere jorratu da: literatur lan zenbaiten egiturazko printzipio gisa zein parodia gisa, postmodernitatearen estetikarekin batera (Godbout, 2014: 187).

Auzo-literaturetako adibideak ekartzearren, hara, esaterako zer ezberdintasun dagoen (denbora tarteko) *Kixotea* lanean itzulpengintzaz ematen den ideiarene, eta Maríasen *Corazón tan blanco* eleberrian ematen den ideiarene artean (muturreko bi adibide hartzearen). *Kixotean* (2. parte, LXII kapitulua) tapiz bateko atzeko aldearekin alderatzen da itzulpena, irudia ikusi arren korapiloek ez dute erabateko edertasuna ikusten uzten; gainera, hizkuntza batzuen nagusitasuna agerian jartzen da, grekoa edo latina itzultzeak meritu gehiago duela aldarrikatuta.⁸⁹ Maríasen *Corazón tan blanco*

---

⁸⁹ Ikusi pasartea hemen:

http://cvc.cervantes.es/literatura/clasicos/quijote/edicion/parte2/cap62/cap62_04.htm

lanean, ostera, itzultzailea dagokion esparru profesionalean irudikatzen da (Cervera, 2012: 77-78): itzulpenak lortu du bestelako estatus bat gizartean.

Gauza bera gertatzen da Montesquieuren *Lettres Persannes* eta Matthieussent idazlearen *La vengeance du traducteur* lanak erkatuz gero. Montesquieurenean itzultzailea bere kabuz pentsatzen ez duen eragile gisa hautematen da: besteen ordezt hitz egiten du eta trabestitu egiten da. Beti itzultzen ibilita inork ez duela bere testurik itzuliko diotso geometroak itzultzaileari.⁹⁰ Aurreko adibidearen aldean, guztiz bestelakoa da 2009an argitaratutako Brice Matthieussent idazlearen *La vengeance du traducteur*, zeina itzultzailearen ohar gisa idatzitako liburua den. Oharretan idazlea zuzentzen eta kritikatzten du itzultzaileak, eta azken hori da nolabait eleberriaren berri ematen diguna. Oharrok gero eta espazio handiagoa hartzen dute (hasierako orrialdeetan berez idazlearen testuari legokiokeen goiko alde zuria handia da, baina gero eta txikiagoa bihurtzen da eleberriak aurrera egin ahala). Hala, itzultzailea gero eta ikusgaiago agertzen da. Mugako adibideak dira frantses literaturako biok ere, baina argi erakusten dute bilakaera bat egon dela itzulpenaren diskurtsoan eta itzultzailearen estatusetan eta, hortaz, haren irudi eta estereotipoetan: itzultzailearen ikusgaitasuna gero eta nabarmenagoa da, eta itzultzailearen lanbidea gero eta ezagunagoa eta ohikoagoa da iruditegi kolektiboan.

Hango eta hemengo sei lanen bilakaerari begiratuta, Simenonik ere antzeko bilakaeraren berri ematen du, eta nabarmentzen du narrazio berrietan itzultzaileari funtzio berriak esleitzen zaizkiola, errealak zein mitikoak izan, itzultzaileek amets egiten dutela, negar egin, erail zein osatu. Funtsean, itzultzaileek euren erantzukizuna aldarrikatzen dute errepresentazioaren eszenan, eta gero eta agerikoagoak dira, atzean ari dira da geratzen, antza denez, itzultzaile ikusezina: “Bref, ils s'affichent au grand jour et revendiquent crânement leur rôle sur la grande scène de la représentation. On est bien loin du voeu de modestie, de discrétion confinant à la mutité, de fidélité soumise, jadis attachée à la fonction traducteur (Simenoni, 2004: 24).

---

⁹⁰ Ikusi « De Paris, le dernier de la lune de Rébiab 2, 1719 » pasartea hemen: http://fr.wikisource.org/wiki/Lettres_persanes/Lettre_CXXIX._Rica_%C3%A0_Usbek,_%C3%A0***

5.2.3. Funtzioak

Itzulpena ezinbesteko tresna da idazkeentzat, baldin eta idazleek ez badute gainditu gura balizko audientzia elebakarraren kompetentzia linguistikoa. Adierazpide aleaniztunetako alderdi batzuk itzultzeak lagundu egiten die idazleei, hain zuzen ere, horixe egiten: idazleen mundu eleanitza ele bakarrean ematen (Delabastita & Grutman, 2005: 17).

Beste batzuetan, baina, elebakarraren onurarako ez eze, gizarte-premisa jakinak ezagutarazteko ere balia daiteke itzulpena: “to convey a different set of social presuppositions” (*idem*: 13). Gainera, hizkuntza bera obra jakin bateko gai denean, adierazpide eleaniztunei laguntzen dieten itzulpenek; esanahi erreferentzian foku jarri ordez, konnotazio kulturalak azpimarratu gura izaten dituzte.

Efektu komikoak ere lor daitezke hizkuntza-aniztasunaren zein testu barneko itzulpenaren bidez (*idem*: 18), eta, hala, hizkuntza-aniztasuna eta itzulpena bera sormen literariorako eta testugintza literariorako tresna ere bada, Simonek azpimarratzen duen moduan: “all these writers use translation to challenge the categories of textual order. Their works show how ‘language contact’ can be put to a imaginary use” (Simon, 1999: 71). Horrela, dimentsio eta esanahi berriak hartzen ditu itzulpenak eta hizkuntza-aniztasunak kultur ekoizpen garaikidean (*idem*).

Izan ere, ikuspegi narratologikotik ere azter daitezke itzultzaileei eta itzulpenari lotutako eszenak. Itzulpenak izan dezakeen balio sinbolikoaz eta soziokulturalaz haratago, istorioaren mekanikan itzulpenak edo itzultzaileak zer funtzio duten aztertzeaz ari gara; ezen itzultzailea protagonista izan daiteke, edo antagonista, edo laguntzaile, edo biak... Halaber, itzulpena bera misterioaren eta suspentsearen kudeaketarako balia daiteke; esate baterako, hainbatean geratzen da itzulpena beharrezko, istorioaren bidea alda dezakeen informazio-gakoa kodetzeko edo une jakin batean deskodetzeko (Delabastita & Grutman, 2005: 24). Itzulpena narrazio-teknika bat izan daiteke, beraz. Adibide modura, ikus dezagun nola baliatzen duen itzulpena Cortázarrek *Libro de Manuel* lanean:

El álbum está concebido como un verdadero manual de resistencia: funciona como un texto de aprendizaje para enseñar a Manuel la realidad, para sugerirle una postura ética determinada que fomente su imaginación. Lo organiza y edita, por decirlo así, Susana, la madre de Manuel y traductora profesional. Traduciendo buena parte de los recortes del francés, no se dirige a su hijo (que será sin duda alguna bilingüe) sino a otros dos destinatarios. Para empezar, el recurso a la traducción está justificado por la

composición mixta (franco-latinoamericana) de los miembros de la Joda, particularmente la llegada del contertulio chileno Fernando, que no sabe francés y para quien Susana traduce por cortesía. De esta manera, la traducción se suma al tejido novelesco y se convierte en táctica narrativa, no pudiendo los lectores reales (segundo destinatario, indirecto) sustraernos a su lectura, incluso sacando provecho de ella (nos enteramos del contenido de los documentos, cualquiera que sea nuestro dominio de idiomas extranjeros). De paso, nos identificamos con ese lector ideal que es Manuel, y nos vemos implicados; la historia que se le presenta al muchacho se transforma en nuestra historia. Simultáneamente, Cortázar amplía el alcance de Libro de Manuel, operación que le viene bien, ya que necesita el apoyo del lector europeo culto, capaz de entender plenamente su novela sofisticada. Por la figura mediadora de Susana, la traducción se integra, pues, de forma espontánea en la verosimilitud de la trama, y se evita una impresión de adoctrinamiento ideológico, que habría surgido si Cortázar hubiera intervenido en nombre propio.

(Logie, 2003: linean)

Edonola ere, itzulpenak eta itzultzaileak maila intradiegetikoan agertzeaz gain, maila extradiegetikoan edo metadiegetikoan ere ager daitezke, eta horixe da, hain zuzen ere, sasi-itzulpenaren kasua: sasi-itzulpena edo pseudo-itzulpena autore batek itzulpen gisa aurkezten duen testu original bat da. *Routledge Encyclopedia of Translation studies*-eko “Pseudotranslation” sarreran ageri zaigunez, Propovic-ek “fikziozko itzulpen” gisa definitzen du sasi-itzulpena:

Pseudotranslation is a term current in the literature at least since Anton Propovic (1976: 20), who defined it as a ‘fictitious translation’: ‘An author may publish his original work as a fictitious [or pseudo]translation in order to win a wide public, thus making use of the readers’ expectations. The author tries to utilize the ‘translation’boom in order to realize his own literary program. From the standpoint of the text theory, the fictitious translation may be defined as a so-called quasimetatext, i.e. a text that is to be accepted as a metatext. The fictional translations are often motivated subjectively’.

(Robinson, 2009: 183)

Autoreak sasi-itzulpenaren baliabidera jo dezake, esaterako, testuaren genesiari buruzko iruzurra egin nahi izanez gero, joko literario gisa. Irakurleari egiten zaion iruzurra gardena izan daiteke, edo erdi-gardena, eta horretan datza, hain zuzen ere, joko literarioa (Delabastita & Grutman, 2005: 26). Sasi-itzulpena (pseudo-itzulpena) balia daiteke, halaber, egiletzaren auzia zalantzan jartzeko, egiletzaren erantzukizuna norberarengandik urruntzeko, zentsura-neurriak ekiditeko edo kultura jakin batean berrikuntzak sartzeko (Simon, 2006: 146).

Frantziako pseudo-itzulpenak aztertzen dituen Lombez (2005) bat dator: manipulazio ideologikorako tresna politiko bihur daiteke sasi-itzulpena, zentsura ekiditeko tresna baliagarria da. Bestalde, Lombezek azaltzen du XIX. mendean sasi-itzulpenen erabilerak handitu egin zuela hainbat genero literarioaren kanonizazioaren

abiadura, eta horrexek erakusten duela literatur eredu berriak hobeto pasatzen direla maskarapean edo mozorrotuta. Lombezek ondoko arrazoiak ikusten ditu sasi-itzulpenen atzean: arrazoi psikologikoak (aintzatespena lortu nahia), ideologikoak (mezu jakinak pasaraztea itzulpen zuritzaileari esker), arrazoi sozio-ekonomikoak edo komertzialak zein arrazoi estetikoak (forma eta gai berriak ekartzea). Balizko sasi-itzulpenen adierazle gisa jotzen ditu itzulpena bera markatuta agertzea, autoreak ezizena baliatzea, itzulpenari buruzko oharra zein hitzaurreak txertatzea... (joko horrek zalantzan jartzen omen du diskurtsoaren beraren autoritatea).

Lombezen artikuluan irakur daitekeenez, Folkart ikertzailearen esanetan, “zitazio imajinarioaren rola” luke sasi-itzulpenak (Lombez, 2005: 107-121). Isabelle Collonbategaiari eskaintzen dion artikulua batean (2003), Gambierren hitzak erreskatatzen ditu (1994), eta hura ildo beretik ari da: sasi-itzulpena oso ohikoa da literaturaren historian. Hainbat adibide dakartza: Montesquieuren *Les lettres persanes*, Voltaireren *Candide*, Cervantesen *Don Quijote*, Meriméeren *Le théâtre de Clara Gazul et La Guzla*, Eco-ren *Il nome della rosa*...

Touryk ere 1984an gaiari arreta egin ziola gogorarazten digu Collonbategaiari, eta idazleek literatur sistema jakin batean berrikuntzak sartzeko duten baliabide erosotzat (eta batzuetan bakartzat) jotzen zuela. Halaber, Touryk esana da gaur egun toleranteagoak omen direla gure literatur sistemak, eta ez dela baitezpadakoa gaur egun sasi-itzulpena literatur sorkuntzaren erdigunean ez egotea, itzultzailearen beraren irudia aldatu egin delako, eta garai batean gardena eta ikusezina zen arren, gaur egun agertokira plazaratu delako itzultzailea.

Collonbategaiaren esanetara itzulita, sasi-itzulpena bideratuta dago irakurlea itzulpen bat irakurtzen ari dela sinistaraztera, eta irakurketa-itun horren adierazle bakarra “itzulpen” hitza edo haren eratorriak baliatzea da, azalean zein hitzaurreetan. Hortik ondoriozta daiteke, beraz, gutxi ardua zaizkiola irakurleari hizkuntzazko ezaugarriak, irakurlea, berez, ez dela bi testuak konparatzera abiatuko. Collonbategaiak dioenez, sasi-itzultzaile gisa agertzen den egilearen asmoa autorearen irudia ezkutatzea da, garrantzia testuari berari ematea. Kasu horretan, beraz, sasi-itzulpenaren xedea ez litzateke irakurlea tronparaztea, ezpada testua bera egiletzaren gainetik nabarmentzea. Hala, sasi-itzulpena itzulpenaren eta literatur mistifikazioaren mugetan kokatzen da, eta harreraren

teoriak ematen dituen baliabideak funtsezkoak dira, Collonbaten ustez, fenomenoaz aztertzeko (Collonbat, 2013: 145-156).

Orain artekoan ikusi dugunez, itzulpenaren eta itzultzaileen fikziozko erabilerak hainbat funtzio izan ditzake, hala nola pertsonaien karakterizazioa, funtzio narratologikoa, mezu, ideia edo egoera jakinen egiantzekotasuna lortzea, testuaren beraren balioa autoretzaren gainetik jartzea eta idazlea erantzukizun ideologiko zein estetikoetatik errugabetzea. Fikziozko itzulpenaren beste funtzio batzuk nabarmentzen ditu Logiek (2003) Cortázarren *Libro de Manuel* aztertzen duelarik; hain zuzen ere, funtzio informatzailea, funtzio formatiboa edo ideologikoa, testuartekotasuna lortzea, eta kultur zein hizkuntza-aniztasunaren mugak agerraraztea (Logie, 2003: linean).

Kultur eta hizkuntza-aniztasuna agerian jartzeari funtzio ekologikoa esaten dio Curranek (2005: 183-199): bere ustez, lurralde ingeles-hiztunetako fikzio-testuetan itzultzaileak agertzeak erakusten du mundua ez dela gero eta ingeles-hiztunago bilakatzen ari, ezpada gero eta hizkuntza-anitzagoa.

Aurreko ideiak laburbiltzeko, hona hemen Kaindek (2014: 16-18) eskaintzen duen fikziozko itzulpena eta itzultzaileak dakartzaten literatur lanen funtzioen errepaso eta sailkapena: hasteko, fikziozko itzultzaileak baliatzearen oinarrian datan arrazoietako bat pertsonaien karakterizazioa egiteko baliabide izatea da; izan ere, zabal dabilta itzultzaileei egozten zaizkien hainbat irudi (aurreko atalean azaldu ditugunak), gizarte eta kultur inguru jakinek ezaugarri jakinak lotzen dizkiete lanbide jakinei, eta idazleak ezaugarri horiek, ideiak, klitxeak, estereotipoak... baliatzen dituzte fikzioak eraikitzeko. Karakterizazio-funtzioaz haratago, fikziozko itzulpenak eta itzultzaileak erabiltzeak funtzio sinbolikoa ere izan dezake: kasu horretan, itzulpena edo interpretazioak gizarte jakin bateko auzi sozial, historiko, filosofiko edo estetiko baten hasierako puntutzat baliatzen da. Hirugarren funtzioa funtzio metaforikoa da. Bada, itzulpena ez da kasu horretan testuetan oinarritutako jarduera gisa ematen, ezpada kultur prozesu gisa. Laugarrenik, funtzio meta-narratiboa dugu, eta halako testuak dira itzulpenaren edo interpretazioaren auzia narrazioaren erdigunean dutenak, itzulpen edo interpretazio-arazoak dira, hain zuzen ere, istorioen funtza; kasu batzuetan, gainera, umorerako baliatzen da itzulpen-auzia (Kolb, 2014: 299-313). Azkenik, funtzio metafikzionala dugu: errealitatearen eta fikzioaren arteko erlazioa dago funtzio honen

oinarrian, Borgesen “Pierre Menard, autor del Quijote” (1940) litzateke funtzio honen arabera sailka daitekeen testu bat.

Argi dago, edonola ere, fikziozko itzulpena eta itzultzaileak baliatzeak itzultzailea eta itzulpena bera ikusgai bihurtzen duela, Baerrek (2014) argi adierazten duen moduan:

Quite simply, when translators appear as characters in fictional texts, they challenge, if only implicitly, their traditional invisibility in cultural exchanges, becoming a part of the story. As such, they may serve as an effective vehicle for a postmodern critique of traditional textual hierarchies privileging the original and the author of the original over translations and translators and the objectivity claims of positivist scholarship.

(Baer, 2014: 157)

Edonola ere, itzultzailearen bikoiztasuna auzi honetan ere agiri da, eta, Ben-Arik (2014) azaltzen duenez, itzultzailea ikusgai bihurtu izanak edo autore-estatusa lortu izanak ez du ezabatu itzultzailearen ahuldadea:

Should we not draw the conclusion that the "death of Author" or "Translator equals Author" theories did not change the translator's status of self-appreciation? To quote Berman (1998:19): "Il se veut écrivain, mais n'est que ré-écrivain. Il est auteur, mais jamais l'Auteur. Son œuvre de traducteur est une œuvre, mais n'est pas l'œuvre". We are bound to conclude, aren't we, that the fictional interest in the translator⁶ did not enhance his self-confidence. The making the translator visible, less transparent, giving him a voice of his own, bringing him to the center stage or whatever metaphor we use, did not diminish his innate "weakness", in his own eyes, as in the public eye.

(Ben-Ari, 2014: 122)

5.3. Itzulpena eta itzultzailea euskal fikzio garaikidean

Aurreko atalean ikusi bezala, eta Wakabayashiren (2005: 155-169) hitzak gure eginez, askotariko ezaugarriei errepara dakieke itzulpenen eta itzultzaileen errepresentazio fikzionala aztertzeko: esaterako, pseudo-itzulpenak daudenez (eta, kasu horretan, paratestuetan itzultzailearen ikusgaitasuna zein neurritarainokoa den), fikziozko testuan nola adierazten den hizkuntzen ikasketa-prozesua, lanbidearekiko lotura eta afektibitatea, lanbidearen alderdi komertzialak eta bideragarritasun ekonomikoa irudikatzen diren, itzultzailearen lan-tresnak eta lan egiteko moduak aipatzen eta deskribatzen diren, hizkuntza-auziak lantzen diren, bazterrekotasuna itzultzailearen izaerari lotzen ote zaion, nortasunaren auzia agertzen ote den, etikak, botereak eta fidelitasunak zer leku duten, autore-itzultzaileen harremana deskribatzen

den, testuaren aukera eta harrera zein den...⁹¹ Bada, ezaugarri horiek guztiak modu diakronikoan zein sinkronikoan azter daitezke, Ben-Arik (2010) egiten duen moduan. Askotariko ondorioetara irits liteke gisa horretan. Ben-Arik, esaterako, 1970eko hamarkadatik XXI. mende hasierara arteko corpus bat aztertu du, sinkroniari dagokionez itzultzailea fikzioan ere “erdiguneratu” izana eta itzultzailearen “irudia hobetzea” bat datozen ikusteko, eta diakroniari dagokionez itzultzailearen fikziozko irudia aldatu ote den ikusteko eta hala izanez gero bilakaeraren bat eman denetz aztertzeko.⁹²

Ildo horretan proposatzen dugu guk ere kapitulu honetako analisia: literatur eta itzulpen-eremuak autonomia bereganatu ahala aldaketarik gertatu ote da itzultzailearen iruditegian? Zein izan ote dira fikzioan itzultzaileekin lotu izan diren auziak? Lanbideari buruzko auziak azaleratu ote dira? Hala bada, zein? Bat ote datoz itzultzaile errealeen egoerekin? Zer funtzio bete ditu itzulpenak eta itzultzaileak fikziozko lanean? Literatur eremuak eta itzulpen-eremuak bat egiten duten literatura itzuliaren barne-eremuaz ari garelarik, hauxe da funtsean gure interes nagusia pizten duen itauna: nola irudikatzen dituzte idazle garaikideek euskal itzultzaileak fikzioan? Zer-nolako irudia dute idazleek itzultzaileez, eta, beraz, zer irudi du itzultzaileak gizartean?

Proposatzen digun analisirako, pertsonaia itzultzaileak eta itzulpena gaitzat duten hamaika literatur lan hautatu ditugu. Hamaika lanek osatutako corpora, hain zuzen ere, aurretiaz egindako lan batetik dator, zehazki, 2013ko udazkenean prestatutako “The translation habitus of contemporary basque writers” lanetik.⁹³

---

⁹¹ Wakabayashik berak aztertutako fikzio japoniarreko lanetan, esaerako, itzultzailearen irudi negatiboa nabarmentzen da: itzultzailearen zein itzulpenaren erreferentziak arinak dira, garrantzi txikikoak istorioen argumentuan, baina pertsonaia karakteritzatzeko balio dute (2005: 155-169).

⁹² Ben-Arik ateratako ondorioak ondokoak dira: fikziozko itzultzaileen bilakaerari begiratuta, modernitatearen baitan kokatzen den absurduetik parodia postmodernora, hainbat kontinente eta kultura zeharkatzen dituzten (sarri talde minorizatueta ahots hibridoetan fokua jarrita) fikziozko itzultzaileen irudi negatiboa azpimarratzen da oro har; korrelazioa egoten da autoreen biografien eta euren fikziozko itzultzaileen habitusaren artean; hirugarren pertsonan egindako narrazioetatik lehenengo pertsonan egindakoetarako joera nabaria da; eta izenburu orokorretatik espezifikotarako saltoa egin da. Fikziozko itzultzaileen agerpenari modu sinkronikoan begiratuta, itzulpena errealtateetik ihes egiteko tresna gisa agertzen da, eta, oro har, itzultzaile bihurtu gura duten interpreteak eta autore bihurtu gura duten itzultzaileak irudikatzen dira. Bestalde, gizonen mundua da itzultzaileena fikzioan, eta emakumeak ageri diren apurretan gizonentzat ari dira lanean. Normalean, itzultzaileak ez dira euren lanbidearekin konforme ageri, eta pertsonaia marginatuak balira bezala irudikatzen dira. Askotariko generoetan agertzen dira fikziozko itzultzaileak, eta Itzulpen-ikasketetan landutako auziak eta gaiak plazaratzen dira fikzioan ere (Ben-Ari, 2010: 220-242).

⁹³ Oxforden aurkeztu genuen lana 2014an, “XVIth Forum for Iberian Studies - Cultural and Linguistic Diversity in the Iberian Peninsula” biltzarrean (2014b); 2015ean argitaratu genuen galdetegiaren emaitzen azterketa orokorra (Ibarluzea, 2015).

Kapitulu honetan helburuetako bat idazleen habitusaren eta itzulpenaren errepresentazioen arteko balizko harremanak aztertzea denez gero, garrantzitsu iritzi diogu, fikzio-lanen azterketarekin lotu ahal izateko, idazleek itzulpen-habitusaren inguruan erantzundako galdetegia eskura izateari.

Aipatutako lan hartarako 15 idazle garaikide elkarrizketatu genituen,⁹⁴ eta beste bi aurrerago. Itzulpengintzarekiko loturez eta jarrerez galdetu genien, “habitus” kontzeptuan sakondu guran, eta erantzun ziguten galderetako bat izan zen hauxe: “Zeure idazlanetan agertu al da inoiz itzultzailearen bat, pertsonaia gisa, esaterako? Zergatik hautu hori?”. Hortaz, corpusean jasotakoak idazleek eurek aitortutako fikziozko itzultzaileak dira⁹⁵ corpus honetakoak. Corpora zehazteko beste hatuetako bat argitaratutako lanak aztertzea izan zen; hala, Itxaro Bordak itzulpena gai hartuta biltzar batean irakurritako poemak, adibidez, corpusetik kanpo geratu dira (Ibarluzea, 2015). Denboraren marrari erreparatuta, aztertutako lehenbiziko lan literarioa Sarrionandiak 1985ean emandako *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* izenekoa da, eta azkena, ostera, Saizarbitoriaren *Martutene* (2012). Gisa horretan, literatur eremuaren eta itzulpen-eremuaren autonomizazioaren garaia jorratzen dugu.

Bada, zer-nolako pertsonaiak ote dira itzultzaileak narrazio eta istorio horietan? Zer funtzio betetzen dute literatur lanen egituran? Euskal itzulpen-eremuaren zein alderdi azaleratzen ote dituzte euskal idazle garaikideek? Azter ditzagun hamaika lanak, itzulpenaren eta itzultzaileen fikziozko agerpenak aztertzeak bide ematen digulakoan itzulpenari buruzko diskurtso eta errepresentazio sozialak agerrarazteko.

---

⁹⁴ Orduko hartan proiektuan parte hartu zuten idazleak 15 dira: Arantxa Urretabizkaia, 1947; Mariasun Landa, 1949; Bernardo Atxaga, 1951; Aurelia Arkotxa, 1953; Joseba Sarrionandia, 1958; Itxaro Borda, 1959; Jon Alonso, 1958; Miren Agur Meabe, 1962; Xabier Mendiguren Elizegi, 1964; Iban Zaldúa, 1966; Kirmen Uribe, 1970; Ur Apalategi, 1972; Unai Elorriaga, 1973; Julen Gabiria, 1973; Harkaitz Cano, 1975. Gerora jaso genituen Ramon Saizarbitoriarenak (1944) eta Jose Auxtin Arrietaren (1949).

⁹⁵ Aipatzekoa da, Bernardo Atxagaren *Soinujolearen semea* lanean, esaterako, ageri dela pertsonaia nagusiaren obra itzul dezakeen emakume baten aipamena; edonola ere, Atxagak berak ez zigun horren berri eman habitusari buruz erantzundako galdetegian; beraz, ez genuen corpusean txertatu, batez ere autoreak berak aitortu ez izanagatik eta pertsonaiak lanean duen errepresentazio urriagatik, edo, Atxagaren beraren hitzetan, pertsonaiaren eraginkortasun ezagatik: “Besteetan agian aipatzen da itzultzailea edo itzulpena. Baina horrako horretan da itzultzailea eraginkorra” (Atxaga, 2013).

5.3.1. *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak, Joseba Sarrionandia (1985)*

Sarrionandiaren itzulpenarekiko atxikimendua,⁹⁶ jarduna eta usteak ezin uler daitezke idazlearen gainerako jardunarekin eta bizi izandako gizarte-egoera historikoarekin, politikoarekin eta kulturalarekin lotu gabe, eta, batez ere, bere literatur ibilbidea ulertu gabe. Izan ere, literatura ulertzeko eta egiteko moduarekin lotzen du itzulpena Sarrionandiak, eta, beraz, garai jakin bateko gizarte-beharrizan bati erantzuteko bidea izateaz gain, jolas gisa ere erabili izan ditu sormenaren eta itzulpenaren arteko muga, itzulpen apokrifoak eta fikziozko itzultzaileak. Gainera, autoretzaz gogoeta egiteko bidea jorratu du bere itzulpen-esperientzietatik abiatuta. Idazle garaikideenean gertatu ohi den moduan (Ibarluzea, 2015), arrazoi literarioengatik hautatu izan ditu euskararako itzulgaiak Sarrionandiak (enkarguz euskarazko itzulpen bakarra argitaratu du Iurretakoak, eta ez da hala izaten itzultzaile profesional gehien kasuan, enkarguz aritzen baitira). Baina bestelakoa izan da bere jardunbidea beste hizkuntza batzuetako itzulpen-eremuetan: ogibidetzat jo izan du beste hizkuntza batzuetan egindako itzulpena (Ibarluzea, 2016: 164).

Gorago genioenez, jolas literario gisa ulertzekoak dira, beraz, autorearen itzulpenaren fikziozko errepresentazioak. *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* Sarrionandiak irakurri eta itzulitako olerkien bilduma unibertsala da, hainbat hizkuntza eta garaitakoak, munduko poesiaren katalogo pertsonal halako bat; baina, egiazko itzulpenekin asmatutako idazleei egozten zaizkien asmatutako itzulpenak ere tartekatzen dira. Jolas egiten du idazleak irakurlearekin, eta horixe aitortzen du autoreak berak 2013an erantzun zigun galdetegian, eta bat dator Jakak (2012) idazle iurretarraren itzulpen-jardunaren eta gogoetaren inguruan egindako tesian azaldu eta ondorioztatutakoarekin:

Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak eta *Hezurrezko xirulak* liburuetan, ostera, halako pertsonaia asmatu batzuk agertzen dira. Nahualtetik euskaratutako testu baten itzultzailea, esate baterako, Jose Ramon Negrete. Autoretzaren kontzeptua apur bat urtzeaz batera, oraindik ere erbestean dagoen lagun bati bere izena eta ezizena baliatuta adarra jotzeko. Bestalde, itzultzea bera fikzio gai gisa erabili dut batzuetan, *Kartzelako poemak* liburuan esate baterako, hiru poema ematen dira testu txino baten hiru bertsiio zeharo diferente emanez.

(Sarrionandia, 2013)

---

⁹⁶ Datozen atalotan, autoreari buruzko sarrera egitean, gure asmoa ez da autoreen ibilbide edo bilakaera literarioaren errepassoa egitea: autoreen itzulpenarekiko lotura eta itzulpenari buruzko hausnarketa interesatzen zaigu. Hortaz, auzi horri lotutakoak baino ez ditu irakurleak aurkituko atalez atal egin ditugun autoreen aurkezpenetan.

Arestian aipatutako tesi-lanean Jakak Sarrionandiaren sasi-itzulpenak eta sasi-itzultzaileak agerrarazi zizkigun, eta aztergai dugun *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* bilduman badira horietarik zenbait; batetik, Mohammed Al-Kali ustezko poeta bati egozten zaizkionak, eta, bestetik, Apollinaire Babiol izeneko poetari egozten zaizkionak:

Liburuaren hitzaurrean bertan aitortzen du Sarrionandiak poema itzulien artean apokrifo batzuk ere badaudela, baina lehen begiratuan behintzat ez da erraza sasi-itzulpenak benetako itzulpenetatik bereiztea. Mohammed Al-Kali ustezko poeta afrikarraren hiru poemak, adibidez, ez dira beste hizkuntza batean idatzitako sorburu-testu baten itzulpenak, Sarrionandiak berak asmatutako poemak baizik. Testu horiek, ordea, beste poema itzuli batzuen artean aurkezten ditu, itzulpenak balira bezala, eta fikziozko autoreari buruz ematen duen informazioa benetako autore batzuen inguruan ematen duena bezain sinesgarria denez, benetako autore baten poemen itzulpenen aurrean dagoela sinetsarazten dio irakurleari. Beste liburu batean aitortzen du Sarrionandiak Mohammed Al-Kaliri egotzitako poemak apokrifoak direla, *Gartzelako poemak* (1992) liburuan, hain zuzen. Izenburu desberdinez eta zenbait gauzatxo aldatuta bada ere, *Izkiriaturiken* argitaratutako Al-Kaliren hirugarren poema ematen du *Gartzelako poemak* liburuan, eta bertan aitortzen apokrifoak dela: “Apokrifoak, Mohammed Al-Kali poetari atxekia” (Sarrionandia 2003: 39).

Apollinaire Babiol da *Izkiriaturiken* ageri den beste poeta apokrifo bat.

Kasu honetan, Sarrionandiak ez du autoreari buruzko inolako argibiderik eskaintzen. Badirudi Guillaume Apollinaire eta Apolinar Bilbao izenak nahastuta sortu duela Sarrionandiak autore apokrifo hau.

(Jaka, 2012: 263-264)

Batetik, eta Jakak azaltzen duenez, itzulitako poemen artean sasi-itzulpenak txertatzearen motibazioa jolas literarioa da Sarrionandiarenean; hain zuzen ere, “sorkuntzaren eta itzulpenaren arteko bereizketa garbiaren ideia tradizionala hankaz gora jartzeko erabiltzen dituen jolasetariko bat dela baieztatzera ausartuko ginateke” dio Jakak (2012: 264), eta “Horrela, gogorarazten du ‘poema orok aurreko poemagintzan du[ela] erroa’ (Sarrionandia, 1981: 6), poema original oro jadanik itzulpena dela, alegia, itzulpen oro beste testu baten birsorkuntza originala den bezala” (Jaka, 2012: 265). Sarrionandiak Jakaren ustea berretsi zigun; alegia, fikziozko itzultzaileen funtzio literarioa, nolabait, goragoko aipuan aitortzen duenez, “autoretzaren kontzeptua urtzeko” eta “lagunari adarra jotzeko” darabilela.

Bestalde, nabarmentzekoa da autorearen joko literario hori ez dela liburu bakarrera mugatzen, Sarrionandiak liburuen segidan ematen ditu pistak, nolabait, bere obra osoari jarraitutasuna emanez eta lan bat bestearekin lotuz. Hain zuzen ere Sarrionandiaren habituari buruzko artikulu xeheagoan azaltzen genuenez (Ibarluzea, 2016: 157), konstante bat da itzulpena iurretarraren literatur ibilbidean, ez soilik unean uneko jarduera: “Nik literaturarekin lotuta egin ditut itzulpen ahalegin asko. Irakurtzeko

edo idazteko modu bat izan da niretzat itzulpena. Itzultzea lan moduan hartu ez arren, orain egindako itzulpenen zerrendari begiraturaz konturatzen naiz asko direla” diosku (Sarrionandia, 2013).

Jolas literarioa izateaz gain, itzulpena “behar sozial bati erantzuteko” bide gisa ere bizi izan du Sarrionandiak, eta, beste hainbat autorereanean gertatu bezala, itzulpenaren praktikan eta funtzioetan hainbat aro bizi izan dituela esan dezakegu, literatur eremuaren eta itzulpen-eremuaren autonomizazioari loturik:

Laurogeiko hamarkadan batez ere euskal literaturari gorputza emateko xedeak bultzatzen ninduela esango nuke: idazlanak, itzulpenak, apokrikoak eta abar, horretarako ziren. Ez dadila hori sakrifizio moduan ulertu, zeren batzuek dikotomia moduan planteatzen dituzte zeregin sozialak eta dibertsioa. Nik, ostera, oso ondo pasatu nuen, esate baterako, *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* prestatzen: «hau euskal literatura da» proposatuz testu itzuliak eta apokrikoak ere atontzen nituen artean.

(Sarrionandia, 2013)

1980ko hamarkadaz geroztik, beraz, bilakatu egin da itzulpenari buruzko praktika (itzultzaile zein ko-itzultzaile gisa), gogoeta eta errepresentazioa iurretarrarenean.⁹⁷

5.3.2. *Manu Militari*, Joxe Agustin Arrieta (1987)

Harreman luzea izan du Joxe Austin Arrietak (1949) itzulpenarekin, “bai lantokian ofizioz, bai etxean afizioz” (Arrieta, 2013). Idazletzan etengabe jardun izan du 1979az geroztik gaur arte, baina baita itzulpenean ere: oparoa da hark itzulitakoen zerrenda.⁹⁸ Idazle-itzultzaile ziklikotzat jotzen du bere burua, sormena eta itzulpena tartekatatu ditu bere ibilbidean, ia-ia txandaka:

Nik uste dut neure bizitza ia guztian barrena idazle-itzultzaile eta itzultzaile-idazle izan naizela beti, ziklikoki. Erabat lotuta daude eginkizun biak nire kasuan, bata bestetik ezin bereizi ahal izateraino ia. Literatur itzulpengintzari dagokionez behintzat liburu bat itzuli, liburu bat egin, itzuli, egin... horrela ibili izan naiz beti, txandaka.

(Arrieta, 2013)

---

⁹⁷ Ikusi Sarrionandiaren itzulpen-habitusari buruzko xehetasun gehigarriak: Ibarluzea (2016).

⁹⁸ Ikusi Arrietaren itzulpen-uzta “Nor da Nor” katalogoan: <http://nordanor.eus/nor?id=331>. Bestalde, bere lanak auto-itzuli edo ko-itzuli ditu, baina auto-itzulpenaren langintza ez du batere gustoko: “Neure testuak nik neuk itzultzea ez dut batere gogoko: arbuiapean moduko bat sentitzen dut neure baitan horrekiko... Gaztelaniaz oso ondo dakit, noski, baina... ez, ez dut neure burua hor ispilatuta ezagutzen” (Arrieta, 2013).

Genioenez, Arrietak 1982az geroztik eta erretiroa hartu arte itzultzaile jardun du lanbidez, eta honela azaltzen du bere itzulpen-jarduna:

Itzultzaile profesional gisa (nahiz eta, berez, “gestore administratibo” kategoria profesionalarekin) eman ditudan hogeita hamar urteetan milaka orri eta ehunka liburuxka euskaratu ditut, alor, erregistro eta estilo askotarikoak: txosten juridiko nahiz ekonomikoak, marketin-kanpainak, gutun komertzialak, haur eta gaztetxoentzako album-bildumak, eta abar. Horietako batzuk azaltzen dira, hain zuzen, Interneten ere eskuragarri dagoela uste dudan nire itzultzaile-fitxa teknikoan (...), nire izena datorrelako espreski adierazita Aurrezki Kutxaren argitalpen jakin horietan; baina “Kutxako Euskara Zerbitzua” aipatzen den gainerako liburu, memoria eta abarretan ere nire lana dago hor azpian, itzultzaile eta zuzentzaile modura. Literaturaren alorrean, berriz, neure kabuz eta gogoz, honako obra hauek itzuli ditut: *Hadrianoren oroitzapenak* (Marguerite Yourcenar), *Eulien ugazaba* (William Golding), *Homo Faber* (Max Frisch), *Beirazko giltzak* (Jaume Fuster) eta *Denbora galduaren bila-Swannenetik* (Marcel Proust).

(Arrieta, 2013)

Hortaz, itzultzaile ziharduen *Manu Militari* eleberria plazaratu zuenean. Hainbat narrazio-mailatan ematen du Joxe Agustin Arrietaren *Manu Militari* eleberria (eta horixe nabarmendu izan du kritikak batez ere): Iñakiren (zerbitzu militarra egiten ari da) eta Izaskunen (Donostian dago, ikasten) arteko gutunak ditugu oinarrian, eta horien bitartez ematen da Euskal Herriko diktadura-sasoia bizi izan zuen gazte-belaunaldiaren berri (1970eko hamarkadakoak dira gutunok). Gutunak, baina, beste narrazio-maila batean agertzen diren pertsonaiek transkribatzen, ematen edo kontatzen dituzte.

Olaziregik azaltzen duen moduan, “narratzeko ekintzari buruzko gogoeta planteatzen du. Horregatik esan genezake metanobela bat dugula aurrean, hots, kontatzea bera kontatzen duen eleberria” eta “oinarri autobiografiko ukaezina du”. Horrez gain, “eleberriak intertestualitate zabala du, hainbat *collage* eta *pastichez* osatua” (Olaziregi, 2002: 102-103). Aukera narratiboak sortzen ditu intertestualitateak eta, hala, "narratzailea eraldatu egiten da, eta hurrenez hurren bilakatu zinema zuzendari, Erdi Aroko monasterio bateko eskribau, telefilm poliziako bateko detektibea... eta testuinguru horietako bakoitzean Iñakiren eta haren neska-lagunaren arteko gutunak transkribatzen ditu” (*idem*). Arrietak darabiltzan narrazio-mailei esleitu izan zizkien funtzioak laburbiltzen ditu J. Rojok:

Bi maila horien presentzia, bestalde, zenbait erataro agertzen da liburuaz aritu direnek argitaratu duten bibliografian. Batzuetan, anekdotaren atala lirismoarekin lotzen da, eta idazketaren kontra, oster, metaliteraturarekin (Kortazar 1987); beste batzuetan, esaten zaigu maila bitan ematen dela normalean irakurleari batera ematen zaion diskurtsoa: bi mailen bidez “zer esaten den” eta “nola esaten den” zeharo desberdintzen dela (Lasagabaster, 1987).

(Rojo, 2008: linean)

Nolabait, narratzaileak pertsonaia metaliterarioak dira, eta eleberriaren sortze-prozesuaren berri ematen dute; halaber, gutunen testuingurua argitzen eta zehazten dute. Esaterako, zinema-zuzendari gisa agertzen diren narratzaileek eurek definitzen dute, autoreak eleberri hau eraikitzeke edo literatura egiteke duen modua:

— Zeren-eta literatura, adiskideok, lehen esan dizuedan bezala, historia bakar batean baitan korapilaturiko sub-historien intra-historiak atxekitzeko ahalegin zoroa bait da. Edo, beste era batera esanda, ontogenia bat, inexistenziatik existentziarako iragaite neketsu bat; konbentzionalkiago esanda: kontzientzi hartze bat. Ulertzen al duzue, ene arimakide konsustantzialok? Ulertzen al duk hik, Fallini, voyeur inpenitente horrek? Eta hik, Fillini, Hitzaren amorante ozar harrosko horrek? Eta hik, Fullini, tunel-egile etsi-erraz ohore-gose horrek? Eta hik, Follini, Eros eta Eroaren arteko erroitz hondargabeen gaindi ibilzale horrek?

(Arrieta, 1987: 355-356)

Eta zehazki Fallini, Fillini, Follini, Fullini... narratzaileak, eleberriaren sormen-prozesuaren berri ematen duten narratzaile horiek, interesatzen zaizkigu orain: autoreak berak azaldu zigunez, narratzaile imajinario horiek baitira sormen-prozesuan itzulpen-lanak ere egiten dituztenak: “*Manu militari* izeneko nire nobela hartan (1987), fantasiako zenbait pertsonaia-edo azaltzen ziren jatorrizko testu batzuk transkribatzen... eta itzultzen: jatorrizkoa beste hizkuntza batean baitzegoen” (Arrieta, 2013).

Edonola ere, narratzaileok ez dira “itzultzaile” izendatzen; zinema-zuzendariak dira, eta “idazkari” (21. or.), “textuen arduradun” (25. or.), eta “kopista” (26. or.) esaten diete elkarri, besteak beste. Gure ustez, bada hor garaiko itzultzailearen profilaren isla: aurreko kapituluetan azaldu bezala, askotariko lanbideetan jardundakoak lotu zitzaizkion itzulpenari; bestalde, itzulpenaren “definiziorik ezaren eta ikusezintasunaren” zantzua ere azalerazten da, hurrengo pasarte honetan are nabarmenagoa dena:

—Mesedez eta faborez, Fillini, ez hadi berriro hasi heure intransigentziekin. Iritsiko duk hire txanda, hago lasai. Gainera, heuk ere baduk parte bai eszena honetan baita zita textualak aipatuko ditugun guztietan ere, arraioa; filmearen hasierako errotulazioan garbi asko esana diagu nor den textuen arduraduna, ez al duk ikusi? Ba ezin nabarmenago ziagoan, gizona, letra handiz idatzia: «Textuen itzultzailea: Cesare Fillini». Ez a duk aski, eh? Ez al deritzok behar adinako ohorea? Edo zer? Nire izena baino letra handiagotan azaltzea nahi huelako al habil muxinka? Hori al duk arrazoa, eh?

—E. Baina, egia esan, ez duk oso bidekoza izan hire jokabidea. Ni ez nauk «itzultzailea» bakarrik, «textuen hautatzaile-moldatzaile-egokitzailea» baizik.

—Baina nola nahi duk holako disparate hutsezko titulua jar dezagun? Hi burutik al hago?

(Arrieta, 1987: 21)

Itzultzailearen estatusa onartu beharraren antsietatea islatzen da, beraz, pasarte horretan. Itzulpenaren indefinizioari gagozkiolarik, ez da soilik jarduera edo produktua izendatzean ageri, itzulpena bera definitzeko ezintasuna maila teorikoan ere ageri da, idazleak gaiaz gogoetatu duelako seinale:

— Mesedez, mesedez, ez dezagun patxada galdu. Batzarre eraikitzaile bat izan dadila honako hau eta ez elkarri destainak egoztekoa. Oraindik garaiz gabiltzak: gidoia badiagu, bitarteko teknikoak ere bai. Itzulpen-problema bat da, jaunak; ez itzulpen linguistikoa, zeren alderdi hori soluzionaturik bait dago; itzulpen-problema bat, egitura epistolar batetik egitura narratibo batera...

(Arrieta, 1987: 18)

Transkribatuz, itzuliz, itzulpenaren definizioa auzitan jarritz... argi dago narratzaileek eleberriaren beraren sorkuntza-prozesuaren berri ematen dutela, eta sormen-prozesu hori itzulpen-prozesua ere badela hein handi batean: lehenbizi, autorearen barrenean gertatzen den itzulpen-prozesua (kontatu gura den hori literatur testu bihurtzekoa); bigarrenik, gutunetatik eleberrirako itzulpena, narratzaileek eurek egiten dutena; eta, azkenik, baita hizkuntzen arteko itzulpen-prozesua ere, idazketarekin berarekin zerikusia duena eta egoera diglosikoan are nabarmenagoa dena.

Izan ere, hizkuntzaren egoera diglosikoa da eleberriaren ardatzetako bat, eta hizkuntzen arteko interakzioa etengabea da. Gaiarekin lotuta, Rojo kritikariak dio “nobela hau diglosiatik idatzitako nobela dela, eta idazleak ez du egoera hori ezkutatzeke saiorik egiten. Are gehiago diglosia bera erabili egiten du nobela eraikitzerakoan” (Rojo, 2008: linean). Ez dira, ordea, euskara eta gaztelania eleberrian agertzen zaizkigun hizkuntza bakarrak, frantsesez, ingelesez zein alemanez tartekatzen dira esamoldeak, testu zatiak, olerkiak, kantak...⁹⁹ Hizkuntza-aniztasuna egonagatik, baina, hizkuntzari buruzko gogoetak euskarari buruzkoak dira oro har: herri-etimologiak (263. or.), esamolde jakinei buruzko gogoetak (“«Hi eta biok»: kuriooa duk gure hizkuntza, hi eta biok hiru gaituk-eta”, 358. or.), garbizaletasunari buruzkoak (408. or.); “h”-aren erabileraren auziarekin lotutakoak (426. or.)...

---

⁹⁹ Ikusi zenbait adibide honako orrialde hauetan: 30, 34, 107, 295, 433 eta 434.

Eleberriak jasotzen duen garaiko gizartearen egoera diglosikoari gagozkiolarik, batzuetan, narratzaileek eurek ematen dute egoeraren berri. Jarraian dakargun adibidean, esaterako, G. Grassen eleberri batetik *Manu Militarira* ekarritako pertsonaia danbor-jotzailea ari da narratzaile-lanetan:

— Ah, deus ez, nahastu egin naizela hizkuntzaz. Izan ere, hain herrialde txiki nimiñoa zarete, hiru hizkuntza izan, bat «mini» eta beste biak «maxi», eta ez dakizue ganoraz mintzatzen ez batean, ez bestean eta ez bestean. Danborra tajuz jotzen bazenekite sikira...

(Arrieta, 1987: 174)

Beste batzuetan, ostera, narratzaileek idazketa-prozesuan sortzen zaizkien hizkuntza-zalantzen bidez ematen digute egoera diglosikoaren berri. “Ez dakizula zenbaterainoko pozten den zure amaginarreba litekeenarekin (K.O.: originalean «futurible» dio) hainbesteko konfidantza hartzen ari zarela ikusita, (...)” (67. or.) edo “grazia dik, «comuna» nola kristo esango genuke hori euskaraz? (...)” (262. or.) gisako esaldiek argi uzten dute narratzaileak itzulpenean ari direla, eta gaztelaniaz pentsatzen dutela. Halaber, euskara zuzenean zein jatorrean idatzi beharraz, sarri egiten dituzte zuzenketak eta oharrak; batetik, hizkuntzaren normatibizazioarekin lotutakoa adibideak aurki ditzakegu:

Baina... zer da hori? Alarma aereoeko sirenak (—«aire-alarmako sirenak» esango nikek nik, Fullini.— Ixooo! Ez duk ikusten errodatzen ari garela, ala?...), eta badatoz hegazkin ingelesak (—«ingelesak» esaten da euskaraz), eta badatoz hegazkin ingelesak: (...)

(Arrieta, 1987: 16)

Frai Ignatiusi: «idatzi nik diktatuko dizudana» esan eta horrako hori idatzerazi zion: «handik aurrerakúa»; frai Ignatiusek, «barkatu, Jauna, «aurrerakúa» ez da mintzaira batua, zeren Monastzaindiaren arauk diotenez... » (...)

(Arrieta, 1987: 73-74)

Bestetik, erdal esapideak ekidin nahiarekin lot daitezkeenak:

(...) (— hitz horren aurrean protesta egin zuen gutako batek, Eminentzia, «desesperantea» beharrean «etsigarria» beharko lukeela esanaz; asko luzatu zen eztabaida), eta izutzeko modukoa ere badela bere buruarengan nozitzen ari den eboluzioa (— guaz bera, Eminentzia, batzu «bilakaera» idaztearen alde azaldu ziren), (...)

(Arrieta, 1987: 65)

— (...) Hala egin baduk, Giovanni, ikusiduko duk: hire hileroko soldatetik erdia deskontatu egingo diat. Desde luego, zuekin koadrilako tesoreroa izatea izan liteen ofiziorik okerredu duk

- Bai, hik sar itzak gonbertsazaioan «*desde luego*» eta gisa horretako esaldi arrotzak eta ikusiko duk Cesarek nolako bronkak botako dizkian.
- Bai hiri ere, caro Enrico, «*bronkak*» eta holakoak esanez (...)

(Arrieta, 1987: 229)

Narratzaileen hizkuntza-arduraren erakusgarri da, era berean, zenbaitetan hiztegiko kontsulten berri ematea: “(...) lehendabiziko errantxua (halaxe dio Hiztegia-2000 delakoak, guk geuk «gudal egosari»-edo agian gogokoago genukeen arren” (25. or.),¹⁰⁰ edo:

- Hara, Oskar! Hementxe dago soluzioa. Begira zer dioen beste hiztegi honek, euskara-euskarazko lehen hiztegiaren bigarren aleak: «*burutsu*». *Izond. (1817). I. (G. Er.). Ardo burutsua: erraz horditzen duena. 2. (1818) (Pertsona) zentzuduna... (adibidez) Erkinak eta kankailuak, burutsuak eta burugabeak... 3. (1897). Asmotsua, burutazio egokiak dituen... (adibidez) Pernando Amezketarraren ateraldi burutsuak...» Ikusten, Oskar, nola ez garen gu zuk diozun bezain herri traketsa? Bigarrena da, noski, nik adierazi nahi nuen adiera: «*burutsua = zentzuduna*».*

(Arrieta, 1987: 393)

Kopista-narratzaileek ez dute, ordea, euren beharrak asetzeko irtenbiderik aurkitzen beti, eta itzulezintasunaren auzia agerrarazten dute zenbaitetan, halako edo delako esamoldea euskaraz eman ezina agertzean:

- (...) eta goraintziak eman zizkiola zuretzat, beno, zehazki besarkada bat emateko esan zidan, beraz «*date por abrazado*» K.O.: kopista xume honek umilki aitortzen du ez dakiela azken esaldi misterioitsu hori gure mintzaira eskuarrera itzultzen).

(Arrieta, 1987: 62)

- (K.O.: originalean «*reminiscencias*» dio, baina kopista xume honek berriro aitor du ez dakiela hitz erromantze horren ordain juxtua zein den gure mintzairan eta horregatik desenkusak aurkezten dizkio inoiz kronika zirtzil hau irakur dezan irakurleko prestuari, berez bat besterik ez dagoen lekuan, bi hitz, erran nahi baita: «*zantzuak*» eta «*kutsuak*», jarri izanagatik).

(Arrieta, 1987: 64)

Orokorrean, esan dezakegu narratzaileen gogoan, itzulpenarekin lotutako auzirik nabarmenena zuzentasun eta jatoritasun linguistikoa dela, eta horixe izan liteke, agian, garaiko euskal itzultzailearen antsietate nagusiaren isla; edonola ere, itzulpenari buruzko auzi teorikoak ere islatzen direla ikusi dugu gorago.

Narrazioaren mailatik haratago, kontakizunean ere agertzen da auzi linguistikoa. Esaterako, gaztelaniaz mintzo dira Iñaki pertsonaiaren inguruko soldaduak, nagusiak...

¹⁰⁰ Gisa bereko adibide gehiago daude 371., 380., 381., 392. eta 458. orrialdeetan.

baita etxeko eta inguruko hainbat lagun ere. Inakik berak ematen dizkie euskara eskolak gertuko lagun batzuei, eta ikasleek darabilten mintzoa irudikatzen da lantzean (adib. 342. edo 344. or.). Halaber, badago pasarte bat garaiko itzulpen-sistemaren (edo itzulpen-sistematik ezaren) berri ematen duena:

Hura ere bahun, bada. Ze tipo gorrotagarria iruditu zitzaidan bat-batean. Juan Mari Silloniz, jaun arkeologo prestua. Oso katxondo mentala hura ere, baina bilbotar unamunianoa ezin gehiagoan. Euskarak ez omen zuen ezertarako balio. Eta barre egiten zian gure hizkuntzaz, Pello Kirten edo Txomin del Regato-ren kastellano-modu trakets nazkagarri hori erabiliz. «*El otro día me dijeron cómo era la traducción al euskera del sublime «to be or not to be» shakespereano: «izan ala ez izan, hor dago arloa», ja, ja, ja», «uy, pues suena muy bien, tan bien como en castellano o en inglés»* erantzun zioan atzera Xabierrek, «*por qué va a ser sublime en una lengua y en otra no?»* nik ostera. Ez huen, baina, bat ere kikildu, ez: «*pero, hombre, no, es inutil: la Historia nunca se detiene; es mejor, como decía Unamuno, hacerle los honores funerarios como monumento arqueológico que es, y a otra cosa, mariposa»,*

(...)

«*Hi, Xabier, datorren kurtsoan asignatura guztietako apunteak euskaraz egin behar dizkiagu, zer iruditzen?»*, «*bai, eta batez ere Biologia asignaturakoak»*, «*hori duk, eta bukatuttakoan ale bat bialiko zioagu, «la ontogenia es la recapitulación de la filogenia» delakoaren itzulpena azpimarraturik»*, «*konforme, baina hik ba al dakik nola esan daitekeen hori?»*, «*ez, puta idearik ere ez, baina asmatuko siagu zeozer...*».

(Arrieta, 1987: 309-310)

Azken paragrafo horretan irakur daitekeenez, ikasten ari diren euskaltzaleak dira orduko itzultzaile; garaiko egoerari erantzuteko egiten dituzte itzulpenak, euskaraz beste hizkuntzetan bezalaxe gai oroz idatz daitekeela erakusteko. Hortaz, Arrietak eleberriaren narrazio-mailan itzulpen-prozesuaren antzeratzea egiten du oro har, eta kontakizun-mailan itzulpen-sistemaren antzeratzea, ekarri dugun pasarte horretan ikusi bezalaxe: garaian ez zegoen itzultzaile profesionalik, beharrei eta kanpoko erasoei erantzuteko modua zen euskaltzaleek itzulpenak egitera jotzea.

Grutman (2002) literatur eleaniztasunaz ari da “Les motivations de l’heterolinguisme: réalisme, composition, esthétique” izeneko artikuluan, eta bertan azaltzen duenez, eleaniztasun literarioa ez da egungo fenomeno, mugimendu estetikoaren arabera aldatzen da, eta, gainera, genero jakinei loturik agertu izan da sarrien (prosan xurgatze linguistiko handiagoa eman izan da). Boris Tomachevski-k proposatutako eta Genettek jarraitutako “motibazio” terminoa darabil Grutmanek eleaniztasunaren “arrazoiak” definitzeko. Hala, eleaniztasunaren erabileran motibazio errealistak, egiturazkoak eta estetikoak ikusten ditu.¹⁰¹ Gaia landu duten euskal

---

¹⁰¹ Motibazio errealista da hautematen errazena, hain zuzen ere, testuinguru sozio-historikoak datuak konfirma ditzakelako. Baina, errealitatea den-denean antzeratzea ezinezkoa omen da, eta Grutmanek sei mailatan sailkatzen ditu errealitate-efektua sortzen duten hizkuntza ezberdinen erabilerak (sugestiotik

ikertzaileen artean Lasagabaster (1982) eta Toledo (2009) aipa daitezke.¹⁰² Toledok, esaterako, hizkuntza-aniztasuna baliatzeari lotuta funtzio bi aipatzen ditu: batetik, ilusio erreferentziala sorrarazi nahia (errealitatearen ilusioa sorraraztea, hots, errealitatea antzeratzea); eta, bestetik, kontatzen den istorioak eraikitako barne-legeen eskakizunei erantzutea (idazlanaren barne-koherentziari erantzutea) (2009); Grutmanek adierazitako funtzioetako lehenbiziko biak dira, alegia: erreferentziala eta egiturazkoa. Bada, dagokigun kasu honetan, gure ustez Grutmanek (2002) azaldutako hiru motibazioei lot dakioke Arrietaren asmoa: batetik, islatu gura duen garaian Euskal Herriak bizi duen hizkuntza-egoera antzeratu gura du; bestetik, pertsonaia jakinen hizkuntza-erabilerek pertsonaiak eurak kokatzen eta karakterizatzen laguntzen dute, eta hemen ere Toledok aztertutako zenbait lanetan bezala (ikusitako Toledo, 2009), elkarrekin lehian dauden pertsonaien arteko mugari bihurtzen da muga linguistikoa; eta, azkenik, beste hizkuntza batzuetan ematen diren kanta eta olerki zatiek testuartekotasuna islatzea dute helburu.¹⁰³

---

antzeratzera doazenak): 1) L1 hizkuntzan egindako oharra, L2 hizkuntza erabili gabe (adibidez: “frantsesez mintzo zen” bezalakoak txertatzea); 2) L1 hizkuntzan oharra egin eta L2 hizkuntzan itzulpena ematea; 3) L2 hizkuntzaren fikziozko errepresentazioa egitea, alegia, L1 hizkuntzan sintaxian, semantikan eta fonetikan egindako aldaketek L2 hizkuntzako jatorria duen norbaiten berbete antzeratzea (L1 “trabestitua” esaten dio); 4) “Code switching”-a gertatzea L2ko esamolde oso ezagunekin, betiere izen propioetatik eta mailegu lexikoetatik haratago joan gabe; 5) L2 hizkuntzaren errepresentazio heterogeneo ez zuzena egitea, alegia, L1 okerrean dabilen L2ko hizkuntza agertzea (L2 trabestia, 3. aukeraren alderantzizkoa); 6) L2 hizkuntza modu fidelean transkribatzea, egiantzekotasun erabatekoa lortuta. Grutmanek berak azaltzen duenez, Tolstoiren *Gerra eta bakea* lanean, esaterako, enuntziatu frantsesen azalpena, frantsesezko transkripzioak, errusierara egindako itzulpenak, biak nahas-mahas... ageri dira. Horrek esan gura du hizkuntzen erabilerak ez diola zehazki erantzuten errealitatearen imitazioa egiteko nahi konstanteari, eta, kasu horretan, frantsesa emateko moduak funtzio funtzionala omen du: narratzaileak distantzia hartzen duenean pertsonaiengandik eta barne-bakarriketa egiten duenean, narratzaile errusiarra integratzeko joera du; aldiz, kanpoko ikuspuntua hartzen duenean, *performance* linguistikokoaren idiosinkrasiak mantentzen ditu. Kasu horretan, beraz, egiturazko motibazioak eragiten du hizkuntzen erabilera, idazketa-estrategia bat da, obraren egituraren baitan sartzen dena. Azkenik, motibazio estetikoak ere badago eleaniztasuna baliatzeko motibazioen artean. Bada, gogorapen literario jakinak dira kasu honetan lortu gura direnak, testuartekotasuna lortzea da helburua. Betiere Grutmanen esanei jarraikiz, hiru motibaziook ez dira plano berean ageri: motibazio estetikoak eta errealistek badute ezaugarri komun bat, egiturazko motibaziotik bereizten dituenak: egiturazko motibazioak obraren egiturari lotutako motiboak sortzen dituen artean, beste bietako motiboak libreak dira, ez dute lotura intrintsekorik obretako istorioen funtsarekin.

¹⁰² Izan ere, hizkuntza-aniztasunaren erabilera ez da berria euskal literaturan. Literatura idatzi garaikideari gagozkiolarik, Mikel Zarateren *Hurgintza minetan* gogorarazten digu Lasagabasterrek (1982) eta, esaterako, Toledok (2009) Daskonagerreren *Atheka-gaitzeko oihartzunak* (1870), Elizanbururen *Piarres Adame* (1888), Resurrección Maria Azkueren *Lenengo irakurgaia. Bein da betiko* (1893) eta Txomin Agirrerren *Añemendiko Lorea* (1898) lanetako hizkuntza-erabilerak aztertu ditu. Herri literaturari loturik, adibide bat aipatzearen, Padillak agertu du gaia “Le plurilinguisme dans la littérature populaire basque de Soule: entre le langage formulaire et le *code-sitching*” (Padilla, 2017); baliabide-estilistiko gisa aurkezten du pastoraletako hizkuntza-aniztasuna.

¹⁰³ A. Gandararen “*Latorrizko danborra vs Manu militari: transtestualitatea hizpide*” artikulua (2016), esaterako, argigarria da zentzu horretan.

5.3.3. *Hezurrezko xirulak*, Joseba Sarrionandia (1991)

Sarrionandiaren lan bati lehenago eman diogu lehenxeago tartea, baina berriz ere dakargu autorea, itzulpen-lan ugari argitaratu baititu, eta itzulpenaren fikziozko errepresentazioak sarri ekarri baititu.¹⁰⁴

Iurretarrak itzulitako lanen arteko beste bat da *Hezurrezko xirulak*, olerki itzulien bilduma gisa aurkezten zaiguna. Edozelan ere, bertan ageri diren olerki itzuli guztiak ez dira itzulpenak: fikziozko itzulpenak, sasi-itzulpenak ere badaude. Jakak identifikatu zituen autorearen itzulpen-jardunari buruzko tesian (2012), eta 2013ko galdetegian berretsi zigun auzia autoreak berak.

Beste kasu batzuen artean,¹⁰⁵ adibide baterako, ekar dezagun Jeronymo Oliveira da Verdade ustezko idazle portugaldarrarena: Jeronymo Oliveira da Verdade ez da egiazko idazlea, Sarrionandiak asmatua da, eta besteen itzulpen-lanekin osatutako berridazketa bat dakar Sarrionandiak, haren ahotsean jarritako poema balitz bezala (2012: 265). Sarrionandiari eskainitako aurreko tartean esan bezala, honetan ere testu orok aurreko testuei erantzuten dietela adierazteko jolasa da, Jakaren ustez, Sarrionandiak darabilena: “alegia, ez dagoela testu originalik eta dena dela kopia edo itzulpen, edota ez dagoela kopia edo itzulpenik eta dena dela originala” (2012: 268-269); halaber, “errealitatea eta fikzioa nahastuz, zalantzan jartzen ditu sorkuntzaren eta itzulpenaren arteko bereizketa, testuaren eta autore bakar baten arteko lotura eta jatorrizkoaren originaltasunaren ideia” (*idem*: 275). Sasi-itzulpenarena joko bat dela egiaztatzen du autoreak egiarekin eta gezurrarekin darabilen olgetarekin: izan ere, sasi-itzulpenak sinesgarri egiteko estrategiak darabiltza autoreak, eta, berbarako, benetako pertsonaien ezaugarriak egozten dizkie. Baina, halaber, faltsutasuna iradokitzeke jolasak ere egiten ditu; esaterako, “autore apokrifo bati Verdade abizena eman izana” (Jaka, 2012: 272). Literatur testu oro autore bakarrarekin lotu ordez, idazlez idazle eta obraz obra sortutako *continuum* bat dela aldarrikatzen du Sarrionandiak, Jakaren hitzetan:

Fikziozko itzultzaileak edo itzultzaile apokrifoak erabiltzea estuki lotuta dago sasi-itzulpenak tartekatzeke estrategiarekin. Sarrionandiak sortu edo itzuli dituen testuak berak asmatutako itzultzaileei egozten dizkienean, zabaldu egiten du nolabait testu

---

¹⁰⁴ Autoreak berak aitortu zigunez, *Kartzelako poemak* (1992) lanean ere badira sasi-itzulpenak. Ez dugu, baina, azken hori hona ekarri, ordea, aztertu ditugun 1985eko eta 1991ko lan hauen ildo berean baliatzen dituelakoan 1992koan ere sasi-itzultzaileak eta sasi-itzulpenak.

¹⁰⁵ Badira bestelako autore apokrifoak ere, eta, hortaz, sorkuntza hutsa diren itzulpenak (Jaka, 2012: 270).

horren eraketan parte hartu duten pertsonen —edo pertsonaien— taldea, testu bat autore bakar batekin lotzeko joera tradizionala salatuz eta literatura partaide ugariren arteko jolas interaktiboa dela gogoraraziz.

(Jaka, 2012: 276)

Halaber, *Hezurrezko xirulak* poema-bilduman badago autore asmatuen (Gudröd Haaleg) testuak itzuli dituzten sasi-itzultzaileak (Tomás Gómez) (Jaka, 2012: 276-277), zein benetako testuentzat asmatutako itzultzaile apokriforik: kasurako, Nahuatl mintzairatik itzulitako poemaren bertsiogile gisa ageri den Jose Ramon Negrete, Jaka ikertzaileak dio ez ote den Sarrionandiaren adiskideren baten izenpean egileak egindako jolasa (2012: 277). Bada, halaxe baieztatzen du Sarrionandiak berak, itzulpengintzaren inguruan erantzun zigun galdetegian (ikus 5.3.1 ataleko aipua). Lagunei egindako keinuez gainera, literaturari eta euskal idazleei egindako keinuak ere badaude liburuan: Kalevala hizkuntzatik itzulitako poemaren itzultzaile gisa Kepa Zenika aurkezten digu Sarrionandiak; hots Joxemari Iturralde euskal idazlearen *Izua hemen* (1989) eleberriko protagonista (Jaka, 2012: 277). Modu horretan:

Kalevalaren itzulpena Kepa Zenikari egotziz, Iturralderen istorioari jarraipena eman nahi izan dio, errealitatea eta fikzioa nahastuz beste behin ere, eta testuen, autoreen eta itzultzaileen arteko loturak are gehiago korapilatuz. Gogoraraz dezagun Joxemari Iturralde Pott bandako kideetako bat zela, eta bandako zenbait kideren arteko erreferentzia eta jolasak ohikoak zirela haien testuetan, (...)

(Jaka, 2012: 278)

Autoreari eskainitako aurreko pasartean azaldutakoen ildo berean, Sarrionandiak *Hezurrezko xirulak* bilduman euskal itzulpengintzari buruz ematen duen ideia, nolabait, fikziozkoa da; sortzen ari den eremua da euskal literatura itzuliaren eremua, bada, beste eremu batzuetan legetxe, eragileak behar ditu (euskal itzultzaileak, alegia). Beraz, horiek sortzera jostatzen da autorea, eta eremuaren ilusio edo irudikapen halako bat egiten du sasi-itzulpenen eta sasi-itzultzaileen bidez. Halaber, aldarri bat ere egiten du, sorkuntzaren eta itzulpenaren parekotasunaren alde, bien arteko muga lausoak nabarmenduta, bata eta bestea non bukatzen diren definitzeko zailtasunak agerraraziz eta “autoretzaren kontzeptua urtuta” (Sarrionandia, 2013), autoretzaren erantzukizuna arinduta eta (Simon, 2006) eta garrantzia testuari emanez (Collonbat, 2013).

5.3.4. *Katebegi galdua*, Jon Alonso (1995)

Aurreko idazlea bezalatsu, Jon Alonso ere (1958) itzultzailea da ogibidez, administrazioko itzultzaile jardun du. Ogibideari loturiko testuez gain, besteak beste Saramago, Cortázar eta Levi-Strauss ekarri izan ditu euskarara, eta Olasagarre eta Serrano-Izko euskal idazleen lanak gaztelaniaz eman ditu.¹⁰⁶ Bere lanak itzultzea, ostera, ez du gogoko eta ez du halakorik egin izan, norberaren testuak auto-itzultzea aurreko lanaren bertsioak egitea dela iritzita:

Norberak itzultzea, eta are gehiago diglosia egoera batean B hizkuntzatik A hizkuntzara itzultzea, lanaren berridazketa bihurtzen da, eta ateratzen dena bertsio bat da, ez itzulpen bat, gehien-gehienetan (...). Bestalde, oso nekagarria da inork hizkuntza batean konpondu dituen arazoez eta norabidetu dituen gaiez berriz interesatzea, beste hizkuntza batean.

(Alonso, 2013)

Itzulpenari buruzko diskurtsoari dagokionez, Alonsok fikzioan ez ezik, bestelako argitalpenetan ere agertu izan du itzulpengintzari buruzko gogoeta: adibidez, bere esperientzian eta irakurketetan oinarrituta ondu zuen *Astrolabioa* saiakera; bertan “literaturaren itsasoan nabigatzeko ezinbestekoak diren erreferentziak atzemateko” artikuluak biltzen dira (Pamiela, 2007). Galarragak azaltzen du Alonsok *Astrolabioa* saiakeran itzulpengintzari buruz bildutakoa:

“Itzultzailearen oharrak” hirugarrenean, itzulpengintzari eta euskal itzulpengintzari buruzko hainbat korapilo askatzen saiatu da Alonso, edo eztabaidagaiak zabaltzen gutxienik: euskararen mugak itzultzeko orduan (Cortázar beste behin adibidetzat hartuta), itzulpengintza beraren mugak, bai eta itzultzaile lanetik ondorioztatutako hausnarketa literarioak ere (argigarria intentsitatearen inguruko ideia, Calvinorekin ilustratua).

(Galarraga, 2007: linean)

Fikziozko errepresentazioetara etorrira, *Katebegi galdua* (1995) izeneko lanean ageri da itzulpenari lotutako eszena bat. Eleberria thriller historiko-politiko da, intrigazko istorioa, lapurtutako eskuizkribu misteriotsu baten inguruan eraikia. Hainbat mandatarari eta politikari inplikaturik daude eskuizkribuaren bilaketan, eta hilketak ere gertatzen dira. Politikariak, idazleak, kazetariak, abadeak... agertzen dira eszenan. Mendigurenek *Argia* aldizkarian egindako kritikan zioenez: “Intrigaren jakinmina, eskuizkribuen xarma eta Euskal Herriko errealitatearen isla barregarria elkartzen ditu

---

¹⁰⁶ Alonsoren itzulpenak EIZIEn webguneko katalogoan daude ikusgai: <http://nordanor.net/nor?id=330&tmp=1400273624905>

egileak artoski” (*Argia*, 1996-03-10); alegia, Euskal Herriko literatur sistema irrigarri antzeratzen du egileak.

Esan bezala, badago itzulpenari eskainitako pasarte bat: “IV kapitulua: In vino disertus” ataleko (139. or.) bigarren zatian, hain zuzen ere (142-145. or.). Edorta Jimenezek bereziki nabarmendu zuen atal hori liburua atera berritan argitaratutako kritika publikoan: “Egozkue alde batera utzita, beste pasarte antologikorik ere bada liburuan, hala nola, «cuando despertó, el dinosaurio todavía estaba allí» perpausaren itzulpenari eskaintzen diona” (*Euskaldunon egunkaria*, 1996-02-24).

Idazleak berak jakinarazi zigunez, lanbidez barre egiteko modua izan zen *Katebegi galduan* itzultzailearen irudia baliatzea. Hauxe zioen hain zuzen ere: “Katebegi galduan bada kapitulu bat, zeinean Monterrosoren «El dinosaurio» ipuinaren balizko itzulpen bati buruz (euskarara) mintzatzen baita, lanbidearen katramilen gainean barre/gogoeta egiteko” (Alonso, 2013).

Pasarte horren nondik norakoak aztertzeko, gogora dezagun lehendabizi eleberriaren trama lapurtutako eskuizkribu baten inguruan egituratzen dela, eta antza denez, pertsonaietako batzuek zalantza egiten dute, lapurtutako liburu hori faltsua ote den (Alonso, 1995: 133).¹⁰⁷ Hain zuzen ere, liburua faltsua dela aipatu ostean eta faltsifikazioen izaerari eta prozedurari (papera, filigranak, letra-tipoak, hizkuntza arkaikoa itxuratzea...) buruzko gogoeta baten ostean (Alonso, 1995: 139-142) dator itzulpengintzarekin lotutako pasartea. Argitaletxe txiki baten kargu zen lagun batentzat ipuin laburren antologia bat egitean jasotakoa kontatzen dio pertsonaietako batek besteari: Monterrosoren “Cuando despertó, el dinosaurio todavía estaba allí” itzultzeko eskatzen dio lagun batek itzultzaileari. Itzultzaileak lan zaila dela eta, laguntza beharko duela diotso, bere harridurarako. Lau hilabeteko tartean ekartzen dio itzulpen-aukera askotarikoak jasotzen dituen karpeta handi lodi batekin:

Gogor lan egin dugu, «dugu» diot, zeren, ulertuko duzunez, ez dut neuk bakarrik burutzerik izan, beste seiri eskatu diet laguntza eta aholkua. Gauza uste baino korapilatsuagoa da: begira, hasteko, eman dezagun «despertar» aditza «iratzarri» itzultzen dugula. Denborazko «cuando» hori emateko «-nean», «-larik», «-la», «-n unean» –beste batzuk ere bai, baina ez da komeni arazoa gehiegi nahasterik– izango genituzke (iratzarri zenean, zelarik...eta abar). Beraz, lau aukera ditugu «iratzarri» aditzarekin. Orain, «dinosaurio» sei era diferentziaz eman dezakegula kontuan hartuz, lau bider sei, hogeita lau aukera ditugula konturatuko zara, bider bi –«todavía» horrek beste bi aukera ematen digunez–, berrogeita zortzi. Ez da komeni dialektologia ahaztutzea,

---

¹⁰⁷ Aurrerago ezagutarazten da, liburuko 146. orrialdean, lapurtutako liburu hori faltsua dela zalantzarik gabe.

are eta gutxiago giroa nola dagoen kontuan hartuz, eta horregatik, erabaki genuen «estaba» aditz nagusia Bonaparteren sailkapenaren arabera hogeita bost tokian-tokiko hizkeren arabera ematea. Eragiketa erraz bat eginez, lehengo 48 aukerak bider 25 hizkera horiek, 1.200, hau da, orain arte, «iratzarri» aditzarekin baditugu 1.200 itzulpen zuzen. Baina, ez da ahaztu behar «despertar» aditza beste zortzi forma gehiagotan ere eman daitekeela. Beraz, egitan daukagun itzulpen zuzenen zenbakia hauxe litzateke, 9 bider 1.200, hau da, 10.800. Eta, jarriz gero gauzak ongi egin behar direlakoan, egoki iritzi diogu Arantzazuko arau ortografikoak baino lehenagoko idazkera ere aintzat hartzea, inori minik ez emateko. Orduan, aise konturatuko zara ditugun itzulpen posibleak berriro bider bi aniztu behar direla, eta, gisa honetan, 21.600 itzulpenetan jartzen gara. Baina kontua ez da hemen bukatzen, hau da, nolabait esan, hau hurbilpen bat besterik ez da, zeren ez baititugu oraindik sintaxiaren arazoari buruzko kuestioak analisatu. Hau da, orpoz orpo segitu behar al genuen Sebero Altuberen ikasbidea, edo, aitzitik, libreago jokatzeko zilegi ote zitzaigun? Eztabaida luzeak izan genituen kuestio interesgarri honi buruz, eta horien fruitu dira 400 orrialdeko txosten batean bildu dizkizudan zazpi itzultzaileok egindako ohar jakingarri eta eruditoak.

(...)

Honekin uste dut lortu dugula ipuinaren esanahia zeharo harrapatzea, eta euskaraz ongi paratzea. 172.800 bider hiru, lau, bost, hamar edo gehiago egitea ere bazegoen, «estaba» hori hitanoko adizkietan jarriz gero, baina, berriz diot, ez dugu itzulpen lana gehiegi zamatzerik nahi izan.

(...)

Eta nik kontu hau berretsi badizut ez da izan zu nekarazteko edo aspertzeko, baina kontura zaitezten Monterrosoren lerro batek halako letra-itsaso bat sortzen badu, ez dela erraza izango beste edozein letra-itsasoren baliagarritasuna ukatzea, endemas orain lauhun eta piko urte idatzita bezala aurkezten badigute, eta hortaz, faltsifikazio lana ahalezkoa dela, doxenerdi koska funtsezkeri erreparatuz gero, lau arau begiratzuz eta zainduz. Eta horregatik kontatu dizut hau guztia. Horregatik eta beste Marqués de Griñón bat atera dezazun eskatu nahi dizudalako.

(Alonso, 1995: 143-145)

Egileak aitortu zigunez, parodia bat da aurreko pasartea, lanbideari irri egiteko asmoz idatzia. Fikziozko itzulpenen eta itzultzaileen iruditegia dela eta, alde batetik, nabarmentzekoa da liburu faltsuekin lotu izana itzulpenaren auzia; izan ere, itzulpengintzaren historian sarri erlazionatu da itzulpena artelan faltsuekin, aurreko atalean azaldu dugun moduan.

Beste alde batetik, badaude txatal horretan azpimarratzeko moduko beste hainbat kontu. Lehenik, itzultzailearen zalantza etengabea islatzen da pasartean: aukerak justifikatu beharra (zazpi itzultzailearen artean eztabaidatutakoak txosten batean biltzen dira), itzulpenaren azken bertsioa edo bakarra lortzeko ezintasuna (milaka aukera ematen dira), lana bukatutzat eman ezinaren obsesio modukoa (itzulpen aukera guztiak argitaratzeko proposamena egiten da), hitz, esamolde edo esaera justua ezin aurkitzea (sinonimia eta sintaxi-aukeren arteko zalantza), irakurle oro asebetetzeko nahiari ezin erantzutea (dialektologia kontuan hartzea zein hizkuntzaren inguruko eztabaidei dagokienez hainbat joeratako arauak kontuan hartu izana). Dagokigun pasarteko itzultzailea jakitun da testua interpretatzen ari dela, eta testuaren interpretazioa hainbat

angelutatik egin daitekeela, subjektuaren posiziotik, alegia. Halaber, hartzailearen itxaropen eta aurrejuzguak ere kontuan hartu beharrez ohartzen da itzultzailea. Hala, ezin daiteke interpretazio bakarrera heldu, Hermansek dioen gisan: “En la medida en que deja abierta la posibilidad de emularla y no puede reivindicarse como lectura definitiva que viene a cerrar el círculo de la interpretación, la traducción encarna la diferencia de interpretaciones” (2001: 129). Dagokigun pasartean, hortaz, itzultzaileak, itzulpen erabatekoa lortu ezinda, eta bere inpartzialtasuna onartuta, denboran eta espazioan baliagarri izan litezkeen askotariko itzulpen-aukerak eskaintzen ditu.

Itzultzailearen deskripzioa ere azpimarra daiteke, hauxe baitio itzulpena eskatu zuen pertsonaiak: “konfiantzazko itzultzaile bati pasa, zopilo xamarra berau, baina langilea, zintzoa” (Alonso, 1995: 143). Itzultzaile batenean bilatzen dituen ezaugarriak dira, beraz, zintzotasuna eta konfiantza. Gure ustez, zuzenean loturik dago itzultzailearen lanari egozten zaion irudi negatiboarekin; itzultzaileak traizioa egiten duen ideia zabalduarekin, alegia.

Azkenik, errepara diezaiogun itzultzailearen lan egiteko moduari: “Gogor lan egin dugu, «dugu» diot, zeren, ulertuko duzunez, ez dut neuk bakarrik burutzerik izan, beste seiri eskatu diet laguntza eta aholkua” (Alonso, 1995: 143) dio dagokigun pasarteko itzultzaileak. Bada, taldean egindako lana agertzea itzultzaileari buruz dugun irudi isolatuarekin eta bakartiarekin hausteko modua edo aldarria izan daiteke.

Kritika publikoak eta autoreak berak itzulpenarekin lotuta aurreko pasartea nabarmendu izanagatik, badaude itzulpengintzari lot dakizkiokeen bestelako aipamenak eta aztarnak liburuan. Esate baterako, liburutegi baten historia laburbilduko duten argazkien bila ari direlarik, hiru argazki bertako hiru liburu bereziri egin behar zaizkiela argi du arduradunak:

Ezak ez zuen duda handirik eduki Liburutegiko hiru harribitxiak zeintzuk ziren erabakitzeko orduan: Erasmoren *Encomium moriae*, 1511ko ediziokoa, Machiavelliren 1532ko *Il príncipe jatorrizko* bertsioan eta Joannes Leizarragaren *Iesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria* 1571koa eta jatorrizkoa, hau ere.

(Alonso, 1995: 58)

Harribitxien artean liburu bakarra da euskal literaturakoa, Joannes Leizarragarena. Bada, gogorarazi dezagun *Iesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria* (1571), pasartean “jatorrizkoa” gisa definitzen dena, Euskal Literaturako

lehenbiziko itzulpen argitaratutzat jotzen dela. Pasartearekin lotuta, beraz, bi auzi azpimarratu nahi ditugu: batetik, Euskal Literaturaren Historiako mugarriztat jo izan diren zenbait liburu itzulpenak direla, eta, bestetik, itzulpenak izanagatik “jatorrizkotzat” (Alonso, 1995: 91) jo izan direla edo hala agerrarazi direla.¹⁰⁸

Hain zuzen ere, literaturaren historian egon badaude itzulpenak izan arren itzulpen modura funtzionatu ez duten testuak (Hermans, 2001: 123), eta “Traducciones autenticadas” esaten die Hermansek. Zentzu horretan auto-itzulpenekin zerikusi zuzena dute (125): testu jakin bat jatorrizko bertsioa izateak edo ez izateak garrantzia galtzen du, itzulpenak badu bestelako onespina, eta itzulpen ekibalentetzat jotzen da: “La equivalencia conjura la muerte del traductor y el final de la traducción. Cuando una traducción se sublima hasta el punto de convertirse en un texto equivalente, se autodestruye como traducción” (Hermans, 2001: 127). Izan ere: “La equivalencia entre una traducción y su original se establece por un acto de habla performativo, externo e institucional. En lugar de ser una característica inherente a la relación que une a los textos, se proclama” (*idem*: 126). Euskal literaturan ere badaude gisa horretan jardun duten itzulpenak, utzi dute Alonsoren habitusean arrastoa, bere itzulpen-praktikek eta itzulpenari buruzko gogoetek bezalaxe, eta hala ageri da islaturik fikzioan ere.

5.3.5. *Itzultzaile bat Parisen*, Bernardo Atxaga (1996)¹⁰⁹

Atxagaren hitzetan, “gurea bezalako hizkuntza batean, gurea bezalako historia batekin, eta abar, itzulpena zinez harri angeluarra da, benetako giltzarria, funtsezkoa da, eta hortik pasatuko da euskal kulturaren etorkizun guztia. Eta pasako da ez bakarrik itzulpen literario delako horretatik, ezpada itzulpen orokorretik” (Atxaga, 2013). Atxaga bera etengabe ari da itzulpenaren bidez bere burua itzultzen, informazioa hartzen... zeren eta “kulturan egotea da itzulpenean egotea” (*idem*). Autorearen itzulpen-jardunean eta itzulpenarekiko harremana aztertzeko, kronologiari erreparatzea ezinbestekoa da (halaxe azpimarratzen zuen Atxagak berak 2013ko galdetegiari erantzun zionean); bada,

¹⁰⁸ Horrela dela frogatu dugu tesi-lan honetako 4. kapituluari; hain zuzen ere, euskal literaturaren historiografietan, zenbait garaitan, behinik behin, zenbait itzulpeni eta jatorrizko testuri pareko balioa ematen zaie euskal literaturaren eraikuntzan.

¹⁰⁹ *Cuentos apátridas* liburuko kreditu-orrietan ipuin honen jatorrizko bertsioa “Itzultzaile bat Parisen” dela dakar, eta badakigu Jabier Muguruzarekin batera egindako irakurketa baterako prestatu zuela idazleak 1996an (garaiko egunkarietan halaxe jasotzen denez). Nolanahi ere den, ez dugu euskarazko bertsiorik aurkitu paperean inprimaturik. Hortaz, hemen dakartzagunak *Cuentos apátridas* (1997) bildumatik ateratako pasarteak dira, eta edizio horretako orrialdeen berri ematen da aipuetan.

“orain dela 30 urte, demagun, ez zegoen inolako itzulpen-sarerik, ez erakunderik, eta itzultzaileak ere oso bakanak ziren” (*idem*):

Demagun 80an hitzaldi bat eman behar zenuela eta aipu batzuk eman; ez zegoenez ezer itzulita, aipuak zeuk zerorrek itzuli behar zenituen. Garai haietatik prozesatu izan dudana da euskaldun izatea lan extra bat dela, eta euskal idazle izatea ere lan extra bat dela. Zenbat aldiz ez ote ditudan itzuli behar izan, hitzaldietan esate baterako, esan behar nituenak.

(Atxaga, 2013)

1980ko hamarkada hartan, beraz, artean itzulpen-eremua eta literatur eremua egituratzen ari zirenean, ezinbestean egin zituen itzulpenak Atxagak, beti beste lan batzuetarako behar zituelako, ateratzeko zein hitzaldiak emateko (*idem*). Dena den, literatur ibilbidearen hasieran egin zuen mandatuzko itzulpenik, autoretza onartu ez zioten arren.¹¹⁰ Auto-itzulpenari dagokionez, *Obabakoak* itzuli zuenean ezinbestekoa zen auto-itzulpena; baina, denbora iragan delarik, eremua egituratu delarik eta inguruan itzultzaileak dituelarik, “orain nire auto-itzulpena pasatzen da beste itzultzaile batzuen eskutatik aurrena, eta nire lana izugarri arindu da” (*idem*). Sarri eman izan ditu itzulpenari buruzko hitzaldiak Atxagak, eta *Erlea* aldizkarian ere eskaini izan dio tarterik. Bere blogean ere egin izan ditu itzulpenari buruzko gogoetak, eta sarri plazaratu izan du euskaratik beste hizkuntza batzuetara itzultzeko zailtasun gehigarria: “Oso hizkuntza ezberdina da alde askotatik, ez bakarrik linguistikoki edo gramatikalki, bere historia sozialagatik eta abar. Koska handia da, izugarria euskaratik beste hizkuntza batzuetara” (*idem*). Fikziora ere ekarri du itzultzailea Atxagak, eta “Itzultzaile bat Parisen” izeneko ipuinean pertsonaia “eraginkorra” da (Atxagak 2013ko galdetegian darabilen terminoa baliatuta).

“Itzultzaile bat Parisen” ipuineko protagonista, erren utzi duen ezbeharraren ostean eta mutil-laguna galdu ostean, Parisa abiatzen da literatur testu bat itzultzera, Montsouris parketik gertu dagoen apartamentu batera, hogeitau urte lehenago egin bezala. Harako bidea hartzen du psikoterapeutaren aholkuei jarraituta; izan ere, aurreko bidaian Baudelaire itzultzen aritu zen Parisen, eta han bertan bizi izan zituen lehendabiziko maitasun-harreman homosexualak. Protagonista gizon oso negatibo gisa aurkezten zaigu (“soy el cojo que quiere correr”, 20. or.), ezkorra da bizitzari begiratzen dionean oro har, jasan duen istripuari egozten dio poztasunik eza, gorroto du inguruko enerrukia,

---

¹¹⁰ Ikusi Atxagaren blogeko “Bihotz oneko bi astotxo” izeneko sarrera: <http://www.atxaga.eus/blog/1241601275>

jakitun da ingurukoek dagoeneko ez dutela gogoko... Bidenabar, halaxe da: lagunek ez dute gehiago jasaten (22. or.). Arazoaren funtsa, ordea, mutil-lagunak utzi izana da: “Teneís razón, Alberto me ha dejado. Ése es el verdadero problema” (22. or.). Istripuaren osteko orbanak eta errena ezin eramanda utzi omen zuen Albertok gure protagonista (23-24. or.)¹¹¹.

Nabarmenezkoa da Atxagak Parisa daramala itzultzailea, eta aipagarria da itzulpena egiteko norberarena ez den ingurura bidaia egitearen ideia literatura unibertsaleko beste lan batzuetan ere agertzen dela (ikusi, adibidez, Yoko Tawada idazlearen “St. George and the Translator”; Kaindl, 2014). Itzulpen-prozesua, beraz, bidaia da Atxagarenean.

Beste lan batzuetan agertu izan den irudia da, halaber, itzultzailearen akats fisikoa (Atxagarenean herrena da): “His findings narrowed down to one recurring characteristic: some oddity on the part of the translator, a slight deformity of sorts, spoils a generally handsome image” (Ben-Ari, 2014: 119). Delabastitak eta Grutmanek fikziozko itzultzaileengan behin eta berriz errepikatzen diren elementuen artean zerrendatzen dituzte trauma eta nortasuna (2005); bada, biak ageri dira Atxagaren ipuinean, eta itzulpena, hein batean, sendabide bat balitz bezala ageri zaigu. Protagonistak Parisa egin zuen lehen bidaiari buruz honelaxe diotso psikologoari:

Durante el último curso había leído con frecuencia libros de Baudelaire, y tuve la idea de ir a París a traducir uno de ellos y perfeccionar mi francés. Fue un viaje decisivo. Hasta llegar allí, ni siquiera sabía que era homosexual. O mejor dicho, no lo aceptaba.
(Atxaga, 1997: 24)

Psikologoak bidaia hura errepikatu eta orduko pausoei jarraitzeko gomendioa egiten dio: “sólo será un juego, como los niños cuando van por la playa y se esfuerzan en recorrerla poniendo los pies sobre las huellas que dejaron otros” (26. or.).

Lehenago genioenez, itzulpena bera ere bidaia gisa definitu izan da sarri (Mihalache, 2005), eta horrek, hemen, indartu egiten du itzulpena, bidaia eta terapia lotzeko gure saioa. Itzulpena bidaia terapeutiko gisa irudikatzen da ipuinean, eta nabarmenezkoa da, gainera, protagonistak Parisa egindako bigarren bidaietan, itzulpen-saioak egoera biolentoen ostean agertzen direla. Beraz, gure ustez itzulpena barne-

---

¹¹¹ Gogora dezagun Atxagaren testu honek parekotasun bat baduela Cortázarren “Babas de diablo” ipuinarekin: Cortázarren ipuineko pertsonaia nagusia argazkilaria eta itzultzailea da, eta Parisen gertatzen da istorioa. Erreferentziak ere (erotismoa, parkeak...) bat dira bi ipuinetan.

gatazkak onartzeko barne-bidaia sendagarri batekin pareka daiteke “Itzultzaile bat Parisen” ipuinean. Modu esplizituan ere esaten du protagonistak: “Seguí traduciendo hasta el final, sin hacer una pausa, tratando de no pensar en nada más «a modo de terapia», para decirlo con una expresión moderna (Atxaga, 1997: 55). Bada, ipuinaren bukaeran, pertsonaia nagusia konturatu egiten da “galerak” onartzen ikasi behar duela:

Cada vez veía las cosas con más claridad, lo único que ocurría era que buscaba una solución a algo que era lo que no tenía. Sencillamente. O para decirlo de manera más moderna, que no aceptaba el tanto por ciento de pérdida, de pérdida de vida, que implicaba mi nueva situación.

(Atxaga, 1997: 72)

Hain zuzen ere, galeraren auzia oso lotuta dago itzulpenari buruzko teoria eta gogoetekin. Mihalachek (2005) berak esana da analogia egin daitekeela itzulpenaren eta itzultzailearen errepresentazioen eta itzulpen-ikasketetan zirkulatzen duten auzien artean; bada, kasu honetan, aztergai den pertsonaiaren bizimoduan legetxe, itzulpen-teorialari zenbaitek diotenez, itzulpen-jarduna bera onartuko badugu, itzulpen-jardunean gertatzen diren “galerak” onartu behar ditugu (Venuti, 2004; 2013). Izan ere, galerak edozein izanik ere, itzulpena egitearen irabaziak ere ez dira nolanhikoak. Kontua bestelakoa da Venutiren (2013) ustez: itzulpenak ez dira jatorrizko obrak balira bezala irakurri behar, ez baitira. Lehenago ere esan dugu Atxagak sarri egin izan duela bere lanak beste hizkuntza batzuetan ematean sortzen zaizkion zailtasun eta ezin-itzuliez; bada, badirudi antsietate horiek ageri direla, aldez edo moldez, aztergai dugun ipuin honetan.

Itzulpen-prozesuan zehar sortzen den zalantza ere ageri da “Itzultzaile bat Parisen” kontakizuneko pertsonaiaren izaeran: zalantzatia da (oso ohikoa fikziozko itzultzaileengan), eta arlo linguistikoa ere gertatzen da etengabeko zalantza: Atxagaren fikziozko itzultzaileak sarri egiten du duda adierazpideei buruzko gogoetan:

Si estuviéramos en el siglo XIX –pensaba– mi bienintencionado amigo no habría dicho “negativismo”, “agresividad”, “deseo de culpabilizar a los demás” sino que se habría referido a la flaqueza, al rencor, a la envidia que el desgraciado siente hacia los que se ríen y parecen vivir felices.

(...)

Porque, para decirlo con una palabra que lo mismo sirve para el XIX que para el XX, la idea de que lo bueno o lo malo dependen de la actitud es una paparucha.

(...)

Una vez, por ejemplo, cuando uno de ellos me repitió por centésima vez lo de que mi vida no podía girar en torno al accidente, mi ment se quedó únicamente con la expresión “girar en torno”, creando a continuación la imagen del remolino de un río.

(Atxaga, 1997: 16-17)

Izaera zalantzatiaz gain, izaera ezkorra ere badu pertsonaiak: zail egiten zaizkio gertukoekiko harremanak. Bada, oro har, aztergai dugun itzultzailearen iruditegi hori bat dator Barnettek Salvador Benesdraren *El traductor* eleberriko pertsonaiaz dioskunarekin: lanean gaitasun handikoa bada ere, bere eguneroko bizitzako egoera zailak kudeatzeko ezintasuna ageri du; halaber, bat dator Andersonek (2005) deskribatutako Barbara Wilson idazle amerikarraren *Trouble in Transylvania* eleberriko pertsonaia *outsider*arekin (bidenabar, homosexuala da hori ere); eta bat dator Feltrin-Morrisek (2005) aurkeztutako *La casa sull lago de la luna*ko Fabricio itzultzaile isolatu, frustratu eta onarpenik gabearekin.

Itzultzaile isolatu, *outsider* eta frustratuen ideari gaineratu beharrekoa da Mihalachek (2005) zerrendatzen duen beste irudi bat ere: itzultzaile exorzista edo *medium*arena. Honela dio “Itzultzaile bat Parisen” ipuineko protagonistak halako batean:

—¡Vaya! ¡Estabas aquí! —exclamé. La coincidencia entre mi pensamiento y su aparición, más propia de los aficionados a los fenómenos esotéricos que de un traductor de Baudelaire, me hizo reír. Deduje, bromeando conmigo mismo, que a lo mejor ya estábamos otra vez en el maravilloso tiempo de los cuentos, donde todo deseo se cumple.

(Atxaga, 1997: 42)

Ez da Atxaga euskal idazleen aretan itzultzaile exoterikoaren ideia agertzen duen bakarra. 2013ko galdetegiari erantzunez euskal idazle garaikideek itzulpenaz aritzeko zerabiltzaten metaforak bildu genituen, eta hauxe zioen Harkaitz Canok: “Itzultzaileak badu ikertzailetik zerbait, ikertzaile intimo bat, inoren larruan sartzen den espezialista da: interprete bat ere bada, idazlearen ahotsa ekartzen digun medium gisakoa...” (2013); eta beste hauxe Itxaro Bordak: “Itzultzailea hizkuntzen bitarteko zubia, *mediuma* edo *chamana* izan daitekeelarik” (2013).

Euskal literaturatik kanpo ere sarri erabilitako metafora da: Susan Bassnettek gogorarazten digu, barbarako, Suzanne Jill Levine itzultzaileak itzulpena deskribatzeko darabiltzan metaforen arteko hauxe: “la traducción como (...) un puente entre los vivos y los muertos, como una resurrección y un sacrilegio a la vez” (Bassnett, 2002b: 62). Walter Benjaminek ere 1923an proposatzen zuen itzulpenaren ideia hori berori:

“Benjamin defendía la traducción como continuidad, como el acto que garantiza el renacimiento del texto en un tiempo futuro” (Bassnett, 2002b: 66).

Pertsonaiaren lanbideaz denaz bezainbatean, informazio zehatzik ez zaigu ematen, ez dakigu zein duen profesioa. Ondoko zehaztasunak baino ez daude kontakizunean:

Concertaba citas con todo el mundo: con mis antiguos compañeros de trabajo; (...); con los periodistas que alguna vez me habían pedido un artículo; con los libreros que, justo antes del accidente, me habían hablado de una edición excepcionalmente hermosa de las obras completas de Baudelaire (...).

(Atxaga, 1997: 19)

Hala, ondoriozta dezakegun kontu bakarra hauxe da: literaturatik hurbil (ipuinean zehar idazleez eta haien obraz egiten diren aipamenak oinarritzat hartuta) eta idazketatik hurbil dagoen pertsonaia dela Parisa abiatutako “itzultzailea”. Garaiko egoerarekin lot daiteke hori beste behin ere, eta orduko itzultzaileen estatus eta onarpen-profesional ezarekin.

Ipuinean badaude itzultzaile batzuei egindako erreferentziak ere, gure protagonistak (eta autoreak) itzulpengintzari lotutako albo-ermuak ezagutzen eta baliatzen dituen seinale gisa, beharbada:

«El dandy debe aspirar a ser sublime sin interrupción: debe vivir y morir ante un espejo», leí. No era mi traducción, sino la de Antonio Martínez Sarrión, un traductor al que admiraba mucho.

(Atxaga, 1997: 45)¹¹²

Pero Terry no me dejó solazarme en aquella visión, y, encadenando recuerdos, me susurró las palabras con las que el propio Wilde había comenzado su famosa carta desde la prisión de Reading. O mejor dicho, las palabras que, parafraseando la traducción que de ellas hizo José Emilio Pacheco, yo había escrito a Alberto desde el hospital: «Tras larga y vana espera, me decido a escribirte por tu bien y por el mío. Me desagrada pensar que llevos tres meses de hospital sin recibir jamás una línea tuya, ni siquiera noticias o al menos un recado, excepto aquellos que me causaron dolor.»

(Atxaga, 1997: 46)¹¹³

---

¹¹² Antonio Martínez Sarrión idazle, poeta eta itzultzaile espainiarra da, eta itzuli dituen autoreen artean daude Baudelaire, Victor Hugo, Jean Genet, Michel Leiris, Alfred de Musset, Chamfort, Jaccottet eta Arthur Rimbaud.

¹¹³ José Emilio Pacheco ere idazlea eta itzultzailea da: Samuel Beckett, Walter Benjamin, S.M. Eisenstein, Zbigniew Herbert eta Tennessee Williams bezalako autoreak itzuli ditu.

Lanbidearen eta langintzaren inguruko jakingarriekin jarraituta, badaude garaiko itzulpenaren testuinguruari buruzko jakingarriak deskribatzeko balia daitezkeen bestelako pasarteak ere. Esaterako, pertsonaiak itzulpena egiteko darabiltzan lantresnak deskribatzen dira:

En la maleta, aparte de la ropa y algunos objetos personales, sólo llevaba un diccionario, la colección completa de los libros de Baudelaire y varios cuadernos, en uno de los cuales, en una hoja más dibujada que escrita, figuraban los pasos que había dado durante mi primera estancia en la ciudad: el itinerario que, de acuerdo con el ceremonial propuesto, debía seguir para alejar de mí el horror al vacío (...). “Compré un ejemplar de *Le Spleen de Paris* en la misma estación. Me costó diez francos” decía la primera línea. “Abandoné la traducción y me dediqué a salir con mis nuevos amigos” decía la última.

(Atxaga, 1997: 27)

Koadernoak eta hiztegiak: horiek dira ipuineko “itzultzaileak” itzulpen-lanerako Parisa eramandako oinarritzko tresnak (urrun dago gaur egungo itzultzaile profesionalak darabiltzaten tresna informatiko eta memorietatik, berbarako). Beste pasarte honetan, oster, itzultzaileak lanerako darabilen ingurua deskribatzen da:

Acerqué la mesa hasta aquella ventana y coloqué lo que Alberto, al comienzo de nuestra relación, en los días felices, llamaba «el altar del traductor». Primero una pequeña muralla de libros, delimitando el campo donde debía tener lugar la transformación de unas palabras en otras, luego la pluma de tinta azul que iba a trazarlas y la pluma de tinta roja para las correcciones, a continuación mi amuleto, un trozo de ánfora que había encontrado en una playa griega, y por fin el diccionario, el libro y el cuaderno nuevo, los verdaderos protagonistas de la alquimia.

Cuando estaba acabando de vaciar las maletas, recordé una cosa nueva, algo que no había apuntado en mi itinerario. Veinte años antes, al sentarme por primera vez con el diccionario, el libro y el cuaderno nuevo, yo no me había limitado a traducir el primero de los textos de *Le Spleen de Paris*, sino que, antes de nada, en la primerísima hoja, a modo de frontispicio, había copiado aquel texto, *L'étranger*, en la versión original, con las mismas palabras que había utilizado el poeta.

Volví a la mesa, abrí el cuaderno, y, con la mejor letra posible, empecé a copiar el maravilloso diálogo: «Qui aimes — tu le mieux, homme énigmatique, dis? ton père, ta mère, ta soeur, ou ton frère?...».

(Atxaga, 1997: 31-32)

Txatal honetan itzulpenarekin lotutako hainbat interpretazio egin daitezke. Batetik, lan-mahaiaren deskripzioa aztertuta, esan daiteke itzulpen-jarduna zeremonia bat dela; bestetik, protagonistak berak itzulpen-prozesua “hitz batzuek bestelako hitzetan eraldatzeko” prozesu gisa definitzen du; azkenik, bada beste ideia interesgarri bat ere: testua koptatzeari dagokiona. Itzulpena eta kopia sarri lotu izan diren irudiak dira (Berman, 2012). Badirudi horren guztiaren atzean datzan pentsamendua hau dela: itzultzaileak lor dezakeen bertsiorik fidelena kopia da, baina hizkuntza batetik besterako

aldaketa terapeutikoa izan dadin, atzerriratu, norberaren ingurutik distantzia hartu eta itzulpen-prozesuan gertatzen diren galera nahitaezkoak onartu behar dira, emozionalak zein hizkuntzazkoak izan.

5.3.6. “Bizitzako garairik onena” in *Bizitza homeopatikoa*, Xabier Mendiguren Elizegi (2008)

Mendiguren Elizegik dioenez, lotura estua du berak itzulpenarekin, batez ere editore den aldetik, zuzentzaile den aldetik eta irakurle den aldetik, bai eta liburu itzulien kritikak idatzi izan dituen aldetik ere. Lan mordo bat itzutzea egokitu omen zaio, batez ere haur- eta gazte-literaturakoak, baina “beti nire lantokiko eginbehar gisa” zioskun (2013). Itzulpenak, beraz, “Nire editore-bizitzan parte handi samarra du, irakurle eta zuzentzaile modura; idazle-bizitzan ezetz esango nuke, bi alorrak bereizten erraza ez den arren” (*idem*). Idazle den aldetik, gurago izaten du bere lanak beste norbaitek itzultzea, baina horretarako baliabide ekonomikorik egon izan ez denean, berak egin behar izan dituela onartzen du (*idem*).

Bizitza homeopatikoa liburua bi kontakizunek osatzen dute, eta bigarrenean, “Bizitzako garairik onena” deritzon kontakizunean, pertsonaia nagusi Mertxe itzultzaile-interpretea da Bruselako Parlamentuan. Hantxe bizi da, baina aitari ebakuntza egin behar diotela eta itzultzen da etxera aldi baterako; kontua da amak orduan erabakitzen duela aitagandik banatzea, eta aitaren zaintzaz gainera, iloba jaioberria ere zaindu beharko du tarte batez Mertxek, ama eta koinata espetxean dagoen neba bisitan doazela eta.

Honelaxe definitzen du egileak bigarren kontakizuna, *Argia* aldizkariari emandako elkarrizketan: “Bizitzako galdera funtsezkoak agertzen dira bertan. Guraso eta seme-alaben arteko harremanak, gurasoak zahartzen direnean zer jarrera hartzen duen seme edo alabak... Umeak eduki edo ez edukitzearen inguruko kontuak ere agertzen dira; altruismoa, egoismoa... (Iparragirre, 2008: linean).

Itzulpengintza edota pertsonaia nagusia interprete izatea ez dira kontakizunaren argumentuko pieza garrantzitsua. Hauxe aitortu zigun Mendiguren Elizegik pertsonaia itzultzailea hautatu izanaz: “Ez zegoen arrazoi berezirik: ondo zetorkidan, pertsonaiaren izaera eta ezaugarriak zirela eta” (Mendiguren, 2013).

Mendiguren Elizegiren lanean erreproduzitu egiten dira itzultzaileen inguruan dabilzan zenbait irudi eta estereotipo. Esate baterako, protagonista ohiturik dago arazo pertsonalak bere golkorako gordetzen, ez du inoren errukirik maite, inoren ahotan ibiltzea gorroto du. Hala ere, barruan gordetakoak barruan darabiltza pol-pol, ezin lasaituta. Aitagandik banatzeko amaren hautua dela eta, ama egoista hutsa dela pentsatzen du, baina, funtsean, auzia norberaren bizitzaren jabe izatea edo ez izatean datza, eta Mertxek badu halako kontraesana bere baitan, bera bakarrik bizi baita, “edozein konpromisotatik aske eta urruti” (Mendiguren Elizegi, 2008: 85). Hain zuzen ere, itzultzaile sartzeko hautua ere etxetik urruntzeko eta ihes egiteko modua izan zen (bai nebaren militantzia politikoaren eraginetatik, bai maitsun-harreman bateko porrotetik ihes egiteko modu bat):

Anaiarekiko betebeharrez libratu sentitu zen Mertxe hortaz, eta pentsatu zuen bere buruaz arduratzen hasi beharko zuela noizbait ere: urte askoan erdizka eta mamitu ezinik eduki zuen istorio sentimentala pikutara joan zen azkenik, eta aldi berean aurkeztu zitzaion Europako Parlamentuan itzultzaile sartzeko aukera, leiho zabaldu baten moduan ikusi zuena, hainbeste rolo txar atzean uzteko eta bizimodu berri bati heltzeko: beste hiri bat, beste herrialde bat, beste zeregin bat, beste hizkuntza batzuk, beste lagunarte bat... baina, bueltaren bueltan, hona hemen atzera: betiko etxean, betiko familiarekin, betiko kaka zaharra eta kaka berriagoak ere irentsi ezinik.

(Mendiguren, 2008: 94-95)

Ikusten denez, familiarik gurata urrundutako pertsonaia bakartia da Mertxe, nahiago dituen harreman hotzak:

Ez da zarata, edo trafikoa, edo kutsadura hirietan hainbeste maite duena, bere lankide hiritarrek hastio duten beste ezaugarri hura baino: harremanen hoztasuna. Izan ere, inork ezagutzen ez duen tokian sentitu ohi da bera gogara, inork agurtuko ez duen kaleetan paseatu ohi du gustura, inork komentariarik egingo ez dion saltokian egin ohi ditu erosketak.

Hirietako anonimotasun topiko baina hala ere maite hori etorri zaio gogora bere sorterriko kaleetan barrena dabilela.

(Mendiguren, 2008: 96)

Halaber, anonimotasunaren ideia itzultzailearen ikusezintasunarekin lot daiteke. Itzultzaileak, zenbaitetan, nahiago izaten du gordeta geratzea. Edonola ere, atzerriratuta, anonimotasunean, egon nahi badu ere, itzultzaileekin sarri lotutako “mugaldeko izatearen” ideia ere badagokio Mertxeri, eta, esaterako, Bruselarako bidea hartu zuen arren, Euskal Herriarekiko lotura ez du erabat eten: Gasteizko pisua gorde egiten du oraindik (Mendiguren, 2008: 87), eta etxeok bisitatzera etortzen da urtean zenbait alditan. Ez hango, ez hemengo izatearen halako sentimendu bat duela esan genezake,

eta 5.2 atalera ekarri dugun Batistaren kontakizuna honako honekin lotuta, itzultzailea atalasean dagoen pertsonaia gisa defini daiteke.

Fikziozko itzultzaileak ageri diren bestelako lan batzuetan bezalaxe (berbarako, Maspoch Bueno, 1993; De Maeseneer, 2000), itzultzaileengan balioesten den gaitasun linguistikoa nabarmentzen da Mertzerean. Hala diotso koinatak Mertzeri, kontakizuneko pasarte batean:

- Hartu lasai –esan du umearen amak–, baina nik uste honek aldatu beharra daukala. Jakingo duzu ume bati pixoihalak aldatzen, ezta?
  - Aski esanguratsua izan da Mertzek jarri duen larridura-aurpegia, irri bat atera baitzaio berehala Eguzkiñeri.
  - Lasai, ikasi dituzun hizkuntza horiek denak baino errazagoa da-eta.
- (Mendiguren, 2008: 117)

Baina, badirudi, itzultzaileak hizkuntzak ikasten trebeak izan arren, “eguneroko egoeretarako” gaitasunik eza dutela, ideia hori zabal dabil antza gizartean, itzultzaileei buruzko iruditegian.

Beste alde batetik, “inoren kontura bizi diren alfertzat” ere jotzen dira, administrazioko langile diren neurrian:

- (...) gurasoek eskatuta Europako Batasunaren egitura instituzionala azaldu zienean, hara aldegin bezperatan, «hainbeste ixtori» errepikatu zuela amak, eta aitak ondotik marmarrean: «Makina bat alfer bizi da gure kontura», baina gero isildu egin zen, alaba ere alfer haien koadrilan sartu beharko ote zuen beldurrez edo.
- (Mendiguren, 2008: 120)

Mertzek bere lanbideari buruz duen iritziari eta jarrerari dagokienez, lanbidearekiko atxikimendurik eza agertzen du Lola lankidearekin solasean ari dela:

- Nahi bai nik neure bizitzaren jabe izan eta nahi dudan lekura joan, baina gaur goizean ere, Bahametara joan ordez hona etorri naiz, egun osoan itzuli eta itzuli aritzeko.
  - Nahi duzuna esango duzu, baina gero datorrena beti da okerragoa.
- (Mendiguren, 2008: 78)

Hortaz, lanbideak bere garaian emandako “askatasuna” izan baduen arren, pertsonaia ez da guztiz libre sentitzen. Edonola ere, lehenago aipatutako bikoiztasunean, bere lantegiko eta atzerriko ingurunetik atera eta laster du bueltatzeko desira:

Hiru bat egun daramatza etxean eta dagoeneko asper-asper eginda dago Mertzek Oiartzabal, aldegitako desiratzen, Bruselako bere apartamento txikira, bere bulego epepera, kafe-makinaren inguruko solasaldietara, eguneroko errutina txepeletara. Bere

lankide Lolari deitzeko tentazioa izan du, lantokian zer moduz galdetzeko, etxe santu hartako azken txutxu-mutxuen berri entzuteko. Hango berri galdetu ez ezik, hemengoaz ere erantzun beharko lioke, ordea, eta ez du horretarako gogorik.

(Mendiguren, 2008: 119)

Azken bi pasarteotako ideia bat dator Susan Bassnettek Suzanne Jill Levine itzultzailearen hitzak hartuta itzulpena deskribatzeko darabiltzan metaforen arteko honekin: “la traducción (...) como una esclavitud y al tiempo una liberación” (Bassnett, 2002b: 62). Hala, Mertxeren lanbidea, esklabotza eta liberazioa da aldi berean, hainbat itzultzailek euren lanbidez duten iritziarekin bat.

Itzultzaile-lanbidearen alde on bat nabarmentzen da pasarteetako batean, hain zuzen ere administrazioko itzultzaileen ordainsari ekonomiko ona. Hara zer dioen narratzaileak Lolaz, Mertxeren lankideaz:

Pertsona alaia zen Lola, Mertxe bera baino zaharragoa, Europako Parlamentuko itzulpen zerbitzu hartan urte asko zeramatzana eta aurki hartu beharreko erretiroa buruan zeukana ia beti, nola bere bihotzeko Cadizera itzuliko zen, eta geldituko zitzaion pentsio ederra nola eta zertan gastatuko zuen. Horregatik harritu zuen mintzaldiaren fatalismoak.

(Mendiguren, 2008: 78)

Hemen ere, fikziozko itzultzaileak ageri diren beste zenbait narraziotan bezalaxe (ikusi: Feltrin-Morris, 2005), lanbidearen alderdi komertziala eta bideragarritasun ekonomikoa azpimarratzen dira.

Gauzak horrela, itzultzailearen karakterizazioari buruzko iruditegian sakontzeko balio digu kontakizun honek, eta beste behin, nortasun hauskorreko itzultzaile bakarti, isolatu, mugaldeko eta ihes egindakoaren irudia nabarmentzen da. Bikoiztasunean bizi da itzultzailea, lanbidearekiko zein inguruarekiko atxekimenduan, eta, halaber, gizartean oro har langintzari buruz zabal dabilen irudietako bat ageri zaigu nolabait, administrazioan lan egiten dutenekiko (administrazioko itzultzaileak barne) gutxiespena ere agerian jartzen baita.

5.3.7. “Urrezko vespa” eta “Bernardo et Ramon” in *Fikzioaren izterrak*, Ur Apalategi (2010)

Harreman “nahiko ezkorra” du Ur Apalategik itzulpenarekin:

Itzulpen literarioak modu neutro eta globalizagarrian hedatzeko moduko testuentzat funtziona lezake eta balio lezake. Baina literatura estandarizatuaren edo best-sellerizatuaren autobideetatik urrunduz gero (poesia, eleberri kulturalki “kokatua”, etab.), bada, frustragarria gertatzen zait emaitza gehienetan, bai idazle, bai irakurle gisa. Dena den, frustragarria izanik ere modu bakarra da zenbait testu ezagutu edo zabaldu ahal izateko.

(Apalategi, 2013)

Apalategik berak dioenez, modu bakarra da zenbait testu ezagutarazteko eta zabaltzeko (eta ideia hori gakoa da fikzioan agertzen duen egoeretako batekin). Beste euskal autore garaikide batzuek bezalaxe, Apalategik ere ez du gogoko bere burua auto-itzultzea, eta auto-itzulpenaren funtzio ideologikoari erreparatzen dio:

Printzipioz nahiago dut sortzen igaro denbora, eta ez itzultzen. Eta euskal literaturarentzat kaltegarria iruditzen zait, oro har, auto-itzulpengintza sistematizatzea. Arazo etiko-politikoak dela uste dut. Ez lidake inolako arazorik sortuko beste hizkuntza gutxitu batera auto-itzulpena praktikatzek. Kontua da hizkuntzak indar harreman batean daudela eta ez dela gauza bera hizkuntza batera ala beste batera itzultzea. Ondorio edo efektu sistemiko nahiz politikoak ditu auto-itzulpengintzak.

(...)

Itzulpen literarioak izan dezakeen interes bakarra ekintza kreatibo (edo bir-kreatibo) gisa leukakeena da.

(Apalategi, 2013)

Unibertsitateko irakasle-ikertzaile figurarekin lotzen da, batez ere, Apalategiren itzulpenarekiko atxikimendua eta diskurtso kritikoa, eta bide horretan idatzi eta aurkeztu izan ditu itzulpenari buruzko azterketak eta ideiak. Baina, gatozen orain literaturan islatu izan dituenekin, ezen, literatura ardatz duen *Fikzioaren izterrak* lanean itzulpena ardatz duten bi ipuin ageri zaizkigu.

Batez ere idazletzaren eta bikote-harremanen inguruan idatzitako kontakizunak dira *Fikzioaren izterrak* ipuin-bilduman jasotzen direnak:

Fikzioaren izterrak honetan bereziki nabaria da, hori bai, hausnarketa literarioarako joera, eta nagusiki sistema literarioarekiko begirada zolia. Patetismoz erretratzen dira idazle, literatur sari, literatur ikertzaile eta enparauak. Literaturak behiala zuen irudi jaso eta eredugarritik gutxi geratzen da ipuinotan. Jende miseria leku orotara iristen dela iradokitzen digu nolabait idazleak, antiheroiak ere literatur munduan bertan aurkitzen ahal ditugula, urrutirago joan gabe. Alde horretatik, liburu interesgarria da, sarritan suharki hartzen ditugun hainbat kontu distantzia eta eszeptizismo handiagoz hartzeko dei bat-edo.

(Sarasola, 2010: linean)

Egiazko pertsonen eta ipuinetako pertsonaia batzuen arteko bat etortzea agerikerikoa da, zenbait kritikarik nabarmendu izan duten bezala (ikus, barbarako, Sarasolaren zein Zuloagaren iruzkinak). Errealitatearen eta fikzioaren arteko muga jauzika, jolasean ari da autorea. Bada, euskal literaturan (eta Apalategik ekarritako fikziozko literatur sistema horretan ere), sarri eskutik doaz idazletza eta itzulpengintza. Apalategik berak dioen moduan, beraz, saihestezina zen gaia gogoeta metaliterarioa egiten duen fikziozko lan honetan: “Literaturari eta bereziki euskal literaturaren egoera geo-politiko edo sistemikoari buruzko gogoeta bat egiten duten ipuinak izaki, itzultzailearen pertsonaia saihestezina da. Eta oso erromaneskoa, bidenabar” (Apalategi, 2013). “Urrezko vespa” eta “Bernardo et Ramon” ipuinetan agertzen zaigu islaturik, hain zuzen ere, euskal itzulpengintzaren eremuaren alderdi bat.

“Urrezko Vespa” ipuineko protagonista bolada onean dagoen euskal idazlea da, Penguin argitaletxeak bere obra argitaratu du eta horrek “literaturaren panteoian sartzen zaitu” (132. or.). Alegia, atzerrian argitaratzea, norberaren lanak itzuli izana, izan da, nolabait, idazle protagonistaren legitimazio-bidea.

Testuinguru horretan gogoratzen da orain beste emakume batekin ezkondurik dagoen idazlea garai batean maite izan zuen Claraz. Neskak, ordea ez omen zuen onartu. Honela aitortzen ditu protagonistak Clarari buruzkoak: “Clarak erakutsi zidan desira eta ezinaren arteko muga” (133. or.) eta: “Eta badakit, inolako zalantzarik gabe, Clarak osoki zoriontsu egingo ninduela. Onartu banindu” ere. Bestalde, protagonistaren emaztea ere idazlea da, baina ez omen du gizonak besteko arrakastarik lortu “ez du halako zortetik izan”, “agian gaztelaniaz idazten duelako”, eta berak bere burua ere idazletzat du, “baina itzulpengintza literariotik bizi da”, azken boladan senarraren “liburuak gazteleratsetik, besteak beste” (Apalategi, 2010: 137). Hara hor, bada, idazlearen eta senarraren itzalean bizi den emakume itzultzailea. Bartzelonan, kongresu bat tarteko, ikusten dute elkar ipuineko idazleak eta Clarak, han bizi baita orain garai batean maite izandako neska hura. Elkarrekin afaldu ostean, maite duela diotso Clarak protagonistari telefono-dei batean. Gizona etxera itzultzean, baina, badirudi egoera alderantzikatzen dela bere bizitzan; idazle desleiala itzultzaile bihurtzen da, eta emaztea omen da orain idazle arrakastatsua:

Bere obrak, berrargitarapen eta itzulpen guztiekin, han daude, apal oso bat betetzen dutela. Hain zuzen neureak egon ohi diren apalean. Tokiz aldatuko zituen. Alta, ez dirudi azken aldian mugituak izan direnik liburuak. Hauts mintz bat daukate denek gainaldean. Bila hasi naiz. Ez ditut aurkitzen. Ez dago nire liburuen arrastorik. Aldiz, emaztearen eleberriaren euskarazko bertsioa han dago, *Gizon maitemindua*. Apaletik atera dut. Mugikorra dardarka sentitu dut sakelari.

«Esan?». «Ni naiz». «Clara... itxaron, orain deituko dizut, emaztea inguruan dabil» esan dut ahotsa apalduz, gezurti. Zerbait argitu beharra daukat oraintxe bertan. Ordenagailuan nire izena tekleatu eta susmoa bete da. Apenas dagoen nire izenari asoziatuak estekarik. Wikipediakoa klikatu dut. Idazle gipuzkoarra. 1966, Donostia. Horretara mugatzen da nire biografia. Inoiz idatzi ez ditudan bi libururen izenburuak datoz, ondoren, argitalpen datekin. Aspaldi argitaratuak dira, laurogeiko hamarkadaren amaieran. Badirudi geroztik ez dudala ezertxo ere argitaratu.

Emaztearen izena tekleatu dut Wikipediaren leihoan. Berrero ere lehengo datu oparoak. Emaztea idazle arrakastatsua da. Ni naizenaren –nintzenaren?– pare. Ezin liteke. Penguin Books argitaletxearen webgunera noa. Ez dago nire obren aipamenik. Ez naiz existitzen.

(Apalategi, 2010: 151)

Bartzelonarako bidea hartuta eta hegazkinean emaztearen *Gizon maitemindua* euskarazko bertsioan irakurtzen jarrita, itzulpena berea dela konturatzen da protagonista: “Hitzak ezagunak zaizkit. Ezagunegiak. Normala, neu naiz liburuaren euskaratzailea” (153. or.), eta ipuinari biribiltasun moduko bat emanez, emazteak bertan kontatzen duena protagonistak berak kontatutakoaren parekoa da, baina rola aldatuta, nolabait. Gizon-emakume bion figurak desplazatu egiten dira, batak bestearen lekua hartzen du, itzultzailea idazle bihurtzen da eta alderantziz, estatus-aldaketa gertatzen da. Era berean, irakurleak duda egiten du zein ote den benetako istorioa eta zein ote den fikziozkoa (gizonarena edo emakumearena).

Ipuinaren interpretazio traduktologikoa eginez, nabarmentzekoa da, alde batetik, idazleen eta itzultzaileen estatus-ezberdintasuna islatu izana: sorkuntzatik bizi ezin duen idazlea da itzulpen literarioak egitetik bizi behar duena, eta fikziozko beste hainbat itzultzailerenean legetxe, baliabide ekonomiko gisa zein norberak egindako lan on baten sari gisa agertzen da itzulpena. Beste alde batetik, Delabastitak eta Grutmanek (2005) zein Ben-Arik (2010) fikziozko itzultzaileen artean errepikatzen diren elementuen artean aipatutako itzultzailearen ikusezintasuna eta autoretza-anbizioa ere azpimarratzekoa begitantzen zaigu, bat baitator ipuineko emaztearekin: senarraren itzalean bizi da haren itzulpenak egin artean, baina emakumearen anbizioa idaztea da; halaxe da gizonezkoaren kasuan ere, egoerak itzulia hartuta bere burua itzultzaile bihurturik ikustean ments du galdutako sortzaile-estatusa. Traizioaren auzia ere ezin daiteke ahantzi: garai bateko maitalearekin harremanetan jarri ostean bihurtzen da gizona itzultzaile, nolabait, emakumearekiko fideltasun-eza onartu ondoren. Azkenik,

aipa dezagun 5.2 atalean azaltzen genuen idazleen eta itzulzaileen arteko inbasioaren irudia, “zua” eta “nia” nahasteari dagokiona, itzulpenaren eta sormen-lanaren arteko borroka eta muga lausoa; sarri errepikatzen den irudia da hori fikzioan agertzen diren itzulpen-auzietan (ikusi: Anderson, 2005).

“Bernardo et Ramon” ipuineko gorabeherak azaltzen ditu Zuloagak (2011) *Maiatz* aldizkarian argitaratutako iruzkinean:

Zazpigarren ipuina («Bernardo et Ramon»), azkenik, obrako goraiapatuenetakoa izan da. Testu horretako narratzailea emakumezkoa da, Frantziako kritikari eta argitaldари ospetsua. Bada, Antso izeneko euskal literatur ikertzailearekin egiten du topo narratzaileak, jardunaldi batzuk tarteko. Antsok, hainbat urte gazteagoa izanagatik, biziki erakartzen du narratzailea, baina ikertzaile euskaldunak eskaintzen dion gauza bakarra proposamen ausart bat besterik ez da: argitara dezala Ramon Saizarbitoriaren lanetako bat, Antsok berak frantsesera itzuli duena narratzaile-kritikari-argitaldariak irakur dezan, bide batez, Saizarbitoria Frantziako literatur sisteman sartzeko.

(Zuloaga, 2011: linean)

Antso gazteak ondo daki jakin emakume frantziar kritikaria Gallimard argitaletxeko *Du monde entier* bildumaren irakurketa-batzordeko partaidea dela (Apalategi, 2010: 171). Antsok gura luke Gisele andreak Saizarbitoriaren lan bat irakurri eta argitara dezan: “«Itzulita dago». «Gaztelaniara bakarrik. Baina frantsesera neronek itzuli berri dut»” (178. or.). Antsok testua hotelean daukala-eta hara abiatzen dira biak, eta bertan irakurrarazten dio Antsok berak egindako *Rosettiren obsesioa* obraren *L’Obsession de Rosetti* frantseseko bertsioa (182. or.): “Istorioan gizon euskaldun batek emakume espainiar bat seduzitzea lortzen zuen, testu erotiko labur bat idatziz (...) Ez dakit Antso ohartua zen nouvelle-aren egoera eta gurearen arteko antzekotasunaz” (*idem*). Apalategiren ipuinean antzeraturik dira nola Saizarbitoriaren kontakizuna, hala euskal literatur kritikariak euskal lanak munduan kokatzeko izan dezakeen erantzukizuna eta bide horretan itzulpenak duen ezinbesteko papera.

Kritikariak testuaz egiten duen gogoeta hauxe da: “*Nouvelle*-aren irakurketa bukatu nuen, patxadaz orain, erabat testuan barneraturik, idazkera gozatuz, ona baitzen euskal autore ezaguna, eta egokia, guztiz Antsoren itzulpena” (186. or.). Itzulpenari buruz egiten den ohar bakarra “egokia” dela esatea da. Bada, itzulpenari buruzko ohar laburrak zabal dabilta itzulpen-kritikak egiten dituztenen artean. Halaxe ondorioztatu genuen 2000-2009 urte-tartean argitaratutako 511 kritika publiko aztertzean: itzulpenaren aipamenarekin batera agertutako “Gehigarrik ugariena balorazio edo kalifikazio labur bat izaten da, sarri-sarri agertzen dena, baina betiere nahiko orokorra

eta anbigua izaten dena, itzulpenaren uretan gehiegi sakondu gabe egiten dena, alegia” genioen (Ibarluzea, 2011: 55). Adibide baterako, gogora ditzagun kalifikazio horietako zenbait: “itzulpen gogoangarria”, “dotorea”, “ederra”, “dezentekoa”, “zilarra”, “ona”, “txukuna eta zaindua”, “egokia eta txalotu beharrekoa”, “neurtua, garbi-garbia”, “landua”...¹¹⁴

Dagokigun ipuina etorrira, eta bertako ideiak laburturik, euskal literatura mundura zabaltzeko beharrezkoa da atzerriko agenteen iragazkietatik pasatzea, eta euskal kritikariak atzerriko agenteak seduzitzea, erakartzea. Ez du horrek esan gura, dena den, lan hori delako kritikariaren herrialdeko merkatura egokituko denik eta salgarri izango denik. Nolanahi ere den, bide horretan itzulpenak funtzio zentrala du, itzulpenaren bidez egiten baitu bidea bere mugetatik kanpo idazle baten testuak. Termino horietan begiratzen dio Apalategik itzulpenari literatur kritikaria den aldetik, eta halaxe agertzen da islaturik bere fikziozko diskurtsoan euskal literaturaren estatusaz eta posizioaz egitendako gogoeta.

5.3.8. *Twist*, Harkaitz Cano (2011)

Idazle profesionala da Harkaitz Cano, idaztea du ogibide. Idazle den aldetik, itzultzaileei euren lana aitortzen die: “Lan handia dago hor, eta biltegi eta iturri aberatsa da idazle batentzat itzultzaileek erregistroekin eta abarrekin azken urteotan egin duten lana” (Cano, 2013).¹¹⁵ Itzulpengintzan ere jardun du, alde batetik, bere lanak auto-itzultzen:

Zenbaitetan arrazoi ekonomikoengatik edo denbora-kontuagatik: ez zegoelako itzulpena ordaintzeko dirurik edo epea oso estua zelako inori eskatzeko. Beste batzuetan, esperimantazio- edo ikasketa-prozesu bezala ere egin izan dut. Edo zuzenean, berariaz, bertsio bat egitearen plazer hutsagatik (...) Neure gogoz, nahiago nuke aukeran nire lanak itzultzaile profesionalen esku utzi, eta horretan saiatzen naiz aspaldion.

---

¹¹⁴ Balorazio urri hori bat dator Ibon Egañak bere tesian aurkezten digun ideiarekin (ez da itzulpenez ari, euskaraz sortutako lanez baino), euskal literaturaren kritikagintzan oro har, 1975-2005 tartea denaz bezainbatean, euskal kritikagintzaz egin izan den salaketa hiru hurratsetan egin izan dela agertzen baitigu: “Hiru urratsetan egindako kritika, beraz, («kritikarik ez dago», «kritikak ez du baloratzen», «balorazio positiboa baizik ez da egiten») balorazioaren inguruko kritika da funtsean” (Egaña, 2013: 255). Balorazio-kritiken kuantifikazioaz denaz bezainbatean, “egonkorra izan da azken 30 urteotan kritika baloratzailen ehunekoia” diosku euskal literatur kritikez ari dela (*idem*: 257).

¹¹⁵ Ideia bera plazaratu zuen, 2017ko otsailaren 14an, esaterako, “Eztabaidak Literaturarekin XXI. mendean” ekimenaren baitan, X. Olarrarekin eta U. Urrutikoetxearekin izandako solasaldian. Solasaldia linean ikus daiteke: <https://www.youtube.com/watch?v=GL2RxK9QIKA>. Canoren hitzetan, hainbat bide, pista, soluzio... ipini dituzte eskura itzultzaileek, “urario aberastua” da itzultzaileek egiten dutena, eta, nolabait, irakurleak homeopatikoki jasotzen du itzultzailearen aberastasuna idazlearen bidez.

Osterantzean, jada itxita dagoen istorio bat berriro irekitzera derrigortzen zaitu prozesuak. Nolabait “ralentizatu” egiten du auto-itzulpenak euskal idazlearen produkzioa... Ez da derrigorrez txarra agian, baina...

(Cano, 2013)

Beste alde batetik, ingelesetik eta gaztelaniatik euskararako itzulpenak ere ekarri ditu: Kureishi, Auster, Ginzberg eta Sexton, hain zuzen ere.¹¹⁶ Canok aitortu zigunez, kuttun dituen liburuak itzuli izan ditu soilik (*idem*). Bere idazle- eta itzultzaile-jardunari begirada diakronikoarekin erreparatuta, bere lanekin “gero eta itzultzaileago” jarduten duela dio:

Birsorkuntza eta bertsiogintza teknika bezala erabiltzetik itzultzaile neutroago izatera pasatu naizela esango nuke... Jatorrizkoaren akatsak atzemateko modua ere izan liteke itzulpena, kalitate test-a. Itzultzen dudanean, gero eta “itzultzaileago” sentitzen naiz. Lehen zaila egiten zitzaidan idazle trajea kentzea.

(Cano, 2013)¹¹⁷

Bestalde, Canok berriki aitortu duenez, ez dago idazle izaterik itzultzaile izan gabe, bere gustuko idazle guztiek itzuli izan dute, eta idazleei itzultzaile ere izateko eskatzen dio; bestela, ez omen dira benetako idazleak.¹¹⁸

Bada, ildo horretan interpreta daiteke, *Twist* eleberrian aurkezten digun idazle-itzultzailearen irudia ere. Izan ere:

*Twist*eko pertsonaia nagusia, Lazkano, idazlea da; baina, idazle izateaz gain, itzultzaile gisara ere aritu izan zen garai batean: Kieveko neska bat ezagutu zuen eta hark erakutsi zion erusiera. Tramaren amaieran garrantzitsua den antzezlan bat itzultzeko atakan aurkituko da pertsonaia: Txekhov-en *Platonov*, hain zuzen. Eta fikziozko itzulpen-prozesu hori nolakoa izan zen azaltzen dut xumeki. Itzultzaileak badu ikertzaitetik zerbait, ikertzaile intimo bat, inoren larruan sartzen espezialista, eta interprete ere bada, idazlearen ahotsa ekartzen digun *medium* gisakoa... Gainera, jende zorrotza eta diziplinatua, batzuetan obsesiboa, izan ohi da. Horrek oso pertsonaia literario bihurtzen du itzultzailea.

(Cano, 2013)

---

¹¹⁶ Ikusi Harkaitz Canoen itzulpenen fitxa “Nor da Nor” datu-basean: http://nordanor.eus/bilatu?n=1&e_or=&e_st=&e_xt=&e_eg=&e_it=Harkaitz+Cano&e_ar=&e_ge=&e_sh=&e_xh=&e_sd1=&e_sd2=&e_xd1=&e_xd2=

¹¹⁷ Ideia bera plazaratu zuen, 2017ko otsailaren 14an “Eztabaidak Literaturarekin XXI. mendean” ekimenaren baitan, X. Olarrarekin eta U. Urrutikoetxearekin izandako solasaldian. Solasaldia linean ikus daiteke: <https://www.youtube.com/watch?v=GL2RxK9QIKA>. Zehazki, orain hotzagoa dela dio, ez diola bere buruari “hainbeste permititzen” bere burua itzultzen ari denean, urteekin itzultzaile bihurtu dela.

¹¹⁸ Hala dio Canok Eztabaidak “Literaturarekin XXI. mendean” ekimenaren baitan, X. Olarrarekin eta U. Urrutikoetxearekin izandako solasaldian. Solasaldia linean ikus daiteke: <https://www.youtube.com/watch?v=GL2RxK9QIKA>.

Harkaitz Canoren *Twist* eleberrian Diego Lazkano da pertsonaia nagusia. Diego Lazkanok bizimodu lasaia dauka egun, baina etengabe berpizten zaizkio 1980ko hamarkadan jazotako hainbat gertakari: gaztea zen orduan, teatro-talde bateko kide; Gloriaz maitemindu zen, taldeko neska artista gazteaz; orduantxe ezagutu zituen bere lagunik onenak: Soto eta Zeberio, gerora Diegok berak torturapean salatu ondoren, harrapatu, torturatu eta erail zituzten bi mutil gazteak (Guardia zibilak 1980ko hamarkadan eraildako Lasa eta Zabala ETako kideen fikziozko errepresentazioa dira).

Diego Lazkanoren ezaugarrien artean bi nabarmendu zituen Zuloagak (2012) *Maiatz* aldizkarian: batetik, zalantzatia da eta, bestetik, bikoiztasunean bizi dela:

Etengabeko aldaketak eta bilakaera bizi dituzte pertsonaia horiek, eta aipagarria da behin eta berriro arlo batean zein bestean ageri den bikoiztasuna: iraganaren eta geroaren artekoa, gertatu zenaren eta gerta zitekeenaren artekoa, bizi denaren eta bizi nahi denaren artekoa, egiaren eta iruzurraren artekoa, isilekoaren eta agerikoaren artekoa, aitopenaren eta erruaren artekoa, laguntasun zorionsuaren eta (torturapeko) traizioaren artekoa, pentsatzen denaren eta esaten zein egiten denaren artekoa, etab. Eta horiek guztiak, edo horietako asko, pertsonaia bakarrarengan bildu ditu egileak: Diego Lazkanorengan. Lazkano idazlea, esan denari jarraikiz, zalantza etengabeak bizi du: badaki, esaterako, sasoi batean gidabaimena eduki izan balu, beharbada (edo ziur asko) gaur egun ez litzatekeela bizirik egongo. Badaki, baina isildu egiten du, bere literatur ibilbidea ez dela izan ematen duena bezain originala. Badaki zenbait gertakizun latz eta larri bere hitzek eragin zituztela. Bikoiztasun horrekin lot daitezke obraren izenburua eta izenburu-ordea: *Twist* eta *Gizaki intermitenteak*.

(Zuloaga, 2012: linean)

Bikoiztasun hori ageri da pertsonaiaren lanbidean ere: idazlea eta itzultzailea da. Idazle gisa pertsonaia isolatua balitz bezala antzeratzen da Lazkano, denbora eta arreta handiena bere lanari eskaintzen diona; honelaxe definitzen du garai bateko neskalagunak:

«Hain erraza balitz», Idoiak bere artean. Egiaz, apenas elkar ikusten zuten: Idoia etxera iristean lanean izaten zen Diego bulegoan giltzapetuta, idazten. Bakarrik afaltzen zuen. Diego oheratzerako izaten ziren goizeko seiak edo zazpiak. Ordubete elkarrekin ohean egin orduko jaikitzen zen Idoia autobusa hartu eta lanera abiatzeko. Modu sonanbuluan baino ezin larrutan egin horrela.

(Cano, 2011: 94)

Bere burua idazletzat du Diego Lazkanok, eta halaxe aurkezten du bere burua, esaterako, Luis Agirre Sesma abokatuarenean:

- Berbaera berezia daukazu, zein da zure ogibidea?
- «Bidean papurrak uztea. Zurea, txoriek papurrekikoak ez egitea, nik uste». Pentsatu eta esaten ez diren gauzak.
- Idazlea naiz.
- A, sortzaile bat...

«Sortzaile bat», esan du, nerabeen buru-ahulezia heldu baten baitan topatzen duenak bezala. «Erromantiko bat», esango balu bezala. Lehenago «gazte» ere deitu dio, berrogeiak oso paseak dituen arren. Aurrera segitu du abokatuak.

(Cano, 2011: 128)

Idazleak erromantikotzat jotzen dira pasarte horretan, baina ez da eleberrian idazleei buruz zabaldutako estereotipo bakarra; idazleak banidosotzat jotzen dira, barbarako, Gloriaren hitzetan (Lazkanok gazte-sasoian desiratzen zuen emakumea da Gloria, eta gerora harekin sexu-harremanak ere baditu):

- Ez diok inoiz galdetu heure buruari zergatik ez dugun sekula larrutan egin?
- Lagun onak garelako.
- Horrexegatik, hain zuzen...
- Bartzelonara etortzen naun etxean emakumeekin asmatzen ez dudalako, eta hirekin oheratzea nahi dun? Norengana joango naun gero ihesi hi nitaz enkapritxatu eta gainetik kendu ezinda nabilela esateko?
- Hain banidosoa haiz... idazlea ematen duk. Alkoholik gabeko larru pasara batek, ez al hau kitzikatzen?
- Ajea pasatzeko?

(Cano, 2011: 329)

Aurreraxeago, deabruen parekoak balira bezala irudikatzen dira idazleak:

- Ez daukagu zertan ezin errepikatu...
- Eta hirekin maitemintzen banaun?
- Hara, arriskua ni maitemintzea zela uste nian.
- Humanoa naun ni ere.
- Oker hago: idazlea haiz, deabrua beraz. Trena galduko duk. Ondo egin etxerako bidea eta ez deitu iritsitakoan.

(Cano, 2011: 339)

Esan bezala, Diego Lazkano idazlea dugu, eta horixe du, hain zuzen ere, bokazio, betiere, lagunaren memoria berpizteko:

Lazkanori eztarria korapilatu arren sekula oka egitea lortzen ez zuen gauzen zerrenda ez zen urte haietan gizendu: Faulkner, The Doors, Victor Jara. Promesa batzuk: inurririk ez akabatzekoa, gidabaimenik sekula ez ateratzekoa. Nortasun bat: ezagutu zuen jendearekin egindako adabakia. Bokazio ezkutuko bat: idazlearena, Sotoren oroitzapenaren sua bizirik mantenduko zuena.

(Cano, 2011: 164)

Diego Lazkano idazlea, sortzailea, dela esan dugu, baina dena ez da dirudiena, ezen Lazkanok idatzitako guztia Soto lagunaren idatzietatik ateratakoa dela dirudi. Diego Lazkanok lagunak gordetzen ziren pisutik hartu zuen Xabier Sotoren karpeta:

Idoiari kontatu ez ziona, jakina, libre utzi zutenean egin zuena izan zen. Nola joan zen Angelura eta nola topatu zuen Soto eta Zeberio ezkututzen zireneko Moulineou karrikako etxea erdi hutsik, eta nola topatu zituen apopilo zeuzkaten etxearen jabeak kezkatuta, eta nola Ilegorria ondoko bistro batean atezuan zegoen, fidagaitz, berarengana hurbildu gabe, eta nola, Sotoren paranoia gogoan, haren gelan bakarrik geratu zenean hura goitik behera miatu zuen, Faulknerren liburuak aurkituz, *Mientras agonizo*, eta izokin koloreko karpeta, eta bertan Sotoren original mekanografiatu guztiak, inork ez atzemateko moduan ezkutatuta manta baten azpian, negurako tapakien artean gozo, armairuaren goiko aldean.

(Cano, 2011: 93-94)

Bada, zelatan zuen ilegorri hark Sotoren idazlanen karpeta kopia bat daramakio Diego Lazkanoren editore Federi (262-263. or.). Ilegorri zelatariak badu kopia bat; izan ere, Sotok kalko-orrietan kopiatzen zituen makinaz idatzitako testuak (265 & 419. or.), eta Diegok originalak eskuratu zituen, baina kopiak gelan utzi zituen, eta zelatan zebilen ilegorri hark eskuratu. Hala, idazlearen iruzurra geratzen da agerian, lagunaren testuetan oinarrituta idatzi baititu bereak:

Idazmakinarene aurreko haiek ziren Sotori buruz zeuzkan azken oroitzapenak: Lazkanok ekarri zizkion ikatz-orri haiek, kalko modura erabiltzen zituenak. Tipula orria erabiliz denaren kopia egitea gustatzen zitzaion. Nolatan ez zuen Diegok igarri, izokin koloreko bi karpeta ezberdinetan gordetzen zituenik haiek guztiak, kopiak batean eta originalak bestean? Sotok idazle izan nahi zuen –idazlea zen jarreraz jada, goiztiar, hemeretzi urte zituenetik–, baina zirriborro asko idatziagatik apenas argitaratu zioten ezer bizi zelarik. Gloriak muntatu zuen bere antzezlanak izan zen salbuespenik nabarmenena.

Sotok idatzi ez zituen liburuak etortzen zaizkio Lazkanori burura. Bere liburuak idazten dituztenean, hark bezala idazten saiatzen da, baina ezinezkoa suertatzen zaio. Haren ahots xuxurlaria oroitzen saiatzen da, baina jada ahaztua du. Haren irudia gogoan duen arren, ahaztua du erabat Sotoren ahotsa. Ahots berria asmatu dio urteekin, baina badaki ez dela benetakoa. Lazkanok bere buruari galdetzen dionean zergatik bilakatu ote zen idazle, ez dauka zalantzarik: Sotoren eraginez izan zen. Sotok utzitako lana berak hartzea erabaki zuelako, kontzienteki edo ez.

(Cano, 2011: 419)

Faltsifikatzaile eta lapurra da, hortaz, Diego Lazkano idazlea, eta horixe aurpegiratzen dio Fede editoreak: Sotoren bizitza bizi izana, Sotoren larruan sartu izana, haren testuak usurpatu izana, haren memoria profanatu izana... Lazkano, oster, testu horiek abiapuntu hartu dituela esanez defenditzen da, eraldatu egin dituela esanez (265-269. or.):

Izokina izan nahi luke Diego Lazkanok. Denboraren gezia alderantzikatu, atzera egin, damutu. Karpeta hura hartu eta bere lekuan laga. Karpeta hura sekula ez irekitzeko. Nola ez ote zuen hori kontuan hartu? Denaren kopia egiten zuela Xabier Sotok.

– Bere bizitza bizi. Ez zeneukan egin duzuna egiteko eskubiderik.

– Zergatik ez? Ez dut bere bizitza bizi, hori ez da egia; izatez, bere apunteak erabili ditut, bere zirriborroak, bere ametsak, besterik ez, Fede...

– Besterik ez? Besterik ez...! Gutxi irudituko zaizu.

- Zirriborro haietatik abiatu naiz nire obra propioa eraikitzeko, eraldatu egin ditut haren...
- *Eraldatu? Zirriborroak?* Antzezlan bat hartu eta nobela bihurtu duzu, ederra zirriborro eraldaketa!
- Hura salbuespena izan zen, gainerako ideia gehienak garatu gabe zeuden.
- Ipuinak puztu eta nobela bilakatu dituzu... Sotori zor diozu zeure arrakasta. Oso-oso!
- Hori ez da zehazki horrela, eta ondo dakizu.
- Banan-banan irakurri ditut paper guztiak, paragrafo osoak daude, hitzez hitz kopiatuak, berdin-berdin... Baina zer diot paragrafo osoak, orrialdeak eta orrialdeak! Zeure uztakoak diren pasarteak dira ahulenak... ala beste norbaiti kopiatuak dira? Ez, zureak dirudite: ez dute piperrik ere balio! Ezin uka gozaldi itzela hartu dudala bata eta besteak konparatzen... Hartu ditudan neke guztiak hartuta, epaileak deituz gero aise egin nezake peritu lana.
- Milaka orrialde idatzi ditut azken hogeitun urteotan. Eta Sotoren karpeta ez zeuden berrehun folio ere. Ez daukazu arrazoirik.
- Horregatik ez zaizu inportako egunkarietako zure benetako «inspirazio iturrien» berri jakitea...
- Nik ez dut hori esan, Fede... Abiapuntu bezala hartu nuen.
- Jakina, kokreazioa zer den azalduko didazu orain... Picassok esaten zuena: erdipurdiko artistek kopiatu egiten dutela eta benetakoek lapurtu. Edo David Foster Wallace esana: artista modernoak gustu oneko kleptomanoak direla eta zabor hori guztia, Google, hipertestua, eta abar.
- (...)
- Torturatu egin ninduten, hori da egia. Aske dabilta nire torturazailleak, batek daki non.
- Oraingo zure bekatua egin aurretik ordaindu zenuela esan nahi didazu horrekin? Torturatu izan zinenez gero eskubidea duzula zure bekatu errazionamendua aukeratu eta erlikiak profanatzeko? Faborez... Pena eman nahi didazu?
- Lan asko egin dut. Nik... badakit zer den sufritzea.
- Eta merezi duzu sufrimenduaren ordaina: inori bizitza lapurtzea. Lehengoetan gaude, ulertu dut zure ikuspuntua.
- Ez diot inori bizitzarik...
- Plagiatzaile bat zara, usurpatzaile bat, idazlanak bakarrik ez, larrua lapurtu diozu larrurik ere ez zeukanari.
- (...)
- Nik ikusten dudan moduan, zerbait biziduna egin dut bere errautsekin. Hobetu egin ditut bere lanak...
- Zeure apaltasunak ez dauka mugarik, Lazkano.
- Zeudeneantxe argitaratzea arkeologia ariketa fosila egitea izango zen. Ez al zara jabetzen? Nik ez nuen hori nahi.
- Ez, haren lepotik bizi nahi zenuen.
- Haren lepotik ez, harekin bizitzeko modu bat izan da! Larru bereko mami ginen, anaiak bezala...
- Ezin imajinatuzko moduan. Bera eta biok. Elkarrekin egin dugu bidea. Urte hauetan guztiotan.
- Bost urte daramatzazu ezer argitaratu gabe. Utzi asmatzen: bulkada agortu zaizu... ala karpeta edukiak dira gehiago ematen ez dutenak?
- Litekeena da Diego Lazkanoren nobela gehiago ez izatea, arrazoi duzu horretan. Kronika bat idatziko dut, hori bai, Soto eta Zeberioaren epaiketaren kronika... laster da hastekoa... lekuko bezala deklaratuko dut.

(Cano, 2011: 265-269)

Diego Lazkanoren itzultzaile alderdiari dagokionez, garai batean izandako Kieveko neskalagun baten eskutik hasi zen errusiera ikasten:

Errusiera eskolak etorri ziren gero: Kurskeko neska hura, Lena. Maitasun posible bat. Lenaren abandonua. Bere iraganaren zati bat berarekin eraman zuen eta errusieraz

moldatzeko gaitasuna utzi zion trukean. Irabazten atera zen Diego. Mosku eta Kievekin *import-export* negozioak zituzten enpresentzat lan egiten zuen tarteka.

(Cano, 2011: 164)

Eleberrian esaten denez, ordutik aurrerako Diegoren biografia itzulitako liburuei lotutakoa da:

Bitxia da zenbait adiskidetasunen oinarrian zer dagoen: zein gai eta zein premisa, eta zein tonu, eta zein arau idatzi gabeko. Gloriarekin arteaz hitz egiten zuen bereziki, ikusitako azken filmez eta irakurritako azken liburuez. «Zer ari haiz itzultzen?», galdetzen zion lehen bisita haietan, eta Diegok kontatu egiten zion zertan ari zen, zer itzuli zuen joan zen urtean eta zer asmo zuen datorrenerako: itzulitako liburuak ziren Diegoren biografia, horixe zen egia. 1987. urtea Tolstoiren urtea izan zen, 1988a Nikolai Gogolena, Anna Akhmatovarekin bizi eta maiteminduko zen urtea 1989a... Gero, Diego Lazkano bere eleberri propioak argitaratzen hasi zenean, sekula idatziko ez zituen liburuen gainean aritzen hasi ziren.

(Cano, 2011: 290-291)

Canok berak esan bezala, eleberrian Txekhov-en *Platonov* lanaren itzulpen-prozesua kontatzen zaigu modu xumean, eta obra horretatik ateratako pasarteak ere eskaintzen ditu autoreak, Txekovi egindako omenaldi moduan (Cano, 2011: 357-367). Itzulpen-lan horri buruzko gogoeta da honako hau:

Itzulpena egitea ez zen sobera korapilatsua izan. Ahozko hizkera, finean, baina 1900. urteko diskurtsibitate landua zuena. Txekhov ez zen, ordea, batere erretorikoa. Orbel gutxi haren testuetan. Lazkanok onartu beharra zeukan gustura ari zela zeregin hartan, halako arintasun bat sentitzen zuela aspaldiko partez bere burua sorkuntza utzita itzultzaile bilakaturik, ahots baten bila. Ez zen egia Gloriari esan ziona: tarteka sentitzen zen Platonovekin identifikatuta, eta ez haren Don Juan izaerarekin hain justu, Platonoven bizi ikuspegi fatalistarekin baizik. Ez zen Platonov fatalista bakarra, jakina, gehiago ere bazeuden obra hartan. Fatalistaz josita zegoen, zertan uka. Pasarte asko azpimarratu zituen, itzuli ahala: (...)

(Cano, 2011: 357)

Bi ideia azpimarratu nahi ditugu itzultzaileak bere lanaz diotenaren haritik: batetik, itzultzea ahots bat bilatzearekin parekatzen da; bestetik, itzultzailearen eta autorearen arteko identifikazioen auzia agertzen zaigu. Canok berak esana da itzulpena bestelako idazleen ahotsak bereganatzeko modua dela: “«nola lortu ote du hori?» galdetzen diozu zeure buruari zenbait poetaren lanak irakurrita... Haiek itzultzen saiatzea da horretaz jabetzen hasteko modu bat” (Cano, 2013). Bestalde, itzultzen den autorearekiko identifikazioa dela eta, Canok berak gustuko lanak soilik itzuli izanarekin lot daiteke (*idem*). Bada, *Twist*-eko Diego Lazkanok Txekhoven lanarekiko sentitzen duen identifikazioa erabatekoa da:

Diego Lazkanok Platonoven bakarriketa melodramatikoak itzultzen zituelarik, Txekhoven aurpegia jartzen zion eskola-maisuari lehenbizi, eta, inoren larruan sartzea zenez kontua, Txekhoven aurpegia berearekin ordezkatzan zuen orrialdeetan aurrera egin ahala, egun askotako itzulpen lanaren poderioz. Noiz ari zen narratzailea narratzailearen larrutik eta noiz idazlearenetik? Deabruak zurrupaturako narratzaile bilakatzen zenean funtzionatzen zuen ondoen edozein idazlek, ondotoxoz zekien hori Lazkanok, baina interferentziak saihestezinak ziren, eta egunak pasatu ahala, itzultitako elkarrizketak birpasatzen zituelarik, sendotu egin zitzaion Platonov zen ustea, Platonov Sindromearen pean erori zen erabat, Anna Petrovna Gloriaren ahotsean entzuteko joera sendotu zitzaion bezala.

(Cano, 2011: 360)

Hainbestekoa da identifikazioa, ezen ordezkatzeko gisa ere agertzen baita:

Gau hartan amaitzea erabaki zuen Lazkanok. Nagikeriagatik edo talentu faltagatik itzuli gabe utzi zituen pasarte guztiak itzuliko zituen lehenbizi. Gero, trakets itzuliak zituen ustean gorriaz azpimarraturako pasarteak zuzenduko. Egunsentiarekin batera azken puntua eman nahi zion bere gau luzeari. Itzulpen lan hura, suplantazio hura, hain gustura hasi zuena, tormentu hutsa bihurtu zitzaion. Munduari Platonoven larrutik eta Txekhoven begietatik begiratzeari utzi nahi zion.

(Cano, 2011: 366)

Itzultzaileak lanerako darabilen estrategia ere agertzen zaigu aurreko pasarteetan; alegia, lehenbiziko zirriborroan itzuli gabeko pasarteak uztea, gorriaz azpimarraturako pasarteak gerora begiratzea... Beharbada autorearen beraren itzulpen-estrategiaren isla izan daitezke.

Diego Lazkanorenean ageri diren zenbait tasun sarri agertu izan dira, lehenago azaldu dugun moduan, han-hor-hemengo literaturetako fikziozko itzultzaileengan. Esaterako, *Twist* eleberriko Diego Lazkanoren izaeraren eraikuntza (berea eta desagertutako lagunena) da eleberriaren ardatzetako bat,¹¹⁹ eta arestian zehaztu legez, nortasunaren auzia askotan errepikatzen den motiboa da fikziozko itzultzaileengan (Delabastita eta Grutman, 2005; Wakabayashi, 2005).

Giza harremanetarako (eta maitasun-harremanetarako) zailtasunak dituzten itzultzaileak ere behin baino gehiagotan agertu izan dira, (berbarako, Barnett, 2005). Bada, *Twist* eleberrian “sexu harremanek ere leku garrantzitsua dute narrazioan; izan ere, maiz eta nahiko gordin ageri dira” (Zuloaga, 2012: linean) baina Diego Lazkanok ez du betiereko maitasunik aurkitu, hainbat emakume egon dira bere bizitzan (Idoia, Ana, Lena, Gloria...), baina bakarrik dago. Inoren larrutan sartzearen irudia ere ohikoa da fikziozko itzultzaileengan (adibide baterako, ikusi Logie, 2003). Canoren Diego

---

¹¹⁹ Lazkanok sarri irudikatzen du desagertutako lagunaren balizko bizimodua, adibidez, 72-73 eta 421-422 orrialdeetan.

Lazkano pertsonaiarenean bikoiztuta ageri da irudi hori: batetik, Sotoren larruan sartzen da idazle gisa, eta, bestetik, itzultzen duen autorea suplantatuta sentitzen dela ere esaten da. Zer esanik ez itzultzailea irudikatzeko “traiziogile faltsutzailea”-ren irudiaz: eleberriaren muinetako bat da hori. Edonola ere, itzultzailearenak eta idazlearenak alderantzikatuta, edo bat eginda, dakartzkigu Canok: Lazkano “idazlea” da *Twist*-en inoren lanak faltsutzen dituena; beti itzultzaileari egotzi izan zaion errua idazlearen lepoan jartzen da honako honetan. Bada, aspaldion itzulpen-ikasketetako hainbat teoriarik eta hainbat itzultzailek egindako aldarriarekin lot daiteke ideia hori, hain zuzen ere itzulpen-testuak eta sormen-testuak parekatzearekin. Itzulpengintzaren teoria modernoek “aurkakotasun teoriko eta kontzeptualetan oinarritzen dituzte beren gogoetak (...) hizketa *versus* idazketa, idazlea *versus* itzultzailea, jatorrizkoa *versus* itzulpena” (Jaka, 2012: 38). Baina, postmodernismoaren ezaugarriak pluraltasuna, mugarik eza, errealitatea irudikatzeko ezintasuna, kulturaren dekanonizazioa, eta zalantza, ziurgabetasuna, direnez gero (Jaka, 2012: 39-51), itzulpenaren epistemologia postmodernoan itzulpenaren eta originalaren arteko muga lausotu egiten da (*idem*: 53).

Bada, ideia hori bat dator, Canok berak idazletzaz egindako azken aldarrikapenekin; izan ere, lehenago esan duen moduan, idazleari itzultzaile izateko ere eskatzen dio, itzultzailea bezain falsifikatzailezat jotzen du idazlea; are gehiago, “falsifikazioa da originala ahalbidetzen duena” esaten du,¹²⁰ eta, Canok berak, bere pertsonaiak bezalatsu, gero eta itzultzaileago jokutzen du, gainera bere testuak itzultzean.

5.3.9. “Itzulpengintza”, “Kafkaren itzultzailea” eta “Idazlea irakurketa tailerrean” in *Idazten ari dela idazten duen idazlea, edo literatura gaixotasun gisa*, Iban Zaldúa (2012)

Irakasle, irakurle, Gasteizko irakurketa-taldeko gidari eta idazle den aldetik dauka Iban Zalduak itzulpengintzarekiko atxikimendua. Bere lanak auto-itzultzeaz gainera, artikulua, hitzaldi zein blogetako testuetarako itzuli behar izaten ditu zenbait txatal:

---

¹²⁰ “Literaturarekin XXI. mendean” ekimenaren baitan, X. Olarrarekin eta U. Urrutikoetxearekin izandako solasaldia: <https://www.youtube.com/watch?v=GL2RxK9QIKA>.

Beste egileen itzulpen laburrak egiten ditut batzuetan, nire artikuluetarako, eta askotan zeharkakoak (hots, gaztelaniatik, nahiz eta jatorrizko hizkuntza beste bat izan, baina baita ingelesetik eta frantsesetik ere, batzuetan). Testu historiko laburrak ere itzuli izan ditut, nire ekonomi historiako eskoletarako, horiek ere zeharka, gehienetan. (...) Esan bezala, ez dut sekula liburu osorik itzuli, bai ordea pasarteak edo ipuin motzak, eta testu profesionalak, ez literarioak. Kasu guztietan nire premiek edo gurariak bultzatu naute lan hori egitera.

(Zaldua, 2013)

Auto-itzulpenak ere egiten ditu euskarazko lanak gaztelaniara itzuliz eta alderantziz: “gutxiagotan, gutxiago idazten baitut gaztelaniaz azkenaldion” diosku (Zaldua, 2013). Honela azaltzen du auzia, itzulpena idazketari jarraitutasuna ematen dion ekintza balitz bezala ulertuta:

Zergatik? Alde batetik, gaztelania ere nire hizkuntza delako (ama hizkuntza, gainera), eta, ondorioz, sorkuntza-prozesuaren nolabaiteko jarraipena delako niretzat itzulpena. Bestetik, lana hobetzeko edo bere akatsak zuzentzeko aukera ematen didalako auto-itzulpenak (hori, neurri batean, sorkuntzaren jarraipen-izaera horrekin lotuta dago). Gainera, merkeagoa izan ohi da espainiar argitaletxeentzat, eta, ondorioz, horrek argitalpena bera errazten du. Azkenik, beste batek egingo balu, zuzentzeko orduan gaizki pasatuko nuke, nire ahotsa testuan aurkitzea gehiago kostatuko litzaidakeelako, nolabait; zuzenketa lana nekosoegia bihurtuko litzaidake ziurrenik. Horretarako, nahiago neuk egitea.

(...)

Niretzat ez da ariketa. Nire testuak auto-itzultzen ditudanean haien zabalkuntza dut gogoan, zer esanik ez; testu historikoak itzultzen ditudanean, nire jarduera profesionalaren beharrak; eta testu literario txikiak itzultzen ditudanean, normalean, saiakera-testu txikietan sartzeko komeni zaizkidalako (adibidez, *Volgako Batelariakeko* edo *Oharrak & Hondarrakeko* artikuluetan, testu guztia euskaraz egon dadin, edo *Ese idioma raro y poderosoko* euskal idazleen pasarteak gaztelaniaratzean).

(Zaldua, 2013)

Solasaldi zein mintegietan, blogetan zein jendaurrean... sarri plazaratu izan ditu Iban Zalduak bere gogoetak itzulpenaren inguruan; baita fikzioan ere, jarraian aztertuko dugun moduan.

21 ipuinek osatzen dute Iban Zalduaren *Idazten ari dela idazten duen idazlea, edo literatura gaixotasun gisa* liburua. Ipuinek literatur sistema dute gaitzat: idazleak, itzultzaileak, kritikariak... dira protagonista (eta sariketak, argitaletxeak, kongresuak, liburu-dendak... agertoki). Zalduak bere buruaren erretratua ere egiten du ipuin-liburuan (Asurmendi, 2013: linean), eta ildo horretan ezinbestekoa zen itzulpena ere bertan agertzea. 21 ipuinetako hirutan agertzen zaizkigu itzultzaileak: “Zergatik? Imajinatzen dut itzulpena oso presente dugulako, euskal idazle bezala. Egoera literario diglosiko batean bizitzeak eta nire familiako egoera linguistikoak berak eragina izango dute horretan, ziurrenik” (Zaldua, 2013).

Ipuin-liburuko bigarren ipuina da “Itzulpengintza” izenburuduna; bertan, Zalduak auto-itzultzaile legez izandako esperientzia azalarazten du, bai eta modu karikatureskoan adierazi ere: etengabe zuzentzen aritzen den idazle obsesibo gisa aurkezten du narratzaileak bere burua, eta liburuak bukatutzat editoreen temaren ondorioz ematen dituela azaltzen du (Zaldua, 2012: 11). Azken nobelaren gaztelaniazko bertsioa berak egin zuen: “jakina da idazleok ez ditugula geure lanen itzulpenak egiten, bertsioak baizik” (*idem*). Ipuineko protagonistak frantseserako bertsioa egiteko, gaztelaniazkoetik abiatzeko eskatzen dio itzultzaileari, hobe delata eta; frantzesekotik abiatzeko ingelesezkoari, ingelesezkotik abiatzeko hungarierazkoari... gauza bera gainerako hizkuntza guztiekin (12. or.). Bukaeran, azkeneko bertsiotik egiten du itzulpena euskarara, eta, editoreari pasata, inoizko libururik onena idatzi duela jakinarazten dio (*idem*).

Zenbait idazlek joera izaten dute itzulpenetan sormen-lanetan izandako hutsuneak zuzentzeko, eta horixe da Zalduaren kasua ere, goragoko aipuan irakurri dugunez.

Kafka idazlearen biografiaren birsuorkuntza bat da “Kafkaren itzultzailea” ipuinaren hasiera: Tel Avivetik hurbil zegoen kibbutz batean gorde omen zen bere azken urteetan (eta ez zen Vienako erietxe batean hil) (21. or.). Hortik abiatzen da narrazioa, eta hiru itzultzaile agertzen dira. Lehenbiziko itzultzailea Kafkaren maitale izandako Milena da, eta emakume horrek lagundu omen zion Kafkari jendeari hilik zegoela sinistarazten eta ezkutuko gordelekura bidaiatzen. Itzulpenak elkartu zituen Kafka eta Milena burgesia txekiarreko emakume ezkondua, eta azken hori zen “Kafkak ezagutu zuen pertsonarik ausartena eta ziurrena, zalantzarik gabe” (25. or.), “erabakimen handiko emakumea” (26. or.). Kafkak kibbutzean idatzitako hiru koadernoren berri jakiten du narratzaileak (28. or.), hebraieraz idatzita daude, eta adituek, Kafkarenak diren galdetuta, “iruzurra direla” (29. or.) erantzun izan dute. Testuak alemanera itzultzeko proposamena egin zioten Ernst izeneko pertsonaiari, “egilearen idazkera ahalik eta hobekien imitatuz” (29. or.), “Eta, behin itzulpena eginda, hogeita hamarreko eta berrogeiko hamarraldietako papera eta idatz materialak erabiliz, testu horiek transkribatzea, Kafkaren letra zehatz-mehatz imitatuz” (29. or.). Ernst da ipuineko bigarren itzultzailea: Kafkaren testu argitaragabeen itzultzailea, alegia. Bada, Ernstenean, jolasetik gaixotasunera egiten du itzulpenak:

Une batetik aurrera testuen itzulpenak planteatzen zizkion arazoez hasi zitzaidan mintzatzen, batik bat: hasieran olgeta bezala aipatzen zuen kontua, saiakera haiek denbora-pasa soil gisa egingo balitu bezala, baina ni gero eta kezkatuago nengoen, eta testu horiek obsesio bihurtzeko arriskuaz ohartarazi nuen behin eta berriro. Alferrik.

(Zaldua, 2012: 31)

Hainbestekoa da itzulpenarekiko obsesioa, ezen Ernestek karrera profesionala ere alde batera utzi baitzuen (33. or.): “gero eta deskonektatuago zegoen errealitatetik” (33. or.). Narratzaileak Ernestez duen azken berria da ospitale psikiatriko batean sartu zutela (33. or.). Baina, Ernestek berak itzulitako eta transkribatutako testuen jabe da orain narratzailea, hain zuzen ere ipuineko hirugarren itzultzailea: Kafkaren testu ineditu itzuli horiek euskaratzeko beta hartzen duena, “bururatu zait agian euskarara itzuliz gainditu ahal izango dela testu bikain hauen kontra altxatu den isilunezko murrua, literaturaren historiaren parte ezinbesteko bihur daitezzen behingoz” (35. or.), eta itzulpengintzaren langintza “gogor eta, aldi berean, gozagarriari” ekiten dio (35. or.).

Ipuin horretako lehenbiziko itzultzailea “maitalearen irudian” ageri da, bai eta “iruzurgile gisa” ere. “Iruzurgile eta faltsifikatzailearen ideia” errepikatu egiten da bigarren itzultzailearenean, eta beste iruditegi bat ere azaleratzen da; hain zuzen ere, “itzultzaile obsesibo eta isolatuarena”. Hirugarren ipuinean, itzultzaileak bere lana deskribatzeko bikoiztasuna darabil: gogorra izanagatik gozagarri zaiola baitio. Bestalde, itzulpena obra baten biziraupenerako bide bezala ageri da; autorearen obrari jarraikortasuna ematen dion bide bezala, alegia. Zalduak berak ere halaxe bizi du bere testuen itzulpena.

Azkenik, “Idazlea irakurketa tailerlean” ipuinean Iban Zalduak irakurle-klubeko gidari gisa izandako esperientzia agertzen du. Autoreak berak jakinarazi izan du sarri irakurle-taldean kide gutxiago agertzen direla itzulpenak lantzen diren saioetan.¹²¹ Bada, horixe berori kontatzen da ipuinean ere:

Gaurko itzulpen bat irakurri behar zuten, Jane Austenen *Harrotasuna eta aurrejuzkuak*, 1813ko nobela ingelesa, Ana Isabel Moralesek bikain itzulia. Ez daki zergatik, baina jende gutxiago etorri ohi da itzulpenak dauden egunetan, eta horrek kezkatzen du koordinatzailea, euskal itzulpenak gero eta hobeak direlako. Baina, irakurleek, antza, nahiago dituzte, euskaraz irakurtzeko behintzat, euskaldunen lanak. Agian egileekin egoteko aukera dutelako maiz –koordinatzaileak beti gonbidatzen ditu, eta haiek baietz erantzuten diote ia beti–. Edo zailagoak iruditzen zaizkielako itzulpenak.

(Zaldua, 2012: 78)

---

¹²¹ EIZIEeren webgunean irakurgai eta entzungai dago, barbarako, *Literaturia 2012* azokan “Idazlearen eta irakurlearen artean, itzultzailearen itzala” mahai-inguruan Iban Zalduak esandakoa: http://www.eizie.org/Jarduerak/Lit_Itzul_Sustapena/literaturia2012

Eta obsesio horrek bultzatuta-edo betiko txiste txarra egitera doanean, “Gaur, tamalez, idazleak ezin izan du gurekin egon...” (78. or.), Jane Austin bera agertzen zaio koordinatzaileari. Azken ipuin honetan euskarara ekarritako literatur lanen harrerari buruzko gogoeta dugu, eta, hain zuzen ere, euskal itzulpengintzari buruzko iritzi orokorra eskatuta, autoreak ardura hori berori adierazten du:

Zaila da laburtzea halako galdetegi batean. Oro har, EHUko azkeneko ikastaroan entzun zenidana esango nuke.¹²² asko egin dela aurrera itzulpenen kalitatean; itzulpenen harrera, ordea, ez dela guztiz normalizatu, kasuak kokatzea zaila den arren; hutsune asko dagoela itzulpen literarioaren merkatuan, halabeharrez; eta aldaketak sumatzen ari direla, kalitatearen alorra alde batera utzita, eskainitako izenburuen tipologian (“midcult” mailakotzat jo daitekeen itzulpen gehiagorekin). Sendo ikusten dut, edonola ere, itzulpen literarioaren panorama, duela hogeitau urte baino dezente sendoago.

(...)

Nik uste dut irakurleok asko zor diegula itzulpenetara eta urte hauetan guztietan burutu duten lanari (horretan oso nator bat Anjel Lertxundirekin), eta esango nuke euskal literaturaren egungo indarraren zati bat horren ondorio dela.

(Zaldua, 2013)

Horiek horrela, esan dezkegu Zalduaren ipuineko pertsonaiek, oro har, Zalduaren beraren diskurtsoa eta itzulpen-esperientziak islatzen dituztela.

5.3.10. *Mussche*, Kirmen Uribe (2012)

“Ikasteko” itzultzen du Kirmen Uribek: “Batez ere poesian, ikusi nuen euskaraz nola soluzionatzen ziren [autoreen] beren poemetan agertzen ziren problemak”. Nolabait esan, idazten ikasteko ariketa da itzulpena Kirmen Uriberentzat:

(...) nik esaten nuen: nola idatziko zuen Plathek euskaraz? Edo nola idatziko zuen Raymond Carverrek euskaraz? Horrela hainbat egile itzuli ditut, hainbat hizkuntzatatik. Eta izan da oso ekintza intimoa, pribatua. Argitaratu ditut baina batez ere izan da nik ikasteko eta nik etxean egin ditudan pruebak edo ensaioak, ariketak. Nik ikasteko idazten. Itzulpengintzak idazketarako balio izan dit, ariketa bezala edo entrenamendu bezala.

(Uribe, 2013)

---

¹²² 2013ko uztaillean UPV/EHUren XXXII. Donostiako Uda Ikastaroen programan antolatutako “Azkenaldian euskarara itzulitako literatura: bideak, joerak eta esperientziak” ikastaroa aipatzen du Zalduak, “Euskaratutako literaturaren harreraz zenbait gogoeta” izenburuko mahai-inguruan parte hartu baitzuen. Hona hemen Gorka Bereziartuak idatzitako kronika: <http://www.argia.com/blogak/boligrafo-gorria/2013/07/23/zein-eragozpen-dago-euskarazko-itzulpenak-irakurtzeko/>

Itzulpenarekiko harremana du, halaber, bere lanak itzuli diren aldetik. Bi hautu egin izan ditu Uribek: poesiaren itzulpenetan, hizkuntza ezagutu izan duenean, itzulpenean parte hartu izan du; ostera, narratibaren kasuan, euskal itzultzailearen aldeko apustua egin izan duela diosku:

Besteetan, nobelekin, hautu bat egin nuen, itzultzailearen alde. Nik ez dut nire lanik itzultzen, nahiz eta gaztelania edo inglesa jakin. Hautu bat da 1) euskararen alde, euskara da nire hizkuntza soilik eta 2) itzultzailearen alde, uste baitut itzultzaile onak daudela eta lan ona egiten dutela. Hori babestu egin behar da, nire ustez.

Azkena Markuletak egin du, eta oso ondo egin du *Musscheren* itzulpena, nik baino askoz hobeto. Orduan, zergatik egingo dut nik? Ezagutzen dut gaztelania, bai, baina, nire kasuan ez diot ekiten auto-itzulpenari nahiz eta elebiduna izan. Gauza bera esan zidan David Crosman nobelagileak, berak hebraieraz bakarrik idazten duela, nahiz eta ingelesa ere ondo kontrolatzen duen. Uste dut hortan ere normalizatu egin behar dugula, guk idazten dugu euskaraz eta gero itzultzaile batek botatzen du gaztelaniara, ingelesera, frantsesera... behar den tokira.

Oso pozik nago beste gauza batekin ere: *Bitartean heldu eskutik* beste hizkuntza batzuetara itzultzeko, zuzenean euskaratik egingo zuten itzultzaileak topatzen saiatu nintzen. Adibidez, ingelesera Elizhabeth Macklin egin zuen, eta beti euskaratik, gaztelania zubi-hizkuntza izan gabe. Hor ere asko aurreratu dugu.

Bilbao-New York-Bilbaorekin gertatu zait itzulpen asko gaztelaniatik egin direla. Baina nik beti defenditzen dut editoreen aurrean ahal badute bilatzeko euskaraz dakien itzultzailea. Gertatu zait hori japonierarekin. *Bilbao-New York-Bilbao* 13 hizkuntzatan dago, eta japonierara egindakoa, adibidez, euskaratik egin da.

(Uribe, 2013)

Gustoko du idazle legez itzultzaileekin izan duen harremana, itzultzaileak literatur agente batek baino lan handiagoa eta gertukoagoa egin dezakeela-eta (Uribe, 2013):

Hemendik ateratzeko, diru-laguntzekin egin daiteke, baina argitaletxeekiko harremana oso komertziala izaten da. Hala ere, itzultzaileen bitartez lor daiteke beste era bateko harremanak izatea, bestelako edizioak, beste zirkuitu batzuk... eta humanoagoak, eta berdin irits zaitezke jende askorengana. Itzultzaileekin dudan harremanean ikasi dudana da bideak asko direla, ez bakarrik bide komertziala, baina baita literatura maite dutenen bidea, eta hori da itzultzaileak nola maitemintzen diren liburu batekin eta bultzaatzen duten.

(Uribe, 2013)

“Euskaraz itzulpena sormena baino gehiago irakurtzen dut. Nire irakurketen gehiengoak itzulpena dela esango nuke. Datu inportantea da, horrek badu eragina sormenean ere” diosku Uribek; izan ere, asko ikasten omen da itzultzaileenetik: “Itzultzaileak lagundu du euskara edertzen eta euskararen maila igotzen. Gure estiloan ere eragina izan du, guk askoz lakarrago idatziko genuke. Itzultzaile batek soluzio asko ematen dizkizu zuk gero idazteko” (*idem*).

Fikziora ere ekarri du itzultzailea Uribek, hain zuzen ere *Mussche* eleberrira: 1937an Belgikan erbesteratutako Karmentxu Cundin gerrako haurraren istorioarekin abiatzen da, eta hala, Espainiako Gerra Zibiletik Bigarren Mundu Gerrako testuingurura garamatza Kirmen Uribek, hain zuzen ere Robert Mussche idazle-itzultzaile flandiarrarenera (gaztetan hartu zuen beronek etxean Karmentxu Cundin). Hauxe zioskun Uribek Robert Mussche pertsonaiari buruz:

Norberak hautatzen ditu pertsonaiak, direnak direlako, eta norberak hautatzen du zer joko ematen dizuten nobelan. Gero moldatu egiten dira. Mussche, benetakoa bada ere eta datu batzuk biografikoak badira ere, gehiena nire uzta da. Itzultzailea zela eta... Egia esan horrek erakarri ninduen nobela idazten hasteko. Nor da Mussche? Bada, euskal haur bat jasotzen duen itzultzaile flandiar bat. Itzultzaile izateak, hizkuntzak menderatzeak, horrek asko erakarri ninduen. Itzultzailea oso pertsonaia erakargarria da, umila da, itzalean dago, bereganatu egiten du literatur tradizio unibertsala. Idazlea egolatragoa da... Ez pentsa, igual gehiago gustatzen zaizkit itzultzaileak, oso polita da besteen ahotsa partekatzea.

(Uribe, 2013)

Hain zuzen ere, eleberraren azken kapituluan autorea bera agertzen da kontakizunean, eta protagonistaren izaeraren sintesia eskaintzen digu, eleberria idatzi izanaren justifikazioarekin batera:

2010eko azaroaren 28an jaio zen gure alaba Arane. 2011ko apirilaren 24an hil zen nire lagun Aitzol Aramaio. Elkarrekin egon ginen azken aldiako batean hauxe esan zidan Aitzolek:

- Heroi baten istorioa kontatu behar duk.
  - Baina niretzat ez zagok heroirik. Pertsonen alde hauskorra gustatzen zaidak niri, ez balentriak. Beldurra ematen zidatek heroiek.
  - Ez nauk halako heroiez ari. Jende arruntaz ari nauk. Heroiak zaudek hor zehar, lehen eta orain, hemen eta mundu zabalean; heroi txikiak, jendea laguntzen dihardutenak. Isildu egin nintzen orduan. Gaur egun arrazoia ematen diot. Heroiak daude hor zehar, lantzean behin hil egiten zaizkigunak.
- Bada, hementxe duzu heroi baten istorioa, nire bihotzeko laguna.

(Uribe, 2012: 194)

Itzultzailea heroi arrunta da, hortaz, Uriberenean; pertsonen alderdi hauskorra erakusteko modukoa. Hemen ere, Thiemek (1995) zioen gisan urruti dago itzultzailea “Connan itzultzailea” heroiaren pare agertzetik; baina, Kirmen Uribek azaldu legez, askotarikoak dira gaur egungo gizarteak onartzen dituen heroiak, eta horretan itzultzaileak heroi izatera ere iragan daitezke. “Herói” kontzeptuaren definizio-aldaketak dakar, nolabait, itzultzailearen beraren irudi-aldaketa. Horrez gain, Thiemek aipatzen zuen “When not onlly invisible, we appear as marginal figures” (1995: 207) hura atzean utzita, figura bazterrekoa izatetik eleberriko protagonista izatera igaro da hemen.

Eleberrian iritzi sendoko pertsonaia gisa aurkezten zaigu Robert Mussche (Uribe 2012: 19), mintzatzen denean xarma handia du (*idem*), jendearekin ondo geratzeko dohaia du (35. or.) eta dagokion entzuleari egokitutako hitzak erabiltzen daki (*idem*). Askatasun-gosez bizi den pertsonaia da, eta haren nahia: “munduan zehar libre ibiltzea zen, inolako loturarik gabe” (41. or.). Pertsonaia honen langintzaz denaz bezainbatean, bankuko langilea da, baina handik bota egiten dute, dirua lapurtzea egotzita (86. or.); ordutik aurrera, kazetari (73. or.) eta itzultzaile ibiliko da. Bestelako egitekoen artean, gerrako haurrentzat antolatutako eskoletan gaztelania-eskolak eman izana ere aipatzen da narrazioan, eta horretarako diktaketa-koaderno bat osatu izana bere gustuko idazleen esaldiekin, egile kutunen esaldiak kopiatzeko ohitura baitzuen (63. or.). Harreman pertsonalei dagokienez, “solasaldietan” oinarritutako harremanak dituela nabarmendu daiteke; eleberriaren ardatzetako bat dira Robert Musschek eta Herman Thierry lagunak (berau ere idazlea) dituzten elkarrizketa-hausnarketak. Harreman sentimentaletan ere bide beretik jokutzen du. Honela azaltzen du Yvonnek (Roberten maite-lagunak) euren harremana, Hermanekin hizketan ari dela:

- Ez dakit Robertek maite nauen –diotso Yvonnek, gaia aldatuz.
(...)
- Ez duela nirekin harremanik nahi. Berarentzat andre ederra naiz, azkarra, kultura. Solaskidea besterik ez. Kakatzarra. Ez da, gero, musukatzeko gai, ez du laztanik ematen, ez du...

(Uribe, 2012: 75)

Itzultzailea isolamenduarekin lotu izan da sarri fikziozko lanetan (ikusi 5.2 atala); bada, eleberri honetan aldaketa-zantzuak hauteman daitezke: gizarte-harremanetarako arazorik ez du batere Robert Musschek; besterik da, ostera, bere maitasun-harremanak nola interpretatzen ditugun.

Istorioak aurrera egin ahala, Robert Mussche, bere ohiko bizimodua utzita eta engaiamendua bidelagun, erresistentzian sartzen da (117. or.). Horra hor itzultzaile engaiatuaren, aktibistaren eta eragile aktiboaren irudia, hain zuzen ere Logiek deskribatzen duena: “al traductor se le reconoce hoy como una figura que toma forma activa o que, por motivos políticos, toma partido” (2005: 43).

Orduan, gordean dabilela aipatzen da lehenbizikoz itzulpena:

Egunak bukaezinak dira, nire itzulpen lana amaituta daukat, baina liburua hain da ergela, ezen erabat amorratuta bainago bertan ageri diren sentimendu hain ez naturalekin. Eta gu geu benetako tragedia bat biziz bitartean, egiazko bizitzatik

ateratako tragedia. Bada, horrexegatik nago hain haserre egile burges honek idatzitako estilo ariketa huts hauekin. Ez diot itzulpen lan honi inolako probetxurik ikusten, baina jarraitu egingo dut bi arrazoirengatik: lehena, denbora igarotzen laguntzen didalako; bigarrena, sos batzuk irabazteko balio digulako, hain da badaezpadakoa etorkizuna.

(Uribe, 2012: 105-106)

Autorearekin identifikatu ez eta itzulpen engaiatua egin ezinaz kexu da Robert. Testu-txatalean argi azaltzen denez, bi balio ditu itzulpenak une horretan berarentzat: batetik, denbora-pasarako darabil; bestetik, diru-iturria da.

Roberten itzulpen-hizkuntzak ere aipatzen dira eleberrian, bai eta lanbideari buruzko alderdi positibo bat azpimarratzen ere, etxetik lan egin ahal izatea. Hain zuzen ere:

Onena apartamentuan bertan lan egitea zen, egunero lantokira joan behar izan gabe. Hermanek lortu zion horretarako lan aproposa: itzulpenak egingo zituen. Alemanetik, frantsesetik eta gaztelaniatik nederlanderara itzultzeko nor zen Robert eta idazlea zen, ongi taxutuko zuen lan hori. Bruselako Cafe de Parisen geratzen zen astean behin Hermanekin eta hark pasatzen zizkion itzulgaiak.

(Uribe, 2012: 113)

Nederlanderaz idazteari (eta itzultzeari?) buruzko gogoeta ere egiten du halako batean:

«Nire hizkuntza ez da aberatsena», ebatzi du Robertek. «Zergatik idatzi nederlanderaz, Frantziako eta Alemaniako tradizio nagusien bitartean dagoen hizkuntzan?», galdetu dio bere buruari. «Munduan kokatzen nauelako pertsona gisa», esan du ahapeka, lurrean birrintzen diren euri tantei begira doala, ukabilak estutuz. «Ganteko Ferrerlaan kaleko langileen hizkuntzarik gabe ez nintzen ni neu izango».

(Uribe, 2012: 119)

Gatozen berriz itzulpengintzari buruzko irudietara, ezen Robertek ez du itzulpengintza ekonomia-iturri eta denbora-pasatzat jotzen soilik: ikasi egiten du itzulpengintzaren langintzan, itzulpengintzaren baliagarritasun literarioari eta estilistikoari gorazarre egiten dio:

Itzulpengintzaz gogoetan jardun du kafetegiko mahaitxoan. Egun luzeetan idazle horien laguntasuna baino ez du izan Robertek. Idazle horien munduan sartuta ibili da, itzulgai ziren eleberrietako ahotsak entzuten. Eta ahots horiek laguntzen diote urratsak aurrera ematen, bizidunen bozak baino areago. Bakardadeak behartu egiten du ez dauden horien konpainia izatera, aspaldi ikusi ez dituzunak, hildakoak, hortxe bertan daude, egunero kaletik gurutzatzen dituen pertsonen maila berean, beraiek bezain benetakoak dira. Urteetan aurrera egin ahala antzeko zerbait gertatzen da, bizi direnenak eta hildakoenak, horien guztien ahotsak izaten ditu norberak gomutan. «Bitxia da», pentsatu du bere bostean, «baina klandestinitateak lotu nau literaturara gehien». Bankuko lana utzita, sekula baino ordu gehiago igarotzen ditu irakurtzen eta idazten. Kanpoko idazle horiek

guztiak nederlanderaz ipiniz ikasi egiten du Robertek. Gustuko du erbesteko hizkuntza horietan esaten dena bere hizkuntzan berresatea, inork zanpatu gabeko lurralde batean sartzea bezalakoa da berarentzat. Itzulpengintzak paisaia ezezagunetara zabaltzen dizkio leihoak edo, gauza bera dena, egundo idatzi gabeko esaldietara.

(Uribe, 2012: 118-119)

Literaturarekiko eta itzulpenarekiko lotura afektibo hori berori autorearen habitusaren isla da, nolabait, atalaren hasieran zehaztu dugunez: Uriberen ustez, batetik, itzultzearen langintza ikasketa-langintza da euskarazko idazkuntzan; bestetik, itzultzailea munduan pausoak emateko bidelaguna da, eta haren alderdi humanoa izugarri ederra da.

5.3.11. Martutene, Ramon Saizarbitoria (2012)

Soziologo lanetan aritu izan da Saizarbitoria, eta, idazle-bizimoduari dagokionez, “amateurra naiz” dio (Saizarbitoria, 2015); haren hitzetan, libre izan duen denbora eman izan dio idazteari, eta, gainera, bere lan profesionala ere atsegin zitzaiola eta ordu asko ematen zizkion hari ere. Besteak beste, horregatik ez omen zaio itzultzeari atxiki; alegia, langintza profesionalak utzitako denbora guztia idazteari eman nahirik (*idem*). Izan du, edonola ere, itzulpenarekiko loturarik: lantoki zuen dokumentazio-zentroan, esaterako, beren-beregi izaten zuten hortara ari zen jendea, baina gerora “hori nolabait ere antolatu egin zen eta taldeak eta etxe profesionalak sortu ziren, eta hori asko aldatu zen” (*idem*). Idazletza eta itzulpena lotzeari buruz galdetuta, hauxe aitortzen du Saizarbitoriak itzultzeaz: “ez dut trebetasunik. Idazle lanean, gogorrena egiten zait, hain zuzen ere, forma zaintzea, zuzentzea, etab. Beraz, errespetu guztia itzultzaileei, baina oso urrutiko kontua egiten zait” (*idem*). Ez du sekula inoren lanak itzultzeko lanik hartu, ezta ariketa literario gisa ere, eta “oso nekosoa” egiten zaio itzulpen-jarduna (*idem*). Itzulpenak euskaraz irakurtzeko lana hartu izan du, ostera: “irakurri izan dut baina interes horrekin, hizkuntzaren aldeko interesarekin, obraren interesarekin baino gehiago” (*idem*). Bere lanen itzulpenei buruz galdetuta, oro har, itzultzaileen esku utzi izan dituela dio Saizarbitoriak: “gehienetan itzulpenak, salbuespenen bat kenduta, ia begiratu ere ez nituela egin esango nuke” (*idem*). Kasuren batean, baina, itzulpena Sari Nazionalaren testuinguruak baldintzatu izan du, eta orduan bai, parte hartu izan du itzulpenetan:

Sari nazionalerako egin behar eta behin baino gehiagotan gertatu izan zait nobela bat, *Gorde nazazu lurpean* adibidez, zatika eman izan beharra garaiz iristeko. Orduan, testu hori neronek neurea egin izan dut, hori bai; zeren eta kontutan hartu behar da nik ere badudala nire gaztelera bat ere.

(Saizarbitoria, 2015)

Itzulpenaren gaia, baina, intresekoa zaio, eta sarri gogoetatu izan du itzulpenaren inguruan. Adibide baterako, *Aberriaren alde eta kontra* saioan atal bat eskaintzen dio: “Itzulpenaren inguruan” (2000: 64-77). Bertan egiten diren hainbat gogoeta agertzen dira, halaber, aztergai dugun *Martutene* eleberrian, geroxeago ikusiko dugun moduan eta autoreak berak aitortzen duen eran: “horretan esan beharreko guztia uste dut *Martutenen* itzultzailea den pertsonaia batek esaten duela; askotan itzultzailearen arazorik handiena iruditzen zait dela testuari fidela izan beharra, fideltasun askotan alferrikakoa; nik hori argi ikusten dut, eta adibideak ematen ditut *Martutenen*” (*idem*). Izan ere, *Martutene* eleberriko pertsonaietako bat itzultzailea da. Bada, eleberrian, bai Juliak, bai Martin idazleak, sarri egiten dute gogoeta itzulpenaz, aurrerago zehatz azalduko dugunez.

Interesgarri zaio itzultzailearen pertsonaia Saizarbitoriari:

Martutenen ikusten da gaiak kezkatzen nauela eta interesatzen nauela, eta pentsatzen dut itzultzailea pertsonaia bezala ere interesantea dela: ez da idazlea bezain narzisoa, sanoagoa da, ez da hain neurotikoa beharbada, eta idaztearen lanik teknikoena edo hartzen duena da; edo, idazleek ez bezala, onartzen duena literatura unibertsalak ez dituela behar; ezen, idazleak, nolabait ere gaixoak gara: zer ematen diogu guk munduari gure testutxo bat gehiago erantsita, ezta? Hainbeste dagoenean ez da dena irakurriko, klasikoak hor daude, eta abar... zer gehitzen diogu guk... Baina hala eta guztiz ere hor jartzen gara. Nik ezagutzen ditudan itzultzaile gehienek idazleek baino hobeto idatziko lukete; baina hori jada psikologian sartzeari litzateke...

(Saizarbitoria, 2005)

Gatozen, beraz, *Martutene* eleberria aztertzea. Hainbat kritikariren ustez mugarrria da euskal literaturan; “oraindaino idatzi den euskal eleberririk garrantzitsuena da, kanonaren ardatz berri izatera deitua dagoen liburu *primus inter pares*-a dugu” dio Gabilondok (2012: linean), bai eta aro jakin bat markatzen duela ere.¹²³

Martutenen bi bikoteren eta euren inguruko pertsonaien istorioak kontatzen dira. Batetik, Martin eta Julia ditugu (idazlea eta itzultzailea); eta, bestetik, Pilar eta Abaitua (neurozirujaua eta ginekologoa). “Pertsonaien bizitzan oinarritutako nobela” dela dio

---

¹²³ Frogatzeko zailak diren baieztapenak dira, baina edonola ere Euskadi Sariak bedeinkatutakoak eta zentzu horretan, instituzioaren babesa ere erakusten dutenak.

Kortazarrek, bai eta Martinek eta Juliak, idazle eta itzultzaileak, “gizartearen errepresentazioaren muga” osatzen dutela ere (Kortazar, 2012: linean). Bada, muga hori iruditzen zaigu interesgarria, ezen horixe ari baikara aztertzen kapitulu honetan: itzultzaileak nola dauden fikzioak irudikatzen duen gizartean txertatuta eta irudikatuta, eta, zehatzago, horren islarik badenetz euskal literaturan. Bada, Kortazarrek dioenez, “(...) zergatik da Julia itzultzailea? Errealitate den testuaren isla bat emateko, jakinda itzulpen batean ezinezkoa dela testuaren originala ematea” (*idem*).

Aipatutako bi bikoteok beste pertsonaia batzuen bidez lotzen ditu idazleak. Lynn izeneko neska amerikarrak bikoteon patuetan eragiten du: Lynn soziologoa da, Martin eta Juliaren etxean dago apopilo, eta bere ikerketa Pilarren ospitalean egiten du, Abaituarekin batera; bada, azken horrekin maitasun-aferra bat izango du neska gazteak. Bestalde, Kepa eta Harri pertsonaiak ere tartean dira: Harri Juliaren eta Martinen laguna da, eta Abaituaren eta Lynn-en ikerketan parte hartzen du; Kepa Abaituaren laguna da, eta Martin burkide izan zuen iraganean.

Nolabait esateko, bi bikoteetako kideen eta aipatu pertsonaien, norbanakoen, azterketa da liburua: zehaztasunez kontatzen da zer pentsatzen duten, zer esaten duten (eta zein hizkuntzatan), nola jokutzen duten, zein den lehenagotik dakarten bizkar-zorro sentimentala, zer musika entzuten duten, zer irakurtzen duten, zein den euren lana eta zertan dabilzan, zer-nolako gorabeherak dituzten lankideekin, zer bazkaltzen duten... Xehetasun txikiena ere ematen du Saizarbitoriak. Eta norbanakoek taldea egiten dutenez, lan hau Euskal Herriaren interpretazio bat dela ere esan izan dute kritikariek: “Geure burua, Euskal Herria eta giza harremanak hobeto ulertzen asko laguntzen duen nobela bikaina da *Martutene*, bere argumentu itzuli-mitzuli, suspense eta ustekabe guztiekin” (Hernández-Abaitua, 2012: linean).

Pertsonaiekin batera, matriuskak balira bezala ageri dira bi eleberri *Martutenen* (Etxeberria, 2012: linean): batetik, Max Frish-en *Montauk*, eta bestetik eleberriko Martin idazleak idatzitakoa, zeinaren protagonistak Max Frish-en antza handia daukan.

Agerikoa da askotarikoak direla *Martutenen* jorratutako gaiak: “indarkeria, abertzaletasuna, zahartzea, gaixotasuna, sexua, memoriaren transmisioa, osasun sistema, garraio publikoa, naturaren hondatzea...” (Etxeberria, 2012: linean). Giza harremanak, euskal gatazka, medikuntza, medikuen hoztasuna, nostalgia, erruduntasuna, damua, maitasuna, sexua, erakarpena, Frish edota Flaubert, aipatzen ditu, esaterako, Zubeldiak

(Etxeberria, 2012: linean); horrez gain, arkitektura eta jana ere aipatzen ditu Gabilondok (2012: linean). Gai-ugaritasunaz ari da, era berean, Hernández-Abaitua, medikuei buruzko begirada kritikoa, literatura, Euskal Herriaren historia eta kultura, maitasuna, sexualitatea, 1968ko belaunaldia eta gatazka aipatzen ditu, baina baita hizkuntza eta ohitura soziologikoak ere:

Baina nobela honetan euskal gatazka gai nagusia ez izan arren, askotan oso presente badago ere (musikako baxu etengabe bat bezala), garrantzitsuagoa da Euskal Herria bera, bere kultura, bere berezitasunak, munduan aipatua izateko modua, hala nola bere hizkuntza eta ohitura soziologikoak. Esan genezake nobelako narratzailea ez ezik autore enpirikoa bera ere Euskal Herriarekiko maitasunak larriki zaurituta dagoela. Nahita eginda ez badago ere, oso baliagarria izango da Lynn neska gazte soziologo amerikarra itzulpenetarako, berari Euskal Herriko gauza guztiak esplikatuko behar zaizkiolako, eta bide batez, irakurle guztiei, eta hori bitarteko garrantzitsua izango da nobela hau erdara ezberdinetan irakurriko dutenentzat.

(Hernández-Abaitua, 2012: linean)

Hain zuzen ere “hizkuntza eta ohitura soziologikoak” dira azterketa honetarako gure arreta erakartzen dutenak, ezen Kortazarrek dioenez: “*Martutene*, baina, gizartea ere bada. Ramon Saizarbitoriaren ikuspegi soziologikoaren eta politikoaren adierazpena” (2012: linean). Gisa horretan, aipagarria da Larramendik egiten duen aipamena eleberriko pertsonaia eleaniztuz eta haien hizkuntza-jarrez zein hautuez:

Eleberriko pertsonaia gehienak eleanitzak dira, eta haien gaitasun linguistikoak zehaztasun osoz daude deskribatuta, baita bigarren mailako pertsonaienak ere. Halaber, pertsonaien hautu linguistikoak, hizkuntza-jarrerak eta hizkuntzari buruzko gogoetak oso xehe azaltzen ditu Saizarbitoriak liburu honetan, eta gogoeta soziolinguistikoek euskararen errealitatea azaltzeko parada eskaintzen dute. Horrek guztiak pertsonaien karakterizazioa osatzen laguntzen du, haien inguruko informazio ugari eskura baitaiteke zehaztasun linguistikoei erreparatuta. Pertsonaien hizkuntza-hautuak, adibidez, haien aldarteari buruzko informazioa eman dezake, askotan ez baita berdin mezu bera hizkuntza batean ala bestean adieraztea. Hala, batzuetan hitzen esanahia aldatu egin daiteke erabilitako hizkuntzaren arabera.

(Larramendi, 2015: 145)

Martutenez azpimarratu izan den beste ezaugarri bat, da, hain zuzen ere, hizkuntza-aniztasuna da: “Suitza moduko bat behar du idazleak: euskara, gaztelania, baita frantsesa eta ingelesa ere” (Asurmendi, 2012: linean). Horiez gain, alemana eta italiera ere agertzen dira liburuan zehar. Agirrek honela dio *Gara* egunkarirako Saizarbitoriari egindako elkarrizketan (2012-4-15): “Gaztelania, frantsesa eta batez ere ingelesa erabili ditu elkarrizketetan, hasieran gaztelaniaren presentzia handiagoa izango zela uste bazuen ere” (Agirre, 2012: linean). Euskalkien presentzia ere hortxe dago, Zabaleta pertsonaiaren “Otzetako euskara” antzeratzen baita, berbarako, 385. eta 387.

Orrialdeetan. Herri bereko gazteen eta zaharren hizketei buruzko azalpenik ere bada: “(...) [gazteak] herriko euskaraz ari dira, gaztelaniazko hitzak eta esaldi osoak tartekatzen dituztela” (686-687. or.).

Larramendik dioenez: “heterolinguismoak oro har adierazkortasuna ematen dio testuari, batez ere hizkuntza eta emozioak uztartzen direnean” (2015: 145). Edonola ere, heterolinguismoa ez da ezaugarri berria Saizarbitoriarenean; gogora dezagun, esaterako, *100 metro* eleberria (1976), zeina eleberri elebiduntzat ere jo izan den (Lasagabaster, 1982).¹²⁴ Bada, lan hura eta *Martutene* alderatuta, badirudi hizkuntza-aniztasuna bestela agertzen dela batean eta bestean:

Testuan hizkuntza anitz integratzen dira, baina betiere euskara lehen planoan jarrita. Saizarbitoriak hizkuntzen errealtatea erakusten du aztertutako hiru obretan, baina bilakaera bat sumatu daiteke erabilitako baliabideetan. *Ehun metron*, estilo zuzena da nagusi; eta *Martutenen*, aldiz, zehar-estiloa da idazleak gehien ustiatu duen baliabidea.

(Larramendi, 2015: 146)

Ildo horretan, hauxe dio Saizarbitoriak heterolinguismoa islatzeko zehar estiloa erabiltzeaz:

Hizkuntza-gatazka eta hizkuntza-arazoa eta aniztasuna, zuk esan bezala, ez dago bakarrik gizartean, geure baitan dago, gure buruan dago, etengabe ari gara horrekin. Denda batera sartzen garenean, nola eskatu, gazteleraz ala euskaraz? Zer erabili? Egun bat daukazu jada aspertuta zaudena jendeak “que no te entiendo” erantzuten eta zeu hasten zara gazteleraz jada haserretuta zaudelako... Esan nahi dut oso zaila dela horren abstrakzioa egitea eta gure errealtateaz idaztea (...) Egia da ahalegindu izan nintzela *100 metro*tik hasita errealtate hori islatzen, baina oso zaila da. Orduan, egia da berriz ere zirkulari buelta eman eta hastapenetara noala berriz ere; Koldo Izagirrek esaten duen bezala, errealtate hau nahiz eta hainbat hizkuntzatan eta batez ere gazteleraz bizi dugun, bada, guk euskaraz eman dezagun, abstrakzio hori eginez; hau da, euskaraz

---

¹²⁴ Poliziaren tiroek jota lurrera erori eta ospitalean dagoeneko hilda ingresatu baino lehen, ETako aktibista baten ihesaldi-saiakerako azken ehun metroak dira nobelaren ardatza, eta ehun metro horietan protagonistaren gaztetako oroitzapenak eta erbesteko bizimodua, gertakariaren unean kalean zebilen ikasle bati poliziak egindako galdeketa, gertakariari buruzko jendearen oharra, egunkarietako berriak... tartekatzen dira. Egileak gaztelania darabil euskararekin batera. Hizkuntza-erabilera horren azterketa egin zuen Lasagabasterrek, ez hainbeste egilearen errealtate-efektua antzeratu nahiak erakarrita, ezpada erabilera horren esangura eta munta soziolinguistikoak erakarrita (Lasagabaster, 1982). Kontakizunaren esparruan gaztelera komunikabideetako, prentsako, irratiko, publizitate-iragarkietako, administrazioko (polizia, eskola, ospitalea) eta kaleko hizkuntza da (eremu publikokoa eta maila jasokoa); euskara, ostera, eremu pribatuko hizkuntza da: protagonistaren barne-gogoetakoa, familiakoa, merkatukoa, eta oso lantzean kalekoa (maila baxuko erregistroan, gainera) (*idem*). Erabilera horren funtzioei begiratuta, lehenbizi eleberriaren motibazio errealistari dagokion funtzio mimetikoak genuke: pertsonaiaren eta inguruaren autodefinizio soziokulturala egiten da hizkuntza-erabilera jakin baten bidez (kasu honetan, gaztelaniaren nagusigoa narratzaileak egindako hizkuntza-hautuak konpentsatzen du, narratzailea euskaraz baitabil) (*idem*). Hizkuntza-aniztasunaren erabilera hau ez da berria euskal literaturan, lehenago aipatu izan dugun moduan. Betiere Lasagabasterri jarraikiz, bigarrenik, funtzio estilistiko bat legoke hizkuntza-erabileraren oinarrian, maila goragoko bat, non elebitasuna sinbolo gisa erabiltzen den, konnotatzaile gisa, egoera linguistiko jakin baten metafora gisa.

azaltzen da, nahiz eta beste hizkuntza batean gertatu... Baina niri zaila egiten zait, eta horregatik, horren seinale bezala edo, noizbehinka beste hizkuntzak azaltzearena; noizbehinka batek esaten du hitzen bat edo esaldiren bat gazteleraz, ohartarazteko hori gazteleraz gertatzen ari dela.

(Saizarbitoria, 2015)

Baina Saizarbitoriaren asmoa ez da soilik euskararen errealitate soziolinguistikoa antzeratzea, errealitate horrek pertsonaiengan duen eraginean sakondu nahi du:

Saizarbitoriaren helburua ez da besterik gabe euskararen errealitate soziolinguistikoa ispilatzea. Haren hitzetan, euskararen egoerak eragina du hartu-emanetan, eta askotan hizkuntza bat ala bestea hautatzeak mezua ere baldintza dezake; «zirkunstantzia bakoitzak du bere hizkuntza» (Saizarbitoria 1999: 69). Euskararen egoera diglosikoa gure harremanetan dituen eraginak azaltzen ditu idazle donostiarrak bere eleberrietan, azterketa soziolinguistikoek ezin harrapa ditzaketen ñabardurak eta xehetasunak aurkeztuz. Heterolinguismoak indar espresibo handia ematen die bere obrei, eta adierazkortasun hori gordetzea erronka handia izan daiteke itzultzailearentzat, xede-hizkuntzako irakurleek ez dutelako zertan ezagutu hizkuntza bat ala bestea erabiltzeak dakartzan inplikazioak.

(Larramendi, 2015: 139)

Colberten ustez, gainera, itzulpena da bidea eleberrian Euskal Herriko harreman intrakulturalak esploratzeko; halaber, euskara eta gaztelania eleberrian errepresentatuz “Saizarbitoria explora el complejo bagaje cultural que conlleva cada idioma y la influencia de un idioma u otro en la percepción de la realidad vasca” (2016: 349). Are gehiago, Colbertek dioenez, itzulpenak berak jartzen du auzitan Euskal Herriak bizi duen nortasun-krisia:

La traducción literaria, y más ampliamente el recuento de historias, pone en relieve la crisis identitaria representada por la novela. El euskera sirve de amparo para las creencias en la identidad primordial, mientras que la traducción expone a las miradas escépticas y provoca un autoexamen cargado de mala conciencia producida por la violencia separatista.

(Colbert, 2016: 349)

Azter dezagun, beraz, *Martutene* eleberrian nola ageri den hizkuntza-aniztasuna, erabat loturik baitago itzulpenaren errepresentazioarekin.

Liburuaren “Atarikoa”-n bertan egiten da oharra, 9. orrialdean: “Ingeleseztan eta frantseseztan idatzitakoak kapituluak kapitulu daude itzulita liburuaren amaieran” (9. or.).¹²⁵

---

¹²⁵ Ingeleseztan esaldiak ageri dira batez ere itzulirik; frantseseztan ere asko dira. Gutxiago dira italierazkoak eta alemanezkoak, baina horiek ere argitzen ditu (oharrean aipatzen ez diren hizkuntzak

Hara hor, beraz, itzulpenaren presentziaren mailetako bat: hiztegi moduko bat emateak berak indartu egiten dio irakurleari zenbait esamolderen esanahiaz jabetzeko itzulpenaren baliagarritasunaren ideia; ezen, delako irakurle batentzat hizkuntza jakin bat arrotz ez izanagatik, beste hizkuntza bateko esamoldeen argigarriak beharrezko zaizkio.

Hala, beste hizkuntza batzuetako hitzak edo esamoldeak tartekatzen dituzten euskarazko esaldiekin egiten dugu topo *Martutenen*: “Julia berriz parvenuea da” (24. or.); “Intellectually acute, a keen wit person, perceptive. Amerikar gazteak Faustino Iturbe deskribatzeko erabiltzen dituen izenondoak dira” (222. or.); edo:

Juliak ez du haren ordenagailuan sartu beharrik jakiteko zeintzuk diren egun horiek, pozak gainezka egon ohi da berritsu, alai eta atsegin, harro samar ere bai dena esateko, “nel mio mestiere dunque sono re” sinesteko aure horrekin.

(Saizarbitoria, 2012: 221)

Idea hori erabili izan du bere idazki batzuetan. Fragebogen: Möchten Sie wissen, wie Sterben ist? Baduzu lagunik hildakoen artean?

(Saizarbitoria, 2012: 450)

“No tuve mas remedio que huir”, berriz ere begiak dirdiraka begiratzen diola. Ulertzen al du? Gero burua atzera harrotu du ostera. Oh, no me hagas ser muy explícita. Oso zaila egiten zizaion kontsultara joatea, eta era berean edozein aitzakia bilatzen zuen joan ahal izateko, kartsuki desiratzen zuelako. Oso gaixo egon nahi zukeen eta berak operatzea eta zaintzea. “Que se yo”, burua alde bietara mugituz.

(Saizarbitoria, 2012: 549)

Edo: “Obario bat kendu zion duela pare bat hilabete eta primeran dago. «De cine». Baina ez da hori komentatu nahi diona” (523. or.).

Sarri, hizkuntza bi baino gehiago tartekatzen dira, kontzeptu bera hizkuntza ezberdinetan emanez zein elkarrizketa berean hizkuntzak txandakatuz (batzuetan bata bestearen itzulpen dira, bestetan ez): “Pentsatzen du ikasketa luze eta gogor baten ondorio izan dela état d’ésprit horretara, aldarte horretara iristea” (217. or.); edo:

Martinek: ¿Qué es lo que te hace gracia?

(...)

Amerikarrak Martini: Me dijiste que te gustan los gatos.

(...)

“No sabía que estuvieras tan puesto en gatos” bota dio azkenean, eta neska xalo, xalo, batu egon zaio miresten adierazpenean: You’re an expert on cats.

---

badira ere). Gaztelaniazkoen itzulpenik ez da ematen, euskal irakurle orok gaztelania arazorik gabe ulertuko dituelakoan. Latinezkoen itzulpenik ere ez da ematen.

(Saizarbitoria, 2012: 101)

BIHURRA BIHURTU: rizar el rizo. To gild the lily? Beraz, Abaitua doktoreak, ezagutu berri duen Lynn izeneko gazte batek bere kontsultan ahantzitako karpeta zabaldutakoan zer aurkituko eta nobela bat (...)

(Saizarbitoria, 2012: 160)

Edo: “Zer gertatzen zaio? Ez dakiela murmurikatu du, bihozkada bat izan du. Corazonada. A hunch” (608. or.); edo: “NADA, NOTHING, DEUS EZ” (613. or.); edo: “Nola ahantzi ahal izan du horrelako gauza bat? Hain fuertea. Si bouleversant, so shocking” (625. or.). Izen bereziekin ere egiten da jokoa noizean behin: “Luz edo Argiri masailetan musu eman eta minutura irudi luke (...) (552. or.).

Zenbaitetan, pertsonaiak zein hizkuntzatan ari diren zehazten da: “Lekuz kanpo egongo zela erantzun zion, gaztelaniaz, distantzia gehiago markatzeko «No pinto nada», eta hark «Lo mismo que otros» esan zuen, hark ere koinatua gogoan ziurrenik” (50. or.); “«No te gusta la medicina entonces». Gaztelaniaz esan dio oraingoan, besteak kontsulta baino atseginoago zaiola ebakuntzagela aitortzen dionean. Kitzikagarriagoa dela esaten du. «Más excitante»” (59. or.); edo, “¿Por qué se hizo ginecólogo, doctor Abaitua? Soziologo gazteak zuzenean egiten dizkio galderak ezustean, gazteleraz, ingelesez aldizka” (198. or.); edo:

“Me siento tan aliviada”. Burua atzera harrotuz. Jarrera horretatik begiratu dio, eta oso urrundik egiten duela iruditu zaio Abaituari. “Eskerrik asko etortzeagatik”. Isilik iraun du jarrera aldatzeke gaztelania eta euskara tartekatuz esaten duen perpaus bakoitzaren ondoren.

(Saizarbitoria, 2012: 549)

Etsia hartuta dago, hori da hitza. Beti espero izan du amesgaiztoaren misterioa argitzeak eraldatu egingo zuela. Egiaz espero baino gehiago fantasian aritu izan da inkontzientea kontziente eginez bere síntoma neurotikoak desagertu egingo zirelako ideiarekin, Gregory Pecki gertatzen zaion bezala Hitchcocken *Spellbound* filmean. Oroitu, *Recuerda* titulatu zuten filma gaztelaniaz.

(Saizarbitoria, 2012: 628)

Era berean, hizkuntzari buruzko hausnarketa etengabea da zenbait pertsonaiaren pentsamenduan eta mintzagaietan, etengabe ari dira euren buruak itzultzen, esamoldeen eta hitzen inguruko kezkak jota, hizkuntzari buruzko gogoetan, bai lekuan lekuko hizkuntzei buruz, bai mundukoei buruz, hizkuntzak mundu-ikuskerekin zerikusia dutela gogorarazita:

“No se hizo la miel para la boca del asno” esatea bururatu zaio, eta ez du atsotitza ingelesera egokitu beharrik izan, neskak ezagutzen duelako. Asko gustatzen zaizkiola errefraua aitortu du, eta antzekoak elkarri gogoratzeari ekin diote biek, Julia bera ere zaletua delako –echar margaritas a los cerdos, no está hecha la miel para la boca del asno, honey is not for the ass’s mouth ez da erabiltzen, Cast pearls before swine hobe, Astoari polainak–, idazlearekin topo egiteko aldapa igotzeak merezi duelako adierazgarri: no pain no gain, ho hay miel sin hiel, ez lan ez jan, eta jolas horixe nahikoa ezan da Martinen begiek amorrazioa adierazteko bere itzultzaile afizionatuaren itzulimutzuli txoroekin, hain interesgarri zihoan solasaldiaren haria eten egin delako, eta bizpahiru aldiz esan du I mean, I mean, atsotitzak esaten gustura dirudien neska amerikarraren arreta lortu nahirik, konturatu eta sorry sorry esan dion arte beste bizpahiru aldiz. Berriro sukaldera alde egitea pentsatu du Juliak edozein aitzakiarekin.

(Saizarbitoria, 2012: 108)

“Txori berritsua” datorkio gogora. Chattering bird, charlatán, baina ez papagaia. Chatty bird.

(...)

Amerikarrak deritzo euskal hitza, txori, oso polita izateaz gain, txoria izendatzeko era naturala dirudiela, ziur asko onomatopeikoa delako. Hala den galdetu die, izen onomatopeikoa den, baina ez dakite erantzuten. Bai txio egitea esaten dela; to cheap. Ados daude hizkuntza guztietan daudela besteetakoak baino hitz egokiagoak diruditenak kontzeptu bera izendatzeko. Bird baino egokiagoa dirudiela txorik, eta pájaro baino batez ere. Pájarok egokiago ematen duela euskaraz birigarroa esaten zaion pertsona maltzurra adierazteko.

(Saizarbitoria, 2012: 171)

Berarentzat beharrezkoa ez den hatz hori, eraztunarena esaten zaio hizkuntza askotan, gatzeleraz besteak beste, baina hain zuzen ere hatz magikoa delako, ezkerreko eskukoa zuzen zuzenean, vena amorisaren bidez, bihotzari lotua dagoelako. Amoris esaterakoan esea txistukatuz. Edabeak nahasteko erabiltzen den hatza. Horregatik omen da izenik gabeko hatza beste hizkuntza batzuetan, bulgariaraz, sanskritoz, turkoz, beldurra ematen duelako magiko, boteretsu izendatzeak. Eta sortaldeko kulturetan bereziki, japonieraz adibidez, baina baita alemanez ere, eta hungariaraz, sendatzeko hatza edo medikuntzarena edo medikuarena esaten zaio. Digitus medicinalis. Ingelesez ere ring fingerren ondoan bada leech finger ere, eta ginekologoak ez baitaki leechen adiera zein den, eta sanguijuela, izaina dela argitu dio amerikar soziologo kultuak, ofenditu nahi gabe, zera ere badelako, an archaic Word for physician.

(Saizarbitoria, 2012: 200)

Hiztunek egindako akatsak erreproduzitzen dira lantzean behin: esaterako, lagun aizunak irrigarri zaizkigu. Jarraian dakargun adibide honetan, Abaituak karpeta urdina ematen dio neskari, baina “karpeta” barik “alfombra” dio ingelesez: “«Here’s your carpet» esan dio itzultzerakoan” (195. or.). Beraz, hizkuntza-aniztasuna hitz-joko eleaniztunetarako joeran ere azaltzen da:

Ospakizunetan general ingelesak esan bide zuen handik aurrera parajea Constitution Hill izango zela, eta jendeak hori, hori, esaten omen zuen algaraz, konstituzioa hil, konstituzioa hil. Neska amerikarrak ez zuen ingelesezko muino eta euskarazko hilen arteko homofoniaren berri, baina barre egin du “aberria ala hil” bota duelarik, esaldi hori bai, ezagutzen baitu.

(Saizarbitoria, 2012: 359)

Martinek, eleberriko idazleak berak, ere baliatzen du hizkuntza-aniztasuna, eta “elkarrizketa kontakizunarena ez den beste hizkuntza batean gauzatzen dela adierazteko baliabide” bat omen da:

Ingeleseko hitzak eta esaldi laburrak erabiltzen ditu tarteka. Praktikatzeko, esan du. Gauza bera egin ohi du euskararekin ere, esalditxoak sartu han-hemen. Antza denez, elkarrizketa kontakizunarena ez den beste hizkuntza batean gauzatzen dela adierazteko baliabide horrekin ingelesez ari dela konbentzitzen du bere burua.

(Saizarbitoria, 2012: 345)

Pasarte horretan islatzen da Saizarbitoriak berak *Martutenen* darabilen baliabidea.¹²⁶ Saizarbitoriak gaiaz jardun zuen, halaber, *Aberriaren alde edo kontra* saioan (2000): gizartea gero eta elanitzagoa zela zioen, eta gero eta zailagoa zela hori islatzea (23. or.), gizarte eleaniztuna ispilatzeo aukerak zein ziren ere zerrendatzen zuen (69. or.), bai eta gaiaz jarduten ez duten eleberrietan ere gaia saihestezina dela (70. or.).

Baina azaldu nahi nukeena da, nolabait esateko, kode arazo hutsa, eta horregatik, gure errealitatearen konplexutasun linguistikoa ezin islatu da literarioki, besterik gabe, hizkuntza bakoitzari paperean, egiaz duen lekua eskainiz, ziur asko, lan elebidunak edo eleanitzak, elebakarrak baino bide aproposagoak lirakeen arren. Kontua, diot, ez da bakarrik, aldi bakoitzean, zirkunstantziaren arabera, hizkuntza, dialekto eta hizkera desberdinak erabiliz, gure errealitate linguistiko berezia adieraztea, eragozpen teknikitik libre ez dagoen kontua, baizik eta usadio linguistikoek zeri erantzuten dioten, eta batez ere, bizitzako alor guztietan, amodioan eta heriotzean barne, nolako ondorioak dituen erakustea.

(Saizarbitoria, 2000: 23-24)

Halaber, Saizarbitoriak 2000. urtean zioen “Pairatzen, sofritzen/gozatzen dugun egoera linguistikoak –okerragoetan egonak baikara– konplexuak diren inplikazioak ditu gure harremanetan, eta, hala eta guztiz ere, gutxitan azaltzen dira gure literaturetan” (*idem*). Bada, badirudi zor horiek kitatu nahi izan dituela eleberrian, eta Euskal Herriko egoera soziolinguistikoari buruzko azalpenak tartekatzen dira *Martutene* eleberriko zenbait pasartetan, pertsonaien izaerari eta erreakzioei lotu-loturik. Sarri hauteman daitezke pertsonaien hizkuntza-jarrerak eta ohiturak, esaten eta egiten dituzten gauzen arabera. Abaitua pertsonaiari, berbarako, arrotz egiten zaio meza elebiduna: “Abaituari arraroa egin zaio gaztelania elizan, ez da ohitzen. Kantu itsusiak, letra belaxka eta

---

¹²⁶ Gorago aipatu ditugu Saizarbitoriak gaiari buruz esandakoak.

musika arruntekoak. Euskarak, aldiz, latinaren maila ematen du” (410. or.). Edonola ere, lankideekin gaztelaniaz aritzen da, eta kexu da medikuntzako eskaintza publikoan euskarari ematen zaion balio urriaz:¹²⁷

Abaituak, normalean ez bezala, erradikaltasunez jokatzen du berarekin, eta ahal duen guztietan mintzo zaio euskaraz. Diskutitu izan dute, ez gehiegitan bere mende dagoelako, noski, haren ustean medikuntzarako lan eskaintza publikoetan euskarari balio handiegia ematen zaiolako. Abaituak ez daki nolako balioa eman behar zaion, ez ematen zaiona ongi dagoen, nolana dela ez du euskara txukun egiten duen mediku asko ikusten, eta oroz gain onik egiten ez diona da badirudiela frogak gainditzen dituzten euskaldunek euskaldunak direlako gainditzen dituztela nahiz gainerakoan prestakuntza apurrekoak izan, eta porrot egiten duten erdaldunek, medikuntzaz asko dakiten arren, euskara ez dakitelako dutela egiten, azkenean jendeak ez baitu nahiko mediku euskaldun batek zaindu dezan. Eta samingarriago egiten zaio oraindik euskara izatea hautatze sistema osotik egunkarietara eta kalera atera ohi den eta zorrotz eztabaidatzen den gai bakarra, ezer gutxi azaltzen baita eman nahi zaizkien perfilen neurri taxutzen ote diren lanpostuak edo nola ematen zaizkien azterketak lagunei, alderdikideei edo sindikatukideei. Hori horrela izanagatik aitortu behar du batzuetan euskara zigor modura erabiltzen duela zaharkitu itxura duen gazte gizenkote honekin.

(Saizarbitoria, 2012: 58-59)

Akatsak egiteko lotsa eta atzerriko bisitarien euskararekiko jarrera ere ageri dira, Lynn pertsonaia tarteko:

Neska amerikarrak, gaztelania txukun hitz egiteaz gain, atzeritar batzuek izan ohi duten adeitasun hori erakusten du, hitz bat euskaraz erabiltzekoa, eskerrak emateko adibidez esaldi laburren bat ere bai “Oso ederrak dira” te joko zaharraren aztarnak atera dituenean. Inhibiziorik gabe eta huts egiteko edo gaizki ahoskatzeko inongo beldurrik gabe, kanpokoak izateak ematen duen inpunitate horrekin. Askotan mintzo izan dira horretaz, eta ondorioztatu dute fobikoez landa, bertako jende askok, edo batzuek behintzat, euskaraz dakiten apurra edo puska erabiltzen hastea eragozten diena dela teorikoki behinik behin beren hizkuntza propioa denez, lotsatu egiten dituela gaizki erabiltzeak.

(Saizarbitoria, 2012: 103)

Bestelako kezkek ere adierazten dira: dela euskara maite bai baina transmititu ez dutenei zein euskararen funtzionaltasunari buruzkoak (413-414. or.); dela hizkuntza baterako edo besterako joerak (darabiltzagun gaien arabera): haserrealdietan gaztelaniarako joera izatea, adibidez (“Alkandora kentzen ari da Arrese kontsultan sartu denean. Deitu gabe egin du, Orl atzean dakarrela. Oihuka hasi da: «eres «un inconsecuente», «un inmaduro». Gaztelaniaz, Orl-en presentziagatik baino gehiago haserre dagoelako, pentsatu du” (559. or.); edo berdintsu jokatzea kontu serioei buruz aritzeko: “«Que tu madre se quiere divorciar de tu padre». Gaztelaniaz, gaia larria delako. Posesiboa erabiliz eta bigarren pertsonan gurasoen arazoez mintzo zaion

¹²⁷ Ospitalean euskarari zegozkion punturik gabe sartu izanari buruzko pasarte bat bada, halaber, 375-376 orrialdeetan.

guztietan bezala. «Ni más ni menos» erantsi du eta isilik dirau gero bestearen erreakzioa ikertuz” (622. or.).

Hizkuntzen balio sinbolikoa ere berbagai da, hizkuntzek mezua baldintzatzen ote duten; hizkuntzen konnotazioak agerrarazten ditu egileak, hortaz:

Politikariek ez dute zehazki gauza bera esaten erdaraz ala euskaraz ari. Nabarmen ageri da hori komunikabideetako tertuliak eta eztabaidak entzunda. Sakondu egin behar du ideia horretan, baina Lynnentzat esaten ausartu da “por lo que sea” –eta ezagutzen ez duen zergati hori da hausnartzea interesatzen zaiona– euskara gehiago erabiltzen dela konbentzitzeko, eta pertsona berak erdaraz baino diskurtso adoskorragoa eta apalagoa erabiltzen duela euskaraz. Ez dio Lynni esan, baina hala uste du, neurri batean izan litekeela arazo teknikoa, hau da, oro har jendeak ez duela polemikan eroso jarduteak eskatzen duen gaitasun linguistikorik euskaraz, edo bestela esanda, mihi luzeagoa eta zorrotzagoa duela gaztelaniaz. Baina bada gehiago ere, eta hori nahi lioke Lynni esan, solaserako euskara erabiltzeak solaskideen arteko atxikimendu konpartitu baten existentzia agerian jartzen duela, elkarrekin hitz egiten ez duten bi herritar atzerrian aurkitzen direnean bezala. Nabarmenagoa zen oraindik duela hogeit hamar urte, euskarak oso lotura estuak ezartzen zituelako. Orain ez hainbeste: normaltzearen eta normalizazioaren ondorioz beharbada. Pentsatu zuen *Bihotzean min dut-en* itzulpenaren aitzin solasean erabil zitekeen gaia zela (...).

(Saizarbitoria, 2012: 397-398)

Hurrengo orrialdeetan jarraitu egiten da, euskararen mundua eta indarkeriaren tolerantzia lotuz zein hizkuntza-aldaketaren fenomenoak alde bakarrerantz emateaz.

Euskaldunok herri-etimologiak egiteko edo hitzen jatorriez aritzeko dugun joerarekin lotutako pasarteak ere aipagarriak begitantzen zaizkigu (286, 293-294, 552. or.). Hona hemen adibide bat: “Haurdunaldi enpatiko edo kobadaren fenomenoak hitz egiten dute (...) Abaituak kobada kobazulotik zetorrela uste zuen, baina Marijakintsuk ingelesez ere couvade esaten dela argitu dio eta frantsesetik datorrela: couver, inkubatzea” (552. or.). Eta beste bat, euskaraz ari garela “eskerrik asko” frantsesez emateari buruzko hau: “Harrik frantsesez eman dizkio eskerrak, Merçi (...) Motiboa, kortesia frantsesarekin izandako kontaktua. Jende xeheak ez zuen eskerrak emateko ohiturarik, ez euskaraz ez gaztelaniaz, eta imitazioz hitz frantsesa erabiltzeari ekin zion. Hori da Juliaren ustea” (504. or.). Sarri esaten baita euskaldun orok filologo bat duela barruan, eta hizkuntzaren izaera (han-hor-hemen zabalduetako mitoak barneratuta, sarri) eta hizkuntzaren egoera dela eta, euskarari buruzko hausnarketa ohikoagoa duela egunerokoan (hausnarketa hori zientifikoa ez izanik ere).

Gauzak horrela, eta dagoeneko aurreratu dugunez, heterolinguismoa baliatzeak oinarrian du, batetik, euskal egoera soziolinguistikoa islatu nahia; nobela errealista

izaki, sinesgarritasuna lortzeko estrategia bat da. Hala hauteman daiteke, halaber, Saizarbitoriak Agirre elkarrizketatzaileari erantzundako honetan, sinesgarritasuna lortzeko teknikak aipatzen dituelarik (lanbidean diharduenaren laguntza, alegia):

Narratzaile eta protagonistetako bat sendagilea da, ginekologoa, eta harrigarria egiten da zeinen dokumentatua zauden medikuntzaren munduaz.

Lanagatik ere harreman handia izan nuen sendagileen munduarekin. Abaitua sendagileari sinesgarritasuna ematen baino lan gehiago kostatu zait Juliari itzultzaile gisa sinesgarritasuna ematen. Hitzei buruzko gogoetak, atsotitzen ordainak... Koldo Izagirrek asko lagundu dit.

(Agirre, 2012: linean)

Bestetik, euskal gizartearen egoera soziolinguistiko horrek norbanakoengan nola eragiten duen islatzeko asmoa dago. Nolabait, hizkuntza-aniztasuna (eta itzulpena), gizartean ez eze, pertsona bakoitzaren baitan ere gertatzen da, eta, esaterako, norbanakoak ez ditu egoera beretan erabiltzen hizkuntza guztiak. Elebiduna izanik ere, ez dago elebitasun perfekturik, norberaren baitako hizkuntza-aniztasuna ere diglosikoa da, zelanbait esateko. Bada, diglosiak eleberriko pertsonaien baitan nola funtzionatzen duen islatzen du Saizarbitoriak *Martutene* eleberrian. Gizarte diglosikoaren islaz gain, norbanako diglosikoaren irudia antzeratzen du Saizarbitoriak pertsonaiaz pertsonaia: gaztelania eta euskara noiz-non-nola baliatzen ditugun, auzoko hizkuntzak ikasi eta bereganatu izanak zein globalizazioaren hizkuntza gero eta gertuago izateak nola eragiten digun, irakurketaren bidez jasotako beste hizkuntza batzuetako aipuak gudan gordetzen eta erabiltzen ditugun... Hori guztia agertzen digu Saizarbitoriak. Hortaz, esan daiteke itzulpena berezko jarduera dela, bai eta norberaren baitakoa ere, Euskal Herriko egoera soziolinguistikoa bizi duten oren kasuan.

Auzia lehenago ere ekarri izan du hizpidera Saizarbitoriak, esaterako *Aberriaren alde eta kontra saiakeran*, Juan Gartzia itzultzailearen hitzak gogorarazita euskal idazleek “itzulpen intrakraneala” egin ohi dutela dioenean; hots “pentsatzen duten/dugun hizkuntzatik –erdararik– idazten duten/dugunera –euskarara– pasatzeko prosezua” egiten dutela (Saizarbitoria, 2000: 20).

Martutene eleberrian badago itzulpena agertzen deneko beste maila bat ere: eleberriko pertsonaietan (hain zuzen ere idazlearenean eta itzultzailearenean) irudikatuta agertzen da. Goazen orain irudiok aztertzea.

Literaturak eta itzulpenak elkartutako bikotea dira Martin eta Julia. Hain zuzen ere, literatur itzulpenari eskainitako ekitaldi batean egin zuten topo. “Atariko”-n bertan ematen zaigu horren berri, eleberraren hasiera-hasieran, (9. or.). Saizarbitoriaren esanetan, itzultzaileak eta idazleak asko diote elkarri esateko, sarri bi idazleek elkarri baino askoz gehiago; mundu bertsua da biena, eta biak dira irakurle, baina irakurketak osagarriak dira (Saizarbitoria, 2015).

Martin, *Martutene* eleberriko pertsonaia eta idazlea, Saizarbitoriaren ispilutzat edo alter egotzat jo dute hainbat kritikariek (cf. Asurmendi, 2012: linean). Saizarbitoriak berak onartu egiten du pertsonaia horrek baduela beretik, baina beste pertsonaia batzuen neurrian: “Martin karikaturizatuagoa ageri da, Juliaren ikuspegitik zirriborratzen delako. Benetako Martin ez da horrela izango. Baina idazle den neurrian gauza asko ditu nireak, baina Abaituak ere asko du niretik eta Juliak ere bai” (Agirre, 2012: linean).

Aldekoa kritikariaren hitzetan, Martin “idazle malenkoniatsua” da (Aldekoa, 2013: linean), eta eleberrian pertsonaia frustratu legez aurkezten zaigu: “Zoriontsua da bere burua dezepzionatutzat, galtzailatzat, ezulertutzat azalduz. Arrandiaren eta punpeziaren aparra iristen ez den hondartza urrun horretatik begiratzen omen dio munduari (106. or.). Idazle frustratua ere bada hein batean; batetik, zapuztuta dago, orain arte eleberririk idatzi ez duelako:

Konturatzeko parada izan zuen zenbateraino zegoen frustratua ez zelako oraindik benetako nobela bat idazteko gai izan, ipuinlaria besterik ez zelako. “Ipuin eta nouvelle idazle” bezala definitu zuen Lourdes Arregi irakasleak, eta horrela ageri da, beraren etsigarri, Euskal idazleak plazara liburuan.

(Saizarbitoria, 2012: 14)

Bestetik, idazleen belaunaldi berriekiko uzkur ageri da, idazten baino plazan ematen dutela-eta denbora gehiago: “azken finean idazteak berak urruntzen ditu jardun literariotik” (106. or.) dio, bai eta “Idazle gaztearen ametsa ez da jadanik gerora oroitua izatea, arrakasta nahi du, dirua eta fama, lau izarreko sukaldaria agurtzera etor dakion mahaira” ere (*idem*). Nolabait, eremuko agente kontserbatzailea da Martin idazlea, berrikuntzari mesfidantzaz begiratzen diona.

Jendaurrean hitz egitea kosta egiten omen zaio Martini, halaxe aitortzen du pertsonaiak berak jendaurreko ekitaldi batean (Saizarbitoria, 2012: 9). Baina ez du

lotsarik, esaterako, hizkuntzak praktikatzeko, akatsak eginda ere. Itzultzailearen kasua bestelakoa da, Juliak ez baitu bere ahotsa entzun dadin gura izaten:

Martin berriz ez da haserre bere ingelesa praktikatu ahal izanik. Herri guztietan egon ohi diren pertsonaia bitxi hori dirudi, bertakoekin harremanik ez eta plazan agertzen den lehendabiziko kanpotarrari beroa emateko salto egiten diena. Lagun mordoa dauka Donostiako ingeles eta amerikar kolonian. Joera horri esker konpontzen da hizkuntzetan, Juliari gertatzen zaionaz bestera, ikasteko ahalegin handirik egin gabe, ez duelako inolako eragozpenik erabiltzeko, egia den arren hala moduz hitz egiten ikasita, ez duela sakontzen.

(Saizarbitoria, 2012: 103-104)

Martin idazle obsesibo gisa aurkezten digu Juliak. Bere baitarako gordetzen da sarri; “izenondo bila” dabilela esaten dute Juliak eta Harrik (220. or.):

Kontatu zion Martin gizon konplexuegia zela, elkarbizitzarako zaila, idaztearekin obsesionatua zegoenez. (...), beti kostatu izan zaio idaztea, oso zorrotza eta testua delako bere buruarekin, demasekoa ere bai, eta hala esan zion poeta gazteari eta, bide batez, baita aspertu samarra zegoela beti Martini buruz hitz egin beharraz.

(Saizarbitoria, 2012: 307)

Diru-kontuez ezaxola aurkezten zaigu Martin; haren aldean, lurtarrago eta praktikoago irudikatzen da Julia eguneroko bizimoduko betebeharretan (219. or.).

Julia itzultzaileak (eta, halaber, Martinen bikotekideak) Martinen liburuaren itzulpena egiten du, Martinen etxean bertan:

Ez zitzaion gaizki iruditu Martinek eta biek sala handia konpartituz lan egiteko proposamena egin zionean. Espazioa norberaren garaierara edukiko zuten apalategiez bananduko zuten eta horrela elkarri trabarik egin gabe gertu egongo ziren elkarri kontsultak egin ahal izateko zalantzak zeuzkatenetan. Martinek berak, noski, liburutegi noblean gordetzeko aukera zeukan nahi izanez gero, eta bera baldintza okerragoetarako ere egokitua zegoen.

(Saizarbitoria, 2012: 161)

Idazle-itzultzailearen arteko harremanaz hitz egiteko abagunea ematen digu aurreko pasarteak; izan ere, euskal idazleen artean badira itzultzaileak gertukoa izan behar duela aitortu digunten idazleak (Atxaga, 2013). Praktikan ere halaxe gertatzen dela esan genezake,¹²⁸ eta itzulpena etxe berean egiten delako adibide da Saizarbitoria bera: alabak egin du *Martuteneren* gaztelaniazko bertsioa. Itzultzailean hurbiltasun beharra ezinbestekoa dela dio, itzultzaileari alperriko lan asko aurrezten diola:

---

¹²⁸ Bernardo Atxagaren azken lanak haren emazte Asun Garikano itzultzaileak aldatu ditu gaztelaniara.

Ezinbestekoa iruditzen zait. Ezinbestekoa eta errentagarria; kalitateaz aparte, denbora asko irabaziko luke itzultzaileak idazlearen gertutasun hori edukita. (...) Askotan ikusten dut ona litzatekeela itzultzaileak idazlearekin harremana izatea baina horretarako beharrezkoa da idazleak hartzen duen hizkuntza menderatzea edo ezagutzea. Eta kasu horretan, harremana balego idazlearen eta itzultzailearen artean, nik uste itzultzailearentzat lana asko erreztuko litzatekeela. Zeren nik nire esperientzian ikusi dut, adibidez, itzultzailearen batekin, alferrikako lana jatorrizko testuari fidela izateko.

(Saizarbitoria, 2015)

Aurrerago ikusiko dugunez, gogoeta horrek isla zuzena du *Martutenen* ageri zaigun Julia fikziozko itzultzailearen gogoetetan.

Martuteneko idazle-itzultzaileen harremanaz ari garela, badirudi Martin mesfidati agertzen dela zenbaitetan Juliarekin; Juliaren ustez, itzultzailearen egitekoa betetzen ez dabilelako mesfidatzen da Martin (93, 381. or.). Hona hemen pasarte labur bat, ideia horren argigarri: “Hemen da. Mahai ondora inguratu zaion arte ez da presentziaz konturatu eta irudipena du ez ote zaion oin puntetan hurbildu langilea alferkerian harrapatu nahi duen nagusiaren antzera” (93. or.). Itzultzaileaz fio ez den idazlea da Martin, zelanbait. Halaber, itzultzaileak proposatzen dituen aldaketa, txertatze zein zuzenketekin mesfidati agertzen da; zakar erantzuten dio Juliari, esaterako, itzulpeneko istorioan aldaketa bat gehitzea proposatzen dionean (230-231. or.).

Martinek arrandiaz tratatzen ditu bere itzulpenak, sarri oparitu ere egin izan ditu (498. or.); baina, era berean, itzulpenak dakarrenaren beldur da: itzulpenak dira beste eremu batzuetarako sarbide, eta dudatsu egoten da idazlea, eremu horietako harrera zein izango ote den:

Zergatik ez dio amerikar gazte xarmant horri itzulia dagoela aitortzen? (...) Juliak badaki bere ingurukoek irakurri dutela jakiteak, erdaraz denean batez ere, euskaraz besterik baita oraindik, deseroso sentiarazten duela, eta garai batean, gaztelaniara itzuli zuten arte idazle kontsiderazioaz disfrutatu ahal izan zuen bere lanak merezi zezakeen iritziaz askorik kezkatzeko motiborik gabe, ezagunen artean inork gutxik duelako irakurtzeko, are gutxiago euskaraz irakurtzeko ohiturarik. Lagun askok hizkuntzaren aitzakia erabiltzen dute oraindik ez dutela irakurri esateko, Julia da horren lekuko, zeinen damu diren irakurri ezina, ez dakitela nahikoa euskara esaten diote kalean, zerbait argitaratu duela edo argitaratzeko dagoela jakin duelako, eta berak ongi darama hori, irakurriko balute dezepzionatu egingo litzuzkeela pentsatzen baitu.

(Saizarbitoria, 2012: 110)

Hori ere autorearen habitusaren isla da, eta Saizarbitoriaren beraren bizipenetik letorke. *Aberriaren alde eta kontrari* plazaratu zuen idea, esaterako, eta salbuespenak

salbuespen, zioen bere ustez “batez ere barne kontsumorako itzultzen direla euskal nobelak gaztelaniara” (73. or.).

Julia pertsonaiari dagokionez, Saizarbitoriaren beraren hitzetan, Juliak euskal emakumearen paradigma berriari erantzuten dio: “Egiatiak dira, benetakoak, egiten duten horretan sinesten dute. Uste dut Juliak osagarri horiek badituela” dio (Agirre, 2012).

Literaturak batu zituen, arestian aipatu bezala, Julia eta Martin. Bada, Juliak sarri oparitzen dizkie euskarara itzultitako liburuak ingurukoei, euskarazko itzulpenak zabaltzeko joera du: “Frisch ezaguna entzuna egiten zaio Harri, baina ez omen du irakurri. Julia, berriz, ziur da *Homo Faber* euskaratua oparitu ziola, esan baitzion euskara herdoiltzen ari zitzaiola eta irakurri behar zuela. (124. or.). Halaber, joera du aurreiritziak alde batera utzita literatur lanak gozarazteko nahia sustatzeko: esaterako, Harri konbentzitu egin zuen, aurreiritziak alde batera utz zitzala esanda, Jon Juaristiren *El bucle melancólico* irakurtzeko “liburua hagitz ongi idatzia dagoela eta egilea polemista handia dela eta polemista handiek erasotzen dituzten jarrerak hobeto ulertzen laguntzen duela argudiatuz” (22. or.); eta, ez hori bakarrik, Martini ezezagun zaizkion emakumezko idazleak ere deskubriarazi dizkio (109. or.). Ildo horretan, itzultzailea kulturarteko zubigile da, bai eta elkaturik egon ez diren munduen arteko bitartekari; atea eta bideak irekitzea da bere asmoa, nolabait. Bada, hain zuzen ere, “parte hartzen duten itzultzaileekin”, “itzultzaile-eragileekin”, “ikusgai dauden itzultzaileekin” lotutako ideiak dira horiek: literatur lan jakinen zabalkundea egitea, ohiko kanonizazioak zalantzan jarrita atzerriko lan berriak ezagutzera ematea, lanen berrirakurketak egitea...

Martinek eskaini zion Juliari harentzat itzultzaile aritzeko aukera, eta onartu egin zuen Juliak, aurretik zuen lana (administrazioko itzultzailea zen) aldi baterako utzita: “(...) eta aurrerago, asmo horrekin Martinekin denbora gehiago pasatzeko aukera emango zionez, lana utzi eta bere ipuinak itzultzeko eskaini zion aukera onartzeko” (314. or.). Hainbat jakingarri ematen ditu idazleen eta itzultzaileen arteko harremanez eta lanbideaz:

Liburu horrekin irabazi zuen Euskadi Sariak diru hornidura gehigarria du itzulpenarako eta Martinek animatu egin zuen proposamen eskuzabal batekin, laguntza honetaz gain sariaren beraren dirua eskaini baitzion itzulpenaren kargu egin zedin, itzultzaileek lana behar litzatekeen moduan egiteko normalean izaten ez dituzten baldintzetan beraz (Begiak Euskadi Sariarekin ematen duen brontzezko estatuatxo batera doazkio, arbola

bat, hagina beharbada, punta aldera giza aurpegi bat duena, eta astuna denez eta azpia feltroz estalia, galeriako atea zabal edukitzeko erabiltzen dutena, baina sariei zeinen garrantzi gutxi ematen dien erakutsi ahal izateko plazera sarituari berari uztea erabaki du). Askotan egin ohi den galderari buruz berriz, alegia, zergatik ez dituen Martinek berak bere lanak itzultzen, bi ipuinekin izandako esperientziaz baliatzen da ezinezkotzat jotzeko. Lana nekea eta aspergarria egiten zitzaion, egile izateak baimentzen zuenez etengabe traizionatzen zuen testua, eta zailtasunak aldentzearen, edo hobetu asmoz, hainbeste urruntzen zen jatorrizkotik non une batetik bestera birsortze bat bilakatzen baitzen emaitza, lehenengo bertsioa baino hobea agian, inondik inora ez jatorrizkoa. Ezinezkoa zitzaion, oroz gain, sortzeko ahalmen handiagoa eskatzen zuten lanak zeuzkalako zain. Hori esan zion proposamena onartzeko konbentzitu zuenean. Idazlea da, kaka-idazlea ziur asko, baina idazlea azken finean, eta ez itzultzailea. Juliari dagokionez, berriz, eskaintzak Diputazioan eszedentzia eskatu ahal izateko ametsa betetzeko parada ematen zion, eta denboraldi batez behintzat Itzulpen Sailean administrari bezala lan egiteari uztekoa. Administrari bezala, ez itzultzaile bezala, hori lehenik eta behin utzi nahi du argi, berak ez duelako beharrezkoa den titulaziorik. Bizimodu korapilatsu samarra izan da berea, eta hau dela eta bestea dela ezin izan zuenez ikasketa formalik egin, lanpostu administratibo baterako aurkeztu ahal izan zuen bakarrik. Noski, itzultzaileon lana, salbuespen bakan batzuk izan ezik, ziur asko inork irakurriko ez dituen testu administratibo aspergarriak gaztelaniatik euskarara ekartzea, besterik gabe, elebitasunaren legea betetzeko, ez da izugarri esker onekoa ere.

(Saizarbitoria, 2012: 112-113)

Pasarte horretako zenbait ideia nabarmendu gura ditugu, eta gure itzulpen-eremuarekin lotu. Lehenbizi, ari gaitzen literatur itzulpenen ohiko ordainsariez; izan ere, zabal dabil gurean (bai eta atzerriko itzultzaileen artean), salbuespenak salbuespen literatur itzulpenak egiteko baldintzak ez direla onak izaten, urriak direla literatur itzulpen ondo ordainduak. Bigarrenik, idazleek euren lanen itzulpenak itzultzaile profesionalen eskuetan uzteko goranzko joera islaturik dago pasartean: gero eta gehiago dira bestelako lanetan ibiltzea gurago dutelako, itzultzaileen profesionaltasunaren aldarri egin gura dutelako zein testu beraren bueltan bertsioak egiten ibili gura ez dutelako, testuak itzultzaileen esku uzten dituzten idazleak (adib. Uribe, Alonso, Arrieta). Atal honen hasieran azaldu dugunez, Saizarbitoria ere, horren adibide da. Hirugarrenik, administrazioko itzultzaile gisa egin beharreko lanarekiko gaitzespena ageri da: diru-sarrera gisa ondo dago, baina han itzuli beharreko testuak ez dira literatur testuak bezain atseginak. Eta, laugarrenik, buka dezagun itzultzaileen profilaraz eta itzulpen-ikasketez egiten den aipamen horrekin: berariazko itzulpengintza-ikasketarik egin gabekoak dira gurean itzultzaile ari diren gehienak. Horrek eraman dezake, beharbada, Juliak bere burua “itzultzaile” legez aurkeztu beharrean “aldikako itzultzaile” legez aurkeztera (112. or.). Sentipen hori loturik egon daiteke, era berean, itzultzaile-lanez gain bestelako lanak ere egitearekin, eta lanaldi osoz itzulpenari ekin ezinda ibiltzeari; itzultzeaz gain, kasurako, liburutegia katalogatzen eta Martinek liburuetan azpimarratutako pasarteak transkribatzen ditu Juliak. Lan horiek lagundu

egiten diote itzulpenak eskatzen duen kontzentrazio aspergarria arintzen zein atsedean hartzen (102-103. or.).

Juliak gogoan duen kezketako bat, eleberri osoan zehar etengabe azaltzen dena da ondokoa: Martinen ipuin-liburua itzultzen bukatuta lehengo lanera bueltatuko ote den. Juliak aske izan nahi luke, horretarako bidea, hots, lotura afektiboak direla eta Martinengandik, tradiziotik, mendekotasunetik askatzeko bidea, alderdi ekonomikoa bermatuta administrazio-itzultzaile legez aritzea da, baina lana bera ez da hain aberasgarria (114. or.).

Juliaren benetako ametsa berak hautatutako lanak itzultzea eta idazlea izatea da. Hona hemen nola azaltzen den ideia hori Juliaren eta Harriren elkarrizketa batean:

(...) Diputaziora itzultzeko asmorik daukan galdetu dio. Kasik ziur dago baietz baina ez dakiela erantzun dio ez esatearren Martinengandik banandu nahi duela, profesionalki besterik ez balitz ere.

-Gustatuko litzaidake lanik egin behar ez izatea.

-Zer egingo zenuke loteria tokatuko balitzain?

Inoiz ez dio bere buruari galdera arrunt hori egin. (...) Egia da ordea azken boladan fantasian aritu ohi dela: Gaztetxoentzako Euskal Herriko historia bat idaztearekin, Gombrichen *Munduaren Historia Laburra*-ren estiloan. Frischen *Fragebogen*, Galdetegiak euskaratzea, Verhör, Galdeketak alegia eta *Montauk* akaso. “Bihotzean” itzuli bitartean indarkeriarekiko jarreraz zirriborratuz joan den notak ordenatzea eta haietan sakontzea. Eta idazteari buruz idaztea, euskaraz idazteari buruz. Kubara bidaiatzea.

Harriri harrigarria gertatuko litzaioke noski idazle pretentsioak dituela entzutea. Idazlea Martin da. Ziur dago asmo ezkutuon berri emango balio Martini kontatuko liokeela, eta ondorioz honen adarra jasan beharko lukeela.

(Saizarbitoria, 2012: 444-445)

Antzeko azalpenak ematen dizkio Juliak Kepari eleberriaren bukaera aldean; itzultzea dela irakurtzeko modurik onena adierazten dio, bai eta bera ez dela itzultzaile profesionala ere, eta:

Ez daki zergatik aitortzen dion Kepari orduan egin ez zuena: hileroko gutxieneko bat izatea nahi lukeela, zenbateko apala, alokairu bat ordaintzeko adina eta ezer gutxi gehiago, larritasunik gabe –gaztetxo baten ama da– gustuko dituen gauzetan aritu ahal izateko. Itzulpen literarioan astitsu saiatzearren, esaterako. Baita idazten ere. Euskal Herriaren historia bat idaztea dauka pentsatua Gombrichen *Munduaren historia laburra*-ren tankeran, gauetan Zigorri kontatu izan dizkionak baliatuz. Irakurtzeko denbora gehiago izatea. Piano eskolak hartzeko. Bere egitasmoak kontatu dizkio beraz, bere desioak hobeto esan, beste inorekin erdizkatu ez dituenak.

(Saizarbitoria, 2012: 715)

Norberak hautatutako itzulgaiei ekitea eta idaztea ments du, hortaz, Juliak. Bada, ordurako, dagoeneko erabakirik dauka: “ez du haren lanik inoiz gehiago itzuliko” (438).

or.); eta gura dituen lanak itzultzeko hautua egiten du: *Montauk* eta *Fragebogen* (335, 629. or.). Harrigarria da, halaber, errazago egiten zaiola beste lan batzuk itzultzea, Martinen idatziak itzultzea baino: “Zergatik gertatzen ote zaion errazago *Montauk* euskaratzea *Naufragoen istorioak* itzultzea baino, bere buruari” (585. or.). Horren arrazoa idazleak itzulpenaren xede-hizkuntza ezagututa itzulpenarekin eroso ez sentitzeko aukera izan liteke; agian, “Juliak Martin dezepzionatzeko beldurra izaten zuen Martinen testuak ahosgora irakurtzean” (637. or.). Eta arrazoa eleberriaren gaia ere izan daiteke, euskal gatazka testuinguratu eta eremutik kanpoko jendeari modurik onenean azaldu beharra, alegia. Ziurgabetasun horrek, halaber, itzulpen-lan nekoso bukaezinaren pertzepzio negatiboa areagotu dezake. Hain zuzen ere, itzulpena ezin bukatuzko lan neketsu legez agertzen da eleberrian (ideia hori ere Saizarbitoriaren habitusaren isla da), eta sarri errepikatzen den ideia da itzulpenean aurreratu ezina: “*Bihotzean min dut*-en itzulpenean ez du aurrera egiten, eta horretan Martinek ez du errurik” (159. or.); “Denbora gehiegi ari zaio hartzen «Bihotzean» itzultzeak eta hori, lanaren zailtasun intrintsekoen landa, baten bat bai baitu, ia perpauis bakoitzean, bere kasa, espekulazio alferrikakoetan galtzeko joera daukalako” (215. or.); ”*Bihotzean min dut*-en itzulpenaz interesatzen denez, ez duela aurreratzen aitortu dio ezinbestean (284. or.). Ildo horretatik ari da, Colbert:

Y, en última instancia, el recuento a través de la traducción llegará a ser una tarea si no imposible, incompleta, fracasada. Al abarcar la cuestión del terrorismo, y cómo los vascos deben actuar ante él, la traducción de Julia se encuentra con una barrera infranqueable, una materia que no se puede contar como quiere ella.

(Colbert, 2016: 351)

Paratestuaren itzulpenak (izenburuarenak, kasurako) edo paratestuak gehitu beharrak ere ekartzen dio buruhausterik itzultzaileari; ondoko pasarte honetan, esaterako, hitzaurre baten beharraz ari da itzultzailea: “Juliaren iritzia da ongi letorkiokeela narrazioa bere testuinguru historikoan kokatuko lukeen sarreraren bat” (227. or.). Itzultzaileak sarri egiten ditu testuinguru historikoa kokatzen laguntzeko proposamenak; nolabait, bitartekari izan nahi du. Beste honetan, oharrak gehitu beharraz ari da:

Ezinbestekoa gertatzen da, beraz Juliak amerikar gazteari *Xabiartxoren eriotza*-ren argumentuari buruz zerbait esatea, itzulpenean ahalik eta hitz gutxienetan orri oinean egin beharko duen bezala, gaztelerazko irakurleak jakin dezan Lizardik atea irekiarazten diola kanturik entzun nahi ez duen emazteari, neska-mutikoei sehaska inguruan gabon kantak kanta ditzaten, hauei nola esaten dien ez kezkatzeko umeagatik, ez dela esnatuko

eta sakon lokartuta dagoenez, eta neska amerikarrak begiak lausotuta “it’s so moving” esan baitu.

(Saizarbitoria, 2012: 229)

Itzultzailearen ikusgaitasunarekin lotuta, frantsesaren itzulpen-sisteman itzultzailearen izena azalean agertzea bera nabarmentzen da *Martutenen*:

Ale bat geratzen zaie. Sotiltasunez argitaratua. Azal matea, beix kolorekoa, argazki, marrazki eta apaingarririk gabekoa, Max Frisch besterik ez, *Montauk*, Un récit, Traduit de l’allemand par Michèle eta JeanTailleur, nrf, Gallimard.

(Saizarbitoria, 2012: 257)

Halaber, itzultzailearen ikusezintasuna goratzen da azken horretan: ez da itzultzailearik egon denik igarri behar, “erraz”, “arin” irakurtzen den itzulpena da egokiena. Eta, horri lotuta, hona hemen itzultzaileen lanaren gizarte-harrerari buruzko pasarte bat:

Abaituari esker txarrekoa iruditzen zaio itzulpen lana, testu itzuli bat erraztasunez irakurtzerakoan inor gutxi oroitzen delako itzultzaileaz, halaxe dio. Sendagileei, zorionez, alderantziz gertatzen zaiela. Normalean, gauzak ongi badoaz, naturak horrela nahi duelako izan ohi dela, eta beroiek hartzen dituztela merituak. Umiltasun adierazpen bat, Juliak nola hartu ez dakiena.

(Saizarbitoria, 2012: 508-509)

Juliaren beste obsesioetako bat da Martinek ez dezala Julia fikzioan erabili; hartatik, Martinen ordenagailuan ibiltzen da zelatan (95. or.). Ikusezin izan gura du Juliak, antza, Martinen irakurleen begietara. Ikusezintasunarekin batera, fideltasunaren gaia da fikziozko itzultzaileenean sarri agertzen den auzietako bat, eta *Martutenen* ere garrantzi handia duela begitantzen zaigu. Julia ez zen Martinekiko fidela izan bikote-harremanean, idazketa-tailerreko poeta gazte batekin afera bat izan zuen duela zazpi urte, abandonatua sentitzen baitzen orduan (280, 306. or.). Martinek aferaren berri izan zuen, baina ez abandonatzeko erregutu zion Juliari, eta azken horrek barka ziezaion erregutu zion. Edonola ere, eleberrian sarri gogorarazten da “infidelitate” hura. Maitaleak Juliari bidalitako poemaren harira (“oi zu, leial beste inor bezain leial”, 308. or.), “Zergatik dio idiota horrek «Zu, fidela inor baino fidelago» adarrak jartzen bazenizkidan?” (660. or.) galdetzen dio Martinek Juliari, edo barre egiten dio, nola engainatu ote zuen gazte poeta kurtsi harekin... Infidelasunaren harira, desleialtasuna gizonarengandik edo emakumearengandik datorren, harrera ezberdina izaten duela gogoetagai da eleberrian:

Juliak onartu egin zuen gizon gaztea irain zezan, bera iraintzea. Puta bat zela oihukatzen zion, berak, Flora Ugalde deskribatu duen bezala, belarriak bi eskuez estaliz sofan uzurtuta barkatzeko, ahanzteko erregutzen zion bitartean. Zertarako esan hark ere abenturak izan zituela, gizon abenturak baino ez baitziren. Bitxia da nola barneratzen den hori, gizonaren eta emakumearen infidelotasunak ez direla berdin. (...) Gainera hark izan zituen abenturak ezkutukoak ziren inongo zalantzarik gabe, antibiotikoak hartzera behartu zituen barne, berak, zelatatu ordez, begiak itxi ohi zituelako. Hark ordea ebidentziaren froga zeukan, eta bere aitortpena. Zenbat aldiz ez zion Villa Floreseko txartela begien aurrean jarri, eta sarkasmoz, bertso trakets haiek “fidela zu, inor baino fidelago” errezitatu.

(Saizarbitoria, 2012: 317)

Eta hain ezberdin tratatzen dira gizonen eta emakumeen desleialtasunak bikote honetan, non konturatzen baikara Juliak bere fideltasunik eza onartu, barkamena eskatu eta Martinen etengabeko gaitzespenak pairatu artean, Martinek isil-gordean darabiltzala bere maitasun-aferra sekretuak. Horien berri badaki, ordea, Abaituak: “Abaituak baluke sekretu profesionalaren pean dakien esateko bat: infekzio benereoa sendatu ziola eta idazleak adarrak jartzen dizkiola” (245. or.). Itzultzailearen eta idazlearen irudien irakurketa egite aldera, esan dezagun, beraz, itzultzaileak fideltasunik eza onartzen duen artean, idazleak gorde egiten duela. Esan dezakegu *Martutenen*, Canoren *Twist* eleberrian bezala, itzultzailearen iruditegian garrantzizkoa den ideia bat dakarrela idazleak: itzultzailea idazlea bezain desleiala da.

Itzulpen-prozesuan gertatzen diren desleialtasun eta traizioen inguruko gogoeta espezifikoa ere aurki daitezke *Martutene* eleberrian. Hona hemen gaiari lotutako pasarte gogoangarri bat:

Itzulitako testu batean ez omen genuke itzultzaileaz oroitu beharrik, eta honetan edonon dago present ikusten denez. El texto chirría. (...)

TRADUTTORE TRADITORE.

Eta bere hitzekin amerikarraren nahigabe demasari motivo berriak erantsita plazer hartuko balu bezala, itzultzailearen zabarkeria erakutsiko lukeen adibide bila pasatu ditu orriak. (...)

Juliak onartzen du velluda chaquetak ez duela oso ondo ematen belarrira, baina harritzen da paragrafoan gehien interesatzen zaiona hori izatea. Bestalde, ikusi behar litzateke jatorrizko bertsoan nolakoa den jaka hori, zuria ez eze. (...)

Idazlearen iritzi itzulpen arazoa gainditzeko modurik errazena Maxek edozein jaka mota eusten duela esatea omen litzateke. Larruzko jaka bat edo trikotazkoa, kirrinka egingo ez lukeen edozein motatakoa, idazleari ez bailitzaioke axola, jaka shaggy jacket bat izatea, jatorrizko alemanean itsuan aukeratuko baitzuen edo, besterik gabe, perpausaren erritmoari zegokiolako. Jaka motak pertsonaia definitzen lagunduko balu bakarrik izango litzateke beharrezkoa, espainieraz panazko batek bezala adibidez, jaka sozialistaren edo ezformalaren baliokide bat aurkitzea. Belarrian min emango ez lukeen zerbait nolana ere. Julia ados legoke originaletan egiten duen aldaketarik txikiak funtsa traizionatzen duela esaten diolako ez balitz. Idazlearen eta itzultzailearen arteko bitarte gaindiezina.

(Saizarbitoria, 2012: 161-163)

Pasarte horretan itzultzailearen lana igarri behar ez delako ideia ageri da, itzultzailearen eskua igartzen denetan zerbait oker dagoelakoan eta traizio egin duelakoan. Jatorrizko testuarekiko fideltasun beharraz ere ari dira: Martin aldaketa txiki baten alde dagoen artean, Juliak gisa horretan originala traizionatzen dela adierazten du; kontraesankorra da, nolabait, Martinen jokaera, ezen itzultzaileak bere testuetarako egindako proposamenak ez baitzituen gogo onez onartzen, arestian ikusi dugun moduan. Itzulpenarekin lotutako eztabaidetan, oro har, itzultzaileak atzerritarrarenean aurkitzen du konplizitatea, etxeko idazlearenean baino gehiago (163. or.).

Aurreko gogoetak *Montauk* eleberriaren bertsioen azterketatik datoz; izan ere, sarri konparatzen dira hizkuntza ezberdinetan idatzitako bertsioen itzulpenak:

Julia pozik dago opariekin. Frantseseko *Montauk*-en erraz aurkitzen du izenburutzat CHECK OUT duen paragrafoa: (...).
“Velluda y blanca chaqueta” berriz, “veste blanche à poils” da frantsesez. Maizter gazteak asmatu egin du, antza, zertan ari den, eta ahapeka baina begiak zabalik eta hatz arina altxatuta “you should translate it” esan dio.

(Saizarbitoria, 2012: 278-279)

Bertsioak konparatzen ibiltzearena obsesio modukoa da, eta itzulpena “egia adierazi beharrekina” ere lotzen da:

Montauk-en fotokopiak astindu ditu airean eta gaztelerazko itzulpenaz hitz egin nahi duela dio salara ia korrika itzuliz. I’m so angry. Benetan du haserre egoteko itxura, eta orriak pasatzen dituen indarrarekin badirudi lotzen dituen plastikozko espiraletik aterako dituela atzeman duen traizio barkaezin baten bila, dioenez. Traduttore traditore. (...).
Gutziz bestelakoa omen da egia, dolutzen da. Benetan gertatzen dena omen da Maxi min ematen diola, hain zuzen, Lynnek jakiteak nolako disparatea ordaindu behar izan duen. Neskak astebetean irabazten duenaren halako bi kasik. Argi eta garbi ageri da ingelesezko bertsioan, Frischek berak berrikusia, baina ezin die testua gaztelerazkoarekin erkatu liburua Harri utzi ziolako –amorrazio aieruz esana- baina ziur da horrela dela.

(Saizarbitoria, 2012: 216)

Desleialtasunak eta itzultzean egin daitezkeen akatsak tarteko, itzultzailearen erantzukizunaren jakitun da Julia: “Neskak erabat esker oneko dirudi onarpenaz, eta Julia berriz nahasi antzean sentitu da itzultzailearen itzalak horren eragin luzea izan dezakeelako, nahiz berari ere akatsa penagarria iruditzen zaion (...)” (217. or.). Hala, akatsak zuzendu beharrak eta bertsioak hobetu beharrak itzulpen berriak behar diren ustea indartzen du:

Grazia egin dio Abaituari *Montauk*-en gaztelerazko bertsioaren akatsez hitz egiterakoan Lynnek erakutsi duen haserreak, itzultzaileak pertsonalki kaltetu duela baitirudi. Kepak arrazoia eman dio ordea, oso haserre bera ere. Itzulpenaz hitz egin dute beraz, Kepak gaia menderatzen duelako, nola ez. Frisch guztia, *Montauk* barne oso ongi itzulia omen dago frantsesera. Horren harira Juliaz, idazlearen lagunaz mintzo dira gero, neska amerikarrak euskaratzeko konbentzitu nahi omen duelako eta Kepak, noski, oso ideia ona deritzo gaztelerazko bertsioa hobetu daitekeenez eta, batez ere, edizioa aspaldidanik agortua dagoenez eta emakume horrek, idazle arraro horren laguna izanagatik, oso ederra iruditzeaz gain, dena ondo egiteko itxura omen duelako. Neska amerikarraren poz adierazpen nabarmenak berriro, gehiegizkotxoak ere, iritzi berekoak direlako berriro.

(Saizarbitoria, 2012: 245)

Baina, itzultzaileari zalantzak sortzen zaizkio zenbaitetan, eta itzulezintasunari buruzko gogoetak azalarazten ditu: “(...) Ez daki nola itzuliko lukeen. Jaka ile luzedun zuria nahiago peluxeazkoa baino, edonola ere” (335. or.). Badirudi itzulpena etengabeko zalantza-egoera bat dela. Itzulezintasuna da itzultzailearen beldur etengabeetako bat, ezen askotan ezin baitu soluziorik aurkitu: “Izenik gabe geratu den sasipoeta gaztearekin euskaratu beharra egokitu zitzaion tailerrean, eta ezin izan zuten beti gaizki itzultzen den sympathyrentzat hitz egokirik aurkitu. In the primal sympathy” (651. or.).

Euskararen espezifikotasunari lotutakoak (genero-marka esaterako) edota, jolas itzuli-ezinak eta elebitan emandako lanak itzultzeko zailtasuna ere aipatzen dute idazle eta itzultzaileak idazlearen hizkuntza-hautuari buruzko gogoetarekin batera (232-234).

Formaren garrantziak ere badu tarterik itzultzailearen gogoetan:

“ANAGRAMA” ZER DEN ohetik oihu. Mutilak hartua du zalantzak hiztegian argitzeko ohitura eta nolana ere ez dio hitzen esanahiaz hainbestetan galdetzen jadanik. (...) Adibideei buruz, berriz, agerikoena eskolan ikasi zuen Amor Roma baina Zigorrek euskaraz behar ditu. Ez zaio bat bera ere bururatzen. Erdaraz datorkio gogora berriz “azar”, “raza” mintegiko azken egunean irakasleak anagramekin jolasten duten esaldiak itzultzearen zailtasunaz jarduterakoan José Miguel Ullanen bertso batzuk ariketa bezala jarri zituelako, (...). Azkenean “ate” “eta” aurkitu du eta Zigorrek “ogi” “igo” eta “gora”tik “garo” eta “ore”tik “ero”. Lehena aurkituz gero ondorengoak erraz ateratzen dira. “Erraz”, “zerra”.

(Saizarbitoria, 2012: 295)

Juliak itzulpenean izan ohi duen beste arazo bat da bere ahots propioa isildu beharra: “Horregatik, itzuli bitartean bere ahots propioa isildu behar du. Itzuli baino nahiago luke itzultzen ari denaz idatzi. Nahi luke berari eta bera bezalakoei gertatu zaienaren istorioa idatzi” (284. or.), eta autorearen erregistroa errespetatu ote duen, horixe galdetzen dio bere buruari:

(...) eta zalantza horretan dago, alegia, testua bere egiazko erregistroan interpretatzen ari ote den ez jakitean, irakurtzeak sortzen dion korapilo nagusienetakoa. Arazo hori da daukana, neurri batean, *Bihotzean min dut* itzultzerakoan.

Gehiago ere badu, izenburutik hasita. Itzulpen literalari “Me duele el corazón” kardiopatia kutsua hartzen dio. Norbaitek “Duéleme el corazón” itzuli du ukitu literario hala moduzko bat eman nahirik. Probisionalki “Me duele el alma” utzi du. “My heart is broken?”, “It hurts my soul?”. Martinen ipuin edo, nahiago bada, nouvellarik ezagunena da.

(Saizarbitoria, 2012: 224-225)

Saizarbitoriak berak bere lanen itzulpenari buruz egindako gogoeta islatzen da, halaber, fikzioan; izan ere, halakoak baitira bere lanetako asko, elebidunak edo eleanitzak:

Bestalde, nahi lukeen baino gehiago baldintzatzen duen arazo subjektibo horretaz gain, itzulpenak arazo larri bat dauka, alegia, jatorrizko testuan darabilkien euskara eta gaztelera situazioen arabera tartekatzearen jolasa, dena hizkuntza batera ekarri galdu egiten dela ezinbestean. Lost in translation. Hizkuntza bakarreko testuak berdindu egiten ditu xehetasunak, hizkuntza bat ala bestea erabiltzea, esaten diren hitzak baino garrantzitsuago gerta bailiteke giro bat adierazteko, eta galera hori ez da konpontzen oinean “en castellano en el original” jarrita.

(Saizarbitoria, 2012: 227)

Euskal itzulpen-eremuari buruzko aipamenik eta antzeratzerik ere bad. Hona hemen Josu Zabaleta euskal itzultzaileari egindako ondoko keinua, esaterako:

MAUPASSANTEN ITZULTZAILEA gizon bizarduna da, ahots sakonekoa, gizonezko euskaldun batzuen begirada samur eta malenkoniatsua daukana. Bere azalpena gustatu egin zaio Juliari, oso praktikoa delako, zati konkretuek ematen dizkieten zailtasun zehatzez hitz egiten du. Paragrafo bat proposatu du eta ikasleen bertsoak konparatu eta eztabaidatu dira. Arazoa, une oro, proposatutako testuaren arabera gai linguistikoetatik haratagoko edukiak eztabaidatzen direla. Arazo erlatiboa, nolana ere, gauza interesgarriak esaten baitira gehienetan.

(Saizarbitoria, 2012: 446)

Edo euskarara ekarritako eta oraindik itzultzeko falta diren obren aipamenok:

Max Frisch ongi baino hobeto ezagutzen dute Harrik eta Martinek, mirespenean bat egiten duten idazleetako bat baita. *Stiller* irakurri dute, *Homo Faber*, euskaratua dagoena, *Demagun Ganterbein dudala izena*, *Gizona Holozenoan*, *Udazkena Pekinen*, *Zailak* edo *J'adore ce qui me brûle*, antzerkiak ez baina nobela guztiak irakurriak zeuzkatela uste zuten, eta halaz guztiz ez zekiten deus *Montauk*-ez.

(Saizarbitoria, 2012: 123)

Itzulpen-politikak hizpidera dakartza Saizarbitoriak harekin itzulpengintzaz izandako elkarrizketan, eta, ikusten dugunez, gaiaren ardura islatu du *Martutenen*:

Nik esango nuke literatura klasikoak gazteleraz dudarik gabe gehiago irakurri ditudala. Iruditzen zaidana da hor hutsune handi bat dagoela. Nik politika aldatuko nuke: literatura unibertsalean eta literatura nazionaletan hainbat testu daude batez ere gaztelerara itzuli gabeak, asko eta asko, eze gaztelerara, uste ez arren, gutxi itzultzen da, eta hutsune oso inportanteak daude; alegia, badaude idazle oso inportanteak, europarrak, amerikarrak... gaztelerara itzuli ez direnak. Bada, ni hortik hasiko nintzateke: gaztelerara eskaintzarik egin ez duten autoreak euskarara ekartzen.

(Saizarbitoria, 2015)

Martutene eleberriko itzulpenaren trataera hau da labur esanez: etengabe dago ber-bertan, dela liburu-alean bertan, bukaerako hiztegitxora jo behar dugunetan zein guk geuk itzulpen-ariketa egiten dugularik irakurtzean, dela pertsonaia idazlea eta itzultzailea eta euren harremanak irudikatzen denean. Euskal Herriko egoera soziolinguistikoan itzulpenak duen garrantzia ez eze, eleaniztasunak norberarengan eragindako itzulpena ere agertzen digu Saizarbitoriak. Hain zuzen ere, Saizarbitoriaren hitzak ekarrita, “hizkuntzak diskurtsoa bera baldintzatzen du”, eta hori are nabarmenagoa da pertsona eleanitzen kasuan (Saizarbitoria, 2015). Euskal Herria kanpora azaldu beharrak eragindako itzulpen-arazoak dira aipagai, eta “errepresentazioaren mugak” nabarmentzen dira, itzulezintasuna izanik etengabe errepikatzen den auzietako bat. Itzultzailearen egoeraz denaz bezainbatean, literatur itzultzaile ez profesionala idazlearenetik askatu guran ageri da, bere ahotsa erreprimittuta eta duen erantzukizunaren jakitun: traiziogiletzat hartuko ote duten itzulpenean esku-hartzen baldin badu, ez baita oraindik itzultzailearena medikuarena (berbarako) bezalako profesio ongi baloratua. Bestalde, Saizarbitoriak berak aitortzen duenez, “Juliak argi ikusten du berak ez duela geniotasunik ezer berria esateko literaturaren munduan, eta interesa du idazle handien munduan sartzeko eta itzulpen literarioa egiteko. Juliari ez zaio hainbeste interesatzen itzulpen administratiboa, denboraz beti mugatua, presaka eta korrika, ez beti norberak nahi lukeen bezain ondo egitera behartuta” (Saizarbitoria, 2015). Idazlearen eta itzultzailearen irudiak direla eta, “Julia pertsonaia sanoagoa da, Martin neurotikoagoa” (*idem*). Saizarbitoriaren ustez, itzultzaileak “Ez dira hain neurotikoak idazleak bezala, arrazionalagoak dira, ikusten dutenak zer emateko gai diren”, eta, ildo horretatik, “Juliak onartzen du bere funtzioa literaturan” eta “Emakume zintzoa da, nobelako pertsonaia interesanteena” (*idem*).

5.4. Itzulpena eta itzultzaileak euskal fikzioan: bilakabidea

Hainbat kulturatan eta literaturatan gertatzen denarekin bat, agertu agertzen da fikziozko itzultzailea euskal literatura garaikidean, eta gero eta nabarmenago, gainera. Badirudi itzulpen-eremua bera ikusgai egiten ari den hein berean eszenaratzen ari dela fikziozko itzultzailea, idazleen itzulpenari buruzko hausnarketaren eta diskurtsoaren errepresentazio gisa. Godboutek dioen moduan: “De la même façon que la traduction est «de moins en moins vue comme transparence et de plus en plus comme pratique de transformation» (Mailhot, 1992, p. 17), la présence de traducteurs induit une transformation dans les récits qui les mettent en scène” (2010: 166).

Ikerketa honetarako hautatutako corpuseko testuen argitalpen-eppei dagokienez, esan dezakegu 1980ko hamarkadatik aurrera agertzen zaizkigula fikziozko itzultzaileak euskal literatura garaikidean, hain zuzen ere euskal itzulpengintza-eremua eta euskal literatura itzuliaren eremua autonomizaziorako bidean lehen pausoak ematen hasten direnean, eta itzulpen-ikasketak zientzia autonomo legez sustatzen eta garatzen hasten diren sasoian. Corpuseko bi testu dira 1980ko hamarkadan argitaratutakoak; kasu horietan, fikziozko itzultzaileak edo sasi-itzultzaileak (Sarrionandiarenean) eta narrazioa kontatzen duten pertsonaia definitu gabeak (Arrietarenean) ditugu. 1990eko hamarkadan, eremuak egituratzen jarraitzen duen tartean, hiru testu ageri zaizkigu: aurreko hamarkadako ildo berean jarraitzen du Sarrionandiak eta, gainerako bien kasuan, itzulpen-prozesua galerak onartzeko terapia-jarduera gisa darabilen pertsonaiaren kasua dugu, bai eta itzulpenarekin lotutako hausnarketa irrigarri edo parodikoa ere (Alonsorenean). Azkenik, sei kontakizun dira bigarren milurtekoan agertutakoak, hots, euskal itzulpen-eremua eta literatura itzuliaren barne-eremua egonkortzen ari diren garaian bikoiztu egiten dira fikziozko itzultzaileen agerpenak. Bidenabar, sei horietako bost bi urteko tartean (2010-2012) agertu izana nabarmentzeko ezaugarria da. Tarte horretan agertutakoen artean lehenengoan (Mendigurenenean), pertsonaia atzerrian kokatzeko bidea da pertsonaia itzultzailea baliatzea; bada, hortik aurrerakoetan, badirudi itzultzaileak irudikatze moduan aldaketa bat gertatzen dela, eta idazletza-itzulpena bikoiztasunaren errepresentazioak agertzen direla pertsonaietan eta istorioetan islaturik, oro har. Hala, berretsi egin dezakegu itzulpenaren errepresentazioa hazten ari dela denborak aurrera egin ahala eta euskal literatura itzuliak osatzen duen barne-eremua definitzen ari den heinean, eta, era berean, esan dezakegu itzulpena eta literatura bera definitzeko-edo eremuan birkokatzen ari direla idazleak,

edo posizionamenduak definitzen ari direla, oro har. Eremuen edo barne-eremuen mugetan gertatu ohi diren borroka edo tentsioen isla da hori, nolabait.

Idazleek beren esperientziak azaleratu dituzte fikzioan, eta joera hori bat dator Deslislek dioenarekin; itzultzaileak baliatu dituzten autore gehientsuenek esan dezakete zaila dela onartzea eurak ere ez direla itzultzaile, baita idazten ari direnean ere (2012: 17). Beharbada are nabarmenagoa da auzia euskal literatura itzulia osatzen duen barne-eremu transnazionalaren kasuan; izan ere, euskal idazle garaikideek, eleaniztunak izaki, auto-itzulpenak egin izan dituzte, euren lanen itzulpen-prozesuan parte hartu izan dute, itzultzaile dira lanbidez, enkarguzko itzulpenak egiten dituzte, ariketa legez egiten dituzte itzulpenak euren idazletza-jardunean, itzulpenen bidez (eginez zein irakurritz) aberastu dute euren hizkuntza eta estiloa...

Zergatik egin du gora, baina, errepresentazioak? Bi arrazoi nagusi egon litezke oinarrian. Batetik, egituratzen eta bereizten ari den barne-eremuan posizioa hartu beharra; hots, barne-eremua bera autonomizatzeak eta idazleak eremu batean edo bestean zein sormen- eta itzulpen-praktikan (edo bietan), kokatu beharrak, gaiari buruzko kontzientzia eta pentsamendua areagotu eta agerrarazi du. Bestetik, badirudi euskal literaturan ere idazletza-esperientzia literaturan agerrarazteko joera hazi egin dela azken urteotan,¹²⁹ eta idazleek gertuko jardura dutenez gero, ia ezinbesteko gaia dute; gisa horretan, egoera diglosikoan bizi den literaturaren eta hizkuntzaren kezkek sortutako antsietateak plazaratzen dituzte oro har, kapitulu honetan atalez atal ikusi dugunez. Ildo horretan, baieztatu egin dezakegu korrelazioa dagoela autoreek antzeratzen duten eta bizi duten itzulpen-eremuen artean.

Fikziozko itzultzaileak eta itzulpena ageri direneko obren tipologia aintzat hartuta (ikusi Kaindl, 2014: eleberri postkolonialak, post-estrukturalak, thrillerrak edo best-sellerrak eta parodiak), gure corpuseko obren artean Zalduaren ipuinei, Apalategiren ipuinei eta Alonsoren eleberriko pasarteari atxiki diezaiekegu “parodia” etiketa, nolabait lanbidea modu exageratuan edo modu irrigarrian antzeratzen baitute. Gainontzekoak, lausotasunez, baina lan post-estrukturalen apalean koka daitezke: Sarrionandiarenak eta *Manu Militari* eleberriaren sortze-prozesuaren berri ematen den

---

¹²⁹ Gaiari buruz jardun du eztabaidatuz Iban Zalduak bere blogean. Paulo Kortazarrek ere aipatzen du auzia *Insula* aldizkarian (797 zbk.) Harkaitz Cano eta Kirmen Uribe autoreekin solasean.

aldetik, eta *Twist* ere bai, egiletzaren heriotza jorratzen baita gaien artean. Edonola ere, azken horietan itzulpena ez da eleberriaren beraren egituraren funtsa.

Delabastitaren eta Grutmanen (2005) esparruen sailkapenaren arabera (Jainkoen esparrua, esparru intergalaktikoa, nazioarteko esparua, esperientziazkoa), errazago sailka ditzakegu gure corpuseko lanak: nazioarteko esparruan koka daiteke Mendigurenen “Bizitzako garairik onena” ipuina, eta beste guztiak, berriz, esperientziazko esparruan sar litezke, itzultzailearen norbanako bizipenei lotuta. Izan ere, fikziozko itzultzaileak karakterizaziorako edo pertsonaiak atzerrian kokatzeko baliatzen diren zein jolas literario edo teknika narratibo gisa baliatzen diren kasu bakanak alde batera utzita, itzulpengintza oso loturik agertzen da idazleen munduarekin, edizioaren mundutik gertuko pertsonaiekin... Alegia, idazleen gaiak jorratzen direnean ageri zaizkigu itzultzaileak, oro har, euskal fikzio garaikidean.

Fikziozko itzultzaileen generoari erreparatuz gero, zenbait kasutan ez da itzultzailearen generoa zehazten eta, gainerakoetan, paretsu ageri zaizkigu gizon eta emakumeen kopuruak. Alde horretatik, ezin esan fikziozko euskal itzulpenarena emakumeen edo gizonen mundua den, beste ikertzaile batzuek ondorioztatutakoen ildotik. Nolanahi ere den, fikziozko itzultzaileen sortzaileak gizonak diren aldetik, ez dute beti itzultzailea euren sexu bereko pertsonaia gisa irudikatu.

Fikziozko itzultzaileak kokatzen diren eremu geografikoaz denaz bezainbatean, esan daiteke Euskal Herrirako hurreratze moduko bat gertatu dela 1980ko hamarkadatik gaur arteko bilakabidean: *Manu Militar*in narratzaile-itzultzaileak ez-leku moduko batean kokatzen dira, autoreak zioskun moduan “linbo moduko batean”; Parisen dago Atxagaren itzultzailea, Bruselan Mendigurenena... eta denborak aurrera egin ahala, Uriberen *Mussche*-n kenduta, gainerako lanetan Euskal Herrian bertan bizi da itzultzailea, bertakoa da, bertatik eragiten du (nahiz eta kanpora ere joan behar duen Euskal Literatura sustatzeko, Apalategiren ipuinetako batean gertatzen den gisan).

Narratzen den ekintzan fikziozko itzultzaileek duten egitekoari begiratuta, esan dezakegu gero eta posizio zentralagoa duela euskal fikzioaren eszenan; pertsonaia ikusezin asmatua izatetik (Sarrionandiarenean), narratzaile izatetik (Arrietarenean), eta adibiderako baliatutako bigarren mailako pertsonaia izatetik (Alonsorenean), pertsonaia nagusi izatera igaro da paperezko itzultzailea: Atxagaren “Itzultzaile bat Parisen” ipuinean, Mendigurenen “Bizitzako garairik onena” deritzon istorioan, aurkeztu ditugun

Apalategiren ipuinetan, Zalduarenetan, Canoren *Twist* eleberrian, Uriberen *Musschen* eta Saizarbitoriaren *Martutenen*. Era berean, denborak aurrera egin ahala itzultzea bera langintza indefinitua izatetik eta terapiazko ariketa gisa egitetik... lanbide izatera igaro da; beraz, itzultzaileen profesionalizazioa ere ageri da aldez edo moldez fikzioan.

Posizio zentrala izanagatik eta profesionalizatu izanagatik, itzultzailearen ahuldadea, hauskortasuna, ziurgabetasuna... ageriko irudia da; itzultzailearekin lotutako iruditegiari dagokionez, beste literatura eta kultura batzuetan agertutako iruditegiarekin bat dator euskal literaturakoa: itzultzaileen izaera obsesiboa eta zalantzia azpimarratzea, itzultzailearen izaera bakartia (isolamendurako joera duena) eta itzultzaileek ihes egiteko duten nahia azalaraztea, itzultzaileak giza-harremanetarako zailtasunak dituzten mugaldeko pertsonaia gisa irudikatzea, autoretza-nahian fokalizatzea, itzultzaileak maitale-aferekin lotzea... motibo errepikakorrek dira geurean ere.

Bada, desleialtasunarenaren ideiarri berriz helduta, nabarmentzeko moduko “bira” identifikatu dugu guk aztertutako corpusean. Irudi-aldaketa bat gertatu da, ez hainbeste itzultzailearen irudiari dagokiona, ezpada idazlearen irudiari datxekiona. Tradizioz traiziogilearen edo fideltasunik ezaren irudia itzultzailearekin lotu izan bada ere, Apalategiren ipuinetako batean autoreak eta itzultzaileak bata bestearen lekua hartzen duenetik aurrera (eta batez ere *Twisten* eta *Martutenen*) idazlearekin lotzen da desleialtasuna; nolabait esateko, itzultzailearen eta idazlearen izaerek bat egiten dute bi obra horietan. Bestela esanik: itzultzailearen “erantzukizuna” arindu egiten da, dagoeneko itzultzailea ez da idazlea baino “desleialagoa”, eta, are gehiago, fikziozko itzultzaileak onartu egiten du zein den bere lekua literaturan, baina zail egiten omen zaio oraindik fikziozko euskal idazleari.

Fikziozko itzultzailearen ziurgabetasuna, antsietatea, obsesioa... hainbat mailatan agertzen dira. Literatur eremuari buruzko hausnarketari lotzekoak dira, esaterako, itzulpena eta itzultzailea agerraraztea (egiazkoak ez badira ere) helburu izatea Sarrionandiarenean, eta Apalategiren eta Zalduaren ipuinetako bitan euskal literatura atzerriratzeko edo autoreak promozionatzeko bidea itzulpena dela agerraraztea. Zalduaren beste ipuin batean ageri da, halaber, itzulpenaren harrera eskasak sortzen duen arduraren. Hizkuntzaren gizarte-egoerak, hizkuntza-arauak, normatibizazioak, zuzentasunak, itzulpen-prozedurak egokiro baliatzeak... sortzen duten antsietatea

funtsezkoak dira, esaterako, Arrietaren narratzaileen edota Saizarbitoriaren pertsonaien artean. Alonsorenean nabarmen ikusten da, halaber, itzultzean hartutako erabakiak justifikatu beharrak sortzen duen obsesioa eta bertsio erabatekora iritsi ezinak sortzen duen zalantza. Itzulpenaren beraren definizioa, itzulpenaren eta autoretzaren arteko lotura ere ageri zaizkigu irudikatuta fikziozko itzultzaileen eta idazleen zalantzen artean: bertsioak hobetzeak sortzen dio ezinegon erabatekoa, esaterako, Zalduaren ipuinetako bateko pertsonaiari. Azkenik, lanbidearekiko atxikimenduaren auzia dugu: batez ere lanarekiko obsesioa eta lanbidearen alderdi ekonomikoek sortutako antsietateak irudikatzen dira, esaterako, Canorenean, Uriberenean eta Saizarbitoriarenean; itzultzaile-lanbidearen harrerari dagokionez, gaitzespen orokor moduko bat suma daiteke administrazioko itzulpengintzarekiko, literatur itzulpengintzarekiko atxekimenduaren aldean.

Ikusi dugunez, testuinguruaren eta sasoiaren arabera aldatzen dira itzultzailearen ezinegonak eta zalantzak, baina badirudi hortxe daudela beti, eta atal honetan ikusi dugunez, itzulpen-ikasketetan eztabaidatzen diren auziak islatzen dira aztertutako fikzio-lanetan, hala nola ikusezintasuna, itzulpenaren beraren definizioari eta mugei buruzko gogoetak, fideltasuna, itzulpena beste kultura batzuetarako sarbide gisa, berritulpena, jatorrizkoaren eta bertsioen arteko aldeak, testu itzuliaren boterea, autorearekiko identifikazioa, testuen galerak eta irabaziak... dira mintzagai.

Itzulpena fikzioan barneratzearen funtzioei dagokionez, Sarrionandiarenean argi dago fikziozko itzultzaileak eta itzulpena baliatzea jolas literarioa dela; balio sinbolikoa dauka, nolabait. Itzultzaileak funtzio narratologikoz baliatzen ditu Arrietak *Manu Militarin*; alegia, sorkuntza-prozesuaren berri emateko. Horrez gain, testuartekotasunaren bila ere badabil heterolinguisismoaren eta itzulpenaren bidez.

Pertsonaien karakterizaziorako bide ere bada, pertsonaiak idazlearen esparru geografikotik urruntzeko, pertsonaia isolatuak edo bakartuak antzeratzeko (hala da, esaterako, Mendigurenen pertsonaiaren kasuan).

Funtzio metaforikoa ere badu itzulpenak: Atxagaren “Itzultzaile bat Parisen” ipuinean itzultzea galerak onartzea da. Azkenik, gizartea antzeratzeko, kultur eta hizkuntza-aniztasuna agerrarazteko, eta Euskal Herrian gertatzen diren istorioei egiantzekotasuna emateko ere baliatzen dira itzulpena eta hizkuntza-aniztasuna euskal fikzioan.

Corpusari osotara begiratuta, ez dugu narrazioaren mekanikan itzulpena giltzatzat daukan istoriorik: denak ere orokorrean hartuta, itzulpenak eta hizkuntza aniztasunak, batez ere idazleen testuinguruan gertatzen diren istorioetan pertsonaiak eta testuinguruak kokatzeko eta deskribatzeko tresna gisa baliatzen dira. Dena den, itzulpena ez da jarduera linguistiko hutsa, terapia ere bada, esku-hartzea, posozioak hartzea, kulturarteko bitartekari egitea, gatazkaren azalpenak ematea... Labur-labur azalduta, nola errealitatean hala fikzioan, itzultzailea bestelako helburuekin itzultzetik itzultzaile profesional izatera igarotzen ari da oro har, gero eta irudi ikusgarriagoa da, erdiguneko subjektua, instituzio bateko pieza, baina oraindik ere hauskorra. Hala, euskal idazleek bizi duten kultur, gizarte- eta hizkuntza-aniztasunaren, eta horiekin lotutako esperientzien isla dira fikziozko itzulpena eta heterolinguismoa.

6. RESULTS: CONTRIBUTIONS TO CONTEMPORARY BASQUE TRANSLATION HISTORY

As the opening words in our first chapter explained, the points of departure of the present thesis were the realizations that the various institutions, effects of foreign institutions, producers, mediators, and receivers and markets, among other things, that have grown up around Basque translation create and complete a structure that is more and more stable and effective; that that structure is growing and expanding; and that, in general, the structure enjoys greater and greater approval in society. The images, relationships, and tensions of that structure and of the members of that structure sparked our interest. It was clear to us that, beyond lists of translations and catalogues, a collection of the effects of translations and of ruminations about them, as well as an interpretation of the development of these influences and reflections, would have to be carried out as an important addition to the history of Basque translation. But how? Thus, we set out in Chapter 2 on the quest for an appropriate theoretical-methodological tool. With translation at the center of our focus, we believed it to be essential to start from the discipline of translation studies, whose crux is translation (and Section 2.1 concerns the development of this discipline). Furthermore, it was absolutely necessary for us to take into account that fact that the history of Basque translation is inextricably linked to the history of Basque letters and to the history and status of the Basque language, and that this fully influences the social structure that we employ. Indeed, structures interact with each other and therefore, we inevitably required a theoretical-methodological approach that would recognize the correlation between translation and other social fields. Along these lines, we accept the fact that translation happens within social frameworks (Wolf, 2011: 24) and therefore must be defined as a social activity; additionally, we had to somehow articulate both objective values (production, events, etc.) and symbolic ones (trends, reception, perceptions, ideology, etc.). We needed a conceptual network that would be capable of binding all of this together and describing it, that is, one able to describe what many theories and methodologies refer to as “context,” and examine “the evolution of the image of translation and of the influence of translation on society.”

As we prove in the essays in the theoretical section entitled “2.2. Tresna teoriko-metodologiko egokiaren bila: itzulpenaren soziologia” and in Chapter 3, “Euskal

literatur itzulia autonomizazio erlatiboaren bidean: barne-eremu baten bilakaera eta funtzioak literaturaren espazio garaikidean,” on translated Basque literature, translation sociology provides essential tools not only for situating and characterizing translation products, but also for conceptualizing the specificities of Basque translation, as well as for taking into account and relating to each other the values and situations that are not internalized by systemic theories (on the need to surpass systemic theories, see Section 2.1.4, “Polisistemen teoriatik haratago: kultur bira eta bira soziologikoa”). Furthermore, we believe that, in order to examine any Basque translation text or phenomenon, the results that can be obtained with the tools provided by translation sociology are essential. The concepts borrowed from Pierre Bourdieu’s sociology of field (Section 2.2.1.1), habitus (Section 2.2.1.2), and capital (Section 2.2.1.3) are excellent tools for describing the distributions and representations of social structures, the articulations of objective and symbolic values, and the evolution of structures, as Wolf states (2007: 1-7).

Given that the field is a dynamic one (Bourdieu and Wackquant, 1992: 24-25), practices, institutions, position takers, attitudes, relationships, participants, interactions, and tensions are changing. Indeed, the principle of the dynamic field is the configuration of the structure itself, the distances among forces within the field (*idem*: 77). Specifically, the combination of the elements that participate in the dynamic specifies the (sub-)field of contemporary translated Basque literature. In order to do translation history, then, one must examine early on the situation, structure, agents, relationships, values, and effects of the field, on the three levels proposed by Bourdieu (Bourdieu and Wackquant, 1992: 80): a) how is the field situated in comparison to the field of power or other fields?; b) how are the institutions that participate and struggle in the field structured?; and c) what kind of habitus is the habitus of the agents that participate in the field?

Moreover, following what we say in Section 3.1, “Euskal literatur itzulia barne-eremu bat da: definizioa eta abiapuntua,” in order to examine the (sub-)field of translated Basque literature, we must take into account not only what kind of system is comprised by the production of translations made with a certain language orientation (for example, the translation system brought to the Basque language), but also production made from Basque into other languages (along these lines, in our case, self-translations and efforts to support translations into other languages can characterize

specific eras of translation, for example), and production within the same language (a specific era of translation and literary history can be characterized by translation from Basque into Basque; see for example Note 63 in Chapter 4). Thus, it is appropriate to surpass the approaches of systems of thought, for, as we argue following Inguilleri (2005), Munday (2008), and Wolf (2017), translation is not done between languages, but between social frameworks, and must be described in that way from one period of time to the next.

In addition to examining data about the production of the field, we must also pay attention to the relationships that the fields we are examining have with neighboring fields; in fact, cultural and literary fields fall within or under the influence of a field of power, even though they have relative autonomy (Bourdieu, 1990: 15). Along these lines, the percentage of literary production held by the number of translations is not sufficient, for example, to decide whether a field of literature is peripheral or central (Santana, 2012); the relationships among fields and procedures specify what structures and bonds are like. Certainly, fields are not isolated, but are in contact with and have interactions with other fields, and it is essential to identify interacting fields and describe the interactions in question. Indeed, the manifestation of a field is a work of art, and powers, structures, and operations are included within that manifestation, as Bourdieu states (1990: 11). We saw this, for example, in Section 3.3 (“Euskal literatur itzuliaren funtzioak euskal literaturan: funtzio ideologikoa, ekonomikoa eta kulturala”), when we discussed dependency on other languages, and translation policies and their ideological implications as part of our examination of the ideological functions of translated Basque literature.

We agree with Sapiro (2014) that social fields have economic, ideological, and cultural functions; thus, beyond the laws of the market or of politics, for example, they also have a symbolic function or value. As we show in Section 3.3, this has particular importance as it applies to us, since there is a direct link between the status of the language that we use and our culture, and the ideology and identity of the agents of the field. Consistent with Bourdieu (1991), in fields of scant production, symbolic capital tends to have greater power than in other fields. What we consider to be the (sub-)field of translated Basque literature is a multilingual field, and one of the languages that we use is small. Whether to use language *a* or language *b* or language *c* for translation is a choice. The perceptions, attitudes and activities of agents according to the choice of

language may seem to follow the notion of habitus (for theoretical information on the concept of habitus, see Section 2.2.1.2). Through the notion of habitus, a number of pluralisms of position and position shifts by agents can be explained. One way or another, these can also characterize translation-age knowledge, and therefore, in Section 3.2.2, “Euskal itzultzaileen eta idazleen jarrerak,” we describe some of the characteristics of the habitus of Basque translators and writers who are participants in the contemporary field of translated Basque literature when we present historiographers in Chapter 4, and also in Chapter 5, when we introduce contemporary writers who have drawn translators to fiction.

Along these lines, the diversity of situation of many agents in the field of translated Basque literature should be very much taken into account. Some writers, for example, are translators, and also academics. On the other hand, there are also writers who use translation as a means of creation (Arkotxa, 2013). It is very interesting to see what characterizes each position and what sort of discourse arises from each position, since that influences both translation activity and the perception of translation, both of individuals and of the group.

We must also keep in mind the fact that the translator does not make a neutral change from one language to another; translation itself is a choice. The translator works under certain production conditions, whether they be market conditions, or conditions having to do with the recipient or sponsoring institution, or conditions that he or she sets for him- or herself.

Bringing Boschetti’s (2010: 99-109) ideas to bear, the outside conditions that influence literary production are the following: the political regime, the market, the press, and the social microcosms born of the evolution of work division; that is, fields of intellectual activity especially. Thus, in addition to its dependency on neighboring fields, the (sub-)field of translated Basque literature can be described according to its autonomy with respect to other fields and/or according to the way other fields perceive it. In our case, as when we were examining literary historiography (Chapter 4) and following Lasagabaster’s ideas about the autonomization of the literary field (Lasagabaster, 2007), we can say, for example, that until the 18th century, the frameworks of the fields of religion, literature, and translation were surely in agreement with one another. Along these lines, we can also say, that in the 20th century, the first

steps were taken to distinguish between the fields of literature and translation, and that from the 20th century on, we see the beginnings of autonomization, with each field creating its own structure, for example. We specifically examine this period in the present thesis.

Part and parcel of the field of translated Basque literature are everything that the field influences and everything in the field that has an influence. Consequently, the field itself defines the framework of the field, the boundaries of the range of the effect of the field are the boundaries of the field (Bourdieu and Wackquant, 1992: 75-76). Thus, both intralinguistic and interdialectal translations from Basque into Basque and translations into a certain dialect and the agents and operators motivated by them are part of the (sub-)field of translated Basque literature, as are both collections translated into Basque and funding for translation from Basque into other languages, and both translations for a collection printed by a certain publishing house and those done by a writer as an exercise. Also participants in the (sub-)field of translated Basque literature are associations of professional translators, companies, self-employed workers, institutions, publishing houses, language and cultural policies, the rules and regulations of the market for the edition, etc. Therefore, as mentioned above and as explained in the theoretical chapter, contemporary combinations of characteristics determine what the (sub-)field will be like from one time period to the next, as well as what the evolution of this or that influence will be. Throughout the history of Basque letters, the field of Basque translation has never been an independent field (nor has that of literary translation); it must therefore necessarily be described in relation to other fields (such as the fields of religion or politics, etc.).

For our part, we focus on the field of contemporary translated Basque literature, and particularly on the institutionalization that characterizes that era (the creation of professional associations, academies, and legitimizing agencies) (Chapter 3). In addition, our task has been to evaluate the social and symbolic dimension taken by the field of translated Basque literature in the literary arena and, for that purpose, we have tried to reveal the dimension taken by translation in the structure of literary historiography (Chapter 4), and that taken in the discourses of contemporary writers (Chapter 5). We have discussed the social dimension of the sub-field of Basque literary translation, which is shared by the field of Basque literature and the field of Basque translation. As we said above, we were concerned with the images of translation and,

first and foremost, we tried to represent the social structure of translation (Sections 3.1 and 3.2); that is, what kind of structure does the network of institutions having to do with translation have on the map of the social field? And what change in society and in neighboring fields was caused by the creation of the field of translation or by autonomization?

Second, with regard to the space granted to translated Basque literature in the construction of Basque literature: were translations taken into account when experts in Basque letters were working on Basque literary history? And, if so, how did they represent translation? (Chapter 4). We began by taking the examination of Casenave's historiography (2012) as a key element, and entered the discourse on translation, but carefully, and we saw that the way of talking about translation had changed in the evolution of historiographies (having said all this, the trends related to the path made by translation studies are clear).

Finally, we spoke about perceptions of contemporary Basque writers, attitudes, and ways of representing translation: what kind of image do these writers convey and receive about translation and about translators in their discourse and fictional works? (Chapter 5; for this chapter, we took as an initial point of departure the questionnaires developed for Ibarluzea [2014a] and then, following the thread of the "fictional turn" research trend that took place in translation studies, we examined fictional translators that have appeared in Basque literature; in general, the evolution of the field of Basque literary translation is reflected in these fabricated translators). Thus, we have linked the main ideas described and proven in Chapters 3, 4, and 5, and now bring them to bear on our results.

With respect to the structure that contemporary translated Basque literature takes in different fields and spaces, we defined the field as a relatively autonomous social space, we said that its orientation is diverse and transnational, and its production is scant. Within the field complex procedures happen and the field evolves through these interconnected events; that is, the field is dynamic. We also said that translated Basque literature has an effect on neighboring fields (and that the neighboring fields in turn have an effect on it), and that it has certain economic, cultural, and ideological functions.

The field under consideration is thought to be autonomizing, based on the fact that it is fulfilling the conditions laid out by Bourdieu (1984) for the creation of (sub-)fields or new fields: a) it has cultivated potential consumers; b) the number of symbolic, productive, and intermediary products has increased; and c) it has created agents dedicated to the field itself. Thus, applying what Sapiro (2014) says to the Basque field, the relative autonomization of Basque literary translation is bound to a group of experts who claim ownership of the field and control over who is allowed into it, to the discrimination of products that are natural to the field, and to the effort to create a natural history of the field.

Along these lines, in Section 3.2.1, “Euskal literatur itzulia barne-eremuaren egituraketa: ekoizpen- eta zirkulazio-baldintzak,” we said that institutionalization is taking place in the field of Basque translation, and that self-references in the field of translation are increasing but, with respect to the inner field of translated literature, professionalization is not yet fully complete, neither in terms of economics, nor in terms of the exclusivity of the activity. Institutions and agencies associated with literary translation never decrease in number, only those that have to do with translated literature, even though literature is one of the main core aspects in most (and even though literary translation draws the most renown, as we see from the mouths of fictional translators, for example, in Chapter 5: all prefer to translate literature rather than doing administrative translation). Indeed, although it is a field that is autonomizing, translated Basque literature is a sub-field with relative autonomy and scant production, one that necessarily shares agents and values with the fields of small-language literature and translation. The Basque language and culture are the symbolic capital that focuses the field, a capital that often has greater value and economic capital, as Bourdieu (1991) explains, and this characterizes the field itself.

Likewise, the field of translated Basque literature also occupies its own area within the arena of international literature, through translations made from Basque into other languages, among other things, and through the positions it takes in international markets and conferences. From this viewpoint, we showed in Section 3.2.1 that the field of translated Basque literature is transnational because various market and cultural policies, ideas and values from different geographical areas have an effect on it: for example, the culture and language policies of the Basque Autonomous Community,

Navarre, the Northern Basque Country, the Basque diaspora, Spain, France, and other foreign countries, for example.

Furthermore, in Section 3.2, according to what we saw when describing the evolution of the sub-field of translated Basque literature, events are not isolated, but linked; that is, the evolution of the field itself is implemented through gains and losses of power. Shifts of position that occur both inside the field and out affect autonomization. In our case specifically, the historical conditions that have influenced the development of the language and literature have been the triggers of the autonomization process: the standardization of the language and laws concerning Basque language and the era of democracy in the Southern Basque Country from 1975 on.

This evolution has had an effect on the participants in the field of literature (it is clear that writers, for example, are “being translated more and more” [Cano, 2013], and that translation and creative activity are being distinguished more and more) and on the participants in the field of translation (on translators, for example: there are more and more declarations and acts to regulate and coordinate the frameworks pertaining to the field).

We have said that events are not isolated. As we explain in Section 3.2, and according to the evolution of the field that occurred during the era we have designated as the time of the relative autonomization of Basque translation, in order to obtain a certain status and authority, some agents of the field lost other authorities and powers or power-frameworks from the 1970s on. That is, institutions and academies do not spring from nothing; social events and attitudes are associated with the choices and decisions made by translators who wanted to stabilize and professionalize the field.

As we saw in Section 3.2, in response to the demand for translation in the 1970s and 1980s, demand for the production of translation began, and we therefore also saw the birth at that time of the systematic creation of dedicated agencies (awards, scholarships, and funding, for example). At that time, translators were not professionals, and agents from other areas joined the translation industry. Demand and activity together shaped the field, the need for specific field agents, and the need for training to work in the field. In the 1970s, translators had the opportunity to take independent courses on translation, and in the 1980s, more structured training courses began. In

general, literary translations from that time have a bad reputation, and we found that this left its mark on the collective imagination of Basque society from then on (see especially Sections 3.2.2 and 3.2.3).

The criteria for translation in the literary historiographies that had been written up to that point were largely linguistic, and reveal the dialectological, didactic, and foundational value of translation (see Sections 4.4.3.1, 4.4.3.2, and 4.4.3.3). In historiographies written in the 1970s, on the other hand, even though things continued in the same vein to a certain extent (especially to discuss pre-20th-century literature), we begin to see explicit thought about the literary value of translation. For example, Sarasola (1971) associates having taken translations into account in historiographies with the status of a language, and not with the literary value of texts. Somehow the fact of translation would deny the possibility that a literary work could belong to the system of the target language, and thereby deny any literary value that the translated work might have. However, translations are a way of legitimizing works within the system of the original language of the texts in question; that is, literary works are translated because they have literary value. Additionally, the linguistic value of translations increases, and these translations are then considered to be the initiators of the foundation of a number of genres. Mujika (1979) also ascribes linguistic value to translations, but not literary value; furthermore, he sometimes uses disparaging adjectives, for example when he says that a given author did “nothing but translation” (for more detail, see Sections 4.4.3.4 and 4.4.3.5).

In Section 3.2, we saw that the period from 1985 to 1990 saw a growing awareness of the creation of a group of professional translators as well as the need to raise the status of the profession. This is when the field of Basque translation began institutionalizing, the practices and agents of the field began professionalizing, the specialized language of those professionals began to be systemized, specific references to the field began to be made, and agencies dedicated to it began to be created.

The Translators’ School founded in 1980 was a pioneer in this institutionalization: it was created as a training institution, and from it sprang in 1987 the Association of Translators, Correctors, and Interpreters of the Basque Language (Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpreteen Elkartea, EIZIE), as well as the first

translation and research projects, systematized projects to promote specific products, and networks of institutions that were created under its aegis.

Jon Juaristi's literary historiography (1987) also dates from this period. It is noteworthy that, as our analysis in Section 4.4.3.6 shows, the trend toward a systemic, sociological, and comparative perception of Basque translation began to emerge at the same time in work on literary history; for example, translation procedures were associated with European trends, thought about the importance that translations have had in the evolution of genres began, and sociological problems began to be mentioned in discussions about the reception of translations. The translator was brought to the stage in the fiction of the time: made to appear even though he does not exist in Sarrionandia's 1985 work, for example, in the form of pseudo-translators (explored in Section 5.3.1); and, in Arrieta's 1987 work set in a sort of limbo, the translator, in the guise of a multi-faceted narrator, tells about the process of creation of the novel (the novel's narrators discuss translation in other conversations as well). In other words: "if there is no literature, we'll create it through translation," is to a certain extent what the writer may have in mind. Likewise, in the novel *Manu militari* (Arrieta, 1987), the description of the activity of the characters who translate and their sometimes endless doubts and worry about language serve as tools to reflect on the society of the time (see our analysis of the novel *Manu militari* in Section 5.3.2).

As we have seen (Section 3.2), in the period between the 1990s and the new millennium, a new era was emerging: through shifts of position and gains and losses of power, some previously created projects became university programs of study and other cultural projects. And although there was symbolic recognition for work in some fields, there was still no certificate for translators. The Translators' School organized itself as a collective, but the viewpoint of translators in the 1990s was that the university needed to teach translation and provide opportunities for research on translation. Therefore, through negotiations with various institutions, the collective opened the door to university training in translation, and left arbitration to initiate the program of studies in the hands of the Government. Until Bachelor's-level studies in translation came, the University of the Basque Country and Deusto University offered Master's-level courses.

Mendiguren's only monograph published to date, *Euskal Itzulpenaren Historia Laburra*, came out in 1996, as did Orpustan's literary historiography (which we examine

in Section 4.4.9), and in Juaristi's work, trends that were apparent continue to advance: in addition to the dialectological, pedagogical, and foundational functions that had already been identified in Basque translation, we now see a cultural function of translation. For example, translating the classics and universal literature into Basque was associated with the opening of Basque literature to the world. It is also clear that Basque translations are indicators of a certain period of time in Basque literary history and that, as in other literary fields of the world, translations encouraged writers to sharpen their pencils and enrich their language.

In the 1990s, pseudo-translations seemed to continue playing with the problem of authorship in Sarrionandia's work of fiction (1991); translation was to some extent a way for him to understand literature (for further detail, see Jaka's thesis, published in 2012, and Section 5.3.3 here). Other images also started to appear, for example, burlesque situations about the situation of translation (Alonso, 1995: it is a way of laughing at the impossibility of translation, at the impossibility of arriving at a single solution, as well as a way of denying the solitary image of the translator, as we saw in Section 5.3.4) and metaphorical ones (Atxaga, 1996). According to what can be deduced from Atxaga's story "Itzultzaile bat Parisen" ("A Translator in Paris"), "losses must be accepted" in order for translation to take its place in public life (for an analysis of the story, see Section 5.3.5).

As we commented in Section 3.2, in the year 2000, the Faculty of Letters of the University of the Basque Country implemented its degree program in translation; thus, the era of translators holding university degrees began in 2000; that is, the era of the consolidation of translation studies. In any case, with respect to literary translation, the degree program today does not offer any specialized course on literary translation, nor are there any post-graduate offerings devoted expressly to literary translation (no specific degree is required in the work market to do literary translation; along the same lines, activity is more closely linked with creativity than skill for certain jobs). In any case, topics related to literary translation are available in some other programs, and this is demonstrated by the research and works that have touched on Basque literary translation in recent years. In addition to scientific articles, we have seen an increase in the body of works, courses and events outside the university, and space devoted to literary translation in the press and online. Somehow, the accumulation of natural

references in the sub-field has started to grow and become more diverse, and publishing houses associated with translation and specific collections are being created.

We can say that translation prizes are also being systematized and institutionalized, and translation policy has also started to be structured regarding translation from Basque into other languages, both from the point of view of promotion (since 2012, through the Etxepare Basque Institute, for example; www.etxepare.eus) and with regard to the systematization of collections (published by the Basque diaspora and by foreign publishing houses; for more detail, see Section 3.2).

The strength and influence of the field, however, is not the same in all geographical fields affected by translated Basque literature: in general, in the Northern Basque Country translators do not feel like a group. There are no translation policies and, since agenthood is simply private, there are no organized projects brought about by institutions. This has to do to a large extent with the official status of the language, but also with the blurry ties and relationships that the field of Basque translation has with various institutions and agents (according to translators from the Northern Basque Country, the training network of the Southern Basque Country does not give them a complete solution to the problem of becoming proficient in their language).

Just as opportunities related to translation have appeared and multiplied, it can also be said that discourses about translation are multiplying and being renewed, with respect to translators themselves, with respect to writers, and with respect to consumers in society. Furthermore, regarding trends that are apparent in literary historiographies published in 2000 or later, that is, in the historiographies by Urkizu (2000), López Gaseni (2002), Aldekoa (2004) and Olaziregi (2012) (all of which we discuss in Sections 4.4.10, 4.4.11, 4.4.12, and 4.4.13), in addition to the fact that looking at literature from a systemic point of view has revealed new translation-testimonies of peripheral genres, there is an attempt to define Basque translation as a sub-system and, even more, it appears as if it were a peripheral genre, presented in separate chapters (in literature from the 20th century and later, there is a tendency to present creative works and translation separately). Additionally, there is a clear effort to group and classify translations done throughout the history of literature by era and by genre, as well as a desire to demonstrate the centrality that translation has had during different periods of time.

Translations have been considered to be indicators of the literary trends of certain periods of literary history, as well as literary tools to counter traditional models. Also, moving beyond studies on general literary influences, academics are beginning to try to detect the traces that certain translations have left on authors. Then translations from Basque into other languages started to be inserted systematically into literary historiographies with observations on their reception by foreign systems.

With respect to the appearance of translators in fictional works, and as we demonstrate in Sections 5.3.6 to 5.3.11, almost as in reality, fictional writers become more and more professional; that is, translating is their job (for example, in the novel *Martutene*, Saizarbitoria, 2012; and see Section 5.3.11). Furthermore, the translator is coming closer and closer: in the novel *Manu Militari*, the translator exists in an undefined geography (Arrieta, 1987; see also Section 5.3.2); in *Martutene*, we find the translator in San Sebastian in 2015 (Saizarbitoria; see also Section 5.3.11). Additionally, from the moment the translator becomes a writer and the writer a translator (each takes the other's place in Ur Apalategi's 2010 story "Urrezko Vespa;" see Section 5.3.7), the translator, if disloyal, is no more or less disloyal than the author (this happens, for example, in Harkaitz Cano's novel *Twist*; see Section 5.3.8), and he recognizes what his place is in literature (see *Martutene* and Section 5.3.11). He is not only a cultural mediator, but also a small hero (see Kirmen Uribe's *Mussche* and Section 5.3.10), and he always has difficulty making a living solely from literary translation (see, for example, *Mussche* and *Martutene*, and Sections 5.3.10 and 5.3.11). He is also unable to forget the headaches that come from working in a diminished language: the problem of the writer-translator duality, thought about the characteristics of the field of Basque literature, endless doubts about language, the normalization of translation and of the language, and problems related directly to translation itself, such as, the impossibility of translating, the impossibility of arriving at a sole solution, etc. (see Section 5.4).

With respect to the functions of translated Basque literature, Section 3.3., "Euskal literatur itzuliaren funtzioak euskal literaturan: funtzio ideologikoa, ekonomikoa eta kulturala," makes it clear that translation is not only a tool for communication in the Basque field. Beginning in the middle of the 20th century, it has been a primary goal of translated Basque literature to increase the capital and status of Basque texts, both through translations into Basque (first, to demonstrate that it is possible in Basque, then to create a cultural foundation of texts), and through texts

translated from Basque into other languages (with the aim of showing that there is a Basque literature). In other words, to some extent, one of the functions of the field of translated Basque literature is to establish Basque literature as “literature;” that is, as Pascale Casanova says (2004: 133), to create natural literary capital in the eyes of institutional legitimizers. However, consistent with Santana (2012, 2015), Manterola (2014), and Zubillaga (2014), the connection between translated Basque literature and the Spanish system is also clear: mediation by Spanish plays a large role in bringing foreign literatures to Basque and in exporting Basque literature to other nations. Along these lines, translation is used for a number of ideological purposes (through both strategies that demonstrate territoriality and strategies that eliminate territoriality; that is, both to mute differences and to reveal differences).

As it has entered into relationships with the economic field, the field of translated Basque literature is possible thanks to patronage and government funding; however, the economic influence of translated Basque literature on a market of scant production related to a language and culture remains to be determined. Even though in many cases cultural capital and symbolic capital are stronger than economic capital, it must not be forgotten that, in order to support the book, regional policies have often boosted the economic autonomy of Basque writers, for example.

Regarding the cultural function of Basque literary translation, factors associated with language in particular have been recognized; as contemporary Basque writers have long declared, the activity of Basque translators has stimulated the richness of Basque language registers and style, and texts have been created that are exemplary with respect to their language.

Furthermore, there are Basque writers who use translation as a means of creation (as in the case of Aurelia Arkotxa; for more detail, see Section 3.2.2, “Euskal itzultzaileen eta idazleen jarrerak”). Additionally, and as we saw in Chapter 4, Basque translation has made other cultural and literary contributions. For example, in the construction of Basque literary historiographies, translations have been counted as literature in order to avoid the problem of a shortage of texts from certain periods of time; indeed, translations have been considered foundational texts of a number of literary genres. With respect to contemporary literature, translation has been spotlighted as a complement to and stimulus of the work of writers; it has been used to situate their

work and characterize literary trends, for example. Indeed, not only have translations had influenced the writing style of a number of Basque writers, but they have also had an effect on sources of inspiration. Moreover, translation has been a source of reflection for Basque writers, who have both used that reflection to write fiction and featured it in fiction as well, as our research for Chapter 5 has shown. On a symbolic level, Basque authors have made use of translation to situate their characters abroad and to depict their characters (for example, Mendiguren, 2008), or to replicate Basque society (for example, Saizarbitoria, 2012). Some Basque authors have also made use of translation in its metaphorical (for example, Atxaga, 1996) or narratological (for example, Arrieta, 1987) function in their texts.

We have arrived at our results having made use of the theoretical-methodological framework provided by translation sociology to Basque contemporary translation, and new doors have been opened for us to continue work in the future. We would like to finish this thesis by mentioning these, and specifically referring to lines of research that have opened for future work.

One line of work, for example, involves situating translation fields pertaining to other time periods, that is, showing the functions of contemporary translation and fitting together pieces of history. For that purpose, we must work in a give-and-take relationship with researchers from other fields, as well as with linguists and Basque linguists (we have Aurelia Arkotxa and Gidor Bilbao in mind, to mention a couple). It is becoming more and more evident what kind of effect translation has had on Basque history texts.

Furthermore, there are many networks of agents and institutions that we mentioned in the present thesis, but without going into detail; for example, the network of cultural mediators (publishing houses, editors, the contribution to translation of international and national markets, specialized journals, etc.) remains to be examined. For example, the body of translations could be examined by publishing house: how many translations, in what collections, what was translated and why, how are translations presented and how have they evolved, etc.

Research on the evolution of articles in the journal *Senex* also remains to be done: what kinds of topics were worked on before the autonomization of the field? And now? What sort of evolution has the field had? Or, in a related line of research, we have

examined here the habitus of academics and writers in the field of Basque literature in order to study discourses on translation, but it goes without saying that other frameworks remain to be researched: journals, the university, the press, schools, etc.

The reception of translation is another line of research in which work could be done: an examination of criticism of translation, the appearance and presence of translation in textbooks, studies on the reading of translated literature... and how cultural policies have affected all of these. The effect on translation of public institutions (or private ones, through patronage, for example) is yet another line of research, for example, what kind of evolution has there been in translation policy and funding? And how have international awards and other means of recognition shaped literature that has been brought into the Basque system?

The activity of translators is another line of research: group translation, an examination of the translation process, networks of translators, ways to use technological tools, mobility of translators, translators' discourse about their activity, accreditation systems and processes, etc. In-depth research is needed on the profiles and habitus of translators, both as they relate to literary translation and as they relate to other translation genres.

The autonomization process of Basque translation, as it were, stems from the autonomization undergone by translation studies, and our idea was and will continue to be to keep the wheels turning as we move forward: to keep elucidating the field of Basque translation through translation studies.

BIBLIOGRAFIA

- Accardo, A. & Corcuff, P. (1986): *La sociologie de Bourdieu. Textes choisis et commentés*, Le Mascaret, Bordeaux.
- Accardo, A. (1997): *Introduction a une sociologie critique, Lire Bourdieu*, Le Mascaret, Bordeaux.
- Agirre, J. (2012): “Saizarbitoriarekin solasean, «Martutene» nobela berriaren harira” in *Gara*, 2012-4-15; linean: http://www.erein.eus/media/recortes_prensa/recorte_prensa833_3.pdf (kontsulta-data: 2014-09-04).
- Aguiar e Silva, V. M. (1972): *Teoría de la literatura* (trad. García Yebra), Gredos, Madrid.
- Aldekoa, I. (2013): “Martutene: La escritura o la vida” in *Insula*, 797, 21-23.
- Alegria, E. (2008): “Itzulpengintza iparraldean” in *Senez*, 35; linean: <http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/20081028/alegria> (kontsulta-data: 2016-08-16).
- Alonso, I. (2010): *Erdigune literarioak irakaskuntzan*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen Zerbitzua, Bilbo.
- Amador Moreno, C. (2005): “Javier Marias and Antonio Muñoz Molina: between two languages” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 201-215.
- Anderson, J. (2005): “The double agent: aspects of literary translator affect as revealed in fictional work by translators” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 170-182.
- Apalategi, U. (2005): “Iparraldeko azkenaldiko literatura euskal literatur sistemaren argitan (eta vice versa)” in *Lapurdum*, 10, 1-18; linean: <https://lapurdum.revues.org/32> (kontsulta-data: 2016-08-16).
- Arrula, G. (2012): “Idazlearen eta irakurlearen artean, itzultzailearen itzala” in *Elearazi (hiru urtetako aukeraketa bat: itzultzaileak mintzo)* (Arrula, G. & Sarriugarte, D. ed.), autoedizioa.
- Arrula, G. (2013): “Irakurle txokoen 3 e-ak” in www.elearazi.eus; linean: <http://elearazi.eus/2013/06/09/irakurle-txokoen-3-e-ak-eleberria-egungoa-eta-etxekoa/> (kontsulta-data: 2016-01-26).
- Asurmendi, M. (2012). “Milioi bat begiraturi begirasuna” in *Berria*, 2012-10-07; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=5556> (kontsulta-data: 2014-09-04).

- Asurmendi, M. (2013): “Literatoaren biluzte emozionala” in *Berria*, 2013-04-07; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=5776> (kontsulta-data: 2014-09-02).
- Aulestia, G. (1992): “Historiografia literaria vasca” in *Revista de cultura e investigación vasca*, 2, 51-58.
- Aulestia, G. (1998): “Précis d'histoire littéraire basque (1545-1950) (Jean-Baptiste Orpustan)” in *Revista de cultura e investigación vasca*, 8: 223-224.
- Auzmendi, L. (1988): “Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretarien Elkarte” in *Senez*, 7, 237-244; linean: <http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/19890130/auzmendi/inprimatzeko> (kontsulta-data: 2016-08-12).
- Baer, B.J. (2005): “Translating the transition: the translator-detective in Post Soviet fiction” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 244-254.
- Baer, B.J. (2014): “Interpreting *Daniel Stein*” in *Transfiction. Research into the realities of translation fiction* (Kaindl, K. & Spitzl, K. ed.), John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 157-175.
- Baker, M. (2006): *Translation and Conflict. A narrative account*, Routledge, London and New York.
- Baker, M. (2009): *Routledge Encyclopedia of Translation studies*, Routledge, London & New York.
- Baker, M. (2009): “Translation studies” in *Routledge Encyclopedia of Translation studies*, Routledge (Baker, M. ed.), London & New York, 277-280.
- Barnett, I.: “The translator as Hero”; linean: http://www.biblit.it/translator_hero.pdf (kontsulta-data 2014-05-15).
- Bassnett, S. (2002a): *Translation studies (third edition)*, Routledge, London & New York.
- Bassnett, S. (2002b): “La traducción como remembranza” (trad. Martín Ruano, M. R. & Torres del Rey, J) in *Cartografías de la traducción, Del Post-estructuralismo al multiculturalismo* (Álvarez, R. ed.), Ediciones Almar, Salamanca, 59-76.
- Bassnett, S. (2007): “Chapter 1: Culture and translation” in *A companion to translation studies* (Kuhiwczak, P. & Littau, K. ed.), Multilingual Matters LTD. Clevedon & Buffalo & Toronto.
- Batista, C. (2003): *Bréviaire d'un traducteur*, Arléa, Paris.
- Behinola (2009): “Hiru euskal argitaletxe itzulpengintza inguruan”; linean: <http://www.galtzagorri.eus/behinola/dokumentuak/hitz-eta-pitz-5.pdf> (kontsulta-data: 2016-05-23).
- Ben-Ari, N. (2010): “Representations of translators in popular culture” in *Translation and Interpreting Studies*, 5-2, 220-242.

- Ben-Ari, N. (2014): “Reaching a dead-end – and then?” in *Transfiction. Research into the realities of translation fiction* (Kaindl, K. & Spitzl, K. ed.), John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 113-123.
- Bibliothèque publique d’information & Corcuff, P. (2004): *Pierre Bourdieu: les champs de la critique / colloque organisé par la Bpi en 2003 dans le Centre Pompidou à Paris*. BPI & Centre Pompidou, Paris.
- Bielsa Mialet, E. (2010): “The Sociology of Translation: Outline of an Emerging Field” in *MonTI 2 Applied sociology in Translation Studies*, 153-172.
- Bilbao Telletxea, G. (2006): “Itzulpengintza eta Interpretazioko ikasketak Euskal Herriko Unibertsitatean” in *Senez*, 30; linean: <http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/20061220/gidor> (kontsulta-data: 2016-08-19).
- Boltanski, L. (1975): “La constitution du champ de la bande dessinée” in: *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1, 1-1, 37-59.
- Borda, I. (2013): “Etxetik etxera itzuliz”, UEUren Baionako Udako Unibertsitateko Ikastaroetan irakurritako konferentzia argitaragabea, Baiona, 2013-07-11.
- Boschetti, A. (2010): “L’explication du changements” in *Bourdieu et la littérature* (Martin, J.P. dir.), Éditions Cécile Defaut, Nantes, 93-111.
- Boschetti, A. (2014): “El campo literario” in *Bourdieu después de Bourdieu* (Roig, D. ed.), Arco Libros, Madrid, 71-98.
- Bourdieu, P. (1979): “Les trois états du capital culturel” in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 30, 3-6; linean: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/arss_0335-5322_1979_num_30_1_2654 (kontsulta-data: 2017-04-17).
- Bourdieu, P. (1980): “Le capital social” in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 31, 2-3; linean: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/arss_0335-5322_1980_num_31_1_2069 (kontsulta-data: 2017-04-17).
- Bourdieu, P. (1984): “The Market of Symbolic Goods” in *The field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, Columbia University Press, New York, 112-144; linean: <http://web.mit.edu/allanmc/www/bourdieu2.pdf> (kontsulta-data: 2017-04-17).
- Bourdieu, P. (1986): “Habitus, code et codification” in: *Actes de la recherche en sciences sociales*, 64, 40-44; linean: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/arss_0335-5322_1986_num_64_1_2335 (kontsulta-data: 2017-04-18).
- Bourdieu, P. (1990): “El campo literario. Prerrequisitos críticos y principios de método” (trad.: Desiderio Navarro) in *Criterios*, 25-28, 20-42; linean: <http://www.criterios.es/pdf/bourdieuCampo.pdf> (kontsulta-data: 2017-04-17).
- Bourdieu, P. (1991): “Le Champ littéraire” in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 89, 3-46.

- Bourdieu, P. (1992): *Les règles de l'art*, Seuil, Paris.
- Bourdieu, P. (1995): *Las reglas del arte. Génesis y escritura del campo literario* (trad. Thomas Kauf), Anagrama, Barcelona.
- Bourdieu, P. (2013): "Séminaires sur le concept de champ, 1972-1975" in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 200, 4-37.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1992): *Reponses: pour une sociologie reflexive*, Editions du Seuil, Paris.
- Bush, P. (2009): "Literary Translation Practices" in *Routledge Encyclopedia of Translation studies* (Baker, M. ed.), Routledge, London & New York, 127-130.
- Bustamante, M. (2015): "Les politiques culturelles dans le monde" in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207, 157-173.
- Buzelin, H. (2005): "Unexpected Allies, How Latour's Network Theory Could Complement Bourdieusian Analyses in Translation Studies" in *The Translator*, 11-2, 192-218.
- Casanova, P. (2001): *La república mundial de las letras* (trad.: Jaime Zulaika), Anagrama, Barcelona.
- Casanova, P. (2004): *The World Republic of Letters* (trans. M.B. DeBevoise), Harvard University Press, Harvard, MA.
- Casenave, J. (2010): "Euskal Literaturaren historia. Eredu berrituaren aurkezpen historiografikoa" in *Euskera* 55, 2, 802-821.
- Casenave, J. (2012): *Euskal literaturaren historiaren historia*, Utriusque Vasconicae, Donostia.
- Cervantes, M. [1605-1615] (1998): *Don Quijote de la Mancha* (dir. Francisco Rico), Ed. Instituto Cervantes & Editorial Crítica Barcelona, Barcelona; linean: <http://cvc.cervantes.es/literatura/clasicos/quijote/creditos.htm> (kontsulta-data: 2014-08-20).
- Cervera, A. M. (2012): "L'interprète au quotidien: littérature, mythe et réalité" in *Traduire*, 226, 77-81.
- Chesterman, A. (2006): "Questions in the sociology of translation" in *Translation studies at the interface of disciplines* (Ferreira Duarte, J., Assis Rosa, A., & Seruya, T. ed.), Benjamins Translation Library, 68, Amsterdam & Philadelphia, 9-27.
- Colbert Goikoa, D. (2016): "Traducción y auto-exégesis en Martutene de Ramon Saizarbitoria" in *Pasavento: Revista de Estudios Hispánicos*, IV, 2, 347-363.
- Collombat, I. (2003): "Pseudo-translation: la mise en scène de l'altérité" in *Le langage et l'homme*, 38, 1, 145-156; linean: <http://www.lli.ulaval.ca/fileadmin/llt/fichiers/departement/personnel/professeurs/isabelleCollombat/langageHomme.pdf> (kontsulta-data: 2014-05-18).

- Corcuff, P. (2004): “Habitus et défi de la singularité individuelle” in *Pierre Bourdieu: les champs de la critique / colloque organisé par la Bpi en 2003 dans le Centre Pompidou à Paris* (Bibliothèque publique d’information & Corcuff, P. ed.), BPI & Centre Pompidou, Paris, 163-173.
- Cortázar, J. (1959): “Las babas del diablo”; linean: <http://www.literatura.us/cortazar/babas.html> (kontsulta-data: 2014-08-26).
- Cronin, M. (2014): “La traduction à Hollywood - Translation Goes to Hollywood” hitzaldi argitaragabea, Ecole Nationale Supérieure des Arts Décoratifs, Paris, 2014-04-05
- Curran, B. (2005): “The fictional translator in Anglophone literatures” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 183-199.
- D’Hulst, L. (1995): “Pour une historiographie des theories de la traduction: questions de méthode” in *TTR: traduction, terminologie, rédaction*, 8, 1, 13-33; linean: <http://id.erudit.org/iderudit/037195ar> (kontsulta-data: 2017-04-17).
- D’Hulst, L. (2006): “Situation d’énonciation et interconnexions littéraires aux Caraïbes” in *Images de soi dans les sociétés postcoloniales* (Donatien-Yssa, P. dir.), Éditions Le Manuscrit, Paris, 629-642.
- De Maeseneer, R. (2000): “Sobre la traducción en ‘Corazón tan blanco’ de Javier Marias” in *Especulo. Revista de estudios literarios*, Universidad Complutense de Madrid; linean: <http://www.ucm.es/info/especulo/numero14/jmarias.html> (kontsulta-data: 2014-05-20).
- Del Olmo, K. (2012): “Itzulpengintza Euskal Herrian; Urrezko aroaren hasiera: XX. mende amaieratik XXI. mende hasierara” in *Auñamendi Eusko Entziklopedia*; linean: <http://www.euskomedia.org/aunamendi/ee154049/143433> (kontsulta-data: 2016-08-11).
- Delabastita, D. & Grutman, R. (ed.) (2005): *Fictionalising translation and multilingualism (Special Issue of Linguistica Antverpiensia New Series 4/2005)*, Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen.
- Delabastita, D. & Grutman, R. (2005): “Introduction: Fictional representations of multilingualism and translation” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 11-34.
- Delisle, J. (2002): *Portraits de traductrices*, Presses de l’université d’Ottawa, Ottawa.
- Delisle, J. (2012): “Les traducteurs de papier. Traducteurs et interprètes dans la littérature québécoise” in *Traduire*, 226; linean: <http://traduire.revues.org/136> (kontsulta-data: 2017-04-17).
- Delisle, J. & Woodsworth, J. (ed.) (1995): *Translators through History*, John Benjamins Publishing Company & Unesco Publishing, Amsterdam & Philadelphia.
- Despres, A. (2015): “Un intérêt artistique à construire” in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207, 51-67.

- Diaz Fouces, O. & Monzó, E. (ed.) (2010): *Applied Sociology in Translation Studies*, Colaboración editorial Universitat d'Alacant, Universitat Jaume I, Universitat de València.
- Diaz Fouces, O. & Monzó, E. (2010): "What would a sociology applied to translation to be like?" in *MonTI 2 Applied sociology in Translation Studies*, 9-18.
- Ducournau, C. (2015): "Qu'est-ce qu'un classique «africain»? in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207, 35-49.
- Dwyer, T. (2005): "Universally speaking: Lost in Translation and polyglot cinema" in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 295-310.
- Egaña, I. (2013): *Kritikarako hurbilketa literaturaren soziologiatik. Egunkari eta aldizkarietako euskal literatur kritiken analisisa (1975-2005)*, UPV/EHU; linean: http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Ibon_Egana_TESI_A.pdf (kontsulta-data: 2016-03-07).
- Eizie, Itzultzaile eskola & HAEEko Itzultzaile Eskola (1989): "Itzultzaile ikasketen diseinua (Euskal Herriko Unibertsitateari proposamendua)" in *Senez*, 8, 77-100; linean: <http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/19900110/ikasketak> (kontsulta-data: 2016-08-11).
- Etxaniz Erle, X. (2011): "Euskal literaturaren historia; begirada berriaz" in *Euskera*, 55, 2, 823-839.
- Etxeberria, H. (2012): "Saizarbitoriaren Martutene eleberriaz" in *zuzeu.com*, 2012-04-14; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=5451> (kontsulta-data: 2014-09-04).
- Etxeberria, I. (2012): "Euskarara itzultitako literatur testuen hizkuntza-ezaugarriak eta euskaraz sortutakoenak konparatzeko metodologia-proposamen bat" in *Hitzen artean: Axun Aierbe Gogoan* (Garcia Murga, F. & Madariaga Pisano, N. ed.), Udako Euskal Unibertsitatea, 153-174.
- Etxeberria, I. (2014): "Pana y terciopelo en la literatura vasca traducida y no traducida. Aspectos lingüístico-estilísticos resultantes de la comparación de dos corpus" hitzaldi argitaragabea, I Coloquio Internacional Hermeneus, Universidad de Valladolid, Soria.
- Even-Zohar, I. [1978] (2000): "The Position of Translated Literature Within the Literary Polysystem", in *The Translation Studies Reader* (Venuti, L. ed.). Routledge, Londres & New York, 192-197.
- Feltrin-morris, M. (2005): "No book to call one's own: Perspectives on translation and literary creation in Francesca Duranti's *The House on Moon Lake*" in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 255-263.
- Ferreira Duarte, J., Assis Rosa, A. & Seruya, T. (ed.) (2006): *Translation studies at the interface of disciplines*, Benjamins Translation Library, 68, Amsterdam & Philadelphia.

- Gabilondo, J. (2012): “Martutene- New York (Montauk) –Martutene” in *zuzeu.com*, 2012-07-05; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=5525> (kontsulta-data: 2014-09-04).
- Galarraga, A. (2007): “Praktikoa” in *Gara*, 2007-10-27; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=4071> (kontsulta-data: 2014-05-15).
- Gandara, A. (2016): “Latorrizko danborra vs Manu militari: transtestualitatea hizpide” in *Hire bordatxoan: Txipi Ormaetxea omenduz*, UPV/EHU, 107-124.
- Gambier, Y. (2006): “Pour une socio-traduction” in *Translation studies at the interface of disciplines* (Ferreira Duarte, J., Assis Rosa, A., & Seruya, T. ed.), Benjamins Translation Library, 68, Amsterdam & Philadelphia, 29-42.
- Gambier, Y. (2007): “Y-a-t-il place pour une socio-traductologie?” in *Constructing a Sociology of translation*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam & Philadelphia, 205-217.
- Gargatagli, A. & López guix, J.G. (2004): “Ficciones y teorías en la traducción: Jorge Luis Borges” in *HISTAL*, enero 2004; linean: <http://www.histal.ca/wp-content/uploads/2011/08/Ficciones-y-teor%C3%ADas-en-la-traducci%C3%B3n.pdf> (kontsulta data: 2014-06-15).
- Garmendia, M. (1989): “Itzulpen sariketak eta beste” in *Senez*, 8, 237-240; linean: <http://www.eizie.eus/en/Argitalpenak/Senez/19900110/garmendia2> (kontsulta-data: 2016-08-19).
- Garmendia, M. (1992): “Itzulpengintza masterra: planifikazio baten beharra” in *Senez*, 13, 151-154; linean: <http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/19930101/garmendia> (kontsulta-data: 2017-01-13).
- Geay, B. (2004): “Classes et classements sociaux. Le dynamique scientifique des travaux de Pierre Bourdieu sur les classes sociales” in *Pierre Bourdieu: les champs de la critique / colloque organisé par la Bpi en 2003 dans le Centre Pompidou à Paris* (Bibliothèque publique d’information & Corcuff, P. ed.), BPI & Centre Pompidou, Paris, 99-114.
- Gémar, J. C. (1990): “La traduction est-elle civilisatrice? Fonctions de la traduction et degrés de civilisation” in *Meta*, 35, 1, 247-257.
- Gentzler, E. (2001): *Contemporary Translation Theories, Revised 2nd Edition*, Multilingual Matters LTD, Clevedon - Buffalo - Toronto - Sydney.
- Godbout, P. (2010): “Le traducteur fictif dans la littérature québécoise: notes et réflexions” in *Cahiers franco-canadiens de l’ouest*, 22, 2, 163-175.
- Godbout, P. (2012): “Traduction, réalité et fiction dans le *désert mauve* de Nicole Brosard” in *Traduire*, 226; linean: <http://traduire.revues.org/140> (kontsulta-data: 2017-04-17).
- Godbout, P. (2014): “Fictional Translators in Québec Novels” in *Transfiction. Research into the realities of translation fiction* (Kaindl, K. & Spitzl, K. ed.), John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 177-187.

- Gouanvic, J. M. (2005): "A Bourdieusian Theory of Translation, or the coincidence of Practical Instances" in *The Translator*, 11, 2, 147-166.
- Gouanvic, J. M. (2007): "Objectivation, réflexibilité et traduction. Pour une re-lecture bourdieusienne de la traduction" in *Constructing a Sociology of translation*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam & Philadelphia, 79-92.
- Gouanvic, J. M. (2010): "Outline of a Sociology of Translation Informed by the Ideas of Pierre Bourdieu" (Schultz, L. trans.) in *MonTI 2 Applied sociology in Translation Studies*, 119-129.
- Grutman, R. (1990): "Le Bilinguisme littéraire comme relation intersystémique" in *Canadian Review of Comparative Literature CRCL*, 17, 3, 198-212; linean: <http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/crcl/article/view/2952/2346> (kontsulta-data: 2014-09-30).
- Grutman, R. (2002): "Les motivations de l'heterolinguisme: réalisme, composition, esthétique" *Eteroglossia e plurilinguismo letterario II. Plurilinguismo e letteratura, Atti del XXVIII Convegno interuniversitario di Bressanone* in (Brugnolo, F. & Orioles, V. ed.), Il Calamo, Roma, 329-349.
- Grutman, R. (2009): "Le virage social dans les études sur la traduction, une rupture sur fond de continuité" in *Texte, revue de critique et de théorie littéraire – Carrefours e la sociocritique* (Glinoyer, A. dir.), 45-46, 135-152.
- Guidère, M. (2010): *Introduction à la traductologie (2.ed.)*, de Boeck, Brussels.
- Heilbron, J. & Sapiro, G. (2002): "La traduction littéraire, un objet sociologique" in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 144, 3-5.
- Hermans, T. (2001): "La traducción y la importancia de la autoreferencia" (trad. M. Martin Ruano, R. & Torres del Rey, J.) in *Cartografías de la traducción, Del Post-estructuralismo al multiculturalismo* (Álvarez, R. ed.), Ediciones Almar, Salamanca, 119-139.
- Hernández-Abaitua, M. (2012): "Martutene" in *Berria*, 2012-07-08; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=5517> (kontsulta-data: 2014-09-04).
- Holmes, J. [1972] (1988): "The name and nature of Translation Studies" in *Translated. Papers on Literary Translation and Translation Studies*, Rodopi, Amsterdam, 67-80.
- Ibarluzea, M. (2011): *Literatur itzulpenaren kritika. Lehen pausoak: dibulgazio-kritikaren azterketa*, Santi Onaindia Beka 2009 - Labayru Ikastegia & Amorebieta Etxanoko Udala, Bilbo.
- Ibarluzea, M. (2013): "Literatura Unibertsala bildumaren bideak" in *Lapurdum*, XVII, 93-107; linean: <http://lapurdum.revues.org/2418#tocto1n5> (kontsulta-data: 2016-08-16).
- Ibarluzea, M. (2014a): "Literatura Unibertsala bildumako hitzaurreen azterketa" in *Euskera*, 58, II, 687-701.

- Ibarluzea, M. (2014b): “The translation habitus of contemporary basque writers” hitzaldi argitaragabea, XVth Forum for Iberian Studies - Cultural and Linguistic Diversity in the Iberian Peninsula, Oxford.
- Ibarluzea, M. (2015): “The Translation Habitus of Contemporary Basque Writers” in *Estudios de traducción*, 5, 59-75.
- Ibarluzea, M. (2016): “Urretabizkaiaren eta Sarrionandiaren itzulpen-habitusak” in *Fontes Linguae Vasconum*, 122, 153-167.
- Ibarluzea, M. & Olaziregi, M. J. (2016): “Autonomización y funciones del subcampo de la traducción literaria vasca contemporánea: una aproximación sociológica” in *Pasavento*, IV-2, 293-313; linean: http://www.pasavento.com/pdf/02Ibarluzea_Olaziregi.pdf (kontsulta-data: 2016-08-19).
- Inghilleri, M. (ed.) (2005): *Bourdieu and Sociology of Translation and Interpreting. The Translator*, 11, 2.
- Inghilleri, M. (2005): “The Sociology of Bourdieu and the Construction of the ‘Object’ in Translation and Interpreting Studies” in *The Translator*, 11, 2, 125-145.
- Iparragirre, P. (2008): “Umorea eta bizitzaren arazoak” in *Argia*, 2139, 2008-06-01; linean: <http://www.argia.com/argia-astekaria/2139/bizitza-homeopatikokoak> (kontsulta-data: 2014-05-14).
- Iztueta, P. (2003a): *Orixo saiogilea*, Utriusque Vasconicae, Donostia.
- Iztueta, P. (2003b): *Orixo auzitan*, Utriusque Vasconicae, Donostia.
- Iztueta, P. (2003c): *Orixo gaitzetsia*, Utriusque Vasconicae, Donostia.
- Jaka, A. (2005): “Translating Basque Literature” in *Transcript*, 20; linean: <http://www.transcript-review.org/en/issue/transcript-20-basque/translating-basque-literature> (kontsulta-data: 2016-01-26).
- Jaka, Aiora (2009): “El discurso de la traducción en la historia de la literatura vasca” in *1611 Revista de Historia de la Traducción*, 3; linean: <http://www.traduccionliteraria.org/1611/art/jaka.htm> (kontsulta-data: 2016-08-19).
- Jaka, A. (2012): *Itzulpenari buruzko gogoeta eta itzulpen-praktika Joseba Sarrionandiaren lanetan*, Euskaltzaindia, Iker 28, Bilbo.
- Jarillot, C. & Uribarri, I. (2011): “Politiques de la traduction dans un environnement multilingüe: le cas basque” in *Traduction et partages: que pensons-nous devoir transmettre* (Dampiere, E., Melzger, A. & Poulin, I. ed.), Université Michel Montaigne, Bordeaux, 190-198.
- Jimenez, Edorta (2014): “Apustu gogorra” in *Euskaldunon egunkaria*, 1996-02-24; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=2613> (kontsulta-data: 2014-05-14).

- Kaindl, K. (2014): “Going Fictional! Translators and interpreters in literature and film” in *Transfiction. Research into the realities of translation fiction* (Kaindl, K. & Spitzl, K. ed.), John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 1-26.
- Kaindl, K. & Spitzl, K. (ed.) (2014): *Transfiction. Research into the realities of translation fiction*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.
- Kolb, W. (2014): “Translation as source of humor” in *Transfiction. Research into the realities of translation fiction* (Kaindl, K. & Spitzl, K. ed.), John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 299-313.
- Kortazar, J. (2012): “Bost pertsonaia, hiru liburu, sinbolo bi, egilea eta gizartea” in *El correo*, 2012-04-28; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=5462> (kontsulta-data: 2014-09-04).
- Kosztolanyi, D. (2006): “Le traducteur cleptomane” in *Le traducteur cleptomane et autres histoires*, Viviane Hamy.
- Lambert, J. (2009): “Literary translation, research issues” in *Routledge Encyclopedia of Translation studies* (Baker, M. ed.), Routledge, London & New York, 130-133.
- Larramendi, G. (2015): “Heterolingüismoa Ramon Saizarbitoriaren eleberrigintzan” in *Senez*, 46, 137-151.
- Lasagabaster, J.M. [1982] (2002): “Literatura vasca y bilingüismo: vasco y castellano en la novela *Ehun metro*, de R. Saizarbitoria” in *Jesús María Lasagabaster, Las literaturas de los vascos*, (Toledo, A. (ed.) Deustuko Unibertsitatea, Donostia.
- Lasagabaster, J.M. (2007): “Sobre la historia de la literatura vasca: diagnóstico y perspectivas” in *ASJU*, XLI-1, 237-248.
- Lasagabaster, J.M. (2010): “Euskal literaturaren historia eta historiografia” in *Euskera*, 55, 2, 761-765.
- Lecler, R. (2015): “Nouvelles vagues. Le marché-festival de Cannes ou la fabrique française d’un universel cinématographique” in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207, 15-34.
- Lenoir, R. (2012): “Bourdieu, diez años después: legitimidad cultural y estratificación social” in *Cultura y representaciones sociales*, 12, 7-30; linean: http://www.culturayrs.org.mx/revista/num12/Lenoir_12.pdf (kontsulta-data: 2017-04-17).
- Lievois, K. (2005): “‘De Gaulle, ce grand guerrier toubab’ ou résistance et domestication dans Monnè, outrages et défis d’Ahmadou Kourama” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 61-76.
- Logie, I. (2003): “Plurilingüismo y traducción en la obra de Julio Cortázar” in *Ciberletras: Revista de crítica literaria y de cultura*, 10; linean: <http://www.lehman.cuny.edu/ciberletras/v10/logie.htm> (kontsulta-data: 2014-05-16).

- Logie, I. (2005): “Una escena de traducción en América Latina: ‘Las dos orillas’ de Carlos Fuentes” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 35-46.
- Lombez, C. (2005): “La ‘traduction supposée’ ou: de la place des pseudotraductions poétiques en France” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 107-121.
- López Gaseni, J. M. (2010): “Genero periferikoen agerpena euskal literaturaren historietan” in *Euskera*, 55, 2, 841-852.
- López Gaseni, J. M.: “Literatura itzulia” in *basqueliterature.com*; linean: <http://www.basqueliterature.com/basque/historia/itzulia> (kontsulta-data: 2016-08-10)
- Lorenz, B. (2012): “La vie est breve, le désir sans fin” in *Traduire*, 226, 89-92.
- Maier, C. (2007): “The Translation as an Intervenient Being” in *Translation as Intervention* (Munday, J. ed.), Continuum, London & New York, 1-17.
- Manterola Agirrezabala, E. (2014): *La literatura vasca traducida*, Peter Lang, Berna.
- Manterola Agirrezabala, E. (2011): *Euskal literatura beste hizkuntza batzuetara itzulia. Bernardo Atxagaren lanen itzulpen moten arteko alderaketa*, UPV/EHU; linean: <http://hdl.handle.net/10810/12382> (azken-kontsulta: 2017-04-18).
- Marias, J. (1992): *Corazón tan blanco*, Debolsillo, Barcelona.
- Martin, J. P. (2010): *Bourdieu et la littérature*, Éditions Cécile Defaut, Nantes.
- Maspoch Bueno, S. (2013): “El traductor en el Quijote”, Coloquio sobre «La construcción del personaje en Cervantes», Castro del Rio, 12-14 de noviembre de 1993 in *Actas II- Asoc. Cervantistas*; linean: http://cvc.cervantes.es/literatura/cervantistas/congresos/cg_II/cg_II_28.pdf (kontsulta-data: 2014-05-18).
- Matthieussent, B. (2009): *La vengeance du traducteur*, Editions P.O.L., Paris.
- Mauger, G. (2004): “Champ, habitus et capital” in *Pierre Bourdieu: les champs de la critique / colloque organisé par la Bpi en 2003 dans le Centre Pompidou à Paris* (Bibliothèque publique d’information & Corcuff, P. ed.), BPI & Centre Pompidou, Paris, 61-74.
- Mendiguren Bereziartu, X. (1984): “1. Itzultzaile Eskola” in *Senez*, 1, 1984, 19-26; linean: <http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/19840101/xabier> (kontsulta-data: 2016-08-10).
- Mendiguren Bereziartu, X. (1989): “Euskal Itzultzaileen Ikasketak: Hamarkada baten ikuspegia” in *Senez*, 8, 15-26; linean: <http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/19900110/mendiguren> (kontsulta-data: 2017-04-17).

- Mendiguren Bereziartu, X. (1992): “Euskal itzulpengintzaren historiarako zuhinak eta materialak” in *RIEV Revista Internacional de los Estudios Vascos*, 40, XXXVII, 2, 331-351.
- Mendiguren Bereziartu, X. (1995): *Euskal Itzulpenaren Historia Laburra*, Elkar, Donostia.
- Mendiguren Bereziartu, X. (2014): “Jarraipena eskatzen duen opera prima” in *Argia*, 1996-03-10; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=3417> (kontsulta-data 2014-05-14).
- Mihalache, I. (2005): “Le jeu de scène: traductions et traducteurs à travers les cultures et les genres littéraires” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 139-154.
- Montesquieu (ed. 2013): *Lettres persanes*, Classiques Garnier, Paris.
- Mopoho, R. (2005): “Perception et autoportrait de l'interprète indigène en Afrique coloniale française” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 77-92.
- Munday, J. (2008): *Introducing Translation Studies. Theories and applications 2nd ed.*, Routledge, London and New York.
- Navarro, K. (1984): “2. Itzultzaile Eskola: Orainaldia” in *Senez*, 1, 1984, 27-33; linean: <http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/19840101/koro> (kontsulta-data: 2016-08-10).
- Olaziregi, M. J. (1998): *Literatura eta irakurlea: testu-estrategietatik soziologiara Bernardo Atxagaren unibertso literarioan*, UPV/EHU; linean: http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/MARIA_JOSE_OLAZIREGI.pdf (kontsulta-data: 2017-01-18).
- Olaziregi, M. J. (2002): *Euskal eleberraren historia*, Labayru Ikastegia & Amorebieta-Etxanoko Udala, Bilbo.
- Olshankaya, N. (2014): “From a faltering bystander to a spiritual leader: Re-thinking the role of translators in Russia” in *Transfiction. Research into the realities of translation fiction* (Kaindl, K. & Spitzl, K. ed.), John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 141-155.
- Onaindia, S. (1974): *Euskal Literatura (II)*, Etor, Bilbo; linean: <http://etorkultura.com/database/txt/euskall02.pdf> (kontsulta-data: 2017-04-17).
- Oustinoff, M. (2013): *La traduction*, Collection Que sais-je?, PUF Presses Universitaires de France: Paris.
- Padilla-Moyano, M. (2017): “Le plurilinguisme dans la littérature populaire Basque de Soule: entre le langage formulaire et le code-switching”, in *The Poetics of Multilingualism - La poésie du plurilinguisme* (Noel, P., Aziz, H. & Selaf, L. ed.), Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 241-252.

- Pegenatute, L. (2012): "The Poetics of Translation According to Javier Marias: Theory and Practice" in *TTR: traduction, terminologie. Rédaction*, 25, 2, 73-116.
- Pym, A. (1998): *Method in Translation History*, St Jerome Publishing: Manchester.
- Rios Castaño, V. (2005): "Fictionalising interpreters: traitors, lovers and liars" in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 47-60.
- Robinson, D. (2009): "Pseudotranslation" in *Routledge Encyclopedia of Translation studies* (Baker, M. ed.), Routledge, London & New York, 183-185.
- Roig Sanz, D. (ed.) (2014): *Bourdieu después de Bourdieu*, Arco Libros, Madrid.
- Roig Sanz, D. (2014): "Bourdieu después de Bourdieu. Hacia un nuevo rumbo de la teoría de los campos" in *Bourdieu después de Bourdieu* (Roig Sanz, D. ed.), Arco Libros: Madrid: 11-48.
- Rojo Cobos, F. J. (2008): "Manu militari (1986)" in *Euskal Literaturaren Historia. Idazlanak*; linean: <http://www.ehu.es/ehg/literatura/?p=840> (kontsulta-data 2014-08-18).
- Roussel, V. (2004): "Reproduction, changement et crise" in *Pierre Bourdieu: les champs de la critique / colloque organisé par la Bpi en 2003 dans le Centre Pompidou à Paris* (Bibliothèque publique d'information & Corcuff, P. ed.), BPI & Centre Pompidou, Paris, 135-145.
- Rubio Tobar, J. (2013): *Literatura, Historia y Traducción*, Ediciones de La Discreta, Madrid.
- Ruiz Casanova, J. F. (2000): *Aproximación a una historia de la traducción en España*, Cátedra, Madrid.
- Saizarbitoria, R. (2000): *Aberriaren alde eta kontra*, Alberdania.
- Santana, M. (2012): "Los mercados de las literaturas en España: la producción literaria" in *Revista de Alces XXI*, 0, 231-251.
- Santana, Mario (2015): "Translation and Literatures in Spain, 2003-2012" in *1611 Revista de Historia de la Traducción*, 9, linean: http://ddd.uab.cat/pub/1611/1611_a2015n9/1611_a2015n9a4/santana.htm (kontsulta-data: 2016-01-26).
- Sapiro, G. (2010): "L'autonomie de la littérature en question" in *Bourdieu et la littérature*, (Martin, J. P. dir.), Éditions Cécile Defaut, Nantes, 45-61.
- Sapiro, G. (2014): *La sociologie de la littérature*, Editions La Decouverte, Paris.
- Sapiro, G., Pacouret, J. & Picaud, M. (2015): "Transformations des champs de production culturelle à l'ère de la mondialisation" in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207, 4-13.
- Sarasola, B. (2010): "Literatur mundu miserablea" in *Berria*, 2010-10-31; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=4990> (kontsulta-data: 2014-08-28).

- Sarasola, I. (1975): *Euskal literatura numerotan*, Kriseilu, Donostia.
- Simenoni, D. (2004): “Le traducteur, personnage de fiction” in *Spirale: arts, letters, sciences humaines*, 197, 2004, 24-25.
- Siouda, A. (2012): “La traduction comme substitute d’amour, thérapie et art de la relation” in *Traduire*, 226, 21-38.
- Shimon-Shoshan, M. (2007): “The task of the translators: The rabbis, the Septuagint and the Cultural Politics of translation” in *Prooftexts*, 27, 1, 1-39; linean: <http://muse.jhu.edu/journals/ptx/summary/v027/27.1simon-shoshan.html> (kontsulta-data 2014-09-30).
- Simon, S. (1999): “Translating and interlingual creation in the contact zone. Boarder writing in Quebec” in *Postcolonial Translation. Theory and Practice* (Bassnett, S. & Tribedi, H. ed.), Routledge: London & New York, 58-74.
- Simon, S. (2006): *Translating Montreal*, McGill-Queen’s University Press, Montreal.
- Taylor, J. (2005): ““A distortive glass of our distorted glebe’: mistranslation in Navocovov's Ada” in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 265-278.
- Thiem, J. (1995): “The translator in postmodern fiction” in *Translation and literature*, 4, 2, 207-218.
- Toledo Lezeta, A. M. (2009): “Hizkuntzak eta aldaerak euskal narratibaren sorreran” in *ASJU*, 43, 847-860; linean: <http://www.ehu.es/ojs/index.php/ASJU/article/view/1766> (kontsulta-data: 2014-09-04).
- Toledo Lezeta, A. M. (2010): “Euskal literaturaren sistema: historia baterako aukerazirikideak” in *Euskera* 2010, 55, 2, 767-800.
- Urgell, B. (2013): “Lehen Euskara Modernoa (1745-1875)” in **Euskararen Historia* (J. Gorrochategui, J., Igartua, I. & Lakarra, J. A ed.), Eusko Jaurlaritzza, *Gasteiz, argitaratzeaz.
- Urquizu, P. (2004): “Traducciones vascas del Quijote y de otras obras cervantinas” in *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca*, 10, 205-210; linean: http://e-spacio.uned.es/fez/eserv.php?pid=bibliuned:Llcv-D634C005-5DA6-48E6-FAD4-478303BE1583&dsID=Traducciones_Vascas.pdf (kontsulta-data: 2017-01-13).
- Urquizu, P. (2011): “Anton Abbadia eta Lore Jokoak” in *Auñamendi Eusko Entziklopedia*; linean: <http://www.euskomedia.org/aunamendi/ee153835/141285> (kontsulta-data: 2017-04-28).
- Urzelai, J. & Auzmendi, L. (1989): “Martuteneko Itzultzaile Eskolaren ibilbide historikoa: sorrera, emandako pausoak eta gaurko egoera” in *Senez*, 8, 27-31.
- Valdeon, R. A. (2005): “Asymetric representations of languages in contact: uses and translations of French and Spanish in Frasier” in *Fictionalising translation and*

- multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 279-294.
- Venuti, L. (1995): *The Translators Invisibility: a history of translation*, Routledge, London & New York.
- Venuti, L. (2004): "How to read a translation" in *Translation Changes Everything, Theory and Practice*, Routledge, London & New York.
- Venuti, L. (2013): *Translation changes everything*, Routledge, London & New York.
- Vizcarra, F. (2002): "Premisas y conceptos básicos en la sociología de Pierre Bourdieu" in *Estudios sobre las Culturas Contemporáneas*, VIII, 16, 55-68; linean: <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=31601604> (kontsulta-data: 2017-04-17).
- Vrinat-Nikolov, M. (2003): "Le traducteur cleptomane de Dezső Kosztolányi ou l'inconscient du traducteur... et du public" in *Frontières et passages. Actes du colloque franco-hongrois sur la traduction* (Szende, T. & Máté, G. ed.), Publication du Centre de Recherche Lexiques-Cultures-Traductions (INALCO), Paris.
- Vrinat-Nikolov, M. (2005): "Traducteur... serviteur?" in *TransLittérature*, 29, 25-32.
- Wakabayashi, J. (2005): "Representations of translators and translation in Japanese fiction" in *Fictionalising translation and multilingualism* (Delabastita, D. & Grutman, R. ed.), Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen, 155-169.
- Wirth, F. (2012): "Le noeud Gordien" in *Traduire*, 226, 82-86.
- Wolf, M. (2007): "Introduction. The emergence of a sociology of translation" in *Constructing a Sociology of translation*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam & Philadelphia, 1-36.
- Wolf, M. (2010): "Translation 'Going Social'? Challenges to the (Ivory) Tower of Babel" in *MonTI 2 Applied sociology in Translation Studies*, 29-46.
- Wolf, M. (2011): "Mapping the field: sociological perspectives on translation" in *International Journal of the Sociology of Language*, 207, 1-28.
- Wolf, M. & Fucari, A. (ed.) (2007): *Constructing a Sociology of translation*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam & Philadelphia.
- Woodsworth, J. (2009): "History of translation" in *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (Baker, M. ed.), Routledge, London & New York.
- Zabaleta, J. (1986): "Euskal itzultzailearen egoera eta iritziak" in *Senez*, 5, 15-60; linean: <http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/19860101/zabaleta> (kontsulta-data: 2016-08-12).
- Zabaleta, J. (1989): "Itzultzaile ikasketen etorkizunerako argibideak" in *Senez*, 8, 61-76; linean: <http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/19900110/zabaleta%202> (kontsulta-data: 2016-08-12).

- Zabalondo, B. (1988): “Itzultzaile eskolen berri” in *Senez*, 7; linean: <http://www.eizie.eus/en/Argitalpenak/Senez/19890130/zabalon> (kontsulta-data: 2016-08-12).
- Zubeldia, L. (2012): “Fly away” in *Gara*, 2012-10-28; linean: <http://kritikak.armiarma.com/?p=5572> (kontsulta-data: 2014-09-04).
- Zubillaga, N. (2014): “Alemanetik euskaratutako haur- eta gazte-literatura. Tesiaren ideia nagusiak”. in *Senez*, 45; linean: http://www.eizie.eus/Argitalpenak/Senez/20141028/11zubillaga/senez45_zubillaga.pdf (kontsulta-data: 2016-01-26).
- Zubiri, H. (2013): “Euskal literaturaren irakurleak zenbat eta nolakoak diren aztergai. Soziolinguistikako datuetatik eta irakurketa-ohiturei buruzko ikerketetatik abiatuta” in *Uztaro*, 87, 51-68.
- Zuloaga, E. (2011): “Fikzioaren izterrak” in *Maiatz*, 53, 80-81.
- Zuloaga, E. (2012): “Twist” in *Maiatz*, 54, 95-96.

Aztertutako historiografiak:

- Aldekoa, I. (2008): *Euskal Literaturaren Historia*, Erein, Donostia.
- Juaristi, J. (1987): *Literatura vasca*, Taurus ediciones, Madrid.
- López Gaseni, J. M. (2002): *Historia de la literatura vasca*, Acento ediciones, Madrid.
- Mitxelena, L. (2011): “Historia de la literatura vasca” in *Luis Michelena. Obras completas. XIII. Historia de la literatura vasca. Literatura vasca del siglo XX*, (Lakarra Andrinua, J.A. & Ruiz Arzallus, I ed.), UPV/EHU & GFA.
- Mujika, L. M. (1979): *Historia de la literatura euskerika*, Luis Aramburu editor, San Sebastian.
- Olaziregi, M. J. (ed.) (2012): *Basque Literary History*, Center For Basque Studies - University of Nevada, Reno.
- Orixe (1927): *Euskal Literatura 'ren atze edo edesti laburra*, Utrisque Vasconiae.
- Orpustan, J. B. (1996): *Précis de littérature basque*, Izpegi.
- Sarasola, I. (1976): *Historia Social de la Literatura Vasca* (trad. Jesús Antonio Cid), Akal, Barcelona.
- Urquizu, P. (2000): *Historia de la literatura vasca*, Uned, Madrid.
- Villasante, L. (1979): *Historia de la literatura vasca* (2ª edición revisada y completada), Editorial Aranzazu, Burgos.

Aztertutako fikzio-lanak:

- Alonso, J. (1995): *Katebegi galdua*, Susa.
- Apalategi, U. (2010): *Fikzioaren izterrak*, Susa.
- Arrieta, J. A. (1987): *Manu Militari*, Elkar, Donostia.
- Atxaga, B. (1997): “Un traductor en Paris” in *Cuentos apátridas*, Ediciones B, Barcelona, 13-80.
- Cano, H. (2011): *Twist*, Susa.
- Mendiguren Elizegi, X. (2008): *Bizitza homeopatikoak*, Susa.
- Saizarbitoria, R. (2012): *Martutene*, Erein.
- Sarrionandia, J. (1985): *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak*, Pamiela.
- Sarrionandia, J. (1991): *Hezurrezko xirulak*, Elkar.
- Uribe, K. (2012): *Mussche*, Susa.
- Zaldua, I. (2012): *Idazten ari dela idazten duen idazlea, edo literatura gaixotasun gisa*, Elkar, Donostia.

Itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak:

- Alonso, J. (2013): “Jon Alonso: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Apalategi, U. (2013): “Ur Apalategi: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Arkotxa, A. (2013): “Aurelia Arkotxa: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Arrieta, J.A. (2013) “Joxe Agustin Arrieta: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Atxaga, B. (2013): “Bernardo Atxaga: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Borda, I. (2013): “Itxaro Boda: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Cano, H. (2013): “Harkaitz Cano: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Elorriaga, U. (2013): “Unai Elorriaga: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Gabiria, J. (2013): “Julen Gabiria: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.

- Landa, M., 2013, “Mariasun Landa: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Meabe, M.A. (2013): “Miren Agur Meabe: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Mendiguren Elizegi, X. (2013): “Xabier Mendiguren Elizegi: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Saizarbitoria, R. (2015): “Ramon Saizarbitoria: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Sarrionandia, J. (2013): “Joseba Sarrionandia: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Uribe, K. (2013): “Kirmen Uribe: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Urretabizkaia, A., 2013, “Arantxa Urretabizkaia: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.
- Zaldua, I. (2013): “Iban Zaldua: itzulpen-ohiturei buruzko galdetegiaren erantzunak”, argitaragabea.

